

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ (1876 – 1909)
EĞİTİM SİSTEMİ
EĞİTİM YAPILARI VE ASKERİ RÜŞDİYELER**

Y. Sanat Tarihçisi Esmâ PARMAKSIZ

FBE Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programında Hazırlanan

DOKTORA TEZİ

Tez Savunma Tarihi : 14 Mart 2008

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Berrin ALPER (Y.T.Ü.)

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Uğur TANYELİ (Y.T.Ü.)
Prof. Dr. Baha TANMAN (İ.Ü.)
Prof. Dr. Füsun ALİOĞLU (K.H.Ü.)
Doç. Dr. İlknur KOLAY (İ.T.Ü.)

İSTANBUL, 2008

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KISALTMA LİSTESİ.....	vi
FOTOĞRAF LİSTESİ	x
ÖNSÖZ.....	xv
ÖZET	xvi
ABSTRACT	xvii
1. GİRİŞ	1
2. MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ	11
2.1 1838- 1869 Yılları Arasında Eğitim Alanında Yapılan Yasal Düzenlemeler.....	11
2.2 1869 Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi.....	13
2.2.1 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin İçeriğinin Çözümlemesi.....	15
2.2.2 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Osmanlı Eğitim Sisteminde Hedeflenen ve Gerçekleşen Değişimler.....	19
2.2.3 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin Yetersiz ve Olumsuz Yönleri	20
2.3 19. Yüzyılda II. Abdülhamid Dönemi’ne Kadar Olan Süreçte İlköğretim Sisteminin Değerlendirilmesi.....	20
2.4 1839- 1876 Yılları Arasında Rüşdiye Mekteplerinin Gelişimi	22
2.5 1869 Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve İdadiler	25
3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ’NDE EĞİTİM SİSTEMİ.....	27
3.1 Eğitim Sistemi	27
3.1.1 II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sisteminin Genel Özellikleri.....	27
3.1.2 Ders Programları	28
3.1.3 Ders Kitapları	33
3.2 Eğitimin Örgütlenmesi	36
3.2.1 Maarif Merkez Teşkilatı.....	36
3.2.2 Maarif Taşra Teşkilatı	43
3.2.2.1 Vilayet Maarif Müdürlükleri.....	43
3.2.2.2 Vilayet Maarif Meclisleri	45
3.3 Eğitim Sisteminin Finans Problemi ve Çözüm Arayışları	48
4. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ EĞİTİM KURUMLARI.....	53
4.1 İlköğretim (İbtidai Mektepleri.....	53
4.2. Ortaöğretim	56
4.2.1 Rüşdiyeler.....	56
4.2.1.1 Askeri Rüşdiyeler.....	59
4.2.1.2 Kız Rüşdiyeleri.....	60
4.2.2 İdadiler	60
4.2.2.1 Kız İdadileri.....	65

4.2.2.2	Askeri İdadiler.....	65
4.2.3	Sultaniler	68
4.2.3.1	Mekteb-i Sultani	68
4.2.3.2	Vilayet Sultanileri	71
4.3	Mesleki Okullar	74
4.3.1	Sanayi Mektepleri	74
4.3.1.1	Erkek Sanayi Mektebi	75
4.3.1.2	Kız Sanayi Mektebi	76
4.3.2	Polis Dershanesi	76
4.3.3	Elsine Mektebi (Lisan Okulu	77
4.3.4	Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi (Bağcılık Okulu	78
4.3.5	Aşı Memurları Mektebi (Sıhhiye Memurları Okulu	78
4.3.6	Gümrük Darüttalimi (Gümrük Memurları Okulu	78
4.3.7	Harir Darü'tta'lim (İpekböcekçiliği Okulu.....	79
4.3.8	Çoban Mektebi	80
4.3.9	Darülhayr-ı Ali	80
4.3.10	Mekteb-i Funûn-u Maliye	81
4.4.	Müslümanların Açtığı Özel Okullar.....	82
4.4.1.	Darüşşafaka.....	83
4.4.2	Medrese-i Hayriye, Medrese-i Edebiye	87
4.4.3	Şems-ül Maarif.....	87
4.4.4	Mekteb-i Hamidi	88
4.4.5	Numune-i Terakki	88
4.4.6	Rehber-i Marifet.....	90
4.4.7	Burhan-ı Terakki	90
4.4.8	Mekteb-i Edeb.....	90
4.4.9	Maşrık-i Füyûzat	90
4.4.10	Şems-ül Mekatib	90
4.4.11	Hadika-i İrfan Hamidi Mektebi.....	91
4.4.12.	Necm-i Terakki	91
4.4.13.	Rehber Saadet Mektebi	91
4.4.14	Mekteb-i Saadet.....	91
4.4.15	Mekteb-i Osmani.....	91
4.4.16	Ravza-i Terakki	92
4.4.17	Fenn-i Mimari Mektebi	92
4.4.18	Diğer Özel Okullar	93
4.5	Aşiret Mektebi.....	94
4.6	Darülmualimin ve Darülmualimat (Erkek ve Kız Öğretmen Okulları.....	96
4.6.1	Darülmualimin veya Darülmualimin-i Rüşdü.....	96
4.6.2	Darülmualimin-i Sıbyan (İlkokul Öğretmeni Okulu.....	98
4.6.2.1	Darülameliyat	99
4.6.2.2	Taşra Darülmualimin-i Sıbyanları.....	100
4.6.3	1869 Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Darülmualiminler	100
4.6.4	Darülmualimin-i Aliye	101
4.6.5	Darülmualimat (Kız Öğretmen Okulu	102
4.7	Yüksekokullar	106
4.7.1	Mektebi Mülkiye-i Şahane	106
4.7.2	Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane.....	106
4.7.3	Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi	107
4.7.4	Eczacı ve Dişçi Mektebi.....	108

4.7.4	Mekteb-i Hukuk-u Şahane	109
5.	II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE ASKERİ RÜŞDİYELER	110
5.1	Askeri Rüşdiyelerin Kuruluşu, Örgütlenme Düzeni ve Askeri Rüşdiyelerde Uygulanan Eğitim Sistemi	110
5.1.1	Kayıt Koşulları	114
5.1.2	Yönetim ve Eğitim-Öğretim Kadroları	114
5.1.3	Eğitim Süresi ve Ders Programları.....	115
5.1.4	Derse Devam, Sınav Sistemi ve Ders Geçme Koşulları	116
5.1.5	Öğrenci Üniformaları	117
5.1.5.1	Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi Öğrenci Üniforması.....	118
5.1.5.2	Bahriye (Kasımpaşa)Askeri Rüşdiyesi Öğrenci Üniforması	118
5.2	Askeri Rüşdiyeler ile Sivil Rüşdiyelerin Nitelik Açısından Karşılaştırılması	119
5.3	İstanbul Dışında Askeri Rüşdiyelerin Kurulması.....	119
5.4	Askeri Rüşdiyelerin Eğitim Misyonunu Tamamlaması	120
5.5	Askeri Rüşdiye Yapıları Kataloğu	122
5.5.1.	İstanbul'daki Askeri Rüşdiye Yapıları.....	122
5.5.1.1.	Fatih Askeri Rüşdiyesi	122
5.5.1.2.	Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi	128
5.5.1.3.	Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi	134
5.5.1.4	Gülhane Askeri Rüşdiyesi	140
5.5.1.5	Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi	144
5.5.1.6	Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi	151
5.5.1.7	Eyüp Askeri Rüşdiyesi	156
5.5.1.8	Kasımpaşa (Bahriye) Askeri Rüşdiyesi.....	158
5.5.1.9	Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi	163
5.5.1.10	Paşakapısı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi	169
5.5.2	Anadolu'daki Askeri Rüşdiye Yapıları	171
5.5.2.1	Erzincan Askeri Rüşdiyesi	171
5.5.2.2	Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi	175
5.5.2.3	Kastamonu Askeri Rüşdiyesi	180
5.5.2.4	Edirne Askeri Rüşdiyesi	184
5.5.2.5	Erzurum Askeri Rüşdiyesi	189
5.5.2.6	Bursa Askeri Rüşdiyesi	192
5.5.2.7	Van Askeri Rüşdiyesi	197
5.5.2.8	Bitlis Askeri Rüşdiyesi.....	200
5.5.2.9	Sivas Askeri Rüşdiyesi.....	201
5.5.2.10	Trabzon Askeri Rüşdiyesi	206
5.5.2.11	Mamuretü'laziz (Elazığ)Askeri Rüşdiyesi	210
5.5.3	Anadolu Dışındaki Askeri Rüşdiye Yapıları.....	212
5.5.3.1	Bağdat Askeri Rüşdiyesi	212
5.5.3.2	Beyrut Askeri Rüşdiyesi.....	214
5.5.3.3	Halep Askeri Rüşdiyesi	220
5.5.3.4	San'a Askeri Rüşdiyesi	223
5.5.3.5	Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesi	227
5.5.3.6	Manastır Askeri Rüşdiyesi	229
5.5.3.7	Selanik Askeri Rüşdiyesi	231

6.	DEĞERLENDİRME	234
7.	SONUÇ	241
7.1	II. Abdülhamid'in Meşruiyetinin Eğitim Yapıları Üzerinden Okunabilirliği ve Sultan İmgesinin Meşrulaştırılması	241
7.2	II. Abdülhamid Dönemi Askeri Rüşdiyeler	245
	KAYNAKLAR.....	249
	EKLER	258
Ek 1	Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Askeri Rüşdiyelere İlişkin Bulunan Belgeler	258
Ek 2	Maarif Salnamelerinde Askeri Rüşdiyeler.....	267
Ek 3	Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Bulunan ve Osmanlıca'dan Günümüz Türkçesi'ne Çevrilmiş Özgün Belgeler.....	318
Ek 4	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ve Deniz Kuvvetleri Müzesi Arşivi'nde Bulunan Belgelerin Tasnif Kodları	351
	FOTOĞRAFLAR.....	352
	ÖZGEÇMİŞ	448

KISALTMA LİSTESİ

a.g.e.	Adı geçen eser
B.	Recep
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Ca	Cemaziyüevvel
Çev.	Çeviren
Dr.	Doktor
Doç.	Doçent
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Ircica	İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
L	Şevval
LOC	Library of Congress (Washington Kongre Kütüphanesi)
M	Muharrem
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
M.S.G.S.Ü.	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
M.U.N.	Maarif-i Umumiye Nizamnamesi
N	Ramazan
No	Numara
Prof.	Profesör
R	Rebiyülahır
Ra	Rebiülevvel
s	Sayfa
S	Safer
Ş	Şaban
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
Uzm.	Uzman
vd.	ve diğerleri
Z	Zilhicce
Za	Zilkade
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
Y.T.Ü.	Yıldız Teknik Üniversitesi

Askeri Rüşdiye Planlarındaki Mekan Adlarına İlişkin Kısaltmalar

A.	Abdesthane
AB.	Ambar
ABM.	Abdest Muslukları
AH.	Ahali Haneleri
AK.	Alt Kat
B.	Bahçe
BD.	Bakkal Dükkanı
BDV.	Bahçe Duvarı
BK.	Birinci Kat
BL.	Bölük
BKRM.	Birinci Kat Rüşdiye-i Mülkiye
BKMU.	Birinci Kat Makta-i Ufkisi
BİST.	Birinci ve İkinci Seneler Taamhanesi
BS.	Birinci Sene
BSB.	Birinci Sene Boşluğu
BSD.	Birinci Sene Dershanesi
BZO.	Bekar Zabitan Odası
C.	Cami-i Şerif
CBD.	Cenubi Daire
CD.	Cadde
CDK.	Cenubi Dairenin Katları
CK.	Cuma Kapısı
CH.	Caminin Haremi
CŞİM.	Cami-i Şerife İttihaz Edilen Mahal
Ç.	Çeşme
D.	Dershane
DB.	Debboy
DCK.	Dördüncü Kat
DH.	Divanhane
DK.	Dükkan
DKD.	Dış Kapı Dershanesi
DO.	Dahiliye Odası
DOHY.	Dershanelerin Ortasındaki Hali Yer
DP.	Depo
DS.	Dördüncü Sene
DSB.	Dördüncü Sene Boşluğu
DSD.	Dördüncü Sene Dershanesi
DÜST.	Dördüncü ve Üçüncü Seneler Taamhanesi
DZO.	Dahili Zabitan Odası
DZOT.	Dahili Zabitan Odası Tahtı
EMM.	Ebniye-i Miri Madut
FZO.	Fevkani Zabıtlar Odası
G.	Gezinti
GM.	Gezinti Mahalli
H.	Hela
HCO.	Hocalar Odası

HGO.	Hademegan Odası
HO.	Hademe Odası
HK.	Hususi Kapı
HV.	Havuz
HZK.	Hizmetçiler Koğuşu
HZO.	Hizmetçi Odaları
İD.	İhtiyat Dershanesi
İK.	İkinci Kat
İKMU.	İkinci Katın Murtesem-i Ufkisi
İKRA.	İkinci Kat Rüşdiye-i Askeriye
İS.	İkinci Sene
İSD.	İkinci Sene Dershanesi
K.	Kapı
KA.	Kapı Altı
KB.	Kulübe
KM.	Kömürlük
KMO.	Kalem Odası
KH.	Kütüphane
KL.	Kiler
KND.	Kunduralık
KO.	Kahve Odası, Kahve Ocağı
KPO.	Kapıcı Odası
KT.	Kısm-ı Tahtani
KTRM.	Kısm-i Tahtani Resm-i Musattahı
KV.	Kahve
KY.	Kuyu
L.	Lokanta
M.	Musluklar
MA.	Makta-i Amudisi
MAOM.	Mektebe Ait Olmayan Mahal
MB.	Mektep Bahçesi
MBK.	Mektep Kapısı
MD.	Merdiven
MH.	Marangozhane
MHK.	Muhafaza Koğuşu
MF.	Mutfak
MHD.	Mektep Debboyu
MK.	Mektep Koğuşu
MO.	Müdür Odası
MOTKO.	Müdür Odası Tahtı Kahve Ocağı
MTH.	Matbah
MU.	Murtesem-i Ufkisi, Makta-i Ufkisi
MUO.	Muallimin Odası
NO.	Nöbetçi Odası
O.	Oda
OD.	Odunluk
R.	Resimhane

S.	Sarnıç
SD.	Su Değirmeni
SF.	Sofa
SH.	Su Haznesi
SK.	Sokak
SL.	Salon
SO.	Seyir Odası
SOCŞİE.	Salon Olup Cami-i Şerife İttihaz Edilen
ŞD.	Şimal Dairesi
ŞDK.	Şimal Dairenin Katları
ŞTM.	Şakirdanın Teneffüs Mahalli
T.	Teneffüşhane
TCO.	Toplantı Caminin Odası
TH.	Taamhane
THT.	Tahtani
TMK.	Talebeye Mahsus Kısım
TS.	Taşlık Salon
TV.	Tuvalet
UK.	Umumi Kapı
ÜK.	Üst Kat
ÜÇK.	Üçüncü Kat
ÜS.	Üçüncü Sene
USB.	Üçüncü Sene Boşluğu
USD.	Üçüncü Sene Dershanesi
ÜKGM.	Üst Katın Gezinti Mahalli
Y.	Yemekhane
YK.	Yatak Koğuşu
ZK.	Zemin Kat
ZMK.	Zabitana Mahsus Kısım
ZMKMU.	Zemin Kat Makta-i Ufkisi
ZNO.	Zabitan Nöbet Odası
ZO.	Zabitan Odası

FOTOĞRAF LİSTESİ

- FOTOĞRAF NO 1** Mahmudiye Merkez Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9526, No: 24
FOTOĞRAF NO 2 Fatih Merkez Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9526, No:2
FOTOĞRAF NO 3 Davudpaşa Merkez Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9520, No: 3
FOTOĞRAF NO 4 Ayasofya Merkez Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9520, No: 5
FOTOĞRAF NO 5 Üsküdar Merkez Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9526, No: 9
FOTOĞRAF NO 6 Darüşşafaka, LOC, LOT: 9544, No: 28
FOTOĞRAF NO 7 Medrese-i Edebiye, LOC, LOT: 9526, No: 5
FOTOĞRAF NO 8 Şems-ül Maarif, LOC, LOT: 9526, No: 21
FOTOĞRAF NO 9 Göztepe Şems-ül Maarif, LOC, LOT: 9526, No: 8
FOTOĞRAF NO 10 Mekteb-i Hamidi, LOC, LOT: 9526, No: 23
FOTOĞRAF NO 11 Numune-i Terakki, LOC, LOT: 9514, No: 10
FOTOĞRAF NO 12 Rehber-i Maarifet, LOC, LOT: 9514, No: 21
FOTOĞRAF NO 13 Burhan-ı Terakki, LOC, LOT: 9514, No: 13
FOTOĞRAF NO 14 Mekteb-i Edeb, LOC, LOT: 9514, No: 12
FOTOĞRAF NO 15 Şems-ül Mekatib, LOC, LOT: 9526, No: 19
FOTOĞRAF NO 16 Mekteb-i Osmani, LOC, LOT: 9514, No: 24
FOTOĞRAF NO 17 Ravza-i Terakki, LOC, LOT: 9526, No: 10
FOTOĞRAF NO 18 Zühtü Paşa Okulu, LOC, LOT: 9526, No: 13
FOTOĞRAF NO 19 Menba-i Fuyüzat-ı Hamidiye, LOC, LOT: 9526, No: 7
FOTOĞRAF NO 20 Dar'üttahsil, LOC, LOT: 9526, No: 25
FOTOĞRAF NO 21 Kasımpaşa Teşvikiye Mektebi, LOC, LOT:9526, No: 3
FOTOĞRAF NO 22 Hadikat'ül Maarif, LOC, LOT: 9526, No: 20
FOTOĞRAF NO 23 Nakkaşpaşa Kız Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9514, No: 19
FOTOĞRAF NO 24 Celal Bey Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9514, No: 14
FOTOĞRAF NO 25Tophane Feyziye Mektebi, LOC, LOT: 9544, No: 17
FOTOĞRAF NO 26 Fatih Askeri Rüşdiyesi Giriş Kat Planı, LOC, LOT: 9519, No: 14
FOTOĞRAF NO 27 Fatih Askeri Rüşdiyesi Kuzeydoğu (Giriş)Cephesi Görünümü, LOC, LOT: 9519, No: 16
FOTOĞRAF NO 28 Fatih Askeri Rüşdiyesi, Güneydoğu (Arka) Cephesi Görünümü, LOC, LOT: 9519, No: 15
FOTOĞRAF NO 29 Fatih Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9519, No: 17
FOTOĞRAF NO 30 Fatih Askeri Rüşdiyesi (Fatih İlköğretim Okulu) Kuzeydoğu (Giriş)Cephesi
FOTOĞRAF NO 31 Fatih Askeri Rüşdiyesi (Fatih İlköğretim Okulu) Giriş Kapısı ve Kapının İki Yanında Bulunan Süslemeleri
FOTOĞRAF NO 32 Fatih Askeri Rüşdiyesi (Fatih İlköğretim Okulu) Kuzeydoğu Cephesindeki Kitabe ve Madalyon
FOTOĞRAF NO 33 Fatih Askeri Rüşdiyesi (Fatih İlköğretim Okulu) Kuzeydoğu Cephesindeki Kitabe ve Madalyon Kesiti
FOTOĞRAF NO 34 Fatih Askeri Rüşdiyesi (Fatih İlköğretim Okulu) Güneybatı Cephesindeki Teneffüşhane Bölümü
FOTOĞRAF NO 35 Fatih Askeri Rüşdiyesi (Fatih İlköğretim Okulu) Güneydoğu (Arka) Cephesi
FOTOĞRAF NO 36 Fatih Askeri Rüşdiyesi (Fatih İlköğretim Okulu) Güneydoğu Cephesindeki Servis Birimleri

- FOTOĞRAF NO 37** Fatih Askeri Rüşdiyesi'nin Arslanhane Sokak'ta Bulunan ve
Günümüzde İptal Edilmiş Olan Özgün Girişi
- FOTOĞRAF NO 38** Fatih İlköğretim Okulu'nun (Fatih Askeri Rüşdiyesi)
Günümüzdeki Yerleşim Planı
- FOTOĞRAF NO 39** Fatih İlköğretim Okulu'nun (Fatih Askeri Rüşdiyesi)
Giriş Katı İç Mekan Görünümü
- FOTOĞRAF NO 40** Fatih İlköğretim Okulu'nun (Fatih Askeri Rüşdiyesi)
Birinci Kat İç Mekan Görünümü
- FOTOĞRAF NO 41** Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi Giriş ve Birinci Kat Planı,
LOC, LOT: 9513, No: 29
- FOTOĞRAF NO 42** Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi Kuzeydoğu (Giriş) Cephesi,
LOC, LOT:9513, No: 27
- FOTOĞRAF NO 43** Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi Kuzeydoğu (Giriş) Cephesi,
LOC, LOT:9513, No: 36
- FOTOĞRAF NO 44** Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin Sümbül Efendi
Külliyesi'nden Görünümü, LOC, LOT:9513, No: 26
- FOTOĞRAF NO 45** Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri,
LOC, LOT:9513, No: 26
- FOTOĞRAF NO 46** Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi (Kocamustafapaşa İlköğretim
Okulu) Kuzeydoğu (Giriş) Cephesi
- FOTOĞRAF NO 47** Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin (Kocamustafapaşa
İlköğretim Okulu) Sümbül Efendi Külliyesi'nden Görünümü
- FOTOĞRAF NO 48** Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin (Kocamustafapaşa
İlköğretim Okulu) Günümüzde Kazınmış Olan Kitabesi
- FOTOĞRAF NO 49** Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi (Kocamustafapaşa İlköğretim
Okulu) Giriş Kapısı ve Kapının İki Yanında Bulunan Süslemeleri
- FOTOĞRAF NO 50** Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin Günümüzdeki
Giriş ve Birinci Kat Yerleşim Planı
- FOTOĞRAF NO 51** Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin Güneybatı Cephede
Bulunan Teneffüşhanesi
- FOTOĞRAF NO 52** Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin Giriş Katı İç Mekan
Görünümü
- FOTOĞRAF NO 53** Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin Giriş Katından Birinci
Kata Çıkış Merdivenleri
- FOTOĞRAF NO 54** Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi Planı, LOC, LOT: 9519, No: 5
- FOTOĞRAF NO 55** Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9519, No: 6
- FOTOĞRAF NO 56** Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9519, No: 7
- FOTOĞRAF NO 57** Gülhane Askeri Rüşdiyesi Giriş ve Birinci Kat Planı,
LOC, LOT: 9513, No: 33
- FOTOĞRAF NO 58** Gülhane Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9513, No: 31
- FOTOĞRAF NO 59** Gülhane Askeri Rüşdiyesi'nin Yan Cepheden Görünümü,
LOC, LOT: 9513, No: 32
- FOTOĞRAF NO 60** Gülhane Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9513, No: 30
- FOTOĞRAF NO 61** Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi Giriş ve Birinci Kat Planı
LOC, LOT: 9513, No: 37
- FOTOĞRAF NO 62** Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi Kuzeydoğu (Giriş) Cephesi
LOC, LOT: 9513, No: 35

- FOTOĞRAF NO 63** Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin Topkapı Sarayı Yönünden Görünüşü, LOC, LOT: 9513, No: 22
- FOTOĞRAF NO 64** Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9513, No: 34
- FOTOĞRAF NO 65** Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi (İstanbul Çocuk Mahkemeleri) Kuzeydoğu (Giriş) Cephesi
- FOTOĞRAF NO 66** Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin (İstanbul Çocuk Mahkemeleri) Kuzeydoğu Cephesindeki Kitabe ve Madalyonu
- FOTOĞRAF NO 67** Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi (İstanbul Çocuk Mahkemeleri) Kuzeydoğu Cephesindeki Ana Giriş Kapısı
- FOTOĞRAF NO 68** Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin Kuzeybatı ve Güneybatı Yönünde Bulunan Teneffüşhaneleri
- FOTOĞRAF NO 69** Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin Güneybatı Yönünde Bulunan ve Günümüzde İki katlı Hale Dönüştürülmüş Teneffüşhanesi
- FOTOĞRAF NO 70** Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin(İstanbul Çocuk Mahkemeleri) Giriş Katı ve Birinci Kata Çıkan Merdivenleri
- FOTOĞRAF NO 71** Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi Giriş ve Birinci Kat Planı, LOC, LOT: 9519, No: 8
- FOTOĞRAF NO 72** Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi Görünüşü, LOC, LOT: 9519, No: 9
- FOTOĞRAF NO 73** Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9519, No: 12
- FOTOĞRAF NO 74** Eyüp Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9519, No: 13
- FOTOĞRAF NO 75** Kasımpaşa (Bahriye)Askeri Rüşdiyesi Görünüşü, LOC, LOT: 11914, No: 5
- FOTOĞRAF NO 76** Kasımpaşa (Bahriye)Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9522, No: 8
- FOTOĞRAF NO 77** Kasımpaşa (Bahriye)Askeri Rüşdiyesi'nin Güneydoğu (Giriş) Cephesi
- FOTOĞRAF NO 78** Kasımpaşa (Bahriye)Askeri Rüşdiyesi' nin Güneydoğu (Giriş) Günümüze Ulaşmış Özgün Giriş Kapısı
- FOTOĞRAF NO 79** Kasımpaşa (Bahriye)Askeri Rüşdiyesi'nin Kuzeybatı Cephesi
- FOTOĞRAF NO 80** Kasımpaşa (Bahriye)Askeri Rüşdiyesi'nin Güneybatı Cephesi
- FOTOĞRAF NO 81** Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi Planı, LOC, LOT: 9519 No: 18
- FOTOĞRAF NO 82** Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'nin Görünümü, LOC, LOT: 9519, No: 19
- FOTOĞRAF NO 83** Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'nin Kitabeli ve Madalyonlu Ana Giriş Kapısı, LOC, LOT: 9519, No: 20
- FOTOĞRAF NO 84** Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9519, No:21
- FOTOĞRAF NO 85** Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'nin Kuzeydoğu (Giriş) Cephesi
- FOTOĞRAF NO 86** Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'nin Kitabeli ve Madalyonlu Ana Giriş Kapısı
- FOTOĞRAF NO 87** Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'nin Giriş Kapısındaki Kitabe

FOTOĞRAF NO 88 Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'nin Güneybatı Cephesi
FOTOĞRAF NO 89 Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'nin Kuzeybatı Cephesi
FOTOĞRAF NO 90 Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'nin Günümüzdeki Yerleşim Planı
FOTOĞRAF NO 91 Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'nin Giriş Kattaki Servis Avlusu ve Avluda Yer Alan Servis Birimleri
FOTOĞRAF NO 92 Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi Birinci Kat İç Mekan Görünümü
FOTOĞRAF NO 93 Erzincan Askeri Rüşdiyesi Planı, LOC, LOT: 9527, No: 28
FOTOĞRAF NO 94 Erzincan Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9527, No: 29
FOTOĞRAF NO 95 Erzincan Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9527, No: 30
FOTOĞRAF NO 96 Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi Planı, LOC, LOT: 9512, No: 9
FOTOĞRAF NO 97 Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi Görünümü, LOC, LOT: 9512, No: 10
FOTOĞRAF NO 98 Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi Görünümü, LOC, LOT: 9512, No: 11
FOTOĞRAF NO 99 Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9512, No: 12
FOTOĞRAF NO 100 Kastamonu Askeri Rüşdiyesi Giriş, Birinci ve İkinci Kat Planı
LOC, LOT: 9512, No: 13
FOTOĞRAF NO 101 Kastamonu Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9512, No: 14
FOTOĞRAF NO 102 Kastamonu Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9512, No: 15
FOTOĞRAF NO 103 Edirne Askeri Rüşdiyesi Birinci Kat Planı, LOC, LOT: 9527, No: 39
FOTOĞRAF NO 104 Edirne Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9527, No: 40
FOTOĞRAF NO 105 Edirne Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9527, No: 43
FOTOĞRAF NO 106 Erzurum Askeri Rüşdiyesi Planı, LOC, LOT: 9527, No: 25
FOTOĞRAF NO 107 Erzurum Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9527, No: 26
FOTOĞRAF NO 108 Erzurum Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9527, No: 27
FOTOĞRAF NO 109 Bursa Askeri Rüşdiyesi Planı, LOC, LOT: 9512, No: 35
FOTOĞRAF NO 110 Bursa Askeri Rüşdiyesi Planı, LOC, LOT: 9512, No: 34
FOTOĞRAF NO 111 Bursa Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9512, No: 31
FOTOĞRAF NO 112 Bursa Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9512, No: 37
FOTOĞRAF NO 113 Bursa Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9512, No: 36
FOTOĞRAF NO 114 Bursa Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9512, No: 38
FOTOĞRAF NO 115 Van Askeri Rüşdiyesi Giriş Kat Planı, LOC, LOT: 9527, No: 15
FOTOĞRAF NO 116 Van Askeri Rüşdiyesi Birinci Kat Planı, LOC, LOT: 9527, No: 14
FOTOĞRAF NO 117 Van Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9527, No: 16
FOTOĞRAF NO 118 Van Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9527, No: 17
FOTOĞRAF NO 119 Sivas Askeri Rüşdiyesi Giriş, Birinci ve İkinci Kat Planı, LOC,
LOT: 9512, No: 16
FOTOĞRAF NO 120 Sivas Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9512, No: 17
FOTOĞRAF NO 121 Sivas Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9512, No: 18
FOTOĞRAF NO 122 Trabzon Askeri Rüşdiyesi Giriş Kat Planı, LOC, LOT: 9527, No: 33
FOTOĞRAF NO 123 Trabzon Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9527, No: 32
FOTOĞRAF NO 124 Trabzon Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9527, No: 31
FOTOĞRAF NO 125 Trabzon Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9527, No: 34
FOTOĞRAF NO 126 Mamur'etülaziz Askeri Rüşdiyesi, Giriş ve Birinci Kat Planı, LOC,
LOT: 9512, No: 19
FOTOĞRAF NO 127 Mamur'etülaziz Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9512, No: 20
FOTOĞRAF NO 128 Mamur'etülaziz Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9512, No: 21

FOTOĞRAF NO 129 Bağdat Askeri Rüşdiyesi Giriş Kat Planı, LOC, LOT: 9527, No: 6
FOTOĞRAF NO 130 Bağdat Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9527, No: 7
FOTOĞRAF NO 131 Bağdat Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9527, No: 8
FOTOĞRAF NO 132 Beyrut Askeri Rüşdiyesi Giriş Kat Planı, LOC, LOT: 9512, No: 22
FOTOĞRAF NO 133 Beyrut Askeri Birinci Kat Planı Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9512, No: 23
FOTOĞRAF NO 134 Beyrut Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9512, No: 24
FOTOĞRAF NO 135 Beyrut Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9527, No: 7
FOTOĞRAF NO 136 Halep Askeri Rüşdiyesi Giriş Kat Planı, LOC, LOT: 9512, No: 39
FOTOĞRAF NO 137 Halep Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9512, No: 40
FOTOĞRAF NO 138 Halep Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9512, No: 41
FOTOĞRAF NO 139 San'a Askeri Rüşdiyesi Giriş Kat Planı, LOC, LOT: 9527, No: 10
FOTOĞRAF NO 140 San'a Askeri Rüşdiyesi Üst Kat Planı, LOC, LOT: 9527, No: 9
FOTOĞRAF NO 141 San'a Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9527, No: 11
FOTOĞRAF NO 142 San'a Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9527, No: 12
FOTOĞRAF NO 143 San'a Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9527, No: 13
FOTOĞRAF NO 144 Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesi Giriş Kat Planı, LOC, LOT: 9512, No: 6
FOTOĞRAF NO 145 Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9512, No: 2
FOTOĞRAF NO 146 Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9512, No: 8
FOTOĞRAF NO 147 Manastır Askeri Rüşdiyesi Planı, LOC, LOT: 9527, No: 18
FOTOĞRAF NO 148 Manastır Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9527, No: 19
FOTOĞRAF NO 149 Manastır Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9527, No: 20
FOTOĞRAF NO 150 Selanik Askeri Rüşdiyesi Birinci ve İkinci Kat Planı, LOC, LOT: 9527, No: 35
FOTOĞRAF NO 151 Selanik Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9527, No: 37
FOTOĞRAF NO 152 Selanik Askeri Rüşdiyesi, LOC, LOT: 9527, No: 36
FOTOĞRAF NO 153 Selanik Askeri Rüşdiyesi Öğrencileri, LOC, LOT: 9527, No: 38

ÖNSÖZ

Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde Doç. Dr. Berrin Alper danışmanlığında hazırlanan bu çalışma, XIX. yüzyıl Osmanlı modernleşmesi sürecini mimarlık tarihi ile birlikte eğitim yapıları üzerinden okumaya, sorgulamaya ya da diğer bir deyişle çözümlemeye yönelik bir girişimdir.

Osmanlı eğitim tarihi hakkında ülkemizde çok sayıda yayın yapılmasına karşın, XIX. yüzyıl eğitim yapılarını mimarlık tarihi ekseninde çözümleyen Özgönül Aksoy, Burcu Özgüven ve Selda Cirtil tarafından hazırlanan yüksek lisans ile doktora tezleri dışında, yayın yapılmamıştır. Bu anlamda bu çalışma, bu açığı bir nebze de olsa kapatmaya yöneliktir.

XIX. yüzyılda Osmanlı eğitim sistemindeki kademelenme ve çeşitlilik nedeniyle çalışmanın katalog bölümüne sadece askeri rüşdiyeler dâhil edilmiştir.

XIX. yüzyıl eğitim yapıları, çalışılacak yüksek lisans, doktora çalışmaları veya özgün araştırmalar için daha çok sayıda konu başlığı içermekte ve konuya ilişkin çözülecek pek çok problemi de içinde barındırmaktadır.

Araştırmanın bu hale gelmesinde kuşkusuz birçok kişinin desteği ve yardımı oldu. Bu destek ve yardımlar olmasa, çalışmanın tamamlanması da herhalde imkânsız olurdu.

Doktora dersleri sürecimizde, XIX. yüzyıl Osmanlı yaşamı ve düşün dünyasına ilişkin yaptığı derslerle döneme karşı bende uyandırdığı ilgi sonucu, tez konumu XIX. yüzyıl Osmanlı dünyasından seçmeme neden olan Prof. Uğur Tanyeli bu çalışmada teşekkürü ilk hak eden kişidir.

Tezin, katalog bölümünde yer alan planların üzerindeki zor okunan Osmanlıca kelimeleri okunur hale getiren ve tezdeki özgün arşiv belgelerini Latin harflerine çeviren Deniz Müzesi Arşiv ve Osmanlıca Uzmanı Nurcan Bal'a çalışma üzerindeki katkısından ve çalışma sürecinde gösterdiği yakın dostluktan dolayı minnettarım.

Bana Matbu Osmanlıca'yı öğreten, bu konuda cesaretlendiren ve Maarif Salnameleri'ni okumamı sağlayan Başbakanlık Osmanlı Arşivi Uzmanı Mustafa Çakıcı ve Arşivdeki araştırmalarım sürecinde benden hiçbir yardımı esirgemeyen Başbakanlık Osmanlı Arşivi Uzmanı Fuat Genç, çalışmanın bu olgunluğa gelmesinde katkısı olan diğer kişilerdir. Onlara da müteşekkirim.

Çalışma arkadaşlarımdan Uzm. Pınar Bolel Koç ve Uzm. Salim Yavaşoğlu, teze yoğunlaştığım dönemlerinde ihtiyaç duyduğum anlayışı gösteren moral desteğinde bulunan ve dönem dönem üzerimdeki mesai yükünü azaltan kişilerdir. Onlara da minnettarım.

Tezin bilgisayar ortamındaki problemlerini çözen kardeşim İstatistik Uzmanı Sema İğüs Düğencili'de çalışma sürecinde teşekkürü hak edenlerdendir.

En büyük teşekkür ise danışmanım Doç. Dr. Berrin Alper'e yapılmalıdır. Tezin biçimlenmesinde gösterdiği katkı, destek ve bilimsel yol göstericilik akademik yaşamımda benim için hiçbir zaman unutulmayacak ve her zaman sevgiyle anılacak bir deneyim oldu. Bu sürecin doktora çalışması ile sınırlı kalmayıp tüm yaşamıma yayılması en büyük dileğimdir.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ (1876-1909) EĞİTİM SİSTEMİ, EĞİTİM YAPILARI ve ASKERİ RÜŞDİYELER

ÖZET

XVII. yüzyılla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitimde başlayan modernleşme hareketi, II. Abdülhamid Dönemi'nde de sürmüş, mali sıkıntılara rağmen, siyasi erk tarafından eğitim devletin üstlenmek zorunda olduğu bir kamu hizmeti olarak algılanmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde, Osmanlı eğitim sisteminin sağlam bir zemine oturtulması 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin tüm maddeleri ile hayata geçirilmesi sağlanmış, dolayısıyla da alt yapının kurulması ile eğitimin yaygınlaştırılması ve devletin eğitim sistemi üzerindeki denetimi kısmen de olsa sağlanmıştır.

Eğitimin işlevsel bir araç olduğunu anlayan II. Abdülhamid, eğitim kavramını iktidarını tekrar üretecek ve sağlam bir zemine oturtacak bir kurum olarak görmüştür. Bu nedenle de eğitim, resmi ideolojinin aktarımında sıklıkla başvurulmuş araçlardan biri haline getirilmiştir.

II. Abdülhamid'in tahta çıkışında Osmanlı İmparatorluğu'nda, 4 yüksekokul, 4 darülmuallimin, 253 rüşdiye, 18.490 sıbyan mektebi ve 1 özel okul bulunmaktaydı. II. Abdülhamid Dönemi'nin sonlarına doğru ülkedeki okul sayısı; 619 rüşdiye, 109 idadi, 32 darülmuallimin, 5000 civarında ibtidai mektebine ulaşmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde diğer eğitim kurumları gibi askeri rüşdiyelere de önem verilmiş, İstanbul'dan Manastır ve Suriye'ye kadar uzanan bir coğrafyada, toplam yirmi sekiz adet askeri rüşdiye eğitim sistemi içerisine dahil edilmiştir. Bu okullarda dönemi için çağdaş ve modern sayılabilecek eğitim sistemi ve eğitim materyalleri uygulanmıştır. Ancak iddialı bir eğitimde modernleşme hamlesine imza atan Abdülhamid'in, idadi mimarisinin aksine bir askeri rüşdiye mimarisi tipolojisini, XIX. yüzyıl okul mimarisi repertuarında içerisinde kurgulayamadığı, eğitim tarihçemizde askeri rüşdiyelerin mimarileri ile değil de uyguladıkları eğitim modelleri ile varlık gösterdikleri burada gözden kaçırılmamalıdır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: II. Abdülhamid Dönemi, modernleşme, eğitim tarihi, XIX. yüzyıl Osmanlı mimarlığı, askeri rüşdiyeler, sembolizm, simgesellik, meşruiyet, temsiliyet.

ABSTRACT

The modernization movement in education started with XVIIth century in Ottoman Empire also continued with Albdulhamid II's Period, and despite of the financial difficulties, the education was perceived by political power as a public service that must be assumed by government.

In Abdulhamid II's Period, the Otoman educational system was strengthened with the realization of all clauses of Maarif-i Umumiye Regulation (Public Educational Regulation), thus, the generalization of the education and the control of the government over educational system was achieved, even if partially, with setting up the infrastructure.

Adulhamid II, understanding the education as a functional means, considered the concept of education as an institution through which he could have reproduced and strengthened his power. It is because of this reason that the education was worked up into one of the means that was referred frequently to promote the official ideology.

When Abdulhamid II ascended to the throne, in Otoman Empire, there were 4 high schools, 4 teachers' schools, 253 intermediary schools, 18.490 children's schools and 1 private school. Towards the end of the Abdulhamid II's Period, the number of schools in the country reached to 619 intermediary, 109 preparatory, 32 teachers' schools, and about 5000 primary schools.

In Abdulhamid II's Period, besides other educational institutions, the military intermediary schools were also considered important, and in a geography extending from İstanbul to Manastır and Syria twenty eight military intermediary schools in total were included into the educational system. The educational system and educational materials, which can be considered as modern for its period, were put into practice in these schools. However, Abdulhamid who did very assertive moves in modernization of education, on the contrary to the preparatory architectural, could not have redesigned the architectural topology of the military intermediary schools in the repertoire of XIX Century school architectural, and, it should not be overlooked that, in our history of education, the military intermediary schools made their presence felt with their educational models they applied, but, not with their architectural ones.

KEY WORDS: Abdulhamid II, Modernization, History of Education, XIX Century Otoman Architecture, Military Intermediary Schools, Symbolism, Symbolicness, Legitimacy, Representation.

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'na, özelde ise II. Abdülhamid Dönemi'ne (1876- 1909) ilişkin tarih yazıcılığı, Türkiye ve dünyadaki yazın etkinliğinde tartışmalı bir okuma pratiğine işaret etmektedir.*

Yapılan araştırma ve incelemelerde, birbirine zıt çıkarımlara rastlamak mümkündür.** Yayınların bir kısmı, apolojik (savunmacı), mitleştirici ya da tam tersi yergici bakış açılarıyla yazılmıştır.

"Sanki ayrı dünyalarda yaşıyormuşçasına, her kamp ötekini düşman bir dünya görüşünün temsilcisi olarak algılama eğilimindedir". (Deringil 2000: 17)

‘‘Bir görüşe göre Abdülhamid mevcut tarihsel akış içerisinde karşı/aykırı birisidir. Kişisel rolüyle, sistemin akışını bozmuş ve değiştirmiştir. Bu görüşün ne taraftan baktığımıza bağlı olarak iki versiyonu var. İlerici/Kemalist versiyonunda Tanzimat’tan beri gelen hürriyetçi ve laik çizgiyi bozmuştur. Bir anti kahramandır. ‘‘Kızıl Sultan’’dır. Gelenekçi/Muhafazakar versiyonda ise Tanzimat’tan beri gelen çarpık Batılılaşma ve modernleşmenin önünü kesmiş, tarihin akışını değiştirmiş ‘‘Ulu Hakan’’dır. Diğer görüşe göre ise; Abdülhamid her şeyiyle 19. yüzyıl Osmanlı siyasal sisteminin ve toplumunun bir ürünüdür. O koşullarda şekillenmiş ve tarihimizde bilinen rolünü oynamıştır. Hata ve sevaplarıyla döneminin ürünüdür. Onu anlamak için mevcut siyasal, kültürel ve sosyoekonomik sisteme bakılmalıdır. Bu yüzden ne ‘‘Kızıl Sultan***’’ ne de ‘‘Ulu Hakan****’’dır*****’. (Çetinsaya1998:137,138)

* Genel anlamda Osmanlı İmparatorluğunun XIX. yüzyılına, özel anlamda ise II. Abdülhamid Dönemi'ne (1876-1909) ilişkin çok sayıda araştırma son yıllarda ülkemizde yayınlanmıştır.

** Ülkemizde özellikle 1980 sürecinden sonra, resmi ideolojinin de destek vermesiyle Osmanlı tarih yazımına ilişkin yapılan geleneksel ve muhafazakâr bakış açılı çalışmalar burada sayılmayacak kadar çoktur.

1970 ve 1980’lerde Osmanlı iktisat tarihçiliği için Marksist tarih çözümlemesiyle, (Asya Tipi Üretim Tarzı) yapılmış ve azgelişmişlik, feodalizm, bağımlılık gibi anahtar kelimelerin kullanıldığı çalışmalara aşağıdaki örnekler verilebilir. Ancak bu eserlerin tümünde, Osmanlı arşiv belgelerine kanımızca devletin resmi belgelerinin tarafı olabileceği yargısıyla gönderme yapılmamıştır. **Bkz.** Başkaya, F., (1999), Yediyüz, Osmanlı Beyliğinden 28 Şubat Sürecine, Özgür Üniversite Yayınları, İstanbul.

Timur, T., (1989), Osmanlı Çalışmaları, İlkel Feodalizimden Yarı Sömürge Ekonomisine, V Yayınları, Ankara.

Timur, T., (1994), Osmanlı Toplumsal Düzeni, İmge Kitapevi, İstanbul.

*** Abdülhamid’e ‘‘Kızıl Sultan’’ lakabı, Ermenilere uyguladığı siyasetten ve uluslaşma sürecinde Osmanlı sınırları dâhilinde yaşayan milletlerin bağımsızlıklarını onaylamadığı nedeniyle muhalif güçler tarafından takılmıştır.

**** ‘‘Ulu Hakan’’ vurgusu, Necip Fazıl Kısakürek’ e aittir.

***** Bizim de tezimizde benimsediğimiz düşünce kurgusu, Çetinsaya’nın yukarıdaki son cümlesi ile eş anlam taşıyacaktır. Bu nedenle metnin içerisinde subjektif değer yargılarına başvurmadan kaçınılacak, dönem artı ve eksileriyle değerlendirilmeye çalışılacaktır.

“II. Abdülhamid’e ilişkin yorumlar da zamanın sosyo psikolojisinden etkilenmiştir. İttihat ve Terakkinin 1908 devrimi ve Cumhuriyetin inkılapları doğrultusunda içten; imparatorluk-hilafet-saltanat çizgisinden ulus, devlet, laik ve cumhuriyetçi rejime geçen Türkiye’nin karşılaştığı uluslararası etkenlerle, dıştan bazı etkilenmelerle II. Abdülhamid ve dönemi hakiki veçhesinden çıkarılarak, hayali bir biyografik değerlendirilmeye tabii tutulmuştur. Bu bakış açısına göre Sultan Abdülhamid bir “ Kızıl Sultandır”. Türkiye’nin başına gelen her tür şer, bela ve musibetin müsebbibidir. Bu tehlikeli ifrat karışına zaman içinde tepki doğmuş ve bu kez de II. Abdülhamid başka bir sanallıkla inşa edilmiştir. Bu defa karşımıza her yaptığı icraat, eylem ve mimikte keramet bulunan bir “Ulu Hakan” portresi çıkacaktır. İşin en kötüsü bu iki hayali görüntü, Türk siyasi sahnesinde birbirleriyle dövüşe zorlanarak, genç kuşakların akılları karıştırılmış, bu , çatlayan da ülkenin sosyal ve kültürel dokusu olmuştur”. (Öke 2000:9)

Yukarıda söylenenler ve Çetinsaya’nın ifadelendirdiği üçüncü görüşün ışığında dönemi tam anlamıyla değerlendirmek ve döneme ilişkin bilimsel bakış açısını yakalayabilmek övgü ve yerginin dışında edimsel değerlendirmeler yapmakla mümkün olacaktır. Ülkemizde son yıllarda yapılan akademik tarihçilikte bu bakış açısı yakalanmaya çalışılmaktadır. *

II. Abdülhamid Dönemini evrensel bakış açısıyla tahlil edebilmek ve anlayabilmek için gerekli olan subjektif bakış açısını, Fortna’da aşağıdaki gibi ifadelendirmektedir:

“Osmanlı vakasının XIX. ve XX. yüzyıllarda dünya çapında yaygınlaşan, devlet eğitimin dışında durmayan büyük bir fenomenin bir parçası olduğunu görebilmek gerekir. Bu dönemsel oluşumun farkında olmak bize Osmanlının bütün özellikleriyle birlikte, gerçekte küresel bir akımın parçası olduğunu hatırlatmaktadır. Bu durumu kavramak, geç Osmanlı İmparatorluğu’na layık görülen alışlagelmiş egzotizmin dışına çıkmaktır”. (Fortna 2005: 49)

Bazı yayınlarda Gökhan Çetinsaya** ve Ahmet Yaşar Ocak*** örneğinde olduğu gibi, Abdülhamid Dönemi’nin modernist karakter taşıdığına dair göndermeler yapılmaktadır.

* Nadir Özbek, söz konusu kutuplaşmanın akademi dışında yapılan popüler tarihçilikte hala sürdüğünü ifade etmektedir. **Bkz.** Nadir Özbek, a.g.e. s: 71.

** Çetinsaya, G., (2006), “Din Reform ve Statüko: II. Abdülhamid Dönemine Bir Bakış (1876-1909)”, Osmanlı Medeniyeti Siyaset- İktisat- Sanat , Klasik,125-148, İstanbul.

*** Ocak, A. Y., (1992), “Abdülhamid Dönemi İslamcılığın Tarihi Arka Planı:Klasik Dönemi Osmanlı İslamı'na Genel Bir Bakış”, Sultan II. Abdülhamid Devri Semineri, 27-29 Mayıs 1992, İstanbul, 107-123.

Ahmet Yaşar Ocak, II. Abdülhamid Dönemi İslamcılık düşüncesinin, Klasik Osmanlı İslamı^{*}'na bir tepki hareketi olduğunu ve bu düşünce sisteminin tepki özelliği içermesi nedeniyle de dönemin modernist karakter^{**} taşıdığını aşağıdaki gibi ifade etmektedir.

“II. Abdülhamid dönemi İslamcılığı (tabii ki dolayısıyla Meşruiyet İslamcılığı) bütünüyle Klasik Osmanlı İslamına karşı bir tepki hareketidir. Bu yüzden esas itibari ile modernist (yenileşmeci) bir akımdır. Bu itibarla görünürdeki bütün batı karşıtı tavrına rağmen yenileşme yanlısı olduğu için Türkiye tarihinde modernist fikir hareketleri çerçevesinde tartışılmalıdır”.

(Ocak 1992:123)

Gökhan Çetinsaya'da Ahmet Yaşar Ocak gibi, Abdülhamid Dönemi'ni modernist olarak nitelendirmektedir.

“II. Meşrutiyet Dönemi nasıl modern Türk siyasal hayatının laboratuvarı olarak nitelendiriliyorsa; II. Abdülhamid Dönemi de gerek (sosyal kurumlardan sosyal tabakalaşmaya kadar) sosyo ekonomik süreçler ve gerekse sosyal kimlik ya da millet inşası bakımlarında modern Türkiye'nin sosyal yapısının laboratuvarı olarak algılanabilir”.

(Çetinsaya 2006:145)

Döneme ilişkin literatürü incelediğimizde, II. Abdülhamid ve dönemi hakkında özellikle de son yıllarda yurtdışında ve Türkiye'de pek çok yayının yapıldığını, yüksek lisans ve doktora tezlerinin hazırlandığını görmekteyiz.

^{*} Ahmet Yaşar Ocak, Klasik Osmanlı İslamı'nı aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

“Özellikle Kanuni Sultan Süleyman devrinde ortaya çıkan, merkezi yönetimin elinde bir baskı aracı haline dönüşen siyasallaşmış Sünnilik, artık her türlü gelişime kapalı, hiçbir esnekliğe ve dinamizme geçit vermeyen, savunmacı ve tutucu bir karaktere bürünmüştür.”... **Bkz.** Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s:118.

^{**} II. Abdülhamid Dönemi'nin modernist olarak nitelendirilmesinin nedeni, bu dönemde Klasik Osmanlı İslami Düşüncesine karşı çıkılması değildir. Tanzimat'la birlikte, merkezileşme sürecine giren devlet aygıtında devletin modernleştirilmesine ilişkin birçok eylem, bilinçli olarak bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Abdülhamid liberal fikirlerin yandaşı olmasa da, ülkesi için gerekli ve yararlı gördüğü reformların gerçekleştirilmesini sağlamıştır. İdaresi döneminde, imparatorluk, sosyal ve siyasal anlamda bir dönüşüm içerisine girmiştir. Berlin-Bağdat demiryolunun inşası ile İstanbul-Avrupa arasında yapılan ulaşımda, deniz yoluna olan bağlılık sona erdirilmiştir. Berlin-Bağdat demiryoluna başlangıç noktasını teşkil eden ve Alman mimarisinden izler taşıyan Sirkeci Garı modernliğin ifadesidir. Ayrıca bu demiryolu ağı ile Sultan, Panislamist politikasını merkezin dışındaki bölgelere de rahatlıkla yayabilme imkânı bulmuştur. Ülkenin en ücra köşelerine kadar telgraf hattının çekilmesi, ziraatin geliştirilmesi, eğitime gereken önemin verilmesi, nüfus sayımlarının düzenli olarak yapılması, batı tipi mahkemelerin kurulması ile çağdaş sayılabilecek hukuki düzenlemelerin uygulanabilir olması da bu dönemin modernist olarak kabul edilebileceğinin göstergelerindendir. **Bkz.** Lewis, B., (1991), Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev., M. Kırıtlı), T.T.K. Yayını, Ankara.

Gencer, M., (2003), Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu, 1908- 1918 Dönemi Türk- Alman İlişkileri ve Eğitim. İletişim Yayınları, İstanbul.

II. Abdülhamid Dönemini, her türlü kaygıdan uzak ve yargısız bilimsel bakış açısıyla değerlendiren ve Engin Deniz Akarlı tarafından 1976 yılında Princeton Üniversitesi'nde yapılan doktora tezi kayda değerdir. Bu çalışmayı Nadir Özbek aşağıdaki satırlarda gibi değerlendirmektedir:

“Akarlı'nın çalışmasında iç ve dış politika ile mali konular önemli yer tutar. Özellikle dış politika ve finans alanında Avrupa güçlerine nasıl direnildiğinin gösterilmiş olması, döneme ilişkin daha sağduyulu bir yorumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Akarlı'nın, Abdülhamid döneminde gerçekleştirilen alt yapı atılımlarının, Milli Mücadelenin ve Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş hamlelerinin başarıya ulaşması açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulaması Abdülhamid rejimine karşı daha ılımlı bir yaklaşımının ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır”... Cumhuriyet tarihine gönderme yapan ve böylece de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte sürekliliği vurgulayan bu tezle, Abdülhamid döneminin, modernleşme ve çağdaşlaşma sürecinin bir parçası olduğu süreklilik kazanmıştır”. (Özbek 2004: 74)

Abdülhamid'i önyargısız değerlendirme ve anlamaya çalışma, 1980 sonrası akademik tarih yazımında yeni bir evre açmış, dönem bir anamoli gibi değil de, kendi iç dinamikleriyle çözülmeye çalışılmış, Abdülhamid ne süblime edilmiş, ne de yerden yere vurulmuştur. Engin Akarlı'dan sonra Selim Deringil, Mehmet Ö. Alkan, Gökhan Çetinsaya Nadir Özbek, Benjamin Fortna vd. yapıtlarında böyle bir yol izlemiştir.

Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemine ilişkin yaptığı yayınlarla tanınan Bayram Kodaman, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü'nde, “II. Abdülhamid Devrinde İlk ve Orta Öğretim (1876- 1909)” başlıklı doçentlik tezini 1976 yılında tamamlamış ve tezi daha sonra ilk kez 1980 yılında Ötüken Neşriyat tarafından Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi adıyla kitaplaştırılmıştır.*

Kodaman'ın bu çalışması Türkiye'de yazılan eğitim tarihçeleri içerisinde ve Osman Nuri Ergin'in Maarif Tarihi'nden sonra Abdülhamid Dönemi eğitim sistemini detaylı ve arşiv belgelerine dayanarak ele alan ilk çalışmadır. Araştırmada dönemin ilk eğitimi ibtidai mektepleri olarak ele alınmış, ortaöğretim ana başlığında ise; rüşdiyeler, idadiler, sultaniler ve

* Bayram Kodaman yukarıda adı geçen çalışması, ilk kez 1980 yılında Ötüken Neşriyat tarafından daha sonra da genişletilmiş bir şekilde 1999 yılında Türk Tarih Kurumu'ndan “II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi” adıyla yayınlamıştır. Bkz. Kodaman, B., (1999), II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, T.T.K. Yayını, Ankara.

darülmualimat alt başlıklar halinde incelenmiştir. Ayrıca Maarif Nezareti'nin merkez ve taşradaki idari yapısı ve bileşenleri bu çalışmaya dâhil edilen diğer konulardandır.

Bayram Kodaman eserinde döneme ilişkin öznel yargılarda bulunmaktan kaçınmış, siyasi tarihle ilgilenmemiş, kronolojik tarih yazarlığı bağlamında, dönemin eğitim sistemini dipnot referansları ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan arşiv belgeleri aracılığıyla çözümleyerek okura aktarmıştır. Ancak Bayram Kodaman'ın kitabında kullandığı arşiv belgelerinin Selim Deringil ve Benjamin Fortna örneklerinde olduğu gibi örtük anlamı yoktur. Kodaman için belgede ne yazıyorsa, belgenin anlamı da odur yani belgenin dili yoktur. Bu bağlamda Kodaman'ın metinlerinde kronolojik tarihi yazımı yaptığını ve diğer disiplinleri metnine dâhil etmediğini söylemenin yanlış olmayacağı kanısındayız.

Engin Deniz Akarlı gibi II. Abdülhamid Dönemini, yargısız ve bilimsel bakış açısıyla irdeleyen bir başka çalışma, 1993 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Cemil Oktay danışmanlığında Mehmet Ö. Alkan tarafından hazırlanan “Ölçülebilir Veriler Işığında Tanzimat Sonrası Osmanlı Modernleşmesi” başlıklı doktora tezidir. Tezde; II. Abdülhamid Dönemi, Osmanlı toplum yapısı ve bürokrasisi için bir modernleşme süreci olarak algılanmış ve metnin genel havası bu düşünce sistemi üzerinden kurgulanmıştır. Alkan, XIX. yüzyılda yaşanan ve “Geleneksel Modernleşme” olarak nitelediği bu süreci, üç parametrede “Eğitim, İletişim ve Ulaşım” başlıkları altında incelemiştir. Tezin “Eğitim” adlı bölümünde, Eğitim ve Modernleşme arasındaki ilişki evrensel anlamda ele alınmış, eğitim sorunsalının modernleşmede önemli bir ölçüt olduğu vurgulanmıştır. Daha sonraki bölümlerde ise XIX. yüzyıl ve II. Abdülhamid Dönemi modernleşmesi dolayısıyla da eğitim tarihçesi, detaylı ve titiz yapılan kütüphane ve arşiv kayıtlarına dayanılarak, nesnel bir bakış açısıyla verilmiştir. Metin dönemin eğitim tarihine ilişkin sayısal verilerde içermektedir.

II. Abdülhamid Dönemi'ni, mimarlık tarihi açısından inceleyen ve A.Şevki Duymaz tarafından Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda 2003 yılında Ahmet Halaçoğlu'nun danışmanlığında tamamlanan “II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri” (Türkiye Örnekleri) adlı doktora tezi de bu alanda yapılan bir diğer çalışmadır.

A.Şevki Duymaz tezinde, öncelikle XIX. yüzyıl Osmanlı ve II. Abdülhamid Dönemi imar teşkilatını, II. Abdülhamid Dönemi imar faaliyetlerini oluşturan ortamlar ile sonuçlarını, son olarak da II. Abdülhamid Dönemi'nde gerçekleşen imar faaliyetlerini, Askeri Yapılar, Eğitim-

Kültür Yapıları, Sivil Yapılar, Sağlık Yapıları, Resmi Yapılar ve Yıldız Sarayı başlıkları altında incelemiştir.

Yazar, II. Abdülhamid Dönemi'nde okullara ilişkin yapılan imar hareketlerini, tezinde Eğitim- Kültür Yapıları başlığında ele almış, okulları; medreseler, mektepler olarak ikiye ayırmıştır. II. Abdülhamid Döneminde inşa edilmiş okul yapıları da incelenmiş, ancak mevcut farklı işlevli bir yapıdan okula çevrilmiş olan yapılar, tezin sınırları içine katılmamıştır. Bu nedenle mektepler başlığı altında, yeni yapılmış yapılar olan idadiler, Sanayi-i Nefise Mektebi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane tarihsel süreçleri ve mimari özellikleri ile alınmıştır. Tezin sonuç bölümünde, döneme özgü eğitim yapılarının mimarisinin, eğitim alanında yapılan gelişmelerin yanında geride kaldığı ve okul mimarisinin gelişiminden çok, toplumun eğitim seviyesinin geliştirilmeye çalışıldığı düşünce sistematığına ulaşılmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi'ne ilişkin çok sayıda ve çeşitli konularda yüksek lisans tezleri de hazırlanmıştır.

Bu anlamda ele alacağımız ilk yüksek lisans tezi, Gülmisal Emiroğlu tarafından 1995 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "II. Abdülhamid Dönemi Lahiyalarında Eğitim ve Öğretim Meseleleri" adlı çalışmadır. II. Abdülhamid Dönemi'nde, bürokratlar ve yerel yöneticiler tarafından hazırlanan eğitime ilişkin raporlar, Emiroğlu metninin temel çıkış noktasıdır. Tezde uygulanan yöntem, arşiv belgelerine dayanılarak yapılan kronolojik tarih yazımıdır. Akademik düzlemde yapılan bu çalışmanın önemi ve hazırlanmasının gerekliliği ise, bürokratlar ve yerel yöneticiler tarafından Saray'a bildirilen; her bölge için farklı olan eğitim sorunları yumağının, birincil ağızdan sansürlü olarak aktarılmasından kaynaklanmaktadır.

II. Abdülhamid Dönemi eğitim sistemine ilişkin yapılan tezlerden bir diğeri de Alişan Akpınar tarafından 1996 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "Aşiret Mektebi" adlı yüksek lisans tez çalışmasıdır. Tezde, 1894 yılında İstanbul'da açılan ve 1907 yılında kapatılan Aşiret Mektebi'ni kronolojik tarih yöntemiyle özellikle de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan konuya özgü belgeler aracılığıyla aktarılmaktadır. Tezin önemi, Abdülhamid'in uyguladığı iç siyaset ve eğitim politikası açısından önem taşıyan Aşiret Mektebi'nin akademik düzeyde ele alınmasındadır.

Eylül 2003 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Seyfullah Arpacı tarafından hazırlanan "Sultan II. Abdülhamid Bibliyografyası" başlıklı yüksek lisans tezi

döneme ilişkin çeşitli konu başlıklarından oluşan 886 adet yayını toplu halde görmemize olanak sağlamaktadır.

Akademik düzlemde yapılan çalışmaların dışında, II. Abdülhamid Dönemine ilişkin bazı yayınlardan da söz edilebilir.

II. Abdülhamid Dönemi'ni yüceltme ve suçlamalar yapmadan çözümlemeye çalışan Orhan Koloğlu'nun, 1987 yılında Gür Yayıncılık tarafından yayınlanan "Abdülhamid Gerçeği: Ne Kızıl Sultan, Ne Ulu Hakan" adlı yapıtı dönem literatürü için önemli bir kaynaktır. Ancak çok önemli bilgilerin dipnotsuz olarak verilmesi çalışmanın bilimsel zeminden uzaklaşmasına neden olmaktadır.

II. Abdülhamid Dönemi'ne ilişkin bir diğer önemli çalışma ise Selim Deringil tarafından hazırlanan "İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid (1876- 1909)"* adlı eserdir. Deringil bu çalışmasında, kamplaşmış ve kronolojik tarih yazıcılığından ileri bir boyuta geçerek, tarih yazıcılığına yeni bir soluk getirmiş, çağdaşlarından farklı bir tarih yazım yöntemi kullanmıştır. Bu yöntem; tarihsel olayları, kütüphane ve özgün arşiv belgelerinin dışına çıkarak simge ve semboller dünyası üzerinden çözümleme girişimidir. Deringil kitabında bizlere, bir XIX. yüzyılda, II. Abdülhamid'in simge ve sembolleri, meşruiyetini inşa da nasıl kullandığını ustaca aktarmaktadır. Kitapta verilen önemli bilgilerde dipnot kullanılması da, metnin akademik düzlemde ele alındığının ifadesidir.

II. Abdülhamid Dönemi eğitim sistemini detaylı ve farklı parametler aracılığıyla inceleyen Benjamin Fortna'nın 2005 yılında İletişim Yayınlarından çıkan "Mekteb-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam Devlet ve Eğitim" adlı kitabı dönemin literatürü ve eğitim tarihi için önemli bir çalışmadır. Fortna eserinde, Abdülhamid Dönemi eğitim sistemindeki uygulamaları Batılılaşma olarak değil, tamamen yerel ihtiyaçların oluşturduğu süreç olarak değerlendirmektedir. Yazara göre bu süreçte modernleşme, çağdaşlaşma projesinden kopuş değil aksine yakınlaşmadır. Döneme ilişkin farklı bir bakış açısı, detaylı bir kaynakça ve sıkça verilen dipnot referansları, Fortna'ın eserini akademik düzlemde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

* Deringil'in bu kitabı, Türkçe'ye çevrilip yayınlanmadan önce Londra'da 1998 yılında, "The Well Protected Domanis: Ideology and Legitimation of Power in The Ottoman Empire" adıyla basılmıştır.

II. Abdülhamid'in biyografisi, siyasi görüşü ve icraatları hakkında ilk elden bilgi veren kaynaklar, Sultan hakkında hazırlanmış hatıratlardır.* Dönem üzerine okuma yapılırken bu hatıratların kendi içlerinde çelişkiler içerdiği ve tartışmalı oldukları gözden kaçırılmamalıdır.

Ülkemizde Sultan II. Abdülhamid ve dönemine ilişkin üç adet sempozyum düzenlenmiş ve üç sempozyuma da sunan bildiriler kitaplaştırılmıştır. Sempozyumlardan ilki, İlim Kültür Sanat Vakfı Tarih Enstitüsü tarafından, 1992 yılında yapılan toplantıdır. Sempozyuma sunulan tebliğler, "II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri 2 Mayıs 1992" adı altında Seha Neşriyat tarafından basılmıştır. Konuya ilişkin ikinci sempozyum, 27- 29 Mayıs 1992 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi tarafından düzenlenmiş, sunulan tebliğler "Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri (27- 29 Mayıs) 1992" adı altında 1994 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi tarafından yayınlanmıştır. Döneme ilişkin yapılan son sempozyum ise, Osmanlı İmparatorluğunun 700. Kuruluş Yıldönümü münasebetiyle gerçekleştirilmiştir. Bu etkinliği de sunulan tebliğler de Bilge Yayınevi tarafından 2000 yılında, "Osmanlı Devletinin 700. Kuruluş Yıldönümünde Sultan II. Abdülhamid Paneli (II)" adıyla kitaplaştırılmıştır.

Sempozyuma sunulan tebliğleri incelediğimizde, metinlerin genel havasına gelenekçilik ve dönemi sürekli olarak haklı çıkarmaya çalışan bir bakış açısının hâkim olduğunu görürüz.**

Çalışmanın amacı

II. Abdülhamid Dönemi (1876- 1909), XIX. yüzyıl Osmanlı toplumu için modernleşme ve doğal olarak da bir değişim sürecidir. Bu değişim sürecinde ve modern dünyanın kurgusunda başat rol üstlenen birçok parametrenin içinde, eğitim kavramı üst sıralarda bir yer işgal etmektedir.

* Abdülhamid Dönemine ilişkin hatıratlar için **Bkz.** Bayur, H. K., (1954), Sadrazam Kamil Paşa: Siyasi Hayatı, Sanat Basımevi, Ankara.

Said Paşa, (1977), Anılar, (Yay. Haz. Ş. Kutlu), Hürriyet Yayınları, İstanbul.

Osmanoğlu A., (1984), Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım, Selçuk Yayınları, İstanbul.

Örik, N. S. (1989), Abdülhamid'in Haremi, Arba Yayınevi, İstanbul.

II. Abdülhamid'in Sadrazamları Kamil Paşa ve Said Paşa'nın Anıları-Polemikler- Belgelerle Mısır, Ermeni-Kürt, Doğu Rumeli Meseleleri (1991), (Yay. Haz. G. Ç. Güven), Arba Araştırma Basım Yayın, İstanbul.

Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri, (1992), (Yay. Haz. İ. Bozdağ), Pınar Yayınları, İstanbul.

Atıf Hüseyin Bey, (2003) Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri (1909- 1918) : Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı, (Yay Haz. M. Hülagü), Pan Yayıncılık, İstanbul.

** Ancak Deringil'in "Sultan II. Abdülhamid ve Devri Seminerine sunduğu "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde "İmaj" Saplantısı" başlıklı tebliğde gelenekçi ifade tarzlarının olduğunu söylemek mümkün değildir.

Eğitim kavramının, modernleşmenin önemli ve ölçülebilir göstergelerinden biri olması nedeniyle tezimizde, II. Abdülhamid Dönemi eğitim sistemi tüm yönleri ile irdelenmeye çalışılmış, eğitim yapıları mimarlık tarihi bağlamında ele alınmıştır.

Çalışmamızda, II. Abdülhamid Döneminde eğitim sistemi ve okul yapılarıyla, resmi ideoloji arasındaki organik bağ ve siyasi erk tarafından eğitim sistemi ile okul yapılarına yüklenen misyonun tanımlanması amaçlanmıştır. Okul yapıları, planları, cephe düzenleri ve XIX. yüzyıl simge ve semboller dünyasında Sultan'ın somut olarak görünmeyen ancak soyut anlamda hissedilebilen meşruiyet kavramına, hizmet ederek toplumsal ve siyasi tarih açısından önemli bir dönüşüme işaret ettiği için tez konumuzun bileşenleri arasına katılmıştır. Ayrıca tezde Abdülhamid'in karşı karşıya kaldığı meşruiyet sorunsalını, eğitimi siyasi endoktrinasyon sürecine tabii tutarak, okullarda kullandığı mimari elemanlar, okulların iç mekan organizasyonları, ders programları, törenler ve ritüeller aracılığıyla halkın arasına karışmadan nasıl kurguladığını ortaya koymak da hedeflenmiştir.

Çalışmanın kapsamı

II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi ve Eğitim Yapıları sınırları oldukça geniş bir alana işaret etmektedir. Dolayısıyla konunun sınırlandırılması ve genel metin akışı içinde sadece bir okul türünün katalog çalışması yapılmasının gereği ortaya çıkmıştır.

Katalog çalışması yapılacak okul türünü seçmek için okulların özgün mimari belgelerine ulaşmak, çalışmanın mimarlık tarihi yönü açısından gerekliydi. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mimari veriler için yaptığımız arşiv taramasında, birbirinden farklı türdeki altı okulun dışında, herhangi bir plana ulaşılmamıştır.

Arşivin bize sunduğu bu olanaksızlık karşısında, fotoğraf koleksiyonları incelenmiş ve İrcica Koleksiyon'unda bulunan Yıldız Albümleri ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümünde yer alan Yıldız Albümleri taranmıştır. Ancak bu albümlerde, okulların mimari projelerine ilişkin herhangi bir veri bulunmamakta ve okulların sadece cephe fotoğrafları yer almaktadır.

II. Abdülhamid tarafından 1893 yılında Washington Kongre Kütüphanesi'ne gönderilen Yıldız Albümleri'nden daha kapsamlı olan "Abdülhamid II Fotoğraf Albümü", 1988 yılında

Türklük Bilgisi adlı dergide Carney ve Gönül- Şinasi Tekin tarafından yayınlanmış ve tanıtılmıştır. Ulaştığımız bu yayın sayesinde, Kongre Kütüphanesi'ne gönderilen albümde okul yapılarının geniş bir başlık altında ele alındığını öğrendik. Bunun üzerine Washington Kongre Kütüphanesi'nin elektronik ortamda bulunan sayfasına girilerek, Abdülhamid Albümü'ne ve çok sayıdaki okul yapısına ulaşılmıştır. Koleksiyonda, okulların cephe fotoğrafları, öğrenci portreleri ve sadece askeri okullar ile Mekteb-i Tıbbiye'nin planları bulunmaktadır. Askeri okullar başlığı altında yer alan askeri rüşdiyelerin planlarına ulaşılması, planların sayısının çokluğu ve askeri rüşdiye yapıları hakkında bizden önce yayın yapılmadığında dolayı tezin katalog bölümü için askeri rüşdiyeler seçilmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Tezde uygulanan çalışma yöntemi için fenomonolojist paradigmanın kullanıldığı tümevarım yaklaşım ve nitel araştırma metodu tercih edilmiştir. Araştırma süreci içerisinde araştırılacak malzemeye -okul planlarına- ilişkin çeşitli problemlerle karşılaşmıştır. Bu nedenle nitel araştırma yöntemilimi bizim için doğrusal olmayan ancak döngüsel bir süreç haline gelmiştir. Araştırma ve tezin yazım safhalarında nitel araştırmanın bileşenleri olan nasıl, niçin sorularına konu çerçevesinde, sürekli olarak cevap aranmaya çalışılmıştır.

Nitel araştırma metodu kullanılırken, araştırmanın verisi; yazılı tasvirler (arşiv belgeleri), yazılı kaynaklar (kitap, makale, tez vs), döneme ait eski fotoğraflar ve saha çalışmalarından oluşturulmuştur.

Yazılı tasvirler grubu içinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan maarif tarihine ait özgün belgeler ve Maarif Salnameleri yer almaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde ettiğimiz belgelerin bazıları okunmuş ve metnin genel akışı içerisinde değerlendirilmiştir. Maarif Salnamelerinde yer alan askeri rüşdiyelere ilişkin bölümler ise, Osmanlıca'dan günümüz Türkçesine çevrilmiş, bu çeviriler tablolar halinde tezin ekler bölümünde yer almıştır.

Döneme ait eski fotoğraflardan, yapıların proje ve cephe çözümlerinde yararlanılmıştır. Saha çalışmalarında ise, İstanbul'da bulunan askeri rüşdiyelerin, değişim süreçleri değerlendirilmiş ve yerinde tespitler yapılmıştır.

2. MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNDEKİ DEĞİŞİMLER

2.1 1838- 1869 Yılları Arasında Eğitim Alanında Yapılan Yasal Düzenlemeler

XIX. yüzyılda modernleşme dolayısıyla da merkezileşme sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu'nda, genel eğitimin temel prensipleri, ilk kez siyasi erk tarafından 1838 yılında Meclis-i Umur'u Nafia (Yararlı İşler Meclisi) tarafından hazırlanan bir lahiyayla ele alınmıştır. Lahiyada; eğitimin insanı yüksek refah seviyesine ulaştıran, mutlu bir yaşama kavuşturan ve ülkelerin gelişmesine katkı sağlayacak bir unsur olduğu belirtiliyordu. Osmanlı'nın geçmişte fen ve teknoloji konusunda çağdaşlarından ileride olduğu, ancak zamanla bu konulara yeterince önem verilmediğine de değinilen lahiyada, beş altı yaşlarındaki her çocuğun mutlaka okula gönderilmesi, okullarda çalıştırılacak bilgili öğretmenlerin sınıf usulüne göre ders vermeleri ve son olarak da bir Maarif Teşkilatı'nın kurulması gerektiği belirtiliyordu. Genel eğitimin temel sorunlarını ortaya koyan bu rapor, Osmanlı eğitim sisteminde başlayacak olan bir reform devrine işaret etmektedir. Meclis-i Umur-u Nafia'nın hazırlamış olduğu yukarıda bahsedilen rapor sayesinde 11 Mart 1839 tarihinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti içerisinde Mekatib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuş, Nazırlığına da ulemadan İmamzade Esad Efendi atanmıştır. (Bilim1984: 19; Unat 1964: 132)

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda birçok konuda yapılacak yeni düzenlemeler yer alırken, eğitim kavramı ve eğitim adına yapılacak yeniliklerden hiç söz edilmemiştir. Batılı devletlerin eğitime verdikleri önemin farkında olan Tanzimat Dönemi yöneticileri, fermana yer almamasına rağmen, eğitim ve eğitimin sorunları ile ilgilenmişlerdir. Bu anlamda yapılan ilk girişim, 10 Ocak 1845 tarihinde Sultan Abdülmecid'in bizzat Meclis-i Vala'ya gelerek, yöneticilere halkın eğitimi konusunda özenle durulması gerektiğinin belirtmesi olmuştur. Bu ziyaretten sonra ulema, bürokrat ile askerlerin içinden seçilen kişilerden oluşan ve 12 Nisan 1845 'de kurulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat (Geçici Maarif Meclisi), eğitimin reformizasyonu için çalışmalarına başlamış ve bir yıllık çalışmaları sonucunda bir rapor yayınlamıştır. Meclis-i Vala'ya sunulan bu raporda, sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin yeniden düzenlenmesi, Darülfunun'un açılması gerektiği ve son olarak da eğitim işlerinden sorumlu olacak bir Maarif Meclisi'nin kurulması gerektiği ifade edilmiştir. (İhsanoğlu 2003: 371, 372)

Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın önerileri doğrultusunda 21 Temmuz 1846'da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki öğretim kurumları; sıbyan mektepleri, rüşdiye mektepleri ve Darülfunun olmak üzere üç seviye halinde teşkilatlandırılmış ve Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuştur. (Unat 1964:133) Çalışmalarına başlayan yeni meclis, altı üye ve bir kâtipten oluşuyordu. Meclis'in görevi, Meclis-i Muvakkat'ın kararlarına işlerlik kazandırmak, eğitime ilişkin sorunları tespit etmek ve tavsiyelerde bulunmaktır.

Cahit Yalçın Bilim, Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin görevlerini şöyle açıklanmaktadır:

“Meclis-i Maarif-i Umumiye, Nafia Nezareti bünyesinde kurulmuş ve sadece Mekteb-i Maarif-i Adli'nin işleri ile ilgilenen Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'ne karşılık memleketin bütün eğitim işlerini görüşüp karar alma yetkisine sahipti.” (Bilim1984: 23)

Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin ilk icraatı, Meclis-i Muvakkat'ta alınan kararların incelenip karara bağlanmasını istemek olmuştur. Daha sonra, Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'nin Evkaf Nezareti'nden ayrılmasını sağlamış ve Mekatib-i Umumiye Nezareti adıyla yeniden teşkilatlandırmıştır. (İhsanoğlu 2003: 372)

Ekmeleddin İhsanoğlu, Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın ve Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin eğitim tarihimizdeki yeri ve önemini aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

“Eğitim hayatında bir reform yapmayı deneyen bu meclisler, maarif işlerini her yönüyle ele almaktan çok, günün şartlarına göre en acil tedbirleri uygulamaya dönük bir yol takip etmişlerdir. Bunun sebepleri arasında başta eğitim politikasının billurlaşmamış, olması ve Osmanlı mali yapısının yeni kurumlara kaynak tahsis etmedeki sıkıntısının yol açtığı finanssal yetersizlikler sayılmalıdır. Maarif Meclisi eğitim reformunun sıbyan mektepleri, rüşdiye mektepleri ve Darülfunun olarak derecelendirildiği (ilk, orta ve yüksek eğitimin) üç seviyenin de aynı anda başlatılması yönünde kararlar almıştır. Ancak ne yüksek öğrenim ne de bu müessede tahsil görecektalebe potansiyelinin olması ile aynı zamanda ilk ve orta seviyelerde eğitimin eski gelenekçi sisteme bağlı olması, reformun uygulanmasını imkânsız hale getirmiştir”. (İhsanoğlu 2003: 372)

Tanzimat Fermanı'nda eğitime ilişkin hükümler bulunmamasına rağmen, Islahat Fermanı'nda eğitimle ilgili maddelerin bulunması, Osmanlı eğitim sisteminde eğitimin merkezi bir denetim altına alınmasına neden olmuş, bu zorunlulukta 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti'nin

kurulmasını sağlamıştır. Nezaret'in kurulmasıyla eğitim kavramı, ilk kez bakanlık düzeyinde ele alınmaya başlıyor ve devletin resmi politikası içinde kendine yer buluyordu.

2.2 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Genel Eğitim Tüzüğü)

Tanzimat Döneminde yayınlanan ve yürürlüğe konulan 1 Eylül 1869 tarihli* Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Türk eğitim tarihinde önemli ve etkisi uzun süren** bir eylem planı olarak tanımlanmaktadır.

XIX. yüzyıl Osmanlı dünyasında Tanzimat'la birlikte birçok kurumda, özellikle de eğitim alanında yapılan reformlara, Fransa ve Fransız sistemi rehberlik etmiştir. Eğitim alanında başlatılan reformlar çerçevesinde Osmanlı eğitim sisteminin düzeltilmesi ve Fransız eğitim sistemi hakkında bilgi almak için Tanzimat Dönemi yöneticileri Ali ve Fuad Paşalar tarafından dönemin Fransa Eğitim Bakanı Jean Victor Duruy, Osmanlı'ya davet edilmiştir. Duruy, gözlemleri sonucunda edindiği bilgiler ışığında eğitim sisteminin modernleştirilmesi adına devrin yöneticilerine, imparatorlukta her seviyede okulların açılmasını, orta ve yüksek öğretime önem verilmesini ve en önemlisi de tüm çocukların okullara devam etmesinin sağlanmasını önermiştir.

Ziyaret sonrası, 22 Şubat 1867 tarihinde Fransa tarafından, Osmanlı Devleti'ne, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile vaat edilen reformların uygulanması konusunda ve içinde çeşitli başlıkları barındıran bir nota verilmiştir. Belgede, eğitimle ilgili olan ve Fransa tarafından ivedilikle uygulanması istenen reformlar, Jean Victor Duruy tarafından hazırlanmıştır. Raporda; Osmanlı eğitim sisteminin yeniden teşkilatlandırılması, yeni okulların açılması, Hristiyan okullarının korunması ile özendirilmesi, karma eğitime geçilmesi ve ülke genelinde herkesin faydalanacağı kütüphanelerin açılmasının gerektiği belirtiliyordu. Fransa, Osmanlı'dan yapmasını istedikleri bu reformlarda, özetle yaygın ve bütünleşmiş bir eğitim sistemine geçilmesini öneriyordu. (Fortna 2005:132) Dönemin devlet adamlarından Ali, Fuad ve Safvet Paşa'da Fransızların, Osmanlı eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi ve ele alınması üzerine olan bu görüşlerini desteklemekteydi. (Bilim1984: 30, 31)

Yukarıda ifade edilen siyasi ortam ve Fransa'nın telkinleri sonucunda 1869 yılı Eylül ayında yürürlüğe konulan ve Osmanlı eğitim sistemi için milat kabul edilebilecek olan Maarif-i

* Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Hicri takvime göre 24 Cemaziyelula 1286 tarihinde yayınlanmıştır.

** Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile tanımlanan eğitim sistemi modeli, Erken Cumhuriyet Döneminde de sürdürülmüştür.

Umumiye Nizamnamesi, Maarif Nazırı Safvet Paşa döneminde Kemal Paşa'nın başkanlığındaki Sadullah Paşa, Dadyan Artin Efendi, Recaizade Mahmud Ekrem, Ebüziya Tefvîk Bey, Mehmed Mansur ve Dragon Tzankoff Efendi'lerden oluşan bir komisyon tarafından Şura-i Devlet Maarif Dairesi'nce hazırlanmış ve Fransız eğitim sisteminin etkisi altında düzenlenmiştir. (Tekeli 1985: 470)

“Eğitim sistemindeki düzenlemeleri yapmak için Osmanlı Devleti'ni harekete geçiren düşünce ise, devletin değişik din ve ırka mensup tebaasını Osmanlılık ideali etrafında kaynaştırmak ve bunları bir arada eğitmekle, Osmanlı Birliğini kurmaktır. Nizamnamenin hazırlanmasındaki bir diğer etken de Batı'da eğitimi yapmış olan aydınların, eğitimi dinsel etkilerden soyutlayarak laik bir zemine oturtma düşünceleridir ‘’. (Muhammedi 2006: 29, 30)

“Maarif-i Umumiye Nizamnamesi bu görüşün, (Fransızların 1867 yılında hazırladıkları raporun) reel hayata geçirilmiş uzantısıdır. Bu, Fransız eğitim sistemi ile Osmanlı eğitim sisteminin benzeşmesi, iki toplum arasında Osmanlı açısından aradaki duvarları kaldırma arzusu olarak tanımlanabilir’’. (Fortna 2005: 132)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin hazırlanma ve yürürlüğe konma nedeni resmi olarak, nizamnamenin çıkarılışından altı gün sonra yayınlanan 7 Eylül 1869 tarihli mazbata da açıklanmıştır:

“Nizamname-i mezkûrun ahkâm-ı esasiyesi evvela tahsil-i ilm-i marifet için mecburiyet kaidesinin vaz'ı saniyen mekatib-i umumiyenin aksam ve derecat-ı muhtelifeye taksimi; salisen, usul-u talimin tertib ve tanzimi; rabianî heyet-i talimiyenin tezyid-i malumat ve itibarını ve terfih-i halini mucb olacaik vesailin tetmini; hamisen, maarif idare-i merkeziyesinin tensik ve tanzimiyle vilayatta dahi şubât-ı mukteziyenin teşkili; sadisentalabenin şevk ve gayretini calip bazı kavaid-i imtihaniyenin vaz ile meratib-i muhtelif- tahsilin istihkakını tayin için rûs itası usulünün ihdası; sabian, tesisat-ı ilmiyenin teksir ve tamimi’’ ... (Haydaroğlu 1990: 25; Unat 1964: 98)

Nizamnamenin çıkarılış nedenini ise, Cahit Yalçın Bilim aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

“Nizamnamenin hazırlanışında temel etken, Batı eğitilmiş Osmanlı seçkinlerinin din eğitim kurumları dışında ve onlardan tamamen bağımsız yeni bir eğitim sistemi kurmak düşüncesi idi. Eğitimdeki modernleşme hamlesi, bir bütün Osmanlı yaratma kadar tarihsel Osmanlı değerlerini geliştirme açısından da gerekli sayılıyordu. Tanzimat'ın temel

fikirlerinden birini teşkil eden bu düşünce, devrin eğitim reformlarında idaelizmini oluşturuyordu”. (Bilim 1984: 34)

2.2.1 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin İçeriğinin Çözümlemesi

Nizamname 5 bab, 3 kısım, 5 fasıl ve 198 maddeden oluşmaktaydı. (Unat 1964: 94, 119) Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin ilk maddesi okulları, Mekatib-i Umumiye (Genel Okullar) ve Mekatib-i Hususiye (Özel Okullar) olarak ikiye ayırmaktadır. (Unat 1964: 96)

Bu maddede Mekatib-i Umumiye’nin (Genel Okulların) idaresi ve gözetiminin devlete ait olduğu (Nezaret ve emr-i idaresinin) belirtilmiştir. Mekatib-i Hususiye’nin (Özel Okulların) ise denetimi devlete, kuruluş ve yönetiminin ise (“yalnız nezaretinin devlete, te’sis ve idaresinin efrad veyahut cemaatlere ait olduğu”) kişi veya dini cemaatlere ait olduğu ifade edilmiştir.

“Bu konuda yapılan bir başka sınıflandırma ise şöyledir. Okullar, Resmi Okullar (Mekatib-i Resmîye) ve Özel Okullar (Mekatib-i Gayr-ı Resmîye) olarak ikiye ayrılmaktadır. Resmi okullar; müdür, öğretmen, memur ve diğer çalışanları devlet tarafından atanan ve idaresi dahi devlete ait olan okullardır. Özel okullar ise; cemaatler, kişi (efrad) veya yabancı (ecnebi) uyruklu kişiler tarafından kurulan, öğretmenleri devlet tarafından atanmayan, masrafı kurucuları ve öğrencilerinden alınan ücretlerle karşılanan okullardır. Kısaca özel (resmi olmayan) okullar üçe ayrılmaktadır. Bunlardan ilki Özel İslam Okulları, ikincisi Gayri Müslim Okullar ve sonuncusu ise, Ecnebi/Yabancı Okullardır”. (Alkan 2000:4)

Nizamnamenin ikinci maddesi Mekatib-i Umumiye’yi (Genel Okullar) kapsamlı olarak tanımlamaktadır. Buna göre, okullar üç basamak halinde sınıflandırılmıştır. Birinci basamak Sıbyan ve Rüşdiye, ikinci basamak İdadi ve Sultaniler, üçüncü basamak ise, Mekatib-i Ali’ler yani Yüksekokullardır. Dolayısıyla Osmanlı eğitim sisteminde eğitim kurumları; sıbyan mektepleri, rüşdiyeler, idadiler, sultaniler ve yüksekokullar olmak üzere beş ayrı düzey olarak tanımlanmıştır. (Unat 1964: 96)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin, 3- 17 maddeleri muhtelit (karma) eğitimin yapılacağı sıbyan mektepleri ile yani ilköğretimin düzenlenmesi ve yeniden yapılandırılması ile ilgilidir.

Nizamnamede; her kasaba ve mahallede bir sıbyan mektebi kurulacağı, sıbyan mekteplerinde eğitim öğretim süresinin dört yıl,* Müslümanlarla Gayri Müslim çocuklarının okullarının ayrı olacağı, sıbyan mekteplerinin inşa masrafı, tamirâtı, öğretmen ücreti ve diğer masraflarının yerel örgütler tarafından karşılanacağı,** ilköğretime devam zorunluluğu,*** kız ve erkeklerin hangi yaş aralıklarında ilköğretime devam edecekleri saptanmış, ilköğretim çağındaki öğrencilerin isimlerinin tespiti mahalle ihtiyar heyetinin tasarrufuna bırakılmış, ihtiyar heyeti tarafından oluşturulan ve sıbyan mektebi hocasına teslim edilen okul çağındaki çocuklar listesinden, çocuğunu okula göndermeyen ebeveyn bir ayda en fazla üç kez olmak üzere uyarılacağı ifade edilmiş, uyarıya uymayan ebeveynin para cezasına çarptırılacağı ve okul çağındaki bir çocuğun hangi koşullarda eğitimden muaf tutulabileceği ve bu konuda cezai yaptırımın uygulanmayacağı durumlar belirtilmiştir.**** (Unat1964: 96, 97, 98, 99)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin, 18- 32. maddeleri rüşdiyeler ile ilgilidir. Buna göre; rüşdiyelerde öğrenim süresi, kız ve erkek rüşdiyeleri için dört yıldır. Daha sonraki maddelerde; rüşdiye mekteplerinin hangi şartlar altında ve nerelerde açılabilceği,**** müfredatları, rüşdiyelerde görev alacak öğretmenlerin mesleki açıdan nasıl bir biçimlenim taşıması gerektiği, bu okullar için gerekli olan masrafların nereden karşılanacağı***** ve okulların inşa planlarının Maarif tarafından gönderileceği (“tesis olunacak mekatib-i rüşdiye ebniyesi Meclis-i Kebir Maarıften verilecek resme tatbiken inşa kılınacaktır”) konusunda açıklamalara yer verilmiştir. (Unat 1964: 98, 99, 100)

* Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile sıbyan mekteplerinde eğitim öğretim süresi dört yıl olarak belirlenmesine karşın uygulamada üç yıl esas alınmıştı. **Bkz.** Olgun, K., (2005), ‘‘Sakarya’da Eğitim’’, Sakarya İli Tarihi, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, 949. Sakarya.

** İlköğretim devlet tarafından zorunlu tutulurken, ilköğretimin masraflarının (inşaat maliyeti, öğretmen maaşları) devlet tarafından karşılanmaması okulların eğitim kalitesini olumsuz yönde etkilemiştir.

*** İlköğretime devam zorunluluğu, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin sekizinci maddesinde yer almaktadır.

**** Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre; okul çağındaki çocuk aşağıdaki şartlardan birini veya birkaçını taşıması durumunda ilköğretim zorunluluğuna tabii tutulmamaktadır. (Madde: 13)

A)Resmi makamlarda alınacak sağlık raporuyla ciddi bir rahatsızlığının veya ömrünün olduğunun tespit edilmesi.

B)Ailesinin fakir olması nedeniyle çocuğun çalışması ve çocuğun kazandığı paraya ailenin ihtiyacı olması.

C)Ekin ve harman vakitlerinde çitçilik yapmak zorunda olması

D) Bulunduğu mahallede okul olmaması veya mevcut okulun yetersiz kalması.

E) Oturduğu yere mevcut okulun yarım saatten fazla mesafede olması.

F)Kurulacak komisyon aracılığıyla çocuğun okuryazar olduğunun tespit edilmesi. **Bkz.** Unat, F. R., (1964) Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Milli Eğitim Bakanlığı, 97-98, Ankara.

***** Bir bölgede rüşdiye mektebinin açılabilmesi için gereken şart, 100 ile 500 hanelik bir nüfusa sahip olmasıdır. (Madde: 18) **Bkz.** Faik Reşit Unat, a.ge., s:98.

***** Rüşdiye mekteplerinin tüm masrafları Vilayet Maarif İdaresi Sandığı tarafından karşılanacaktır. (Madde:19) **Bkz.** Faik Reşit Unat, a.ge., s:98.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin, 33- 41. maddeleri idadileri tanımlar.* Öğrenim süresi üç yıl olarak düzenlenen idadilere, rüşdiye eğitimini tamamlamış Müslüman ve Gayrimüslim erkek öğrenciler devam edebilecektir.

Nizamnamenin 34. maddesinde, idadilerin bir bölgede açılabilmesi için bölgenin en az 1000 haneli nüfusa sahip olması gerektiği şartı getirilmiştir.** Bir sonraki madde de ise idadilerin inşaat masrafları, öğretmen ile hademe maaşları ve okula ilişkin yapılan tüm masraflar Vilayet Maarif İdaresi Sandığı'ndan karşılanacaktır denmektedir. 40. maddede, idadilerin tatil zamanının rüşdiye mektepleri ile aynı dönemde olacağı belirtilmektedir. (Unat 1964: 100, 101)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin, 42- 50. maddeleri sultaniler ile ilgilidir. Buna göre her vilayetin merkezi, olan şehir ve kasabalarda sultani açılacaktır. Sultanilerde eğitim öğretim paralı olacak ve idadi mezunları sultanilere kabul edilecektir. Rüşdiye mezunları da ücretlerini ödemek şartıyla sultanilerin kısm-ı adi sınıfına kaydedilecektir. Başarılı maddi durumu yetersiz öğrencilerin genel mevcudun %5'i kadarı ücretsiz, %10 kadarı ise yarım veya çeyrek ücretle kabul edilecektir. Sultanilerin inşaat masrafları, devlet tarafından karşılanacaktır. Sultanilerde okuyan öğrenciler, gündüzlü ve yatılı olacak, ancak isteğe bağlı olarak dışarıdan da öğrenci kabul edilebilecektir. Gündüzlü öğrencinin tam ücreti yatılı öğrencinin yarısı kadar olacaktır. Sultaniler, Kısım-ı Adi ve Kısım-ı Ali olarak ik bölüm halinde düzenlenecektir.

Sultanilerin tatil zamanı ve sınav dönemleri, rüşdiye mekteplerindeki gibidir. Sultanilerde öğrenim süresini başarı ile tamamlayanlar diploma alacaklar, başarısız olanlar ise, okula bir yıl daha devam edecektir. (Unat 1964: 100, 101, 102, 103)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin, 51- 128. maddeleri yüksekokullar ile ilgilidir. Bu bölümde, Mekatib-i Aliye denilen yüksekokullar tanımlanmış ve bilgi verilmiştir. Buna göre; Darülmuallimin (Erkek Öğretmen Okulu), Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu), Darülfünun (Üniversite) ve Fünun ile Sanayi-i Muhtelif (Çeşitli Fen ve Sanayi Mektepleri) Mekatib-i Aliye sınıfına girer. (Unat 1964: 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109)

* İdadiler Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanışından dört yıl sonra yani 1873 yılında açılmaya başlamıştır.

** “Bu şekilde mekteplerin planlanışı, Condercet'in projesi esas alınarak kurlmuş olan Fransız eğitim sistemine benziyordu. Ancak Fransa'da mektepler hane sayısına göre değil, nüfus sayısına göre düşünülmüştü. Mesela her 4.000 kişiye bir orta mektep, her vilayette genel kültür dersleri veren bir lise ve belli başlı vilayetlerde de enstitüler kuruluyordu”. **Bkz.** Bilim, C. Y., (1984), Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876), Anadolu Üniversitesi Yayını, 33, Eskişehir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin, 129- 130. maddeleri özel okullar ile ilgilidir. Buna göre özel okullar; Özel İslam Okulları ve Özel Gayrimüslim Okulları diye ikiye ayrılmaktadır. Özel Gayrimüslim Okulları da kendi içinde Cemaatler ve Patrikhaneler tarafından kurulan milli okullar, kişilerin kurdukları (eşhas) okullar ve ecnebi yani yabancı okullar olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca 129. maddede şartlar yerine getirilmedikçe özel okulların açılmayacağı, devamı için ruhsat verilmeyeceği ve aksi davranışlar sergileyen okulların kapatılacağı belirtilmiştir. (Unat 1964: 110)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin, 131- 152. maddeleri maarif teşkilatının yapısı ile ilgilidir. (Unat 1965:110, 111, 112, 113) 'Eğitim merkez idaresinin genişletilmesi ve düzenlenmesi ve taşra teşkilatının kurulması hakkında Nizamname ile merkez teşkilatı, Maarif Nazırı'nın başkanlığında ilmi ve idari adıyla iki dairenden oluşan Meclis-i Kebir-i Maarif'ten oluşan bir yapıya dönüştürülmüştür. Bu meclisin şubesi olarak Maarif Müdürü'nün başkanlığında Maarif Meclisi kurulmuştur. (Muhammedi 2006: 35)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin, 153- 177. maddeleri sınavlar, diploma ile çıkış belgesi ve okullara tanınacak hak ve ayrıcalıklara ilişkindir. (Unat 1964: 113, 114, 115, 116)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin, 178- 191. maddeleri öğretmenler ile ilgilidir. Buna göre Mekatib-i Umumiye'de (Genel Okullar) çalışacak öğretmenler, Osmanlı tebaasından olacaktır. Sıbyan mekteplerine Darülmuallimin-i Sıbyan Şehadetnamesi olan, rüşdiyelere ise Darülmuallimin-i Rüşdiye diplomasına sahip olan öğretmenler atanacaktır. Rüşdiye öğretmenleri, Darülmuallimin-i İdadiye şubesinin sınavlarını başarı ile geçerlerse idadilerde Muallim-i Sani olarak görev alabileceklerdir. İdadiye Muallim-i Evvelleri ile, Mekatib-i Sultaniye Kısım-ı Alisi Muallimlerinden en kıdemli olanı, Mekatib-i Sultaniye'ye Muallim-i Evvel veya Mekatib-i Aliye'ye Muallim olarak tayin edilebilecektir.

Gene nizamnameye göre, Mekatib-i Sultaniye ve Aliye Muallim-i Evvellerinin en kıdemlileri Meclis Maarif Azası ile Muavini ve Mekatib-i Sultaniye ve Aliye Müdürü olarak atanabilecektir. (Unat 1964: 116, 117)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin, 192- 198. maddeleri maarif teşkilatının maliyesine dairdir. Bu maddeler genel anlamıyla, eğitimin bütçesi, eğitime devlet hazinesinden ayrılacak ödenek, halktan eğitim için alınacak yardım ve bağışlar, vakfiyelerden okullar için alınacak

ödenek, sultani ve yüksekokul öğrencilerinden alınacak eğitim ücretleri ve para cezaları konularını kapsamaktadır. (Unat 1964: 118, 119)

2.2.2 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi İle Osmanlı Eğitim Sisteminde Hedeflenen ve Gerçekleşen Değişimler

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim öğretim sistemi baştan aşağı düzenlenmiş, eğitim adına da bazı kazanımlar edinilmiştir. Buna göre;

1) Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin sıbyan mekteplerini düzenleyen 3- 17. maddeleri ile ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir.*

2) Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilk kez, Osmanlı eğitim sistemi içerisindeki okullar tanımlanmış ve derecelendirilmiş, sınıflamanın haricinde kalan türdeki okulların açılmasına izin verilmemiştir. Böylece eğitim sistemi içerisinde varlığını sürdüren okul repertuarında ortak bir dil birliği yakalanmıştır.

3) Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde medreseler ile ilgili hiçbir düzenleme bulunmamaktadır. XIV. yüzyıldan beri Osmanlı eğitim sisteminin tek eğitim kurumu olan medreselerin görmezden gelinmesi Tanzimat Dönemi yöneticilerinin geleneksel eğitim yerine laik modern eğitim sistemini tercih ettikleri anlamına gelmektedir. Ayrıca maarif teşkilatı içinde yeni organizasyonlarda medrese kökenlilere yer verilmeyişi de yukarıdaki ifadeleri desteklemektedir.

4) Nizamnamede kızların eğitimi hakkında maddelerin olması kadınların kamusal eğitime dâhil edilmeleri açısından Osmanlı eğitim sistemi ve kamusal yaşam açısından önemli bir gelişmeye ve dönüşüm noktasına işaret etmektedir.

* Toplumların, eğitim konusunda yapıcı ve ciddi adımlar atabilmesi için öncelikle altyapıyı teşkil eden ilköğretimi zorunlu hale getirmeleri gerekmektedir. Eğitimin siyasi gücünün farkına varan Avrupa Devletlerinde de zorunlu eğitime geçilmesi ve bu konu da ki düzenlemelerin uygulanması, XIX. yüzyılı boyunca gerçekleşmiş, ilköğretim zorunluluğu Avrupa kıtası devletleri içinde ilk kez Fransa tarafından 1793 yılında I. Cumhuriyet döneminde yasal zorunluluk haline getirilmiştir. Ancak İmparatorluk döneminde, Fransa'da zorunlu ilköğretim uygulamasından vazgeçilmiş, 1816 yılında ilköğretimin zorunluluğu ilkesi tekrar kabul edilmiş, zorunluluğun yanı sıra eğitimde parasızlık şartı da getirilmiştir. 1882 yılına gelindiğinde, Jules Ferry'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde laik, yaygın ve etkin ilköğretim yaygınlaştırılmıştır. Avrupa kıtasında ilk kez 1793 yılında Fransa'da başlayan zorunlu ilköğretimle ilgili hareketler, bu tarihten sonra ki süreçte dalga dalga tüm Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Almanya da 1819 yılında zorunlu ilköğretim, 1888 de ise, ilköğretimin parasızlığı ilkeleri benimsenmiştir. **Bkz.** Akyüz, Y., (2001), Türk Eğitim Tarihi, Alfa Yayınları, 140, İstanbul.

5) Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle, öğretmenlik mesleği için belli ölçütler getirilmiş ve böylece öğretmen okullarının açılması sağlanmıştır.

2.2.3 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin Yetersiz ve Olumsuz Yönleri

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı eğitim sistemi için milat olarak kabul edilmesine rağmen bazı eksiklikleri de vardır. Nizamnamenin en önemli açmazı, sıbyan mektepleri ile ilgili maddelerde ilköğretim masraflarının –bina, araç gereç, öğretmen maaşı- halk tarafından karşılanacağını belirtmesidir.

Bir diğer eksiklik ise, 500 hanenin altındaki yerlerde rüşdiye mektepleri açılmamasıydı. Bu nedenle yeterli sayısına sahip olmayan yerlerdeki gençler, rüşdiye eğitiminden faydalanamamaktaydı.

2.3 19. Yüzyılda II. Abdülhamid Dönemine Kadar Olan Süreçte İlköğretim Sisteminin Değerlendirilmesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyılın sonuna kadar, sivil eğitim sistemini oluşturan kurumlar; medreseler ve sıbyan mektepleridir.* Bu okulların amacı; öğrenciye okuma ve yazma ile İslam dininin genel kurallarını öğretmektir. Genel olarak sıbyan mekteplerinin programlarında; Elifba, Kur'an, İlm-i Hal, Tecvid, Türkçe Ahlak Risaleleri, Türkçe ve Hat dersleri yer almaktaydı. (Kodaman 1999: 57)

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecine girmesiyle birlikte, geleneksel eğitim sistemlerinin uygulandığı eğitim kurumları da dönemin ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmiş ve bu nedenle eğitim alanında reformizasyon süreci başlatılmıştır. Tarihsel sürece baktığımızda, sıbyan mekteplerinin ıslahı konusunda atılan ilk adımın II. Mahmud'dan geldiğini görmekteyiz. Sultan, 1824 yılında sıbyan mekteplerinin ıslahı adına Talim-i Sıbyanı yayınlamıştır. Bu tarihi izleyen süreçte II. Mahmud, 1838 yılında eğitim adına yeni bir teşebbüse girişmiş ve Meclis-i Umur'u Nafia Komisyonu'nu kurdurmuştur. Bu Komisyon ilköğretimin ıslahı hakkında bir rapor hazırlamıştır.

1845 yılına gelindiğinde ise, sıbyan mekteplerini belli bir düzene sokmak amacıyla Abdülmecit tarafından bir Hatt-ı Hümayun yayınlanmıştır. Hümayun da, cehaletin bitmesi ve kamu terbiyesinin sağlanması konusunda verilecek emir ve ikazların sıbyan mekteplerini de ilgilendirdiği belirtilmektedir.

1847 yılında sıbyan mektepleri için hazırlanan yeni bir talimatname ile sıbyan mekteplerinin öğretim süresi dört yılla sınırlandırılmış, bunların rüşdiyeler için temel oluşturması gerektiği ve bu okullarda eğitim materyali olarak da taş levha ve divitin uygulanması gerektiği ifade edilmiştir.(Berker 1947: 15, 21)

Tanzimat Dönemi maarifinin ilköğretim siyaseti, eğitimde çağdaşlaşma projelerini sıbyan mekteplerinin dışındaki kurumlarda, özellikle de rüşdiyelerin İstanbul'da yaygınlaştırılması anlamında sürdürmek olmuştur. Ancak bu dönemde alt yapıyı kurmadan yani sıbyan mektebi problemini çözmeden, üst yapıya rüşdiyelere ağırlık verilmesi de çarpık bir eğitim sisteminin yerleşmesine neden olmuştur. Bu durum, dönemin aydınlarından Cevdet Paşanın da dikkatini çekmiş ve bu konuya eseri Tezakir'de şöyle değinmiştir:

“Mekatib-i rüşdiye küşad ile tarik-i terakkide bir adım ileri atıldı. Lakin işin ortasından başlanmış olundu. Zira Meclis-i Muvakkat'ın tertibine nazaran, ibtidai mekatib-i sıbyan ıslah olunub da onlardan yetiştirilecek çocuklar için mekatib-i rüşdiye küşad olunmak lazım gelirken mekatib-i sıbyan hali üzere kaldı”. Cevdet Paşanın belirttiği gibi Tanzimatçılar, ilköğretimde, eski gelenek ve kadrolara dokunmadan mevcudun üzerinden giderek bir takım düzenlemeler yapmaya çalışmışlardır. Sıbyan mekteplerinin öğretmen gereksinimi, mali problemler, ihtiyaç duyulan mektep yapıları, bu okullarda sürdürülen modernleştirme çabaları ve eğitimin İstanbul dışındaki vilayetlerde, özellikle de taşrada yaygınlaştırılması gibi konularda gerekli olan çaba ne yazık ki gösterilememiştir. (Öztürk 1996: 8)1857 yılında Maarif Nezareti'nin kurulması ile birlikte sıbyan mekteplerinin reforme edilmesi sorunsalı geçmişe göre daha ciddi boyutta ele alınmıştır.

1862 yılında yayınlanan bir nizamname ile ilköğretimin önemi vurgulanmış, sıbyan mektepleri ıslah edilmiş ve rüşdiyelere öğrenci yetiştiren kurumlar haline dönüştürülmüştür. Nizamnameye göre; İstanbul “Merkez” denen 12 eğitim ve öğretim bölgesine ayrılmıştır. Her merkezin çevresinden de ikişer sıbyan mektebi daha seçilerek, toplam 24 okulda, okuma yazma öğretimi ağırlıklı bir program olan Usul-u Cedid'in (yeni usul) uygulanmasına geçilmiştir. Ayrıca öğretmenlere devlet tarafından maaş bağlanması, parasız ilköğretim ve zorunlu temel eğitim gibi yeni fikirlerde bu nizamname ile gündeme gelmiştir. (Sakaoğlu 1994: 187; Kodaman 1999: 62 ; Berker 1947: 39, 40, 41, 42)

Osmanlı eğitim tarihi gelişiminin milat noktası kabul edilen 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, sıbyan mektepleri hakkında o güne kadar yapılan düzenlemelerin en ayrıntılı ve gerçekçi olanıdır. Nizamnamenin, sıbyan mektepleri ile ilgili olan 3. ve 17. maddelerinin hayata geçirilmesi ve ibtidai* adlı yeni usulde eğitim yapan ilköğretim kurumlarının tüm imparatorluk dâhilinde işlerlik kazanması, 1870 yılı ile birlikte olmuştur. Bu bağlamda yapılan ilk eylem, ibtidai mektepleri için öğrencinin anlayabileceği dilde sade, eğlenceli ve içlerinde resim bulunan kitapların hazırlanması olmuştur. Elifba için yeni heceleme usulünün ve okumayı kolay olarak öğretecek bir yöntemin de bulunması ilköğretim programına dâhil edilmiştir. (Kodaman 1999: 64)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yürürlüğe konulan ibtidailerin reformizasyonuna yönelik uygulamaların pratik hayata geçirilişini, 1872 yılında Nuruosmaniye Camii içinde kâğır bir binada Selim Sabit Efendi** tarafından açılan Süleymaniye İbtidaisi'nde görmekteyiz. (Ergin 1941: 390) Bu okulda Fransa'da ki örneklerinde olduğu gibi yazı tahtası, şemalar, haritalar en önemlisi de öğrenci sıraları bulunmaktaydı. (Sakaoğlu 1994: 187)

2.4 1839- 1876 Yılları Arasında Rüşdiye Mekteplerinin Gelişimi

II. Mahmud'un 5 Şubat 1839 yılında yayınlamış olduğu ferman ile sıbyan mekteplerinin ıslahına yardımcı olması için kurulmasına izin verilen rüşdiyelerin, statüsünün bugün için tam bir karşılığı bulunmamaktadır. Ancak rüşdiyeleri sıbyan mektepleri üstünde yüksek okullara hazırlık ve 1869 Maarif-Umumiye Nizamnamesi düzenlemesinden sonra idadilerin altında faaliyet gösteren orta basamak eğitim kurumlarıdır diye tanımlamak mümkündür.

II. Mahmud, 1839 yılında yayınladığı fermanından hemen birkaç gün sonra, devlete nitelikli memur yetiştirme amacıyla eğitim tarihimizde ilk sivil rüşdiye olarak kabul edilen Mekteb-i

* İbtidai, kelimesi günümüz Türkçesinde; ilk ile ilgili, ilk derece, başlangıç anlamına gelmektedir. **Bkz.** Devellioğlu, F., (1995), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, (Yay. Haz. A. S. Güneyçal), Aydın Kitabevi Yayınları, 223, Ankara.

İbtidai mektepleri için tarihsel süreçte Mekatib-i İbtidaiye, Usul-u Cedide Mektepleri, Numüne İbtidailer, Taş Mektep gibi terimlerde kullanılmıştır. **Bkz.** Sakaoğlu, N. (1994) "İptidailer", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Ortak Yayını, IV:187- 189, İstanbul

1876 tarihinden sonra yeni usulde eğitim yapan sıbyan mektepleri, ibtidai mektepleri olarak isimlendirilmiştir.

** Selim Sabit Efendi (1829- 1911), Darülmualimin-i Rüşdi'nin ilk mezunlarından. Mezuniyeti sonrasında 1855 yılında devlet tarafından matematik öğrenimi görmesi için Avrupa'ya gönderilmiştir. Eğitim tarihimizdeki öncü rolü ise; ilköğretimde başlatmış olduğu "Usul-u Cedide" yani yenileştirme hareketi ile ilköğretim öğretmenleri için rehber olarak kabul edilebilecek "Rehnüma-yi Muallimin" adlı bir pedagoji kitabını yazmasından gelir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için **Bkz.** Yahya Akyüz, a.g.e., s:186-189.

Akyüz, Y., (2002) "Türk Eğitim Tarihinde Deprem Konusuna Yer Veren İlk Ders Kitabı ve Yazarı Selim Sabit Efendi", Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, (30): 5-9.

Maarif-i Adliye'yi kurmuştur.* II. Mahmud tarafından, Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin yüz kişilik bir öğrenci kadrosu ile yatılı olarak kurulması, yeni yapılmış bir binada eğitime başlaması ve okulda sınıf sisteminin uygulamasının istendiği bilinmektedir. (Unat 1964: 41)

Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin açılışından kısa bir süre sonra 19 Mart 1839 yılında Nazır İmamzade Esat Efendi'nin hazırlamış olduğu lahiya gereğince, Süleymaniye Camii Külliyesindeki Taş Mektepte eğitim tarihimizdeki ikinci rüşdiye olarak kabul edilen Mekteb-i Ulum-u Edebiye açılmıştır. İsminden anlaşılacağı üzere bu okulda ağırlıklı olarak edebiyata ilişkin dersler okutulmaktaydı.

1845 yılında ilk kez Muvakkat Maarif Meclisleri'nce rüşdiye mekteplerinin tanımı yapılmış ve rüşdiyelerin işlevleri açıkça belirtilmiştir. Buna göre; ‘rüşdiyeler, sıbyan okullarının üstünde Darülfünü’ a öğrenci yetiştiren orta dereceli okullardır’. (Kodaman 1999: 92)

1847 yılında, Mekatib- Umumiye Müdürü Kemal Efendi tarafından devlete kalifiye memur yetiştirmek ve yüksekokulların da öğrenci ihtiyacına cevap vermesi amacıyla Davudpaşa Rüşdiyesi, İstanbul'da okulla aynı ismi taşıyan semtte kurulmuştur. Sadaret tezkiresinde, Davudpaşa Rüşdiyesinin Harbiye, Tıbbiye ve Bahriye Mekteplerine öğrenci yetiştirmek amacıyla açıldığı belirtilmektedir. Öğrencilerin nitelikli olarak yetişmesine dikkat eden Kemal Efendi, okulun yılsonu mezuniyet imtihanlarını da padişahın huzurunda yapmış, öğrencilerin başarıları da yöneticiler tarafından takdir edilmiştir. Bunun üzerine benzer eğitim kurumlarının çoğaltılmasına karar verilerek, Bayezid, Üsküdar, Fatih ve Beşiktaş semtlerinde dört adet rüşdiye daha açılmıştır. İstanbul'da açılan rüşdiyelere 21 Mart 1850 yılında, Bezm-i Alem Valide Sultan'ın banisi olduğu Dar-ül Maarif adlı eğitim kurumu da katılmıştır. Böylece 1853 yılına gelindiğinde İstanbul'daki rüşdiyelerin sayısı 10'a ulaşmıştır. (Bilim 1982: 45)

1867 yılına kadar rüşdiyelere yalnızca Müslüman talebe alınmaktaydı. Ancak 1869 tarihinde yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi gereğince ve Tanzimat'ın ana fikrine uygun olarak rüşdiyelere Gayri Müslim öğrenci de kabul edilmiştir.

Rüşdiye mektepleri ilk kurulduklarında 4 sınıflı olarak düzenlenmişlerdi. Ancak Dar-ül Maarif Osmanlı eğitim sistemine dâhil olduktan sonra rüşdiyelerde eğitim süresi 6 yıla çıkarılmış, 1863 yılında çıkarılan talimatname ile de bu süre 5 yıla indirilmiştir. (Kodaman 1999: 92)

* Osman Nuri Ergin eğitim tarihimizdeki ilk rüşdiyenin Davudpaşa Rüşdiyesi olduğunu kabul etmektedir.

Rüşdiyelerin masrafları ise, halkın yaptığı yardımların dışında hazineden karşılanmakta, öğretmen ücretleri ise mahalli gelirlerden ve vergilere eklenen yeni miktarlardan ödenmekteydi.

Merkez dışında rüşdiye açılması için Anadolu'ya göre sosyal ve kültürel yönden daha ileride olan Rumeli vilayetlerine öncelik verilmiş ve Rumeli'deki ilk rüşdiye 1855 yılında açılmıştır. Anadolu'da ise ilk rüşdiyelerin açılması için 1859 tarihini beklemek gerekmiştir.

Kız rüşdiyeleri ise, ilk olarak İstanbul'da 1859 yılında, Sultanahmet'te Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi'nde açılmıştır. Cevri Kalfa Kız Rüşdiyesi'nin açılmasının hukuki dayanağı, 10 Kasım 1858 yılında Maarif Nezareti'nden Sadaret'e yazılan tezkireyle sağlanmıştır. Tezkire'de, milletlerin kalkınmasının ancak eğitimle mümkün olduğu, mekteplerin ıslahı yapılırken kız çocukları içinde rüşdiye mekteplerinin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Ancak yukarıda bahsedilen tezkire ile aynı tarihli olan ve yedi tane daha kız rüşdiyesinin açılmasını öngören bir İrade-i Seniyye yayınlansa da bu dönemde Cevri Kalfa Kız Rüşdiyesi*'nden başka bir kız rüşdiyesi açılmamıştır. (Bilim 1982: 47)

1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, eğitimin her basamağında olduğu gibi rüşdiyeler için de bazı yeni düzenlemeler içermektedir. Nizamname; beş yüz haneden fazla olan her kasaba da bir rüşdiye açılacağını, rüşdiyelerin her türlü masrafının Vilayet Maarif İdaresi tarafından karşılanacağını, rüşdiye binalarının Meclis-i Kebir Maarif tarafından gönderilen planlara göre yapılacağını, rüşdiyelerde öğrenim süresinin 4 yıl olacağını ve rüşdiye mezunlarının bir sınav sonunda idadilere devam edebileceği hükümlerini taşımaktadır. Nizamnamenin yayınlanmasıyla birlikte ülke çapında rüşdiye sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır. Öyle ki 1869- 1876 tarihleri arasında rüşdiyelerin sayısı 423'e öğrenci sayısı da 20.000'e ulaşmıştır.

Tanzimat Döneminde açılan rüşdiyelerin birçoğu yapı açısından olumsuz özellikler taşımaktaydı. "İlk bakışta 423 rüşdiyenin açılmış olması, Tanzimat devri için bir başarı olarak görünmektedir. Fakat bina yönünden, yakından incelendiğinde bunların çoğu okul

* Kuruluşu 1819- 1820' ye kadar giden Cevri Kalfa Okulu önce sıbyan mektebi sonra kız rüşdiyesi, sonra tekrar ilkokul olarak çeşitli ad değişiklikleri geçirmiştir. En son, 1969'da ilk binasında ilkokul olarak öğretim yaparken, binasının yetersizliği ve bahçesinin olmaması, okulun önünde trafiğin giderek yoğunlaşması, yörenin turistik özellikleri nedeniyle Cankurtaran semtine taşınmıştır. Bugün Sultanahmet'te Cankurtaran semtinde Cevri Kalfa İlköğretim Okulu adıyla varlığını sürdürmektedir. **Bkz.** Akyüz, Y., (1999), "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı", Milli Eğitim Dergisi, (143):27.

niteliği taşımamaktadır. Çünkü bu devirde rüşdiye açmak ve sayısını çoğaltmak kaygısı ağır bastığında, okul için elverişli olup olmadığına bakılmaksızın bazı boş evler, konaklar ve benzeri yerler rüşdiye okulu olarak tanzim edilmişlerdir. İstanbul'da uygun bina bulunabilmişse de vilayetlerde bu pek mümkün olmamıştır''. (Kodaman 1999: 96)

1869 Nizamnamesi'nden sonra rüşdiyelerde sadece eğitim alanında değil, öğrencinin sosyal alana uyumuyla ilgili düzenlemeler de yapılmıştır. Salgın hastalıkları önlemek adına aşı yapılması, öğrencilerin okula gidiş gelişlerinin takip edildiği öğrenci devam çizelgelerinin oluşturulması gibi modern uygulamalar söz konusu olmuştur.

2.5 1869 Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve İdadiler

Osmanlı eğitim sistemi içinde ilk olarak İstanbul'da 19 Aralık 1873 tarihinde açılmış olan idadiler, yüksekokullara öğrenci hazırlayan ve günümüzde liseye denk gelen kurumlardır.

İdadi, kelime anlamı olarak hazırlamaya mahsus yer, hazırlama yeri demektir.* (Devellioğlu 1995: 409)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile açılması kararlaştırılan idadilerin kurulma amacı, Müslüman ve Gayri Müslim Osmanlı vatandaşlarını birbiriyle kaynaştırmak ve oluşan bu sentezin altında Osmanlı vatandaşlarını ortak bir kültür potası altında yetiştirmek olarak tanımlanabilir.** (Olgun 2005: 947)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile idadiler; rüşdiye üstü, Darülfunun, sultaniye ve ali (yüksek) okullara öğrenci hazırlayan eğitim kurumları olarak tanımlamıştır. Nizamnamenin 33. ve 41. maddelerinde İstanbul ve taşrada açılacak idadilerin; öğrenim süreleri, ders programları verilmiş ve ihtiyaçtan dolayı da bir an önce kurulmaları gerektiği belirtilmiştir. Ancak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde hemen açılması öngörülen idadiler, 1873 yılına kadar açılamamıştır. Bu gecikmeye neden maddi imkânsızlıklar ve öğretmen yokluğu gösterilebilir. (Kodaman;1999:115)

* İdadi kelimesinin hazırlama yeri anlamı taşımasından dolayı, eğitim tarihimiz terminolojisinde rüşdiyelere ve mesleki yüksekokullara öğrenci hazırlayan sıbyan mektepleri ile diğer okullar içinde idadi kelimesi kullanılmıştır.

** Tanzimat Dönemi eğitim siteminin ana düşünce yapısını oluşturan ve Osmanlılık olarak tanımlanan bu ideoloji, Maaarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanışından bir yıl önce 1868 yılında açılan Galatasaray Sultanisi'nde de hedeflenmiştir.

Maarif Nezaretinin idadi açılması konusunda önemle durması üzerine, 1873 yılında Dar-ül Maarif'in mülki (sivil) idadiye çevrilmesiyle, ilk idadi İstanbul'da açılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde H/1290 tarihli bir belgede İstanbul'da üç yeni idadinin açılacağı, idadilerin öğrenim süresi ve ders programı belirtilmiştir. Ancak bu idadilerin İstanbul'un hangi semtinde açılacağına değinilmemiştir. Belgenin sonuna rüşdiye mekteplerinde uygulanan ders programıda eklenmiştir. *

Belgede, idadilerde Fransızca'nın yanısıra İngilizce ve Almanca dillerinden birinin yabancı dil olarak öğretilbileceği yazmaktadır. Ancak Tanzimat Dönemi maarifinde Fransız etkisi hâkim olmasına rağmen, idadilerde İngilizce veya Almanca'nın okutulabilmesinin siyasi erk tarafından izin verilmesi, maarif tarihimiz açısından bu belgeyi önemli ve farklı kılmaktadır.

3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE EĞİTİM SİSTEMİ VE EĞİTİMİN ÖRGÜTLENMESİ

3.1 Eğitim Sistemi

3.1.1 II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sisteminin Genel Özellikleri

- 1) II. Abdülhamid Dönemi eğitim sisteminde genel anlamda amaçlanan, eğitimin siyasi endoktrinasyon sürecine tabii tutulması ile padişaha karşı sonsuz bir itaat içinde, dinine bağlı ve resmi ideoloji ile barışık olan eğitilmiş bir sınıf yaratmaktır.
- 2) Osmanlı eğitim sisteminin sağlam bir zemine oturtulması dolayısıyla da alt yapısının kurulması ve eğitimin yaygınlaştırılması* II. Abdülhamid Dönemi'nde olmuş,** devletin eğitim sistemi üzerindeki denetimi kısmen de olsa sağlanmıştır.
- 3) Bu dönemde okullaşma oranında önemli bir artış yaşanmış, %7'ye ulaşmıştır. II. Abdülhamid'in tahta çıkışı olan 1876 tarihinde, Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde, 4 yüksekokul, 4 darülmuallimin, 253 rüşdiye, 18.490 sıbyan mektebi ve 1 özel okul bulunmaktaydı. Dönemin sonlarına doğru ülkedeki okul sayısı 619 rüşdiye, (bu rüşdiyelerin 74'ü kız rüşdiyesidir.), 109 idadi, 32 darülmuallimin, 5000 civarında da ibtidai mektebidir. (Alkan 1996: 172; Oytun 2002: 88))
- 4) Abdülhamid rejimin ilk yıllarında, laik olarak nitelendirilebilecek bir eğitim siyaseti sürdürülmüş, ancak daha sonraki süreçte eğitimde dinselleşme başlamış, başlangıçta ders programlarında pozitif bilimleri içeren dersler ağırlıkta iken bu süreçten sonra müfredatta ahlak ve din derslerin ağırlıklı olduğu bir öğretim sistemi uygulanmaya başlanmıştır.
- 5) Geleneksel Osmanlı yapısı ile Tanzimat Döneminden devr alınan ve zorunlu ilköğretimin ilk basamağını oluşturan sıbyan mektepleri, usul-u cedid (yeni usul) eğitimin yapıldığı ibtidai mekteplerine dönüştürülmüştür.***

* Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** B.O.A., Dosya No: 37, Gömlek No: 86, Fon Kodu: Y.E.E., Tarih: Hicri 9/B/1290, (Miladi 02/09/1873). Belgenin Latin harflerine transkripsiyonu için **Bkz.** Ekler, Ek III, Belge No: 1

* 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile maarif teşkilatının taşrada da oluşturulmasına dair bir ilke kararı alınmasına rağmen, maarifin taşra teşkilatının kurulması ancak II. Abdülhamid Dönemi'nde sağlanabilmiştir.

** 1876- 1909 yılları arası Osmanlı eğitim sisteminde Tanzimat Döneminde çıkarılan kanunların uygulanması ve eksikliklerin giderilmesi dönemi olmuştur. **Bkz.** Bayram Kodaman, a.g.e. , s: 163.

*** Niyazi Berkes, II. Abdülhamid Dönemi'nde ilköğretimin nitelik açısından hiçbir gelişme göstermediğini, öğrencilerin medreselerde uygulanan eğitim türüne yakın bir formasyondan geçirildiklerini belirtmektedir. Berkes, burada bir yanılgıya düşmekte, Usul-u Cedid yönteminin ve Maarif Nezaretinde İbtidai Mektepleri Dairesi'nin kurulması eylemlerinin dönemi için önemini gözden kaçırmaktadır. **Bkz.** Niyazi Berkes, a.g.e., s: 367. Usul-u cedid için Alkan'ın saptaması da Berkes'in ilköğretimle ilgili düşünce yapısını çürütmektedir. Alkan'a göre " Usul-u cedid/ yeni yöntem olarak adlandırılan eğitim; yalnızca gramer veya telaffuzla ilgili değildir, daha geniş bir olayı, eğitimdeki modernleşmeyi simgelemektedir. Sınıfları, sırası, tahtası, haritası, küresi olan yeni öğretim tarzının uygulanmaya çalışıldığı bir yöntemin adıdır. **Bkz.** Mehmet Ö. Alkan, (1996), Ölçülebilir Veriler Işığında Tanzimat Sonrası Osmanlı Modernleşmesi, Doktora Tezi, s: 143, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış).

- 6) Tanzimat Dönemi maarifi ideologları rüşdiyelerin açılmasına ağırlık vermesine rağmen II. Abdülhamid Dönemi maarifinin de, simgesi idadiler olmuş ve bu dönem eğitim tarihçileri tarafından idadilerin altın çağı olarak nitelendirilmiştir.
- 7) Özel okulların sayısında daha önceki dönemlere göre büyük oranda bir artış yaşanmış yerli ve yabancı özel öğretim büyük gelişme göstermiştir. (İleri 1998: 9)
- 8) Osmanlı eğitim tarihinde ilk kez II. Abdülhamid Döneminde özel eğitim alanında bir girişim olmuş sağır, dilsiz ve körler için İstanbul’da okul açılmıştır. (Akyüz 2001: 206)
- 9) Birçok meslek ve sanat okulu açılmıştır. (Akyüz 2001:206)
- 10) Basın ve yayın hayatı sansür yolu ile sürekli denetim altında tutulmuştur. (Tekeli ve İlkin 1993: 77) II. Abdülhamid Dönemi, sosyal ve siyasal açıdan bir baskı dönemi olduğu için dönemin yazarları edebiyatla ilgilenmişler, eserlerinde konu olarak bilimsel gelişmeleri işlemişlerdir. Bu dönemde siyasetin de yasak olmasının katkısıyla altında ‘’siyasetten maada her şeyden bahseder’’... alt başlıklı yayınlara çok sık rastlanmaktadır. (Alkan 2001: 384)
- 11) Maarif Nezareti tarafından ilk kez 1898 yılında, ülke genelinde eğitimin sayısal verilerini gösteren Maarif Salnameleri (Eğitim İstatistikleri) yayınlanmıştır.*
- 12) II. Abdülhamid’in sıfatlarından bir de Maarifperverdir. Bu sıfat, dönemi içerisinde yazılan kitapların önsözlerinde, özellikle Maarif Nezareti ile ilgili resmi belgeler ve yazışmalarda geçmektedir. (Alkan;1996:172)

3.1.2. Ders Programları

II. Abdülhamid’in Tanzimat Dönemi eğitim sisteminden devr aldığı mirasta, din ve ahlak derslerinin, rüşdiye düzeyine kadar olan okulların ders programlarında oldukça az, idadi ve yükseköğretimde ise hiç yer almadığını görmekteyiz.** Rejimin ilk yıllarında, Tanzimat maarifi düşüncesinin de etkisiyle eğitim sisteminde ve ders programlarında, kısmen de olsa laik bir bakış açısının hâkim olduğu bir öğretim sistemi uygulanmıştır.*** Fakat 1880’li yılların ortalarından itibaren yönetim, kültürel ve siyasal hegemonya yaratmak ve İslami bir kimlik inşa etmek uğruna eğitim sisteminde değişime gitmiş, ders programlarında dinselleşme başlamıştır.

* Maarif Salnameleri hakkında daha detaylı bilgi için **Bkz.** Ekler, Ek II

** Tanzimat Dönemi rüşdiye ve idadilerin ders programı için **Bkz.** B.O.A., Dosya No:37, Gömlek No:86, Fon Kodu: Y.E.E Tarih : Hicri 9/B/1290 (Miladi 02.09.1873).

*** Ders programlarının laik içeriğini, okullarda pozitif bilim kökenli derslere önem verilmesinden anlamaktayız.

Eğitim sisteminde dinselleşmenin başlamasının başat nedeni içerisinde misyoner ve Gayri Müslim okullarında İslam dinini eleştiren propagandaların yapılması gösterilebilir. (Alkan 2001: 390) Bu değişimin nedenlerini üç ana başlık altında toplayabiliriz.

A) Pozitivist, Materyalist Düşünce

Osmanlı eğitim sisteminde, Tanzimat süreci ve Abdülhamid rejiminin ilk yılları ile birlikte, pozitivist düşünceyi referans alan derslere önem verilmesi ve sistemin az ölçüdeki seküler yönü, Osmanlı aydınının düşün etkinliğinde farklı bir değişime işaret etmektedir. Entellektüel elit kuşak yetiştirildikleri eğitim sisteminde dinseliliğin dışlanma noktasında olması ve batı tipi okullarda aldıkları iyi Fransızca bilgileriyle yabancı yayınları (Sanayi Devrimi ile birlikte çözülen ve deformasyona uğrayan Avrupa toplum yapılarına alternatif çözümler üreten yayınları) izleme olanağı bulmuş, düşün hayatlarında pozitivist* ve materyalist** felsefe akımlarına yönelmiştir.*** Ancak egemen güç tarafından rejimin ortalarına doğru siyasi endoktrinasyon yoluyla resmi ideoloji ile uyumlu ve padişaha itatkar bir kuşak yaratılmaya çalışılırken, umulmayan bir sonuç ortaya çıkmış; planlananın aksine düşünen, mevcut sistemi sorgulayan, rejime muhalif bir kuşak yetişmiştir. Bu muhalefetin en somut örneğini de Beşir Fuat'ın bilimsel intiharında izlemek olanaklıdır.**** Yaşanan bu değişim üzerine, padişaha ve

* Pozitivizm (Olguculuk); insan için olumlu ve yapıcı olanın sadece olguları gözlemleyerek betimlemek olduğunu ileri süren öğretiler. XIX. yüzyılda, Fransız düşünür Auguste Comte tarafından kurulmuştur. **Bkz.** Hançerlioğlu, O., (1978), Felsefe Ansiklopedisi, Remzi Kitabevi, 4: 317, İstanbul.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki pozitivistlerin amacı; Osmanlı'yı parçalamadan, ülkedeki pozitivist etkinin geliştirilmesi ve "Evrensel Din" olarak pozitivizmin, İslam'ın yerini almasıdır. **Bkz.** Korlaelçi, M., (2001) "Pozitivist Düşüncenin İthali", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, İletişim Yayınları, 1:215. İstanbul.

** Materyalizm (Özdekçilik); dış dünyanın nesnel varlığını tanıyan ve özdeğe öncelik veren felsefe akımıdır. XVII. ve XVIII. yüzyılda Fransa ve İngiltere'de gelişen materyalizm, XIX. yüzyılda Rusya ve Almanya'da ivme kazanmıştır. **Bkz.** Hançerlioğlu, O., a.g.e., 5: 65.

*** "1847 yılında Tıbbiye'yi ziyaret eden MacFarlane, okulun kitaplığını incelediğini ve kitapların birçoğunun Fransızca olduğunu söyler. Bu kitaplar arasında Fransız devrimini hazırlayan ünlü materyalist filozofların kitaplarının bulunduğunu görür ve bu kitapların okunduğunu da öğrenince çok şaşırdığını belirtir. "Çoktan beri bu kadar düpedüz materyalizm kitapları toplayan bir koleksiyon görmemiştin" der. Genç bir Türk oturmuş dinsizliğin el kitabı olan "Systeme de la nature'ü" (Baron de Holbach'ın eseri) okuyordu, bir başka öğrenci Diderot'un Jacques le fataliste'inden, Le compere Mathieu'dan parçalar okuyarak marifetini gösteriyordu... Raflarda Cabanis'in (Fransız materyalist)" Rapports du physique et du moral de l'homme" adlı eseri göze çarpacak bir yerdedi!"...

MacFarlane'ni Üsküdar Askeri Hastanesi'nde Türk doktorları ile karşılaşmasında başka sürprizler beklemekteydi. "Fransız felsefeciliğinin (materyalizmin) Türkiye'de nasıl hızla yayılmakta olduğunu bu müessesede de görmeden ayrılmak nasip olmadı. Doktorlara ve Türk asistanlarına ayrılmış mükemmel döşenmiş bir salona davet edilmişim. Kanapenin üzerinde Baron de Holbach'ın dinsizlik kitabı olan "Systeme de la Nature'ü" duruyordu. Kitabı inceleyip yerine koyarken Türk doktorlarından biri yanıma geldi. Fransızca olarak şunları söyledi: C'est un grand ouvrage! C'est un grand philosophe! Il a toujours raison. Bu büyük bir yapıt! Adam büyük bir feylosof; tüm söylediklerinde haklı!... **Bkz.** Aktaran, Niyazi Berkes, a.g.e., s: 232, 233.

**** Beşir Fuat, 1887 yılında, henüz 35 yaşındayken bileklerini keserek intihar etmiştir. Beşir Fuat ve Osmanlı'da Pozitivizm düşünce için daha detaylı bilgi için **Bkz.** Murtaza Korlaelçi, a.g.e., 1: 216-217.

devletine itaakar bir kuşak yaratmak adına Abdülhamid Dönemi eğitim programı ve ders kitaplarında değişim ve dinselleşme sürecine girilmiştir.

B) Yapısal Neden

Tanzimat'la merkezileşme sürecine giren Osmanlı'da eğitim devletin üstlenmek zorunda olduğu kamusal hizmet kalemlerinden birini oluşturmakta ve bu bağlamda yönetim tarafından halkın okullaşma oranının artırılmasına da çalışılmaktadır.

XIX. yüzyılda ideolojik endoktrinasyondaki eğitimin başarılı rolü, gerek Avrupa devletleri gerekse Osmanlı ve Osmanlı'nın topraklarında yaşayan azınlıklar tarafından farkına varılmıştır.

Fransız İhtilali'nin etkisiyle Uluslaşma/Ayrıklaşma fikrini ciddi boyutta içselleştiren Osmanlı cemaatleri de yaşadıkları bu toplumsal dönüşümün doğal sonucunda, kendi okullarını oluşturarak, eğitim kurumlarında uyruklarına modern anlamda eğitim hizmeti sunmaktaydılar.

XIX. yüzyılın ortalarında, Osmanlı da bulunan okul türlerinin arasında cemaat okullarının yanı sıra, misyonerlik faaliyetleri amacıyla kurulmuş olan yabancı okullarda bulunmaktadır. II. Abdülhamid, Gayri Müslim ve yabancı okulların, ayrıklaşmayı destekleyecek eğitim sistemine yönelebilecekleri kaygısı ve bu okulların eğitim programlarına ve ders kitaplarına hakim olma isteği ile, devlet okullarındaki ders programlarının yeniden düzenlemesini sağlamış ve azınlık okullarındaki bazı derslerin de öğretilmesini yasaklamıştır. (Alkan 1996:151)

C) Siyasal ve Sosyolojik Neden

XIX. yüzyılla, Osmanlı topraklarında yaşayan Gayrimüslimler, dünyayı sarsan milliyetçilik akımları nedeniyle Osmanlı devletinden kopma ve kendi ulusal devletlerini kurma eğilimi göstermişlerdir. Bu kopuş süreci ile birlikte parçalanmanın eşiğine gelen Osmanlı da, elindeki Müslüman nüfusu tek bir ülkü, İslam Birliği Rüyası altında toplayarak bu süreci tersine çevirmeye çalışmış; Arnavut, Kürt ve Arap halklarının önderlerine imtiyazlı unvanlar vermek yoluyla Tanzimat'ın tatmin edemediği Hristiyan milletler karşısında Müslüman milletler birliği yaratmaya çalışmıştır. (Berkes 2003: 270)

Bu ideolojinin çıkarımı olarak İslami düşüncenin aktarılmasına hizmet eden ilk kurum da doğal olarak okullar olmuştur. Her düzey ders programında ve ders kitaplarında, birliği sağlayıcı İslami düşüncenin ön plana çıkarıldığı bir eğitim modeli uygulanmaya başlanmıştır.

Resmi ideolojiye göre göçebe ve uygarlıktan nasibini almamış, ancak İslami Birliği sağlamada önem taşıyan imparatorluğun asli unsurlarını ifade eden; Arap, Kürt ve Arnavut çocukları II. Abdülhamid modernleşmesinin sembolü olan Aşiret Mektebi'nde* eğitilmişler, çocuklara İslamiyet, Halife, Padişah ve Padişah'a itaat öğretilmiş, okulun eğitim sisteminde, dinselleşme ve İslam'a ilişkin ritüeller önem kazanmıştır.

“İlk kez 1882 yılında başlayan din derslerinin arttırılması yönündeki tavsiyeler, din derslerinin aşamalı olarak bütün ‘‘Mekatib-i Umumiyye’’ (genel eğitim kurumlarına) ders programlarının eklenmesi biçiminde genişletilmiş, bu okullarda ‘‘medeniyet-i islamiyeyenin terakkiyat-ı maddiye mani değil, belki en ziyade müsaid olduğu i’tikadını yerleştirecek asarın etfal-ı tebaaya ta’lim’’ ettirilmesi istenmiştir’’. (Alkan 1996: 145) Yapılması tavsiye edilen bu değişikliğin ilk kez 1883- 1884 yılından itibaren Şam Rüşdiyesi’nde uygulanmaya başlandığı tahmin edilmektedir. (Kodaman 1999:111)

Eğitimde dinselleşmenin gerektiğine ilişkin tavsiye ve görüşler çeşitli çevreler tarafından, özellikle de yöneticiler tarafından Sultan’a iletilmiştir. Damad Mahmud Paşa 8 Nisan 1882 tarihinde Saray’a yazdığı arizada, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’ni eleştirel bir değerlendirmeye tutmuştur. Damat Mahmut Paşa’ya göre, Nizamname dış kaynaklı olduğu için mevcut yapıya ve ihtiyaçlara cevap verememekte bu yüzden de ivedilikle değiştirilmeli ve Nizamname’ye istikbali temin edecek esaslar konulmalıdır. “Bu esaslar ise, milli terbiye ve İslami kaideler çerçevesinde belirlenmelidir. Zira dinin zarara uğramaması ve Osmanlı Devleti’nin geleceğini tehdit edecek fikirlerin ortaya çıkmaması için bu şarttır. Paşa, fikri olarak İslamcılık ve Osmanlılık izlerini taşıyan bu ifadelerle eğitimin Avrupai tarzda teşkilatlandırılması karşısında “...eğitim asabiyet-i Osmaniye ve dini akidelere dayalı olarak ve ihtiyaçlara cevap verecek şekilde teşkilatlandırılmalı” görüşünü savunur. (Emiroğlu 1996: 78)

Saray, 1886 yılında yayınladığı bir irade ile Mülkiye ve diğer yüksekokullardan çıkan öğrencilerin dini inançlarında zayıflama görüldüğünden yakınmış, Mülkiye ve öteki

* Tanzimat Dönemi ve Maarifi’nde sembolü Mekteb-i Sultani’dir.

yüksekokulların programlarının öğrencilerin dini inanışlarını güçlendirecek şekilde düzenlenmesini istemiştir. (Ergin 1977: 841)

1891 tarihli bir irade de ise, Mülkiyenin, devlete sadık memurlar yetiştirmek amacıyla açıldığı ama öğrencilerin dinden uzaklaştığının gözlemlendiği ve her sınıfta Ahlak ve Akaid derslerinin okutulmasını gerektiği belirtilmiştir. * (Akyüz 2001: 231)

Eğitim programlarının sistemli olarak dinselleştirilmesi, 1893 yılında Maarif Nezareti'nde kurulan komisyonun içtihatları ile idadi ve rüşdiye düzeyi okullarda uygulanmaya başlamıştır. Böylece dinselleşme her düzey okulda yaygınlaştırılmış, ders kitaplarının içerikleri ve teması Maarif Nezareti tarafından belirlenmeye başlanmış, öğretmen ve öğrencilerin davranışları gözlem altına alınmıştır. ** Öğretmen ve öğrencilerin davranışlarının gözlem altına alınması ve bu amaçla okullara hafiyelik görevini üstlenecek elemanların görev tanımlarını, Mahmud Cevad şöyle açıklamaktadır: “ Müdürlerin yanına muavin namıyla birer memur tayin edilerek öğrencilerin muhafaza-i hüsn-ü ahlaka ve terbiyelerine itina olmak üzere atanmaları”... (Kayaoğlu 2001: 337)

1893 yılında yürürlüğe konulan idadi ders programına ise, Tarih-i İslam, Akaid ve Fıkıh, Ahlak dersleri eklenmiştir. Ayrıca bu uygulama ile idadi öğrencilerine okulda namaz kılma zorunluluğu da getirilmiştir.

1890'lı yıllar; ders programlarına din derslerinin eklendiği veya programdaki din dersi saati sayısının artırıldığı, okulların okul yöneticilerinin öğrencilerin ve kitapların denetim altında tutulduğu, öğrencilerin dini vecibelerini yerine getirmeleri için zorlandığı hatta baskı gördüğü uygulamalarla geçmiştir. (Alkan 1996: 147, 148)

* Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan bir belge, Askeri ve Mülki Okullarda Akaid derslerinin okutulması ile ilgilidir. **Bkz.** B.O.A., Dosya No: 6, Gömlek No: 88 Fon Kodu:Y..PRK.MŞ...,Tarih: Hicri 07/Ra/1316 (Miladi 26/07/1898).

** Bu tarihten öncede Maarif Nezareti Teşkilatı'nda 1882 yılında kurulan Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti aracılığıyla, İmparatorluk dâhilinde Türkçe, Farsça, Bulgarca, Rumca ve Ermenice dillerinde basılacak olan her türlü yayın denetlenmeye başlanmıştı. **Bkz.** Bayram Kodaman, a.g.e., s:32.

Kitap yasağına ilişkin verilebilecek ilk örnek, eğitimci Selim Sabit Efendi'nin ibtidai mektepleri için yazdığı “Osmanlı Tarih”i adlı eseridir. Kitapta, Abdülaziz'in önce tahtan indirilip daha sonra da intihar ettiği yazmaktaydı. Bu ifade 1887 yılında fark edilmiş ve Abdülaziz'in intihar ettiği açıklaması, II. Abdülhamid'i çok kızdırmıştır. Bu olayın üzerine Selim Sabit Efendi tüm görevlerinden azledilmiştir. 1902 yılında Saray'dan, Hariciye ve Maarif Nezareti'ne gönderilen bir belge de kitap yasaklanması konusundadır. Belgeye göre, bazı memurlar cehaletleri yüzünden bir takım fıkıh ve din kitaplarını toplattırmaktadırlar. Bu durum Padişahı çok üzmüştür. Toplanması gereken kitaplar, aslında halkın zihnini karıştıran Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Ziya Paşa gibi yazarların eserleridir. **Bkz.** Yahya Akyüz, a.g.e., s:234, 235.

XX. yüzyılın başında da eğitimde dinselleşme güncelliğini yitirmemiştir. Dönemin Maarif Nazırı Haşim Paşa'nın 1906'da Abdülhamid'e sunduğu lahiyası, ders programlarına ve öğretmenlere yapılan uygulamalar ve müdahaleler açısından önem taşımaktadır. "Okullarda din ve ahlakça arzulanan niteliklere sahip öğrenciler yetiştirilememiştir. Bundan sonra Maarif Nezareti, okul açılması işine ibtidai mekteplerinden başlamalı, okulların memur ve öğretmenlerinin de iyi ahlaklı ve dindar kişilerden seçilmesine özen gösterilmedir. Ayrıca, okullardan din ve ahlakça arzulanan niteliklere haiz öğrencilerin yetişmemesinin altında Galatasaray Lisesi'nin yönetiminin geçmişleri ve sadakatleri şüpheli kişilere verilmiş olması ve sonradan öteki okullarda da bu yola gidilmiş olmasının önemli bir nedendir". Haşim Paşa'nın görüşleri doğrultusunda okullarda dinsizliği ve sadakatsizliği önlemek adına ders programlarından İlm-i Eşya dersi kaldırılıp, din ve ahlak derslerinin saatlerinin artırılmış, yüksek ve orta dereceli okullara ulemadan müdür muavini atanmıştır. (Akyüz 1981: 210, 211 ve 2001: 232, 233)

Eğitimde dinselleşme olgusunun yansımalarını dönemin edebiyatında da görebiliriz. Ahmet Mithad Efendi'nin Felatun Bey ile Rakım Efendi adlı romanında, bireyin nasıl bir eğitim sürecinden geçirilmesi gerektiği, romanın başkahramanları Felatun Bey ile Rakım Efendi nezdinde sorgulanmıştır. Rakım Efendi'nin önerdiği eğitim modelinde önceliği İslam, ilimler alırken, daha sonra müsbet ilimler; fizik, kimya, biyoloji, coğrafya gelmektedir.

Rakım Efendi'ye göre, Batı modelinde ki bir eğitim sistemi İslami ilimler gölgesinde öğrenildiğinde ancak zararsız hale gelir ve bu haliyle gencin eğitiminin bir parçası olabilir. (Parla 2001: 231) İslamiyet ilerlemeye engel değil, tersine medeniyeti yakalamada önemli bir araçtır. Rakım Efendi de, dönemin resmi ideolojisinin düşüncesi ile paralel olarak eğitimin dinselleştirilmesini önermekte ve uygarlığı yakalamada dinselleştirilmiş eğitimin önemine inanmaktadır.

3.1.3 Ders Kitapları

Ders kitapları, her dönemde ideolojik endoktrinasyon aracı olarak siyasi iktidarların başvuru kaynağı olmuştur. Bu nedenle de ders kitapları özellikle de tarih kitapları, devletin resmi ideolojisinin öğreticisi ve savunucusu niteliğini taşımaktadır.*

* Ders kitaplarının resmi ideolojinin savunucusu olmasını Erken Cumhuriyet'te ve 1980 sonrası hazırlanmış sosyal bilimler, özellikle de tarih ders kitaplarında izlemek olanaklıdır. Erken Cumhuriyet tarih dersi kitaplarında resmi ideoloji, kendini Genel Türk Tarihi Tezinde ifadelendirirken, 1980 sonrası tarih ders kitaplarında, Türk İslam Sentezi olarak işlenmiştir. Bu konuda ayrıntılı bir kaynak için **Bkz.** Copeaux, E., (1998), Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

II. Abdülhamid Dönemi'nde de ders kitapları resmi ideoloji ile tarihin kurumsallaştırıldığı ve aktarıldığı araçlardandır. Bu bağlamda tarih yazıcılığında ve ders kitaplarında ideolojik öğretiyi izlemek olanaklıdır.

Dönemin tarih kitaplarında, Osmanlı'nın modernleşme evresi, III. Ahmed zamanındaki kıpırdanmalar ve III. Selim dönemindeki değişimlere indirgenmiştir. Asıl ilerlemenin II. Abdülhamid'in dedesi olan II. Mahmud ile başladığı ise özellikle vurgulanmıştır. İlerleme Abdülhamid'in babası Abdülmecid döneminde de sürmüş, ilerlemeye sanki Abdülaziz döneminde ara verilmiştir. Kronolojik tarih yazıcılığı yapıldığına göre, Abdülaziz sonrası tahta çıkan V. Murad'dan bahsedilmesi gerekirken Murad'ın padişahlığı hiç konu edilmemiştir. İmparatorluğun ilerlediği ve doruğa çıktığı dönem ise, II. Abdülhamid Dönemi olarak belirtilmiştir. Dönemin yazılı ve resmi kaynaklarda süblime edilmesi de, ideolojik tarih yazıcılığının yapıldığının göstergesidir. (Alkan 1996: 304)

II. Abdülhamid Dönemi eğitim sisteminde okutulan ders kitapları incelendiğinde, dönem için "Gelenekçi Modernizm"* tanımı yapılabilir. Abdülhamid'in ders kitaplarında, Panislamist düşünce ve bu düşünce sisteminin varoluş kaynağı olan İslam temasına sıkça yer vermesi ve İslamiyeti ideoloji olarak kullanması Gelenekçi yönünü, tüm icraatlarında ilerleme ve bilimi sürekli atıfta bulunması da Modernist yönünü tanımlamaktadır. (Alkan 2001: 386)

II. Abdülhamid Dönemi ders kitaplarında, resmi ideoloji ile uyumlu, dindar, devletine özellikle de padişaha bağlı** ve bu değerlere kayıtsız şartsız itaat eden insan tipine göndermeler yapılmıştır.

Ders kitapları açısından göze çarpan diğer bir önemli nokta ise, ezbere dayalı bir yazım ve anlatımın varlığıdır. Bu yayınlar, öğrenciyi düşünmeye zorlamayan ve en önemlisi de sorgulamaya kapalı ve öğrencinin katılımı olmayan bir ders işleme anlayışını içermektedirler. (Alkan 1996: 278)

Eğitimde dinsellemenin başlamasıyla, tarih derslerinden Genel tarih (Tarih-i Umumi) dersi kaldırılmış, müfredata İslam Tarihi konulmuştur. İslam tarihi ders kitapları, resmi ideolojinin

* "Gelenekçi Modernizm" ifadesi Mehmet Ö. Alkan'dan alınan özgün vurgudur. **Bkz.** Alkan, Ö. M., (2001), Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, İletişim Yayınları 1:386, İstanbul.

** Tanzimat Dönemi ders kitaplarında, öğrencinin zihninde kurulmak istenen bağlılık duygusu, Vatan ve Osmanlılık teması üzerinedir.

görüşleri doğrultusunda Osmanlı Devletinin kökenini en iyi yansıtan kaynaklardır. Tarih ders kitaplarına göre tarih dönemleri üçe ayrılmıştır. Tarih, Âdem'in yaratılışından başlayarak Tarih-i Enbiya, Tarih-i İslam ve Tarih-i Osmanlı olarak sınıflandırılmakta ve Osmanlı Devleti, İslam Tarihinin bir parçası olarak ele alınmaktadır. (Alkan 2001:392)

Sivil okullarda okutulan tarih kitaplarında Osmanlı Devletinin kurucularının Türk oldukları birkaç kısa cümle ile belirtilmekte, Türklük üzerine pek fazla vurgu yapılmamaktaydı. (Alkan 2001:393) Askeri okullarda okutulan Osmanlı Tarihi ders kitaplarında* ise, Türk Kavmi ve pagan dönem Türk Mitolojisi ayrıntılı olarak işlenmiş, ulus olma bilinci ve Türk-İslam Ulusuna ait bir fert olma gururu da belirgin bir şekilde ifade edilmiştir. (Oytun 2002: 49)

Yusuf Akçura'nın II. Abdülhamid Döneminde ders kitabı yazımı etkinliğine ilişkin yaptığı değerlendirmesi ilginçtir.

“Abdülhamid'in istibdat devrinde tarih yazmak ve hele onun neşretmek hayli müşkildi. 1899 senelerine kadar mülki ve askeri mekteplerde Umumi Tarih, Ali Tevfik Bey'in Tarihi'ne veya muallimin notlarına göre okutuluyor ise de, XIX. asrın arifesinde bir İrade-i Seniyye ile bu dahi men edilmiş ve tarih tedrisi, Osmanlı tarihine hasrolunmuştur. Bu senelerin hiç eksik olmayan polis taharriyatı esnasında birinin evinde tarih kitapları çokça bulunur; hele Murat Bey'in** Tarihi çıkarsa, sahibinin Trablusgarb'ı boylaması ender vakalardan değildir. “ (Oytun 2002: 48, 49)

Dönemin bir başka eğitimcisi olan Abdurrahman Şeref Efendi de, 1890'lı yıllardan sonraki süreçte derslerin ve ders kitaplarının özellikle de tarih dersi kitaplarının yönetim tarafından gözlem ve kontrol altına alındığını hatta toplatılarak yakıldığını bildirmektedir.

Bu dönemin ikinci yarısından itibaren Maarif Nezaretince süreli/ süresiz yayınlar özellikle de ders kitapları için bir sansür mekanizması kurulmuştur. Her derecedeki okul kitaplarının Maarif Nezareti tarafından seçilmesi ve denetlenmesi kararlaştırılmıştır. (Alkan 2001:391)

* Askeri okullarda okutulan ders kitapları, sivil okullardan farklı olarak Meclis-i Maarif-i Askeri Komisyonu tarafından saptanmakta, incelenmekte ve basılmasına izin verilmekteydi. **Bkz.** Mehmet, Ö. Alkan, (2001) a.g.e., s:393.

** Murat Bey olarak burada bahsedilen Mizancı Murat, yazarın yasaklanan tarih kitabı, Tarih-i Umumi olup kitabın yasaklanma tarihi 1895'dir. .

3.2 Eğitimin Örgütlenmesi

3.2.1 Maarif Merkez Teşkilatı

1 Eylül 1869 yılında yürürlüğe konulan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, maarif teşkilatını ve görevlerini ayrıntılı bir biçimde tanımlayıp, eğitim ve öğretimde yapılması gerekli olan eylemleri kanuni bir hükme bağlamasıyla, eğitim tarihimizde önemli bir dönüşüm noktasına işaret etmektedir. Nizamname, 1872 yılında bazı değişikliklere uğramakla beraber I. Meşrutiyete kadar yürürlükte kalmıştır. Ancak II. Abdülhamid Döneminde eğitim işlerinin uygulanışında görülen bazı aksaklıklar üzerine, 23 Aralık 1876 tarihli Kanuni-i Esasiye'ye eğitimle ilgili üç madde konulmuştur. Bunlardan ilk ikisi özel öğretimle son madde ise ilköğretim zorunluluğu ile ilgilidir. Kanuni-i Esasi'de, eğitimle ilgili olan 15, 16 ve 114. maddeler aşağıdaki gibidir.

Madde 15: “Emr-i Tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tabiyet şartıyla her Osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur”. (Gözübüyük ve Kili, 1957: 43)

“Öğretim işini herkes özgürce yapabilir. İlgili kanuna uymak şartıyla her Osmanlı vatandaşı genel ve özel eğitim yapmaya izinlidir”. (Akyüz 2001: 205)

Madde 16: “Bilcümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir. Teb'a-yı Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve millet-i muhalifenin umur-ı itikadiyelerine müteallik olan usul-ü talimiyyeye halel getirmeyecektir”. (Gözübenli ve Kili, 1957: 43)

“Ülke dâhilinde farklı dinsel inanışa sahip insanların din ve inanışlarına ilişkin öğretim yöntemi ve biçimine dokunulmayacaktır. Aynı madde ülkedeki tüm mekteplerin devletin denetiminde olduğunu belirtir”. (Akyüz 2001: 205)

Ancak, azınlık ve yabancı okullarında, azınlıkların din ve inanışları ilgili derslerin okutulması ve işlenme biçimi Kanun-i Esasi'nin yukarıda bahsedilen maddesi ile garanti altına alınmışsa da sonraki süreçte buna uyulmamıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan Hicri 1306/1888 tarihli bir belge, bu davranış biçiminin somut bir örneğidir.* Belgenin içeriği; Ermeni mekteplerinde Ermeni Tarihinin okutulmasının yasaklanması ve mekteplerde Ermeni Tarihi yerine Tarih-i Osmani'nin okutulmasının zorunlu hale getirilmesi ile ilgilidir.

* Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** B.O.A., Fon Kodu: İ.DH., Dosya No:1137, Gömlek No: 88788, Tarih: Hicri 12/M/1306 (Miladi 18/09/1888). Belgenin Latin harflerine transkripsiyonu için **Bkz.** Ekler, Ek III, Belge No: 2.

Abdülhamid yönetiminin, böyle bir uygulamaya yönelmesinin nedeni, Fransız ihtilalinin etkisiyle azınlıklarda oluşan milliyetçilik, ayrılıkçılık ve ulusçuluk düşüncesini engelleme kaygısıdır.

Madde 114: “Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecat ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır”. (Kili ve Gözübenli 1957: 43)

“Bireylerin tümü için ilköğretim zorunludur. İlköğretimin derece ve ayrıntıları ayrı bir düzenleme ile tayin edilecektir”. (Akyüz 2001: 205; Olgun 2005: 947)

I. Meşrutiyet Meclisi vekilleri, eğitim kavramını anayasa metninde belirtmelerinin yanı sıra I. Meclis-i Mebusan’ın açılışında yaptıkları konuşmalarında ülke adına yapılacak her türlü düzenleme ve iyileştirmenin, ancak bilim ve eğitimle (ulum ve maarif kuvvetiyle) gerçekleşeceği teması üzerinde ısrarla durmuşlar, eğitimle ilgili yasaların da ivedilikle meclise sevk edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Eğitim ve öğretimin Kanuni Esasi ile devlet tarafından üstlenilmesi ve kamusal hizmet olarak algılanması, Meclis- Mebusan üyelerinin de ilerleme için tek adres olarak bilim ve eğitimi göstermesi, dönemi içerisinde maarif teşkilatı ve örgün eğitim adına atılmış olumlu bir adımdır. (Kodaman 1999: 28)

Eğitim sorunsalına ciddi bir şekilde yaklaşan II. Abdülhamid Dönemi yönetimi, maarif teşkilatında yeni düzenlemeler yapma ihtiyacı hissetmiştir. Ancak, 1877 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda oluşan siyasal dengeler, eğitim alanında yapılacak olan düzenlemelerin bir süre ertelenmesine neden olmuştur.

Osmanlı-Rus savaşının imparatorluk üzerinde olan olumsuz etkisinin hafifletilmesiyle, 1879 yılında maarif teşkilatı ile ilgili yapılan bir düzenleme ile Maarif Nezareti modern bir kuruluş haline getirilmiş, teşkilat; muhasebe birimi hariç maarif işleri ile doğrudan ilgili beş daireye bölünmüş, her daire de Maarif Meclisi üyelerinden birinin sorumluluğuna verilmiştir. (Talay 1991: 102) Bu düzenlemeye göre Maarif Nezareti aşağıdaki şekli almıştır:

- 1) Nazır
- 2) Müsteşar

Müdürlükler/ Daireler:

- 1) Mekatib-i Aliye Dairesi (Yükseköğretim Müdürlüğü)

2) Mekatib-i Rüşdiye Dairesi (Ortaöğretim Müdürlüğü)

3) Mekatib-i Sıbyaniye Dairesi (İlköğretim Müdürlüğü)

4) Telif Tercüme Dairesi

5) Matbaalar Dairesi (Yayın Müdürlüğü)

Katip ve Memurlar:

1) Mektupçu 2) Başkâtip 3) Altı katip (Her daire için bir katip) 4) Evrak Memuru

5) Muhasebe Mümeyyizi 6) Muhasebe Muavini 7) Mühürdar

Diğer Memurlar:

1) İki Müfettiş 2) Bir Kütüphaneler Müfettişi 3) Bir Tamirat Müdürü

Meclis-i Maarif:

1) Reis 2) Beş Üye * (Kodaman 1999: 30)

Abdülhamid yönetiminin eğitimin alanında gerçekleştirdiği en önemli gelişme, eğitimin gerek hizmet gerekse idari teşkilatlanma açısından taşrada yaygınlaştırılmasıdır. Bu anlamda yapılan ilk çalışma, 1881 yılından itibaren taşradaki müfettiş sayısının az görülmesi üzerine, taşra müfettişliğinin kadro sayısı artırılıp, müfettişlerin görev ve yetki alanları genişletilmesidir. Müfettişlerin yetkilerinin artırılması, resmi ideolojinin uygulanabilirliği adına devletin, merkeziyetçiliğin ve devletin denetçilik mekanizmasının önemini farkına vardığını ifade etmektedir.**

Gene bu tarihte eğitim adına yapılan önemli bir diğer gelişme de, Mekatib-i Sıbyaniye'nin (Sıbyan Okulları) adının Mekatib-i İbtidaiye (İbtidaiye Okulları) olarak değiştirilmesidir. Değişimin altında, Usul-u Cedid (Yeni Usul) eğitim yapan ilköğretime ağırlık verilmek istenmesi *** ve ibtidai kelimesi ile yaygın inanışın silinerek ilköğretime yeni bir bakış açısı getirildiğinin gösterilmek istenmesi yatmaktadır.****

* Maarif Nezaretinin idari teşkilatlanmasının benzeri, günümüzde içerisinde daha fazla bileşen barındırarak, Mili Eğitim Bakanlığı'na sürdürülmektedir

** Denetçilik mekanizmasının kuvvetlendirilmek istenmesi, eğitimde ideolojikleşmenin başladığının ifadesi olarak da görülebilir.

*** İlköğretimin ibtidai mekteplerince sürdürülmek istenmesinin fikrinin altında, sıbyan mekteplerinde ders veren ulemanın eğitim alanında etkisinin azaltılması kaygısı yatmaktadır. Çünkü resmi ideoloji ile yetiştirilmiş yeni tip öğretmen, öğrenciye de resmi ideolojinin aktarımında, medrese hocasına göre daha başarılı olacaktır.

**** İlköğretimde sıbyaniye adının kaldırılıp yerine ibtidai adının konulması eğitimin niteliği açısından pek fazla şey değiştirmemiştir.

1882 yılında Maarif Nezareti Teşkilatında, Telif ve Tercüme İdaresi ve Matbaalar Dairesi kaldırılarak yerine Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti kurulmuştur.* Heyetin görevleri üçe ayrılmaktadır:

- 1) İmparatorluk dâhilinde Türkçe, Farsça, Bulgarca, Rumca ve Ermenice dillerinde basılacak olan her türlü yayını denetlemek.**
- 2) Yabancı ülkelerden gelen yayınların gümrüklerde kontrol edilmesini sağlamak.
- 3) Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında bulunan her türlü resmi, özel, azınlık ve yabancı okullarını teftiş etmek.

1884 tarihi itibari ile Maarif Teşkilatı'nda tekrar bazı yeni düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu anlamda yapılan ilk değişiklik, geçmişte ihtiyaç halinde toplanan Maarif Meclisinin artık her gün toplanarak çalışmasıdır. Bu yüzden müdürlerin üyelik vasfı kaldırılarak meclise yeni üyeler tayin edilmiş, Maarif Meclisinin de her gün düzenli olarak çalışması sağlanmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde, maarif teşkilatında sürekli olarak reformlar, iyileştirmeler yapılmış ve teşkilata yeni daireler eklenmiştir. 1886 yılında yapılan düzenleme ile Maarif Merkez Teşkilatına yeni eklenen daireler ve müdürlükler aşağıdaki gibidir:

1)Kütüp ve Resail Muayene Memurları

2)Encümen-i Teftiş ve Muayene Dairesi

3)Müfettişler

a) Milleti Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Okulları Müfettişi***

b) Mekatib-i Aliye Müfettişi

c) Mekatib-i İdadiye Müfettişi****

d) Mekatib-i Rüşdiye Müfettişi

e) Mekatib-i İptidaiye Müfettişi

* Encümen-i Teftiş ve Muayene Dairesi'nin kurulduğu tarih, Fortna tarafından 1896 olarak verilmektedir. **Bkz.** Fortna, C. B., (2005), Mekteb-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam Devlet ve Eğitim, İletişim Yayınları, s:130, İstanbul.

** Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyetinin kurulması ve özellikle de heyetin asli görevleri olarak belirtilen 1. ve 2.maddelerin yürürlüğe konması, yayınlara sansür uygulanmaya ve ifade özgürlüğüne müdahale edilmeye başlandığını göstermektedir.

*** Fortna, Maarif içinde bu müdürlüğün, Maarif Nazırı Münif Paşanın tavsiyesi ile 1889 yılında kurulduğunu ifade etmektedir. Mekatib-i İdadiye Müfettişi olarak ilk atanan kişi, iyi derecede İngilizce ve Fransızca bilen Rum asıllı olan ve Selanik Vilayetinde danışmanlık görevini sürdüren Kostandini Paşa'dır. **Bkz.** Benjamin C. Fortna, a.g.e., s:128.

**** Fortna, bu dairenin kurulma tarihini 1892 olarak vermektedir. **Bkz.** Benjamin C. Fortna, a.g.e., s:130.

f) Kütüphaneler Müfettişi

g) Matbaalar Müfettişi

4) Kütüphaneler

5) Müze*

6) Matbaa

7) Rasathane

Maarif Nezareti'nin bu yeni oluşumunda üç yeni daire göze çarpmaktadır.

Birincisi, Kütüp ve Resail Muayene Memurluğudur. Kütüphanelerin çağdaş eğitimin uygulanabilmesindeki önemi anlaşıldığından, bu daire Maarif teşkilatı içerisine katılmıştır. İkinci daire olan, Mekatib-i İdadiye Dairesinin oluşturulmasındaki neden, idadi mekteplerinin sayılarının artması ve idadileri denetleyecek müfettişlere ihtiyaç duyulmasıdır.

Üçüncü daire Milleti Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Okulları Müfettişliği ise; yabancı ve azınlık okullarını denetlemek ve bu okulların zararlı faaliyetlerine engel olma amacıyla kurulmuştur. Ancak bu müfettişlik, yabancı devletlerin elçilerinin baskısı yüzünden denetleme görevini tam olarak yerine getirememiştir. (Kodaman 1999: 34, 35)

1894 yılında, Maarifte çalışan personelin özlük hakları ile ilgilenen Mektubi Kalemine bağlı Sicil-i Ahval Şubesi açılmıştır. Sicil-i Ahval Şubesi ile amaçlanan, memurlar arasında huzursuzluğa neden olan terfi, kıdem, maaş gibi işlemlerin belli bir düzene sokulmasıdır. (Unat 1964: 25)

Aynı tarihlerde yine Mektubi Kalemine bağlı olarak çalışacak İstatistik Şubesi kurulmuştur. Bu dairenin de görevi, ülkedeki okullar hakkında her yıl düzenli olarak bilgi vermek ve elde edilen bilgilerden istatistikler düzenleyerek üst makamlara bildirmektir. Bu istatistikler, 1898-1903 tarihleri arasında çıkarılan Maarif Salnameleri'nde** düzenli olarak yayınlanmıştır. Maarif Nezareti'nde, günümüzde Personel İşleri Daire başkanlığı olarak adlandırılabilir Sicil-i Ahval Şubesinin ve İstatistik Şubesinin kurulması eğitimde modernleşmenin hem de yöneticilerin eğitim problemlerini sayısal veriler ışığında algılamak istediklerinin göstergesidir.

* Müze olarak burada ifade edilen Osman Hamdi Bey'in kurucusu olduğu ve Sanayi-i Nefise Mektebini de kendi yapı topluluğu içinde barındıran Müze-i Hümayundur. (Arkeoloji Müzesidir) O dönemde Müze-i Hümayun, Maarif Nezaretine bağlı olarak hizmet vermektedir.

** Maarif Salnameleri (Salname-i Maarif-i Umumiye), 1898 yılından 1903 yılına kadar düzenli olarak yayınlanmıştır. **Bkz.** Benjamin C. Fortna, a.g.e., s:160.

1896'da Zühtü Paşa'nın Maarif Nazırlığında, Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyetinin üstünde ve Maarif Nazırının idaresi altında olmak üzere ve padişahın iradesiyle Tetkik-i Müellafat Komisyonu kurulmuştur. Nezarete bu komisyonun eklenmesiyle Maarif Nezareti Teşkilatının bileşenleri;

Nazır

Meclis-i Maarif: Reis ve yirmi üye

Tetkik-i Müellafat Komisyonu: Reis ve beş üye

Encümen-i Teftiş ve Muayene Mektubi Kalemî: A) Sicil-i Ahval Şubesi B) İstatistik Şubesi

Muhasebe ve Vezne

Evrak Kalemî

Milleti Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği İdaresi

Mekatib-i İdadiye İdaresi: Müdür, Başkâtip, Üç Kâtip, Mukayyit, Müfettiş

Mekatib-i Rüşdiye İdaresi: Müdür, Başkâtip, Muavini Müfettişi, Beş Kâtip, Erkek ve Kız Rüşdiyeleri Müfettişleri

Mekatib-i İbtida-i İdaresi: Müdür, Başkâtip, Beş Kâtip, Üç Müfettiş

Meclis Kalemî: Müdür, Beş Mümeyyiz, Sermukayyit, Sekiz Kâtip

Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti: İki Mümeyyiz, Kâtip, Kütüphaneler Müfettişi, Matbaalar Müfettişi

Mekatib-i Aliye ve Hususiye Müfettişliği: Müfettiş, Tahkik Memuru

Mubayaat komisyonu: Reis, Üye ve Katip

Memurin-i Mütferrika: Nezaret Tercümanı, Nezaret Dava Vekili, Nezaret Mimarı, Nezaret Kitap Ambarı Memuru

Müze-i Humayun İdaresi

Hademeler (Maarif Salnamesi 1898: 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494; Unat 1964: 25)

Zühtü Paşa'nın 1896 yılında yeniden düzenlediği Maarif Nezareti Teşkilatı oluşumunda, yukarıda verilen tablodan da anlaşılacağı üzere, Nezaret bünyesinde o güne kadar bulunmayan ve Nezaret Mimarlığı olarak tanımlanan yeni bir kadro teşkilata eklenmiştir. Teşkilat içerisinde Nezaret Mimarlığı Memuriyetinin kurulması eğitim ve mimarlık tarihimiz açısından önemli bir dönüşüme işaret etmektedir. Nezaret Mimarının görevlendirilmesi okulların; belli bir plana göre yapıldığını,* merkezden uzak yerlere devlet eliyle okul binası

* 1898 yılında Maarif Nezareti'nde mimar kadrosuna yer verilmeden önce Maarif-i Umiye Nizamnamesi'nin 20. maddesinde rüşdiye mekteblerinin merkezden gönderilecek mimari planlara göre ("tesis olunacak mekatib-i rüşdiye ebniyesi Meclis-i Kebir Maariften verilecek resme tatbiken inşa kılınacaktır") inşa edileceği belirtiliyordu. **Bkz.** Unat, a.g.e., s: 99.

projesi gönderildiğini, masrafı halk tarafından karşılanan okul inşaatlarının da plan ve proje açısından devlet tarafından denetlendiğini düşüncesini mümkün kılmaktadır.

H/1316, M/1898 tarihli Maarif Salnamesi'nde, Nezaret Mimarının adı Pavli Efendi olarak geçmektedir. Maarif Salnamesi'nde yukarıda bahsedilen bu yeni oluşum doğrultusunda, Maarif Nezareti üyelerinin hepsinin isimleri ve göreve başlama tarihleri belirtilmiş olmasına rağmen, Nezaret Mimarı Pavli Efendinin göreve başlama tarihine ilişkin hiçbir bilgilendirme notu bulunmamaktadır. Sadece Pavli Efendinin memuriyet derecesi "Sani" olarak belirtilmiştir. (Maarif Salnamesi 1898: 496)

1896 yılında yapılan düzenlemeler ile yeniden yapılandırılan Maarif Nezareti, bu yapısını 1909 yılına kadar korumuştur.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Maarif Nezareti merkez teşkilatının düzenlenmesinde, tutarlı ve dönemin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde bir yol izlendiğini söyleyebiliriz. Kodaman'ın da ifade ettiği gibi, "Maarif teşkilatı geliştirilirken Avrupa'daki benzerleri de gözden uzak tutulmamıştır. Zira Fransız, Alman ve İngiliz eğitim ve öğretim teşkilatını iyi bilen Türk ve Gayrimüslim maarifçilere de bu kuruluş ve kadrolarda yer verilmiştir. Özellikle Fransız Maarif teşkilatı bu çalışmalarda model alınmıştır. Medreseye, ulemaya hatta İslami bir siyasete rağmen modern eğitim ve öğretimin gelişmesini* temin edecek maarif merkezi teşkilatının bu kadar büyüüp ön plana çıkması dikkati çeken bir durumdur. Çünkü Meclis-i Mebusan kapatılmasına rağmen, modern maarif teşkilatı kurulup geliştirilmiştir". (Kodaman, 1999 :37)

Kodaman'ın burada gözden kaçırdığı nokta, Maarif Teşkilatının modern bir yapıya kavuşturulmasına rağmen yönetimin eğitimin modernizasyonunda pek de başarılı olunamadığıdır. Derslerde çağın gerektirdiği eğitim materyallerinin (sıra, karatahta, öğretmen kürsüsü, harita, plan, küre vs...) kullanılmasına rağmen, müfredatta din dersleri sayısının ve saatinin her geçen gün arttırılması, okullarda öğrenciye zorunlu namaz kıldırılması, öğretmeni ve öğrenciyi denetleyen bir memurun bulundurulması en önemlisi de seçilen ders konuları doğrultusunda aydınlanma çağında pozitif bilimlerden haberdar olan öğrencilere dinin dogmatik ilkelerinin kabul ettirilmek istenmesi, eğitimde modernleşme ilkesi ile çelişmektedir. Ne yazık ki Maarif Nezaretinin, Fransız eğitim sistemi temel alınarak oluşturulması, eğitimde modernleşmeyi sağlamamaktadır. Önemli olan egemen sınıfın zihinlerinin modernleşmesidir

3.2.2 Maarif Taşra Teşkilatı

3.2.2.1 Vilayet Maarif Müdürlükleri

II. Abdülhamid Döneminde, eğitim alanında yapılan en önemli çalışma hiç kuşkusuz ki eğitimin ve maarif teşkilatının ülkedeki tüm vilayetlere istikrarlı bir şekilde yayılmasını sağlamak olmuştur.*

II. Abdülhamid Dönemi eğitim sisteminin zihinsel alt yapısına Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Gayr-i Müslimler'e tanıdığı haklar neticesinde, kendileri ve Batılı misyonerlerin kurduğu millet mekteplerinde Gayrimüslimlerin çağdaş ve modern eğitim alırken, Osmanlı'nın asli unsurunu oluşturan Müslüman tebaanın, devletin özellikle de Tanzimat Dönemi yöneticilerinin uygulamış olduğu yanlış eğitim politikaları sonucu bu haktan yoksun bırakıldığı düşüncesi hâkimdir. II. Abdülhamid ve dönemin maarif teşkilatı ideologlarına göre bu durumun bir an önce düzeltilmesi için yapılacak eylem planı; imparatorluğun yaşamasını, sağlayacak doğal olarak da Panislamist politikanın en büyük destekçisi ola(n)cak Müslümanların, resmi ideolojinin izin verdiği şekilde, ülkenin her yanında açılacak okullar aracılığıyla, ideolojik eğitim sürecine tabii tutulması ve maarif teşkilatının taşraya ulaştırılmasıdır.

1857 yılında Maarif-Nezaretinin kurulması ile rüşdiyelerin sayısı İstanbul'da özellikle de vilayetlerde artmıştır. Bu artış, vilayetlerdeki rüşdiyelerin denetlenmesi problemi gündeme getirmiştir. 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile vilayetlerde, hem bu açığı kapatacak hem de maarifin emir ve resmi ideolojisini uygulayacak Vilayet Maarif Müdürlükleri kurulması gerektiği ifade edilmiş, ancak müdürlüklerin kurulması 1871 yılı itibari ile gerçekleşebilmiştir.

1879 yılında, maarifte yapılan düzenleme ile Vilayet Maarif İdarelerinin Teşkilatı ve Müdürlükleri konusu tekrar ele alınmıştır. Döneme hakim olan bakış açısı, maarifin başarıya ulaşabilmesi ve yayılabilmesi için Anadolu ve diğer vilayetlerde güçlü bir teşkilatın kurulması

* Tanzimat Dönemi yöneticileri, eğitim hizmetlerinin sadece İstanbul'da sürdürülmesi gerektiği gibi anlamsız bir eylem birliği içinde kalmışlardır. Tanzimat Döneminde planlanan reformların, hayata geçirilememesi nedeniyle Anadolu ile İstanbul arasında eğitimde fırsat eşitliği sağlanamamıştır. Ancak, Tanzimatçıların eğitim siyasetine ilişkin bu eleştiri yapılırken, II. Abdülhamid'in ulaşım (demiryolu) ve iletişim (telgraf) konusunda Tanzimat dönemine göre daha geniş olanaklara sahip olması ve bu olanaklarında eğitimin merkezden uzak yerlere götürülmesini kolaylaştıran araçlar olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

gerektiğidir. Dönemi içerisinde vilayetlere Maarif Müdürünün atanması, Dersaadet'te görülen gelişmeden taşranın da payını alması olarak nitelendirilmiştir. (Alkan 1996: 203)

Maarif Nazırı Kamil Paşa 1881 yılında Sadrazam Sait Paşa'ya yazdığı tezkirede, Maarif Meclisi* olan Sivas, Diyarbakır, Erzurum, Mamuretülaziz, (Elazığ) Van ve Edirne vilayetlerine 1200 kuruş maaşla bir Maarif Müdürü tayin edileceğini bildirmiştir. (Kodaman, 1988: 39) Bu karar doğrultusunda, ilk kez 1882'de Sivas ve Van vilayetlerine Maarif müdürlerinin tayin edildiğini görmekteyiz. (Mahmud Cevad, 2001: 70, 71, 72) 1898 yılı itibarıyla da Hicaz dışında bütün vilayetlere Maarif Müdürlerinin ataması yapılmıştır.

Vilayet Maarif Müdürlerinin genel olarak başlıca görevi görev yaptıkları bölgelerde ibtidai okullarına öğrencilerin düzenli olarak devamını sağlamak, okulların durumunu iyileştirmek, azınlık okullarını, Vilayet Maarif Meclislerini denetlemek ve taşrada yeni usulde (usul-u cedit) eğitim ve öğretim yapabilecek donanıma sahip öğretmenlerin yetiştirilmesi için öğretmen okulu (Darülmuallimin) açmaktır.** (Mahmud Cevad 2001: 223)

Vilayet Maarif Müdürlerinin vazifelerini gösteren ayrıntılı bir nizamname ise, gene bu tarihte hazırlanmıştır. Buna göre Maarif Müdürleri;

- 1)Vilayetlerde resmen maarifin temsilcisidir.
- 2)Maiyetindeki memurların işine son verebilir.
- 3)Görevli oldukları bölgelerde bütün okulları teftiş edecek, öğrenci ve öğretmenleri zararlı neşriyattan koruyacaktır.
- 4)Maarif meclisinin tabii reisi.
- 5)Muhasebe memurunu ve sandık emini kontrol etmekle yükümlüdür.
- 6) Özel İslam okullarının gelişimini sağlamak müdürlerin görevidir.
- 7) Vilayetin maarifle ilgili olan bütçesinden sorumludur.
- 8) Maarifte çalışan herkesin başvuracağı tek organ maarif müdürüdür.
- 9) Resmi okulların açılmasından ve geliştirilmesinden sorumludurlar.

* Vilayetlerde, Maarif Meclislerinin varlığı İngiliz Eğitim Sisteminden alınmıştır. İngiltere örneğinde olduğu gibi Osmanlı'da da bu meclisler, eğitimin desteklenmesi için çalışan ve eğitime maddi katkı sağlayan gönüllü kuruluşlardır.

** Taşrada öğretmen yetiştirilmesi problemine ilk kez bu tarihlerde, önem verilmeye başlanır ve öğretmen okullarının taşrada açılması desteklenir.

Abdülhamid Dönemi'nde, Tanzimat Dönemi'ne göre Darülmuallimin-i Sıbyanların sayısının artırılmasının nedeni, özellikle köy okullarının öğretmen ihtiyacını karşılamaktır. 1882 yılına kadar taşrada açılan Darülmuallimin sayısı 14'tür. 1909 yılında ise tüm ülkedeki Darülmuallimin sayısı 31'e ulaşmıştır. **Bkz.** Koçer, A. H., (1967), Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi 1848- 1967, Yargıçoğlu Matbaası, s:32-35 ve 148, Ankara.

10) Gayr-i Müslim ve yabancı okulların; ruhsatlarının olup olmadığını, ders programlarının Maarif Talimatnamesine uygunluğunu, öğretmenlerin diplomalarına, öğrenciye ideolojik argüman verilip verilmediğine ve ders saatlerinin durumuna dikkat edeceklerdir.

11) Vilayet matbaaları ve kütüphaneleriyle ilgilenecektir.

12) Asar-ı Atika'ya (Eski Eserler) dikkat edeceklerdir.

Önemli bazı maddeleri yukarıdaki gibi sıralanan bu talimatnameye göre, müdürlerin görev ve sorumlulukları idari, mali ve teftiş hizmetleri olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Müdürlere geniş yetkiler verilmesine rağmen, ağır görevler de yüklenmiş, merkez teşkilata gelen emirleri tatbik eden memur durumundan çıkarılıp, maarif reformlarını da uygulayan mercii haline getirilmiştir. (Kodaman1999: 42, 43)

Vilayet Maarif Müdürlüklerinin kadrolarında genel olarak:

A) Maarif Müdürü

B) Maarif Kâtibi

C) Muhasebeci

D) Sandık Emni olmak üzere dört kişi bulunmaktadır. Bu sayı, sürdürülen işlerinin yoğunluğuna göre azalabilmekte ya da artabilmekteydi.

Maarif Müdürlüklerinin taşrada açılması, maddi açıdan Osmanlı bütçesine önemli bir yük getirmiştir. Devletin iktisadi açıdan çöküntü içinde bulunmasına rağmen II. Abdülhamid'in maarifin taşra teşkilatına önem vermesi, eğitim probleminin üzerinde geçmiş yönetimlere göre daha titizlikle durulduğunu ifade eder. (Kodaman 1999 : 41)

3.2.2.2 Vilayet Maarif Meclisleri

Vilayetlerde Maarif Meclislerinin* kurulması, 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 143., 144. ve 146.** maddeleri ile yasallaştırılmasına rağmen, vilayet meclisleri ilk olarak 1872 yılında Tuna ve Bağdat vilayetlerinde, 1856 Islahat Fermanının

* Bazı kaynaklarda Vilayet Maarif Meclisleri, Tedris Meclisleri olarak adlandırılmıştır. **Bkz.** Mehmet Ö. Alkan, (1996), a.g.e., s:135.

** 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin;

143. Maddesi, Vilayet Maarif Meclislerinin başkan ve üyelerinin sayısı ve Maarif Meclislerinin kimlerden oluşabileceğine dair

144. Maddesi, Vilayet Maarif Meclisleri üyelerinin değiştirilmesine ve azledilmesine kimlerin yetkili kılındığına dair

146. Maddesi, Vilayet Maarif Meclislerinin görevlerinin ne olduğuna dair. **Bkz.** F. R. Unat, a.g.e. s: 112.

eğitim ve öğretim alanında öngördüğü hükümlerin sonucunda oluşturulmuştur. (Balalı 1987: 1, 2, 3, 4) II. Abdülhamid Dönemi öncesinde de vilayet ve sancaklarda Maarif Meclisi oluşturma işi üzerinde durulduğunu, ancak 1869'dan 1876'ya kadar geçen süreçte bu konuda yapıcı çalışmaların yapılmadığını da bilmekteyiz. (Berker 1947: 127)

II. Abdülhamid Dönemi'nde ise Maarif Meclisleri, vilayet ve sancaklarda 1896 yılında yayınlanan yeni nizamnamenin 10., 12., 13., 15. ve 21.* maddeleri gereğince kurulmuş ve işlevsel hale getirilmiştir. (Balalı, 1987: 7- 10)

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin Vilayet Maarif Meclisleri ile ilgili bölümüyle, 1896 “Vilayet-i Şahane Maarif Müdürlerinin Vezaifini Mübeyyin Talimatı”nın Maarif Meclislerini tanımlayan bölümleri karşılaştırıldığında ortaya yeni gelişmelerin çıktığını görmekteyiz.

Taşrada merkezi otoritenin temsilcisi olan Vilayet Maarif Müdürlüğü ile bir tür gönüllü kuruluş veya sivil toplum örgütü olarak tanımlanabilecek Vilayet Maarif Meclislerinin, görev ve sorumlulukları temelde aynıdır. Bu görev ve sorumluluklar; genel anlamda devletin bekaasını garantilemek, resmi ideolojinin aktarımını genç kuşaklara yönetimin belirlediği esaslara göre kabul ettirmek en önemlisi de padişaha sadık ve rejimi sorgulama(yamayan)yan bir kuşak yetiştirmektir.

Liva ve kazalarda da, Vilayet Maarif Meclislerine bağlı çalışacak Maarif Komisyonları oluşturulmuş ve bu bölgelerdeki idadi ve rüşdiyelerin müdürleri, bu komisyonun doğal üyesi sayılmışlardır.

Vilayet Maarif Meclisleri bütçelerine, ek gelir olarak görevlerini yerine getirmeyen bazı medreselerin evkaf gelirleri aktarılmıştır. Yürürlüğe konulan bu madde ile maddi anlamda sıkıntı içerisinde olan devlete, eğitim finansmanı için vergilerin dışında yeni bir maddi kaynak, ek gelir yaratılmıştır. Vilayet maarif gelirlerinin muhafaza edildiği 1869

* 1896 tarihli Nizamname'nin

10. Maddesi, Vilayet Maarif Meclislerinin üyelerinin tayinine dair

12. Maddesi, Vilayet Maarif Meclislerinin gelirlerine dair

13. Maddesi, Vilayet Maarif Meclislerinin görevlerini güzel ve itinalı yapmalarına dair

15. Maddesi, Sancaklardaki idadi mektebi müdürünün, kazalardaki rüşdiye mektebi müdürünün Vilayet Maarif Meclisinde görevlendirileceğine dair

21. Maddesi, Vilayet Maarif Meclislerinin üyelerinin kime bağlı olarak çalışacaklarına dair. Bkz. Balalı, 'Diyarbakır Vilayeti Salnamelerine Göre Maarif', Yüksek Lisans Tezi, s: 7-10, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (yayınlanmamış).

Nizamnamesine göre oluşturulmuş maarif sandıklarının denetimi de, merkezde bulunan maarif idaresine bırakılmıştır. (Balalı 1987: 6)

Vilayet Maarif Müdürlükleri, kadrosunda çalışan tüm memurlar, Vilayet Maarif Meclislerinin daimi ve tabii üyesidirler. Ararlarındaki fark; Vilayet Maarif Müdürlüğü memur kadrolarına sadece Müslümanların atanması, Vilayet Maarif Meclis üyelerinin Gayr-i Müslimlerin* içinden de seçilebileceğidir.

Vilayet Maarif Meclisleri bir başkan, biri Müslüman, diğeri Gayr-i Müslim iki başkan yardımcısı, ikisi Müslüman ikisi Gayr-i Müslim olmak üzere dört muhakkik, dörtten on kişiye kadar değişen sayıda Müslüman ve Gayr-i Müslim üyeden oluşmaktaydı.

Vilayet Maarif Meclisi Başkanlığı'na, genelde Maarif Müdürleri atanmış, bazı istisnai hallerde bu görevi valiler de sürdürmüştür.

Vilayet Maarif Meclislerinin görev ve sorumlulukları H/1316, M/1898 Maarif Salnamesi'nde aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

- 1- Sorumlu bulundukları bölgenin maarifle ilgili her tür işi ile uğraşmak.
- 2- Maarifin merkeze gönderilen gelirlerini artırmak için çalışmak.**
- 3- Öğretmenlerin özlük hakları ile ilgili (tayin, terfi ve teftiş vs...) işlerle uğraşmak.
- 4- İbtidai okullarının çoğalmasını ve ıslahını sağlamak.
- 5- İmtihanları yapmak ve diplomaları vermek
- 6- Altı ayda bir maarifin gelir ve giderlerini gösterir raporları maarif müdürüne göndermek. (Maarif Salnamesi 1898: 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145,146)

* Vilayet Maarif Meclisler üyelerinin Gayr-i Müslim'ler arasından da seçilebilmesinin, kanımızca iki nedeni vardır.

1-Tanzimat düşüncesinin ideolojik alt yapısını oluşturan Osmanlılık düşüncesi, II. Abdülhamid döneminde, düşünülenin aksine etkisini yitirmemiş, ancak Panislamizmin yanında ikinci plana itilmiştir. Bu bağlamda Osmanlılık ideolojisi çerçevesinde, Osmanlı toplumunun ayrılmaz unsuru sayılan Gayr-i Müslimlerin, devletin uygulamış olduğu siyasi icraatlerde, çoğunluğu oluşturan Müslüman Türkler gibi bu tür faaliyetlerin içerisinde bulunmaları amaçlanmıştır. Devlet, ayrılıkçı düşünceye sahip olan bu grupları itmek yerine kucaklama eğiliminde olduğunu ve onları kazanmayı amaçladığını göstermeye çalışmıştır. Bu arada, II. Abdülhamid'in temel siyasetinin, kendi safına katamadığı kişilere yüksek unvanlar vererek, muhaliflikten uzaklaştırmak olduğu düşüncesi de göz ardı edilmemelidir.

2-Ticaret yapan ve yaşadıkları bölgelerde Müslüman Türklere göre daha zengin olan Gayri-i Müslimler'e, başkan yardımcılığı ve komisyon üyelikleri payesi verilerek, bu grupların maarife maddi destek verebileceği düşünülmüş olabilir.

** İlgili madde, maarifin bütçe açığını kapatmak amacıyla Vilayet Maarif Meclislerinin görev ve sorumluluklarına dâhil edilmiştir.

Maarif Meclislerinin eğitim alanında çözüme kavuşturduğu noktalar, genelde okullara arsa temin etme, okul binası inşa ettirme ve eğitimin mali problemlerini çözme gibi konulardır. Maarif Meclislerinin eğitimin finansına yönelik problemlerinde başarılı olmasının nedeni, kanımızca bölgenin ileri gelenlerinin ve zenginlerinin maarif meclislerinde görev almaları ve bu kişilerin maarif için gönüllü olarak yardımda bulunmalarıdır.

3.3 Eğitim Sisteminin Finans Problemi ve Çözüm Arayışları

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim, XVIII. yüzyıl sonuna kadar medreseler aracılığıyla sürdürülmekteydi. Medreselerin yüklenmiş olduğu eğitimle ilgili her türlü mali sorun ise, vakıf sistemi aracılığıyla çözülmekte böylece devlet hazinesinden de eğitim için ayrı bir pay, bütçe ayrılmamaktaydı.*

Ancak XIX. yüzyılda modernleşme ve modernleşmenin sonucu olarak da merkezileşme sürecine giren Osmanlı Devleti'nde eğitim, devletin üstlenmek zorunda olduğu kamusal hizmetlerin önemli bir bölümünü oluşturur. Eğitim sorununu devletin üstlenmek zorunda olduğu ifadesi, eğitimin her sınıftan insana ulaştırılması en önemlisi de geniş bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı'nın her noktasına götürülmesidir.

Türk eğitim tarihinin milat noktası olarak kabul edilen ve 1 Eylül 1869 yılında yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 192. maddesinde, eğitim giderlerinin nereden karşılanacağı belirtilmiştir. Buna göre eğitim giderleri; tahsisat-ı miriye (devlet gelirlerinden ayrılacak paylar), halktan toplanacak yıllık yardımlar, yerel vakıflardan sağlanacak gelirler, çeşitli kaynaklardan gelecek bağışlar, sultani ve yüksekokul öğrencilerden alınacak eğitim ücretleri ve cezalar türü kalemlerden sağlanacaktır. Ancak görünüşte eğitimin mali problemini çözmek adına sağlam ve kalıcı önermeler getiren bu uygulamanın gelirleri, hiçbir zaman umulan miktarlara ulaşamayacak ve eğitim giderlerinin karşılanması devlet için her zaman güncelliğini koruyacak bir problem olacaktır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi; Osmanlı topraklarında bulunan geleneksel ve modern, Müslim ve Gayrimüslim, kız ve erkek farklı seviyedeki bütün okulları yasal bir yapı içinde bütünleştirmeyi amaçlamıştır. Tüm türdeki okullar için bir uyum sistemi içine girilmesine rağmen sıbyan mekteplerinin finansmanı, Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 4.ve 198. maddeleri gereğince tamamen yerel halkın yardım ve bağışlarına terkedilmiştir. Bu yüzden

Tanzimat Dönemi'nde, sıbyan mektepleri bazı istisnai durumlar dışında yerel halkın desteği olmaksızın taşrada yaygınlık kazanamamıştır. Buna karşın rüşdiyeler ve onun üstü olan okulların yapım masraflarının devlet tarafından karşılanması ile bu okullar belli bir sistem içinde taşrada yaygınlaşmıştır. Ancak ibtidai mektebi olmayan bazı bölgelerde devlet fainasmanı ile yapılmış rüşdiye ve üstü okullar bulunması yani alt yapının kurulmadan üst yapının kurulmuş olması Osmanlı eğitim sistemi içindeki çelişkiyi ortaya koymaktadır. (Somel 2002: 23) Bundan dolayı da dönemi içinde ulusal bir eğitim politikasından dolayısıyla da yaygınlaştırılmış bir halk eğitiminden bahsetmek mümkün görünmemektedir.

İlköğretimin mali yönünün Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 4. ve 198. maddeleri ile çözülemeyeceği anlaşılınca 1872 yılında ‘‘Öşrün öşrü’’ nispetinde olmak üzere bir Maarif vergisi konmuştur. Ancak, bu kaynaktan elde edilen para hiçbir zaman okullara, özellikle de ilköğretime harcanmamış, vilayetlerin başka ihtiyaçları için kullanılmıştır. (Kodaman 1999:157)

Tanzimat Dönemi'nden itibaren Maarif Nezareti'nin önemli problemlerinden birini oluşturan modern eğitim ve öğretim sisteminin mali kaynak arayışı, II. Abdülhamid Döneminde de varlığını sürdürmüştür. II. Abdülhamid'in tahta çıktığı ilk yıllarda devlet maarife ödenek ayırmak bir yana cari giderlerini bile karşılayamamaktadır. Abdülhamid'in devr aldığı dış borçlar, 1875 mali buhranı ve 1877- 1878 Osmanlı- Kırım Savaşı bütçeyi ağır bir yük altına sokmuştur. Bu durumda devlet hazinesinden daha büyük bir bütçeye ihtiyacı olan Maarif Nezareti'ne, ödenek aktarmak imkânsız haldeydi. Fakat eğitim ve öğretimin önemi üzerinde iktidar tarafından titizlikle durulması, sadece maarif giderlerine karşılık olacak, mali kaynakların oluşturulmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Nitekim bu amaçla, 1877 sonlarında valiliklere birer yazı gönderilerek vakıf gelirlerinin maarife ayrılması istenmiş, ancak bu gelirlerin az bir kısmı; vakıf, camii, medrese, köprü gibi genel ihtiyaçlardan geriye kalanlar, Maarifin bütçesine ulaşabilmiştir.

1882- 1883 yıllarında ise vilayetlerde, Maarif Nezaretinin teşkilatlandırılması sonucu Maarif Müdürlüklerinin açılması kararlaştırılmıştır. Ancak Maarif Müdürlüklerinin vilayetlerde açılması hem masraflı hem de devlet için yeni bir harcama kalemi demektir. Sadrazam Said Paşa, bu masrafları karşılamak için 1884'de Aşarın süb'u (1/7) ve rüb'u (1/4) alınıp, sülasanın (2/3) da menaif sandıklarına; sülüsünün (1/3) de maarife verilmesini temin etmiştir. Ayrıca

öşür'e tabii olmayanların verdiği Musakkafat Vergisinden de maarif için bir miktar Hisse-i İane alınması kararlaştırmıştır. (Kodaman 1999: 158)

Osmanlı eğitim sisteminin mali açıdan istikrarlı bir temele oturtulması yolunda en önemli adım, ‘‘Maarif Hisse-i İanesi’’ adında özel bir eğitim vergisinin çıkarılmasıyla atılmıştır. Maarif Hisse-i İanesi, Sadrazam Küçük Said Paşanın çabaları sonucunda çıkarılmış ve 10 Mart 1884 yılından itibaren uygulamaya konmuştur.

Başlangıçta Maarif Hisse-i İanesi’nde toplanan oranların; dörtte üçünün taşrada idadilerin kurulması için harcanacağı, dörtte birlik oranın da yüksek okulların finansmanı için İstanbul'a gönderileceği kararlaştırılmıştı. Ama 1890 yılına gelindiğinde bu durum tersine dönmüş, toplanan paraların hemen hemen yarısı açık bütçe nedeniyle, hükümetin talebi üzerine yerel yöneticiler tarafından İstanbul'a gönderilmiştir (Somet 2002: 24)

Maarif Hisse-i İanesi’nden elde edilen gelirin 1/4’i İstanbul’daki yüksekokullara, geri kalanı ise maarifin diğer giderleri için harcanmıştır. Bu uygulama ile Maarif Hisse-i İanesi, amacından uzaklaşmış bu da vilayetlerde okulların gelişmesine ve çoğalmasına engel olmuştur.* Vilayetlere bırakılan Maarif Hisse-i İanesi ise, darülmualiminlere sarf edilmiştir. Bu gelirden az da olsa rüşdiyelere ayrılrsa da ilköğretim** bu vergiden hiç yararlanamamıştır. (Kodaman 1999:159)

Aşar vergisine ilaveten konan Maarif Hisse-i İanesi, bir yandan taşra nüfusuna ek bir yük teşkil etmesi, öte yandan da geçmişte bir emsalinin bulunmayışı açısından vilayetlerdeki ahali tarafından kolaylıkla kabul edilememiştir.

Maarif Hisselinin gerek Müslim, gerekse Gayr-i Müslim nüfustan ayırım yapılmaksızın alınması öncelikle Gayr-i Müslimler arasında tepkilere yol açmıştır. Zira bu verginin ana

* Kodaman’ın aksine, Benjamin Fortna Maarif Hise-i İanesinden elde edilen gelirin, vilayetlerde idadilerinin sayısının hızla artmasına vesile olduğunu, 1884 yılında idadi sayısının 90, Münif Paşa’nın Maarif Nazırlığı Döneminde ise, idadi sayısının 104’e ulaştığını ve eğitim için konan bu verginin dönemin eğitim alanında yapılan en büyük yapısal yenilik ve siyasi erkin halka okul yapma taahhüdü olduğunu ifade etmektedir. **Bkz.** Benjamin C. Fortna, a.g.e., s:155, 156.

** İlköğretimin gelirleri Hicri 1325/M1907 tarihli Bursa Maarif Salnamesine göre;

- a) Köy ve mahallelerden hayırlı işler için ayrılmış avarız
- b) Hayırlı işlere vasiyet edilen emlak ve akar
- c) Mahalle kararıyla veya özel emirle toplanan yardımlar
- d) Özel yardım ve teberru, varisi olmayan paralar
- e) Öğretim ücret ve aidatları
- f) Bölgedeki evkaf-ı münderise **Bkz.** Bayram Kodaman, a.g. e., s:159.

amacı, esas olarak Müslümanlara yönelik olarak kurulan Osmanlı devlet okullarına destek vermektir. (Somel 2002: 24)

II. Abdülhamid Dönemi boyunca eğitimin yaygınlaştırılması ve kalitesinin artırılması yönünde yöneticiler ve eğitimciler sürekli olarak yeni kaynak arayışına yönelmişlerdir.

Bursa Vali Muavini Baheddin Yusuf, 5 Ocak 1895 tarihli lahiyasında, ibtidailerin mevcut sistemdeki gelir kaynaklarını; ianat, evkaf-ı mündese (boş vakıf arazileri), teberruat (bağışlar) ve öğrenciden alınan ücretler olarak belirtmiştir. Bu gelirlerin yetersizliğine dikkat çeken Baheddin Yusuf, ilköğretim için yeni kaynak oluşturmada, şehir kasaba ve köydeki Müslüman halkın arazi ve musahfakat vergisine %25 zam yapılmasını tavsiye etmektedir. Bu yolla elde edilen gelir, maaş ve müteferrika masrafları karşılandıktan sonra camii ve okul inşasına, bunların tamirine, gerekli malzemenin teminine ve yeni okulların yapımına ayrılacaktır.

Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa ise, 17 Şubat 1895 tarihli mazbatasında, Bahaedddin Yusuf'un teklifi olan %25'lik zammı çok bulur ve bu durumun halkı zorlayacağını ifade eder. Ahmet Zühtü Paşa ya göre, eğitimin mali darboğaz içinde olmasının nedenleri; Maarif Hisse-i İanesi'nin, memurlarca tam anlamıyla toplanamaması, gelirin büyük bir kısmının Maarif Nezareti giderleri ile memur maaşlarına harcanmasıdır. Eğitimdeki mali sıkıntıyı aşmak adına Ahmet Zühtü Paşa'nın getirdiği teklif ise, uygar ülkelerin uluslarının yaptığı gibi cemaatlerin kendi okullarını yaparak idareyi üstlenmeleridir. Böylece zamlardan oluşan hoşnutsuzluk giderilecek, bölge gelirleri de bölgede kalacaktır.

11 Temmuz 1897 tarihli bir mazbatada, Maarif gelirlerinin büyük bir kısmının idadilere aktarılması eleştirilmiş, bu kaynağın ibtidai mektepleri için kullanılması gerektiği açıkça belirtilmiştir.

Mevcut uygulamaları eleştiren bu tür belgelere aslında daha eski tarihlerde de rastlamaktayız. 20 Aralık 1880 tarihini taşıyan bir tahriratta, maarif hissesinin yarısından fazlası Maarif Nezareti'ne gittiği için geriye yetersiz bir miktarın kaldığı belirtilerek köylüye Maarif Hissesi İanesi adıyla yüklenen verginin %75'inin ibtidailer ve rüşdiyelere ayrılması savunulmuştur. Çünkü ibtidailer yeterli sayıya ancak bu yolla ulaşacaktır. (Emiroğlu 1996: 92, 93, 94)

Osmanlı Devleti'nde eğitim öğretim sisteminin mali problemlerinin çözümünde, iki farklı uygulama kendini göstermiştir. Orta ve yüksek öğretimin giderleri devlet tarafından

karşılanmış, öte yandan ilköğretimin masrafları ise yerel kaynaklara bırakılmıştır. İlköğretimin finans problemi yerel kaynaklar aracılığıyla çözülmeye çalışılırken, orta ve yükseköğretimin devlet tarafından finanse edilmesi olgusu, alt yapının sağlıklı bir şekilde kurulmadan üstyapıya geçilmesindeki çelişik ve karmaşık durumu ifade eder. Dikkati çeken bir diğer hususta, ilköğretimin finansmanı için yerel kaynak arayışına girilirken İslami nitelikli vakıf, zaviye ve medrese tahsisatlarına el konulabilmesi gerçeğidir. Bu olgu İslamcılığı ve Hilafeti görünürde kendine şiar edinmiş olan II. Abdülhamid mutlakîyetinin, gerçekte modern ilköğretiminin gelişmesine büyük bir önem verdiğinin tartışmasız delilidir.

“Bütün bu söylenenlerden Osmanlı eğitim finansmanı sorununun, XIX. yüzyıl boyunca başlı başına bir problem olmaya devam ettiğini vurgulamamamız mümkündür. Bu problemi oluşturan etkenler bir yandan mevcut olumsuz mali koşullar iken öte yandan imparatorluğun, toplumsal yapısından da kaynaklanmaktadır. İlköğretiminin finansmanın yerel nüfus grupları ve kaynaklara bağlı olmaksızın kolektif nitelikli bir vergi düzeniyle kamuya mal olabilmesi ancak Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecektir”. (Somel 2002: 28)

II. Abdülhamid Döneminin ilk yıllarında, Maarif Nezareti'ne devlet hazinesine ayrılan ödenek 100.000 Lira civarında veya daha fazla olmuştur. Ancak 1897 yılında ödenek; 50.000 Lira'ya kadar düşmüş, 1904 yılında ise 50.000 ile 100.000 Lira arasında olmuştur. Bu tarihten sonra Maarif Nezareti Bütçesi 170.000 Lira'ya kadar yükseltilmiş ve 1908 yılında 440.000 Lira'ya ulaşmıştır.

4. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ EĞİTİM KURUMLARI

4.1 İlköğretim (İbtidai Mektepleri)

II. Abdülhamid Dönemi ilköğretim siyaseti genel anlamıyla; cemaatlerin etkisinde olan ilk düzey okulların devlet denetimine alınması, eski usul eğitim verenlerin, yeni usul eğitim veren kurumlara dönüştürülmesi ve modern ilköğretimin simgesi olan yeni ibtidai okullarının açılmasını hızlandırmak olmuştur. (Alkan 1996:141)

II. Mahmud'dan beri gelen süreçte ilköğretimde, öğretim kadrosu ulemadan oluşan sıbyan mekteplerinin etkisinin azaltılması için girişimlerde bulunulmuş, ancak bu girişimlerde ulemanın tepkisini de çekmemeye gayret edilmiştir. Ancak, II. Abdülhamid Dönemine gelindiğinde, bu konuda kalıcı çalışmalar yapılmış, ilköğretim kurumları 1872 yılında başlayan süreç neticesinde sistem içerisinde ibtidai mektepleri olarak tanımlanmıştır.(Alkan 1996: 141) İbtidai mekteplerinin eğitim kadrolarından ulemanın uzaklaştırılması, öğretmen okulu mezunu öğretmenlerin sıbyan mekteplerine atanması, görünüşte eğitimde sekülerleşme adına atılan önemli bir adımdır. Ancak II. Abdülhamid'in 1882 yılından sonra her düzey okulda eğitimde dinselleşmeyi başlatan bir eğitim programı uygulaması eğitimde sekülerleşme tanımına gölge düşürmüştür.

II. Abdülhamid Döneminde, ilköğretim problemini çözmek için atılan ilk adım, Kanun-i Esasi'nin 114. maddesi gereğince ilköğretimin zorunlu hale getirilmesidir. Kanuni Esasi'ye konulan bu maddeyle, kızların ve erkeklerin eğitilmesi konusunda hukuki bir zorunluluk başlatılmıştır. Osmanlı eğitim sistemi içerisinde, kızların zorunlu eğitimden faydalanması ile kamusal yaşama dâhil edilmesi gerektiği düşüncesi de Kanuni Esasi'nin bu maddesi ile gündeme taşınmıştır.

İlköğretimin zorunlu hale getirilmesinden sonra 1879 yılında Maarif Teşkilatı içinde Mekatib-i Sıbyaniye (Sıbyan Mektepleri) Dairesi kurulmuş, 1881 yılında da adı Mekatib-i İbtidaiye Dairesi'ne çevrilmiştir. Mekatib-i İbtidaiye Dairesi usul-u cedidin bütün ilkokullarda uygulanması zorunluluğunu getirmiştir. İlköğretime ilişkin bu birimlerin teşkilat içinde yer alması zorunlu ilköğretim probleminin artık bakanlık düzeyinde önemsediğini ve ciddi olarak ele alındığını ifade eder. (Kodaman1999: 67)

Osmanlı Rus savaşının imparatorluk üzerindeki olumsuz maddi etkileri atlatıldıktan sonra Abdülhamid yönetimi, eğitimle ilgili yapmış olduğu düzenlemelere devam etmiştir. Bu bağlamda ibtidailerin ıslahı konusu tekrar ele alınmış, ibtidai mektepleri idari ve mali yönden dört gruba ayrılmıştır:

1- Okul Giderleri ve Öğretmen Maaşları Maarif Bütçesinden Karşıl原因an Okullar

Bu okulların tüm giderleri maarif tarafından karşılanmasına rağmen öğrencilerden belli bir ücret alınmakta ve bu ücret ödeneği olmayan okullar için kullanılmaktadır.

2- Özel Okullar

Bu okulların tüm masrafı öğrencilerden alınan okul ücretinden karşılanmaktadır.

3- Vakıf Okulları

Tüm masraflar vakıf sahipleri tarafından karşılanmaktadır.

4- Umum Mekatib-i İbtidaiye ve Sıbyaniye Müfettişliğinin Denetimi Altında Bulunan Okullar

Bu okullar, İstanbul'da on üç merkeze bağlı olarak teşkilatlandırılan kız ve erkek ibtidai mektepleri olup idare ve denetimi bu merkezlerin öğretmenleri tarafından yapılan okullardır. (Unat 1964: 39)

Maarif Nezareti, 1892 yılında yayınladığı 41 maddelik “Dersaaadet Mekatib-i İbtidaiyesi Talimat-ı Mahsusası” adlı talimatname ile ibtidai mektepleri konusunda bir takım yeni düzenlemelerde bulunmuştur. Talimatnamede; ibtidailerin genel amacı "padişaha, ana ve babasına, hocalarına bağlı ve saygılı, dindaşlarına, vatanına, insanlığa sevgi duyan, küçüklerine şefkat besleyen, bilime ve erdeme hevesli bireyler yetiştirmek" olarak tanımlanmıştır. (Sakaoğlu 1994:188)

Mekteb-i İbtidailerin ayrıntılı olarak öğrenim süresi ve ders programları da ilk kez “Dersaaadet Mekatib-i İbtidaiyesi Talimat-ı Mahsusası Talimatnamesi” ile düzenlenmiştir. Buna göre, ibtidai mekteplerinin süresi şehirlerde üç yıl, köylerde ise dört yıllla sınırlandırılmıştır.*

Okutulacak dersler ise; Elifbe, Kuran, Tecvit, İlmihal, İmla, Kıraat, Sarf-i Osmanî, Hesap ve Hüsnü Hat olarak belirtilmiştir. (Kansu 1930: 169) Başlangıçta Osmanlı tarihi ve coğrafyası

* Yahya Akyüz'e göre; 1892 yılı Talimatnamesi'nde, merkez ve kasaba ibtidai mekteplerinin eğitim süresi 4 yıl olarak belirtilmesine rağmen, ders çizelgesinde yalnızca üç sınıfın dersleri yer almaktadır. Yazar, 4 sınıf ifadesinin hata eseri yazılmış olabileceğini ve bu okulların süresinin 3 yıl ile sınırlı olduğunu ifade etmektedir. **Bkz.** Yahya Akyüz, a.g.e., s: 207.

dersi, ibtidai mekteplerinin son sınıflarında okutulurken, 21 Temmuz 1904 tarihinde kurulan komisyonla bu dersler, müfredattan kaldırılmıştır. (Unat 1964: 39, 40)

Talimatname'nin 4. maddesinde ise, ibtidai mekteplerine tayin edilecek öğretmenlerin Darülmualimin-i İbtidai'den diploma almış olmaları ya da yapılacak sınav sonunda yeterliliklerini kanıtlayabilecek düzeyde ve iyi ahlaklı olmaları gerektiği belirtilmiştir. (Akyüz 2001: 207)

Öğrenci dövmek, okulda dayak ve falaka bulundurmak da 1892 talimatnamesi ile yasaklanmıştır.

II. Abdülhamid Döneminde, zorunlu ilköğretim ilkesine rağmen, ibtidai mekteplerinin bina inşası ve her türlü masrafı için halktan mali yardım beklenmiştir. Bayram Kodaman bu durumu aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

Bu dönemde ilköğretim siyasetinde uygulanan bir diğer değişiklik de, Müslüman halkın ilköğretimin ıslahatına iştirak ettirilmesidir. Bundan maksat, halkın kendi imkânlarıyla okul binalarını yaptırmasını ve iade yoluyla maarife maddi yönden yardımda bulunmasını sağlamaktır. Devlet bütçesinden maarife ayrılan tahsisatın çok sınırlı olduğu hesaba katılırsa, bu tedbirin yerinde bir hareket olduğu düşünülebilir. Ayrıca kaza ve kasabalarda yaptırılacak ibtidai okullarının büyük olması ve buralarda Gayr-i Müslim tebaa çocuklarının da eğitilmesi yolunda alınan kararlar, ilköğretimde de ortaöğretimde olduğu gibi Osmanlılık düşüncesine hala önem verildiğini göstermektedir. (Kodaman 1999: 69)

İbtidai mekteplerinin hizmet verdiği binalar mimarlık tarihimiz açısından Ergin tarafından şöyle tanımlanmıştır:

“Bu devirde İstanbul'da toplam 246 ibtidai mektebi bulunuyordu. Bunlar hemen hemen tek bir odadan ibaretti... Bu mekteplerde esaslı değişiklik binada ve muallimlerde yapılması gerekirken buna da imkân bulunamamıştır...” (Ergin 1941: 734)

Dönemi içerisinde ilköğretim adına gerçekleştirilen eylemler, aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- 1- Kanun-i Esasi'nin 114. maddesi ile ilköğretime devam mecburiyeti her Osmanlı vatandaşı için hukuki bir zorunluluk haline getirilmiştir.
- 2- İlköğretimin hizmetlerinin taşrada da sağlıklı sürdürülebilmesi için vilayetlerde maarif teşkilatı kurulmuştur.
- 3- Eğitimde usul-u cedid (yeni usul) yönteminin uygulanmasına geçilmiştir.

- 4- Kaza ve kasabalarda yaptırılan büyük ibtadi mekteplerine, Gayr-i Müslim öğrencilerde kabul edilmiş, tüm olumsuz koşullara rağmen eğitim süreci ile Müslüman ve Gayr-i Müslim halk aynı ortak ülkü altında kaynaştırılmaya çalışılmıştır.
- 5- İbtidai mekteplerinin öğretim kadrolarına medrese çıkışlı öğretmenlerin yerine yeterli olabildiği kadarıyla Darülmualimin mezunları atanmaya çalışılmıştır.
- 6- Halkın Vilayet Maarif Meclisleri aracılığıyla eğitime maddi ve gönüllü anlamda katkıda bulunması sağlanmıştır.

Kız İbtidai Mektepleri

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin dokuzuncu maddesinde, altı ve on yaşları arasındaki kız ("Memalik-i Devlet-i Aliye'de mekatib-i sıbyaniye derslerinin tahsiline devam olunması etfal-i inas için altı yaşından on yaşına kadar mecburidir".) çocuklarının ilköğretime devamı zorunlu tutulmuştur. Onaltıncı maddede ise kız ve erkek sıbyan mekteblerinin bir arada olamayacağı ayrı açılması gerektiği ve sıbyan mekteblerinde karma eğitim yapılamayacağı belirtilmiştir. (Unat 1964: 97, 98)

1869 Nizamnamesi'nde kız sıbyan mekteblerinin açılması öngörülürken kızlara özgü ilk kız sıbyan mektebi ancak 1880 yılında Kamil Efendi tarafından Süleymaniye Dökmeciler'de Mühürdar Konağı'nda açılmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde sayısal açıdan ciddi rakamlar içermese de kız ibtidai mekteblerinin eğitim sistemine kazandırılması dönem boyunca sürmüştür. (Alkan 1996: 215)

4.2 Ortaöğretim

4.2.1 Rüşdiyeler

II. Abdülhamid'in tahta çıkışından kısa bir süre sonra, Osmanlı Rus savaşının çıkması nedeniyle, maarif hizmetleri içerisinde rüşdiyelerin de tekrar düzenlenmesi için 1879 yılını beklemek gerekmiştir. 1879 yılında Maarif Nezareti Teşkilatında, Mekatib-i Rüşdiye Dairesinin kurulması yöneticiler tarafından rüşdiye probleminin ciddiyetle ele alındığını gösterir. Mekatib-i Rüşdiye Dairesinin ilk müdürü usul-u cedit eğitiminin kuramcısı ve uygulayıcısı Selim Sabit Efendi'dir.

Selim Sabit Efendi, 1883 yılında İstanbul rüşdiyelerinden mezun olan 150 öğrencinin diploma töreninde, imparatorluk dâhilinde 460 adet rüşdiyenin eğitime hizmet verdiğini ve 30.000 öğrencinin de bu okullarda eğitim gördüğün belirtmiştir. (Mahmud Cevad 2001: 225)

II Abdülhamid Dönemi'nin ortalarına doğru, halkın rüşdiyelere olan ilgisinin artması sonucu rüşdiye öğrencilerinin sayısı Tanzimat döneminin 5, 6 katına çıkmıştır. Rüşdiyelere olan bu ilgi ve talebin artmasıyla, mevcut rüşdiye binalarının ihtiyaca cevap veremediği ortaya çıkmış, yeni rüşdiye binaları inşa edilmiştir. Bu anlamda İstanbul'da hazırlık sınıflarını da içlerinde barındıran ve Merkez Rüşdiye olarak tanımlanan 10 adet rüşdiye yapılmış olup, adları aşağıdaki gibidir:

- 1- Unkapanı Merkez Rüşdiyesi
- 2- Bayezid Merkez Rüşdiyesi
- 3- Mahmudiye Merkez Rüşdiyesi* (Bkz. Fotoğraf No: 1)
- 4- Fatih Merkez Rüşdiyesi** (Bkz. Fotoğraf No: 2)
- 5- Davudpaşa Merkez Rüşdiyesi*** (Bkz. Fotoğraf No: 3)
- 6- Ayasofya Merkez Rüşdiyesi (Bkz. Fotoğraf No: 4)
- 7- Üsküdar Merkez Rüşdiyesi (Bkz. Fotoğraf No: 5)
- 8- Beşiktaş Merkez Rüşdiyesi
- 9- Topkapı Merkez Rüşdiyesi
- 10- Hamidiye Merkez Rüşdiyesi (Kodaman 1999: 98)

1879- 1885 yılları arasında Sadrazamlık görevini sürdüren ve eğitim tarihimizdeki öncü rolü iyi bilinen Said Paşa, 1879 yılında rüşdiyelerin ders programına yabancı dil olarak Fransızca dersinin eklenmesini sağlamıştır. Fransızca öğretimiyle, kanımızca öğrencilerin ticaret, ziraat, sanat ve devlet memuriyetine ilişkin Fransızca yazılmış çağdaş bilgileri kolayca öğrenerek anlayabilmesi amaçlanmıştır.

* Mahmudiye Merkez Rüşdiyesi, Aksaray semtinde Pertevniyal Valide Sultan tarafından yaptırılan ve adıyla anılan caminin yanında bulunan kâgir vakıf mektep binasında eğitim vermekteydi. Ancak 1911 yılında çıkan Aksaray Yangını sonucunda ortadan kalkmıştır. Günümüzde ise, Mahmudiye Merkez Rüşdiyesinin yerinde Pertevniyal Lisesi bulunmakta, Mahmudiye Merkez Rüşdiyesi de tarihsel kimliğini Aksaray Yusufpaşa'da Mahmudiye İlköğretim Okulu adıyla sürdürmektedir. **Bkz. [1]**

Osman Nuri Ergin, a.g.e. , s: 736.

** Fatih Merkez Rüşdiyesi, 1848 yılında Fatih semtinde "Darülmualimin" olarak yapılmıştır. Daha sonra Darülmualimin'in bu binadan taşınmasıyla yapı, Fatih Merkez Rüşdiyesi olarak eğitime hizmet etmiş, ancak 1918 yılı yangını ile ortadan kalkmıştır. **Bkz. Öztürk, C., (1996), Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası, T.T.K. Yayını, s: 7, Ankara.**

*** Davudpaşa Merkez Rüşdiyesi, 1847 yılında ilk yapıldığında tek kubbeli taş mektepti. 1894 yılı depreminden sonra, sokak tarafına bakan duvarı hariç tüm bölümleri ile yıkılmış, yeniden günümüzde de Davutpaşa Lisesi olarak kullanılan binası yapılmıştır. **Bkz. [2]**

1880'den sonra rüşdiyelerin ders programları değiştirilmiş ve din derslerine daha fazla ağırlık verilmiştir. Rüşdiyelerin idadiler ile birleştirilmesinden ve eğitim sürelerinin üç yıla indirilmesinden sonra, 1892 yılında rüşdiyelerin ders programları yeniden düzenlenmiş, din ve dil derslerinin ders saati sayısının fazlalaştırıldığı yeni bir ders program uygulanmıştır.

Said Paşa, 1888 yılında ülkedeki eğitimin gidişatına ilişkin bir lahiya hazırlayıp, II. Abdülhamid'e sunmuştur. Paşa lahiyada, rüşdiye eğitimindeki aksaklıkların neler olduğunu tespit etmiş, rüşdiye eğitiminde önemli değişiklikler yapılması gerektiğini tavsiye etmiş ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile masrafları devlet tarafından üstlenilen rüşdiyelerin, mali sorumluluğunu halka devretmeyi, rüşdiyelerin Almanya örneğinde olduğu gibi sanayi mekteplerine çevrilmesini, böylece mevcut eğitim sistemi içerisinde bu okulların daha işlevsel hale getirebileceğini önermiştir. Said Paşa'nın rüşdiyeleri halka devretmek istemesinin altında yatan neden, rüşdiyelerin yeterli sayıda öğrenciye sahip olmadıklarından, devlete pahalıya mal olduğunu düşünmesidir. (Emiroğlu 1996: 99)

Vilayetlerde bulunan rüşdiyelerin büyük bir kısmı, II. Abdülhamid döneminin başlangıcında çıkan Osmanlı-Rus Savaşı yüzünden kapanmış ve sayıları 316'ya kadar düşmüştür. Ancak 1879'da yapılan düzenleme ile vilayetlerdeki ortaöğretimin durumu yönetim tarafından titizlikle ele alınmış, kısa sürede rüşdiyeler nicelik açısından çoğaltılmıştır. Ancak II. Abdülhamid dönemi yönetimi tarafından 1880 den sonra idadilere, rüşdiyelere göre daha çok önem verilmesi üzerine rüşdiyeler, yönetimin gözünde eski önemini kaybetmiştir. Rüşdiyelerin, Tanzimat Dönemi eğitim sisteminin gözbebeği olması üzerine, kanımızca Abdülhamid yönetimi de Tanzimatçılar'a muhalif olma ve yenilik kaygısıyla tüm ilgilerini idadiler üzerine yöneltmiştir. Nitekim 1889 tarihinde yayınlanan bir irade ile idadi bulunan yerlerdeki rüşdiye binaları kapatılmış, idadiler rüşdiyelerin görevlerini üstlenmiş, rüşdiye binalarının yapımı ile ilgili olan ödenekler kesilmiş, rüşdiye ödenekleri idadi binalarının yapımı için tahsis edilmiş ve boşalan rüşdiye binaları da ibtidailere devredilmiştir.

II. Abdülhamid Döneminde rüşdiyeler, Tanzimat dönemine göre yapı ve öğrenci açısından 5, 6 misli artış kaydetmiştir. Ancak rüşdiye binalarında kapasitenin altında öğrenci eğitim görmektedir. Bu da halkın çağdaş eğitime karşı henüz yeterli ilgisinin oluşmadığının ifadesidir. (Kodaman 1999: 105)

Sonuç olarak, II. Abdülhamid dönemi sonunda tüm imparatorluk dahilinde 619 adet rüşdiyede 40.000 civarında rüşdiye öğrencisi öğrenim görmekteydi. Bu 619 rüşdiyenin 74'ü kız rüşdiyesi olarak düzenlenmişti. (Akyüz 2001: 212)

4.2.1.1 Askeri Rüşdiyeler

XIX. yüzyılda modernleşmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri birimlerinin ara eleman olarak çalışacak yetişmiş ve en az orta eğitim düzeyinde eğitim almış zabite ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaçtan dolayı, askeri idadilere öğrenci hazırlayan Mahrec-i Mekatib-i Askeriye adlı eğitim kurumu kaldırılmış ve bu okulun yerine 9 Ocak 1875 tarihinde askeri rüşdiyeler kurulmuştur. Mehmed Esad Bey, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye adlı eserinde askeri rüşdiyeler konusunda şu bilgileri vermektedir:

“Önceleri idadi okullarında nizami olarak mevcut dört sınıftan başka bir de ihtiyat birinci ve ikinci, seneleri adı ile iki sınıf daha bulunurdu. Bu sınıflar, idadi birinci senelerine kaynak olmak üzere, leyli (gece) olarak düzenlenip kurulmuştu ve dersleri ile bütün düzenleme işlemleri idadi görevlileri tarafından yürütülürdü. Fakat bu ihtiyat sınıfları idadi sınıflarının geleceğini o kadar sağlayamadılar”. (Komisyon 2000: 16)

Askeri rüşdiyelerin açılması ve bu okulların ihtiyacı olan binaların yapılabilmesi için gerekli olan ödenek, Paris'te bulunan Mekteb-i Osmanî'nin kapatılması ile sağlanmıştır. Tophane'nin Seraskerliğin ve Maarif'in, Mekteb-i Osmanî için ödeneklerinden ayırdıkları toplam 150.000 Frank, Askeri Rüşdiyelerin tahsisatı için kullanılmıştır. Böylece Paris'te 150.000 Franga ancak 60 öğrenci okutulurken, 1875 yılı itibarı ile İstanbul'da 9 askeri rüşdiye (Gülhane, Soğukçeşme, Fatih, Kocamustafapaşa, Beşiktaş, Toptaşı, Paşakapısı, Hasköy ve Kasımpaşa-Bahriye Askeri Rüşdiyesi) açılmış ve bu okullarda 40000'e yakın öğrenci eğitim fırsatını yakalayabilmiştir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde askeri rüşdiyeler, İstanbul dışında da açılmış birçoğu için yeni bina inşa edilmiş ve tüm ülkedeki askeri rüşdiye sayısı 28'e ulaşmıştır. Bu dönemde, İstanbul'da Soğukçeşme, Beşiktaş, Fatih, Kocamustafapaşa ve Toptaşı kuruldukları gündeki işlevleriyle bırakılmış, Kasımpaşa Askeri Rüşdiyesi Bahriyeye devredilmiş, Gülhane Askeri Rüşdiyesi Gülhane Tatbikat Mektebi ve Serriyat Hastanesine, Hasköy Askeri Rüşdiyesi Topçu Mektebine, Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi Üsküdar İdadisine çevrilmiş, Eyüp'te Baytave Eczacı Askeri Rüşdiyesi ile Eyüp Askeri Rüşdiyesi 'de eğitime başlamıştır. (Ergin 1941: 422)

4.2.1.2 Kız Rüşdiyeleri

II. Abdülhamid'in tahta çıktığı 1877 yılında İstanbul'da ki, Sultanahmet (Cevri Kalfa), Şehzade, Eyüp, İbrahim Paşa, Aksaray, Eskiali Paşa, Üsküdar, Üsküdar (Gülfemhatun) ve Atpazarı Kız Rüşdiyelerinde toplam 309 öğrenci öğrenim görmekte ve bu okullarda 38 öğretmen de görev yapmaktaydı. (Ergin 1941: 740)

II. Abdülhamid Döneminin sonlarına doğru ise, İstanbul'da açılan Mirgün, Beşiktaş, Fındıklı, Üsküdar, Sultanahmet, Eyüp, Molla Gürani, Kadıköy, Fatih, Küçükmustafapaşa ve Kocamustafapaşa Kız Rüşdiyeleri açılmıştır. (Ergin 1941: 741)

Vilayetlerde 1888 yılında 31 olan kız rüşdiyesi sayısı II. Abdülhamid Dönemi sonunda 85'e ulaşmıştır. (Alkan 1996: 169)

Kız rüşdiyelerin ders programında ise, Elifbe, Kuran-ı Kerim, Ulum-u diniye, Kıraat, İmla, Kitabet, Arabi, Farsî, Lisan-i Osmani, Hüsnühat, İdare-i Beytiye, Ahlak dersleri bulunmaktaydı. (Ergin 1941:741)

4.2.2 İdadiler

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 33. ile 41. maddelerinde açılması öngörülen idadiler, Harbiye ve Askeri Tıbbiye'ye gitmek isteyen öğrencilere eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılmış hazırlık sınıflarıdır. (Muhamedi 2006: 38)

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Osmanlı eğitim sistemine dahil edilen idadilerin açılması için 1873 tarihini beklemek gerekmiştir.

18 Aralık 1873'te Dar-ül Maarif'in idadiye dönüştürülmesi ile eğitim tarihimizde ilk mülki (sivil) idadi olarak kabul edilen "Dar-ül Maarif İdadisi" açılmıştır. Burauya Dar-ül Maarif'in başarılı öğrencileri kabul edilmiş, başarısız ve idadi kayıt şartlarını yerine getiremeyen öğrencilerde Fazlı Paşa Rüşdiyesine yollanmıştır. (Ergin 1941: 418)

1875 yılında İstanbul'da Beşiktaş ve Fatih'te olmak üzere iki idadi daha Osmanlı eğitim sistemine kazandırılmıştır. 1876 yılında ise İstanbul'da Dar-ül Maarif, Fatih, Beşiktaş, Eski

Ali Paşa, Davudpaşa, Fevziye ve İbrahim Ağa Çayırı İdadilerinde toplam 462 öğrenci öğrenim görmekteydi.(Bilim 1984: 65)

II. Abdülhamid Dönemi yönetiminin başlangıcında İstanbul'da yedi taşrada ise ancak bir idadi bulunmaktadır. * Ancak bu idadiler, sağlıklı bir eğitimin uygulanabilmesi için bina, öğretmen, ve program bakımından yeterli değildi. Çoğu kiralık binalarda veya başka amaçla yapılmış yerlerde geçici olarak eğitim vermekteydiler. 1869 Nizamnamesi ile açılması öngörülen idadilerin hangi tipte inşa edileceklerine dair, Sadrazam Said Paşa'nın dönemin eğitim sistemi için gerçekleştirmiş olduğu eylemler zincirine kadar, Maarifin net bir görüşü oluşmamıştır.

1884- 1885 yılından itibaren Sadrazam Said Paşa, maarifin devletten aldığı ödeneği arttırmış, idadilerin masraflarına karşılık bulunmuştur.

Said Paşa hatıratında, idadilerden ve dönemin idadi mimarisinden bahsetmektedir.

“Milli mimarimizi geliştirmeyi arzu ederdik, ama artık buna gönül vermiş mimar bulunmadığı gibi, bulunsa da bu tarzın inşası zahmetli olurdu. Ayrıca binalar için eski usul taksimat uygarlığın detayları ile kurulan yeni usul ve gereksinimlere uygun düşmez. Bu nedenle yapacağımız mekteplerin resimlerini, planlarını Avrupa'dan getirtmeye mecburiyet hâsıl oldu. Paris Sefiri Esad Paşa'dan muhtelif mektep plan ve resimleri talep ettim. Bunlar gelince de Maarif Nezaretine verilerek çoğaltmak suretiyle vilayetlere gönderildi. İdadi mekteplerinin eşkâli ve taksimatı Paris mekteplerine uygundur”. (Özgüven;1990: 44)

“Said Paşa'nın himmeti ile hükümet konaklarından daha muhteşem idadi binaları yaptırılmış olduğu halde, İstanbul'da böyle himmetlerde bulunulmamış ve bundan dolayıdır ki idadiler esasen mektep olarak yapılmamış olan binalarda barınmaya mecbur kalmışlardır”. (Ergin1941: 757)

İdadi binaları için Maarif Nezareti'nce hazırlanan tip projeler, idadilerin inşa edileceği arsaya o bölgede idadiye devam edecek öğrenci sayısı dikkate alınarak kısa sürede işlevselleştirilmekteydi. Planlar, bina büyüklüğü ve programına göre belirli tiplere ayrılıyor, ancak idadiler cepheleri ve plan kurguları açısından benzer özellikler taşıyorlardı. Özellikle

* Taşradaki ilk idadi, 1875 yılında Yanya Vilayetinin Tırhala Sancağına bağlı Yenişehir kasabasında açılmıştır. Faik Reşit Unat ve Bayram Kodaman taşrada açılan ilk idadinin Mora 'da olduğunu belirtmektedirler. Ancak her iki yazar da burada, 1829 Edirne Antlaşması ile Mora'nın Osmanlı'nın elinden çıktığı bilgisini gözden kaçırmaktadır. **Bkz** .Cahit Yalçın Bilim, a.g.e., s:65.

cephes kuruluşları ile dönemin resmi yapıları-hükümet konakları, istasyon binaları, saat kuleleri- arasında kurulan kuvvetli benzerlik ile oluşturulmak istenen Resmi Devlet Mimarisi nosyonuna idadiler de sistemin bir parçası olarak hizmet ediyorlardı.

İdadiler için Nezaretçe hazırlanan tip projelerin, yerel ihtiyaçlar ve bölgenin koşullarına göre okulun yapılacağı yerdeki yöneticiler tarafından tekrar projelendirilmesi bu yapıları tek tip devlet okulu olmaktan uzaklaştırmıştır. Bunlar; boyutları, resmiyet dereceleri, bitirilme tarihleri şehri oluşturan yapı ile bütünleşmiş halleri ya da bütünleşmemiş halleri ile Fransa' da ki çağdaşlarının aksine birbirlerinden farklı olarak tasarlanmışlardır. (Fortna 2004: 179)

İdadi binaları; genellikle iki katlı, yığma kagir bloklardan oluşan ve döşeme malzemesi ahşap olarak tasarlanmış yapılardır. Cephe, ikili ya da üçlü gruplar halinde düzenlenen kemerli ya da alınlıklı pencereler ile hareketlendirilmiştir.

İdadilerde belli bir süsleme programı görülmez. Genellikle yapıların cepheleri, binadan binaya farklılık göstermektedir. Cephede sade bir görünüm sergileyen idadilerin iç mekânlarında, süsleme açısından aynı disiplinin tekrarlandığını söylemek olanaklıdır. Süsleme sadece merdivenlerde ince işçilik halinde görülür. (Duymaz 2003: 129)

1884- 1885 yılından itibaren idadi binalarının yapımına öncelikle büyük vilayetlerde başlanmıştır. 1888 yılı Maarif Komisyonunun aldığı bir karar gereğince idadi bulunan yerlerdeki rüşdiyeler kapatılmış, mevcut mali kaynaklar zorlanarak idadi yapımına hız verilmiş ve dönemin sonunda idadi sayısı 109'a çıkarılmıştır. İdadilerin tüm ülke dahilinde yaygınlaştırılması, rüşdiyeler ile idadilerin birleştirildikleri 1882- 1890 yılları arasında olmuş ve idadilerin öğretim süresi vilayetlerde yedi, taşrada ise beş yıl olarak düzenlenmiştir.

II. Abdülhamid Döneminde Türkiye'de açılan idadiler şunlardır:

Adana (inşa 1885), Ankara (inşa 1884), Balıkesir (inşa 1885), Bursa (inşa 1888-89), İzmir (inşa 1887), Konya (inşa 1889), Kütahya (inşa 1892), Diyarbakır (inşa 1891-1892), Sivas (inşa 1892), Trabzon (inşa 1884-1885), Amasya (inşa 1895), Bilecik- Söğüt (inşa 1903), Çanakkale (inşa 1892), Çankırı (inşa 1891-1893), Kastamonu (inşa 1885), Elazığ (inşa 1886), İstanbul-Çatalca (inşa 1894), İzmit (inşa 1887), Manisa (inşa 1887), Mardin (inşa 1902), Aydın (açılış 1891), Antalya (açılış 1898), Bilecik (açılış 1906-1907), Erzurum (açılış 1889), Kayseri (açılış 1893), Niğde (açılış 1902). Bolu (inşa 1884-1885 çevrilme 188), Edirne (inşa

1882/ çevrilme 1888), Kırşehir(inşa 1890/çevrilme 1894), Burdur (çevrilme 1906), Kırklareli (çevrilme 1892), Maraş (çevrilme 1892), Samsun (çevrilme 1892) ve Tokat (çevrilme 1902) rüşdiye olarak inşasına karar ve izin verilen şehirlerdir. Denizli (açılış 1874/ çevrilme 1892), Isparta (açılış 1861/çevrilme1902) ve Sinop (açılış 1871/çevrilme 1893) idadileri dönem öncesi örneklerdir. Bu örneklerde yapılar rüşdiye iken idadiyeye çevrilmişlerdir. (Duymaz 2003:130)

Bu dönemde idadilere ilişkin, farklı görüşler bildiren lahiya ve maruzatlar hazırlanmıştır. Sivas Maarif Müdürü 23 Haziran 1896 tarihinde Maarif Nezaretine yazmış olduğu raporda, hükümetin idadilerin rüşdiyelerle birleştirilmesi kararını haklı bulmakta, askeri ve mülki rüşdiyelerin de askeri ve mülki idadilerle birleştirilmesini önermektedir. Maarif Müdürü, bu birleştirmeye rüşdiye ile idadilerin idaresi ve ödeneğinin düzenli olacağını, böylece okullar için harcamaların tek elden yapılacağını ifade etmektedir.

Abdülhamid iktidarının ortalarından itibaren idadiler, resmi bakış tarzının aksine bazı çevreler tarafından olumsuz eleştirilere maruz kalmıştır. Halil Rıfat Paşa hazırlamış olduğu lahiyada, idadi öğreniminin çok gerekli olmadığını iddia etmiştir. İdadiler, seçkin sınıfa mensup kişilerin çocuklarının devam ettiği, ağır masraflarının halk tarafından karşılandığı, ancak bu ağır maliyet oranında da halka fayda sağlamayan kurumlardır. Bu durum karşısında devletin takınacağı en uygun tavır, halktan sağlanan gelirin idadilere aktarımının durdurulması olacaktır.

Mevcut uygulama doğrultusunda tavsiyelerde bulunan dönem belgelerinde de, idadilerin paralı (meccani) olması ısrarla vurgulanmıştır. Bu belgelerde genel olarak savunulan düşünceler aşağıdaki gibidir:

1-Halk ödediği hisse-i maarif miktarınca eğitim hizmetinden faydalanacaktır. Bu gelirin ibtidailere sarf edilmesinin yolu açılarak, eğitimin hitap ettiği saha genişletilmiş ve kaynak dağılımındaki eşitsizlik ortadan kaldırılmış olacaktır.

2-İdadilere ancak maliyeti karşılayabilecek ailelerin çocukları devam edecektir. (Emiroğlu 1996: 100, 101)

İdadilere devam etme hakkının devletçe zengin aile çocuklarına tanınması Halil Rıfat Paşa'yı haklı çıkarmakta, en önemlisi de klasik dönem Osmanlı eğitim sisteminde görülen sınıfa özgü yükseköğretim eğitim hakkının Abülhamid Dönemi'nde de devam ettiğini göstermektedir.

Abdülhamid Dönemi'nde idadilerin belli bir sınıfa özgü eğitim hakkı olarak kabul edilmesinin nedenlerini Mehmet Alkan aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

“II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitimin, özellikle idadi ve idadi sonrası eğitimin halkın her katmanına indirilmeye çalışıldığı gibi bir görüş yaygınsa da aslında böyle bir uygulama yoktur. Yüksek öğretim ayrıcalıklı (zengin ve aristokrat) sınıfa tanınmıştır. Böyle bir uygulamanın olma sebebi ise eğitimle bilinçlenen halkın, sınıf eşitsizliğinin farkına varmasını ve bu sınıf farkının içselleştirilmesiyle oluşabilecek isyanları engellemektir. İlginç olan noktalardan biri, idadilerin parasız olması konusunda, taşradan iletilen görüşlerde idadi ve yüksek okullara parasız ve yatılı fakir halk çocuklarının alınmasının ileride toplumsal bir sorun yaratacağının belirtilmesidir. Buna göre fakir çocuklarının okuldan mezuniyetleri sonrasında zengin çocuklarından aşağı hayat seviyeleri olacak ve bunun da devletin adaletsizliğinden ileri olduğunu düşüneceklerinden nihilist, anarşist ve sosyalist muzır fikirleri hakikat gibi dinleyip bu dünyayı kendilerine göre bir kalıba sokmak isteyecekleri vurgulanmıştır.* (Alkan 2001: 388)

1888 yılından itibaren idadilerin ders programlarında dinselleşme başlamış, 1892 yılında medrese çevrelerinden gelen yoğun tepki sonucunda ders programından felsefe dersi kaldırılmış, yerine Arapça ve Ulum-u Diniye dersleri konulmuştur. İdadilerin taşrada yaygınlaşmasıyla birlikte ders programlarında din derslerinin sayısı artırılmış, programa İlm-i Kelam ve Muhtasar İlm-i Siyer -i Muhammediye, 1896'dan sonra ise Ahlak ve Fıkıh dersleri eklenmiştir. 1904 yılında ise II. Abdülhamid'in emriyle idadilerdeki din derslerinin ders saati sayısı artırılmış, fen derslerinin saatine dokunulmamış, kültür derslerinin konuları daraltılmıştır. (Kodaman 1999:133)

* Bayram Kodaman, bu görüşe alternatif olarak taşra yetkilerinin idadilerin paralı olmasını talep etmelerinin altında, yarısını İstanbul'a göndermek zorunda oldukları vilayet maarif hisselerinin %25'ini göndermek istememeleri ve böylece kendi bölgelerine daha fazla yatırım yapma kaygısı olabileceğini belirtmektedir. **Bkz.** Bayram Kodaman, a.g.e., s:125.

Burada karmaşaya yol açan merkezle taşranın birbirinden farklı olan eğitim siyasetidir. Hükümet, ihtiyacı olan iyi eğitim görmüş memur yetiştirme telaşı içindeyken taşra teşkilatı da, ilköğretim seviyesinden geçmiş, okuma yazma öğrenmiş ve dört işlem yapabilen bireyler yetiştirme kaygısındadır.

II. Abdülhamid iktidarının sonunda imparatorluk dahilinde 93 adet resmi, 11 adet özel, beş adet de askeri olmak üzere toplam 109 adet idadi bulunmaktadır. İmparatorluk dahilindeki 93 adet resmi idadiden altısı, İstanbul'da eğitim hizmetini sürdüren Mercan, Vefa, Numune-i Terakki, Üsküdar, Makriköy ve Kabataş İdadileridir.

4.2.2.1 Kız İdadileri

İstanbul'da ilk kız (inas) idadisi 3 Mart 1880 yılında, Babıali Caddesi'nde kiralanan bir konakta açılmıştır. Öğrenim görmek için başlangıçta buraya sadece 3 kız başvurduğu için, devrin basınında okulu teşvik edici yazılar çıkmış, ebeveynlere kızlarını bu okula kaydettirmeleri öğütlenmiştir.

Okulun ders programına, erkek idadilerinde okutulan derslerin yanı sıra ek olarak da Almanca, İngilizce, müzik, eliş dersleri dahil edilmiştir. Ancak okul, 1882 yılında yeterli sayıda öğrencisi olmadığı gerekçesiyle kapatılmıştır. (Sakaoğlu 1994:135)

4.2.2.2 Askeri İdadiler

Sivil idadilerin kuruluşuna öncülük eden askeri idadiler, Harbiye Mektebi Komutanı Emin Paşa'nın girişimleri sonucunda Meclis-i Muvakkat tarafından Nisan 1845 tarihinde yayınlanan karar gereğince kurulmuştur. Kararda; askeri idadilerin açılma gerekçesi ile yönetim organizasyonu, öğrenim süreleri ve idadilere kayıt koşulları belirtilmiştir. Buna göre;

- 1- Mekteb-i Harbiye'de sadece savaş dersleri okutulacak, bu derslere hazırlık (idadiye) okulu açılacak bunlara Mekteb-i Funun-u İdadiye (Hazırlık Fenleri- İlimler Okulu) adı verilecektir. Ordu merkezlerinde açılacak olan bu idadiyeler ordu müşirlikleri idaresinde bulunacaktır.
- 2- Bir idadiye'de İstanbul'da açılacaktır.
- 3- Bu idadiyelere asker ve soylu kişilerin çocukları Sınıf-ı Mahsus'a kaydedilecek, ancak idadiyelere yalnız bunların çocukları alınmayıp, soyu soppu belli olan vatandaşların çocukları da alınacak, halk arasında kötü şöhret yapmış kişilerin çocukları okula kaydedilmeyecektir.
- 4- Öğrenim müddetleri beş yıl olan idadiyede yeterli ölçüde Arapça, Farsça ve yazı öğrenimi görenler imtihanla Harbiye'ye naklolunacak, dışarıda öğrenim görenlerden Arapça ve Farsça imtihanlarını başarabilenler olursa bunlar idadiye alınmayıp doğrudan doğruya Harbiye'ye alınacaktır.

Meclis-i Muvakkat'ın yayınladığı askeri idadiler ile ilgili kanundan sonra, Orduyu Hümayun Müşiranlarına gönderilen genelgede, ordu merkezlerinde Mekteb-i Funun-u İdadiye'lerin açılması için emir verilmiş, Edirne, Bursa ve Manastır vilayetlerinde askeri idadi mekteblerinin kurulması için, bu bölgelere kolağası ve yüzbaşı rütbesinde birer subay gönderilmiştir. (Çam 1991: 87) Meclis-i Muvakkat tarafından her ordu merkezinde açılması öngörülen askeri idadiler, İstanbul dışında ilk kez 1846 yılında Bursa ve Bosna'da, 1847'de Edirne ve Manastır, 1848 yılında Şam ve 1875 yılında da Bağdat'da eğitime başlamıştır. (Çam 1991: 89)

Sultan Abdülmecid'in 20 Mayıs 1845 tarihinde yayınladığı İrade-i Seniyye gereğince Osmanlı eğitim sistemindeki ilk askeri idadi, Maçka Kışlası'nda Mekteb-i Funun-ı İdadiye adıyla eğitime başlamıştır. (Anonim 1985: 27) 1846- 1847 öğretim yılından itibaren Mekteb-i Funun-ı İdadiye için Dersaadet Askeri İdadisi adı da kullanılmaya başlanmıştır.

Kırım Savaşı sırasında (1853- 1856) Maçka Kışlası'nın müttefiklere tahsis edilmesi üzerine askeri idadi, Üsküdar Yeni Mahalle'deki bir binaya taşınmış ve savaşın sona ermesinden sonra 5 Ekim 1856 tarihinde Maçka Kışlası'na geri dönmüştür. (Sayacı 1994: 116)

Askeri idadilere halkın yoğun ilgi göstermesi nedeniyle 1850 yılında Daruş-şura-yı Askeri tarafından askeri idadilere öğrenci kayıt koşulları ve kayıt dönemi hakkında yeni bir kanun yayınlanma ihtiyacı duyulmuştur.

Bu kanun da 1845 yılı düzenlenmesine göre bazı değişiklikler göze çarpmaktadır. Buna göre;

- 1- Askeri idadilere kayıt Recep, Şaban ve Ramazan aylarında yapılır. Bu ayların dışında hiçbir şekilde okula kayıt yapılmaz.
- 2- İdadilere 12 yaşından küçük 17 yaşından büyük olanlar alınmaz.
- 3- Rüşdiyeyi bitirmiş veya kendisini yetiştirerek idadiye girecek seviyede olanlar imtihan edilir ve hangi sınıfın derecesinde ise o sınıfa alınır.
- 4- Alınacak öğrencilerin zeki, kabileyetli ve mütenasibü'l endam olamsına dikkat edilir.
- 5- Öğrenciler hangi sınıfa girecekse mutlaka imtihan edilerek alınır.
- 6-Öğrenciler doktorun ve imtihan eden öğretmenin gizlice vereceği not ve tavsiyeye göre alınır. (Anonim 1985: 39)

Sultan Abdülaziz Dönemi'nde (1861- 1876) İstanbul'da Mekteb-i Funun-u İdadiye'den başka Mühendishane-i Berr-i Hümayun'a öğrenci yetiştiren Mühendishane İdadisi, Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'a öğrenci yetiştiren Bahriye İdadisi ve Mekteb-i Tıbbiye'ye öğrenci yetiştiren Tıbbiye İdadisi dönemin eğitim sistemi içinde yer alıyordu. İstanbul'da bulunan bu dört idadinin ayrı ayrı binalarda değil de ortak bir binada eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmeleri ve tasarruf amacıyla 1864* yılında Galatasaray Kışlası'na Mekteb-i İdadi-i Umumi-i Şahane adıyla taşınmaları uygun görülmüştür.

Askeri idadilerde dört yıl olan öğrenim süresi Galatasaray Kışlası'na taşınınca üç yıla indirilmiştir. Yalnızca 1898 yılına kadar sınıf-ı mahsus öğrencileri, dört yıllık eğitime tabii tutulmuştur. (Çam;1991:110)

Sultan Abdülaziz'in Fransa gezisi ve Osmanlı Maarifine egemen olan Fransız etkisiyle 1 Eylül 1868 yılında Galatasaray Kışlası'nda Mekteb-i Sultani'nin açılması nedeniyle Mekteb-i İdadi-i Umumi-i Şahane bu binadan ayrılmak zorunda kalmıştır. Mühendishane-i Berr-i Hümayun İdadisi Halıcıoğlu'na, Mühendishane-i Bahr-i Hümayun İdadisi Heybeliada'ya ve Tıbbiye İdadisi ile Mekteb-i Funun-ı İdadiye Maçka Kışlası'na dönmüştür.

Maçka Kışlası'nın yerine Silahhanenin yapılması gündeme gelince Mekteb-i Funun-ı İdadiye, 1872 yılında Kuleli Kışlası'na taşınmış ve Kuleli Askeri İdadisi** adını almıştır. (Anonim 1985: 44)

1877- 1878 Osmanlı Rus Savaşları nedeniyle Kuleli Askeri İdadisi'nin hastaneye çevrilmesi nedeniyle okul, 1879 yılına kadar Pangaltı da ki Mekteb-i Harbiye binasında eğitim öğretim faaliyetini sürdürmüştür. (Sayacı 1994: 116) Savaşın bitiminden bir yıl kadar sonra, Tıbbiye İdadisi ile birlikte Kuleli Kışlası'ndaki binasına yeniden dönmüştür. 1901 yılında Tıbbiye İdadisi'nin Haydarpaşa'da yeni yapılan kendi binasına taşınmasıyla Kuleli Kışlası'nda Kuleli İdadisi kalmış, günümüze kadar uzanan süreçte askeri öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir.

* İstanbul'da ki idadi mekteplerinin, Galatasaray Kışlası'nda birleştirilmeleri konusunda eğitim tarihçelerinde farklı tarihler verilmektedir. "Galatasaray Tarihi" tarihi yazarı Fethi İsfendiyaroğlu'na göre bu tarih 1862'dir. "Mekteb-i Sultani Tarihçesi" yazarı İhtifalci Ziya Bey birleşmenin 1886, Osman Nuri Ergin ise 1864 tarihini verir. **Bkz.** Anonim, (1985), Kuleli Askeri Lisesi Tarihi, Kuleli Askeri Lisesi Matbaası, s:39, İstanbul.

** Kuleli Askeri İdadisi, kurumsal kimliğini günümüzde Kuleli Askeri Lisesi adıyla sürdürmektedir.

Askeri İdadilerde Eğitim Süresi ve Ders Programı:

II. Abdülhamid Döneminde askeri idadiler üç yıllık eğitim veren kurumlardır. 1891 yılında askeri idadilerde I. sınıfta haftada 16 saat, II. Sınıfta 17 saat, III. Sınıfta ise 20 saat ders yapılırdı. İdadi eğitiminde ağırlık %30'la matematik ve fen derslerine verilirken %28 oranı ile Fransızca dersi müfredatta yer alıyordu. (Çam 1991: 101, 102,103)

Kuleli Askeri İdadisi müfredatında II. Abdülhamid 'in saltanatının ilk yıllarında değişiklik yapılmış, eski ders programlarında Arapça ve Farsça'nın ders saati fazla iken, bu derslerin ders saati asgariye indirilmiştir. Ayrıca yabancı dil olarak Fransızca'nın yanı sıra İngilizce'de programa dâhil edilmiştir.

Kuleli Askeri İdadisi'nde 1872 'den itibaren yıl içinde iki yazılı ve bir sözlü sınav esas alınmıştır. Bir üst sınıfa geçebilmek için ara sınıflarda öğrencinin yazılı ve sözlü sınavlarının ortalamasında belli bir puana ulaşması gerekiyordu. Son sınıf öğrencisi ise sözlü olarak yapılan mezuniyet sınavına giriyor, yıl içinde aldığı yazılı ve sözlü sınavlarının ortalamaları ile mezuniyet sınavında aldığı ortalaması mezuniyet notu oluyordu. (Anonim 1985: 66)

4.2.3 Sultaniler

4.2.3.1 Mekteb-i Sultani (İstanbul Sultanisi veya Galatasaray Sultanisi)

Tanzimat Dönemi Maarifinin simgesi ve 1868 yılında açılan Mekteb-i Sultani, Osmanlı eğitim tarihinde ve eğitimin modernleştirilmesi sürecinde önemli bir noktada durmaktadır.

Mekteb-i Sultani'nin açılmasında en önemli iki neden olarak; Tanzimat Dönemi maarif sistemindeki Fransız etkisi ve Tanzimatçıların Osmanlılık ideolojisi gösterilebilir. Sultan Abdülaziz'in Fransa gezisi ve bu gezide Sultan'ın Fransız maarifinden özellikle de Fransız liselerinden çok fazla etkilenmesi de eğitim tarihçileri tarafından Mekteb-i Sultani'nin açılış nedenleri arasında sayılmaktadır.

Saffet Paşa, 4 Şubat 1880 yılı tarihli bir belgede Mekteb-i Sultani'nin açılma nedenlerine değinir. Buna göre, hükümeti bu okulu açmaya sevk eden en önemli gelişme, Fransa Hükümetinin talepleri ve çalışmalarıdır. Nitekim ilim ve fen tahsili için yeterli olmayan

rüşdiyelerin bir derece üstünde, 500 veya 600 kapasiteli, öğrenim süresi 4 yıl olan Mekteb-i Sultani'nin kurulması için Fransa'dan yardım alınmıştır. Bu yardımın bedeli de Mekteb-i Sultani'nin eğitim dilinin Fransızca olarak seçilmesiyle Osmanlı Maarifi tarafından ziyadesiyle ödenmiştir.

Bu bağlamda alınan karar gereğince 1 Eylül 1868 yılında, Mekteb-i Sultani eğitim hayatına başlamış ve Tanzimatçıların eğitim aracılığı Müslüman tebaa ile azınlıklar arasında birlik sağlama rüyası somutlaşmıştır. (Alkan 2001: 379)

“İdadi okulları için örnek olmasından dolayı Galatasaray’ın Tanzimat’tan Hamidiye Dönemine geçiş öyküsü, projenin konusu olan taşra kurumlarının geçmişine ışık tutmaktadır. Birleşik bir Franko-Osmanlı çabanın ürünü olarak; Galatasaray, idadi okullarının II. Abdülhamid saltanatında faaliyet göstereceklerinin açık bir alameti olarak bütünüyle Avrupalı bir kurumun Osmanlı usulü benimsenmesi ve sonradan kendine göre değiştirilmesi anlamında ilgi çekici bir örnektir”. (Fortna;2005:132)

Mekteb-i Sultani; rüşdiye üstü, lise dengi, yabancı dil eğitimi veren bir kurum olarak düzenlenmiştir.

Mekteb-i Sultani, Tanzimat Dönemi Osmanlılık ideolojisinin simgelerindendir. Bu nedenle okulun kuruluş tüzüğünde, Müslim ve Gayr-i Müslim çocuklarının bir arada eğitim görecekları belirtilmiştir.

Okulun, Tanzimat ve Islahat Fermanları düşüncesine uygun olarak milletlerarası eşitliğin sağlandığı bir kurum olması hedeflenmiştir. Dağılma sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu’nda dönemin idarecileri, Mekteb-i Sultani sayesinde farklı dil ve dindeki çocukların aynı sınıf, yemekhane ve yatakhane’yi paylaşmaları sonucu Osmanlılık ruhunun çocukların zihinlerinde yeşereceğı böylece çöküş sürecinin tersine dönmesinde okulun önemli bir katkısı olacağı görüşüne sahiptiler. (Emiroğlu 1996: 104)

Mekteb-i Sultani’nin Osmanlı eğitim dünyasındaki misyonu, öğrencileri Osmanlı vatandaşı olarak yetiştirmek ve öğrencilerin Osmanlılık ideolojisi etrafında birlik ve bütünlük içinde kaynaşmalarını sağlayacak ortamı yaratmaktır. Ancak yönetimin halkı, Osmanlılık ideolojisi altında birleştirme çabalarına rağmen, Mekteb-i Sultani azınlıklar ve Müslümanlar tarafından

tepki ile karşılanmıştır. Musevi cemaati, okulda Hristiyanların da eğitim görmesinden ve yemek sorununu bahane ederek çocuklarını Mekteb-i Sultaniye göndermeme kararı almışlardır. İstanbul Rumları da okulun ders programına Rumca dersinin konmamasına tepki duymuşlardır.

Mekteb-i Sultani'ye kuruluşunda Galata Sarayı Ocağı Binası tahsis edilmiştir. Yapı Mekteb-i Sultaniye dönüş aşamasında çeşitli onarım ve tadilatlar geçirmiş, laboratuvarlar, ders ve idman salonları eklenmiştir.

“Galatasaray’ın prestijli hali 1870 Fransa- Prusya Savaşı’nda Fransızların yenilmeleri ve 1869 ile 1871 ‘de sırasıyla Tanzimat’ın baş mimarlarından olan Fuad ve Ali Paşa’nın ölümleri ile yıkılmıştır. Böylece Fransız esinli Osmanlı eğitim ideali bozulmaya yüz tutmuştur... Şimdi artık Galatasaray kayıtlarındaki düşüşe ve Fransız idarecilerin ayrılarak yerlerine Osmanlı memurlarının tayinine tanık olmaktadır”. (Fortna 2005: 136)

Mekteb-i Sultani II. Abdülhamid döneminde de varlığını sürdürmüş, ancak okulun eski hali ile eğitime devam etmesinde bazı sakıncalar görülmüştür. Bunun üzerine Ali Suavi, Mekteb-i Sultaninin müdürlüğüne atanmış, 1877 yılında okulun ıslahı için bir rapor hazırlamış ve padişaha sunmuştur. Ali Suavi’ye göre okulda uygulanan eğitim sistemi kötü, buna bağlı olarak da öğrencilerin seviyesi düşüktür. Öğrenciler üzerlerinde titizlikle durulmasına rağmen, Osmanlıca ve Fransızca'yı ne düzgün okuyabilmekte ne de yazabilmektedirler. Bu yüzden öğretmen seçiminde daha sıkı kıstaslar getirilmelidir.

Ali Suavi okulda başlattığı yenileşmeyi, ders programlarına da uygulamıştır. Fen bilimleri, istatistik gibi temel bilimler derslerinin uygulanma saatlerini artırmıştır. Ancak fen bilimleri derslerinin saatindeki bu artış İslam bilimlerine ilişkin derslerin Arapça, Osmanlıca ve Farsça ders programına dahil edilmesi ile dengelenmiştir. “Böylece Ali Suavi okulun atmosferine açık bir İslami karakter kazandırmıştır”. (Fortna 2005:141)

Ali Suavi’nin Kasım 1877 yılında Mekteb-i Sultani de ki müdürlük görevinden alınmasından sonra okulun İslamlaştırılması ve Osmanlılaştırılması sürmüştür. Bu süreçten sonra, okulda İslami ritüeller hız kazanmış, diğer devlet okullarında olduğu gibi Mekteb-i Sultani’de de Hz.

Muhammed'in doğum gününde Mevlid-i Şerif okutulmuş, öğrencilere de mevlid sonunda şeker dağıtılması gelenek haline getirilmiştir. * (Fortna 2005: 143)

1877 yılında Ali Suavi'nin Mekteb-i Sultani'ye müdür olarak atanmasından sonra, okula Türk müdürlerin atanması ile başlayan Mekteb-i Sultani'yi Türkleştirme girişimleri, Said Paşanın Türkçe dersi saatini bir saatten 2 saate çıkarmasıyla da sürmüştür, okuldaki Türk öğrencilerin sayısında da sürekliliği olan bir artış yaşanmıştır. (Kodaman1999: 139, 140)

Sonuç olarak Abdülhamid Döneminde, Mekteb-i Sultani öğretmen ve yönetici kadroları, ders programı ve öğrenci disipliniyle dönemin eğitimin ideolojisi ile ve Sarayın siyasi tercihleri ile örtüşen Osmanlı ve İslami bir kurum haline dönüştürülmüştür.

4.2.3.2 Vilayet Sultanileri

Mekteb-i Sultanilerin İstanbul dışında da açılması 1869 Maarif- Umumiye Nizamnamesi ile hukuksal bir zemine oturtulmasına rağmen Vilayet Sultanileri, Girit'teki Mekteb-i Kebir ** ve Beyrut'taki Mekteb-i Sultaniye dışında yaygınlaştırılamamıştır. (Unat 1964 : 47, 48)

Beyrut Sultanisi, Hamidiye (Şehitler) Meydanına 2.5 kilometre uzaklıktaki BaŞura semtinde, 1 Nisan 1883 tarihinde yüksek dereceli memurların, ordu komutanlarının, ulemanın ve şehrin ileri gelenlerinin bulunduğu bir törenle açılmış, Türkçe, Fransızca ve Arapça dillerinde yapılan açılış konuşmalarına, ordu bandosu askeri müzikler çalarak eşlik etmiştir.***

Beyrut Sultanisi, başkent İstanbul dışında kurulmuş iki Sultaniye Okulundan ilki olması nedeniyle kendine modernleşme sürecindeki eğitim tarihimizde özel bir yer edinmiştir.

* Mekteb-i Sultani'de çeşitli nedenlerle Mevlid-i Şerif okutulduğuna ilişkin Başbakanlık Osmanlı Arşivinde çeşitli belgeler bulunmaktadır. **Bkz.**

Mekteb-i Sultani'de Mevlid-i Şerif okunması.

B.O.A., Dosya No:236, Gömlek No:79, Fon Kodu: Y..MTV, Tarih.: Hicri 14/Ş /1320 (Miladi 16/11/1902)

Mekteb-i Sultani'de Mevlid-i Şerif okutulması ve Mükafaat Tevzi Töreni.

B.O.A., Dosya No:292, Gömlek No:104, Fon Kodu: Y..MTV, Tarih: Hicri 22/Za/1324 (Miladi 07/01/1907)

** Unat, Mekteb-i Kebir hakkında detaylı bilgi vermemektedir.

*** Beyrut Sultanisi, 1990'lı yıllarda iyi bir restorasyon süreci geçirmiştir. Ancak kitabeli ve ay yıldızlı girişten günümüze sadece bakır ay yıldız ulaşmıştır. Yapı, günümüzde özel bir vakıf olan Makased Cemiyetine bağlı bir özel kız lisesi olarak eğitim misyonunu sürdürmektedir. (Mimar ve Beyrut Şehri Tarihçisi Khaeled Omar Tadmori ile Temmuz 2007 tarihinde yapılan görüşme)

Benjamin Fortna, Beyrut Sultanisi'nin açılış sürecini ve nedenini aşağıdaki gibi ifadelendirmektedir:

“Beyrut’un vilayet olmasının hemen ardından dönemin Beyrut Valisi İstanbul’a gönderdiği raporda, yabancıların bölgedeki okullaşma faaliyetlerinden ve sakıncalarından bahsetmektedir. Tedbir olarak da hükümete, Beyrut’ta bir Mekteb-i Sultani açılmasını ve eğitim adına acil bir eylem planı gerçekleştirilmesini önermekteydi. Böylece yerel halkın yabancı okullara devamının önü kesilecek, devlet kendi üretmiş olduğu alternatif ürünü, yani Sultaniyi hizmete sunarak yabancı okulların bölgedeki hızını kesmiş olacaktı. Bu bağlamda yapılan eylem planı, İslami Hayırseverler Cemiyeti tarafından muhtemelen de Galatasaray Sultanisi’ne alternatif olarak kurulmuş olan Medrese-i Sultani’yi de devlet sistemine dahil etmek ve medresenin adının da Beyrut Sultanisi olarak değiştirmek olmuştur”.* (Fortna 2005: 77)

Beyrut Sultanisi için Arap vilayetlerinde görevli yüksek düzeydeki memurlar, mali yardım ile okul için gerekli malzeme ve eşya bağışında bulunmuşlardır.**

Beyrut Sultanisi, bilim, edebiyat ve yabancı dillerde örnek teşkil edecek müfredat programı ile dönemi içerisinde eğitim çevreleri tarafından taltif edilmiştir. Devlet yetkilileri ve ileri gelenlerin çocuklarını bu okula kaydettirmesi, okul tarafından elde edilmiş prestijin bir göstergesidir. Örneğin Suriye yöneticisi Ahmet Hamdi Paşanın oğlu, Adalet Bakanlığı müfettişlerinden Ahmet Ezzad Beyin oğlu, Eğitim Kurul Sekreteri Hassan Beyin oğlu, Beyrut’un ileri gelenlerinden Kassem Ash-Shawaf’ın oğlu, İsrail Ticaret Mahkemesi üyelerinden Boghos Zakarın oğlu bu okulun öğrencilerindendir. II. Abdülamid’in dünya Müslümanlarını kaynaştırmak amacıyla 1883 tarihinde yayınlattığı irade de, Doğu Rumeli illerinden on öğrencinin Beyrut Sultanisi’ne kaydedilmesi emredilmiştir.

Beyrut Sultanisi’nin öğretim materyalleri ve müfredatı, Maarif Nezareti’nin okullar için hazırlattığı öğretim plan ve programlarıyla uyum içindedir. Filoloji veya yabancı diller

* Fortna 1887 yılında Beyrut Medrese-i Sultanisi’nin adının, okul devlet sistemine dahil edildiğinde Beyrut Mekteb-i Sultanisi olarak değiştirildiğini ifade etmektedir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan bir belgede Miladi 1888 veya 1899 tarihinde okulun adı Medrese-i Sultaniye olarak geçmektedir. **Bkz.** B.O.A., Dosya No: 22, Gömlek No: 45, Fon Kodu: Y.A..RES, Tarih: Hicri21/Ra/1301 (Miladi 20/01/1884)

** Okula yapılan mali ve eşya yardımları aşağıdaki gibidir:

Ahmet Hamdi Paşa’nın eşi okul yatakhaneğine 62 adet cibinlik bağışlamıştır. Beyrut’ta ki Müslüman Ruhani liderler mali yardımda bulunmuşlardır. Ayrıca Askeri Konsey üyesi Ahmet Bey 62 Fransız Poundu ve Beyrut’un ileri gelenlerinden Muhammed Ayas 30 Fransız Poundu bağış yapmıştır. **Bkz.** Kassab, A. S., Tadmori, K. O., (2002), Beirut & the Sultan, 200 Photographs From The Albums of Abdul Hamid II (1876- 1909), Municipality of Beirut, s:39,Beirut.

alanında yoğunlaşan okul Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce öğretiminin yanı sıra, tüm yönleri ile Kaligrafi, Gramer, Sentaks, Mantık ve Edebiyat alanlarına da odaklanmıştır. Ek olarak Tarih, Matematik (cebir ve geometri dâhil) ve Hukuk Bilimleri Türkçe ve Arapça dillerinde öğretilmektedir. Ayrıca Ceza Hukuku ve Borçlar Kanunu dersleri de Beyrut Sultanisi'nin müfredatı içinde yer almaktadır.

Beyrut Sultanisi'nde eğitim gören Müslüman öğrenciler için İslam ve Şeriat Kuralları, Hukuk Bilimi ve Din Doktrinleri gibi dersler, temel çalışma konularını oluşturmaktaydı. Dini eğitime önem verilen okulda, Müslüman öğrenciler için 1884 yılında inşa edilen ve sonrasında büyütülen bir camii de mevcuttu.

Beyrut Sultanisi'nde eğitim alan Hristiyan öğrencilere ise, islami derslerin yerine Medeni Kanun öğretilirdi. Ayrıca Hristiyan öğrenciler için Pazar günleri okul tarafından atanmış bir papazın idaresinde ayin yapılırdı.

Osmanlı maarifinde İmparatorluğun Türkçe konuşulmayan topraklarında, Türkçe'yi yaygınlaştırma ve öğretme politikası Beyrut Sultanisi Müdürü Kemal Şerif Efendi tarafından Beyrut Mekteb-i Sultanisi'nde de uygulanmış, okulda Türkçe'nin öğretilmesine ve öğrenciler tarafından Türkçe'nin konuşulması üzerinde hassasiyetle durulmuştur.

Beyrut Sultanisi'nin, çalışanları ve Beyrut Vilayeti'nde eğitimin kalitesinin artmasını isteyen gönüllüler tarafından kurulan ve zengin bir kitap koleksiyonun sahip kütüphanesi, öğrencilerin hizmetine sunulmuştu.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 44. Maddesinde Sultanilerin paralı olacağı belirtilmiş, Beyrut Sultanisi de Nizamname gereğince paralı olarak düzenlenmişti. Yatılı (leyli), yarım pansiyonlu ve gündüzlü (nehari) eğitim sistemine sahip okul, velilere üç farklı türde ödeme imkanı sunmaktaydı. Buna göre;

I- Yatılı Bölüm (Leyli)

Yatılı Bölüm de, 3 öğün yemek servisi ve yatakhane hizmeti verilmekteydi. 15 Osmanlı Lirası olan okul ücreti, ilki okul dönemi başında diğeri ise, ilk ödemedan beş ay sonra ödenmek

üzere iki taksite bölünmüştü. Kitaplar, kırtasiye eşyaları, çamaşırhane ve yatak çarşafı bu ücrete dâhil değildi.

II- Yarım Pansiyon Bölümü

Bu bölümde öğrencilere tek öğün yemek ve yatakhane hizmeti verilmekteydi. Okulun yıllık ücreti 8 Osmanlı Lirasıydı. Bu ücrete kitaplar ve diğer malzemeler dahil değildi.

III- Günlük Bölüm (Nehari)

Bu bölümde yemek ve yatakhane hizmeti verilmiyor, sadece eğitim aidatı olarak velilerden 4 Osmanlı Lirası talep ediliyordu.

Beyrut Sultanisi'ne eğer aynı aileden iki veya üç erkek kardeş kayıt yaptırırsa, her öğrenci başına tam pansiyonda bir lira, yarım pansiyonda yarım lira ve günlük bölümde ise çeyrek lira indirim yapılmaktaydı. (Kassab ve Tadmori 2002: 60)

4.3 Mesleki Okullar

4.3.1 Sanayi Mektepleri

Sanayi Mektepleri, ilk kez 1863 yılında Nişte Mithat Paşanın girişimleri sonucunda, sanayi işletmelerine teknik eleman yetiştirme amacıyla kurulmuş ve ilk kuruldukları yıllarda İslahhane adı verilmiştir. Niş'deki ıslahhaneyi daha sonra Rusçuk, Sofya, Selanik, Bosna, İşkodra, Edirne, Bursa, İzmir, Kastamonu, Trabzon, Erzurum ve Diyarbakır gibi merkezlerde açılan ıslahhaneler izlemiştir.

İslahhaneler sonraki süreçte sanayi mektebi olarak adlandırılan mesleki ve teknik eğitim veren sanayi mekteplerinin çekirdeğini oluşturur.

II. Abdülhamid Dönemi'nde sayıları artarak yayılan sanayi mekteplerinin isimleri Sultan'a izafeten Hamidiye Mekteb-i Sanayi-i Ali olarak değişikliğe uğramıştır. (Önsoy 1989: 124)

4.3.1.1 Erkek Sanayi Mektepleri

Tanzimat Dönemi'nde loncaların ortadan kalmasıyla doğan boşluğu doldurmak ve yeni kurulan fabrikalara, teknik eleman yetiştirmek amacıyla 1848 yılında İstanbul'da bir sanayi mektebi kurma girişiminde bulunulmuş, Zeytinburnunda sanayi mektebi için bir bina yapılmış, ancak eğitime başlanılmamıştır.

1848 yılındaki başarısızlıktan sonra bu konudaki ilk ciddi ve başarılı adımlar, Mithat Paşanın Niş Valiliği esnasında atılmış ve 1863'de önce Nişte daha sonrada Rusçuk ve Sofya'da İslahhaneler açılmıştır. (Dölen 1992: 421)

Niş, Rusçuk ve Sofya'da açılan ıslahhaneler için 52 maddelik bir nizamname hazırlanmış ve bir müfettişlik kurulmuştur. Nizamname üç kısımdan oluşmaktaydı. Birinci bölümde ıslahhanelere alınacak öğrencilerde aranacak şartlar, ıslahhanelerde okutulacak dersler ve öğretilecek sanatlar, ikinci bölümde; ıslahhanelerde görevli memurlar ve vazifeleri, ıslahhanelerin gelir gider ve mali durumları, son bölümde ise; öğrencilere uygulanacak cezalar ile mesleklerinde başarı gösterenlere verilecek mükâfatlar ele alınmıştır.

Eğitim süresi beş yıl olarak düzenlenen ıslahhanelere, kayıtta Müslüman ve Gayrimüslim 12, 13 yaşlarındaki kimsesiz, fakir aile çocuklarına öncelik tanınmış ve herhangi bir ücret talep edilmemiştir. (Önsoy 1989: 116)

İslahhanelerde, sabahları dersanelerde ibtidai düzeyinde ikişer saat ders yapıldıktan sonra öğrenciler ayrıldıkları dallara göre atölyelerde terzilik, kunduracılık, matbaacılık, tabaklık (deri işleme) ve dokumacılık- pratik sanatları öğreniyorlardı. (Akyüz 2001:158)

14 Mayıs 1867 yılında, İstanbul'un ilk sanayi mektebi olan İslah-ı Sanayi Mektebi Sultanahmet'te Kılıçhane ile etrafındaki arsalarla inşa edilen binalarda öğretime başlamıştır. Okul binasında dersane, atölye ve bir de fabrika bulunmaktaydı. (Dölen 1992: 421; Sakaoğlu 2003: 79) Sultanahmet'te açılan ve İstanbul'un ilk sanayi mektebi olan bu okul, günümüzde Sultanahmet Endüstri Meslek Lisesi olarak varlığını sürdürmektedir.

İslah-ı Sanayi Mektebinde eğitime on üç yaşından küçük, fakir ve kimsesiz elli öğrenci ile başlanmıştır. Bu okul için de, 17 Kasım 1868 'de Şura-yı Devlet tarafından 64 maddelik bir nizamname hazırlanmıştır.

Islah-ı Sanayi Mektebi Nizamnamesi de, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde okulun kuruluş amacı, ikinci bölümde yönetici ve hizmetli kadrosu ile bunların görevleri ve okulun gelir ve giderleri son bölümde ise yıl sonu sınavları, başarılı öğrencilere verilecek mükafatlar, mezunlara verilecek patent muafiyeti ve öğrencilere verilecek cezalar belirtilmiştir. (Önsoy 1989:122)

Islah-ı Sanayi Mektebi'nde öğretilen pratik sanatlar; demircilik, dökmeçilik, makinecilik, mimarlık, marangozluk, terzilik, kunduracılık ve ciltçilikti. İlerleyen yıllarda okula halkın talebi ve ilgisi artmış, rüşdiye düzeyinde eğitim uygulayan, kadrosunda yabancı uzmanların çalıştığı ve mezunlarının yurtdışına burslu olarak yollandığı bir kurum haline gelmiştir. (Akyüz 2001:158)

4.3.1.2 Kız Sanayi Mektepleri

Mithat Paşa, 1865 yılında öksüz ve bakıma muhtaç kız çocukları için Rusçuk'ta mesleki ve teknik eğitim veren ilk Kız Islahhanesini açmıştır.* Rusçuk'taki okuldan sonra, 1869 yılında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere Tophane-i Amire Nazırlığı tarafından İstanbul Yedikule'de boş bir binada 50 öğrencili Kız Sanayi Mektebi eğitime başlamıştır. (Sakaoğlu 2003:79)

Daha sonraki süreçte ise, Ahmet Vefik Paşa tarafından 1878'de Üsküdar'da, 1879 yılında da Aksaray ve Cağaloğlu'nda olmak üzere toplam üç adet kız ıslahhanesi açılmıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nde, kızların devam ettiği mesleki ve teknik eğitim okulları Kız Sanayi Mektebi olarak adlandırılmış, Üsküdar Kız Mektebi'nin adı da 1885 yılında Subhi Paşa tarafından Kız Sanayi Mektebi olarak değiştirilmiştir. (Ergin1977: 690)

Bu dönemde Kız Sanayi Mektepleri Ticaret ve Nafia Nezaretine bağlanmış ve bu üç okulun dışında başka da Kız Sanayi Mektebi de açılmamıştır. (Alkan 1996:171)

4.3.2 Polis Dershanesi (Okulları)

Tanzimat'la birlikte merkezileşme sürecine giren Osmanlı Devleti'nde, 1846 yılında İstanbul'da, Zaptiye Müşirliği adı altında bir güvenlik teşkilatı kurulmuştur. Daha sonra ismi Teftiş Memurluğu olarak değiştirilse de bu birim, daha sonra lavğ edilmiştir.

* “1859'da İstanbul'da açılan ve ilk kız rüşdiyesi olan Cevri Kalfa Mektebi'nde kadınlara mahsus sanayi de okutulması kararlaştırılmıştı. Bu nedenle kızların teknik öğretimi ile ilgili olarak bu okulu ilk girişim saymak gerekir”. **Bkz.** Yahya Akyüz, a.g.e., s: 159.

1880 yılına gelindiğinde ise, Osmanlı'nın modern anlamdaki ilk Polis Teşkilatı oluşturulmuş, Polis Teşkilatı'na nitelikli ve kalifiye eleman yetiştirme amacıyla da ilk Polis Dershanesi 1889 yılında İstanbul'da açılmıştır. 1907 yılında ise Osmanlı Devleti'nin ikinci Polis Okulu Selanik'te eğitime başlamıştır. (Talay 1991: 140)

Polis Dershanesi, 1909'da da Yıldız Sarayı Mabeyn Dairesi'ne taşınmış ve daha geniş olanaklar ile teşkilatlandırılmıştır.*

4.3.3 El sine Mektebi (Lisan Okulu)

Bürokratlara özellikle de Dışişleri çalışanlarına yabancı dil öğretmek amacıyla kurulan Lisan Mektebi, 1877 yılında Cağaloğlu semtinde öğretime başlamıştır.** (Talay 1991: 140) Lisan okulunda, ilk yıllarda Arapça ve Fransızca öğretilmekteydi. Ancak 1892'den sonra, Abdülhamid'in emriyle İngilizce, Almanca, Farsça ve Rusça dilleri de okulun eğitim programı içerisine dâhil edilmiştir. (Akyüz 2001:218)

Lisan Mektebinin binası 1874 yılında yapılmıştır. Sonraki süreçte muhtelif tarihlerde Lisan Mektebi Binası Hukuk Mektebi, Mülkiye Mektebi olarak kullanılmış, yapı daha sonra geçici bir süre için Darül Fünun Fizik-Kimya Laboratuvarı'na tahsis edilmiştir.

Okul binası, 1909- 1921 tarihleri arasında Darülmüallimin, 1922- 1925 tarihleri arasında Sanayi Nefise Mekteb-i Ali'si olmuştur. Okul Binası, 1929- 1930 öğretim yılında o zamanki adıyla " İstanbul Kız Ortaokulu"na devredilmiş, 1940 yılında "Müstakil Cağaloğlu Akşam Kız Sanat Okulu" olarak kullanılmış, 1981 yılında Müstakil Cağaloğlu Akşam Kız Sanat Okulu, "Cağaloğlu Kız Meslek Lisesi" ile aynı yönetim altında birleştirilmiştir.

Lisan Mektebi binası günümüzde Cağaloğlu Anadolu Moda Tasarım Meslek Lisesi olarak varlığını sürdürmektedir. (Komisyon 1998: 112)

* Polis Mektebi, 1930- 1960 tarihleri arasında Yıldız Sarayı'nda eğitim misyonunu sürdürmüş ve 1966 yılında Etiler Polis Okulu olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır.

Etiler Polis Okulu, günümüzde İstanbul Etiler'de eğitim faaliyetine devam etmektedir. **Bkz. [3]**

** Yahya Akyüz, Lisan Mektebi'nin açılış tarihini 1883 olarak vermektedir. **Bkz. Akyüz, a.g.e., s:218.**

Ancak Akyüz kitabının 158. sayfasında da Lisan Mektebi'nin açılış tarihini 1864 olarak vermektedir. **Bkz. Akyüz, a.g.e. s: 158.**

4.3.4 Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi

Bağ hastalıklarını önlemek, bağcılığı meslek haline getirmek ve geliştirmek kaygısıyla 1887 yılında Duyun-u Umumiye'ye aktarılmış olan şarap vergisinin gelirini artırabilmek amacıyla İngilizlerin girişimiyle İstanbul Göztepe'de, Avrupa'dan gelen uzman Ekerlen'in gözetiminde kurulmuştur. (Akyüz 2001:218 ve Ergin,1941:959)

Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi'ne kaydolacak öğrencilere bağcılıkla uğraşmış olmaları şartı koşulmuş olup, okulun eğitim süresi üç ay olarak düzenlenmişti.

4.3.5 Aşı Memurları Mektebi (Sıhhiye Memurları Okulu)

1892 tarihinde çiçek aşısı yapabilecek sağlık teknisyeni yetiştirebilmek amacıyla Sıhhiye Çavuşu Mektebi adıyla eğitim hayatına başlamıştır. 1892'de okulun adı, Küçük Sıhhiye memurları olarak değiştirilmiş ve okul varlığını 1920 yılına kadar sürdürmüştür. (Talay 1991:152)

4.3.6 Gümrük Darüttalimi (Gümrük Memurları Okulu)

Gümrük tarifelerini ve mevzuatını, gümrük memurlarına (Muayene ve Rüsumat Memurları ile Mülazımlara) öğretmek amacıyla Almanya'dan getirilen Bertiram Efendinin idaresinde 1891* yılında İstanbul'da açılmıştır. (Talay 1991:141)

Gümrük Daruttalimine her dönem için 15 memur öğrenci kabul ediliyor, okulda haftada dört gün ders işleniyordu. (Ergin1941: 984)

Gümrük Daruttaliminin adı, 1908 yılında, "Rüsumat Memurları Mektebi"ne çevrilmiş, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine de okul, 1914 yılında kapanmıştır.

* Gümrük Darüttalim'in açılış tarihi bazı kaynaklarda 1892 olarak verilmektedir. **Bkz.** Yahya Akyüz, a.g.e., s:218, Osman Nuri Ergin, a.g.e., s: 985.

4.3.7 Harir Darü'tta'lim (Tohum Mektebi, İpekböcekçiliği Okulları)

Bursa'da XV. yüzyıldan beri yapılan ipekböcekçiliği ve ipek üreticiliği, XIX. yüzyılda Avrupa'dan gelen hastalıklı tohumlar nedeniyle Karataban hastalığı ile tanışmış, ve bu salgın hastalık nedeniyle üretimde büyük ölçüde kayıplar yaşanmıştır.

Bursalı ipek üreticilerinden büyük oranda Öşür Vergisi alan Osmanlı Devleti, Karataban hastalığını önlemek ve ipekböcekçiliği vergi gelirini düzenli toplayabilmek adına Kevork Torkomyan isimli bir genci, Karataban hastalığının önlenmesi konusunda, Fransa Montpellier Ziraat Okulu İpek Böcekçiliği Enstitüsü'ne ipekböcekçiliği eğitimi için burslu göndermiştir.

İpekböcekçiliği eğitimi sonrasında Bursa'ya dönen Torkumyan, 1888 yılında Şehreküstü semtinde kiralanan bir konakta* Harir Darü'tta'lim'i (Tohum Mektebi) açmış ve 1888- 1922 yılları arasında, 35 yıl süreyle okul müdürü olarak görev yapmıştır.

Bir yıl sonra mevcut binanın dar gelmesi nedeniyle okul, Karağaç Mahallesi'nde bulunan Osman Fevzi'nin geniş evine nakledilmiştir. (Kaplanoğlu 2006: 90)

Harir Darü'tta'lim'de ipekböcekçiliği eğitimi, 1888- 1892 tarihleri arasında dört yıl süre ile kısa dönemli kurslar halinde düzenlenmiş, okulda üretilen tohumlar Balkanlar ve İran'a ihraç edilmiştir.

1892 yılına gelindiğinde Bursa Setbaşı'nda alınan arazi üzerine Harir Darü'tta'lim'in yeni binası** Duyun-u Umumiye Teşkilatının, tüm masrafları karşılamasıyla*** üç katlı olarak inşa edilmiştir.**** Harir Darü'tta'lim binasının, birinci katında; idare, laboratuvar, iki kuluçka ve bir koza kurutma odası 120 kişilik dersane ve yemekhane ikinci katında; iki böcekthane, bir

* Kaplanoğlu, Harir Darü'tta'lim'in (Tohum Mektebi), Şehreküstü Mahallesi'ndeki Ahmet Muhtar Efendi'nin konağının istimlak edilmesiyle Ahmet Muhtar Efendi Konağı'nda açıldığını belirtmektedir. **Bkz.** Kaplanoğlu, R. (2006), Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926), Avrasya Etnografya Yayınları, İstanbul, s: 90.

** Okul tarihsel süreç içerisinde, "Harir Darü'tta'lim", "İpekçilik Mektebi", "Tohum Mektebi" veya "İstitut Sericicole" gibi isimlerle anılmıştır.

*** Osman Nuri Ergin, Harir Darü'ttalimin yapım masraflarının Duyun-u Umumiye tarafından üstlenme nedenini, Osmanlı Devletinin ipek ve koza yetiştiricisinden yüklü oranda vergi alması ve bu gelirin alacak olarak Duyun-u Umumiye tekrar geri dönecek olması olarak belirtir. **Bkz.** Osman Nuri Ergin, a.g.e., s. 710

**** Osman Nuri Ergin okulun yeni binasının Bursa'nın Eşrefiye semtinde yapıldığını ifade etmektedir. **Bkz.** Osman Nuri Ergin, a.g.e., s. 710

Kaplanoğlu 'da Ergin gibi okulun Eşrefiye semtinde açıldığı belirtmektedir. **Bkz.** Raif Kaplanoğlu, a.g.e., s:90.

kelebekhane ve müze üçüncü kat ise yatakhane ve misafirhane bulunmakta idi. Bodrum katta da bulunan kalorifer tesisatı ile hem okul ısıtılıyor hem de ipekböceklerinin kuluçka döneminde ihtiyaçları olan gerekli olan ısı sağlanıyordu. (Polat 2004: 10)

On altı yaşını bitiren kız ve erkek çocuklarının öğrenci olarak kabul edildiği okulda eğitim, Nisan- Haziran ve Eylül-Kasım ayları arasında olmak üzere iki sömestr halinde veriliyordu. Burada açılan kurslar sonucunda; 458 Türk, 895 Ermeni (800 erkek, 95 kadın), 658 Rum, 19 Bulgar ve 2 Musevi olmak üzere toplam 2032 diplomalı böcekçi yetiştirilmiştir. (Dalsar 1960: 427, 428, 429, 430, 431)

İpekböcekçiliği okul binası, 1976 tarihine kadar ipekböcekçiliği konusunda Bursalı üreticilere hizmet sunmuş, bu tarihten sonra ise tarihi yapı kaderine terkedilmiştir. Günümüzde metruk halde bulunan yapının mülkiyeti, Milli Emlakta, kullanım hakkı ise Milli Eğitim Bakanlığı'ndadır. (Polat 2004: 10)

Daha sonraki süreçte bu okulların açılması sadece Bursa ili sınırlı kalmamış, dut fidanının bol miktarda bulunduğu Selanik, Amasya, Beyrut, Antep ve Gümüşhane'de ipekböcekçiliği okulları eğitim vermiştir. (Talay 1991:147, 148)

4.3.8 Çoban Mektebi

1898 yılında çobanlara, tiftik keçilerinin bakımını ve ıslahını öğretmek amacıyla Ankara Numune Çiftliği'nde açılmıştır.* (Akyüz 2001:219)

4.3.9 Darülhayr-ı Ali

Darülhayr-ı Ali; savaş veya çeşitli etkenler nedeniyle kimsesiz kalmış Müslüman çocukların devlet eliyle korunma ve bakım altına alındığı, yetimhane (darüleytam) ve sanayi mektebi niteliğinde bir sosyal yardım kuruluşudur.

Darülhayr-ı Ali'nin Haydarpaşa civarında Acıbadem'de Ahmet Eyüp Paşa veresesi arsasında bulunan 125 dönümlük arazi üzerinde kurulacağı, II. Abdülhamid'in cülusunun 25. yılında dönemin gazetelerine verilen çeşitli ilanlarla halka duyurulmuştur. Ancak, okul için

* Osman Nuri Ergin okulun açılış tarihini 1902 olarak belirtmektedir. **Bkz.** Osman Nuri Ergin, a.g.e., s: 711.

planlandığı gibi Acıbadem’de bir bina yapılamamış, Hazine-i Hassa tarafından Maarif Nezareti’ne terk edilen Vezneciler’de bulunan Zeynep Hanım Konağı Darülhayr-ı Ali’ye tahsis edilmiş ve kurum 1903 yılında faaliyete geçmiştir. (Ergin 1941: 1043)

“Darülhayr-ı Ali öncelikle işsiz güçsüz serseri dolaşan gençlerle korunmaya muhtaç oğlan çocukları için sanayi mekteblerine hazırlık niteliğinde bir darüleytam (yetimhane) olarak düşünülmüş, eğitim süresi bir yıl hazırlık olmak üzere yedi yıl olarak tasarlanmıştır”. (Özbek;1999: 16)

Büyük umutlarla açılan Darülhayr-ı Ali’nin ömrü kısa sürmüş, 22 Ağustos 1909 tarihinde çıkarılan bir kanunla lağvedilmiştir. “Kanunda bu lağvın sebebi söylenmiyorsa da böyle bir binada (Zeynep Hanım Konağı) muhtelif sanatların (mesleklerin) öğretilmeyeceği ve ondan daha faydalı sayılan hukukla beraber darülfunun şubeleri ve mülkiye mektebi için o sırada büyük bir binaya ihtiyaç oluşu bu lağve sebep olmuştur denilebilir”. (Ergin 1941: 1046)

XIX. Osmanlı’sının Darülaceze gibi sosyal kurumlardan biri olan Darülhayr-ı Ali’nin tarihsel süreçteki işlevini ise, Yahya Akyüz aşağıdaki gibi özetlemektedir:

“Ülkeye mesleki öğrenim görmüş eleman sağlamakta çok yetersizde kalsa bu okul, korunmaya muhtaç çocuklara ilişkin geliştirilen politika ve uygulama açısından önemlidir. Bu açıdan Darülhayr-ı Ali, Tanzimat’ın son yıllarında açılıp Sanayi Mekteplerine dönüşen Islahhaneler ile II. Meşrutiyet Döneminde açılacak Darüleytamlar ve Cumhuriyet Döneminin Çocuk Esirgeme Kurumları arasında bir köprüdür”. (Akyüz 2001: 219)

4.3.10 Mekteb-i Fünun-u Maliye

Mekteb-i Fünun-u Maliye, Maliye ve Divan-ı Muhasebat memurlarının bilgileri artırmak için İstanbul’da Divan-ı Muhasebat Binası’nda, 1878 yılında Sadrazam Küçük Said Paşanın girişimleri sonucunda eğitim hayatına başlamıştır. Fransız modeli alınarak oluşturulan okulda; İktisat, Defter Tutma Usulleri, Servet, Para ve Hesap İlmi, Vergi Kanunları ve Genel Muhasebe dersleri öğretilmiştir. Okul 1881 yılında, Hamidiye Ticaret Mektebi’nin açılmasıyla kapatılmıştır. (Talay 1991:152)

4.4 Müslümanların Açtığı Özel Okullar

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin ilk maddesinde, Osmanlı Devleti'ndeki okullar Mekatib-i Umumiye (Devlet Okulları) ve Mekatib-i Hususiye (Özel Okullar) olarak ikiye ayrılmıştır. I. Maddenin devamında, Mekatib-i Umumiye'lerin Maarif Nezareti'nin emrinde ve idaresinde faaliyet gösterdiği, Mekatib-i Hususiye'lerinde cemaatlerin idaresinde olduğu ve özel okulların Mekatib-i Hususiye-i İslamiye ve Mekatib-i Hususiye-i Gayr-ı Müslime olarak da ikiye ayrıldığı belirtilmektedir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim açısından yaşanan önemli gelişmelerden biri de Müslümanların kurduğu çok sayıda özel okulun açılmasıdır. 1875 yılından itibaren Osmanlı eğitim sistemi içerisinde varlık gösteren özel okulların, mali sıkıntı içinde bulunan Osmanlı Devleti'nde eğitimin kamusallaştırılması adına çok büyük bir açığı kapadığı göz ardı edilemeyecek bir gerçektir.

Bu anlamda Cemiyeti Tedrisiye-i İslamiye Derneğinin 1873 yılında açmış olduğu Darrüşşafaka, eğitim tarihimizdeki ilk özel Müslüman okulu sayılmalıdır.

Müslümanlar tarafından açılan özel okullar, özellikle İstanbul'da Müslüman aristokrat sınıfın oturduğu semtlerde, yirmi otuz odalı büyük konaklarda açılmışlardır. Bu okulların açanların birçoğu, memur, asker veya ilmiye sınıfından olan kişilerdir. Okul kurucuları ve yöneticileri, ticari bakış açısından hareketle, okullarına öğrenci bulabilmek için reklama, eğitim ve öğretim konusundaki yenilikleri kurumlarında uygulamaya çok önem vermişler ve bu uygulamalarının sonuçlarını da fırsat buldukça Devlet Erkanı'nın bulunduğu tören ve toplantılarda sergilemeyi kurumları için bir şans olarak görmüşlerdir. (Ergin 1941: 760) Bu anlamda Eczacı İbrahim Ethem Ulugay'ın anıları, özel okulların kendilerini pazarlama konusunda nasıl bir yöntem izledikleri açısından ilginçtir.

“14 Kasım 1888 tarihli Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde Osmanlı'nın ilk eczacılarından İbrahim Ethem Ulugay'ın eğitim gördüğü Mekteb-i Osmani hakkında bir haber çıkmıştır. Habere göre, okulun kurucusu Hüseyin Avni Bey, Maarif Nazırı Münif Paşanın da hazır bulunduğu bir törende, ödüllerin dağıtımına başlanmadan önce okulun eğitim seviyesini kanıtlamak adına misafirlerden kızılı erkekli rastgele bir iki öğrenci seçmelerini ve onlara diledikleri konuda soru sormalarını ister. Salondaki davetliler öğrencilere çeşitli sorular yöneltir. Çocuklar, bu soruları yaşlarından beklenmeyecek mükemmeliyette yanıtlar. Maarif

Nazırı Münif Paşa da Fransızca, coğrafya, hesap ve Farsça'dan sorular sorar ve aldığı cevaplardan memnun kalır. (Altun 2003: 24)

4.4.1 Darüşşafaka (Bkz. Fotoğraf 6)

Adı Şefkat Yurdu anlamına gelen Darüşşafaka, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye (İslam Okutma Kurumu) tarafından 28 Haziran 1873 yılında, Padişah Fermanı ile yetim, yoksul Müslüman çocuklarının eğitilmesi ve yetiştirilmesi amacıyla kurulmuştur.

Darüşşafaka, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk parasız yatılı, özel okul niteliğinde resmi statülü bir eğitim kurumu ve bir sivil örgütlenme girişimidir. (Onay 1998: 9)

Kapalıçarşı ve çevresinde zor şartlar altında çalışan ve okula gitme şansı olmayan Müslüman çırakları eğitmek, okuma yazma, hesap ve dini esasları öğretmek amacıyla 1865 tarihinde, Askeri Daire Ruznamçecisi Yusuf Ziya Bey'in önderliğinde Vidinli Tevfik Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Sakızlı Ahmed Esad Paşa ve Ali Naki Efendi tarafından Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye kurulmuştur.

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin gazetelere verilen kuruluş ilanında, Kapalıçarşı'nın açılışından ve iş zamanının başlamasından önce, Cemiyet tarafından esnafa ücretsiz dersler verileceği duyurulmuştur.

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin Nizamnamesine göre; mektepte Cuma, Ramazan ve diğer mübarek günlerin dışında her gün birbuçuk saat süreyle ders yapılacak ve yaşı ondan büyük her istekli esnaf veya esnaf çıracı okula kabul edilebilecekti. Mektebe devam eden öğrencilerin kitap, defter gibi masrafları da Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye tarafından karşılanacaktı. (Onay 1998: 12)

Yukarıda söylenenler çerçevesinde ilk girişim, cemiyetin eğitim adına ilk girişimi, 1864 yılı Mart ayında gerçekleştirilmiştir. İlk Kapalıçarşı Örucüler Kapısı çıkışında bulunan sıbyan mektebi Evkaf Nezareti tarafından onarılmış ve okulun cemiyete tahsis edilmesi düşünülmüşse de, çıkan yangın nedeniyle okul harap olmuştur. Bunun üzerine, Maarif Nezareti'ne ait olan Beyazıd Simkeşhane'de ki Emettullah Kadın Mektebi'ni Yusuf Ziya Paşa

masrafını karşılayarak onartmış, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, Emettullah Kadın Mektebi'nde 28 Mart 1865'de eğitime başlamıştır. (Kantar 2000:1)

Halkın yoğun ilgisi sonucu kurs niteliğinde olan okulun ikinci bir şubesi, Aksaray'daki Çakırağa Cam'inin karşısındaki Ebubekir Paşa Mektebi'nde açılmıştır. Türkiye'de ilk halk mektebi sayılan her iki çirak mektebinin eğitim süreci, 1873 yılında Darüşşafaka'nın açılışına kadar sürmüştür. (Onay 1998: 13)

Kurs niteliğinde olan bu iki okulun kapanmasından sonra Cemiyet yöneticileri, ibtadi düzeyinde düzenli bir okul açmayı tasarlamışlardır. Ancak bu sırada Paris Sefareti'ndeki görevinden İstanbul'a dönen Cemiyet üyesi Sakızlı Ahmed Paşanın tavsiyesi üzerine Darüşşafakat-ül İslamiye adıyla yeni bir okul kurulmasına karar verilmiştir. Cemiyet üyelerinin bu girişimden amacı, yetenekli ve yoksul kız ve erkek Müslüman çocuklarına yüksek düzeyde eğitim ve öğretim olanakları sağlayabilmektir. Okulun oluşumunda Sakızlı Esad Paşa'nın tavsiyeleri üzerine, Paris'te asker yetimleri için eğitim yapan Prytanee Militaire de la Fleche örnek alınmıştır.

Tanzimat Maarifin simgesi sayılan ve idadi düzeyinde eğitim veren Mekteb-i Sultani'ye zengin ve rical çocuklarının devam etmesi nedeniyle, Darüşşafakat-ül İslamiye'nin Mekteb-i Sultani'ye alternatif olarak kurulduğunu söylemek olanaklı görünmektedir.

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, açmayı tasarladığı okulun inşası için ülke çapında büyük bir kampanya başlatmıştır. Kampanya neticesinde toplanan paralar ile, Fatih'te Sultan Selim ve Fatih Camileri arasında Haliç ve Boğaz girişine hakim bir tepede arsa alınmış, okul inşaatı için gerekli para ise Sultan Abdülaziz, Maliye Hazinesi, Sadrazam Ali Paşa, Mısır Hidivi İsmail Paşa olmak üzere vezirler ve bürokratların yaptığı bağışlardan karşılanmıştır.

Okul binasının yapımına 16 Ağustos 1868'de başlanmıştır. Okulun mimari projesi, İtalyan Mimar Barironi tarafından tasarlanmış, planı ise Mimarbaşı Ohannes (Balyan) Kalfa'ya çizdirilmiştir.

O tarihe kadar Darülfunun, askeri mektepler hatta Mekteb-i Sultani dahil hiçbir okul için yeni bir bina yaptırılmamış, mevcut binalar okula dönüştürülmüştür. Bu nedenle, Darüşşafaka

Binasının mimarlık ve eğitim tarihimizdeki önemi, mimari bir proje ile tasarlanmış ve özgün bir okul binası olarak yapılmış, okul yapılarının ilki olmasından kaynaklanmaktadır.

“Bina ana nizamnamedeki erkek ve kız yetimlere mahsus hükmü esas hükmü dikkate alınarak, kız erkek öğrencilerin aynı çatı altında eğitimlerine uygun simetri esasına göre düşünülmüştür”. (Onay 1998: 15)

“Yapı, plan açısından ilginç özelliklere sahiptir. Bir bodrum kat ve bunun üzerinde yükselen üç kattan oluşmaktadır. İç ve dış duvarları kâgir, döşeme, merdiven ve tavanları tahtadandır. Osmanlı rüşdiye binalarını andırır ve aynı blokta iki bitişik bina biçiminde bir merkezi aydınlık çevresinde gelişen iki simetrik bölümden oluşur. Simetrik bölümlerin merdiven kovaları, koridor ve binaya giriş kapıları ayrıdır. Bu düzenleme, planlamaya ve inşadaki düşüncenin bir yanının kız, diğer yanının erkek öğrencilere ayrılmasının sonucudur. Giriş ile merdivenler arasında bulunan koridor aksının her iki yanında odalar yer alıyordu. Her katta on sekiz oda bulunmakta, katlarda benzer mimari plan şeması görülmekteydi. Katlar ve odalar derslikli özel dershaneler, yatakhane ve yönetim hizmetlerine ayrılmıştı. Bodrum katı yemekhane ile erzak ambarından ve hizmetlilere ait odalardan oluşuyordu. Birinci orta ve lise sınıfları ile idare; öğretmenler ve muhasebe daireleri, kimyahane, resim ve eliş dersliği, camii, öğretmenlerle memurların yemek salonu ve hastahane bulunuyordu. İlköğrenim derslikleri, kütüphane, zooloji ve botanik, mineraloji müzesi, fizik ve matematik dersliği ve elbise depoları ise ikinci kattaydı. Yarı yarıya yükseltilmiş bodrum katı, onun üzerindeki giriş katı ve bina köşeleri rustik taş işleme ile vurgulanmıştı. Plandaki simetrik çıkmaların cepheye yansımaları binanın tekdüze cephesine hareket kazandırmıştı. Yapının cephe düzeni, XIX. yüzyıl resmi binaları ile benzerlik gösterir”. (Özgüven 1996:2)

17 Haziran 1873'de bitirilen okulda, 28 Haziran 1873'de derslere başlanmıştır. Okul binasının inşaatı sürerken, 3 Ocak 1873'de okulun adı Darüşşafaka olarak değiştirilmiştir.

Darüşşafaka Nizamnamesi'nde, okula on yaşından büyük olmayan Müslüman kız ve erkek çocuklar kabul edileceği ve kayıtların her yıl Temmuz ayında yapılacağı belirtilmiştir. Ancak okula, başlangıçta kız öğrencide kabul edileceği öngörülmüşse de daha sonra bu fikirden vazgeçilmiş, kız öğrenci kaydı alınmamıştır.

İbtidai sınıfları ile birlikte eğitim süresi 8 yıl olarak düzenlenen okulda ilk altı yıl ibtidai, rüşdiye ve idadi sınıfları, son iki yıl ise ali sınıflarından oluşturmaktaydı.

Darüşşafaka'ya ilk açıldığı sene olan 1873 yılında, Cemiyet üyesi İbrahim Tevfik Efendi müdür olarak atanmış, okula 54 erkek öğrenci kabul edilmiş ve okul ilk mezunlarını 1881 yılında vermiştir.

1877- 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkması üzerine Darüşşafaka'da eğitime altı ay süre ile ara verilmiş, savaş nedeniyle İstanbul'a gelen Kafkas göçmenleri için okul geçici bir süre ikametgâh olarak kullanılmıştır

Varlığını II. Abdülhamid Döneminde de sürdüren Darüşşafaka'nın ders programına, 1880 yılında Posta ve Telgraf Nazırı İzzet Efendinin girişimleri sonucunda telgraf dersi eklenmiştir.* Böylece imparatorluk için önemli bir ihtiyaç olan Telgrafçılık Mektebi, sorunu çözülmüş hem de Darüşşafaka mezunları da mezuniyetleri sonrasında telgraf memuru olarak istihdam edilme olanağına kavuşmuştur.

1884 yılında Darüşşafaka'yı ziyaret eden Sadrazam Küçük Said Paşanın Darüşşafaka'nın iâşe bakımından eksiklerinin tamamlanmasına ve bunun devlet hazinesinden karşılanmasına karar verildi. Böylece devletten gelen katkıyla Darüşşafaka, giderek kurumsallaştı. Said Paşanın okul hakkında verdiği bilgilerden memnun kalan II. Abdülhamid, o yıl mektebi bitiren altı öğrenciyi kabul etti. Öğrenciler bizzat yaptıkları tabloları padişaha verdiler. Bu tarihten sonra Darüşşafaka'dan her yıl mezun olanların isimlerini ve tablolarını Padişaha takdim etmeleri adet haline geldi.** (Onay 1998: 22)

1888 yılında ise II. Abdülhamid'in güvenlik önlemleri nedeniyle Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin toplantıları yasaklanmış ve Darüşşafaka Sarayın himayesi altına alınmıştır.

Öğrenci sayısı XX. yüzyıl başında 700'e yükselen Darüşşafaka da, ihtiyaçlar için yeterli gelirin olmaması ve öğrenciler arasında disiplinin sağlanamaması nedeniyle eğitimin niteliği bozulmuş, okulda öğrenci direnişleri baş göstermiştir. 1903 yılında öğrenciler, Darüşşafaka

*Posta ve Telgraf Nazırı'nın bu girişiminin nedeni, Telgraf İdaresi'nde çalışan Fransız, İtalyan ve Bulgar kökenli yabancı memurların yerine, Darüşşafaka'dan yetişecek Türk memurların telgrafhanede çalıştırılması düşüncesidir.

** Tablolarını Padişaha sunan ve fotoğraftan çalışan Darüşşafakalı öğrenciler, Türk Resim Sanatı'nda bir ekol oluşturmuş ve "Darüşşafakalı Ressamlar" veya "Türk Primitifleri" olarak tanımlanmıştır. Darüşşafakalı bu öğrenciler, atölye ortamında fotoğraftan manzara konulu özellikle de, Yıldız Sarayı ve çevresini konu alan eserler çalışmışlardır. Bu öğrencilerin (sanatçıların?) çalışmalarını, bugün M.S.G.S.Ü. İstanbul Resim Heykel Müzesi ve Dolmabahçe Sarayı Koleksiyonları'nda izlemek mümkündür.

Müdürü Hüseyin Paşayı şikâyet için toplu halde Babıâli'ye yürümüşler ve şikâyetlerini Sadaret'e bildirmişlerdir. Bu olay, Darüşşafaka tarihinde bir dönüm noktasını oluşturur. Darüşşafaka'lı öğrencilerin ayaklanması derhal II. Abdülhamid'e telgrafla bildirilmiş, kaygıya düşen Sultan da Darüşşafaka'nın kapatılmasını, öğrencilerinin de diğer okullara dağıtılmasını irade etmiştir. Ancak iradeye rağmen Sadrazam Arnavut Ferit Paşanın girişimleri sonucu, okul kapatılmadan önce, olaya ilişkin soruşturma yapılması sağlanmıştır. Soruşturma sonucu alınan karar gereğince, Darüşşafaka kapatılmamış, olaya adı karışan 12 öğrenci başka idadilere gönderilmiş ve Darüşşafaka II. Abdülhamid Dönemi sonuna kadar Maarif Nezareti'nce yönetilmiştir.

4.4.2 Medrese-i Hayriye, Medrese-i Edebiye (Bkz. Fotoğraf 7)

İstanbul'da Darüşşafaka'dan sonra kurulan, ikinci özel okuldur. Okulun kuruluşu için gerekli tüm şartları Cemiyet-i Tedrisiye-i Hayriye adlı bir sivil toplum örgütü üstlenmiş ve okul ibtidai ve rüşdiye olarak düzenlenmiştir.

4.4.3 Şems-ül Maarif (Bkz. Fotoğraf 8)

İstanbul'da açılan ilk özel okullardandır. Abdi Kamil Bey ile matematikçi Nadir Bey tarafından 1882* yılında Vefa'da ile Atıf Efendi Kütüphanesi yanında bulunan Büyük Konakta açılmıştır. Daha sonra okul, Şehzadebaşı Fevziye Caddesi'ndeki Neşat Bey Konağına nakledilerek, yatılı sınıfı da hizmete sokulmuştur. (Deniz 2006: 128)

Şems-ül Maarif, ibtidai ve rüşdiye düzeyindedir.

Okulda, kız ve erkek öğrencilerin bir arada öğrenim gördüğü karma eğitim sistemi uygulanmıştır.

Abdi Kamil Bey'in Şems-ül Maarif'te diğer okullardan farklı olarak uyguladığı eğitim metodu, derslerde modern eğitim materyallerinin kullanılmasıdır. Bu anlamda öğrenciler sıralarda oturtulmuş, duvarlara harita ve çarpım tablosu asılmıştır. (Ergin 1941: 773)

* Başka bir kaynaktan Şems-ül Maarif'in açılış tarihi, H/1292 M/1874 olarak verilmektedir. **Bkz.** Alkan, M. Ö., (2000), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839- 1924, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara, s:64.

Okulun yazları sayfiyeye Kadıköy yakasına gidenler için Sahrayıcedid de bir şubesi bulunmaktaydı. (Bkz. Fotoğraf 9)

4.4.4 Mekteb-i Hamidi (Bkz. Fotoğraf 10)

1882 yılında Beşiktaş semtinde açılmıştır. 1892 tarihli Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde yayınlanan bir yazıda, okulun 120 öğrenci ile Beşiktaş'ta Kaptanzade Hasan Paşa Konağında karma olarak eğitime başladığı, ibtidai ve rüşdiye düzeyinde eğitim verdiği belirtilmektedir.

Mekteb-i Hamidi'nin Yıldız Sarayı'na yakın bir yerde kurulmuş olması, Padişahın adını taşıması ve okulun hazineden ayda 20 Lira yardım alması Mekteb-i Hamidinin özel okullar içinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

4.4.5 Numune-i Terakki (Bkz. Fotoğraf 11)

1884 yılında Mehmet Nadir Bey tarafından kurulmuştur. (Deniz 2006:128)

Mehmet Nadir Bey, Numune-i Terakki Mektebi'ni kurmadan önce Şems-ül Maarif'te Ders Nazırlığı görevinde bulunmuştur.

Numune-i Terakki Mektebi ilk kurulduğu yıllarda erkek öğrencilere ibtidai, rüşdiye ve idadi düzeyinde eğitim vermekteyken daha sonra kız sınıfını da hizmete sokmuştur. Ayrıca, Numune-i Terakki Mektebi, Osmanlı eğitim sisteminde idadi düzeyinde eğitim veren ilk özel okuldur.

Okul, ilk önce Çırcırda açılmış, daha sonra Şehzadebaşı'nda bulunan Mümtaz Efendi Konağı'nda eğitim faaliyetini sürdürmüştür. (Ergin 1941: 814, 815)

Ahmet Rasim, 20 Ağustos 1891 tarihli Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde yayımlanan Mekatib-i Hususiye (Özel Okullar) başlıklı yazısında, Şems-ül Maarif Mektebi'nin kurulmasıyla özel okulculuğun geliştiğini, bu dönemde özel okulların sayılarının 20'ye ulaştığını, içlerinden Numune-i Terakkinin öne çıktığını belirtmekte ve Numune-i Terakkide uygulanan disiplin nedeniyle, okulun özel okullar arasında birincilik şerefine ulaştığından övgüyle bahsetmektedir. (Ergin 1941: 766; Deniz 2006:130)

Okulun, öğrencilerini okumaya ve bilime teşvik etmek amacıyla Numune-i Terakki adlı bir dergi de çıkardığı bilinmektedir. (Alkan 1996: 212) Dergi, Osmanlı basın tarihindeki ilk öğrenci dergisidir. (Deniz 2006:130)

Numune-i Terakki Mektebi'nin 1891 yılında Ressam Şehit Hasan Rıza tarafından Edirne'de bir şubesi açılmıştır. Okulun öğrencilerinden olan Rakım Ertür Süheyl Ünver'e aktardığı okul hatıralarında, Edirne Numune-i Terakki Mektebi'nin ibtidai ve rüşdiye düzeyinde eğitim veren bir kurum olduğunu belirtmiştir.

Edirne Numune -i Terakki Mektebi kuruluşundan kapanışına kadar üç bina değiştirmiştir. Okulun ilk binası, Sultan Selim Camii civarlarında Kadirhane Sokağında, ikincisi ise Soğukçeşme Sokağında ev olarak kullanılan bir yapıdır. Edirne Numune-i Terakki Mektebi en son olarak da, Zehrimar Camii Sokakta bulunan Hacı Hasan Efendi Evine nakledilmiş ancak mali sıkıntılar nedeniyle kısa bir süre sonrada kapanmıştır. Arap Said Efendi, okulu Hasan Rıza'dan devr almış, okul Dar-ül Edep adıyla tekrar açılmış ancak Dar-ül Edep'inde kısa bir süre sonra eğitim faaliyetine son verilmiştir. (Ünver 1970:7, 8)

Numune-i Terakki'nin İstanbul ve Edirne 'deki şubelerinin başarıları Saray tarafından takdir edilmiştir. "Edirne'deki okulun açılış törenine götürülen 355 numaralı altı yaşındaki Celal Efendinin okumuş olduğu nutuk öylesine beğenilir, öylesine ses getirir ki Padişah II. Abdülhamid, öğrenciyi ve Mehmed Nadiri huzuruna kabul eder ve onları ödüllendirir". (Deniz 2006:130)

1896 yılında II. Abdülhamid'in yerine Reşad Efendi'yi tahta geçirmek için bir plan oluşturulması ve planı oluşturanların bir kısmının da Numune-i Terakki öğretmeni olmaları ve kurucu Mehmed Nadir'in olaydan haberdar olduğu jurnali üzerine, Saray tarafından okul kapatılmış* ve idaresi de devlet denetimi altına alınmıştır. (Deniz 2006:135)

Numune-i Terakki Mektebinin tarihsel kimliği, günümüzde İstanbul Lisesi olarak sürmektedir.

* Numune-i Terakki mezunlarından Haydar Van, okulun Abdülhamid tarafından kapatılmasının sebebini Numune-i Terakki öğrencilerinin, okul yönetimini tarafından Kağıthane'ye Kuzu Ziyafeti'ne götürülmeleri olarak açıklamaktadır. Kağıthane Kuzu Ziyafeti, Saray tarafından devlet okulları öğrencileri için her yıl düzenlenen bir gelenektir ve özel okullar bu şenliğe dahil edilmezdi. Numune-i Terakki'nin düzenlediği bu etkinlik, Abdülhamid tarafından bir başkaldırı olarak nitelenmiş ve böylece okula Saray tarafından el konulmuştur. **Bkz.** Osman Nuri Ergin, a.g.e., s.820

4.4.6 Rehber-i Marifet (Bkz. Fotoğraf 12)

Darüşşafaka mezunu Giritli Haşim Bey tarafından Saraçhanebaşı'nda 1884 yılı civarlarında kurulmuştur.

Rehber-i Marifet, karma eğitim yapmakta, ayrıca Kasımpaşa'da da bir şubesi bulunmaktaydı. (Ergin 1941: 831)

4.4.7 Burhan-ı Terakki (Fotoğraf 13)

1888 yılında, Sultanahmet'de açılmış olup kurucusunun kim olduğu belli değildir. Okul sonraki bir süreçte Laleli Koska Caddesi'ne nakledilmiş ve 1908 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. (Ergin 1941: 834)

4.4.8 Mekteb-i Edeb (Bkz. Fotoğraf 14)

1888 tarihinde ibtidai ve rüşdiye mektebi olmak üzere Cağaloğlu Ceridhane Sokağı'nda Darülmualimin'in karşısındaki 9 no'lu evde eğitime başlamıştır.

Okulun kurucuları, Mekteb-i Sultani öğretmenlerinden Necip ve Ali Nazima Beylerdir.

Mekteb-i Edeb, 1890 yılında Beyazıt Soğanağa Mahallesi'nde bir konağa taşınmış, karma eğitime geçmiş ve 10 kız öğrenciyi okula kabul edilmiştir.

1891 yılında kurucu Necip Bey'in ölümü üzerine okul kapanmıştır. (Ergin 1941: 835)

4.4.9 Maşrık-i Füyûzat

1899 tarihinde Kasımpaşa semtinde açılmıştır. (Ergin;1941: 838)

4.4.10 Şems-ül Mekatib (Bkz. Fotoğraf 15)

Mahmut Hamdi Efendi tarafından, Beyoğlu, Tophane Akarsu Caddesi'nde 1891 yılında kurulmuştur.

Şems-ül Mekatib karma eğitim vermekte olup, gündüzlü ve yatılı olarak tanzim edilmiştir.

Okul, 1908 yılında Beşiktaş'a taşınmış ve adı Okullar Güneşi olarak değiştirilmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ücretsiz ve zorunlu ilköğretim uygulamasına geçilmesiyle, okula öğrenci bulmakta zorluk çekilmiş, buna rağmen varlığını 1940 yılına kadar devam ettirmiştir. (Ergin 1941: 838)

4.4.11 Hadika-i İrfan Hamidi Mektebi

II. Abdülhamid'in cülusunun 25. yıldönümünde Fatih Kadı Çeşmesi Sokağı'nda 1901 yılında açılmıştır. İbtidai ve rüşdiye düzeyinde eğitim vermiştir. Okulun kurulma amacı, tıpkı askeri rüşdiyelerde olduğu gibi mülki ve askeri idadilere öğrenci yetiştirmektir.

4.4.12 Necm-i Terakki

Okul kurucu ve müdürlük görevini üstlenen Hüseyin Hıfzı Bey, tarafından Üsküdar Valide-i Atik'te kurulmuş olup, karma sistemle ibtidai ve rüşdiye düzeyinde eğitim vermektedir. Okulun Necm-i Terakki Kütüphanesi adlı yayınevinden çok sayıda kitap yayınlamış, bu kitapların bazıları da Hüseyin Hıfzı Bey tarafından kaleme alınmıştır. (Alkan 1996: 213)

4.4.13 Rehber Saadet Mektebi

Rehber Saadet Mektebi, okul kuruculuğu, müdürlüğü ve ders nazırlığı görevlerini üstlenen Mehmed Nuri Efendi tarafından 1902 yılında Fındıkzade Molla Gürani Caddesi'nde açılmıştır. Karma, gündüzlü ve yatılı olarak ibtidai ve rüşdiye düzeyinde eğitim vermiştir. (Alkan 1996:213)

4.4.14 Mekteb-i Saadet

II. Abdülhamid rejiminin son yıllarında Saraçhanebaşı'nda açılmış olmalıdır. Müdürlüğünü, Mehmed Abdülkadir Efendi yapmıştır. Mekteb-i Saadet tıpkı Necm-i Terakki gibi yayıncılıkla ilgilenmiş, 8 kitap yayınlamıştır. (Alkan 1996: 213)

4.4.15 Mekteb-i Osmanî (Bkz. Fotoğraf 16)

1888 yılında Hüseyin Avni Bey tarafından Fındıkzade semti Yusufpaşa'da açılmıştır. Döneminin en iddialı özel okullarından biri olan Mekteb-i Osmani'de, ibtidai ve rüşdiye düzeyinde kız ve erkek öğrencilere karma eğitim verilmekteydi.

Mekteb-i Osmani’de uygulanan son derece sıkı bir disiplinin hakim olduğu eğitim sisteminde, Arapça, Farsça ve Fransızca özellikle önem verilen dersler arasında idi.

Okulun gazetelere verdiği ilanlarda, ibtidai kısmının başarılarından övgüyle söz edilirken okul müdürü Ali Bey, Tercüman-ı Hakikat gazetesine verdiği bir demeçte, Mekteb-i Osmani’nin yıllardan beri askeri ve mülki tıp mektebine başarı ile öğrenci yetiştirdiğinden bahsetmiştir. (Altun 2004 : 23)

Mekteb-i Osmani’nin I. Dünya Savaşı sonuna kadar eğitim faaliyetini sürdürdüğü bilinmektedir. (Ergin 1941: 831)

4.4.16 Ravza-i Terakki (Bkz. Fotoğraf 17)

Darüşşafaka mezunu Faik Bey tarafından 1887 yılında Üsküdar’da açılmıştır. Özel okul olmasına rağmen, okulun kuruluş amacında fakir öğrencileri ücretsiz okutmak düşüncesi vardır. Bu nedenle Darüşşafaka mezunu birçok kişi Ravza-i Terakki’de gönüllü eğitimcilik yapmıştır. Okulun, dönemi içinde yoksul bir semt Üsküdar’da açılmış olması Faik Bey’in eğitimi ayrıcalıklı sınıfın tekelinden çıkarıp her sınıftan insan ulaştırmak amacında olduğunun göstergesidir.

4.4.1.17 Fenn-i Mimari Mektebi

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan, bir belge* Fenn-i Mimari Mektebi hakkındadır. Belgenin içeriğinde; okulun kurulma amacının Avrupa mimarlar düzeyinde mimar yetiştirmek olduğu belirtilmiştir. Okulun kurucusunun Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne muallimlerinden Agob Boyacıyan olduğu, okulun Galata semtinde kurulduğu ve gündüz eğitimi yapacağı, eğitim dili olarak Türkçe’nin yanı sıra Fransızca’nın da öğretilceği ve öğrencilerin boş vakitlerinde bir imar nezaretinde staj göreceği ifade edilmiştir.

Okulun nizamnamesi, iki bölüm olarak belge de yer almaktadır. Nizamname; okula giriş koşullarını, okulun kurallarını, okulda uygulanacak eğitim sistemini ve okutulacak derslerin

* Fenn-i Mimariye aşına adamlar yetiştirilmek üzere bir mekteb-i hususu tesis ve küşadı için Agob Boyacıyan Efendi’ye izin verilmesi. **Bkz.** B.O.A. Dosya No:2, Gömlek No:1312/C-1, Fon Kodu: İ.MF. Tarih: Hicrî 08/C /1312, (Miladi 07/11/1894).Belgenin Latin harflerine transkrpsiyonu için **Bkz.** Ekler, Ek III, Belge No: 3

listesini vermektedir. Buna göre, Fenn-i Mimari Mektebi'ne 15 yaşını geçmiş ve velisi olan öğrenciler başvurabilir. Öğrencilerin okula başvurabilmesi için Osmanlıca okuyup yazması ve hiç olmazsa Fransızca fiillerin çekimini bilmesi gerekmektedir. Okulda, ilk iki yıl Türkçe son iki yıl da Fransızca eğitim yapılacaktır. Her öğrenci boş saatlerinde bir mimar yanında staj görecektir. Notlar sıfırdan ona kadardır. Okulun tatil dönemi Temmuz ve Ağustos aylarındadır. Yıllık ücret altı lira olup, üç taksitte alınacaktır. Okulun diploması Maarif Nezaretince tasdik edilecektir. Okutulacak dersler ise; Türkçe, Fransızca, Hesab, Cebir, Hendese, Müsellesat, Hendese-i Hilye, Hesab-ı Temâmî ve Tefâdüli, Makine, Metanet-i Ebniye, Hendese-i Resmiye ve Tatbikatı, Tersimât-ı Riyaziye, Usûl-i Mimariye, Hikmet, Kimya, Tabakatü'l-Arz, Resm-i Taklidî dir.

Belgenin dördüncü bölümüne, okulun kurucusu Agos Boyacıyan'ın Maarif Nezareti Sicil-i Ahval Şubesi tarafından hazırlanan Personel Tanıtım Formu eklenmiştir. Form, soru-cevap şeklinde düzenlenmiş olup, Agos Boyacıyan'ın doğum yeri ve tarihi, ailesi hakkında bilgiler, eğitim durumu, devlet kademesinde yaptığı görev ve sahip olduğu unvanları hakkında bilgiler içermektedir.

Metnin dördüncü bölümünün önemi, Maarif Nezareti'nin özel okul kuracak kişilerde aradığı özellikleri ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Metinden de anlaşılacağı üzere Nezaretin okul açmada gösterdiği titizlik, dönemi için modern yaklaşımlar sergilemektedir.

4.4.18 Diğer Özel Okullar

- 1- Zühtü Paşa Okulu (Bkz. Fotoğraf 18)
- 2- Halile-i Mahmudiye
- 3- Menba-i Fuyûzat-ı Hamidiye(Bkz. Fotoğraf 19)
- 4- Darüttahsil(Fotoğraf 20)
- 5- Kasımpaşa Teşvikiye Mektebi (Bkz. Fotoğraf 21)
- 6- Envar-ı Marifet
- 7- Hadikat-‘ül Maarif (Bkz. Fotoğraf 22)
- 8-Dar'ü-l feyzi Hamidi
- 9- Darüttedris
- 10- Nakkaşpaşa Kız Rüşdiyesi (Bkz. Fotoğraf 23)
- 11- Darüttalim

12- Celal Bey Rüşdiyesi (Bkz. Fotoğraf 24)

13- Tophane Feyziye Mektebi (Bkz. Fotoğraf 25)

4.5 Aşiret Mektebi

Aşiret Mektebi, 1894- 1907 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Tarihsel süreçte okula, Aşiret Mekteb-i Humayün da denmiştir.*

Galatasaray Sultanisi, Tanzimatçı düşüncenin projesi olduğu gibi Aşiret Mektebi de, II. Abdülhamid'in değişen dünya düzeninde devletine ve kendisine yönelik tüm tehlikelere kendi argümanları ile karşı koyma girişimidir.

Aşiret Mektebi ulusçu düşüncelerin belirlediği bir dönemde, farklı milletlere mensup aşiret gençlerinin, İslamiyet çatısı altında toplanabileceği düşüncesi ile Osmanlılığı, Türklüğü, Osmanlı Hanedanını seven ve savunan aydınlar olarak yetiştirmeleri ve memleketlerine subay ve yönetici kimlikleriyle dönmeleri amacıyla kurulmuştur. (Alkan 2001: 390)

Okulun İstanbul da açılmasının birkaç nedeni vardır. Birincisi, taşradan gelen gençleri bu görkemli kentin büyümlü atmosferi ile etkilemektir. Diğer nedenler ise, II. Abdülhamid'in Arap aşiret reislerinin yetişkin oğullarını İstanbul da rehin tutarak olası ayaklanmaları önleme kaygısı ve bu gençleri himayesinde barındırmak suretiyle Arap aşiretleri arasında sempati toplama düşüncesidir. (Sakaoğlu 1993: 37)

II. Abdülhamid 1886 yılında Arap aşiretlerine mensup 48 öğrenciyi, Harbiye Mektebi'ne askeri öğrenci sıfatıyla kabul etmiş ve bu gençler üç yıllık eğitimden sonra Harbiye'den Mülazım (Teğmen) unvanıyla mezun olmuşlardır. Ancak Sultan'ın bu uygulaması dönemin entellektüel çevrelerinden eleştiri almıştır. Bunun üzerine II. Abdülhamid, askeri danışmanlarından Osman Nuri Paşa'ya aşiret mensubu gençlerin İstanbul'da eğitimi üzerine bir lahiya hazırlaması istemiştir. Osman Nuri Paşa 22 Haziran 1892 yılında Padişaha sunduğu lahiyada; Arap topluluklarının geçimsizliğinin ve devlete karşı olumsuz tavırlarının bilgisizlikten kaynaklandığı, bunun giderilmesinin ise ancak eğitimle mümkün olabileceğini,

* Selim Deringil, Aşiret Mektebini, 'Kabile Okulu' olarak da adlandırmaktadır. **Bkz.** Deringil, S., (2002), İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid (1876-1909), (Çev: G. Ç. Güven), Yapı Kredi Yayınları, s: 108, İstanbul.

bu maksatla İstanbul da bir aşiret mektebi açılmasının yerinde olacağı vurgulamıştır. (Sakaoğlu 1993: 369)

Lahiya'dan beş gün sonra, 27 Haziran 1892 tarihinde nizamnamesi yayınlanan Aşiret Mektebi'ne, Beşiktaş Akaretler de ki Sıra Evler tahsis edilmiştir. Valilere yazılan ivedi buyrukla, doğu illerinden yaşları 12 ile 16 arasında değişen sağlıklı ve zeki olma koşulunu taşıyan toplam 50 aşiret soylusu gencin, İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Daha bu öğrenciler İstanbul'a ulaşmadan, okulun sembolik açılışı 3 Ekim 1892 günü düzenlenmiş, okulun müdürlük makamına da Mülkiye Mektebi Müdür Muavini Recai Efendi atanmıştır. Recai Efendi açılış günü yaptığı konuşmasında, Osmanlı feodal topluluklarının hanedan gençlerini az çok bir genel kültürle donatarak bu gençlere, İslamiyet'in yüce ve bağlayıcı esaslarını ve Türkçe'yi öğretmenin din ve kamu görevi olduğunu vurgulamıştır.

Kadro tamamlanıncaya kadar gelen öğrenciler, geçici bir süre için Mülkiye Mektebi'nde konuk öğrenci olarak kalmışlardır. Bu arada II. Abdülhamid yayınladığı bir irade ile, Aşiret Mektebi öğrencilerine Kabataş ta ki Esmâ Sultan Yalısı tahsis etmiştir.

Aşiret Mektebi daha sonraki bir süreçte, Yıldız Sarayı içinde bulunan iki katlı bir köşke taşınmıştır.

Başlangıçta Arap aşiretlerine mensup çocuklar için açılan okula, 1902'den sonra Kürt ve Arnavut aşiretlerinden de öğrenciler kabul edilmiştir.

Aşiret Mektebi Nizamnamesi'nde, okulun tüm giderlerinin Maarif Nezareti tarafından karşılanacağı belirtilmesine rağmen masrafların Darüşşafaka tarafından üstlenilmesi sağlanmıştır. (Sakaoğlu 1993: 369)

Beş yıllık olarak düzenlenen Aşiret Mektebi'nin ders programında zaman zaman değişiklikler yapılırsa da genel anlamıyla aşağıdaki dersler okutulmuştur.

Birinci Sene: Kuran-ı Kerim, Elifba, Ulum-i Diniyye, Kıraat-ı Türkiye, İmla, Talim.

İkinci Sene: Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ulum-i Diniyye, Kıraat-ı Türkiye, İmla, Lügat, Hesab, Hüsn-i Hatt, Talim.

Üçüncü Sene: Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ulum-i Diniyye, Kısas-ı Enbiya, Sarf-i Türki, Kıraat-ı Türkiye, İmla, Lügat, Hesab, Hüsn-i Hatt, Coğrafya, , Fransızca, Hüsn-i Hattı Fransavi, Talim.

Dördüncü Sene: Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ulum-i Diniyye, Kısas-ı Enbiya, Sarf-i Türki, Kıraat-ı Türkiye, İmla, Lügat, Hesab, Hüsn-i Hatt, Coğrafya, Malumat-ı Mütenevvvia, Resim, Fransızca, Hüsn-i Hattı Fransavi, Talim.

Beşinci Sene: Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ulum-i Diniyye, Nahvi Arabi, Farisi, Tarih-i Osmani, Kavaid-i Osmani, Kitabet-i Türkiye, Maa Kıraat, Mukaleme-i Türkiye, Coğrafya, Hesab, Hendese, Hüsn-i Hatt, Malumat-ı Mütenevvvia, Hıfzısıhha, Usul-i Defteri, Resim, Fransızca, Hüsn-i Hattı Fransavi, Ayak Talimi. (Ergin 1977: 979)

Rüşdiye-idadi düzeyinde olan Aşiret Mektebi'ni bitirenler, mezuniyet sonrasında yüksek öğrenim için Harbiye ve Mülkiye Mektebi'ne kaydolma hakkına sahiptiler.

II.Abdülhamid tarafından 1907 yılında öğrencilerin rejime karşı ayaklanacağı kaygısıyla kapatılan Aşiret Mektebi'nin kapatılma sürecini ve nedenini Selim Deringil aşağıdaki gibi yorumlamaktadır:

“Aşiret Mektebi, görünüşte talebeler arasında yemek konusunda çıkan bir arbede yüzünden ansızın kapatıldığı 1907 yılına kadar sürdü. Öğrenciler arasında, çorbada yğzen sinekten daha ciddi bir nedenle kargaşa çıktığını bugün ancak tahmin edebiliriz. Okulun kapatılmasına gerçek neden, yeşermekte olan Arap milliyetçiliği veya Jön Türk etkileri olabilir”. (Deringil 2002:110)

4.6 Darülmualimin ve Darülmualimat (Erkek ve Kız Öğretmen Okulları)

4.6.1 Darülmualimin veya Darülmualimin-i Rüşdü

Osmanlı eğitim tarihi sürecinde bu günkü anlamda öğretmen yetiştirme eyleminin doğuşundaki ilk adımlar, II. Mahmud Döneminde (1808- 1839) gerçekleştirilmiştir. Eğitim tarihimizdeki modernleşmenin miladı sayılan ve 1838 yılında oluşturulan Meclis-i Umur-u Nafia (Yararlı İşler Meclisi) tarafından ilk defa sıbyan ve mahalle mekteplerinin üstünde Selatin-i İzam adıyla yüksek öğretime öğrenci yetiştirecek yeni bir öğretim kademesinin açılması öngörülmüştür. (Öztürk 1996:3)

16 Mart 1848’de Sultan Abdülmecid Döneminde Darümuallimin açılmıştır. Okul, II. Abdülhamid Döneminde Darümuallimin-i Rüşdü adını almıştır. (Akyüz 2001:162; Bilim 1984: 67)

Darümuallimin-i Rüşdü’nün açılış sürecini, Faik Reşit Unat aşağıdaki gibi aktarmaktadır:

“Garplı okulun eğitim ve öğretim hizmetlerine özel surette yetiştirilmiş meslek insanı hazırlama konusu, Tanzimat’tan sonra ilk defa, Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulduktan sonra ve bu işin sonraları altı kere Maarif Nazırlığı vazifesi yapmış ve Türkiye’de milli eğitim hayatının gelişmesinde büyük hizmetleri görülmüş olan Kemal Efendi’nin geçtiği ve rüşdiye okullarını çoğaltmaya başladığı safhada ele alınmıştır. Darümuallimin deyimine ilk defa Takvim-i Vekayi’de o devirdeki Fransız mektepleri hakkında bilgi vermek üzere, yine Kemal Efendi’nin kaleminde çıkmış olması çok muhtemel olan bir bendde rastlamaktayız. Aynı zamanda o sırada İstanbul’da özel bir planla inşa ettirilmesine başlanılmış olan yeni okul binalarından Fatih civarında Mekkizade merhumun türbesi yanında yapılacak olanının Darümuallimin ittihazına elverişli bir surette inşasını sağlamak üzere yaptırılan plan ve mimari projelerinin Padişah Abdülmecid’e gösterilip tasvirini aldıktan sonra, bu iş için inşasına başlandığını görmekteyiz”. (Unat 1964: 30)

Darümuallimin-i Rüşdü’nün eğitim tarihimizdeki önemine ise, Bayram Kodaman şöyle değinmektedir:

“Maarif tarihi yönünden ilk Darümuallimin’in önemi, ne programında ne de talebe sayısındadır. Esas olan, Tanzimatçıların öğretmensiz maarif olmayacağını anlamalarıdır. Başka bir deyişle, modern eğitim ve öğretimin açılan okullara, medrese geleneğine bağlı kimselerin öğretmen tayin edilmesi ile değil, fakat yeni usullere göre yetişmiş aydınların yapılmasıyla mümkün olacağı fikrinin kabul edilmesidir”. (Kodaman 1999: 145)

Ağustos 1850’de Darümuallimin-i Rüşdü’ye müdür olarak atanan Ahmet Cevdet Efendi, okulun nizamnamesini hazırlamıştır. Darümuallimin-i Rüşdü’nün Nizamanamesine göre; okulda eğitim süresi üç yıldır. Nitelikli öğretmen yetiştirebilmek için öğrenci sayısı 20 ile sınırlı tutulmuş, okula girişte asıl koşul ise, yönetimin uygulayacağı sınavı geçmek olarak belirlenmiştir. (Akyüz 2001:163) Haftada beş gün okula devam zorunluluğu olan Darümuallimin’de ilk mezunlar, 1854- 1855 ders yılında verilmiştir. (İhsanoğlu 2003: 375)

Darülmualimin -i Rüşdü'nün ilk yıllarında öğrenci kaynağı rüşdiye mezunlarının azsayıda olması nedeniyle ve Tanzimat Maarifçileri tarafından medresenin eğitim sistemindeki etkinliği azaltılmak istenmesine rağmen medrese öğrencileri olmuştur. (Öztürk 1996: 6)

Kuruluşunu izleyen çeyrek yüzyıllık dönem içerisinde, Darülmualimin bina sıkıntısından kurtulamamıştır. Okul, 1848'de Fatih'te Mekkizade Asım Efendi Türbesi yanındaki binada öğretim hayatına başlamıştır.* (Bkz. Fotoğraf No:1) Daha sonra 1864-65'de Mülkiye Mektebi ile Ticarethene'ye, 1865-66'da Sandıkçılar'daki Atık Ali Paşa Camii karşısına, 1867-68'de Çiçek Pazarı'na, 1868-69'da Şehzade Emareti karşısında bulunan ahşap binaya, 1872-73'de Bozdoğan Kemer'i'ndeki Palabıyık Mehmed Bey Konağı'na ve en son olarak da 1874-75'de Darülfunun'a taşınmıştır.

Darülmualimin-i Rüşdi, 1877 yılında sıbyan, rüşdiye ve idadi şubelerini bünyesine barındıran İstanbul Darülmualimin'i kuruluna kadar yirmi dokuz yılda altı bina değiştirmek zorunda kalmıştır. Binasızlık problemi, okulun niteliğini bozan önemli bir nedendir. Bu istikrarsızlık yüzünden Tanzimat Döneminde Darülmualimin-i Rüşdi, yılda yetiştirdiği 10 ile arasındaki 20 öğretmen sayısı ile ülkedeki rüşdiyelerin öğretmen ihtiyacını karşılayamamıştır. (Öztürk 1996 :7)

4.6.2 Darülmualimin-i Sıbyan (İlkokul Öğretmeni Okulu)

Tanzimat maarifçilerinin, eğitimin reformizasyonu sorunsalını, rüşdiler üzerinden kurgulamaları nedeniyle ibtidai (sıbyan) mekteplerine öğretmen yetiştirecek olan Darülmualimin-i Sıbyan, Darülmualimin-i Rüşdi'nin kuruluşundan tam 20 yıl sonra 15 Kasım 1868 yılında Bayezid'da şimdiki Üniversite Kütüphanesi'nin bulunduğu yerde Matbaa-i Amire için yaptırılıp, sonradan rüşdiye olarak kullanılan bir binada** Maarif Nazırı Safvet Paşanın girişimleri ile açılmıştır. Okulun ilk müdürü Mehmed Cevdet Efendi olup okulda öğrenim süresi iki yıl olarak düzenlenmiştir. (Öztürk 1996:8, 9)

* Tanzimat Dönemi rüşdiye binalarına benzeyen ve üç katlı olan bu bina, II. Abdülhamid Döneminde Fatih Merkez Rüşdiyesi'ne tahsis edilmiştir.

** Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgede, Öztürk'ün ifadesini destekleyecek şekilde Darülmualimin-i Sıbyan'ın Bayezid'daki eski Basmahane (Matbaa) binasında açıldığı belirtilmektedir. **Bkz.** Belgenin özeti ve belgeye ulaşım envanteri

“Seraskerlik civarında Darülmualimin-i Sıbyan adıyla açılan eski Basmahane'nin tamirâtı ve mefruşatı masarifatı için sarf olunan paranın tesviyesi”, B.O.A. Dosya No:437, Gömlek No:89, Fon Kodu: A.}MKT.MHM., Tarih: Hicrî 25/Za/1285, (Miladi 09/03/1869)

Okulun açılma amacı; ‘‘usul-i cedide veçhile talim olunarak ... etfalın meramını kağıt üzerinde anlayıp anlatacak kadar hat ve imla ve defter tutabilecek miktar ilm-i hesap ile her bir sanayi için lüzumlu olduğu üzere bazı mertebe mukaddemat-i riyaziye’’ öğrenecek olan sıbyan okulu öğrencilerine, bu alanlarda hocalık edebilecek donanımda öğretmen yetiştirmek olarak tanımlanmıştır. (Unat1964: 32)

Darülmualimin-i Sıbyan ‘ın açılmasından bir yıl sonra yürürlüğe konulan 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde Darülmualimin-i Sıbyan, İstanbul’da açılması planlanan ve rüşdiye, idadi ve sultaniler için öğretmen yetiştirecek olan Darülmualimin’in itaasına verilmiş ancak yarı özerk bir statünün de içine alınmıştır.

Öğrenci bulunamadığı için 1871 yılında bir yıl kadar kapalı kalan okul, 1872 ‘de tekrar açılmıştır. Bu açılıştan sonra Darülmualimin-i Sıbyan’a, illerde açılması düşünülen öğretmen okullarına öğretmen yetiştirme görevi ve illere toplanacak ibtidai mektebi öğretmenlerine az zamanda yeni yöntemleri öğretme görevi verilmiştir. (Akyüz 2001: 165) Böylece 1875 ‘de Bosna, Girit ve Konya, 1882- 1890 tarihleri arasında Sivas, Bursa, Amasya, Kastamonu, Kudüs, Trabzon ve Edirne gibi başlıca merkezlerde Darülmualimin-i Sıbyan açılmıştır. (Unat 1964: 33)

Tanzimat Devri’nin sonuna kadar, Darülmualimin-i Sıbyan müstakil bir binaya sahip olamadığından dolayı, açılışından bir kaç yıl sonra 1868’de hizmete girdiği Bayezid’deki Atik Amire binasından, Nur-ı Osmaniye’deki Vakıf Odası’na taşınmak zorunda kalmıştır. (Öztürk 1996: 9)

4.6.2.1 Darülameliyat

II. Abdülhamid Döneminde 1883 yılında İstanbul’daki Darülmualimin-i Sıbyan Aksaray Çakırağa Mahallesi’ndeki Şeyhülharem Hacı Bekir Paşa Mektebi’nde Darülameliyat adıyla yeniden teşkilatlandırılmıştır. (Ergin 1941: 946)

Darülameliyat’ın niteliği ve işlevi üzerine farklı görüşler vardır. Bunlardan birincisi Darülameliyat’ın Darülmualimin’den mezun olanların staj yaptığı bir kurs olduğu yolundadır. (İhsanoğlu 2003: 375) Diğer bir görüş ise, Darülameliyat’da uygulamaya çok önem verildiği ve okulda hizmetiçi eğitimlerin yapıldığını ifade etmektedir.

Ancak Darülameliyat'ın ömrü kısa sürmüş 3 Kasım 1885 tarihinde tekrar Darümuallimin-i Sıbyan'a dönüştürülmüştür. (Unat 1964: 33)

4.6.2.2 Taşra Darümuallimin-i Sıbyanları

Taşrada Darümuallimin-i Sıbyan mektepleri, ilk kez 1874- 1875 yılında Bosna, Girit ve Konya vilayetlerinde açılmış, bu oluşum 1882- 1890 tarihleri arasında Sivas, Bursa, Amasya, Kastamonu, Kudüs, Trabzon, Edirne daha sonra da Selanik, Kosova, Manastır, Aydın, Halep, Mamuretülaziz, Erzurum, Musul, Van ve Bolu' da sürdürülmüştür. (Akyüz 2001: 228)

Taşra Darümuallimin-i Sıbyanları'nın binaları genellikle mahalli idareler tarafından sağlanmış, öğretmenleri ise Maarif Nezareti tarafından atanmıştır.

II. Abdülhamid Döneminin sonlarına doğru taşrada bulunan Darümuallimin-i Sıbyanların sayısı otuzu geçmiştir. Bu yıllarda Maarif Nezareti tarafından Taşra Darümuallimin-i Sıbyanları için bir talimatname yayınlanmıştır. Buna göre; Darümuallimin-i Sıbyan'da öğretim süresi iki yıldır. Alınacak öğrenciler, iyi ahlaklı olmalı ve yaşları yirmiyi geçmemelidir. Darümuallimin-i Sıbyan mezunları öğretmen atamalarında önceliklidir. (Öztürk 1996: 32)

4.6.3 1869 Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Darümualliminler

1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin eğitimin her basamağına getirdiği ayrıntılı açıklama ve hukuki zemin, Darümualliminler içinde söz konusudur. Nizamnamenin 52. maddesinde, nitelikli öğretmen yetiştirmek amacıyla rüşdiye, idadi ve sultaneye eğitimci yetiştirecek İstanbul'da büyük bir Darümuallimin kurulacağı, Darümuallimin'in üç şubeden oluşacağı, her şubenin de iki sınıflı Edebiyat ve Ulum ile Funun olarak iki kola ayrılacağı belirtilmektedir.

53. maddede rüşdiye sınıfının iki şubesi olacağı, bir şubesinin Müslüman okullarına diğer sınıfının ise Gayri Müslim okulları için öğretmen yetiştireceği tasarlanmıştır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 54 ve 61. maddelerinde Darümuallimin'in ders programından bahsedilmekte olup, mezunların isterlerse daha üst basamağa devam ederek idadi öğretmeni olabileceğini ifade edilmekteydi. (Unat 1964: 31)

Nizamname'nin 63. maddesi ise öğretmenliğin bir meslek olarak kabulüne ilişkin ilk yazılı hükümdür. Buna göre, Darülmuallimin mezunları öğretmenlik atamalarında diğer okul mezunlarına göre önceliklidir.

“Darülmuallim'de tahsil etmiş olan muallimlerin Mekatib-i Umumiye'ye muallim olmak için sairlerine hakk-ı rüchan olacaktır”. (Unat 1964:105)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kurulması yasallaştırılan “Darülmuallimin-i Kebir*”, için öngörülen hükümlerin tam olarak uygulanması uzun yıllar mümkün olmamıştır. 1870 yılında Meclis-i Kebir, Darülmuallimin'in idadi ve sultani şubelerine başvuran öğrenci olmadığını bahane ederek sadece rüşdiye şubesinin eğitime başlamasına izin vermiştir. Sıbyan ve rüşdiye şubelerinden oluşan İstanbul Darülmuallim'i nizamnamenin yayınlanışından beş yıl sonra 1874 yılında açılabilmiştir. İdadi sınıfları ise 1877 yılında eğitime başlayabilmiştir.

Darülmuallimde, öğretim süresi sıbyan şubelerinde iki, rüşdiye ve idadi şubelerinde ise üç yıldır.

İstanbul Darülmuallimin'in üç şubeli eğitim serüveni ancak üç yıl sürmüş, 1880 yılında idadi şubesi kapanmış ve okul 1890 yılına kadar sıbyan ve rüşdiye şubeleri ile eğitime devam etmiştir. (Öztürk 1996:20, 21)

4.6.4 Darülmuallimin-i Aliye

II. Abdülhamid tarafından 1882 yılında yayınlanan iradenin sonucunda, Darülmuallim de geniş çaplı bir revizyona girilmiş ve Maarif Nazırı Kemal Paşa'nın öncülüğünde Darülmuallimin-i Aliye Nizamnamesi yayınlanmıştır. Nizamnamede, sıbyan ve rüşdiye şubelerinin yanı sıra ulum ve edebiyat sınıflarından meydana gelen bir idadi şubesinin açılmasının gerekliliği belirtiliyordu. Ancak idadi şubesi tam anlamıyla 1890 yılında Maarif Nazırı Münif Paşa zamanında açılabilmiştir.

1891 yılında 1882 yılında Maarif Nazırı Kemal Paşa zamanında yayınlanan Darülmuallimin-i Aliye Nizamnamesi'nde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu yeni nizamnameye göre; “maarife mensup ve padişahın irade-i seniyyesiyle tayin edilecek bir

* Darülmuallimin-i Kebir, Cemil Öztürk'e ait özgün vurgudur. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin Darülmuallimin ile ilgili bölümlerinde İstanbul Darülmuallimi için böyle bir tanımlamaya rastlanmamaktadır. **Bkz.** M.U.N. 52.-78. maddeleri

müdür tarafından idare olunacak Darülmuallimin-i Aliye, her birinin öğretim süresi ikişer yıl olan İbtidaiye, Rüşdiye ve Aliye şubelerinden meydana geliyordu. İbtidaiye şubesine girmek için; Sarf, Nahiv, Kıraat-ı Türkî ve İmladan sınav vermek, iyi ahlak sahibi olmak, yaşı onsekizden aşağı ve otuzdan yukarı bulunmamak, ileride sınıfa göre açılacak öğretmenliği kabul etmek istemezse öğrenim süresince almış olduğu maaşı geri vermeyi taahhüt etmek- ki bu şart Rüşdiye ve Aliye şubeleri içinde geçerliydi-, sakat ve malül olmamak idi. Rüşdiye şubesine giriş şartları ise; ibtidaiye şubesinden diploma almak, dışarıdan talip olanlar için ibtidai şehadetnamları var ise, onu ibraz etmek, yoksa ibtidaiye şubesi mezunları gibi yazılı ve sözlü sınava girmek, iyi ahlaklı olmak ve yirmi yaşından büyük olmamaktı. Edebiyat ve funun sınıflarına ayrılan Aliye şubesinde; edebiyat sınıfına girmek isteyenlerin Belagat-ı Arabiyeden sözlü, Türkçeden yazılı bir imtihan vermeleri, funun sınıfına girmek isteyenlerin ise; bu sınıfta okutulan Ulum-u Riyaziye, tabiiye ve Hikmetiyeden verecekleri imtihanda başarılı olmaları gerekiyordu. Ayrıca önceden idadi, sultani veya rüşdiyeden mezun olanlardan, sözkonusu derslerden tam notun 1/3'ünden yukarı puan alanların, mezun oldukları tarihten itibaren en geç bir yıl içinde okula girmek için başvurmaları halinde bütün imtihanlardan muaf tutulmaları öngörülüyordu". 1891- 1892 öğretim yılında bu yeni nizamnamenin hükümleri uygulanmaya başlanmıştır. 1895'de Aliye şubesinin iki kısmı birleştirilerek öğretim süresi üç yıla çıkarılmış, 1901 yılında bu uygulamaya son verilmiş, eğitim süresi tekrar iki yıla indirilmiş ve bu sistem II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürmüştür. (Öztürk1996:23)

4.6.5 Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin modernleşme serüvenimize yaptığı bir diğer katkı ise Kız Mekatib-i Sıbyaniye ve Rüşdiyesine Muallimler yetiştirmek üzere İstanbul'da bir Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu) açılmasını onaylamak olmuştur. Nizamnamenin 68.-78. maddeleri Darülmuallimat ile ilgilidir.

Nizamname'ye göre, Darülmuallimat sıbyan ve rüşdiye adıyla iki şubeye ayrılacak ve her şube, Müslim ve Gayri Müslim sıbyan mektepleri ile rüşdiyelerine öğretmen yetiştiren iki sınıftan oluşacaktır.

Sıbyan Şubesi'nde eğitim iki yıl olarak düzenlenmiş olup, Mebadi-i Ulum-u Diniye, Kavaid-i Lisan-i Osmanî ve Kitabet, Usul-i Talim^{*}, Her Cemaatin Kendi Lisanı^{**}, Risale-i Ahlak, Hesap ve Defter Tutmak Usulü, Tarih-i Osmanî ve Coğrafya, Malumat-ı Nafia, Musiki ve Dikiş Nakış dersleri sıbyan şubesinin ders programında öngörülmektedir.

Rüşdiye Şubesi'nde ise eğitim süresi üç yıldır. Bu şubenin ders programı da; Mebadi-i Ulum-u Diniye, Kavaid-i Lisan-i Osmanî ve İnşa, Arabi ve Farsî, Her Cemaatin Kendi Lisanı^{***}, İlm-i Ahlak, Tedbir-i Münzel, Tarih ve Coğrafya, Mebadi-i Ulum-u Riyaziye ve Tabiiye, resim, Musiki ve Enva-ı Ameliyat-ı Hiyatiye derslerinin okutulması planlanmıştır. (Unat 1964: 105)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 71. maddesinde Darülmuallimat'ın yönetim kadrosu ve okulda çalışacak diğer görevliler tanımlanmıştır. Buna göre; Darülmuallimat'da bir müdire^{****}, ulum ve funun-ı muhtelif (çeşitli bilim ve sanat dalları) için yeteri kadar muallime ile nakış ustası ve iki adet hizmetli görev alacaktır. Ayrıca maddenin sonuna ülkede kadın eğitimci olmadığı için ve istenen nitelikte kadın öğretmen yetiştirilinceye kadar yaşlı ve iyi ahlaklı olmak şartıyla Darülmuallimat'a erkek öğretmen tayin edilebileceği ifadesi eklenmiştir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin Darülmuallimat'a ilişkin diğer düzenlemeleri ise aşağıdaki gibidir:

Okula kaydolmak isteyen kızlar, şayet sıbyan mektebi veya rüşdiye şهادetnamesine sahiplerse okula sınavsız kabul edileceklerdir. Aksi durumda ise imtihanla alınacaklardır.^{*****}

^{*} Usul-i Talim dersi eğitim ve öğretim yöntemlerinin öğrenciye öğretildiği pedagoji dersidir. Bu pedagoji dersinin Darülmuallimat'ın sıbyan ve rüşdiye şubelerinde zorunlu ders olarak uygulanması dönemin maarif anlayışı için önemli bir adımdır.

^{**} Nizamnamede, Her Cemaatin Kendi Lisanı Dersi için aşağıdaki açıklama yapılmıştır. **Bkz.** M.U.N. Madde 69 "Her cemaatin kendi lisanı üzere tedris kılınacaktır ve etfal-i gayri müslimenin ulum-u diniyye dersleri mevad-ı muhtelif-i sabıkada beyan olduğu veçhile rüesay-ı ruhaniye marifetleriyle bittayin tedris olunacaktır". (Eğitim ve öğretim her cemaatin kendi dilinde yapılacaktır. Ayrıca Müslim ve Gayrimüslim öğretmen adaylarının din dersleri kendi ruhani reislerinin belirlediği şekilde verilecektir.)

^{***} Nizamnamede, Her Cemaatin Kendi Lisanı Dersi için aşağıdaki açıklama yapılmıştır. **Bkz.** Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Madde 70

Her cemaatin kendi lisanı üzere tedris kılınacaktır ve etfal-i gayri müslimenin ulum-u diniyye derslerinin tayini altmış dokuzuncu maddenin hükmüne tevfikan cereyen edecektir. (Bu şubede de her cemaatin öğrencisi kendi dilinde eğitim görecektir. Din eğitiminde yine Sıbyan Şubesi'ndeki gibi olacaktır.)

^{****} Darülmuallimat'a kadın müdür atanması kadının kamusal alana katılması ve kadın eğitimi için atılan önemli bir adımdır.

^{*****} MUN. Madde 73

Darümaullimat mezunları, atanacakları hizmeti kabul etmek zorundadır.

Darümuallimat mezunları kız okullarına öğretmen olarak atanmada öncelikli hakka sahiptir. *
Okulun muvazzaf öğrencisi elli kişiden ibaret olup, sıbyan şubesindeki öğrencilere otuzar, rüşdiye şubesindekilere ise altmışar kuruş aylık maaş bağlanacaktır.**

Darümuallimat'ın kuruluş hazırlıklarına 1869 yılı Ekim ayında başlanmış, Yerebatan'da okul için bir konak kiralanmış ve bir kapıcı ile hizmetli okula tayin edilmiştir. Bu arada Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde açılması öngörülen Gayrimüslim Dairesi fikrinden birçok soruna neden olacağı varsayımıyla vazgeçilmiştir. Okula ilişkin hazırlıkların tamamlanmasından sonra Darümuallimat, 26 Nisan 1870 tarihinde Maarif Nazırı Safvet Paşa tarafından açılmıştır. (Öztürk 1996:11,12)

II. Abdülhamid Dönemi'nde Darümuallimat

II. Abdülhamid Devri Darümuallimat için sürekli değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Değişimler özellikle okulun ders programına yansımış, müfredata makine ve piyano dersi eklenmiştir. (Öztürk 1996: 13)

1879- 1880 eğitim yılında Darümuallimat, Cağaloğlu'na taşınmıştır.

1880'li yıllardan itibaren Darümaullimat'da kadın yönetici ve eğitimcilerin sayısı artmaya başlamıştır. Darümuallimat'ta 1881- 1882 yılında ilk kez kadın yönetici olarak Fatma Zehra Hanım*** görev almıştır.

1869 Maarif -i Umumiye Nizamnamesi'nin 69. maddesinde sıbyan şubesinde okutulacağı öngörülen Usul-i Talim dersi, muhtemelen okulun açıldığı tarih olan 1870 müfredata konmuştur. Ancak Maullim Cevdet, dersin 1879- 1880 eğitim öğretim yılında uygulanmaya konulduğunu ve dersin Aristokli Efendi tarafından yürütüldüğünü ve öğretmen yetiştirmede çok önemli olan bu dersin bir sene sonra ders programından çıkartıldığını belirtmektedir.

“1879- 1880 tarihi Darümuallimat için önemlidir. Zira ilk olarak Usûl-i Tedris bu sene konmuştur. Bu fennin muallimi Darümuallimîn, Mülkiye, Sanayi-i Nefise mektepleri muallimlerinden Aristokli Efendidir. Maatteesüf bir sene sonra bu ders kaldırılıyor ve uzun

* MUN. Madde 76

** MUN. Madde 78

*** Şefika Kurnaz, Darümuallimat'ın ilk kadın yöneticisi olarak Refika Hanım'ı göstermektedir. **Bkz. [4]**

müddet öğrenciler Usul-i Tedris ve Terbiye görmeden muallime oluyorlar... Erkek ve kız öğretmen okullarında yöntem'in yerini anlamayan bir ülkede nasıl olur da eğitim doğru esaslara bağlanabilir? Nihayet 1308 (1890- 1891)'de Münif Paşanın Eğitim Bakanlığı zamanında Darülmuaallimata Fenn-i Terbiye ve Usûl-i Tedris konuyor ve muallimliğine Ayşe Sıdika Hanım tayin ediliyor. Bizde Fenn-i Terbiye ve Usûl-i Tedris kadar yetim kalmış bir bilim dalı yoktur. Müslümanlardan, Türklerden çeşitli ilimlere kendini vermiş bir çok yetenekli kişiler gösterilebilirken, Satı Bey devresine kadar bu fenne girmiş ve mektepte okutan Ayşe Sıdika Hanım, Selim Sabit, Emrullah Efendiler ve Musa Kazım Bey'den başka pedagoji meraklısı tanımıyoruz." (Akyüz 2001: 168)

Usul-i Talim dersi, 1890- 1891 öğretim yılında Mehmed Hulusi Efendi'nin yöneticiliği döneminde Darülmuaallimat'ın ders programına tekrar dâhil edilmiştir.

1892 yılında Darülmuaallimat'a hazırlık okulu niteliğinde ve kız rüşdiyelerine denk gelen altı yıllık bir ihtiyat (hazırlık) sınıfı eklenmiştir. Bu bölüm, kız rüşdiyeleri ile aynı statüde kabul ediliyordu. Diğer kız rüşdiyeleri ile ihtiyat sınıfından diploma alanlar Darülmuaallimat'a sınavla kabul ediliyordu. (Öztürk 1996: 15)

Darülmuaallimat, 1894- 1895 öğretim yılında okul müdürlüğüne atanan Mehmed Hulusi Efendi tarafından Cağaloğlu'ndan Koska* da satın alınan bir konağa taşınmıştır. (Öztürk1996:15)

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 71. maddesinde Darülmuaallimat'ın yöneticisinin kadın olacağı öngörülmesine rağmen, 1895 yılında yayınlanan Darülmuaallimat Talimatnamesi'nde, Darülmuaallimat'ta bir erkek müdür görevlendirileceği ve erkek müdürün maiyetinde müdür yardımcısı konumunda bir kadın müdürün çalışacağı belirtilmiştir. Ayrıca müdire, okulun dış işleri ile yazışmalarına asla karışmayacak ve okulun iç işlerinde yaptığı uygulamalarda da müdürün onayını alacaktır. Böylece 1895 tarihli Darülmuaallimat Talimatnamesi, hem gerçek yönetimi erkek egemenliğine bırakmış hem de müdirenin görev alan ve yetkilerini mümkün olduğu ölçüde kısıtlamıştır. 'Bu hükümler o tarihten 26 yıl öncesine (1869) yani Tanzimat Dönemine göre, daha geride kalan bir zihniyetin işaretidir'. (Akyüz;2001:227)

* Cemil Öztürk'ün burada Koska diye bahsettiği mahal, muhtemelen İstanbul Laleli Koska Caddesi olmalıdır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Darülmuallimat son olarak 1904 yılında Koska'dan Cağaloğlu'nda satın alınan Lema Hanım Konağı'na taşınmıştır.*

4.7 Yüksekokullar

4.7.1 Mekteb-i Mülkiye-i Şahane

Kamu yöneticileri yetiştirmek amacıyla, 12 Şubat 1859'da Mekteb-i Mülkiye adıyla kurulmuş ve rüşdiye mezunları kabul edilmiştir. İdadi düzeyinde olan Mekteb-i Mülkiye'de eğitim, başlangıçta üç yıl olup, 1867 yılında öğretim süresi dört yıla çıkarılmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde, 31 Mayıs 1876'da (Hicri 10 Şaban 1293) okulun adı Mekteb-i Mülkiye-i Şahane olarak değiştirilmiş ve yüksekokul düzeyinde bir okul olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır. Eğitim süresi de üç yıl idadi, iki yılda yüksek kısım olmak üzere beş yıla çıkarılmıştır.

Okulun ders programı, Paris Serbest Bilimler Okulu'nun ders programından esinlenerek oluşturulmuştur.

Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunları, mezuniyet sonrasında kaymakamlık görevinin yanı sıra idadilere öğretmen ve müdür olarak da atanmışlardır. (Talay 1991: 161)

4.7.2 Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane

Askeri hekim yetiştirmeyi amaçlayan eğitim kurumudur. 1827 yılında Mekteb-i Tıbbiye adıyla eğitime başlamış, 1892 yılında adı Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane olarak değiştirilmiş, 1909 yılına kadarda varlığını sürdürmüştür.

1827 yılından 1909 yılına kadar her dönemde askeri hekimliğin yanı sıra sivil halkın sağlığıyla da ilgili çalışmalar yapmıştır. Kuruluşundan 1903 yılına kadar çeşitli binalarda hizmet veren

* Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan bir belge Darülmuallimat için Cağaloğlu'nda satın alınan konak hakkındadır. Belgenin özeti için. **Bkz.** "Cağaloğlu civarında Lema Hanım'ın tasarrufunda bulunan konağın darülmuallimat yapılmak üzere satın alınması ve Kız Sanayi Mektebi'nin de eski Darülmuallimat dairesine nakli". B.O.A. Dosya No:10, Gömlek No:1322/M-1, Fon Kodu: İ.MF, Tarih: Hicrî 05/M /1322 (Miladi 22/03/1902)

okulun günümüzde de mevcut olan binasının tasarımı, A. Vallauray ve Raimondo D'Aronco'ya aittir. 1893 yılında başlayan inşaat 1903 yılında bitmiş, II. Abdülhamid'in yaş gününde 6 Kasım 1903 de açılmıştır. XIX. yüzyıl kışlalarını anlatan yapının, planı işlevsel ve sadedir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane binası günümüzde Haydarpaşa Lisesi olarak eğitim hayatını sürdürmektedir. (Komisyon 1998: 498)

4.7.3. Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda XX. yüzyıl başına kadar tıp eğitimi, İstanbul'da bulunan iki tıp mektebi tarafından (Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane) sürdürülmekteydi.* Öteden beri uzun süren savaşlar, salgın hastalıklar doktora özellikle de halkın sağlık hizmetlerine duyduğu gereksinim nedeniyle, bu iki tıbbiye mektebinden başka imparatorluğun başka bölgelerinde de yeni tıp okulları açılması planlanmıştır. Başlangıçta Bursa, İzmir, Halep veya Şam, Selanik, Ayıntab, (Antep), Diyarbakır gibi merkezlerde tıp mektepleri açılması düşünülse de devletin içinde bulunduğu maddi imkânsızlıklar bu düşüncenin gerçekleşmesine izin vermemiştir.

1901 yılında Hicaz Hamidiye Demiryolu inşaatını teftiş için Şam'a giden Mirliya Hayreddin Paşa, gezi sonucunda gözlemlerini anlatan bir lahiya hazırlamış ve Saray'a sunmuştur. Paşa, Şam'da bir tıp mektebinin açılmasının bölgeye çok yarar sağlayacağını belirtmiştir. 1903 yılında da Şam'da ki ibtidai, rüşdiye ve idadi mektepleri müdürleri tarafından Şam'da bir tıbbiye mektebinin açılması için verilen rapor, bölge komisyonunca Saderet'e gönderilmiştir. Raporun içeriğinde; bölge halkının sağlık hizmetlerine duyduğu ihtiyaç ve Beyrut'ta Fransızlar ve Amerikalılar tarafından kurulan tıp mekteplerinde eğitim aracılığıyla Arap yarımadasında yürütülen misyonerlik faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Yapılan müzakereler ve yukarıda bahsedilen raporlar sonucunda, merkez tarafından Şam'da bir tıbbiye mektebi açılması kararlaştırılmış ve gazetelere verilen ilan ile açılacağı halka duyurulmuştur.

Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi'nin açılışı konusunda da hayli hızlı davranılmış, okulun açılışı II. Abdülhamid'in 27. cülusuna yani 31 Ağustos 1903 tarihine denk getirilmiş, okul binası için Salahiye Caddesi'ndeki Ziver Paşa Konağı kiralanmış ve mektep müdürlüğüne Ferik Fevzi Paşa atanmıştır.

* XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde Osmanlı Devleti tarafından açılmamış ve özel okul statüsünde üç adet tıp mektebi bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi 1827 yılında Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından açılan Mısır Tıp Mektebi, ikincisi Amerikan Protestan misyonerlerinin açtığı Beyrut Amerikan Tıp ve Eczacılık Okulu sonuncusu ise, Beyrut'da Fransız Cizvit Papazları tarafından kurulan Beyrut Fransız Katolik Tıp Okulu'dur. **Bkz.** İhsanoğlu, E., (1999), Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi, T.T.K. Yayını, Ankara, s: 30-33.

31 Ağustosta yapılan resmi açılıştan sonra, Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi 14 Ekim 1903 tarihinde eğitime başlamıştır. Okula ilk yıl 25 öğrenci kayıt yaptırmıştır. Bunlardan 10 öğrenci eczacılık sınıfına, 15 öğrenci ise tıbbiye sınıfına kayıtlı idi. Eczacılık ve tıbbiye sınıflarına kayıt yaptırabilmenin şartı, adayların idadi diplomasına sahip olması idi. Gündüz (nehari) eğitimi yapacak olan Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin, tıbbiye sınıflarına kayıt olacak öğrencinin 17 yaşından küçük olmaması gerekiyordu.

Kiralık Ziver Paşa Konağı'nda eğitime başlayan okul için gerekli olan yeni binanın inşaatının hazırlıklarına, eğitime başlayıştan iki ay sonra 1903 yılı Aralık ayında başlanmıştır. Mektep binası için gerekli olan arsa için Berameke semtindeki Şam Hamidiye Gureba Hastanesinin bahçesi tahsis edilmiştir. Mektep binasının inşaatı ancak 1914 yılında tamamlanabilmiş, okul bu tarihten sonra pratik derslerini bu yeni binada, teorik derslerini ise eski binada yani Ziver Paşa Konağı'nda sürdürmüştür. (İhsanoğlu 1999: 27- 61)

Şam Tıbbiye Mektebi, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla eğitime ara vermek zorunda kalmış, eğitimci kadrosu askere alınmıştır. 1916 tarihinde okul, eğitime tekrar başlamış ve aynı yıl Şam'dan Beyrut'a nakledilmiştir. (Talay 1991: 164) Beyrut'un müttefikler tarafından işgalinden sonra, Şam Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyesi 4 Ekim 1918 tarihinde misyonunu tamamlamış ve kapanmıştır.

Şam Tıbbiye Mektebi, 1903 -1918 tarihlerinde 15 yıl süre ile doktor ve eczacı yetiştirmiştir. Bu süre içerisinde okuldan 240'ı doktor, 289'uda eczacı olmak üzere toplam 529 nitelikli sağlık personeli bu okuldan mezun olmuştur.

4.7.4 Eczacı ve Dişçi Mektebi

1876 tarihinde (Hicri 27 Mart 1292) 13 maddelik Nizamnamesi ile, Kadırga Menemenlizadeler Konağında eğitime başlamıştır.* Eczacı Mektebi 1927 yılına, Dişçi Mektebi ise 1908 yılına kadar Kadırga Menemenlizadeler Konağı'nda eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. (Talay 1991:164; Komisyon 1998: 276)

* Menmenlizadeler Konağı, 1928 yılında iki, bina olarak ayrılmıştır. Binalardan biri Eminönü 3. İlkokul diğeri ise Eminönü 61. ilkokul olarak ilköğretime tahsis edilmiştir. Ancak 1947 yılında her iki okul binasında da çökme tehlikesi belirince adı geçen okullar Kumkapı'ya nakledilmiş, mevcut binada ortadan kaldırılmıştır. Konağı'nın arsasında 3 Ekim 1951 tarihinden beri Kadırga İlköğretim Okulu eğitim vermektedir. **Bkz.** Komisyon, (1998), Cumhuriyetimizin 75. Yılında İstanbul Eğitim Belgeseli, M.E.B.Yayını, s: 276, İstanbul.

4.7.5 Mekteb-i Hukuk-u Şahane

1880 yılında kurulmuştur. Öğretim süresi dört yıldır. Okulun kuruluşundan dört yıl önce çıkartılan Nizamnamesi'nde okulun ilgili olduğu alanlar Osmanlı Kanunları ve Siyaseti, Hukuk Bilimi olarak tanımlanmıştır. (Akyüz 2001: 217)

5. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ASKERİ RÜŞDİYELERİ

5.1 Askeri Rüşdiyelerin Kuruluşu, Örgütlenme Düzeni ve Askeri Rüşdiyelerde Uygulanan Eğitim Sistemi

1864 yılında Galatasaray Kışlası'nda Galatasaray Mekteb-i İdadi-i Umumi adıyla birleştirilen İstanbul'daki dört idadiye (Mühendishane İdadisi, Bahriye İdadisi, Tıbbiye İdadisi ve Mekteb-i Funun İdadisi) öğrenci yetiştirmek amacıyla rüşdiye karakterinde olan Mahrec-i Mekatib-i Askeriye* adlı okul, 1864 yılında Osmanlı eğitim sistemine dahil edilmiştir.

Mahrec-i Mekatib-i Askeriye'in müfredatında; Mantık ve Tabikat, Hesap, Hendese-i Hattiyе, Coğrafya-i Umumi, Mevaid-i Selase, Kavaid-i Osmaniye, Fransızca, İmla-yı Osmaniye, Fransızca, Resim ve Hüsn-i Hatt-ı Fransevi dersleri bulunuyordu.

Zamanla askeri idadilerin sayılarının artması ve Mahrec-i Mekatib-i Askeriye'in mevcudunun hiçbir zaman 500 öğrenciyi geçmemesi nedeniyle, 1875 yılında yayınlanan Saderet Tezkiresi'nde okulun kapatılması öngörülmüş ve Mahrec-i Mekatib-i Askeriye'nin yerine askeri rüşdiyelerin açılma kararı alınmıştır. (Anonim 1985: 40, 53)

9 Ocak 1875 tarihli ve askeri rüşdiyelerin kuruluş ile işleyiş özelliklerine ilişkin önemli bilgiler içeren Saderet Tezkiresi'nin günümüz Türkçesine sadeleştirilmiş şekli aşağıdaki gibidir:

1- Taşrada bulunan askeri idadi mekteplerinin ihtiyat sınıflarının kaldırılarak onlar için gerekli olan öğrencinin doğrudan doğruya taşra rüşdiye mekteplerinden mezun olanlardan sağlanması ve İstanbul İdadi Mektebi için de Mahrec-i Mekatib-i Askeriye'nin geçici olarak kaldırılması önceden alınan karar gereğidir.

2- Taşra idadileri ihtiyat sınıfları yavaş yavaş kaldırılmışsa da İstanbul İdadisi sınıfları yüzer öğrenciden oluştuğundan adı geçen okul için yetişmiş öğrenci sağlamak için yetersizdir. Bundan dolayı Mahrec-i Mekatib-i Askeriye'nin kaldırılması halinde askeri idadi mektepleri için öğrenci sağlamak güç olacaktır.

3- Aşağıda yazılı sebeplerden dolayı Mahrec-i Mekatib-i Askeriye de taşra mekteplerinin ihtiyat sınıfları gibi kademe kademe kaldırılacaktır.

* **Mahrec-i Mekatib-i Askeriye:** Askeri idadilere öğrenci yetiştirmek için 1864 yılında açılan rüşdiye mektebi. **Bkz.** Devellioğlu, a.g.e. s: 569

a) Şimdiye kadar Mahrec-i Mekatib-i Askeriye'ye alınan öğrenciler çoğunlukla Sarftan (Dilbilgisi) başlatıldığından idadiye alınırken yetenek ve zekalarının derecesi anlaşılamamaktadır.

b) Okul yönetmeliğine göre adı geçen öğrencilerden, iki yıl üst üste dersten dönmeyenlerin okuldan çıkarılmaları mümkün olmamaktadır. Bu yüzden bir takım akılsız çocuklar beş altı yıl askeri okullarda kalarak, her biri için onar on beşer bin kuruş masraf edildikten sonra kayıtları silinmektedir.

c) Mahrec-i Mekatib-i Askeriye'ye alınan öğrenciler, 12- 13 yaş civarında olduklarından vücutça gelişimleri anlaşılamamaktadır. Buna bağlı olarak birçok vücutça askerliğe elverişli olmayan subay çıkmaktadır.

4-Mahrec-i Mekatib-i Askeriye yerine birkaç adet gayri muvazzaf ‘‘Askeri Rüşdiye Mektebi’’ kurulacaktır.

5- Mahrec-i Mekatib-i Askeriye yerine kurulacak olan rüşdiye mektebine kadar Tophane, Hasköy, Eyüp ve civar çocuklarının gelmesine müsait ise de İstanbul, Üsküdar ve Boğaziçi ahalisinin bu okula devam edebilmesi hayli güç olacağından, birer rüşdiyenin de Üsküdar ve İstanbul’un münasip yerlerine kurulması uygun olacaktır.

6- Her okul, üç sınıflı olacak ve üçer dörder yüz öğrenci bulunduracaktır. Bunlardan her yıl uygun olanlar ayrılarak Dersaadet Askeri İdadisine gönderilecektir. Böylelikle Harbiye, Tıbbiye ve Bahriye Mekteplerine de öğrenci yetişecektir.

7-Askeri rüşdiye öğrencileri muvazzaf olmayacakları gibi, geceleri de okullarında kalmayacaklardan bu yolla dersler hazinesinde haylice tasarruf yapılacaktır.

8- Askeri rüşdiye öğrencilerinden asker yetimi olup da anne ve akrabası bulunmayarak açıkta kalanlar gündüzleri rüşdiyeye devam edecekler, geceleri Sanayi Sıbyan Bölüğü’nde veya kışlaların birinde kalacaklardır.

9- İleride ihtiyaç duyuldukça ordu merkezlerinde az bir masrafla askeri rüşdiye mektepleri açılabilir.

10- Askeri rüşdiye öğrencilerinden vücutça askeri okullara kabul olunamayanlar sivil rüşdiye öğrencileri gibi resmi dairelere girebileceklerdir.

11- Sivil rüşdiye okullarından mezun öğrencilerden, imtihan verebilecek ve vücutça *elverişli* olanlar da askeri idadi okullarına alınabilecektir.

12- Mekteb-i Askeriye Nezareti’nden gelen tezkirenin, Daru’s-Şura-i Askeriye’de kabul edilmesiyle Mahrec-i Mekatib-i Askeriye sınıflarının lağvi ile bu okul Hasköy ve Eyüp civarı çocuklarına mahsus olmak üzere Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye’ye dönüştürülecektir.

13- Bu rüşdiyelerde üçer yüzden 1200 çocuk bulundurulduğu takdirde yetişecek çocuklardan, her yıl gerektiği kadar idadiye uygun öğrenci alınabilecektir. Böylece, çocuklar şimdiki Mahrec-i Mekatib-i Askeriye gibi semtlere uygun olmayan ve uzak olan bir bölgeye gitmek güçlüğünden de kurtulacaktır. Ayrıca kıyafet ve endamı askerliğe uygun olmayan öğrencilerin dışarıda bırakılması suretiyle diğer devlet daireleri içinde bir hayli yetişmiş öğrenci yetiştirmek mümkün olacaktır.

14- Mahrec-i Mekatib-i Askeriye'nin hemen lağvedilip, Rüşdiye Mektebine nakli halinde mevcut öğrencileri muvazzaf olmayacaklarından maaş ve tayin kesilerek, geceleri evlerine gönderileceklerdir. Halbuki uzun zamandan beri muvazzaflığa alışan, bazıları kimsesiz ve güçsüz kalmış olan çocukların öyle birden dağılmaları uygun olmayacağından adı geçen okul mazbata gereğince kademeli olarak lağvedilecektir.

16- Nizamiye Muhasebesinde düzenlenen pusulada gösterildiği üzere Mahrec-i Mekatib-i Askeriye'de mevcut memur, subay, amir ve öğrencilerin bir yıllık maaş, tayin ve diğer masrafları 1.573.681 kuruşa ulaşmaktadır. Bundan böyle alınan karar gereğince, Hasköy Mektebinden başka İstanbul, Üsküdar ve Beşiktaş bölgelerinde kademeli olarak yapılacak olan üç okulun inşaat masrafı için bir defaya mahsus olmak üzere her biri için 250.000 toplam 750.000 kuruş sarf edilmesi gerekecektir. Mekatib-i Askeriye ikinci Nazırı Mirliya Paşa ile yapılan görüşmede, Mahrec-i Mekatib-i Askeriye için yerine kurulacak bu dört okulun öğrencisinin muvazzaf olmayacaklarından dolayı, her okulun idari masrafı yani öğretmen ve memurlarının maaşı 5550 kuruş olacağı anlaşılmıştır. Böylece adı geçen her okul için 66.600 kuruştan toplam 266.400 kuruşun verilmesi gerekecektir. Mevcut Mahrec-i Mekatib-i Askeriye'nin her sınıfında yüzer öğrenci, üç sınıfta üç yüz öğrenci vardır. Her yıl bunlardan bir sınıf imtihanla Mekteb-i Harbiye'ye nakledilecek sınıfın öğrencilerinin yerine dışarıdan öğrenci alınmadığı takdirde bu sınıfın masrafındanda bu kadar tasarruf edilecektir.

Bu tasarruf adı geçen üç okulun yıllık masrafına yakındır. Ertesi yılki imtihandan sonra lağvolunacak diğer sınıfın masrafından da bu kadar tasarruf edilecektir. Tasarruf edilen bu akçeler ile ancak bu kadar kısa sürede kararlaştırılan İstanbul, Üsküdar ve Beşiktaş'ta yapılacak okulların inşası mümkün olacaktır. Böylelikle adı geçen okullar yapılarak, gereği kadar öğrenci alınır ve Mahrec-i Mekatib-i Askeriye'nin sınıfları kademeli olarak lavğ edilirse hem üç okul inşa olunmuş, hem üçüncü yılsonunda ilk yıl çıkan okul mahsulü olarak Mekteb-i İdadi için 100 öğrenci yetişmiş, hem de şimdi Mahrec-i Mekatib-i Askeriye'nin yıllık masrafı olan 1.573.681 kuruş yani yapılacak olan okulların bu şekilde inşa ve tesisinden sonra 266.400 kuruşa kadar inerek yıllık 1.300.000 kuruş menfaat ve hazine yardımı olur.

17- Rüşdiye mekteplerine devam edecekler içinde bulunacak askeri yetimlerinden, akraba ve taallükatı bulunmayanların miktarı çok az olup bunlarda sanayi alaylarında kalacaklardır. Bunların elbise ve yiyecek masrafları adı geçen alayların tayinat defterlerinde misafir gösterilmek suretiyle sağlanacaktır.

18- Askeri rüşdiye öğrencilerinden askerliğe uygun olmayıp da ayrılanların, diğer rüşdiye öğrencileri gibi devlet dairelerine girebilmeleri kaydı diplomalarına yazılacaktır. (Anonim 1985: 57, 58)

Mehmed Esad Bey, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye adlı eserinde askeri rüşdiyelerin açılma süreci ve gerekçesi hakkında ise aşağıdaki bilgileri vermektedir:

“Önceleri idadi okullarında nizami olarak mevcut dört sınıftan başka, bir de ihtiyat sınıfı birinci ve ikinci seneleri adı ile iki sınıf daha bulunurdu. Bu sınıflar, idadi birinci senelerine kaynak olmak üzere, leyli olarak düzenlenip kurulmuştu ve dersleri ile bütün düzenleme işlemleri idadi görevlileri tarafından yürütülürdü. Fakat bu ihtiyat sınıfları, idadi sınıflarının geleceğini o kadar sağlayamadılar. Bu ihtiyat sınıfının farz edelim, 120 kişisinden Harbiye son sınıf oluncaya kadar ancak yarısı kalırdı. Çünkü öğrencilerin çoğu küçük yaşta olması veya zayıf bünyeli olmasından dolayı tahsile dayanamadığından birer özürle okuldan ihraç olunurdu. Bazıları da haylaz, tembel olup sınıf geçememesi yüzünden düzen gereği olarak okuldan çıkarılırdı. İki üç sene tahsilde bulunmadıkça bir çocuğun gelecekte zeki veya aptal olup olmadığı ve vücutça başlangıçta ve daha sonra askerliğe yarayıp yaramayacağı keşf olunamazdı. Bu yüzden tabiatıyla zayıf çok olurdu. İşte bu sınıfların kaldırılması ile yıllık tahsisatlarına karşılık gündüzlü askeri rüşdiyeler açmak ve devletçe tasarrufa uymakla beraber, kabiliyetli öğrenciler yetiştirmek hususu öngörülerek, başlangıçta İstanbul’da dokuz bölüm askeri rüşdiye açıldı. Sonraları tasdik olunan yararları ve iyilikleri üzerine diğer vilayetlerde de arka arkaya çoğalmaya başladı”. (Çam 1991 :43, 44)

Sadaret Tezkiresi’nde üç askeri rüşdiyenin açılması ve bu okulların ihtiyacı olan binaların yapılabilmesi için gerekli olan ödenek, gider düzeyi çok yüksek olan Mahrec-i Mekatib-i Askeriye’nin kapatılması ile sağlanacağı ifade edilmekteydi.* Mirat-ı Harbiye’ye göre ise ödenek Paris’te bulunan Mekteb-i Osmanî’nin** kapatılması ile sağlanmış, Tophane’nin

* **Bkz.** Sadaret Tezkiresi Metni, Madde:16

** Mekteb-i Osmanî, Paris’te 1855 yılında açılmıştır. Osmanlı eğitim sistemindeki askeri orta eğitim kuruluşlarının bir ögesidir. Okulun kurulma amacı, Paris’ eğitime gönderilen öğrencilerin, Türk öğretmenler idaresinde ama Fransız öğretmenler tarafından okutulup yetiştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Mekteb-i Osmanî ‘de gerekli bilgileri alan öğrenciler daha sonra Saint Cyr, Ecole d’Etat Major, Ecole d’Agriculture gibi yüksekokullara devam etmekteydiler. **Bkz.** Komisyon, (2000), Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim, Milli Savunma Bakanlığı Yayını, , s:9, Ankara.

Seraskerliğin ve Maarif'in Mekteb-i Osmanî için ödeneklerinden ayırdıkları toplam 150.000 Frank, askeri rüşdiyelerin tahsisatı için kullanılmıştır. Böylece Paris'te 150.000 Franga ancak 60 öğrenci okutulurken, 1875 yılı itibarı ile İstanbul'da 9 askeri rüşdiye (Gülhane, Soğukçeşme, Fatih, Kocamustafapaşa, Beşiktaş, Toptaşı, Paşakapısı, Hasköy ve Kasımpaşa Askeri Rüşdiyeleri) açılmış ve bu okullarda 40000'e yakın öğrenci eğitim fırsatını yakalayabilmiştir. (Ergin;1941:422)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, askeri rüşdiyelere ilişkin yaptığımız araştırmalarda ulaştığımız Miladi 1874/75 tarihli bir belge, askeri rüşdiyelerin kurulması için gerekli olan ödeneğin; Mekteb-i Funun-u Tıbbiye-i İdadisinin hazırlık (İhtiyat) sınıflarının kapatılıp, buradan tasarruf edilen paradan sağlanacağına dairdir.*

5.1.1 Kayıt Koşulları

Askeri rüşdiyelere, dört yıllık sıbyan mekteplerinden mezun ve 12- 14 yaşlarındaki erkek çocukları kabul edilmekte, öğrencilerde Müslüman olma şartı aranmamaktaydı. Öğrencilerden asker yetimi ve kimsesi olmayanlara, geceleri yatacak yer olarak, Sanayi-i Sıbyan Bölükleri ve kışlalarda oda tahsis edilmişti. (Özbey 2001: 341)

5.1.2 Yönetim ve Eğitim-Öğretim Kadroları

Her askeri rüşdiyenin müdürü, kolağası rütbesinde bir subaydı. Kolağası rütbesindeki müdüre, Dâhiliye Zabiti olarak adlandırılan bir yüzbaşı ile üç üsteğmen veya teğmen yönetim, idari işler ve disiplin konularında yardımcı olmaktaydı.

II. Abdülhamid Döneminde, askeri rüşdiyelerin yönetim organizasyonunda; en üst sırada okul müdürü bulunmakta, askeri hiyerarşiye göre de ikinci sırada Ders Nazırının yer aldığı görülmektedir

Askeri rüşdiyelerin, öğretim kadrosu içerisinde, asker öğretmenlerin yanı sıra sivil öğretmenlerde yer almakta ve "Muallimin-i Mülkiye" unvanıyla görev yapmaktaydılar. Sayıları dört olan sivil öğretmenlerden ikisi Arapça, biri Farsça, biri hüsn-ü hat (güzel yazı)

* Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** B.O.A., Dosya No: 478, Gömlek No:74, Fon Kodu: A.) MKT.MHM., Tarih: Hicri 11/B/1292, (Miladi: 13 Ağustos 1875).

ve imla öğretmeni idi. Resim, yabancı dil, riyaziye (matematik) derslerini ise asker öğretmenler vermekteydi.

Askeri rüşdiyelerde, her ders için bir asil öğretmen bir de öğretmen muavini (yardımcısı) tayin ediliyordu. Öğretmen muavinleri iki yıl süre ile bağlı oldukları öğretmenin yanında staj görüyorlar, ikinci yılın sonunda asil öğretmen unvanıyla görevlendiriliyorlardı. Muavin öğretmenler, iki yıllık staj süresince yabancı dilden çeviri yaparak, kendilerini geliştirmekle geçirmek zorundaydılar. (Özbey 2001: 338, 339)

5.1.3 Eğitim Süresi ve Ders Programları

Askeri rüşdiyelerde, ilk açıldığı yıllarda dört yıllık eğitim verilirken, 1892 yılı itibari ile İstanbul'daki askeri rüşdiyelerde eğitim süresi üç yıla indirilmiştir. Taşra da bulunanlar da ise, üç yıllık eğitime 1898 yılında geçilmiştir. Ayrıca imparatorluğun Türkçe'nin anadil olmadığı topraklarında, çocuklara Türkçe öğretmek amacıyla bu bölgelerde açılan askeri rüşdiyelere, Türkçe hazırlık (ihtiyat) sınıfı eklenmiştir.* (Komisyon 2000: 12)

Kuruluşu izleyen yıllarda askeri rüşdiyelerin müfredatında; Mantık ve Tatbikat-ı Arabiye (Arapça Kuralların Uygulamaları), Hesap Hendese-i Hattiyeh (Çizgi Geometrisi), Coğrafya-i Umumi (Genel Coğrafya), Mevaid –i Selase (Fen Bilgisi), Kavaid-i Osmaniye (Osmanlıca Kuralları), Fransızca, İmla-i Osmanî (Osmanlıca İmla), Resim ve Hüsn-ü Hattı Fransevi (Fransızca Güzel yazı) dersleri yer almaktadır.

Askeri rüşdiyelerde okutulan dersler, kapanışlarına kadar olan süreçte pek fazla değişiklik göstermemiştir. Değişiklik, daha ziyade derslerin okutulduğu yılları değiştirmek yolunda olmuştur.

Askeri rüşdiyelerde fen dersleri derslerin %12'sini, sosyal dersler %7'sini, Arapça ve Farsça %20'sini, Fransızca %9'unu, uygulamalı derslerde %9'unu oluşturmaktaydı.

(Özbey 2001:341, 342)

Askeri rüşdiyelerde, birinci sınıfta 16 saat, ikinci sınıfta 15 saat, üçüncü sınıfta 14 saat, dördüncü sınıfta 21 saat ders yapılmaktaydı. Bir eğitim yılı, iki yarı dönemden oluşmakta,

* Osman Nuri Ergin, askeri rüşdiyelerin eğitim süresinin ilk açıldıkları zaman 3 yıl daha sonra ise 4 yıl olduğunu belirtmektedir. **Bkz.** Osman Nuri Ergin, a.g.e., s:763.

birinci dönem 16 hafta, ikinci dönem 16 hafta sürmekteydi. Yani bir ders yılı toplam 32 haftaydı.

Askeri rüşdiyelerin hepsinde yabancı dil olarak Fransızca okutulmuş, yalnızca Kasımpaşa (Bahriye) Askeri Rüşdiyesi'nde ve Bağdat Askeri Rüşdiyesi'nde yabancı dil olarak İngilizce öğretilmiştir. Bağdat Askeri Rüşdiyesi'nde İngilizce dersine giren öğretmenler Kasımpaşa (Bahriye) Askeri Rüşdiyesinin öğretmenleri olup, Bağdat Askeri Rüşdiyesi'nde görevlendirilmişlerdir.

Askeri rüşdiyelerin Osmanlı Tarihi ders kitaplarında, özellikle II. Abdülhamid Döneminde Türk Kavmi ile pagan dönem ve Türk Mitolojisi ayrıntılı olarak işlenmiş, ulus olma bilinci ve Türk-İslam Ulusuna ait bir fert olma gururu da belirgin bir şekilde ifade edilmiştir. (Oytun 2002: 49)

Askeri rüşdiyelerde, sınıfların tanımlanışı günümüzdekinin tamamen tersi olup, dördüncü sınıf olarak belirtilen öğrenciler ilk yıl öğrencileri, birinci sınıflar ise son sınıf öğrencileri idi. (Çam 1991: 72)

5.1.4 Derse Devam, Sınav Sistemi ve Ders Geçme Koşulları

Askeri rüşdiyelerde, her dersin öğretmeni kendi dersi için üç ayda bir sınav yapmaktaydı. Yılsonu sınavları ise, idadi mekteplerinden gelen öğretmenler tarafından uygulanmakta, öğrencinin sınıfını geçmesi de genel sınavlara bağlı olmaktaydı. Genel sınavda sınıfı geçmek için, her dersten en az dört almak ve not ortalamasının da beş olması gerekiyordu. Diploma almak içinse not ortalamasının altı olması gerekiyordu.

Öğrenciler, her derse devam etmek zorundaydı ve yönetim tarafından derslere devam konusunda hassasiyetle durulmaktaydı. Mazereti olmadan derslere girmeyen öğrenciler; çeşitli cezalara çarptırılıyor, devamsızlığı 91 günü geçen öğrenci yılsonunda yapılan genel sınavlara alınmıyor, böylece öğrenci sınav hakkını kullanmadan sınıfta kalmış oluyordu.

Kaza sonucu sakatlanan öğrencilerin askerlik mesleğini yapamayacak duruma gelmesi durumunda ise öğrencinin kaydı siliniyordu. (Özbey 2001: 345)

5.1.5 Öğrenci Üniformaları (Bkz. Fotoğraf No:29 ve Diğer Öğrenci Fotoğrafları)

Askeri rüşdiye öğrencileri, askeri elbiseye benzeyen bir üniforma giymiş, askeri disipline tabii tutulmuşlar, ancak subay sınıfından sayılmamışlardır.*

Askeri rüşdiye öğrencileri, öğrenci ünifomalarında başlık olarak fes takmaktaydılar. Üst kıyafeti olarak giydikleri dik yakalı setre **, koyu mavi renginde*** olup tek önlü**** ve çift sıra düğmeli olarak tasarlanmıştır. Düğme sayısı karşılıklı olarak altışar tanedir. Dik yakanın kenarları mavi biye ile belirgin hale getirilmiş, yakanın dışa bakan yüzeyine ise, sırma ile Osmanlıca yazı işlenmiştir.***** Setrenin boyu hemen hemen dizin bir karış yukarısındadır. Üniformanın omuzlarında apolet yoktur. Setre ve yağmurluklarının omuzlarında sadece kılaptandan (altın telli) yapılmış süslemesiz daire motifi bulunmaktaydı.*****

Kollarda açık mavi renkte işlenmiş ve bitkisel motif karakterinde olan kol alametleri vardır. Kolun bitim yerinden başlayan alamet, karşılıklı tek sıra halinde olan iki yatay çizgi ile ortada düğümlenerek yukarıya doğru palmet şekli ile son bulur.***** Kol alametlerinin işlevi, öğrencinin kaçınıcı sınıfta olduğunu belirtmektir. Karşılıklı olan yatay çizgi, iki sıra halinde ise öğrenci ikinci sınıfa, üç sıra ise öğrenci üçüncü, dört sıra ise öğrenci dördüncü sınıfa devam etmektedir. Askeri rüşdiyelerde daha önce açıkladığımız üzere, dördüncü sınıflar günümüz eğitim sisteminde birinci sınıflara denk gelmektedir. Fakat kol alametlerinde, bu sınıflandırma sisteminin tam tersi uygulanmış, dört çizgili olan üniformalar, son sınıfları tanımlamıştır.

Öğrenciler setrenin altına setre ile aynı renkte, süslemesiz pantolon giymekteydiler. Pantolonun altına öğrencilerin ayakkabı giymesi tercih edilmiştir.

* Sultan II. Mahmud Döneminde 1826 yılında çıkarılan kıyafet kanununa ile askerlere, batılı tarzda asker ceketi ve pantolondan oluşan bir üniforma giyme zorunluluğu getirilmiştir. Bu reform 1829'da sivilleri de kapsayacak şekilde genişletilmiş, özellikle de devlet memurlarının giyeceği kıyafetler titizlikle saptanmıştır. **Bkz.** Fatma Müge Göcek, a.g.e., s: 159,160.

** **Setre:** Avrupai kesimli, önü düğmeli bir tür ceket. **Bkz.** Koç, P. B., (1993), "Osmanlı Askeri Kıyafetleri (16.-20. Yüzyıllar)", Mimar Sinan Üniversitesi, s: 202, Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış).

*** **Bkz.** Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908, Levha X, Resim 62.

**** Dönemin rütbeli subaylarının setreleri ise çift önlüdür. **Bkz.** Pınar Bolel Koç, a.g.e., s: 174.

***** **Bkz.** Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876- 1908, Levha XXI, Resim 250.

***** **Bkz.** Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876- 1908, Levha X, Resim 62.

***** * **Bkz.** Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908, Levha XIX, Resim 199.

5.1.5.1 Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi Öğrenci Üniforması (Bkz. Fotoğraf No: 73)

Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi öğrencilerinin üniformaları, diğer askeri rüşdiyelerde okuyan öğrencilerden gerek renk, gerekse tasarım açısından farklıdır. Kanımızca bunun nedeni, okulun askeri rüşdiye niteliğinin yanı sıra meslek okulu karakterini de taşımasıdır. Çünkü Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi'ni bitiren öğrenciler, askeri rüşdiye mezunlarından farklı olarak mezuniyetleri sonrasında, tıbbiye veya baytar mektebine devam edebilmekte ya da orduda baytar, eczacı subay olarak istihdam edilebilmekteydiler.

Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi öğrencileri, diğer askeri rüşdiye öğrencileri gibi başlarına fes takmaktaydılar. Setreleri ise açık mavi rengindedir.* Sertrenin göğüs kısmı ibrişim ile hareketlendirilmiştir. İbrişim, düğüm yapılmış ve dokuz sıra halinde düzenlenmiştir. Her sırada ortada ve iki yanda olmak üzere üçer düğme bulunur. Orta sırada bulunan düğmeler ibrişime geçirilerek iliklenmektedir.

Sertrenin dik yakasının kenarları, koyu renkli bir biye kumaşı ile belirgin hale getirilmiş, yakanın dışa bakan yüzeyine ise, sırma ile Osmanlıca yazı işlenmiştir.** Setrenin boyu hemen hemen dizin bir karış yukarisındadır.

Kollarda kırmızı renkte işlenmiş ve bitkisel motif karakterinde olan kol alametleri bulunmaktadır. Kolun bitim yerinden başlayan alamet, karşılıklı tek sıra halinde olan iki yatay çizgi ile ortada düğümlenerek yukarıya doğru palmet şekli ile son bulur.*** Kol alametlerinin tasarımı diğer askeri rüşdiyelerde kullanılan kol alametleri ile aynı olup, işlevi de Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi'nde de öğrencinin kaçınıcı sınıfta olduğunu göstermektedir.

5.1.5.2 Bahriye (Kasımpaşa)Askeri Rüşdiyesi Öğrenci Üniforması (Bkz. Fotoğraf No: 76)

Bahriye (Kasumpşa) Askeri Rüşdiyesi öğrencileri, tıpkı diğer askeri rüşdiye öğrencileri gibi askeri elbisye benzeyen bir üniforma giymiş ve başlarına fes takmışlardır. Koyu mavi renkli olan setreleri, tek önlü ve çift sıra düğmeliydi. Ancak Bahriye Askeri Rüşdiyesi öğrencilerinin üniformalarındaki düğme sayısı beştir. Seternin boyu hemen hemen dizin bir karış yukarisındadır. Üniformanın omuzlarında apolet yoktur. Kollarda sim ile işlenmiş biye

* Bkz. Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908, Levha X, Resim 61.

** Bkz. Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908, Levha XIII, Resim 116.

*** Bkz. Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908, Levha XIX, Resim 200.

bulunmaktaydı. Biyenin işlevi öğrencinin kaçınıcı sınıfa devam ettiğini göstermektedir. Dört sıra biyeli üniforma giyen Bahriye Askeri Rüşdiyesi öğrencisi, dördüncü sınıf öğrencisidir.

5.2 Askeri Rüşdiyeler ile Sivil Rüşdiyelerin Nitelik Açısından Karşılaştırılması

Askeri rüşdiyeler ile sivil rüşdiyelerin ders programları karşılaştırıldığında; askeri rüşdiyelerin müfredatlarında; Türkçe'ye sivil rüşdiyelere göre daha fazla ağırlık verildiği, yabancı dilin iki yıl erken başlatıldığı, Fransızca yazıyı ve beden eğitimi* ders olarak programlarına dahil edildiği, resim dersleri için de okulda ayrı bir atölye oluşturduğu görülmektedir.

Sivil rüşdiyelerin müfredatında ise, Arapça ve Kuran-ı Kerimin usulüne göre okutulduğu derslere hem ders saati olarak hem de ders önceliği olarak daha fazla önem verilmiştir.

Askeri rüşdiyelerde okutulan kitaplar, okulun öğretmenleri tarafından yabancı dillerden özellikle de Batı dillerinden çevrildiği için öğretmenler, Türk dili ve Türkçe dilbilgisi üzerinde titizlikle durmuşlardır. Dolayısıyla ilk Türkçe dilbilgisi kitaplarda askeri rüşdiye öğretmenleri tarafından yazılmıştır.

Dönemin askeri okullarının özelde de askeri rüşdiyelerin finans kaynağı devlet olduğu için bu okullar, gerek bina, gerekse eğitim materyalleri ve öğretmen açısından, 1869 Maarif Nizamnamesi ile tüm ihtiyaçlarının halktan karşılanacağı şerhi düşülen sivil rüşdiyelere göre daha şanslıydılar.

5.3 İstanbul Dışında Askeri Rüşdiyelerin Açılması

II. Abdülhamid Dönemi'nde askeri rüşdiyeler için İstanbul dışında bir dizi bina yapılmış ve bu okulların müfredatlarında İstanbul'daki askeri rüşdiyeleri takip etmek esas alınmıştır. (Sakaoğlu 1994: 353)

İstanbul dışında ilk askeri rüşdiye, 1875 yılında Şam'da açılmıştır. Daha sonraki süreçte, 1881'de Edirne, 1882 yılında Manastır, Erzurum, Erzincan, Mamuretülaziz, Trabzon, Bursa, Diyarbakır, Kastamonu, Halep, Selanik ve Van; 1884'de Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri

* II. Abdülhamid Döneminde tüm askeri okullara, eskrim dersi konmuş ve zorunlu ders haline getirilmiştir. **Bkz.** Talay, A., (1991), Eserleri ve Hizmetleri ile Sultan II. Abdülhamid, Risale Yayınları, s: 73, İstanbul.

Rüşdiyesi, 1886 tarihinde Bağdat ve Trablusgarb ve 1892 yılında Süleymaniye ve Bingazi şehirlerinde de birer askeri rüşdiye açılmıştır.

1891 yılında İstanbul Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi, Toptaşı Askeri Rüşdiyesi ile yakınlığı dolayısıyla kapatılmış, yapı sivil rüşdiye olarak, Paşakapısı Mülkiye Rüşdiyesi adıyla eğitim hizmetine devam etmiştir*. İstanbul'un bir diğer askeri rüşdiyesi olan Gülhane Askeri Rüşdiyesi ise, 1898 yılında binasını Gülhane Tatbikat Mektebi ve Serriyat Hastanesine bırakarak kapanmış, okulun öğretmen kadrosu da Bitlis Askeri Rüşdiyesine nakledilmiştir.

5.4. Askeri Rüşdiyelerin Eğitim Misyonunu Tamamlaması

II. Abdülhamid Dönemi'nde tüm askeri okullar, Mekatib-i Askeriye Nezaretine bağlı olarak eğitim faaliyetlerini sürdürmekteydiler.

II. Abdülhamid'in, 27 Nisan 1909'da tahtan indirilmesinden üç ay sonra, 31 Mart Vakası ve askeri okullardaki eğitimin niteliksizliği neden gösterilerek, Askeri Şura tarafından 20 Temmuz 1909 tarihinde çıkarılan karar gereğince, Mekatib-i Askeriye Nezareti kaldırılmış, ülkedeki tüm askeri okullar da, Harbiye Nezaretine bağlı olarak görev yapacak Terbiye ve Tedrisat-ı Müfettiş-i Umumi adlı yeni bir teşkilata bağlanmıştır. Ancak geçen süreçte askeri okulların bakanlık düzeyinde değil de sadece bir müfettişlik kurumu bazında temsil edilmesi, çeşitli problemlere neden olmuştur. Bunun üzerine alınan tedbirler gereğince, Harbiye Nezareti'ne bağlı "Askeri Okullar Umum Müdürlüğü" kurulmuş, İstanbul ve taşrada bulunan okullarda bu müdürlüğe bağlanmıştır. Böylece askeri okullar, müdürlük düzeyinde temsil edilmeye başlanmıştır.

23 Eylül 1913 yılında çıkarılan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkat ile askeri rüşdiyelerin durumu yeniden ele alınmış ve alınan karar gereğince askeri rüşdiyeler, Maarif Nezaretine bağlanmıştır. (Anonim 1985:60, 61)

Askeri Rüşdiyeler, bir çok eğitim tarihçisine göre, 1912- 1913 tarihli Balkan Savaşı sırasında eğitim hizmetini noktalandırmış ve kapatılmıştır. (Sakaoğlu 1994: 353) Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan askeri rüşdiyelerle ilgili 1904/05 tarihli bir belge; askeri rüşdiyelerin kapatılacağını ve bu okulların sivil (mülki) rüşdiyelere çevrileceğini ifade

* Paşakapısı Mülkiye Rüşdiyesi daha sonraki süreçte kapatılmış, binasında da 1883 yılında açılan Üsküdar İdadisi eğitim vermiştir. **Bkz.** Haskan, M. N., (2001), Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayını, 3, s: 936, İstanbul.

etmektedir.* Ancak bu kararın uygulanıp uygulanmadığını belgenin ardılına rastlayamadığımız için söylemek pek mümkün değildir.

* Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** B.O.A., Dosya No:5, Gömlek No:4, Fon Kodu:Y.PRK.MF, Tarih: Hicri 16/M/1322, (Miladi 02/04/1904)

5.5 Askeri RüşdiyeYapıları Kataloğu

5.5.1 İstanbul'daki Askeri Rüşdiyeler

5.5.1.1 Fatih Askeri Rüşdiyesi

Konumu

İstanbul/Fatih. Fatih Askeri Rüşdiyesi, bugün kullanılan bahçe kapısı girişine göre, Kırmasti Mahallesi, Büyükkkaraman Caddesi Tophane Sokağı No: 1'de bulunmaktadır.

Fatih Askeri Rüşdiyesi'ne ait özgün çizimde ise, (Bkz: Fotoğraf 28) okulun merdivenli bahçe kapısı girişi Kırmasti Mahallesi, Büyükkkaraman Caddesi, Arslanhane Sokağı'ndandır. Günümüzde bu giriş iptal edilmiş, duvarla örülmüştür.

Fatih Askeri Rüşdiyesi günümüzdeki konumuna göre, Fatih Külliyesinin güneydoğusunda bulunan Arslanhane Sokağı'ndan istinat duvarları ile desteklenmiş bir set üzerine inşa edilmiştir.

Yapının Tarihçesi

Fatih Askeri Rüşdiyesi, H/1292, M/1875- 1876 yılında Sultan Abdülaziz döneminde, İstanbul'da açılan dokuz askeri rüşdiyedendir. Ayrıca İstanbul'da askeri okul olarak inşa edilen altı askeri rüşdiyeden (Eyüp, Paşakapısı, Kocamustafapaşa, Toptaşı ve Soğukçeşme Askeri Rüşdiyeleri) biridir. (Çiftçi 2004:147)

Fatih Askeri Rüşdiyesi'nin 1875- 1876 yılında açıldığı, giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede yazmaktadır. Sekiz mısradan oluşan kitabenin günümüz Türkçesine çevrilişi şöyledir:

‘‘Mekteb-i Rüşdiyye-i Askeriyye’’

‘‘Hazret-i Abdülaziz Han ma'arif- pişenin

Mülkün istikbalini te'mindir emniyyesi

Onun için açtı yer yer muntazam rüşdiyyeler

Ne Stanbul ve ne Bağdad kaldı ne Suriyesi

Nakd-i vakti sarf edib gel cem'-i zad-ı daniş et

Harc-ı alemdir ucuzdur şimdi vezni kıyyesi

Hame-i taz-ı vatan Hüsnü dedi tarihine

Feyz-ü ilmin menba'dır askeri rüşdiyyesi''

''sene 1292 ketebe Aziz

1912- 1913 tarihli Balkan Savaşı sırasında, askeri rüşdiyelerin eğitim faaliyetlerine son verilmesi üzerine, Fatih Askeri Rüşdiyesi de kapatılmıştır. Ancak yapı, cumhuriyetin ilanına kadar geçen on dört yıllık süreçte sırasıyla; Köprülü Okulu, Kız Sanat Okulu, Abdülaziz Rüşdiyesi adları ile eğitim misyonunu sürdürmüştür. (Komisyon 1998: 315)

Cumhuriyetin ilanı süreciyle yeni kurulan Maarif Vekaleti tarafından Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne devreden eski okul binalarına, eğitim yapısı olarak hizmet verme görevi tekrar yüklenmiş ve bu karar çerçevesinde Fatih Askeri Rüşdiyesi, 1924- 1925 ders yılında **Fatih 13. İlkokul** adıyla yeniden açılmıştır.

Demokrat Parti döneminde, okul isimlerinden numaraların kaldırılması ve okullara bulundukları semtin adının verilmesi uygulamasıyla nedeniyle, Fatih 13. İlkokul, bu defa **Fatih İlkokulu** adını almıştır.

1997'de Türk Milli Eğitimi'nde sekiz yıllık kesintisiz eğitim uygulamasına geçilmesiyle, Fatih İlkokulu'nun ismi, **Fatih İlköğretim Okulu** olarak değiştirilmiştir. Yapı, halen Fatih İlköğretim Okulu adıyla eğitim hizmetine devam etmektedir.*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Hicri 1/Ra/1312 (Miladi 2 /Eylül/ 1894) tarihli bir belgede, 1894 yılında İstanbul'da olan depremde çeşitli kamu binaları ile birlikte Fatih Askeri Rüşdiyesi'nin Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi gibi büyük deprem sonucunda zarar gördüğü, her iki yapının tamirat masrafı için Saray tarafından 782340 kuruşun tahsis edildiği ifade edilmektedir.**

Fatih Askeri Rüşdiyesi, Koruma Kurulu'nun 16.09.1987 tarih ve 3618 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Yapının mülkiyeti halen Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olup kullanım hakkı ise Milli Eğitim Bakanlığı'ndadır. (Çiftçi;2004:167)

* Yukarıdaki bilgiler, Fatih İlköğretim Okulu Müdürü Mustafa Ünsal tarafından aktarılmıştır.

** Belgeye ulaşmak için **Bkz.** B.O.A., Dosya No:9, Gömlek No:1312 RA-32, Fon Kodu: İ.A.S., Tarih: Hicri 1/Ra/1312 (2 Eylül 1894 Miladi) Belgenin Latin harflerine transkripsiyonu için **Bkz.** Ekler, Ek III, Belge No: 4

Fatih Askeri Rüşdiyesi, 1967 yılı depreminde büyük hasar görmüş, 1968- 1969 tarihlerinde onarım sürecine tabii tutulmuştur. Kat döşemeleri betonarmeye çevrilmiş, kuzey cephesindeki giriş kapısı iptal edilmiş ve doğu cephesindeki giriş kapısı duvar örülerek kapatılmıştır. 1982 yılında okulun Fevzipaşa Caddesi'ne bakan kısmında, Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından dükkânların inşası nedeniyle okul, ana caddeye doğru kayma eğilimi göstermiş, bu nedenle okulun Fevzipaşa Caddesi'ne bakan cephenin temellerine kazıklama yapılmıştır. 2001 yılından kuruldaki alınan izin çerçevesinde yapıda, çatı aktarımı, boya badana gibi bazı basit onarımlar yapılmıştır. (Bkz: Fotoğraf 28) (Çiftçi 2004:167; Komisyon 1998: 315)

Maarif Salnameleri'nden Fatih Askeri Rüşdiyesi'nde, 1898- 1903 tarihleri arasında görev yapan idareciler ile öğretmenler isimlerine ve okulun ders programına ulaşmak mümkündür.* Buna göre; Fatih Askeri Rüşdiyesi'nde 1898- 1903 tarihleri arasında Ahmed Fahri Efendi, müdür olarak görev yapmıştır.

Fatih Askeri Rüşdiyesi'nin 1898, 1899 ve 1900 yılı ders programında; Fransızca, Hüsn-i Hatt, Resim, Riyaziye, Arabi, Kavaid ve İmla dersleri bulunmaktadır. 1898, 1899 ve 1900 yılı programları 1901 yılında da aynen uygulanmış, programa sadece Farisi dersi eklenmiş, ancak bu ders 1903 yılında müfredattan çıkartılmıştır. Ayrıca sadece 1901 yılına özgü olmak üzere, Fatih Askeri Rüşdiyesi'nde Arabî öğretmenlerinin sayısı ikiye çıkartılmıştır.

Mimari Özellikler

Planda da görüldüğü üzere Fatih Askeri Rüşdiye binası, üç ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm, güneydoğu cephede bulunan ön bahçe ve ana giriş kısmıdır. İkinci bölüm, ana eğitim bloğu ve bloğa doğu cephesi yönünde eklenmiş kapalı tenefüşhane, üçüncü bölüm ise, kuzey cephede servis birimlerinin yer aldığı yer alan arka bahçededir.

Plan (Bkz. Fotoğraf 26)

Fatih Askeri Rüşdiyesi; iki katlı, dikdörtgen kütleli bir yapıdır.

Fatih Askeri Rüşdiyesi'nin plan düzeni; Kasımpaşa (Bahriye) Askeri Rüşdiyesi ile benzer özellikler taşımaktadır.

* **Bkz.** Ekler, Ek II, Fatih Askeri Rüşdiyesi

Yapının simetrik plan düzeni, doğu batı ekseninde uzanan divanhane* ve divanhaneye açılan toplam dört adet derslane mekânından oluşmaktadır. Divanhanenin iki yanına sıralanan dört adet dikdörtgen biçimli derslane, uzun kenerları ile divanhaneyi sınırlandırmakta ve bu kenarlar üzerinde kapı ve pencereler bulunmaktadır. Derslane mekânlarının divanhaneye bakan duvarlarındaki pencere açıklıklarının işlevi, idare tarafından öğretmen ve öğrencilerin rahatlıkla denetlenebilmesi olabilir.

Divanhanenin uzun aksını dik kesen ve ikinci bir simetri oluşturan koridorun iki ucunda giriş ve bahçeye çıkış kapıları vardır. Ana giriş kapısının sağında yer alan zabitan (subay) odası nedeniyle hemen yanındaki derslanenin biçimi kareye yaklaşmış, diğer üç derslane eşit boyutlarda olmasına karşın dördüncü derslanenin boyutu değişmiştir.

Giriş aksının divanhane ile arka bahçe kapısı arasındaki bölümünde, koridora paralel üst kata çıkış merdiveni yerleştirilmiştir.

Yapının ve bahçenin güneybatı cephesindeki boşlukta teneffüşhane bulunmaktadır. Ancak teneffüşhane günümüze ulaşmamış ve yeri bugün okul bahçesine dâhil edilmiş boş bir alandır. Özgün çizimde, teneffüşhanenin; divanhaneye, ön bahçeye (güneydoğu) ve arka bahçeye (kuzeydoğu) açılan üç ayrı çıkışı vardır.

Yapının güneydoğu sınırından başlayan bu uzun dikdörtgen biçimli mekan, kuzeydoğu yönünde bahçeyi sınırlayacak şekilde uzanır. Teneffüşhanenin güney ucuna, bakkal odası yerleştirilmiştir. Bakkal odasının, teneffüşhanenin köşesinde ve teneffüşhane ile bütünleşmiş olması, bu bölümün, okullarda günümüzde kantin olarak kullanılan hizmet birimlerine denk geldiğini düşündürmektedir.

Bakkal odası, teneffüşhane gibi günümüzde mevcut değildir.

Özgün çizime göre, yapının güneydoğu cephesinde; (Bkz. Fotoğraf 28) hela, musluklar, su haznesi, kömürlük ile diğer muslukların yer aldığı ve servis avlusu olarak tanımlanacak bir bahçe* bulunmaktadır. Fatih İlköğretim Okulu'nda helâ, tuvalet, su haznesi, depo, musluklar

* **Divanhane:** Geniş sofa, salon. **Bkz.** Ferit Devellioğlu, a.g.e. s: 189. Osmanlı Sarayı'nda hükümdarın taht salonu. Bazı bölgelerde evin hayat bölümüne verilen ad, geniş sofa. **Bkz.** Hasol, D., (2005), Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yapı Yayın, s:146, İstanbul.

Divanhane, günümüz okul mimarlığında, törenlerin yapıldığı bahçe ya da kapalı spor salonu birimine denk düşmektedir.

* Kuzeydoğu cephede yer alan bahçe, günümüzde törenlerin yapıldığı ve çocukların teneffüse çıktıkları alandır.

özgün işlevine uygun olarak kullanılmaktadır. Ancak kömürlük ve kömürlüğün yanında bulunan musluklar günümüze ulaşmamıştır.

Fatih Askeri Rüşdiyesi'ne ait olan çevre duvarlarının hepsi güneybatı duvarı hariç, günümüze ulaşmıştır.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36 ve 37)

İki katlı, kagir, simetrik ve rasyonel formlu bir yapı olan Fatih Askeri Rüşdiyesi'nin sıvalı ve boyalı olan cepheleri, neoklasik özellik göstermektedir. Yapının; kuzey, doğu ve batı cepheleri güneydoğu da bulunan giriş cephesine göre daha sade olarak düzenlenmiştir.

Fatih Askeri Rüşdiyesi ile Kocamustafapaşa ve Soğukçeşme Askeri Rüşdiyelerinin cepheleri büyük ölçüde birbirlerine benzerdir.

Dikdörtgen formunda olan yapının ana girişi, güneydoğu cephesi olup giriş, yüksek kaideli altı adet toskana tarzı sütunla vurgulanarak içeri çekilmiş ve giriş kapısı yarım daire kemerli olarak düzenlenmiştir. Yarım daire kemerli giriş kapısının iki yanında bulunan pilastırlarda ve kemer kısmında bitkisel süslemeler vardır. (Bkz. Fotoğraf 31)

Giriş bölümünün üstünde olan ve ikinci kata denk gelen toskana tarzı sütunlarla taşıtılan cumba karakterindeki kapalı birim, ana kütlede dışarı taşırtılarak, cepheye hareket kazandırılmıştır. Bu kapalı bölümün tam ortasına denk gelen bölümde bulunan yarım daire kemerli nişe, 1875- 1876 tarihli yapının kitabesi, Sultan Abdülaziz'in tuğra ve madalyonu yerleştirilmiştir. (Bkz. Fotoğraf 32)

Yapının tüm pencereleri ile ön ve arka bahçe kapıları yarım daire kemerli olarak tasarlanmıştır. Giriş kapısını oluşturan güneydoğu cephedeki giriş ve birinci kat pencereleri, dikdörtgen profil ve kilit taşı ile vurgulanmıştır. (Bkz. Fotoğraf 30 ve 34)

Üst kattaki kapalı bölümün her iki tarafındaki üçlü pencere düzeni cephedeki simetriyi sağlamıştır. Ayrıca yapının köşelerinde ve üst kattaki cumba karakterindeki kapalı bölümde pencere aralarındaki kaideli, başlıklı pilastırlar cepheye hareket katan mimari öğelerdendir. (Bkz. Fotoğraf 37)

Dönemin mimari anlayışına uygun olarak çatı; çatıyı saklayan parapet duvarları ile çevrelenmiştir. Parapet duvarlarının arkasında kiremit kaplı kırma çatı vardır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Fatih Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Fatih Askeri Rüşdiyesi Farsça hocası Mazhar Efendi'ye rütbe tevcihi.

Dosya No:985, Gömlek No: 77717, Fon Kodu: İ.DH., Tarih: 03/B/1303 (Hicri).

2) Fatih Askeri Rüşdiyesi Farisi hocası Ahmed Mazhar Efendi'nin terfii.

Dosya No:1261, Gömlek No: 99071, Fon Kodu: İ.DH.,Tarih: 08/B/1309 (Hicri).

3) Hareket-i arzdan hasar gören Üsküdar'da'ki Büyük Karakolhane ile Kuleli'de bulunan Mekteb-i İdadi-i Şahane, Beylerbeyi Hastanesi, Fatih, Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyeleri ve Rami Kışlasının Tamirâtı.

Dosya No: 9, Gömlek No: 1312RA-32, Fon Kodu: İ.AS., Tarih:01/Ra/ 1312 (Hicri).

4) Yapılan nüfus sayımında yaşı büyük yazıldığından ismine kura tertip edilmiş olan Fatih Askeri Rüşdiye talebesi Rıza Efendi'nin yaşının tashih edilmesi.

Dosya No: 421, Gömlek No: 51, Fon Kodu: DH.MKT., Tarih: 11/Ra/1313 (Hicri).

5) Fatih Askeri Rüşdiyesi Dahiliye Mülazım-ı Evvvel Şevket Efendi'nin Adapazarı'na Terhisi.

Dosya No: 268, Gömlek No: 47, Fon Kodu: Y.MTV., Tarih: 08/N/1321 (Hicri).

5.5.1.2 Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi

Konumu

İstanbul/Fatih, Kocamustafapaşa semti.

Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi, Ali Fakih Mahallesi, Kocamustafapaşa Caddesi No:345’de yer almaktadır.

Yapının Tarihçesi

Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi’nin kuzeydoğu cephesinde, giriş kapısının üzerinde bulunan kitabe ve tuğradaki yazılar silinmiş olduğundan dolayı, yapının inşa veya açılış tarihini tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Ancak eğitim tarihçelerinde, Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi’nin, İstanbul’da H/1292 M/1875- 1876 yılında açılan dokuz rüşdiyeden biri sayılması nedeniyle, okulun açılış tarihini M/1875- 1876 yılı vermek mümkün görünmektedir. (Ergin 1941: 762; Sakaoğlu 2003: 90)

Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi’nin bulunduğu arsada, daha önce tüccarların konakladığı Develi Hanı bulunmaktaydı. 1870’li yıllarda harap halde olan Develi Han yıktırılmış ve yerine Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi inşa edilmiştir. (Komisyon 1998: 333)

1912- 1913 tarihli Balkan Savaşı sırasında, askeri rüşdiyelerin eğitim faaliyetlerine son verilmesiyle, Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi’de kapatılmıştır. Ancak, binanın eğitim öğretim hizmeti görevi sona erdirilmememiş, okul 1914 yılında **Numune Mektebi** adıyla tekrar açılmıştır. 1914 yılından 1923 yılına kadar Numune Mektebi olarak kullanılan Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi binası, 1923 yılında **Fatih 28. İlkokul** ismini almıştır.

Demokrat Parti döneminde, okul isimlerinden numaraların kaldırılması ve okullara bulundukları semtin adının verilmesi uygulamasıyla nedeniyle, Fatih 28. İlkokul bu defa **Kocamustafapaşa İlkokulu** adını almıştır. (Komisyon 1998: 333)

1997’de Türk Milli Eğitimi’nde sekiz yıllık kesintisiz eğitim uygulamasına geçilmesiyle, Kocamustapaşa İlkokulu’nun ismi, **Kocamustapaşa İlköğretim Okulu** olarak

değiştirilmiştir. Yapı, halen Kocamustafapaşa İlköğretim Okulu adıyla eğitim hizmetine devam etmektedir.*

Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi, 11.04.1980 tarih ve 11920 sayılı karar gereğince korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Yapının mülkiyeti Maliye Hazinesine ait olup kullanım hakkı ise, Milli Eğitim Bakanlığı'na aittir. (Çiftçi 2004:164)

1953 yılında öğrenci sayısının çokluğu ve sınıfların yetersiz kalması nedeniyle, yapının planında değişiklik yapılmış, dershaneler ikiye bölünerek, dersane sayısı iki katına çıkarılmıştır.

1969 yılı başında yapı, restorasyon sürecine alınmış ve bir yıl süre ile, okul eğitime kapatılmıştır. Onarım esnasında yapının; özgün ahşap döşemeleri ile merdiveni betonarmeye çevrilmiş, ısınma sistemi de kalorifer tesisatına dönüştürülmüştür. (Komisyon;1998:333) Yapının 1999 yılında pencere ve kapı doğramaları ahşap olarak yenilenmiştir. **

Maarif Salnameleri'nden Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nde, 1898- 1903 tarihleri arasında görev yapan idareciler ile öğretmenlerin isimlerine ve okulun ders programına ulaşmak mümkündür.*** Buna göre; Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nde 1898 ile 1900 tarihleri arasında Şevket Efendi, 1901 ve 1903 yıllarında ise, Emin Efendi müdür olarak görev yapmıştır.

Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin 1898 yılı ders programında; İmla, Hüsn-i Hatt, Resim, Lisan, Coğrafya, Riyaziye, Arabî ve Türki dersleri bulunmaktadır. 1899 ve 1900 ders yılında, 1898 yılındaki program aynen muhafaza edilmiş, sadece Türkî dersi programdan çıkarılmış yerine Kavaid dersi eklenmiştir. 1901'de programa Türki dersi tekrar eklenmiş, 1903'de ise Türki kaldırılmış, yerine Kavaid dersi ders programına tekrar dâhil edilmiştir.

Mimari Özellikler

Planda da görüldüğü üzere, Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiye binası, iki ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm, güneydoğu cephede bulunan ön bahçe ve ana giriş kısmıdır.

* Yukarıdaki bilgi, Kocamustafapaşa İlköğretim Okulu Müdürü, Eşref Gürsül tarafından aktarılmıştır. .

** Yukarıdaki bilgi, Kocamustafapaşa İlköğretim Okulu Müdürü, Eşref Gürsül tarafından aktarılmıştır. .

*** **Bkz.** Ekler, Ek II, Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi

İkinci bölüm ise, eğitim bloğudur. Eğitim bloğuna, güneybatı ve kuzeybatı yönünde servis birimleri eklenmiştir.

Plan (Bkz. Fotoğraf 41)

Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi; iki katlı, dikdörtgen kütleli bir yapı olup 2173 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır.

Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin plan düzeni, Soğukçeşme, Edirne ve Diyarbakır Askeri Rüşdiyeleri ile benzer özellikler taşımaktadır.

Giriş Kat

Simetrik plan düzeni, giriş aksında doğu batı ekseninde uzanan iki koridor ve bu koridorlara açılan mekânlardan oluşmaktadır.

Giriş aksında yer alan birinci koridora, toplam dört adet birim açılmaktadır. Koridorun iki yanına sıralanan bu dört birim, uzun kenarları ile koridoru sınırlandırmakta ve uzun kenarların üzerinde kapı ve pencereler bulunmaktadır. Giriş kapısının sağında ve solunda dikdörtgen biçimli iki adet resimhane yer almaktadır. Ana giriş kapısının hemen sağında yer alan hademegan odası nedeniyle, yanındaki resimhanenin biçimi kareye yaklaşmıştır.

Özgün çizimde, yapının giriş aksına göre arka cephede kalan ve girişin sağında bulunan dersane, birinci sınıf dershanesi solundaki ise ikinci sınıf dershanesi olarak tanımlanmıştır.

Giriş katta birinci koridora paralel ve ikinci bir simetri oluşturan ikinci koridora, güneybatı yönünde bulunan ve farklı büyüklükte olan dikdörtgen biçimli teneffüşhane ile kömürlük açılmaktadır. Bu birimler, uzun kenarları ile ikinci koridoru sınırlandırmakta ve bu kenarların üzerinde kapı ve pencereler bulunmaktadır. Kömürlük ile bağlantısı olmayan teneffüşhane, bakkal odası ile bağlantılıdır. Teneffüşhanenin bakkal odası ile bağlantılı olması, bakkal odasının günümüzde kantin ile aynı işlevi taşıdığı savını kanıtlamaktadır. Giriş aksındaki ikinci koridoru kuzeybatı ekseninde kesen diğer koridora ise, özgün çizimde bakkal dükkânı, helâ, sarnıç ve dış kapı olarak tanımlanan mekânlar yerleştirilmiştir.

Birinci ve ikinci sınıf dershanelerinin arasındaki boşlukta, üst kata çıkış merdiveni ve teneffüşhaneye açılan kapı yer alır.

Yapının içinde yaptığımız incelemelerde, teneffüşhanenin üzerinin eternit çatı ile kapatıldığı, kömürlüğün kantin, bakkal dükkânı ile helânın tuvalet, dış kapı dershanesinin kazan dairesi

olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak yapının Sümbül Efendi Külliyesi'ne bitişik olan bahçe duvarının dışında kalan ve özgün çizimde sarnıç olarak tanımlanan birimin günümüze ulaşip ulaşmadığı tarafımızca tespit edilememiştir.

Birinci Kat

Birinci katta tıpkı giriş katta olduğu gibi, simetrik plan düzeni, doğu batı ekseninde uzanan Divanhane ve divanhaneye açılan farklı büyüklükteki beş adet mekândan oluşmaktadır. Divanhanenin iki yanında sıralan bu beş adet mekân, uzun kenarları ile divanhaneyi sınırlandırmakta ve bu kenarların üzerinde kapı ve pencereler bulunmaktadır.

Birinci katta, yapının kuzeydoğu cephesinde ve divanhaneye paralel olan mekânlar, özgün çizimde sağda zabitan odası, solda müdür odası olarak tanımlanmıştır. Müdür odası çizim üzerinden işlevini tanımlayamadığımız başka bir mekânla bölümlenmiş ve bu nedenle müdür odasının biçimi kareye yaklaşmıştır. Zabitan odası ile müdür odasının arasında kalan birim ise, üst katta dışarı doğru çıkma yapan bölüm olmakta ve özgün çizimde cami-i şerif* olarak gösterilmektedir.

Yapının güneybatı cephesinde, divanhaneye açılan dikdörtgen biçimli ve birbirleri ile eş büyüklükte iki adet derslane mekânı vardır. Özgün çizimde zabitan odasının arkasına denk gelen derslane dördüncü sınıf dershanesi, müdür odasının arkasındaki derslane ise, üçüncü sınıf dershanesi olarak tanımlanmıştır.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 42, 43 44, 46, 47, 48 ve 49)

İki katlı ve yığma kâgir olarak inşa edilen Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin cepheleri neoklasik özellik göstermektedir. Giriş cephesinin dışındaki diğer cepheler, giriş cephesine göre daha sade düzenlenmiştir.

Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi ile Fatih ve Soğukçeşme Askeri Rüşdiyelerinin cepheleri büyük ölçüde birbirlerine benzerdir.

Dikdörtgen formunda olan yapının ana girişi, kuzeydoğu cephesi olup giriş, yüksek kaideli altı adet toskana tarzı sütunla vurgulanarak içeri çekilmiş ve giriş kapısı yarım daire kemerli

olarak düzenlenmiştir. Yarım daire kemerli giriş kapısının iki yanında bulunan pilastırlarda geometrik desenli, kemerde ise bitkisel süslemeler vardır.* (Bkz. Fotoğraf 44 ve 49)

Giriş bölümünün üstünde olan ve ikinci kata denk gelen Toskana tarzı sütunlarla taşıtılan cumba karakterindeki kapalı birim, ana kütlede dışarı taşırtılarak cepheye hareket kazandırılmıştır. Bu kapalı bölümün tam ortasına denk gelen bölümde bulunan yarım daire kemerli nişe, kitabe ve tuğra yerleştirilmiştir. Ancak kitabe ve tuğradaki yazılar kazınmış ve okunamaz durumdadır. (Bkz. Fotoğraf 46)

Yapının tüm pencereleri ile ön ve arka bahçe kapıları yarım daire kemerli olarak tasarlanmıştır. Giriş kapısını oluşturan kuzeydoğu cephedeki giriş ve birinci kat pencereleri dikdörtgen profil ve kilit taşı ile vurgulanmıştır.

Üst kattaki kapalı bölümün her iki tarafında, pencere düzeni ile cephedeki simetri vurgulanmıştır.

Yapının köşelerinde, üst kattaki cumba karakterindeki kapalı bölümde pencere aralarında kullanılan kaideli ve başlıklı pilastırlar cepheye hareket katan mimari öğelerdendir.

Dönemin mimari anlayışına uygun olarak çatı; çatıyı saklayan parapet duvarları ile çevrelenmiştir. Parapet duvarlarının arkasında kiremit kaplı kırma çatı vardır.

Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesinin, XIX. yüzyılda tarhlar halinde düzenlenmiş bir bahçesi de bulunmaktaydı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Hareket-i arzdan hasar gören Üsküdar'da'ki Büyük Karakolhane ile Kuleli'de bulunan Mekteb-i İdadi-i Şahane, Beyerbeyi Hastanesi, Fatih, Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyeleri ve Rami Kışlasının Tamirâtı.

* Camii-i Şerif'in olduğu oda, Kocamustafapaşa İlköğretim Okulun'da günümüzde çok amaçlı toplantı salonu olarak adlandırılmıştır.

* Soğukçeşme ve Fatih Askeri Rüşdiyesi'nin yarım daire kemerli giriş kapısının iki yanında bulunan süslemeler, Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi yarım daire kemerli giriş kapısının iki yanındaki geometrik desenli süslemeler ile aynıdır. (Bkz. Fotoğraf 31, Fotoğraf 49 ve Fotoğraf 67)

Dosya No: 9, Gömlek No: 1312RA-32, Fon Kodu: İ.AS., Tarih:01/Ra/ 1312 (Hicri).

2) Kocamustafapaşa Rüşdiye-i Asakiriyesi İmla-yı Türki Hocası Mustafa İhsan Efendi'ye rütbe tevcihi.

Dosya No: 1227, Gömlek No: 96067, Fon Kodu: İ.DH..

3) Kocamustafapaşa Rüşdiye-i Askeriyesi Fransızca Muallimi Mülazım-ı Evvel Necib Efendi'nin Uhdesine Beşinci Rütbeden Mecidi Nişanı İtası.

Dosya No:934, Gömlek No: 74012, Fon Kodu: İ.D.H..

4) Kocamustafapaşa Rüşdiye-i Asakiriyesi Müdürü Kolağası Mehmed Asım Efendi'ye Mecidi Nişanı İtası.

5) Kocamustafapaşa Rüşdiye-i Asakiriyesi Riyaziye Muallimi Tahsin Efendinin Taltif Talebi.

Dosya No:1526, Gömlek No: 86, Fon Kodu: DH.MKT.

6) Ayağı kesilen Kocamustafapaşa Mekteb-i Rüşdiye-i Askerisi şakirdlerinden Mehmed Abdullah Efendi'ye suni bir ayağın atıyye tertibinden imal edilmesi.

Dosya No:350 Gömlek No:46 Fon Kodu: DH.MKT. Tarih: 05/N /1312 (Hicrî)

5.5.1.3 Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi

Konumu

İstanbul/ Beşiktaş, Vişnezade Mahallesi, Şair Nedim Caddesi üzerindeki Akaretler Sıraevleri'nde bulunmaktaydı.

Yapının Tarihçesi

Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi, H/1292 M/1875- 1876 yılında Sultan Abdülaziz Dönemi'nde, İstanbul'da açılan dokuz askeri rüşdiyeden biridir. (Ergin 1941: 762; Sakaoğlu 2003: 90)

Necdet Sakaoğlu, Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'nin Beşiktaş Çırağan Caddesi üzerinde bulunan ve günümüzde Beşiktaş Belediyesi olarak kullanılan yapı olduğunu belirtmektedir. (Sakaoğlu 1994 : 145)

Beşiktaş Belediyesi tarafından Nuri Akbayer editörlüğünde yayınlanan “Dünden Bugüne Beşiktaş” adlı kitabın 251. sayfasında da Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi binasının, günümüzde Beşiktaş Belediyesi olarak kullanılan yapı olduğu belirtilmektedir. Ancak Washington Kongre Kütüphanesi II. Abdülhamid Fotoğraf Albümü'ndeki 1890 ile 1893 tarih aralığındaki bir fotoğrafta, Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi binası olarak Akaretler Sıra Ev Grubunun Şair Nedim Sokakta bulunan bölümü gösterilmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi ile ilgili tespit ettiğimiz 1901 tarihli Dahiliye Nezareti'nde Harbiye Nezaretine yazılan bir belge ise, Çırağan Sarayı karşısında bulunan askeriye'ye ait binanın,* istenmesine rağmen Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'ne tahsisinin mümkün olamayacağına dairdir.**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeye, Washington Kongre Kütüphanesinde bulunan Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi cephe fotoğrafı ve planına (Bkz. Fotoğraf No: 55 ve 54) dayanarak, Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'nin Sakaoğlu ve Akbayer'ın savladığı Çırağan'da ki askeri binada değil de, Akaretler Sıra Evlerinde faaliyet gösterdiğini söylemek mümkündür.

* Çırağan Sarayı'nın karşısında bulunan bina, günümüzde Beşiktaş Belediye Binası olarak kullanılmaktadır.

** Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** B.O.A., Dosya No:19-1, Gömlek No:45. Fon Kodu: DH.İD, Tarih: Hicri 09/L/1329, (Miladi 02/10/1911). Belgenin Latin harflerine transkripsiyonu için **Bkz.** Ekler Ek III Belge No:5.

Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi, kendine ait bir binada faaliyet göstermediğinden dolayı askeri rüşdiyelerin kapatılması ile tarihsel sürecini ve görevini tamamlamıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi ve binasına ilişkin yaptığımız araştırmada, Tophane-i Amire Müşirliği ve Askeri Mektebler Nazırlığı tarafından Saray'a M/1902-1903 tarihinde yazılan bir dilekçede, Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'nin çok harap olmasından dolayı, yapıda sallantı olduğu ve bu nedenle tamire ihtiyacı olduğu ifade edilmektedir. Ancak İnşaat Dairesi'nce tamir için gerekli olan keşfin yapılmasına rağmen, tamiratın başlamadığı ve bu durumunda bir kazaya neden olabileceği ve ivedilikle yapının tamir işleminin gerçekleşmesi gerektiği belirtilmektedir.*

Maarif Salnameleri'nden Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'nde, 1898 ile 1903 tarihleri arasında görev yapan idareciler ile öğretmenlerin isimlerine ve okulun ders programına ulaşmak mümkündür.** Buna göre; Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'nde 1898 yılında müdür olarak Mehmed Ali Efendi görev yapmış, 1899 tarihli salnamede ise, okulun müdürünün ismi verilmemiş kadro münhal (boş) olarak gösterilmiştir. Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'nin, 1901 ve 1903 yıllarındaki müdürü ise Kasım Efendi'dir. Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'nin 1898, 1899 ve 1900 yılı ders programında; Fransızca, İmla, Hüsn-i Hatt, Resim, Coğrafya, Arabî, Farisi ve Türki dersleri bulunmaktadır. 1901 ve 1903 ders yılında, 1898, 1899 ve 1900 yılındaki program aynen muhafaza edilmiş, sadece Türkî dersi programdan çıkarılmış yerine Kavaid dersi eklenmiştir.

Mimari Özellikler

Planda da görüldüğü üzere, Beşiktaş Askeri Rüşdiye binası, iki ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm, ön bahçe ve ana giriş kısmıdır. İkinci bölüm ise, eğitim bloğudur.

Plan (Bkz.Fotoğraf 54)

Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi; üç katlı, dikdörtgen kütleli bir yapıdır. Her kattaki simetrik plan düzeni, doğu batı ekseninde uzanan Divanhane ve divanhaneye açılan çeşitli mekanlardan oluşmaktadır.

* Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** B.O.A., Dosya No:234, Gömlek No:57. Fon Kodu: Y.MTV, Tarih: Hicri 06/C/1320 (Miladi 11/08/1902)

Belgenin Latin harflerine transkripsiyonu için **Bkz.** Ekler Ek III Belge No: 6

** **Bkz.** Ekler, Ek II, Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi

Giriş Kat

Giriş katın planı genel anlamıyla; doğu batı ekseninde uzanan Divanhane ve divanhaneye açılan çeşitli birimlerden oluşmaktadır.

Yapıya hâkim olan çift giriş, giriş kat cephesini üç birime bölmektedir. Özgün çizimde sağdaki giriş öğrenci girişi, sol giriş ise zabitan girişi olarak gösterilmiştir. Öğrenci girişinin sağında ve solunda yer alan kare biçimli ve kendi içlerinde birbirlerine geçişi olan mekânlar teneffüshanedir. Teneffüshanelerin sağında da Kunduralık* bölümü bulunur. Zabitan girişinin solunda yer alan birim ise marangozhane olarak düzenlenmiştir.

Giriş katın bahçe cephesini incelediğimizde, servis birimlerinin bu cepheye yerleştirildiğini görürüz. Özgün çizime göre; solda en köşede kahve odası, kahve odasının yanında kapıcı odası kapıcı odasının yanında da bakkal dükkânı bulunmaktadır. Bakkal dükkânının yanındaki koridor, arka bahçeye açılmaktadır. Koridorun sağında tuvaletler, tuvaletlerin sağına da kömürlük yerleştirilmiştir.

Birinci Kat

Birinci kat planı genel anlamıyla; doğu batı ekseninde uzanan Divanhane ve divanhaneye açılan çeşitli birimlerden oluşmaktadır.

Bu katın ön cephe yerleşim düzeninde, cumba karakterinde üç adet çıkma görülmektedir. Çıkmaların en solda kalanı, dikdörtgen biçimli olup resimhane olarak değerlendirilmiştir. Ortadaki çıkma, dâhili zabitan odasıdır. Resimhane ile dâhili zabitan odası arasında kalan birim ise, depo olarak tanzim edilmiştir. Son çıkmalı bölüm ise özgün çizimde, müdür odası olarak belirtilmiştir. Dâhili zabitan odası ile müdür odasının yanındaki bölüm, hademe odasıdır.

Birinci katın bahçe cephesi yerleşiminde ise, en solda muavin odası, yanında helâ, helânın yanında muallimin odası, muallimin odasının yanında, iki birimli hademe odası bulunur. En sağda da iki birim halinde düzenlenmiş teneffüshane görülmektedir. Teneffüshane biriminin sağda kalan köşesine, kütüphane yerleştirilmiştir.

* Kunduralık bölümünün işlevi tarafımızca tespit edilememiştir.

İkinci Kat

İkinci katın planı genel anlamıyla, doğu batı ekseninde uzanan divanhane ve divanhaneye açılan dikdörtgen biçimli dört adet derslane mekânından oluşmaktadır. Derslane mekanları uzun kenarları ile divanhane sınırlandırmakta ve bu kenarlar üzerinde kapı ve pencereler bulunmaktadır. İkinci katın giriş cephesindeki iki farklı birim sağda dördüncü sene dershanesi, solda üçüncü sene dershanesi olarak değerlendirilmiştir. Üçüncü sene dershanesinin boyutu dördüncü sene dershanesinden daha büyüktür.

İkinci katın bahçe cephesinde dikdörtgen biçimli iki adet derslane mekânı bulunur. Özgün çizimde dördüncü sene dershanesi'nin arkasındaki birim ikinci sene dershanesi, üçüncü sene dershanesinin arkasına denk gelen mekân ise birinci sene dershanesi olarak belirtilmiştir. ikinci sene dershanesi ile birinci sene dershanesi arasındaki boşluk, nöbet odası olarak değerlendirilmiştir.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 55)

Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'nin cephe düzeni neoklasik olarak tanımlanabilir.

Cephede katlar arasındaki geçiş, düz profillerle sağlanmıştır. Birinci katın pencereleri üçlü gruplar halinde düzenlenmiş olup, cepheye hareket ve ritm duygusu katmak amacıyla üçlü pencere grubundan sonraki bölüm, çıkmalı olarak düzenlenmiştir. İkinci katta ise, üçlü pencere gruplarının arasına ve alt kattaki çıkmaya denk gelecek şekilde şeffaf balkonlar yerleştirilmiş ve balkon korkuluklarında metal malzeme kullanılmıştır.

Pencereler, dikdörtgen çerçeve ile çevrelenmiş ve kilit taşları ile belirginleştirilmiştir

Cephede kullanılan giriş ve çıkışlarla bitkisel ya da geometrik karakterli bezeme yapılmadan pencere yerleştirilmeleri ile oynanarak cepheye görsel hareket katılmıştır.

Dönemin mimari anlayışına uygun olarak çatı parapet duvarlarının arkasına gizlenmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1)Beşiktaş Askeri Rüşdiyesine ittihaz olunmak üzere tahliyesine lüzum gösterilen Çırağan Sarayı karşısındaki askeriye a ait binanın tahliye edilemeyeceği.

Dosya No:19-1, Gömlek No:45, Fon Kodu: DH.İD,

2) Beşiktaş Rüşdiye-i Askeriyesi Dahiliye Zabiti Şevket Efendi'ye nişan verilmesi.

Dosya No: 898, Gömlek No: 7140, Fon Kodu: İ..DH., Tarih:18/Z/1300 (Hicri).

3)Beşiktaş Rüşdiye-i Askeriyesi Arabi hocası müderrisinden Haşim Efendi'ye nişan itaası.

Dosya No: 939, Gömlek No: 74332, Fon Kodu: İ..DH., Tarih:17/Ra/1301 (Hicri).

4)Beşiktaş Rüşdiye- Askeriyesi imla hocası Hasan Efendi'ye rütbe tevcihi.

Dosya No: 907, Gömlek No: 72092, Fon Kodu: İ..DH., Tarih:10/R/1301 (Hicri).

5) Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi talebelerinden dört çocukta hastalık şüphesi görüldüğü ve tedavilerinin yapıldığı

Dosya No: 81, Gömlek No: 191 Fon Kodu: Y.MT.V Tarih:17/S/1311 (Hicri).

6) Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi talebesinden Mustafa Efendi'nin Baytar Askeri Rüşdiyesine kabulü hakkında Tophane Müşiriyetinin istizanı.

Dosya No: 63, Gömlek No: 152, Fon Kodu: Y.MT.V Tarih:30/Za/1309 (Hicri).

7) Beyoğlu mutasaarır vekili İsmail Rıza'nın Beşiktaş Askeri Rüşdiye Mektebini bitiren oğlunun Harbiye Mektebine kaydedilmesi ile ilgili istirhamı.

Dosya No: 20, Gömlek No: 68, Fon Kodu: Y.PRK.ZB.. Tarih: 29/Z/1315 (Hicri).

8)Beşiktaş Rüşdiye-i Askeriyesi binasının tamiri.

Dosya No: 234, Gömlek No: 57, Fon Kodu: Y..MTV. Tarih: 06/C /1320 (Hicri)

9) Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi Müdüriyetine Üsküdar'da bulunan Toptaşı Rüşdiye-i Askeriyesi Müdürü Kolağası Haydar Efend'nin terfii ve tayini

Dosya No: 56, Gömlek No: 1323 R-41, Fon Kodu: İ..AS.. Tarih:24/R/1323 (Hicri).

10) Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi Müdürü Binbaşı Haydar Efendi'nin izin talebi.

Dosya No: 309, Gömlek No: 127, Fon Kodu: Y.MT.V Tarih: 15/R/1326 (Hicri).

11) Hariciye Nazırının mahdumunun Beşiktaş Askeri Rüşdiyesine kaydı için alınan kart.

Dosya No:50, Gömlek No: 75 Fon Kodu: Y.PRK.ASK. Tarih: 20/M/1306 (Hicri).

5.5.1.4 Gülhane Askeri Rüşdiyesi

Konumu İstanbul/ Eminönü, Cankurtaran Semtı

Yapının Tarihçesi

Gülhane Askeri Rüşdiyesi binası, Sultan Abdülmecid Döneminde 1848 yılında Asakir-i Hassa-yı Şahane askerleri için hastane olarak inşa edilmiştir. 1848- 1860 yılları arasında hastane olarak kullanılan yapıya, 1860 yılında Mekteb-i Harbiye'nin İdadi kısmı taşınmıştır. 1865 yılında okulun Galatasaray Kışlasına taşınmasından sonra hastane binası, 1876- 1894 yılları arasında Gülhane Askeri Rüşdiyesi olarak kullanılmış, 1894 yılındaki depremden sonra ise yapı boşaltılmış, 1894- 1898 yılları arasında ise Dul Kadınlar Evi olarak kullanılmıştır. (Özbay 1976: 337; Altıntaş 1998:1, 2; Çiftçi 2004: 212)

Gülhane Askeri Rüşdiyesi 30 Aralık 1898'de II. Abdülhamid'in doğum gününde Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi'ne tahsis edilmiştir. (Altun; 2003: 51)

XIX. yüzyıl boyunca Gülhane (Hastanesi) Askeri Rüşdiyesi'nin etrafına çeşitli yapılar eklenmiştir. 1847 yılında bir karakol, 1855 Kırım Savaşı nedeniyle ön bahçeye 400- 500 yatak kapasiteli iki baraka inşa edilmiştir. (Altıntaş 1998: 3, 4, 5)

Yapı, 1913- 1914 tarihli Alman Sendika Haritası'nda Gülhane Hastanesi adıyla gösterilmiştir. (Çiftçi 2004: 213)

Yukarıda bahsedilen yapıların hiçbiri günümüze ulaşmamış, sadece Gülhane (Hastanesi) Askeri Rüşdiyesi yapısı ulaşmıştır. Yapı, günümüzde herhangi bir işlev için kullanılmamakta olup askeri bölge sınırları içinde kalmıştır. (Çiftçi 2004: 213)

Mimari Özellikler

Planda da görüldüğü üzere, (Bkz. Fotoğraf 57) Gülhane Askeri Rüşdiyesi iki bölümden oluşmaktadır: Bahçe ve eğitim binası.

Plan (Bkz. Fotoğraf 57)

Gülhane Askeri Rüşdiyesi; iki katlı ve dikdörtgen kütleli bir yapıdır. Bina 14.80x60 m boyutlarındadır. (Çiftçi 2004: 213)

Giriş Kat

Gülhane Askeri Rüşdiyesi'nin giriş katta bulunan tüm mekânları servis birimleri olarak değerlendirilmiştir. Bu katta uygulanan simetrik plan düzeni, doğu batı ekseninde uzanan Divanhane ve divanhaneye açılan çeşitli birimlerden oluşmaktadır.

Yapının girişi, kuzey cephedeki giriş aksında yer almaktadır. (Çiftçi 2004: 213) Kuzey cephedeki mekânlar, giriş kapısı merkez alınmak üzere kapının sağında köşede dikdörtgen biçimli birinci ve ikinci senelere (sınıflara) ait taamhane, taamhane'nin yanında kare şekilli depo ve en sağda dikdörtgen biçimli hademe odası olarak düzenlenmiştir Giriş kapısının solunda ise sırasıyla; üçüncü sene boşluğu*, birinci sene boşluğu ve bakkal dükkânı olarak sıralanmıştır. Hademe odasının bulunduğu mekân, ana giriş kapısı açıklığı nedeniyle ikiye bölünmüştür.

Yapının arka cephesini temsil eden güney cephesindeki dikdörtgen biçimli tüm birimler divanhaneye açılmaktadır.

İkinci katın planını batı- doğu ekseninde takip edilecek olursa; cephenin en ucunda dördüncü ve üçüncü senelere (sınıflara) ait taamhane, taamhane'nin yanında depo, deponun yanında dördüncü sene boşluğu ve en köşede teneffüshane yer almaktadır.

Giriş katın kuzey ve güney cephesinde bulunan mekânlar, uzun kenarları ile divanhaneyi sınırlandırmış ve bu kenarlar üzerine kapı ve pencereler yerleştirilmiştir.

Giriş katın sağ kenarında üst kata çıkış merdivenleri, sol kenarında ise helâlar bulunmaktadır.

* Gülhane Askeri Rüşdiyesine ait özgün çizimde geçen boşluk kelimesinin anlamı ve işlevi tarafımızdan tespit edilememiştir.

Birinci Kat

Gülhane Askeri Rüşdiyesi'nin birinci katı, derslane ve idari hizmet mekânlarına tahsis edilmiştir.

Birinci katta da aynı giriş katta olduğu gibi divanhane, yapıyı doğu batı ekseninde bölümlenmekte ve tüm birimler divanhaneye açılmaktadır.

Birinci katın kuzey cephesinde sırasıyla; dâhiliye zabitan odası, müdür odası, hocalar odası, işlevi belirtilmemiş bir oda ve cami-i şerif bulunmaktadır.

Güney cephesinde ise sırasıyla, en köşede dördüncü sene dershanesi, üçüncü sene dershanesi, ikinci sene dershanesi ve birinci sene dershanesi yer almaktadır. Dershanelerin tümü dikdörtgen biçimlidir.

Gülhane Askeri Rüşdiyesi'ndeki, derslane birimleri, Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'nde olduğu gibi tek bir katta ve belli bir sıra içerisinde düzenlenmiştir.

Merdivenler her iki katta divanhanenin doğu ve batı uçlarına bulunmaktadır. Ayrıca yapıya ait özgün çizimde, her iki katta yapının doğu cephesine dışarıya taşırılmış olarak düzenlenen helâlar görülmektedir.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 58 ve 59)

İki katlı olan Gülhane Askeri Rüşdiyesi'nin görüntüsü verilen cepheleri, Neoklasik usluptadır.

Yapının giriş ve birinci kattaki pencereleri basık kemerlidir. Cepheye hareket katma amacıyla kat aralarında profil silme kullanılmıştır.

Yapı, kiremit kaplı kırma çatı ile örtülüdür.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Gülhane Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Gülhane Rüşdiye-i Askeriyesi Kavaid-i Osmaniye Muallimi Osman Efendi Uhdesine Rütbe-i Rabia Tevcihi.

Dosya No: 1254, Gömlek No: 98401, Fon Kodu: İ.DH., Tarih: 23/Ca/1309 (Hicrî)

2) Gülhane'de bulunan Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Müdürü Topçu Kolağası Hilmi Efendi'ye nişan itası.

Dosya No:962, Gömlek No: 76126, Fon Kodu: İ.DH.. Tarih: 27/Z /1302 (Hicrî)

3) Gülhane Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Muallimi Ahmed Şevki Efendi'ye müterakim maaşına bedel evkaftan hane itası.

Dosya No: 846, Gömlek No: 67936, Fon Kodu: İ.DH.. Tarih: 13/Ra/1299 (Hicrî)

4) Gülhane Mekteb-i Rüşdiye-i Askerisi İmla Hocası Hüseyin Remzi Efendi'ye rütbe-i salise tevcihi.

Dosya No:1195, Gömlek No: 67936, Fon Kodu: İ.DH.. Tarih: 23/S /1308 (Hicrî)

5) Gülhane'deki Muhacirin Eytamhanesi'nde bulunan muhacirlerden Gülhane Rüşdiye-i Askeriyesi'ne devam eden çocukların ihtiyacı olan kitapların Maarif Nezareti'nce ianeten itası.

Dosya No:1633 Gömlek No:72 Fon Kodu: DH.MKT. Tarih: 02/Za/1306 (Hicrî)

6) Gülhane Rüşdiye-i Askeriyesi'ne devam eden muhacir yetimleri için istenen kitapların nezaret anbarlarında bulunmadığı

Dosya No:1650 Gömlek No:11 Fon Kodu: DH.MKT. Tarih: 24/Z /1306 (Hicrî)

7) Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye kaydını talep eden Gülhane Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyesi mezunlarından (Refail)'in istidasına göre gereğinin yapılması.

Dosya No:28 Gömlek No:9 Fon Kodu: DH.MKT. Tarih: 17/L /1310 (Hicrî)

8) Mekteb-i Harbiyye-i Şahane Meç ve Kılınc Talim Muavini Süvari Yüzbaşı Sadık ve Alman Muallim Muavini Yüzbaşı Hasan Hüsnü ve San'a Rüşdiye-i Askeriyesi Resim Muallimi Yüzbaşı İsmail Remzi ve Gülhane Rüşdiye-i Askeriyyesi Lisan Muallimi Mülazım-ı evvel Ahmed Ziya Efendilere dördüncü rütbeden Mecidi nişanı ihsanı

Dosya No:29 Gömlek No:1311/S-122 Fon Kodu: İ..TAL. Tarih: 13/S /1311 (Hicrî)

5.5.1.5 Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi

Konumu

İstanbul/ Eminönü ilçesi, Gülhane Semti, Alemdar Caddesi'nde bulunmaktadır.

Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi, şehrin ana arterinde inşa edilmiştir.

Yapının Tarihçesi

Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin, kuzeydoğu (giriş) cephesinde bulunan kitabesinin ilk satırında, Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin Sultan Abdülhamid tarafından tesis edildiği, * son satırında ise okulun H/1292, M/1875- 1876 yılında açıldığı yazmaktadır. Ancak okulun açılış tarihi ve kurucusu ile ilgili olarak kitabede, tarihsel bir hata söz konusudur. Çünkü Hicri 1292 tarihi, Miladi takvime göre 7 Şubat 1875'te başlamakta, 27 Ocak 1876'da sona ermektedir. Sultan Abdülhamid ise tahta, Hicri 1293/Miladi 31 Ağustos 1876 tarihinde çıkmıştır. Kitabeye göre okulu tesisi eden Sultan Abdülhamid olduğuna göre, okulun açılış tarihinin Hicri 1292 olması imkânsızdır. Ya da okul eğer H/1292 yılında açıldıysa, okulu açan Padişah Sultan Abdülaziz olmalıdır.

Kitabedeki bu çelişkili ifadedden dolayı, Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin açılış tarihini XIX. yüzyılın son çeyreği olarak belirlemek daha anlamlı olacaktır.

1900- 1901 yılında Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'ne telgrafhane nakledilmiş ve yapıya telgraf ve posta idareleri için bir yeni bir birim inşa edilmiştir.**

* Sekiz mısralı manzume aşağıdaki gibidir.

*Mekteb-i Rüşdiyye-i Askeriye
‘‘Hazret-i Abdülhamid Han ma‘arif- pişenin
Mülkün istikbalini te‘mindir emniyyesi
Onun için açtı yer yer muntazam rüşdiyyeler
Ne Stanbul ve ne Bağdad kaldı ne Suriyesi
Nakd-i vakti sarf edib gel cem‘-i zad-ı daniş et
Harc-ı alemdir ucuzdur şimdi vezni kıyyesi
Hame-i taz-ı vatan Hüsni dedi tarihine
Feyz-ü ilmin menba‘dır askeri rüşdiyyesi’’
‘sene 1292 ketebe Aziz*

** Başbakanlık Osmanlı Arşivinden Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'ne telgrafhanenin nakledilmesine ilişkin olan belge için **Bkz.** B.O.A., Dosya No: 85, Gömlek No: 1318/B-35, Fon Kodu: İ.HUS., Tarih: Hicri 07/B/1318, (Miladi 31 /10/1900).

Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi; 1972 yılından itibaren Adli Tıp, 1980'den sonra bir süre de Devlet Güvenlik Mahkemesi olarak kullanılmıştır. Yapı, 1997 yılından beri kesintisiz olarak Çocuk Suçları Mahkemesi olarak yargıya hizmet etmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'ne ilişkin 26 Ağustos 1898 tarihli Dâhiliye Nezareti'ne yazılan bir belge; geçici bir süre için Posta ve Telgraf Nezareti'ne tahsis edilen Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi binasından Posta ve Telgraf Nezareti'nin çıkarılması, ivedilikle yapının Polis Mektebi'ne tahsisi ve Polis Mektebi Müdürlüğüne Mühendishane-i Berr-i Hümayun muallimlerinden Kolağası Selim Sırrı Bey'in tayini hakkındadır.*

Maarif Salnameleri'nden Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nde, 1898- 1903 tarihleri arasında görev yapan idareciler ile öğretmenlerin isimlerine ve okulun ders programına ulaşmak mümkündür.** Buna göre Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nde 1898 yılında Mustafa Suud Efendi, 1899, 1900, 1901 ve 1903 yılları arasında ise, Cemil Efendi müdür olarak görev yapmıştır.

Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin 1898 yılı müfredatında; İmla, Hüsn-i Hatt, Coğrafya, Resim, Fransızca, Arabî, Farisi ve Türki dersleri bulunmaktadır. 1899'da 1898 yılı programı aynen uygulanmış, programa sadece Riyaziye dersi eklenmiştir. 1900 yılında ders programı bir önceki yıl gibi uygulanmış sadece Türkî dersinin adı Kavaid-i Türkî olarak değiştirilmiştir. 1901'de Kavaid-i Türkî dersi, Kavaid olarak tekrar geri gelmiştir. 1903 yılında ise 1901'deki ders programı aynen uygulanmış, ancak Kavaid dersi müfredattan çıkarılmıştır.

Mimari Özellikler

Planda da görüldüğü üzere Soğukçeşme Askeri Rüşdiye binası, üç ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm; yapıyı kuzeydoğu ve güneydoğu yönünde geniş, kuzeybatı ve güneybatı yönünde ise koridor şeklinde çevreleyen bahçe ve kuzeydoğudaki ana giriş kısmıdır. İkinci bölüm ana eğitim bloğu, üçüncü bölüm ise, kuzeybatı ve güneybatı yönünde yer alan servis birimlerinin bulunduğu yan bahçededir.

* Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** B.O.A. , Dosya No: 325, Gömlek No: 103, Fon Kodu: Z.B. Tarih: (Rumi 14/Ağustos /1314) (Miladi 26/08/1898).

Belgenin Latin harflerine transkrpsiyonu için **Bkz.** Ekler, Ek III, Belge No: 7.

** **Bkz.** Ekler, Ek II, Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi

Plan (Bkz. Fotoğraf 61)

Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi; iki katlı, dikdörtgen kütleli bir yapı olup yığma kâgir malzemeden üretilmiştir.

Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin plan düzeni; Kocamustafapaşa, Edirne ve Diyarbakır Askeri Rüşdiyeleri ile benzer özellikler taşımaktadır.

Giriş Kat

Yapının simetrik plan düzeni, doğu batı ekseninde uzanan gezinti* ve gezintiye açılan toplam beş adet mekândan oluşmaktadır. Gezintinin iki yanına sıralanan beş adet mekân, uzun kenarları ile gezintiye sınırlandırmakta ve bu kenarlar üzerinde kapı ve pencereler bulunmaktadır.

Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'ndeki mekânları özgün çizim üzerinden tanımlayacak olursak yapının kuzeydoğu cephesinde yer alan giriş kapısının sağında resimhane ve oda bulunur. Planda oda olarak tanımlanan bu mekân, resimhanenin bölümlenmesiyle elde edilmiş ve bu nedenle, resimhanenin biçimi kareye yaklaşmış ve kapının solunda yer alan diğer resimhaneye göre de boyutu farklılaşmıştır

Giriş katının güneybatı cephesinde giriş aksının sağında kalan mekân, birinci sene dershanesi solundaki ise ikinci sene dershanesidir. Her iki dersane biriminin biçimi dikdörtgen olup birbirleri ile eş büyüklüktedir.

Giriş katından birinci kata çıkış, ana giriş aksındaki merdivenle sağlanır. Gezintinin her iki ucuna yerleştirilen kapılarla dışarıya çıkış sağlanmıştır.

Ana kütleliğin kuzeybatı ve güneybatı yönlerine servis birimleri eklenmiştir. Servis birimlerine ana kütleliğin ve bahçeden sağlanmıştır. Özgün çizimde kuzeybatı cephesinde gösterilen dikdörtgen biçimli ve kısa kenarı ile dış bahçe duvarını ile sınırlandıran birim, teneffüşhane olarak belirtilmiştir. Yapının önünden günümüzde yol geçtiği için teneffüşhane, yapının ana

* Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi ait olan özgün çizimde, Gezinti olarak tanımlanan mahal, Fatih, Kocamustafapaşa, Beşiktaş ve Gülhane Askeri Rüşdiyeleri'nde divanhane olarak tanımlanan birim ile aynı işleve sahip olabilir.

giriş ile aynı seviyeye çekilmiş ve böylece ana giriş ile bahçe kapısı arasındaki boşlukta ortadan kalkmıştır.

Teneffüşhanenin girişe paralel olan cephesindeki kısmı, bakkal dükkânı ve kahve olarak bölümlenmiş ve girişleri okul dışından sağlanmıştır. Bakkal dükkânı ve kahve, teneffüşhane gibi istimlâk nedeniyle ortadan kalkmıştır.

Teneffüşhane ile ana kütlenin arasındaki boşlukta, günümüzde de mevcut olan Çeşme bulunmaktadır.

Ana kütleyle göre güneybatıda kalan üstü kapalı dikdörtgen biçimli birim, planda teneffüşhane olarak belirtilmiştir. Teneffüşhaneye giriş, ana kütle ile teneffüşhane arasındaki gezinti olarak nitelenen boşluktan sağlanmaktadır.

Teneffüşhanelerin ikisinin ve tuvaletlerin üstüne günümüzde kat ilavesi yapılmıştır.

Kuzeybatı ve güneybatı teneffüşhanelerinin arasındaki boşluğa, helâlar yerleştirilmiş olup günümüzde de aslına uygun şekilde kullanılmaktadır.

Birinci Kat

Birinci katın simetrik plan düzeni, tıpkı giriş katta olduğu gibi, doğu batı ekseninde uzanan Divanhane ve divanhaneye açılan toplam yedi adet mekândan oluşmaktadır. Divanhanenin iki yanına sıralanan bu yedi adet mekân, kenarları ile divanhaneyi sınırlandırmakta ve bu kenarlar üzerinde kapı ve pencereler bulunmaktadır.

Birinci katın kuzeydoğu cephesinde cephede, yapı aksında dışarı doğru çıkma yapan cumba karakterindeki bölüm, özgün çizimde cami-i şerif olarak belirtilmiştir. Cami-i Şerif'in kuzeybatı bölümü, dikey eksende kesilerek kare biçimli üç odaya bölünmüştür. Özgün çizimdeki yazının bozukluğu nedeniyle bu odaların işlevi okunamamaktadır. Bu odaların divanhane ile bağlantıları olmayıp, girişleri Cami-i Şerif'ten sağlanmaktadır. İşlevi tanımlanmamış odaların yanında seyir odası* yer almaktadır.

* Seyir Odasının işlevi, öğrencilerin hal ve hareketlerinin gözlemlendiği birim olmalıdır.

Cami-i Şerif'in güneydoğusunda da işlevi tanımlanmamış oda, odanın yanında sokağa cepheli hacegan odası bulunmaktadır.

Birinci katın güneydoğu ana giriş aksına göre, sağda dördüncü sınıf dershanesi ve solda üçüncü sınıf dershanesi bulunmaktadır. Üçüncü sınıf dershanesi ile dördüncü sınıf dershanesi arasındaki boşluğa, alt kata ulaşımı sağlayan merdiven boşluğu yerleştirilmiştir.

Divanhanenin giriş aksına göre sağında kalan bölüm, yapının dışına taşırılmış ve planda oda olarak ifade edilmiştir.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 62, 63, 65, 66, 67, 68 ve 69)

İki katlı, kâgir, simetrik ve rasyonel formlu bir yapı olan Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin cepheleri neoklasik özellik göstermektedir.

Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin cephe biçimlenişi Fatih ve Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyeleri ile benzerdir.

Yapıya giriş, üç basamaklı merdivenle sağlanır. Özgün çizimde üç basamaklı olarak gösterilen toskana sütunlu yapının ana giriş merdiveni, günümüzde iki basamaklıdır. Dikdörtgen formunda olan yapının ana girişi, kuzeydoğu cephesi olup giriş, yüksek kaideli altı adet toskana tarzı mermer sütunla vurgulanarak içeri çekilmiş ve giriş kapısı yarım daire kemerli olarak düzenlenmiştir. Yarım daire kemerli giriş kapısının iki yanında bulunan pilastırlarda geometrik desenli süslemeler vardır. (Bkz. Fotoğraf 62,63 ve 67)

Giriş bölümünün üstünde olan ve ikinci kata denk gelen toskana tarzı sütunlarla taşıtılan cumba karakterindeki kapalı birim, ana kütlede dışarı taşırtılarak cepheye hareket kazandırılmıştır. Bu kapalı bölümün tam ortasına denk gelen bölümde bulunan yarım daire kemerli nişe, H/ 1292, M/1875- 1876 tarihini veren kitabe, oval şekilli ayyıldız madalyon yerleştirilmiştir. Madalyonun üzerinde silah ve çeşitli müzik aletlerinin yer aldığı yüksek kabartma tekniğinde çalışılmış rölyef bulunmaktadır. (Bkz. Fotoğraf 66)

Yapının tüm pencereleri ile kapıları yarım daire kemerli olarak tasarlanmıştır. Sadece kuzeydoğudaki cephesindeki giriş ve birinci kat pencereleri, dikdörtgen profilile çevrelenmiş ve kilit taşı ile vurgulanmıştır.

Yapının köşelerinde, üst kattaki cumba karakterindeki kapalı bölümdeki pencere aralarındaki kaideli ve başlıklı pilastırlar ve kat heye hareket katan mimari öğelerdendir.

Dönemin mimari anlayışına uygun olarak çatı çatıyı saklayan parapet duvarları ile çevrelenmiştir. Parapet duvarlarının arkasında kiremit kaplı kırma çatı vardır.

Fotoğraf 62'ye göre, okul girişinin sağ tarafında bir kulübe bulunmaktadır. Kulübenin işlevinin, günümüzdeki anlamıyla danışma ve güvenlik birimi olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca gene bu fotoğrafa göre Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin etrafının duvar ve demir parmaklıklarla çevrilmesi, Osmanlı toplum yaşamındaki geleneksel okul kavramının terk edildiğinin, okullara kamusal alan ifadesi kazandırılmaya çalışıldığının ifadesidir. (Bkz. Fotoğraf No: 62)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Soğukçeşme Rüşdiye-i Askeri Binası Polis Mektebine tahsis edilerek müdürlüğüne Kolağası Selim Sırrı Bey'in tayini

Dosya No: 325, Gömlek No: 103, Fon Kodu: ZB.

2) Harbiye Mektebi Dâhiliye Yüzbaşı Mustafa Efendi'nin bir derece terfiyle Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'ne müdür ihsanı

Dosya No: 34, Gömlek No: 1311 R-018, Fon Kodu: İ.TAL.,

3) Soğukçeşme Rüşdiye-i Askeriyesi Müdürü Kolağası Mehmed Asım Efendi'ye terfi-i rütbesi

Dosya No:934, Gömlek No: 74012, Fon Kodu: İ.D.H..

4) Soğukçeşme Rüşdiye-i Askeriyesi Müdürü Kolağası Cemil Efendiye Dördüncü Mecidi Nişanı itaası

Dosya No:406, Gömlek No: 1324Ş-014, Fon Kodu: İ.TAL.,

5) Telgraf ve Posta Dairesi'nin bulunduğu Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi içinde telgraf eşyaları için bir baraka inşası,

Dosya No:17, Gömlek No: 1321L-05, Fon Kodu: İ.PT.,

6) Soğukçeşme Rüşdiye-i Askeriyesi Müdürü Piyade Sağ Kolağası Tevfik Efendi'nin bir derece terfii ile mektebin Dâhiliye Binbaşılığı'na tayini.

Dosya No: 8, Gömlek No: 1311/L-11 Fon Kodu: İ..AS., Tarih: 28/L/1311 (Hicri).

7) Soğukçeşme Rüşdiye-i Askeriyesi Riyaziye Muallimi Kolağası Mesud Efendi'nin uhdesine binbaşılık verilmesi.

Dosya No: 15, Gömlek No: 1313/L-03 Fon Kodu: İ..AS., Tarih: 18/L/1313 (Hicri).

8) Leyli Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriye'den birine kayıt ve kabulünü isteyen Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi müdavimlerinden Mehmed Süreyya Efendi'nin arzuhalinin takdim edilmiş olup gerekenin yapılması.

Dosya No: 91, Gömlek No: 86 Fon Kodu: DH.EUM.THR. Tarih:19/L/1327 (Hicri).

9) Yangın söndürülmesinde üstün hizmeti görülen Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi talebesi Ragıb Efendi'nin nişanla taltifi.

Dosya No:322, Gömlek No: 28, Fon Kodu: ZB., Tarih: 05/Şu/1323 (Hicri).

10) Soğukçeşme Rüşdiye-i Askeriyesi hademelerinden Mehmet Ağa'ya ait tarik bedeli nakdiyesinin memleketinde de kesilmesi üzerine bu gibilerden mezkur bedelin ne şekilde tahsil edileceğinin ilgili yerlere tebliği.

Dosya No:128, Gömlek No: 63, Fon Kodu: DH.UMVM., Tarih: 04/Z/1332 (Hicri).

11) Posta ve telgraf idareleri için eski zabtiye dairesi arsasına müceddeden bir daire inşası ve Telgraf Nezareti'nin Soğukçeşme Rüşdiye-i Askeriyesi'ne nakli hususlarının Meclis-i Mahsus'da müzakeresiyle kararının mazbatayla Padişah'a arzı.

Dosya No:85 Gömlek No:1318/B-21 Fon Kodu: İ..HUS. Tarih: 05/B /1318 (Hicri)

5.5.1.6 Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi

Konumu

İstanbul/Eyüp Bahariye Mevkiinde bulunmaktaydı.

Yapının Tarihçesi

Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi, 1884 yılında II. Abdülhamid Dönemi'nde İplikhane-i Amire Binası'nda açılmıştır.

1827 yılında açılan İplikhane-i Amire Binası, Hareke ve Feshane Fabrikalarının modern üretime geçmeleri nedeniyle, XIX. yüzyılın son çeyreğinde tarihsel süreci ve misyonunu tamamlamıştır. Üretim durduktan sonra yapı, 1876- 1877 Osmanlı Rus Savaşı'nda 1500 yataklı hastane olarak hizmet vermiş, hastanenin Humbaracı Kışlasına taşınmasından sonrada, 1884 yılında Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi'ne tahsis edilmiş, askeri rüşdiyeler kapatılncaya kadar da eğitim hizmetini sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı sonrası 1921 yılına kadar tekrar hastane olarak kullanılan İplikhane-i Amire Binası, 1921'den sonra göçmenlere misafirhane hizmeti vermiş, 1924 yılında da 3. Kolordu Komutanlığına tahsis edilmiştir. (Parmaksız 2005: 537) 1922 yılı kadaastro planlarında görülen İplikhane-i Amire, belirlenmeyen bir tarihte yıkılmış, yıkıldıktan sonra da arsası bölünerek satılmıştır. Arsanın bir bölümüne 1972 yılında Eyüp Lisesi, bir bölümüne de Bahariye Mensucat Santral Fabrikası ile İngiliz Santral Dikiş Fabrikası yapılmıştır. Fabrikaların bulunduğu bölüm, 1988 yılında Haliç ve çevresi düzenleme çalışmaları sonucunda park olarak düzenlenmiştir. (Çiftçi 2004: 284) İplikhane arsasının diğer bölümüne 1972 yılında inşa edilen Eyüp Lisesi, günümüzde eğitim faaliyetine devam etmektedir. (Parmaksız 2005: 537)

Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi için, yeni bir bina inşa edilmemiş, 1827 yılında yapılan İplikhane-i Amire Fabrikası okul için tahsis edilmiştir. II. Abdülhamid Dönemi'nde açılan Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi için yeni bir okul yapısının tahsis edilmemesi ve okulun bir fabrika binası içerisinde teşkilatlandırılmış olması, dönemin eğitim anlayışı ile paralellik göstermemektedir. Üretim ve sanayileşme işlevine hizmet ederken sonrasında daha farklı bir amaç, eğitim için fonksiyonel hale getirilen İplikhane-i Amire Binası ile Abdülhamid'in meşruiyet sorunsalını, mevcut mimari tasarım üzerinden çözebilmesi adına

anlamalı görünmemektedir. Ancak, XIX. yüzyıl, Osmanlı ve Dünya İmparatorlukları için temsiliyet probleminin çözümü ile uğraşılan bir dönem olduğu için, Abdülhamid de bu okul üzerinden, kendini mimarinin dışındaki farklı argümanlarla ifade etmenin yolunu kanımızca bulmuş olmalıdır. Abdülhamid meşruiyet imgesini, okul girişine koyulan padişah tuğrası ve kitabesiyle, ideolojikleştirilmiş ders programıyla, derslerde kullanılan eğitim materyalleri ile (Bayrak, Harita) okulda gerçekleştirilen törenlerle, sabah akşam Padişah'a dua edilmesi ve törenlerde öğrencilerin Padişahım Çok Yaşa diye bağırması ile sağlamış olmalıdır.

Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi'nin isminin önüne konulan Baytar ve Eczacı tanımlaması, askeri rüşdiyeler terminolojisinde bir farklılığa işaret etmektedir. II. Abdülhamid Dönemi'nde ve daha öncesinde açılan askeri rüşdiyelerin isminde bu örnekte olduğu gibi askeri eğitimin yanı sıra mesleki eğitiminde verildiğini belirten bir tanımlamaya rastlanılmamıştır. Bu düşüncemizi, Tıbbiye Mektebine öğrenci yetiştirmek amacıyla açılan Gülhane, Kocamustafapaşa ve Üsküdar Askeri Rüşdiyelerinin isimlerinin önünde tıbbiyeye öğrenci yetiştirdiklerine dair özel bir tanımlamama konulmaması da desteklemektedir. Bu nedenle, Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi'nin askeri rüşdiye olmasının yanısıra meslek okulu niteliğini de taşıdığını söylemek ifadesi yanlış bir kanıya varmak olmayacaktır.

Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi ilk açıldığında gündüzlü (nehari) ve yatılı (leyli) olarak düzenlenmiştir. Yatılı bölüm iki gruba ayrılmıştır:

1-Sınıfı Mahsus*

2-Misafir

* Sınıf-ı Mahsus öğrencilerinin özellikleri ve nasıl bir amacı gerçekleştirmek için okutuldukları konusu, eğitim tarihimizde tam olarak aydınlığa kavuşturulamamıştır. Komutanların, subayların ve devlet adamlarının çocukları oldukları, özel muamele gördüklerini belirten kaynakların yanında, II. Abdülhamid'in İmparatorluğun muhtelif unsurlarını kendine bağlamak için bu öğrencileri mekteplerde topladıkları belirtilmektedir. Üstünkörü bir eğitimden sonra bu öğrencilere rütbelere verilerek, padişah sadık bendeler haline getirildikleri iddia edilmektedir. Bir başka iddia da merkeze zayıf bağlarla bağlı, dış tahriklere açık aşiret ve grupları kontrol altında tutmak için, eskiden beri uygulanan sarayda rehin tutma usulünün yeni bir uygulaması olduğu şeklindedir. **Bkz.** Çam, Y., (1991), Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar Rüştîye- İdadi- Harbiye (1892- 1902), Genelkurmay Basımevi, s: 46, Ankara.

Sınıf-ı Mahsus'a mensup öğrencilere Hamidi Dönemde de tanınan ayrıcalıklar ise aşağıdaki gibi ifadelendirilmiştir.

“Üst düzey askeri ve sivil erkânın oğullarına ayrıcalıklı bir stataü sağlanması, Abdülhamid rejimin politikasıydı. İstanbul’lu üst düzey memurlarının oğulları sadece okullara kabul edilirken değil, eğitimlerinde de kayırılıyordu. Örneğin Harbiye’de bu şanslı oğullara özel yemek ve daha iyi yatakhaneler gibi ayrıcalıkların yanısıra dah okulda eğitim görürken terfi gibi ödüller de veriliyordu”. **Bkz.** Kayalı, H., (1998), Jön Türkler ve Araplar: Osmanlı İmparatorluğu’nda Osmanlılık Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918), (Çev. T. Yöney, Yay.Haz. A. Anadolu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s:78, İstanbul..

Sınıfı Mahsus'da kendi içinde, Baytar ve Eczacı sınıfları olarak ikiye ayrılmaktaydı. Sınıfı Mahsus'ta okuyabilmenin olmazsa olmaz şartı, aday öğrencinin babasının subay olmasıdır. Devlet kademelerinde çalışan memurların çocukları Sınıfı Mahsusa kesinlikle kaydedilmez, isterlerse misafir sınıfına kayıt edilebilirlerdi. Sınıfı Mahsus'a yazılan subay çocukları, eğitime başlamadan önce çekilen kura sonucunda, Baytar ya da Eczacı sınıflarında öğrenimlerine başlama hakkına sahiptiler.

Baytar ve Eczacı grupları aynı öğretmenlerden ve aynı sınıflarda eğitim almaktaydılar. Dört yılın sonunda baytar veya eczacı sınıfından mezun olan eczacı ve baytarlar, Kuleli'deki Askeri Tıbbiye Mektebi'ne devam etmekteydiler. Misafir sınıfında okuyan öğrenciler ise, mesleki eğitime tabii tutulmuyor ve mezuniyetlerinde de Kuleli Askeri Tıbbiye Mektebi'ne devam etmek zorunda da değildiler. Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi'nde gündüzlü olarak okuyan öğrenci ise, misafir öğrenciler gibi askeri ve tıbbi idadilerde açılan sınavları kazandıkları takdirde, seçtikleri okula gitmek konusunda özgürdüler.

Maarif Salnameleri'nden Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi'nde, 1898- 1903 tarihleri arasında görev yapan idareciler ile öğretmen isimlerine ve okulun ders programına ulaşmak mümkündür. * Buna göre; Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi'nde 1898 ile 1901 yılları arasında tabib^{**} olarak Ekber Efendi, 1903'de ise Halil Hamdi Efendi görev yapmıştır. Ayrıca okulun idari kadrosunda; Umur-u Hesabiyye Memuru, Esvab Emini, Evrak Memuru, Hastalar Ağası, Tabur İmamı, Tabur Kâtibi Cerrah ve Eczacı bulunmaktaydı.

Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi'nde, mesleki derslerin yanısıra diğer askeri rüşdiyelerde uygulananan müfredata yer verilmekteydi.

Mimari Özellikler

Fotoğraf 71'de de görüldüğü üzere Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi iki ana bölümden oluşmaktadır. Buna göre; U'nun ortasında yer alan iç avlu ve U'nun iki yanındaki açık kolların arkasında kalan ve özgün çizimde işlevi belirtilmemiş birimler ile bahçe.

* **Bkz.** Ekler, Ek II, Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi

** Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi, tıp ve veterinerlik alanında mesleki eğitim veren bir okul olduğu için okulun müdürü tabiptir.

Plan (Bkz. Fotoğraf 71)

İplikhane-i Amire'nin dolayısıyla da Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi'nin özgün mimari projesine ulaşılammıştır. Elimizde sadece Washington Kongre Kütüphanesi Abdülhamid Albümüne LOT 9519, no:13 ile kayıtlı olan plan fotoğrafı mevcuttur. Dolayısıyla fabrika binasının okula dönüşüm safhaları ve okulun bu yapı içerisinde nasıl örgütlendirildiği konusunda ne yazık ki bilgi sahibi değiliz.

Plana göre İplikhane-i Amire Binası dolayısıyla da Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi, 2 katlı, orta avlulu U'nun iki ucunun yanlara doğru açıldığı plan şekline sahip bir yapıdır.* Planda yapının zemin kat ve üst kattan oluştuğu belirtilmiştir. Zemin katta dikdörtgeni boydan boya çevreleyen dersane mekânları bulunur. Solda yemekhane, sağda kömürlük yer almaktadır. İkinci katta, yemekhanenin üzerine denk gelen bölümde, cami-i şerif vardır.

Haluk Şehsuvaroğlu'nun 15 Ocak 1983 tarihli Tercüman Gazetesi'nde yayınlanan yazısından İplikhane Binasının, iç mekan teşkilatlanmasında hangi bileşenlerin olduğunu öğrenmekteyiz. Buna göre; İplikhane'nin önündeki dar, uzun sahaya halat meydanı denmekte, iç mekânda ise; kumandan dairesi, depolar, zift ocağı, zabitan dairesi orta bölümde camlı harem, külhan ve mutfak bölümleri bulunmaktadır. (Çiftçi 2004: 284)

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 72)

Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi'nin dolayısıyla İplikhane-i Amire'nin cepheleri, neoklasik üslupta düzenlenmiştir. Alt ve üst kat pencereleri düz atkılı olup, orta avluya bakan cephelerde bulunan pencerelerin araları pilastırlıdır.

Alt katta her pilastırın arasına, üst katta ise iki pilastır arasına pencere yerleştirilmiştir. Üst kat cephe düzeninde pencerenin yanına yalancı veya kör pencere görüntüsü uygulanarak, pencere konturu profil ile belirginleştirilmiştir. Cepheleri sıvalı ve boyalı olan yapının üstü kiremit kaplı beşik çatıyla örtülüdür. (Parmaksız 2005: 544)

* Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesinin planını okumamıza yardım eden fotoğraflar için Bkz. Başgelen, N., (2005), "Eski İstanbul Karpostalları ve Eyüp", Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüp Sultan Sempozyumu 13-15 Mayıs 2005, (s:524 Fotoğraf No:7, s: 528 Fotoğraf No:18), İstanbul.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Mekteb-i İdadi-i Harbiye ve Baytar ve Eczacı Rüşdiye-i Askeriye de sünnetsiz bulunan öğrencilerin isimlerinin takdimi

Dosya No: 151, Gömlek No:48, Fon Kodu:Y.PRK.ASK.,

2) Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de kuş palazı ve kızıl hastalıklarının sarı bir şekil aldığı Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriye ile Baytar Rüşdiyesinin bir ay tatil edildiği

Dosya No:59, Gömlek No:62, Fon Kodu: Y.PRK.ASK.

3) Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi öğrencisinden Haseki Tarlalı Mustafa Efendi'nin Baytar Askeri Rüşdiyesine kabulü hakkında Tophane Müşiriyetinin izin ithamı.

Dosya No: 151, Gömlek No:48, Fon Kodu:Y.MTV.,

4) Katl maddesinde hapiste bulunan Marmarisli Ali Galib'in Baytar Rüşdiye-i Askeriyesi talebeliğinden kalan maaşlarını istemesi.

Dosya No:349, Gömlek No:29 Fon Kodu: ZB., Tarih: 26/Ma/1324 (Hicri).

5) İzmir Mekteb-i Sanayii'den mezun olup baytar ve eczacı yetişmek üzere Askeri Rüşdiye'ye kabulünü isteyen Mustafa Refet Efendinin arzuhalı üzerine gerekenin ifası.

Dosya No: 336, Gömlek No:26, Fon Kodu: DH.MKT, Tarih: 26/B/1312 (Hicri).

6) Baytar Askeri Rüşdiyesi şakirdanından Yunus'un Musul'daki hanesine yapılan müdahalenin önlenmesi talebi.

Dosya No: 82, Gömlek No:6 Fon Kodu: DH.MKT, Tarih: 25/Z/1310 (Hicri).

7) Mustafa Reşad Efendi; 1299 İstanbul doğumlu Fatih Dersiamlarından Baytar Askeri Rüşdiyesi Arabi muallimi Cumalı Mustafa Hakkı Efendinin oğlu.

Dosya No: 130, Gömlek No:197, Fon Kodu: DH.SAİDd., Tarih: 29/Z/1299 (Hicri).

5.5.1.6 Eyüp Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Günümüze ulaşmayan Eyüp Askeri Rüşdiyesi, İstanbul Eyüp semtinde, Defterdar Caddesi ile Cezeri Kasım Paşa Akar Çeşme Sokağının köşesinde bulunmaktaydı. (Haskan;1999:312)

Yapının Tarihçesi

Mehmet Mermi Haskan'a göre, Eyüp Askeri Rüşdiyesi 1875 yılında İplikhane-i Amire Fabrikası'nda eğitime başlamıştır. Ancak eğitim tarihçelerinde 1875 yılında İstanbul'da açılan askeri rüşdiyeler içerisinde Eyüp Askeri Rüşdiyesi'nin adı geçmemekte, çeşitli kaynaklarda okulun açılış tarihi 1884 olarak verilmektedir. (Ergin 1941: 742; Komisyon 2000: 23) Haskan, Eyüp Askeri Rüşdiyesi ile İplikhane-i Amire Fabrikası'nda eğitim veren Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesini karıştırmış olmalıdır.

Eyüp Askeri Rüşdiyesi, askeri rüşdiyelerin kapanmasından sonra, 1980'li yıllara kadar Eyüp Askerlik Şubesi olarak kullanılmıştır. Harap hale gelen yapı, 1985 yılında tek edilmiş, 1988 yılında da Akarçeşme Sokağı'nı Defterdar Caddesi'ne bağlayan yolu genişletmek amacıyla yıkılmıştır. (Haskan 1999: 312; Çiftçi 2004: 182)

2004 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından Eyüp Askeri Rüşdiyesi'nin rekonstrüksiyonuna başlanmıştır. Yapı tamamlandığında, Eyüp Belediyesi tarafından Eyüp Kent Tarihi Müzesi olarak değerlendirilmesi planlanmaktadır.*

Maarif Salnameleri'nden, Eyüp Askeri Rüşdiyesi'nde, 1898 ile 1903 tarihleri arasında görev yapan idareciler ile öğretmen isimlerine ve okulun ders programına ulaşmak mümkündür.** Buna göre; okulun müdürlük görevini 1898, 1899, 1900 ve 1903 yıllarında Şevket Efendi, 1901'de ise Şükrü Efendi sürdürmüştür.

Eyüp Askeri Rüşdiyesi'nin 1898 yılında ders programında Hüsn-i Hatt, Resim, Riyaziye, Arabî, Farisi ve İmla dersleri vardır. Bu program 1899 ve 1900'de de aynen uygulanmış

* Eyüp Sultan Belediyesi Kültür İşleri Müdürü İrfan Sapmaz'la Mayıs 2005 tarihinde yapılan görüşmeden

** **Bkz.** Ekler, Ek II, Eyüp Askeri Rüşdiyesi

ancak imla dersi programdan çıkarılmıştır. 1901 ve 1903’de ise imla ve kavaid dersleri programa dâhil edilmiştir.

Yapının Genel Özellikleri

Eyüp Askeri Rüşdiyesi, iki katlı kâgir bir yapıydı. Giriş kısmı dört adet mermer sütunla vurgulanmış olup, bu sütunlar üst katta bulunan kapalı çıkmayı da taşımaktaydı. (Haskan 1999: 312)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Eyüp Askeri Rüşdiyesi’ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Sınıfı sebebiyle yüksek okula kabul olunmadığı için bir işte istihdam talebinde bulunan Eyüb Sultan Mekteb-i Rüşdi-i Askerisi mezunu Mehmed Kamil Efendinin Rüsumat Emaretince uygun bir işte çalıştırılması.

Dosya No: 239, Gömlek No: 42, Fon Kodu: DH.MKT., Tarih: 17/Za/1311 (Hicri).

2) Eyüp Askeri Rüşdiyesi Riyaziye Muallimlerinden Binbaşı Salim Efendi’nin emekliye sevk edilmesi.

Dosya No: 6, Gömlek No: 1328 M-244, Fon Kodu: İ..HB.. Tarih: 22/M/1328

5.5.1.8 Kasımpaşa Askeri (Bahriye) Rüşdiyesi

Konumu İstanbul/ Beyoğlu, Kasımpaşa

Kasımpaşa Askeri (Bahriye) Rüşdiyesi, Kadıme Mehmet Mahallesi, Kadıme Mehmet Caddesi, Bahriye Hastanesi Arka Sokağı, No:3' de bulunmaktadır.

Yapı, Yeldeğirmeni Cami'nin yanında Deniz Hastanesi'nin arka tarafında yer almakta olup doğal bir teras üzerinde inşa edilmiştir.

Yapının Tarihçesi

Kasımpaşa Askeri (Bahriye) Rüşdiyesi, 1875 yılında İstanbul'da açılan dokuz askeri rüşdiyeden biridir. Kaptanı-ı Derya Gazi Hasan Paşa Konağı'nın arsalarından biri olan okulun yeri, 1828 yılında Paşa'nın mirasçılarından alınmış, 1875'de Kasımpaşa Askeri (Bahriye) Rüşdiyesi'nin inşası Tersane-i Amire tarafından tamamlanmış, inşa masrafları için gerekli olan tahsisat Bahriye Hazinesi'nden karşılanmış, okulun idaresi de o dönemde Kasımpaşa'da konuşlanmış olan Bahriye Dairesi tarafından üstlenilmiştir.*

Kasımpaşa'da Bahriye Nezareti sınırları dâhilinde eğitime veren Kasımpaşa Askeri (Bahriye) Rüşdiyesi'nde eğitim; dört yıl teorik, iki yılda pratik olmak üzere altı yıl olarak düzenlenmişti. Pratik eğitim, Bartın'da bulunan fırkateynde yapılmaktaydı.

Diğer askeri rüşdiyelerde yabancı dil olarak Fransızca öğretilirken, Bahriyede egemen olan İngiliz etkisi nedeniyle Kasımpaşa (Bahriye) Askeri Rüşdiyesi'nde İngilizce öğretilmekteydi.

Kasımpaşa Askeri (Bahriye) Rüşdiyesi'nden mezun olanlar askeri rüşdiye mezunlarından farklı olarak Bahriye İdadisi'ne devam etme hakkına sahiptiler.

Kasımpaşa Askeri (Bahriye) Rüşdiyesi, 1909 yılında kapatılmış, bina da Maarif Vekâleti'ne devredilmiştir. 1909- 1923 yılları arasında yapı, **Kasımpaşa Merkez Rüştiyesi** olarak eğitim misyonuna devam etmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Kasımpaşa Merkez Rüştiyesi'ne **Üçüncü İlkokul** adı verilmiştir.

* **Bkz.** Deniz Kuvvetleri Deniz Müzesi Arşivi, Tersane-i Amire-653/39-40 ve MKT-279/4

Kasımpaşa Askeri (Bahriye) Rüşdiyesi, 1997 yılından beri Kadı Mehmet İlköğretim Okulu olarak faaliyetini sürdürmektedir.

Yapı, 1982 Haziran ayında büyük bir onarıma alınmış, okul iki yıl süre ile kapalı kalmıştır.* Onarım sonucunda dış duvarlar, içeriden betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir.

Kasımpaşa Askeri (Bahriye) Rüşdiyesi'nin mülkiyeti İl Özel İdaresine, kullanım hakkı ise Milli Eğitim Bakanlığı'na aittir.

Maarif Salnameleri'nden Kasımpaşa (Bahriye) Askeri Rüşdiyesi'nde, 1898 ile 1900 tarihleri arasında görev yapan idareciler ile öğretmen isimlerine, okulun ders programı ve öğrenci mevcuduna ulaşmak mümkündür.** Buna göre 1898- 1900 tarihlerinde Kasımpaşa Askeri Rüşdiyesi'nin müdürlük görevini Ahmed Nafiz Efendi yapmıştır.

1898- 1900 yıllarında Kasımpaşa (Bahriye) Askeri Rüşdiyesi'nin müfredatında bulunan dersler; İngilizce, Farsî, Arabî, Akaid ve Farsî, İmla, Resim, Hesab ve Tarih, Lisan-i Osmani ve Kitabet, Hesab ve Hukuk- Bahriye, Coğrafya ve Hendese, Hüsn-i Hatt, Usul-i Muhasebe ve Usul-i Defteri'dir.

Kasımpaşa (Bahriye) Askeri Rüşdiyesi'nde 1898 yılında 298 müslüman öğrenci öğrenci öğrenim görmüştür. 1899 ve 1900 yılında da okulun mevcudu değişmemiş, 1898 yılı ile aynı kalmıştır.

Mimari Özellikler

Kasımpaşa (Bahriye) Askeri Rüşdiyesi iki bölümden oluşmaktadır. Çok küçük bir bahçe ile giriş bölümü ve ana eğitim bloğu.

Plan

Kasımpaşa (Bahriye) Askeri Rüşdiyesi iki katlı, dikdörtgen kütleli ve kâgir bir yapıdır.

* Restorasyon sonucunda okul, eğitim ve öğretime yeniden 13/02/1984 günü açılmıştır.

** **Bkz.** Ekler, Ek II, Kasımpaşa (Bahriye) Askeri Rüşdiyesi

Yapının plan düzeni Fatih, Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyeleri planları ile büyük ölçüde benzer özellikler taşımaktadır.

Kasımpaşa (Bahriye) Askeri Rüşdiyesi'nin giriş ve birinci katta simetrik plan düzeni, doğu batı ekseninde uzanan koridor ve bu koridora açılan çeşitli mekânlardan oluşmaktadır. Koridorların ucunda yer alan kapılar dışarıya çıkış sağlamaktadır.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 75, 77, 78, 79 ve 80)

İki katlı simetrik ve rasyonel formlu olan Kasımpaşa (Bahriye) Askeri Rüşdiyesi'nin boyalı tüm cepheleri neoklasik özellik göstermektedir.

Yapının cephe biçimlenişi İstanbul'daki askeri rüşdiye yapılarından farklı olup daha çok idadi binaları ve hükümet konakları ile benzeşmektedir.

Dikdörtgen formunda olan yapının ana girişi, dört adet ayaklı kemerle vurgulanarak içeri çekilmiştir. Özgün halini koruyan giriş kapısının her iki yanında bulunan pilastırlarda bitkisel süslemeler vardır. (Bkz. Fotoğraf 78)

Kasımpaşa (Bahriye) Askeri Rüşdiyesi'nin özgün ana girişi, güneydoğu cephesindedir.* (Bkz. Fotoğraf 77) Ancak okula giriş, günümüzde kuzeybatı cepheden sağlanmaktadır.** (Bkz. Fotoğraf 79) Ayrıca binanın güneybatı cephesine de açılan bir girişi daha vardır.*** (Bkz. Fotoğraf 80)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Kasımpaşa Askeri (Bahriye) Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Kasımpaşa Askeri Rüşdiyesinde İngiliz Lisanı Muallimi Ali Efendi'nin istihdamı.

Dosya No:787, Gömlek No: 63914, Fon Kodu: İ.DH..

* Yapının güneydoğu cephesinin açıldığı sokak, günümüzde Kadimehmet Caddesi olarak adlandırılmıştır.

** Yapının kuzeybatı cephesinin açıldığı sokak, günümüzde Bahriye Hastanesi Arka Sokak olarak adlandırılmıştır.

*** Yapının güneybatı cephesinin açıldığı sokak, günümüzde Babadağı Yokuşu olarak adlandırılmıştır.

2) Bahriye Mektebi Rüşdiyesi'nin tamiri.

Dosya No:855, Gömlek No: 68551, Fon Kodu: İ.DH.. 26/B/1299 (Hicri).

Deniz Kuvvetleri Deniz Müzesi Arşivi'nde Kasımpaşa Askeri (Bahriye) Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Tersane-i Amire tarafından Bahriye Zabitanı (Subay) yetiştirmek amacıyla Kasımpaşa'da bir Askeri Rüşdiye tesis edilmesi, masrafların Bahriye Hazinesinden karşılanması, buradan mezun olanların Bahriye İdadisine kabulü, muallimlerin Bahriyedeki zabitanlardan ve önemli dersler için gereken hocalarında, İngiliz muallimlerinden tedarik edilmesi.

Tersane-i Amire-653/39-40, Rumi 1292.

2) Tersane-i Amire tarafından inşa olunan Kasımpaşa'da kain Rüşdiyenin Bahriye'ye intikalinin nasıl olacağı.

MKT-279/4, Hicri 1295 Tarihli.

3) Mekteb-i Bahriye'ye Dersaadet dışından da öğrenci kabulü. Mekteb-i Bahriye sınavında başarısız olanların Kasımpaşa'da küşadı mukarrer bulunan Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye'de bir sene süre ile ihtiyat (hazırlık) sınıfına devam etmeleri.

MKT-215/34, Hicri 1292 Tarihli.

4) Kasımpaşa'da kain Bahriye Mekteb-i Rüşdisinin 1310 tarihli hendese muallimi ve şakirdanlarının (öğrencilerinin) cedveli.

MKT-869/54, Hicri 1312 Tarihli.

5) Tersane-i Amire tarafından inşa olunan Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye'nin nakıs (eksik) kalan duvarlarıyla parmaklıklarının ve abdesthane ve kömürlük ve matbah ebniyesinin kontratosunun otuz sekiz bin guruşa Kanoli Kalfa üzerine takarrur edilmesi ve kontratonun senedi mezbur ile resmiyle tarifnamesinin Bahriye Meclisine gönderildiğine dair.

Tersane-i Amire-653/59, Rumi 1293.

6) Bahriye Rüşdiyesi'nde Çarkçı Subaylarına okutulan Usul-ü Tedris dersinin İngilizce'den çevirisine dair.

ŞUB-288-121-A Hicri 1305 Tarihli.

7) Deniz subaylarının küçük yaştan itibaren yetiştirilmesi gerektiğinden Mekteb-i Rüşdiye-i Bahriye'nin tesis edildiği, 1878 Ağustosunda Mekteb-i Rüşdiye-i Bahriye'nin mezun ettiği 20 öğrencinin sayısının az bulunması bu sayının elli ile altmış civarında olması gerektiği Mekteb-i Rüşdiye-i Bahriye'nin idaresinin Bahriye İdadisine devri isteği

ŞUB-139/32-A Rumi 1305 Tarihli.

8) Bahriye Rüşdiyesinde eğitim süresinin dört yıl ve mezuniyet sonrasında iki yıl süre ile Bartında bulunan Fırkateynde iki sene müddet ile staj görülmesine dair.

ŞUB-208/35-A Rumi 1298 Tarihli.

9) Bahriye İdadisine kaydolanların mutlaka Kasımpaşa'da kain Bahriye Rüşdiyesi'nden mezun olmuş olmalarına dair.

MKT-360/26, Rumi 1297 Tarihli.

5.5.1.9 Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi

Konumu

İstanbul/Üsküdar

Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi, Tabaklar Semti'nde Eski Toptaşı Caddesi üzerinde caddenin Sarı Mehmet Sokağı ile kesiştiği noktada bulunmaktadır.

Yapının Tarihçesi

Toptaşı Askeri Rüşdiyesi, H/1292 M/1875- 1876 yılında Sultan Abdülaziz döneminde, İstanbul'da açılan dokuz askeri rüşdiyeden biridir. (Konyalı 1977: 301 ve Haskan 2001: 932)

Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'nin 1875- 1876 yılında Sultan Abdülaziz döneminde açıldığı, mermer giriş kapısı üzerindeki Sultan Abdülaziz'in tuğra ve madalyonunun bulunduğu kitabede yazmaktadır. Okulun sekiz mısralı kitabesinin günümüz Türkçesine çevrilişi aşağıdaki gibidir.

‘‘Mekteb-i Rüşdiyye-i Askeriyye’’

‘‘Hazret-i Abdülaziz Han ma'arif- pişenin

Mülkün istikbalini te'mindir emniyyesi

Onun için açtı yer yer muntazam rüşdiyyeler

Ne Stanbul ve ne Bağdad kaldı ne Suriyesi

Nakd-i vakti sarf edib gel cem'-i zad-ı daniş et

Harc-ı alemdir ucuzdur şimdi vezni kıyyesi

Hame-i taz-ı vatan Hüsni dedi tarihine

Feyz-ü ilmin menba'dır askeri rüşdiyyesi’’

‘‘sene 1292 ketebe Aziz (Haskan 2001: 932)

Okul, Toptaşı (Valide-i Atik) Külliyesi'ne ait olan tabhane binası üzerien inşa edilmiştir. ‘‘İki katlı olan bu taş yapının üst katı yuvarlak kemerler üzerine oturtulmuştur. Orta kısmında oldukça büyük bir avlusu vardır. Nizam-ı Cedid ve Sekban-ı Cedid devirlerinde (1793- 1808) Süvari Kışlası olarak kullanılan bina, birçok tadiller ve tamirler görmüş olduğundan ilk yapısından günümüze hemen hemen hiç bir şey intikal etmemiştir. Yapılışından 220 yıl sonra

Süvari Ocağı'na verilen binanın ne zamana kadar bu ocağa hizmet ettiği belli değildir. Selimiye Kışlası yanındaki Süvari Kışlası 1805 tarihlerinde yapıldıktan sonra ocak oraya nakledilmiştir''. (Haskan 2001: 931)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H/1282 M/1866 tarihli bir belgede, Maarif Nezareti tarafında Toptaşı Külliyesine ait harap halde olan binalarda, Toptaşı Askeri Rüşdiyesinin açılmasından önce masraflarının halk tarafından karşılanacağı bir mülki (sivil) rüşdiye inşasının planlandığı belirtilmektedir.*

Toptaşı Askeri Rüşdiyesi, 1912- 1913 tarihli Balkan Savaşı sırasında, askeri rüşdiyelerin eğitim faaliyetlerine son verilmesi üzerine kapatılmış, 1914 yılında da mülki (sivil) rüşdiyeye çevrilmiş ve Sokullu Numune Mektebi adını almıştır. (Haskan 2001: 932)

Cumhuriyetin ilanı süreciyle yeni kurulan Maarif Vekâleti tarafından Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne devreden eski okul binalarına, eğitim yapısı olarak hizmet verme görevi tekrar yüklenmiş ve bu karar çerçevesinde de Toptaşı Askeri Rüşdiyesi, cumhuriyetin ilk yıllarında **Üsküdar Toptaşı 15. İlkokul** adıyla yeniden açılmıştır.

1940 yılında okulun ismi Sokollu Mehmet Paşa İlkokulu olarak değiştirilmiştir. Kısa bir dönem için eğitim ve öğretime kapatılan okul, 1959 'da tekrar aynı adla açılmıştır.

1997'de Türk Milli Eğitimi'nde sekiz yıllık kesintisiz eğitim uygulamasına geçilmesiyle, Sokollu Mehmet Paşa İlkokulu'nun ismi, **Sokollu Mehmet Paşa İlköğretim Okulu** olarak değiştirilmiştir. Halen Sokollu Mehmet Paşa İlköğretim Okulu adıyla eğitim hizmetine devam etmektedir.**

Maarif Salnameleri'nden Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'nde, 1898- 1903 tarihleri arasında görev yapan idareciler ile öğretmen isimlerine ve okulun ders programına ulaşmak mümkündür.*** Buna göre; Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'nde 1898 yılında Şevket Efendi, 1899- 1903 tarihleri arasında ise Hıdır Efendi müdür olarak görev yapmıştır.

* Belgenin aslına ulaşabilmek için **Bkz.** B.O.A., Dosya No:353, Gömlek No: 81 Fon Kodu: A.) MKT. MHM, Tarih: Hicri 29/Za/1282 (Miladi 15/04/1866)

** Yukarıdaki bilgi, Sokullu Mehmet Paşa İlköğretim Okulu Müdürü Celal Üstün'den alınmıştır.

*** **Bkz.** Ekler, Ek II, Toptaşı Askeri Rüşdiyesi

1898- 1903 Ders Yılları Arasında Toptaşı Askeri Rüşdiyesi Müfredatında Bulunan Dersler *

1898 Ders yılı	1899 Ders yılı	1900 Ders yılı	1901 Ders yılı	1903 Ders yılı
İmla	İmla	İmla	İmla	İmla
Hüsn-i hatt	Hüsn-i hatt	Hüsn-i hatt	Hüsn-i hatt	Hüsn-i hatt
Resim	Resim	Resim	Resim	Resim
Lisan	Fransızca	-	-	-
Coğrafya	Fransızca ve İlmihal	Fransızca ve İlmihal	Coğrafya	Coğrafya
Riyaziye	Riyaziye	Riyaziye	Riyaziye	Riyaziye
Arabî	Arabî	Arabî	Arabî	Arabî
Farisi	Farisi	Farisi	Farisi	Farisi
Arabî	Arabî	Arabî	Arabî	Arabî
Türkî	-	-	Kavaid ve İlmihal	Kavaid ve İlmihal

Mimari Özellikler

Fotoğraf 81’de de görüldüğü üzere, eğimli bir arsa üzerine inşa edilen yapı iki bölümden oluşmaktadır: Ana eğitim bloğu ile giriş kısmının önündeki bahçe ve avlu ve ahali tasarrufunda bulunan bahçelerden meydana gelmektedir.

Plan (Bkz. Fotoğraf 81)

Giriş Kat

Toptaşı Askeri Rüşdiyesi’nin giriş kat planı, iç avluya açılan servis birimlerinden ve dükkânlardan oluşur. Yapının özgün girişi, kuzeydoğu cephesinden (Eski Topptaşı Caddesi) sağlanmaktadır.

Özgün çizime göre Toptaşı Askeri Rüşdiyesi’nin Toptaşı Caddesi üzerinde bulunan giriş kapısının sağında iki, solunda dört olmak üzere kare biçimli altı adet dükkân bulunmaktadır.

* Bkz. Ekler, Ek II, Toptaşı Askeri Rüşdiyesi

Günümüzde giriş kapısının sağındaki iki dükkân anaokulu, soldaki dört dükkân ise, Sokollu Mehmet Paşa İlköğretim Okulu'na ait idari birimler olarak kullanılmaktadır.

Teneffüşhane, yapının kuzeybatı cephesini boydan boya kapsayacak şekilde yerleştirilmiştir. Teneffüşhanenin orta aksından, yan cephede bulunan bahçeye çıkış vardır. Bu çıkış günümüzde, okul idaresi tarafından okulun ana giriş kapısı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca yapıda günümüzde uygulanan bir diğer değişiklik ise, bahçenin güneydoğu ve kuzeydoğu yönlerinde genişletilerek, bahçenin sınırlarının yapıyla aynı seviyeye çekilmesidir.

Soldaki dükkânların arkasına denk gelen bölümde tanımsız bir birim bulunmaktadır. Giriş kapısının tam karşısında planda, bahçe olarak tanımlanmış bir iç avlu vardır. Bahçede servis birimleri olarak kömürlük, mahzen, musluklar ve helâlar yer almaktadır. Bunlar özgün hallerini kaybetmeden günümüze ulaşmıştır. Yapının güneydoğu cephesindeki boşluk ise, ahali tasarrufunda bulunan bahçeler diye tanımlanmıştır. Ahali tasarrufunda bulunan bahçeler olarak diye tanımlanan bu boş arsalar, günümüzdeki Doktor Fahir Atabey Caddesidir.

Giriş aksında bulunan merdivenler, üst kata ulaşımı sağlar.

Birinci Kat

Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'nin birinci kat planı, koridora açılan çeşitli mekânlardan oluşmaktadır. Toptaş caddesi üzerinde bulunan giriş kattaki dükkânların üstünde birinci katta, birinci sene dershanesi, ikinci sene dershanesi vardır. Üçüncü sene dershanesi'nin yarısı da dükkânların üzerine denk gelmektedir. Üçüncü sene dershanesinin yarısı ve dördüncü sene dershanesi planda, giriş kattaki teneffüşhanenin üstünde gösterilmiştir. Dershane mekânları planda "L" şeklinde sıralanmıştır.

İç avlunun sol kısmında, cami-i şerif vardır. Camii-i şerif günümüzde güneydoğu ekseninde bir duvar ile bölümlenerek yeni sınıflar oluşturulmuştur. Camii-i Şerif'in arkasına denk gelen yerde kütüphane, kütüphanenin sağında zbitan oası, onun yanında mdür oası, müdür odasının sağında da tvaletler bulunur.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz Fotoğraf 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88 ve 89)

Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi, iki katlı bir yapıdır. Yapıya giriş, kuzeydoğu cephesinden sağlanmaktadır. (Bkz. Fotoğraf 82 ve 85)

Giriş katta basık kemerli olarak düzenlenmiş ana giriş kapısının iki yanına, korent başlıklı ve yivli sütunlar yerleştirilmiştir. Kapının üzerinde bulunan dört satır sekiz mısralı kitabe profilli bir silme ile çevrelenmiştir. Silmeden sonra yarım daire kemerli niş içerisinde, silah ve sancak kabartmaları ve oval şekilli madalyon bulunur. (Bkz. Fotoğraf 83, 86 ve 87)

Ana kapının sağ ve sol taraflarında bulunan dükkânlar, günümüzde yapıya birleşmiş öğeler haline gelmiştir

Birinci katın cephe düzeni neoklasik özellik göstermektedir. Giriş ve kuzey cephelerdeki pencereler, yarım daire kemerli olarak düzenlenmiştir. Giriş kapısının üzerinde bulunan altı adet pencerenin arasında ve yapının köşelerinde pilastırlar bulunmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Toptaş (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Üsküdar'da Toptaş Kışlası civarındaki harap miri binaların yerlerinin, masrafları ahali tarafından karşılanacak bir rüşdiye mektebi yapılmak amacıyla kendilerine verilmesini isteyen Maarif Nezareti tezkiresi ve eklerinin, icabı icra olunmak üzere gönderildiği.

Dosya No:353, Gömlek No: 81 Fon Kodu: A.) MKT. MHM, Tarih:. 29/Za/1282

2) Toptaş Askeri Rüşdiyesi hat hocası Ali Rıza Efendiye nişan itası.

Dosya No: 971, Gömlek No: 76745, Fon Kodu: İ.DH.,

3) Harbiye Mektebi Matbaası Müdürü Kaymakam Mustafa Beyin vefatına binaen Toptaş Askeri Rüşdiyesi Müdürü Kolağası Vehbi Bey'in terfian tayini.

Dosya No: 74, Gömlek No: 119, Fon Kodu: Y.MTV.,

4) Toptaş Aseri Rüşdiyesi talebesinden Gürünlü Osman Efendinin Askeri Baytar Mektebine kabul edilmesi hususunun Mekatib-i Askeriye Şahane Nezaretine bildirilmesi.

Dosya No: 360, Gömlek No: 1, Fon Kodu: DH.MKT., Tarih: 11/L/1312 (Hicri).

5) Üsküdar'da Toptaşı Rüşdiye-i Askeriyesi Lisan Muallimi Kolağası Necib Efendi'nin Mekteb-i Harbiye-i Şahane lisan hocalığına terfian tayini.

Dosya No: 36, Gömlek No: 1319/Ra-22, Fon Kodu:İ.AS..., Tarih: 19/Ra/1319 (Hicri).

5.5.1.10 Paşakapısı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi

Konum

Günümüze ulaşmayan Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi yapısı, İstanbul Üsküdar'da Paşakapısı semtinde Paşakapısı Geçidi Caddesi üzerinde bulunmaktaydı. (Haskan 2004: 936)

Yapının Tarihçesi

Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi, H/ 1292, M/1875- 1876 yılında İstanbul'da açılan dokuz askeri rüşdiyeden biridir. Okul yapısı için 250.000 kuruş harcanmıştır. (Haskan 2004: 936)

H/ 1311, M/1893- 1894 tarihinde Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi yapısı*, Üsküdar İdadisi'ne dönüştürülmüştür.** Üsküdar İdadisi, 1912 yılında Üsküdar Sultanisi adını almış, Balkan Savaşı sırasında bir süre hastane olarak kullanılmış, 1918 yılında İngilizlerin çıkardığı bir yangın sonucunda da ortadan kalkmıştır. (Haskan 2004: 936, 937)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Paşakapısı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Üsküdar'da Paşakapısı Rüşdiye-i Askeriyesi'nden mezun olmuş olan Safvet Efendi'nin pederinin vefatı üzerine perişan olduğundan bahisle baytar veyahut eczacı mektebine kabulü talebi uygun görüldüğünden gereğinin yapılması.

Dosya No:1995, Gömlek No:61, Fon Kodu: DH.MKT., Tarih: 09/S /1309 (Hicrî)

* Mehmet Nermi Haskan Yüzyıllar Boyunca Üsküdar adlı eserinin 936. sayfasında, Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'nin ihtiyacı karşıladığı gerekçesiyle Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi'nin belirtmediği bir tarihte mülki (sivil) rüşdiyeye çevrildiğini ifade etmektedir. Ancak yazar, aynı yayının 937. sayfasında 1875 tarihinde Paşakapısı'nda biri mülki diğeri ise askeri olmak üzere iki ayrı rüşdiyenin ("1875 yılında Paşakapısı'nda yan yana iki rüşdiye mektebi vardı. Birisi ilk rüşdiye teşkilatı yapıldığı zaman açılan Mülkiye Mekteb-i Rüşdiyyesi. Üsküdar Merkez Rüşdiyyesi olarak anılan bu okul, Paşakapısı Avlusu'nda bulunuyordu... Paşakapısı'ndaki ikinci okul, Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi idi. Maarif Nezareti Erzurum'da vermiş olduğu askeri binaya karşılık burayı almış ve 1875 yılında Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi 'ni açmıştı'...) bulunduğunu belirtmekte, Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi'ninde 1893 yılında idadiye çevrildiğini söylemektedir. Yukarıda söylenenlerden anlaşılacağı üzerine Haskan eserinde, Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi hakkında birbiri ile çelişk bilgiler aktarmaktadır. **Bkz.** Mehmet Nermi Haskan, a.g.e., s:936, 937.

** Paşakapısı Mülki Rüşdiyesi'nin (Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi) idadiye çevrilmesi hakkındaki belge için **Bkz.** B.O.A. Dosya No:2, Gömlek No:1311/Ra-1, Fon Kodu: İ..MF., Tarih: Hicri 26/Ra/1311, (Miladi 07/10/1893).

2) Üsküdar'da Paşakapısı Mekteb-i Rüşdiyesi'nde bir idadi mektebi açılması ile müdür ve muallim maaşının suret-i tesviyesi.

Dosya No:2, Gömlek No:1311/Ra-1, Fon Kodu: İ..MF., Tarih: 26/Ra/1311 (Hicrî)

3) Dördüncü Ordu-yı Hümayun Seyyar Topçu Yirmibirinci Alayı İkinci Tabur Binbaşı Süleyman Asaf Bey'in Seyyar Topçu Yirmidördüncü Alayı'na kaymakam nasbı ile Paşakapısı Rüşdiye-i Askeriyesi Resim Muallimi Kolağası İhsan Efendi'nin rütbesinin binbaşılığa terfii.

Dosya No:29, Gömlek No:1317/Ca-11, Fon Kodu: İ..AS., Tarih: 13/Ca/1317 (Hicrî)

5.5.2 ANADOLU'DAKİ ASKERİ RÜŞDİYE YAPILARI

5.5.2.1 Erzincan Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Erzincan. Erzincan Askeri Rüşdiyesi, Erzincan'da görev yapan Dördüncü Ordu Karargâhı Binası ile Hükümet Konağının arasında yer alan arsaya kâgır olarak inşa edilmişti. (Akansel 1999: 70)

Yapının Tarihçesi

Erzincan Askeri Rüşdiyesi, 1882 yılında açılmıştır. (Komisyon 2000: 23) Okulun yapım ve açılış sürecine ilişkin bir başka kaynakta ise, Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nin yapımına halktan toplanan yardım ile askeriye'nin gözetiminde 1882 yılında başlandığı, inşaatın 1884 yılında tamamlandığı ve okulun aynı yıl eğitime başladığı belirtilmektedir. (Yücel 1994: 585)

Erzincan Askeri Rüşdiyesi binası, bölgenin Ruslar tarafından işgal ediliş tarihi olan 1915 yılına kadar askeri rüşdiye olarak kullanılmış, 1915- 1917 yılları arasında ise Rus istilasında kalmıştır. Yapı; 1917- 1923 tarihleri arasında **Numune Mektebi**, 1923'de birkaç ay süre ile **Erzincan İdadisi** 1923- 1924'de **İkinci Lise**, 1924'den sonra ise **Erzincan Ortaokulu** ve **Erzincan Lisesi** olarak eğitim misyonunu sürdürmüş, ancak lise kısmı 1927 yılında kapatılmıştır. (Akansel 1999: 163)

Erzincan Askeri Rüşdiyesi, 1939 Erzincan depremi sonucunda yıkılmış ve günümüze ulaşmamıştır. (Akansel 1999: 5)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Erzincan Askeri Rüşdiyesi'ne ilişkin, H/1301 M/1883 tarihli ve Seraskerlik Makamı İstihkâm ve İnşaat Dairesi tarafından yazılan bir belgede*, Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nin kâgır ve çok sağlam olarak inşa edildiği belirtilmektedir. Yapının inşa aşamasında Rum milletinden olan Kalfa Praşko'nun inşa masrafları için üç bin guruş bağışladığı, ayrıca okulun inşasında bizzat çalışan Kalfa Praşko'nun tecrübeleri sayesinde

* Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** B.O.A., Dosya No: 901 Gömlek No: 71630 Fon Kodu: İ..DH Tarih: Hicri 1306 /M/1301 (Miladi 06/11/1883)

Belgenin Latin harflerine transkripsiyonu için **Bkz.** Ekler, Ek III, Belge No: 8.

okulun gayet muntazam ve sağlam olarak yapıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca, belgenin sonunda Praşko'nun üstün hizmetlerinden dolayı, Praşko'ya Beşinci Rütbeden Mecidi Nişanı verileceği yazmaktadır.

Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nin idareci ile öğretmenlerinin ismi, ders programı ve öğrenci mevcudu sadece H/1319, M/1901 tarihli Maarif Salnamesi'nde yer almıştır. Salnameye göre, 1901 yılında Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nin müdürü Said Efendi'dir.

Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nin 1901 yılı ders programında; Fransızca, Coğrafya, Riyaziye, Resim, Arabî, Farisi, Kavaid ve İlmihal, İmla ve Hüsn-i Hatt bulunmaktadır. Ancak Fransızca, coğrafya ve imla dersleri için okula öğretmen atanmamış, bu derslerin kadroları boş olarak gösterilmiştir.

1901 yılında Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nde, 219 öğrenci eğitim görmekteydi. (Maarif Salnamesi 1901: 339)

Plan (Bkz. Fotoğraf 93)

Erzincan Askeri Rüşdiyesi, tek katlı, dikdörtgen kütleli ve simetrik planlı bir yapıdır. Yaklaşık olarak 607 metrekairelik bir alanı kaplamaktadır.

Yapının simetrik plan düzeni, doğu batı ekseninde uzanan gezinti mahalli, gezinti mahalline açılan dört adet derslane ile gezinti mahallinin uzun aksını dik kesen ve giriş aksında bulunan koridora açılan dikdörtgen biçimli iki adet idari birimden oluşmaktadır.

Özgün çizimde derslane mekânları, ortadan iki eşit parçaya bölünlenerek dört adet derslane haline getirilmiş ve boyuna dikdörtgen alanlar olarak yapının sağ ve sol kanatlarına yerleştirilmiştir. Dershanelerin büyüklükleri birbirleri ile aynı olup, her derslane yaklaşık olarak 81 metrekairelik alanı kaplamaktadır.

Ana giriş kapısının sağ tarafı, müdür odası (altı kahve odası?) solu ise dâhiliye zabitan odası olarak tanımlanmıştır.

Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nde dersane ve idari birimlerin dışında başka hizmet birimleri bulunmamaktadır.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 94)

Erzincan Askeri Rüşdiyesi; tek katlı, kırma çatılı ve rasyonel formlu bir yapıdır.

Yapının cephe uslubu için eklektik (seçmeci) tanımlaması yapılabilir. Yunan mimarisini andıran ana giriş, XIX. yüzyıl Osmanlı mimarisine özgü kırma çatı ve düz kemerli pencere sistemleri, yapıdaki eklektik üslubu aktaran mimariye yardımcı elemanlardır.

Okulun girişi, dışarı taşırılmış üçgen alınlıklı arkatlı bir giriş şeklinde düzenlenmiş ve zeminden yedi basamakla yükseltilmiştir. Ayrıca giriş kısmının sağında ve solunda bahçeye inen, üç basamaklı birbirinden bağımsız iki merdiven bulunmaktadır.

Erzincan Askeri Rüşdiyesi'nin cephesine hâkim olan monotonluk, giriş bölümünün genel kütleden dışarı taşırılması ile giderilmeye çalışılmıştır.

Yapının girişindeki ve girişe göre sağ tarafta bulunan pencereler, düz kemerli olarak tasarlanmıştır. Yapıdaki pencere açıklıkları düzeni; giriş ve arka cephede idari birimlerin bulunduğu birimlerde, eşit aralıklı olarak açılmış üç adet pencere, dersane mekânlarının bulunduğu sağ ve sol kanatlarda üç pencere, iki pencere genişliğinde sağır bir bölüm ve tekrar üç pencere tekrarlanması şeklinde düzenlenmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Erzincan Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Erzincan'da inşa edilen Rüşdiye-i Askeriye'nin yapımında hizmeti görülen Rum Braşko'ya nişan verilmesi.

Dosya No: 901 Gömlek No: 71630 Fon Kodu: İ..DH Tarih:13/M/1301 (Hicri).

2) İsmail Hakkı Efendi; 1304 Erzincan doğumlu, Erzincan Askeri Rüşdiyesi muallimi Hafız Ağazade Ahmed Efendinin oğlu.

Dosya No: 176, Gömlek No: 497, Fon Kodu: DH.SAİDd., Tarih:29/O/1304 (Hicri).

3) Erzincan Askeri Rüşdiye şakirdanından olup Dersaadet'e taşınan Mehmed Tosun Efendi'nin Baytar Mektebine leyli olarak kayıt ve kabulü hususu.

Dosya No: 9 Gömlek No: 1312/S-22 Fon Kodu: İ.As. Tarih:27/S/1312 (Hicri).

4) Dördüncü Ordu Redif Ellisekizinci Alayı üçüncü behisni Binbaşılığına Erzincan Rüşdiye-i Askeriyesi Müdürü Kolağası Süleyman Efendi'nin terfi ve tayini.

Dosya No: 76 Gömlek No: 1326/L-29 Fon Kodu: İ..AS.. Tarih: 19/L/1326 (Hicri)

5.5.2.2 Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Diyarbakır, Urfa kapı civarı, Melik Ahmet Paşa Camii yanı.

Yapının Tarihçesi

Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi, 1879 yılında Balıkçılarbaşı Postanesi semti, eski adıyla Şeyh Matar Camii Mahallesi'nde kiralanın büyük bir binada eğitim ve öğretime başlamıştır. Sonraki süreçte, Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi için Urfa Kapı civarında bulunan Melik Ahmet Paşa Camii bitişiğindeki büyük arsa satın alınmış, inşasına 1879 yılında Vali İzzet Paşa döneminde başlanmıştır. İnşaat masrafları, halktan toplanan yardımlar ve belediye bütçesinden karşılanmış ve okul 1882 yılında Vali Semih Paşa zamanında tamamlanmıştır. Okulun ilk müdürü ve kurucusu Kolağası İsmail Hakkı Bey'dir. (Şimşek 2006: 54, 59)

Bir başka kaynakta ise H 1321/M 1901 tarihli Diyarbakır Vilayeti Salnamesi'ne dayanılarak, Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'nin Melik Ahmed Mahallesi'nde, H.1298/Miladi 1880- 1881 tarihinde açıldığı belirtilmektedir. (Palalı1987: 40)

H. 1321/M.1903 yılı tarihli Diyarbakır Vilayeti Salnamesinin Sultanın (II. Abdülhamid) Tahta Çıkışından Beri Küşad (Tesis Edilen) Okullar Bölümü'nde okulun açılış tarihi olarak H. 1298/M.1880- 1881 verilmiş, okulun bulunduğu semt olarak Melikahmed Mahallesi gösterilmiş, okula edilen masraf ise 5000 kuruş olarak belirtilmiştir. (Şimşek 2006: 136)

H.1303/M.1885 tarihli Diyarbakır Vilayeti Salnamesi'nde Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'nde I. Sınıfta 18, II. Sınıfta 38, III. Sınıfta 63 öğrencinin eğitim gördüğü belirtilmiştir. Dördüncü sınıfın mevcudunun verilmemesi, okulun 1882 yılında açılmasından dolayı, okulda dördüncü sınıfların bulunmadığı olasılığını akla getirmektedir. Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'nde 1885 yılında, Müslüman öğrencilerin yanı sıra birinci sınıfta 4, ikinci sınıfta da 4 olmak üzere toplam 8 Gayrimüslim öğrenci eğitim görmektedir. (Şimşek 2006: 60, 61)

1882 yılında açılan Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi dönemi içerisinde halktan yoğun bir ilgi görmüş, halk çocuklarını askeri rüşdiyeye göndermek istemiş, hatta bu yoğun talepten dolayı

1885 yılında Diyarbakır Merkez Sivil Rüşdiyesi'ne kaydedilecek öğrenci mevcudu, yarı yarıya azalmıştır.

Temmuz 1911 tarihli Dicle adlı yerel gazeteye, okulun yöneticileri tarafından verilen ilanda okula başvuru ve kayıt koşulları hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. İlanda; okula alınacak öğrencilerin yaş grupları, Müslüman ve Gayrimüslim öğrencilerin hangi dersten sınava girecekleri, başvuru tarihi ve başvuruda istenen belgelerle ilgili bilgiler vardır. (Şimşek 2006: 60, 61)

Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi binası, Cumhuriyet'in ilanından birlikte Gazi İlkokulu adını almış ve eğitim misyonunu sürdürmüştür. Ancak yapı, 1969 yılında yıktırılmış, arsasına da Yeni İlkokul adlı yeni bir okul binası inşa edilmiştir.*

Maarif Salnameleri'nden Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'nde, 1898 ile 1903 tarihleri arasında görev yapan idareciler ile öğretmen isimlerine, okulun ders programına, öğrenci mevcuduna ve okulda çalışan hademe sayısına ulaşmak mümkündür.**

1898 tarihli Maarif Salnamesi'nde, Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'nin müdür kadrosu boş olarak görünmektedir. Okulda, 1899- 1901 tarihleri arasında Bekir Efendi, 1903'de ise İsmail Hakkı Efendi müdür olarak görev yapmıştır.

Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'nde 1898 yılında ders programında; Fransızca, Hüsn-i Hatt, Resim, Riyaziye, Coğrafya Arabî, Kavaid ve İmla yer almakta, Fransızca, riyaziye ve coğrafya derslerinin kadrosu boş olarak görünmektedir. 1898 yılı ders programı 1899 ve 1900 yılında da aynen uygulanmıştır. 1899 ders yılında, Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'ne resim ve Fransızca öğretmeni ataması yapılmamıştır. 1901 yılında Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi ders programında; Hüsn-i Hatt Türkî, Lisan, Coğrafya, Hesab, Resim, Arabî, Farisi, Kavaid ve İmla dersleri vardır. 1903 yılında ise, Arabî, Farisi, Hüsn-i Hatt Türkî, Kavaid, Coğrafya, Riyaziye, Resim ve Lisan dersleri okutulmuştur.

* Amid'den Diyarbakır'a Eğitim Tarihi adlı eserin yazarı Mehmet Şimşek ile 12.09.2007 tarihinde Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'ne ilişkin yapılan görüşme sonucunda elde edilen bilgi.

** **Bkz.** Ekler, Ek II, Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi

Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'nin, 1901 yılındaki öğrenci mevcudu 183, 1903'de ise 18'dir. Ancak burada bir maddi yanlışlık söz konusu olmalıdır. 1901 yılında 183 olan mevcudun, 1903 yılında birden 18'e düşmesi çok anlamlı görünmemektedir. 1903 yılı Maarif Salnamesini düzenleyen kâtip, muhtemelen rakamlara ilişkin bir yanlışlık yapmış olmalıdır.

1901 ve 1903 tarihli Maarif Salnameleri'nde okulda çalışan hademe sayısına da yer verilmiştir. Buna göre Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'nde, 1901 ve 1903 yıllarında 6 hademe görev yapmaktaydı.

Mimari Özellikler

Fotoğraf 96'da da görüldüğü üzere, Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi binası üç bölümden oluşmaktadır: Ana eğitim bloğu, ana eğitim bloğunun arkasında yer alan avluyu üç yönden çeviren servis birimleri ve avlunun girişe göre sol arka köşesinde yer alan diğer yapı.

Plan (Bkz. Fotoğraf 96)

Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi; iki katlı, dikdörtgen kütleli bir yapı olup kapladığı alan yaklaşık olarak 1620 metrekaredir.

Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'nin simetrik plan düzeni, giriş ve birinci katta aynı olmak üzere doğu batı ekseninde uzanan dersanelerin ortasında hali yer olarak tanımlanan koridor ve bu koridora açılan toplam dört adet çok kalın duvarlı dersane mekânından oluşmaktadır. Dersanelerin hepsi birbiri ile eş büyüklüktedir. Koridorun iki yanına sıralanan dikdörtgen biçimli dört adet dersane, uzun kenarları ile koridoru sınırlandırmakta ve bu kenarlar üzerinde pencere açıklıkları yer almaktadır. Dersanelerin kapı açıklıkları ise, giriş aksında bulunan ve dersanelerin ortasında hali yeri dik kesen koridora yerleştirilmiştir.

Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'ne ait olan özgün çizimde, giriş ve birinci kata ait mekânlar aynı plan üzerinde gösterilmiştir. Buna göre; giriş katta ön cephede giriş kapısının sağında ikinci sınıf dershanesi, kapının solunda ise birinci sınıf dershanesi bulunmaktadır.

Birinci katta çıkmalı olarak gösterilen bölüm, müdür odasıdır. Müdür Odasının sağındaki mekân, üçüncü sınıf dershanesi, solundaki ise dördüncü sınıf dershanesidir.

Hizmet birimleri, avluda konumlandırılmıştır. Plana göre dikdörtgen biçimli tüm hizmet birimleri, avluya açılmakta ve girişleri avludan sağlanmaktadır. Ortasında kuyu bulunan avlunun köşesine ikinci sınıf dershanesi ile aynı hizada olan taamhane (yemekhane), hademegan odası ve ambar yerleştirilmiştir. Bu mekânlar, birbiri içerisinde bağımsız olarak fonksiyonize edilmişlerdir. Avlunun diğer köşesinde birinci sınıf dershanesi ile aynı hizada köşede taamhane, taamhane ile aynı büyüklükte olan kapalı teneffüşhane, teneffüşhanenin yanında da abdesthane bulunur.

Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'ne idareye ait hizmet birimleri ise, yapının dışında ve okul arsasının köşesine denk gelecek bir şekilde konumlandırılmıştır. Hizmet birimlerinin bulunduğu enine dikdörtgen planlı ve büyüklüğü yaklaşık olarak 104 metrekare olarak hesaplanabilecek bu yapıyı, güney kuzey doğrultusunda gezinti mahalli olarak adlandırılan bir koridor bölmekte ve yapıya ilişkin tüm mekânlar, gezinti mahalline açılmaktadır. Güney aksta sağ tarafta kalan oda hocalar odası, soldaki ise müdür odasıdır. Kuzeyde ise sağdaki birim abdesthane, soldaki oda dâhiliye odasıdır. Hizmet birimlerinin olduğu bu yapının, köşesine idari kadronun ihtiyaçlarını gidermesi amacıyla müstakil bir yapı olan kahvehane eklenmiştir.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 97 ve 98)

Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi, iki katlı bir yapıdır.

Dikdörgen formunda olan yapının ana girişinin üzerinde iki adet dikme ile taşıtılan cumba karakterindeki kapalı birim, sade olarak düzenlenmiş olup giriş cephesine hareket ve ifade katmak amacıyla ana küttleden dışarı taşırılmıştır. Kapalı bölümün sağında ve solunda birbiri ile eş büyüklükte demir parmaklı ve beşik kemerli üç pencere yer almaktadır

Diğer askeri rüşdiyelerde olduğu gibi Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'nde de yapının giriş cephesi özellikle vurgulanmak istenmiştir.*

* Askeri rüşdiyelerde giriş cephesinin vurgulanmasının altında yatan örtük gerekçe, kanımızca giriş cephelerine tuğra, kitabe gibi meşruiyet imgesine hizmet eden mimari elemanlarının asılmasıdır. Böylece okulların giriş cepheleri düzenleri ile örtük (siyasi erk tarafından da açıkça tanımlanmamış) simgeler dünyasının öğeleri haline getirilmiş oluyordu.

Yapının giriş cephesindeki pencereler, beşik kemerli ve demir korkuluklu olarak tanzim edilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Diyarbakır'da bir askeri rüşdiye mektebi açılması isteği.

Dosya No: 1328 Gömlek No:15 Fon Kodu: DH.MKT. Tarih: 26/Ş/1296 (Hicri).

2) Mehmed Rasim Efendi, 1303 Diyarbakır doğumlu, Askeri Rüşdiye Mektebi Farisi Muallimi Necib Efendi'nin oğlu.

Dosya No: 152 Gömlek No: 347 Fon Kodu: DH.SaiD.d Tarih:29/Z/1303 (Hicri).

3) Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi Hüsn-i hat Muallimi Vahid Efendi^{*}'ye rütbe-i hamise tevcihi.

Dosya No: 1261 Gömlek No: 99067 Fon Kodu: İ. DH.. Tarih: 06/R/1304 (Hicri).

4) Diyarbakır Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyesi Dahiliye Zabiti Yüzbaşı Mazhar ve Muallimlerinden Eşref Efendilerin^{**} kanuna muhalif hareketlerinden dolayı te'dibleri.

Dosya No: 32/-1, Gömlek No: 35, Fon Kodu: DH.MUİ., Tarih:26/L/1327 (Hicri).

^{*} Hüsn-i Hat Muallimi Vahid Efendi, Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'nde 1899- 1903 yılları arasında Hüsn-i hatt, Hüsn-i hatt Türkî ve Kavaid öğretmeni olarak görev yapmıştır. **Bkz.** Ekler Ek II, Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi

^{**} (Mehmed)Eşref Efendi, Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi'nde 1900- 1903 yılları arasında Coğrafya Muallimi olarak görev yapmıştır. Asker kökenlidir. 1901 yılındaki unvanı Mülazım- Sani, 1903 yılında ise Mülazım-ı Evveldir. **Bkz.** Ekler Ek II, Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi

5.5.2.3 Kastamonu Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Günümüze ulaşmayan ve ahşap olduğu bilinen Kastamonu Askeri Rüşdiyesi, Kastamonu'nun yerli halk tarafından Saray olarak tanımlanan mahallesinde, Hükümet Konağının Bahçesinde bulunmaktaydı. Bu bahçede ayrıca Mülki (Sivil) Rüşdiye binası da yer almaktaydı.

Her iki rüşdiyenin de, günümüzde Atatürk Anıtı'nın bulunduğu alanda konumlandıkları bilinmektedir. (Eyüpgiller 1999: 178)

Yapının Tarihçesi

Kastamonu Askeri Rüşdiyesi, 1882 yılında açılmıştır. (Komisyon 2000: 23)

Kastamonu Vilayeti Gazetesi'ne göre ise de Kastamonu Askeri Rüşdiyesi, H/1301, M/1884 yılında açılmış ve okulun ilk sınavı da 1884 yılında yapılmıştır. (Eyüpgiller 1999: 178).

Maarif Salnameleri'nden Kastamonu Askeri Rüşdiyesi'nde, 1898- 1903 tarihleri arasında görev yapan idareci ve öğretmen isimlerine, okulun mevcudu ve ders programına ulaşmak mümkündür.*

Kastamonu Askeri Rüşdiyesi'nde 1898 ile 1900 tarihleri arasında Ahmet Şükrü Efendi, 1901 ve 1903'de ise Ömer Lütfü Efendi müdür olarak görev yapmıştır.

Kastamonu Askeri Rüşdiyesi'nin 1898 yılı ders programında; Fransızca, Riyaziye, Coğrafya, Resim, Arabî, Kavaid ve İlimihal, İmla ve Hüsn-i Hatt yer almaktadır. 1898 yılı ders programı, 1899, 1900 ve 1901 yılında da aynen uygulanmış, sadece 1899'da Kavaid ve İlmihal dersinin adı Kavaid-i Osmaniye olarak değiştirilmiş, 1900 yılında ders programına Farisi, 1901'de de Lisan dersi eklenmiştir. 1903 tarihinde ise Kastamonu Askeri Rüşdiyesi'nin ders programında; Fransızca, Riyaziye, Coğrafya, Resim, Arabi, Farisi, Kavaid-i Osmaniye ve Kitabet, Lisan ve Hüsn-i Hatt Türki bulunmaktadır.

* **Bkz.** Ekler, Ek II, Kastaomonu Askeri Rüşdiyesi

1898- 1901 tarihli Maarif Salnameleri'nde, Kastamonu Askeri Rüşdiyesi'nin öğrenci mevcutları verilmiştir. Buna göre 1898 yılında öğrenci mevcudu 141, 1899'da 318, 1900'de 315 ve 1901'de 120'dir.

1894 yılı Kastamonu Vilayeti Salnamesine göre de; 1894 yılında Kastamonu Askeri Rüşdiyesi'nde 186 öğrenci öğrenim görmekte idi. (Hayta ve Ünal 2001: 39)

Plan (Bkz. Fotoğraf 100)

Kastamonu Askeri Rüşdiyesi, zemin, bir ve ikinci (çatı) katlardan oluşan, dikdörtgen planlı ve ahşap bir yapıdır. Yaklaşık olarak 700 metrekare büyüklüğündedir.

Elimizde bulunan XIX. yüzyıl fotoğrafına göre (Bkz. Fotoğraf No:100) Kastamonu Askeri Rüşdiyesi eğimli bir arazide inşa edildiğinden dolayı ön cepheden tek katlı, arkadan ise iki katlı olarak algılanmaktadır.

Zemin Kat

Doğu batı ekseninde uzanan koridor ve bu koridora açılan toplam beş adet hizmet biriminden oluşmaktadır. Koridorun iki yanına sıralanan bu birimler, uzun kenarları ile koridoru sınırlandırmakta ve bu kenarlar üzerinde kapı ve pencere açıklıkları bulunmaktadır. Ön cephede giriş kısmının altında sırasıyla; depo, odunluk ve bakkal dükkânı olarak adlandırılmış, birbirinden bağımsız, dikdörtgen biçimli ve farklı büyüklükte üç adet oda vardır. Bu odalar, ana bir mekânın duvarlar ile bölünmesi sonucu oluşturulmuş ve en büyük alanı, odunluk olarak ifade edilen birim kaplamaktadır. Zemin katın arka cephesinde ise teneffüshane ve helâ bulunur. Teneffüshanenin büyüklüğü bakkal dükkânı ve odunluğun kapladığı alan kadardır. Helâ ise depo büyüklüğündedir.

Birinci Kat

Kastamonu Askeri Rüşdiyesi'nin birinci kat planı; doğu batı ekseninde uzanan koridor (bu koridor plan üzerinde camii-i şerif'e itti haz olunan mahal olarak belirtilmiştir) ve koridora açılan toplam beş adet dersane mekânı ile işlevi tanımlanmamış beş adet odadan

oluşmaktadır. Koridorun iki yanına sıralanan bu birimler, uzun kenarları ile koridoru sınırlandırmakta ve bu kenarlar üzerinde kapı ve pencere açıklıkları bulunmaktadır.

Doğu batı ekseninde uzanan koridoru dik kesen ve giriş aksını oluşturan koridorun iki yanına iki adet dersane ve dört adet oda yerleştirilmiştir. Odalar, dikdörtgen biçimli dersane mekânlarının bölümlenmesiyle elde edilmiş, bu nedenle biçimleri kare olmuştur.

Birinci katın arka cephesinde, koridora açılan ve birbirinden bağımsız dikdörtgen biçimli üç adet dersane vardır. Zemin ve çatı katına ulaşımı sağlayan merdivenlerin köşesine planda oda olarak tanımlanan bir birim yerleştirilmiştir.

Çatı Katı

Çatı katıda tıpkı birinci katta olduğu gibi, doğu batı ekseninde uzanan bir koridor ve bu koridora açılan dikdörtgen biçimli iki birimden oluşmaktadır. Çatı katı, boydan boya ön ve arka olmak üzere iki cepheye bölümlenmiş ve bölümlenen birimlerin köşelerinde kalan mekânlar ise özgün çizimde Oda olarak adlandırılmıştır.

Kastamonu Askeri Rüşdiyesi planının sol tarafında verilen kesitine dayanarak tavan yüksekliğini hesaplarsak, yapının giriş katının tavan yüksekliğinin 5.5 metre, ikinci katının tavan yüksekliğinin ise 5 metre olduğunu söylemek mümkündür.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 101)

Fotoğraf 101’de, Kastamonu Askeri Rüşdiyesi’nin girişinin bulunduğu giriş kat cephesi görülmektedir.

Kastamonu Askeri Rüşdiyesi’nin girişi dört sütun ve bu sütunların üzerine oturan genel kütlede dışarı taşırılmış ve bir nevi saçak vazifesi gören kırma çatılı bölümle vurgulanmıştır. Bu dışarı taşmışlık genelde sade olarak tanımlanabilecek cepheye, hareket duygusu katmaktadır.

Kastamonu Askeri Rüşdiyesi’nde pencereler, tam kemerli ve demir parmaklıklı olarak tasarlanmıştır. Giriş cephesinin sağında altı, solunda da altı olmak üzere birbirleri ile eş aralıklı ve aynı büyüklükte toplam 12 adet tam kemerli pencere boşluğu bulunmaktadır.

Yapının yan kanatlarında bulunan pencere boşlukları da sağda 6, solda 6 adet olarak düzenlenmesine rağmen, bu bölümdeki pencerelerin genişlikleri ve aralıkları eş değildir. Arka cephede ise, birbirleri ile eş aralıktaki ve büyüklükte olmayan 12 adet pencere boşluğu vardır.

Yapı eğimli bir arazide yer aldığı dolay zemin katın ön cephesi kot altında kalmaktadır.

Kırma çatılı olan Kastamonu Askeri Rüşdiyesi'nin çatısı, kiremit ile kaplıdır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Kastamonu Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) San'a Leyli Rüşdiye-i Askeriyesi Müdürlüğüne, Kastamonu Rüşdiye-i Askeriyesi Müdürü Kolağası Ahmed Şükrü Efendi'nin terfien tayini.

Dosya No: 30, Gömlek No: 1317/N-02, Fon Kodu: İ..AS., Tarih: 05/N/1317 (Hicri).

2) Üçüncü Ordu Nizamiye Ondokuzuncu Alayı İkinci Binbaşılığına Kastamonu Mekteb-i Rüşdiye-i Askerisi Müdürü Piyade Kolağası Ömer Lütfü Efendinin terfi ve tayini.

Dosya No: 53, Gömlek No: 1322/L-14, Fon Kodu: İ..AS., Tarih: 06/L/1322 (Hicri).

3) Kastamonu'da kâin Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri ve Matbaa Binalarının İdare-i Hususi'ye terki hakkında Şura'yı Devlet kararı var ise de muvakkat kanuna tevfikân binaların vilayete devredilmesi gerektiği.

Dosya No: 13, Gömlek No: 10, Fon Kodu: DH.UMVM, Tarih: 25/B/1333 (Hicri).

4) Kastamonu mülga Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye binasının Emlak-ı Hususiye-i Vilayet arsasına katılması.

Dosya No: 30 Gömlek No: 1317/N-02 Fon Kodu: İ..AS.. Tarih: 05/N/1317 (Hicri).

5) Kastamonu mülga Rüşdiye-i Askeriye ve Kastamonu Matbaası binalarının İdare-i Hususi'ye tebdilen ve bedelsiz olarak Sened-i Hakaniye bağlanmasının zaruri olduğu.

Dosya No: 13, Gömlek No: 32, Fon Kodu: DH.UMVM., Tarih: 08/R/1334 (Hicri).

5.5.2.4 Edirne Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Edirne Askeri Rüşdiyesi, Sevindik Fakih Mahallesi İki Kapılı Han Caddesi'nde 100 numarada bulunmaktaydı.* (Badi 2000: 127; Kazancıgil, Gökçe ve Bilar 2006: 85)

Edirne Askeri Rüşdiyesi, Fil yokuşu civarında II. Murad tarafından yaptırılan ve 1748 depremi sonucu yıkılan Araplar Hanı arsası üzerine, II. Abdülhamid'in buyruğu üzerine inşa edilmiştir. (Kazancıgil ve Gökçe 2005: 86)

Yapının Tarihçesi

Edirne Askeri Rüşdiyesi, 1881 yılında açılmıştır. (Komisyon 2000: 23)

Bir başka kaynakta ise okulun açılış tarihi olarak 1884- 1885 verilmektedir. (Kazancıgil, Gökçe ve Bilar 2006: 85)

1912- 1913 tarihli Balkan Savaşı sırasında, askeri rüşdiyelerin eğitim faaliyetlerine son verilmesi üzerine, Edirne Askeri Rüşdiyesi de kapatılmış ve okul binası aynı tarihte ilkokul düzeyinde olan **Eski Camii Mektebi**'ne tahsis edilmiştir. Yapı, 1920- 1922 yılları arasında **Numune Mektebi** olarak kullanılmış, 1922- 1927 yıllarında ise, binada **Trakya Kız Mektebi** faaliyet göstermiştir. 1927'den sonra yapı **Kurtuluş İlkokulu**** adıyla eğitim misyonunu sürdürmeye devam etmiştir. 1968 yılında yapının harabiyeti neden gösterilerek, Edirne Askeri Rüşdiyesi binası yıktırılmış, arsasına da bugün hala faaliyetini sürdüren Orduevi yaptırılmıştır. (Kazancıgil, Gökçe ve Bilar 2006: 85)

Maarif Salnameleri'nden Edirne Askeri Rüşdiyesi'nde 1898- 1903 tarihleri arasında görev yapan idareci ve öğretmenlerinin ismine, okulun mevcudu ve ders programına ulaşmak mümkündür.***

* Edirne Askeri Rüşdiyesi'nin bulunduğu yer günümüzde, Talat Paşa Asfaltı olarak adlandırılmıştır.

** Kurtuluş İlkokulu günümüzde Kutuluş İlköğretim Okulu olarak Edirne Merkez Sarıcağa Mahallesi, Soğuk Çeşme Sk. No:1'de 1969 yılında yapılan binası ile eğitim faaliyetini sürdürmektedir. **Bkz.** Okul Müdürü Mehmet Akman ile 03.10.2007 tarihinde yapılan telefon görüşmesi sonucunda elde edilen bilgi.

*** **Bkz.** Ekler, Ek II, Edirne Askeri Rüşdiyesi

Edirne Askeri Rüşdiyesi'nin 1898 tarihindeki müdürü Mehmed Emin Efendi'dir. 1899 yılında okulun müdürlük kadrosu boş görünmektedir. 1900, 1901 ve 1903 yıllarında ise Mustafa Efendi Edirne Askeri Rüşdiyesi'nde müdürlük görevinde bulunmuştur.

Edirne Askeri Rüşdiyesi'nin 1898 yılı ders programında; Resim, Arabi, Hesab, Farisi, Coğrafya, Kavaid ve İlmihal, İmla ve Hatt-ı Türki dersleri yer almaktadır. 1899'da Resim, Arabi, Hesab, Coğrafya, Farisi, Kavaid ve İlmihal, İmla, Hüsn-i Hatt ve Lisan, 1900'de Resim, Arabi, Coğrafya, İmla, Riyaziye, Lisan ve Kavaid-i Ulum-u Diniyye, 1901'de Resim, Arabi, Hesab, Coğrafya, Kavaid ve İlmihal, Riyaziye, Lisan ve Kavaid-i Ulum-u Diniyye 1903'de ise, Resim, Arabi, Farisi, Hesab, İmla, Kavaid ve Rikaa dersleri okutulmuştur.

1899- 1903 tarihli Maarif Salnameleri'nde, Edirne Askeri Rüşdiyesi'nin öğrenci mevcutları verilmiştir. Buna göre okulun; 1899 yılında öğrenci mevcudu 400, 1900'de 442, 1901'de 205 ve 1903'de 101'dir.

Mimari Özellikler

Planda da görüldüğü üzere, Edirne Askeri Rüşdiye binası, üç ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm, yapıyı dört yönde çevreleyen bahçe ile ana giriş kısmıdır. İkinci bölüm, ana eğitim bloğudur. Üçüncü bölüm ise, bahçede ana girişin iki yanında ve yapının arka cephesine denk gelen kısımda yer alan servis birimleridir.

Plan (Bkz Fotoğraf 103)

Edirne Askeri Rüşdiyesi, iki katlı, dikdörtgen kütleli bir yapıdır.

Giriş Kat

Edirne Askeri Rüşdiyesi'nin simetrik plan düzeni, doğu batı ekseninde uzanan salon ve salona açılan farklı amaçlar için fonksiyonize edilmiş toplam yedi adet mekândan oluşmaktadır. Salon uzun aksını dik esen ve ikinci bir simetri oluşturan koridor, planda taşlık salon olarak adlandırılmıştır. Taşlık salonun iki ucunda yapıya giriş ve bahçeye çıkış kapıları bulunmaktadır.

Yapının giriş aksını oluşturan taşlık salonunun sağında; en köşede zabitan odası, zabitan odasının yanında dâhiliye zabitan odası yer almaktadır. Taşlık salonun solunda ise en köşede müdür odası, müdür odasının yanında zabitan nöbet odası bulunmaktadır.

Giriş katın arka cephesinde giriş aksının sağında, dâhiliye zabitan ve zabitan odasının büyüklüğünde dikdörtgen biçimli cami-i şerif ve giriş aksının solunda dikdörtgen biçimli zabitan ve müdür odası büyüklüğünde teneffüşhane vardır. Teneffüşhane ile müdür odasının arasına salonun köşesi bir duvarla bölümlerek, hademe odası yerleştirilmiştir.

Teneffüşhane ile cami-i şerifin arasında giriş aksının karşısındaki koridorda üst kata çıkış merdivenleri bulunmaktadır.

Edirne Askeri Rüşdiyesi'ne ait hizmet birimleri, servis avlusu olarak nitelendirilebilecek okul bahçesinin iki köşesine yerleştirilmiştir. Bahçenin giriş aksına göre sağında kalan dikdörtgen planlı mekân, mektep koğuşu olarak adlandırılmıştır. Bu birim, öğrenci yatakhanesidir.*

Bahçenin batı köşesinde ise, birbiri ile eş büyüklükte dikdörtgen biçimli ve birbirinden bağımsız yan yana iki oda bulunur. Bahçe duvarına bitişik olan oda, bakkal dükkânı diğeri ise, mektep deposudur.

Bahçenin güneyinde; dikdörtgen biçimli yapının ikinci teneffüşhanesi, teneffüşhanenin köşesine eklenmiş kare biçimli yapının ikinci bakkal dükkânı ve bahçe duvarı boyunca sıralanmış abdsethaneler bulunur.

Birinci Kat

Edirne Askeri Rüşdiyesi'nin birinci kat plan düzeni, doğu batı ekseninde uzanan salon ve salona açılan dört adet dikdörtgen biçimli dersane ve bir adet kare biçimli çıkmalı zabitan odasından oluşmaktadır. Salonun iki yanına sıralanan dersaneler, kısa kenarları ile salonu sınırlandırmakta ve bu kenarlar üzerinde kapılar bulunmaktadır. Zabitan odası, salonun yatay aksta bir duvar ile bölümlenmesi sonucu oluşturulmuş ve salonun üçte bir oranındaki bölümünü kapsamaktadır. Geriye kalan üçte ikilik alansa, salon olarak değerlendirilmiştir.

Salonun arka cephesinde alt kata iniş merdiveni bulunmaktadır.

* Edirne Askeri Rüşdiyesine ait özgün çizimde, (Bkz. Fotoğraf 103) mektep koğuşu adlı bir birimin bulunmasına rağmen H 1316/ M1898, H1317/M 1899 ve H1318/M 1900 tarihli Maarif Salnameleri'nde, Edirne Askeri Rüşdiyesi'nde Nehari (Gündüzlü) eğitim yapıldığı belirtilmektedir.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 104)

İki katlı, simetrik ve rasyonel formlu olan Edirne Askeri Rüşdiyesi'nin giriş cephesi ve girişe göre sol da olan yan cephesi neoklasik özellik taşımaktadır.

Dikdörtgen formunda olan yapının ana girişi, yuvarlak kemerli dört sütunla vurgulanarak içeri çekilmiş, giriş kapısı dairesel kemerli olarak düzenlenmiş ve bu bölümün üst kısmına içeriğini fotoğraftan tanımlayamadığımız bir levha asılmıştır.

Giriş bölümünün üstündeki yuvarlak kemerli sütunların taşıdığı cumba karakterindeki üçgen alınlıklı kapalı bölüm, ana kütlede dışarı taşırılmıştır. Üçgen alınlığın tam ortasına denk gelen kısma ise, tuğra ve madalyon yerleştirilmiştir.

Yapının köşelerindeki taş kaplama ile cephe hareketlendirilmiştir.

Edirne Askeri Rüşdiyesi'nin giriş cephesi ve girişe göre sol da olan yan cephesindeki tüm pencereler, basık kemerli olarak düzenlenmiştir.

Giriş kapısının ve üst kattaki kapalı bölümün her iki tarafındaki üçlü ve cephedeki diğer pencere düzenlemeleri ile cephede simetri sağlanmıştır.

Edirne Askeri Rüşdiyesini, dışarıdan şeffaf korkuluklu bir bahçe duvarı çevrelemektedir.

Çatısı dönemin mimari anlayışına uygun olarak parapet duvarı arkasına gizlenmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Edirne Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Edirne Rüşdiyesi Askeriyesi coğrafya muallimi Yüzbaşı Asaf Bey'e nişan itası.

Dosya No: 965 Gömlek No:76326 Fon Kodu:İ.DH.. Tarih: 23/M/1303 (Hicri)

2) Edirne Rüşdiyesi Askeriyesi muallimi Nazmi'ye ve saireye nişan itası.

Dosya No: 974 Gömlek No: 76961 Fon Kodu: İ. DH.. Tarih: 21/R/1303 (Hicri).

3) Edirne Askeri Rüştiye ve İdadi talebesinin imtihanları icra edilerek muavaffakiyetle imtihanları verdiklerine dair.

Dosya No: 54 Gömlek No: 46 Fon Kodu: Y.PRK.ASK. Tarih: 15/Ş/1306 (Hicri).

4) Edirne Askeri Rüştîye ve İdadi resmi imtihanlarının yapılması.

Dosya No: 60 Gömlek No: 65 Fon Kodu: Y.PRK.ASK. Tarih: 23/Ş/1307 (Hicri).

5) Edirne Vilayeti Rüşdiye-i Askeriyesi Arabi Hocası İbrahim Hakkı Efendi'ye nişan itası.

Dosya No: 12666 Gömlek No: 99521 Fon Kodu: İ.DH.. Tarih: 29/Ş/1309 (Hicri).

6) Havaların fevkalade sıcak gitmesi dolayısıyla Edirne Askeri İdadi ve Rüşdiyesinin ders saatlerinde yapılan değişikliğe dair.

Dosya No: 102 Gömlek No: 57 Fon Kodu: Y..MTV. Tarih: 08/S/1312 (Hicri).

7) Edirne Askeri Rüşdiyesinin sene-i haliyle bütçesine yazılmadığı anlaşılan yüz bin kuruş tahsisatı seneviyenin masarîf-ı gayri melhuze tertibinden ödenmesi.

Dosya No: 130 Gömlek No: 49 Fon Kodu: DH.UMUM Tarih: 28/Ca/1333 (Hicri).

5.5.2.5 Erzurum Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Erzurum merkez.

Yapının Tarihçesi

Erzurum Askeri Rüşdiyesi 1882 yılında açılmıştır. (Komisyon 2000: 23)

Okul için yeni bir bina yapılmamış, 1874 yılında yapılan **Erzurum Askeriye Kışlası** içinde açılmıştır. Sonraki süreçte kışladan asker çekilmiş, kışla askeri ortaokul ve liseye tahsis edilmiştir.

Erzurum Askeri Rüşdiyesi binasında Cumhuriyetin ilanıyla birlikte 1925- 1936 yıllarında **Erzurum Müstahkem Mevki** hizmet vermiştir. Bina 1936 yılında restorasyona alınmış, onarımdan sonra yapıda, **3. Ordu Kolordu Birlikleri ve Erzurum Levazım Amirliği** görev yapmıştır. Yapı, günümüzde askeriye tarafından **Erzurum İç Tedarik Bölge Başkanlığı Karargâhı** olarak kullanılmaktadır.

Erzurum Askeri Rüşdiyesi'nin içinde bulunduğu kompleks, 1960 ve 1989 yıllarında olmak üzere iki kez restorasyon geçirmiştir. (Komisyon 2001: 217, 218)

Maarif Salnameleri'nden Erzurum Askeri Rüşdiyesi'nde 1898- 1903 tarihleri arasında görev yapan idareci ve öğretmenlerinin ismine, okul mevcuduna, hademe sayısına ve ders programına ulaşmak mümkündür.*

Erzurum Askeri Rüşdiyesi'nin 1898 tarihindeki müdürlük kadrosu boş olarak görünmektedir. 1899, 1900, 1901 ve 1903 tarihleri arasında ise okulda Abdülnafî Efendi müdürlük yapmıştır.

Erzurum Askeri Rüşdiyesi'nin 1898, 1899 ve 1900 yılı ders programında; Resim, Coğrafya, Fransızca, Riyaziye Arabî, Farisi, Kavaid ve İlmihal, İmla ve Hüsn-i Hatt dersleri yer almaktadır. 1901 ve 1903 yılında önceki yılların ders programları aynen muhafaza edilmiş, sadece Kavaid ve İlmihal dersinin adı Kavaid olarak değiştirilmiştir.

* **Bkz.** Ekler, Ek II, Erzurum Askeri Rüşdiyesi

Erzurum Askeri Rüşdiyesi'nin öğrenci mevcudu; 1898 yılında 283, 1899'da 283, 1900'de 283, 1901'de 315 ve 1903'de ise 189'dur. 1903 yılında okulda çalışan hademe sayısı 6'dır.

Mimari Özellikler

Planda da görüldüğü üzere (Bkz: Fotoğraf 106) Erzurum Askeri Rüşdiye binası, iki ana bölümden oluşmaktadır: Bahçe ve set üzerinde yükselen ana eğitim bloğu

Plan (Bkz. Fotoğraf 106)

Erzurum Askeri Rüşdiyesi için yeni bir bina yapılmamıştır. Plan tipi okulun kışlada açılmasından dolayı, askeri rüşdiye olarak inşa edilen yapılardan farklılık göstermektedir. (Komisyon 2001: 217, 218)

Askeri rüşdiyeler için yapılmış okul binalarında dikdörtgen ve simetrik plan tercih edilirken, Erzurum Askeri Rüşdiyesi için iki kollu, kolun birinin kısa diğerinin de daha uzun olduğu yani "L" tipinde bir projelendirme yapıldığı görülmektedir.

Erzurum Askeri Rüşdiyesi yaklaşık olarak 2186 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır.

L'nin kısa koluna sıralan hizmet birimleri ve dersane doğu batı ekseninde uzanan gezinti mahalline açılmaktadır. Okulun ana giriş kapısı, dikdörtgen biçimli bahçeye açılmaktadır. Özgün çizimde okulun giriş kapısı, L'nin uzun kolunda ve sağa yanaşık olarak gösterilmiştir. Kapının sağında ve en köşede kalan dikdörtgen biçimli mekân, dördüncü sene dershanesi olarak tanzim edilmiştir. Dördüncü sene dershanesi, uzun kenarı ile gezinti mahallini sınırlandırmakta olup yaklaşık olarak 96 metrekaredir. Kapının solundaki birim ise, salona açılan cami-i şeriftir. Cami-i şerif'te tıpkı dördüncü sene dershanesi gibi uzun kenarı salonu sınırlandırmakta olup ve bu kenar üzerinde giriş kapısı bulunmaktadır.

Cami-i şerif ile dördüncü sene dershanesinin arasında helâlar yer almaktadır. Cami-i şerif'in yanında ve yapının en köşesinde kalan salona ait boşluk dikey ve yatay ekseninde iki ayrı duvarla bölümlenmiş ve böylece üç ayrı mekân elde edilmiştir. Bu mekânlar; kahve ocağı en köşede müdür odası ve müdür odasının karşı köşesindeki hâcegan (hocalar) odasıdır. Müdür odası için yeni bir giriş kapısı oluşturulmamış, girişi kahve ocağından sağlanmıştır.

L'nin uzun kolunda ise, doğu batı ekseninde uzanan gezinti mahalline açılan toplam üç adet çok kalın duvarlı derslane ve iki adet hizmet birimi bulunur. Planı sağdan sola sırasıyla takip edecek olursak; dikdörtgen biçimli dâhiliye zabitan odası, 130 metrekare büyüklüğünde dikdörtgen biçimli üçüncü sene dershanesi, 104 metrekare büyüklüğünde kare biçimli ikinci sene dershanesi ve 156 metrekare büyüklüğünde dikdörtgen biçimli birinci sene dershanesi bulunmaktadır. Bu birimlerin tümünün kapısı gezinti mahalli üzerinde bulunmaktadır. Derslane ve dâhiliye zabitan odasının pencereleri ise bahçe cephesinde doğu batı ekseninde uzanan ve sed olarak tanımlanan koridora açılmaktadır.

Gezinti mahalli yapının en köşesinde dikey eksende bir duvar ile bölümlenmiştir. Elde edilen alan odunluk olarak değerlendirilmiştir.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz Fotoğraf 107)

L planlı olan Erzurum Askeri Rüşdiyesi, tek katlı olup taştan yapılmıştır. Pencerelerin tamamı kemerli ve sövelidir. İlk yapıldığında toprak olan çatı, 1960 yılında tadilat görerek kırma çatıya dönüştürülmüştür. 1989'da yeniden onarım gören bina halen, Erzurum Bölgesi İç Tedarik Bölge Başkanlığı Karargâhı olarak kullanılmaktadır. (Komisyon 2001: 217, 218)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Erzurum Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Erzurum Mekteb-i Rüşdiyesi Askeriyesi Hüsn Hat –ı Türki hocası Mehmed Sakıb Efendi uhdesine rütbe-i hamse ve diğerlerine beşinci rütbeden Mecid-i Nişanı itaası.

Dosya No: 11, Gömlek No: 1310C-090 Fon Kodu:İ.TAL., Tarih: 26/C/1310 (Hicri).

5.5.2.6 Bursa Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan H/1316, M/ 1899 tarihli bir belgeye^{*} göre, Bursa Askeri Rüşdiyesi hükümet konağı yakınlarında yer alıyordu.

H/1303, M/1885- 1886 tarihli Devlet Salnamesi'nde Bursa Askeri Rüşdiyesi'nin Mahkeme Mahallesi'nde bulunduğu ve 151 öğrencisi olduğu belirtilmektedir. (Kaplanoğlu 2006:128)

Yapının Tarihçesi

Bursa Askeri Rüşdiyesi, 1882 yılında açılmıştır. (Komisyon 2000: 23 ; Kaplanoğlu 2006:87)

Bursa Işıklar Askeri Lisesi'ne ait resmi internet sitesinde, Bursa'da ilk askeri lisenin, 15 Şubat 1845 yılında Sultan Abdülmecid tarafından eski Hükümet Konağı'nın yanındaki Hâkimiyet Matbaası'nın civarında bulunan bir kumaş fabrikasının kamulaştırılarak okul haline getirilmesiyle, Rüşdiye-i Askeriye adıyla açıldığı belirtilmektedir.^{**}

Bursa Askeri Rüşdiyesi'ne ait planın (Bkz: Fotoğraf No:53) alt kısmında ‘‘Birusa’da Atik Mekteb-i İdadi-i Askeri-i Şahanelerinin Kısım-ı Fevkani Resm-i Musattahı’’ (Bursa’da ki Eski Askeri İdadi Mektebi Şahanelerinin Alt Kat Kısımının Düzlemleştirilmiş Resmi) yazmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1893 tarihli bir belgede^{***}, Bursa Askeri Rüşdiyesi'nin harap olmasından dolayı tamirinin gerekliliği ve gene arşivde bulunan 1894

^{*} Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** B.O.A., Dosya No: 24, Gömlek No: 61, Fon Kodu: DH.TMIK.S., Tarih: Hicri 22/Z/1316 (Miladi 02/05/1899)

^{**} Bu okul, günümüzde Teleferik semtinde Işıklar Askeri Lisesi olarak varlığını sürdürmektedir. Bursa Askeri Lisesinin kumaş fabrikasından dönüştürülen binasının, zamanla artan öğrenci sayısına cevap verememesi üzerine (Işıklar Askeri Lisesi) yeni binasının inşasına 1890 yılında başlanmış ve 11 Haziran 1893 yılında da törenle hizmete açılmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında bir süre eğitimine ara veren okul, 28 Kasım 1922 tarihinde Askeri İdadi adıyla yeniden hizmete açılmıştır. Bkz. Raif Kaplanoğlu, a.g.e., s: 86,87

^{***} Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** Bursa Askeri Rüşdiye Mektebi'nin tamire muhtaç olması dolayısıyla talebenin yeni yapılan Darülaceze Binasına nakline gerek olmadığı adı geçen okulun tamire muhtaç yerlerinin onarılması. B.O.A., Dosya No: 252, Gömlek No: 252, Fon Kodu: DH.MKT., Tarih: Hicri 22/Z/1311 (Miladi 26/06/1894).

tarihli bir diğer belgede ise,* Bursa Askeri Rüşdiyesi'nin tamirinin bitirilerek resmi açılışının yapıldığını belirtilmektedir.

Plana düşülen özel not ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan özgün belgelerden dolayı, Bursa Askeri Rüşdiyesi'nin eski Askeri İdadi binasında eğitim verdiğini söylemeği olanaklı gibi görünmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan ve Hüdevendigar Vilayetine yazılan H/1316, M/1899 tarihli bir belgeden, Bursa Askeri Rüşdiyesi'nin geçici bir süre için İnas Mektebine nakledildiğini ve askeri rüşdiyenin bahçesine hapisane ile tevkifhane inşa edilmesi kararı alındığını öğrenmekteyiz.**

Maarif Salnameleri'nden Bursa Askeri Rüşdiyesi'nde 1898, 1899 ve 1903 tarihleri arasında görev yapan idareci ve öğretmenlerinin ismine, ders programına, okul mevcuduna ve hademe sayısına ulaşmak mümkündür.**

1898 ve 1899 tarihlerinde Bursa Askeri Rüşdiyesi'nin müdürü Rıza Efendi, 1903'de ise Ali Tevfik Efendi'dir.

1898 yılında Bursa Askeri Rüşdiyesi'nde Arabî, Farisi, Kavaid-i Osmaniye, Hüsn-i Hatt, Coğrafya, Resim, Hesab, Lisan, Riyaziye ve İmla dersleri okutulmuştur. 1899 yılında, 1898 ders yılı programı büyük ölçüde muhafaza edilmiş, ancak coğrafya ve imla müfredattan çıkarılmıştır. 1903 yılında ise Arabî, Kavaid, Hüsn-i Hatt, Hesab, Lisan, İmla ve Riyaziye dersleri askeri rüşdiyenin müfredatında bulunan derslerdir.

Plan (Bkz. Fotoğraf 109 ve 110)

109 nolu plan, Bursa Askeri Rüşdiyesi'nin vaziyet planıdır. (Bkz. Fotoğraf 109) Üzerinde çerçevenin dışında “Bursa Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Şahanelerinin Zemin Katı ile Üst Kat Planı” yazmaktadır.

* Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** Bursa Askeri Rüşdiyesinin tamiri sona ererek resm-i küşadı icra edildiği hakkında Seraskerlik izanı.B.O.A., Dosya No: 108, Gömlek No: 39, Fon Kodu: Y.MTV., Tarih: 04/C/1312 (Hicri). (Miladi 02/11/1894)

Belgenin Latin harflerine transkripsiyonu için **Bkz.** Ekler Ek III, Belge No: 9

** Belgenin Latin harflerine transkripsiyonu için **Bkz.** Ekler Ek III, Belge No: 10

** **Bkz.** Ekler, Ek II, Bursa Askeri Rüşdiyesi

Plana göre, büyüklükleri ve biçimleri birbirinden farklı dört adet Dershane ve işlevi belirtilmeyen sadece Oda olarak adlandırılan dört adet mekân bulunmaktadır.

İkinci plan, ana mekânın planı ve görüntüsüdür. (Bkz. Fotoğraf 110) Planın orta kısmında, “Müceddeden İnşa Olunacak Mekteb-i Askeriye-i Cenab-ı Şahaneleridir”(Yeniden İnşa Edilecek Olan Şahane Cenabın -Padişahın- Askeri Mektebleridir) yazmaktadır.

Okulun planı, Ters T planlı arsa planına göre yapılmış bir düzenlemedir. Planda, mekanların altına düşülen notlarda mekanların alt veya üst katlarda yer aldıkları belirtilmiştir.

Giriş Kat (Bkz. Fotoğraf 110)

Giriş katın simetrik plan düzeni, güney kuzey doğrultusunda bulunan koridor ve bu koridora açılan üç adet dershane ve bir adet odadan oluşmaktadır. Yapıya ait olan hizmet birimleri servis avlusu olarak nitelendirebileceğimiz okul bahçesine yerleştirilmiştir. Buna göre avlunun bir köşesinde dikdörtgen biçimli taamhane, diğer köşesinde tuvalet ve mutfak yer almaktadır

Birinci Kat

Giriş katın plan düzeni, güney kuzey doğrultusunda bulunan koridor ve bu koridora açılan iki adet dershane ve beş adet odadan oluşmaktadır.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 111, 112 ve 113)

Washington Kongre Kütüphanesi II. Abdülhamid Fotoğraf Albümü’nde Bursa Askeri Rüşdiyesi’nin cephe görünümüleri için iki ayrı yapının görüntüsü verilmiştir. Buna göre; Fotoğraf 111 ayrı bir yapıyı, Fotoğraf 112 ve 113 başka bir yapıyı göstermektedir.

Bursa Askeri Rüşdiyesi’nin Fotoğraf 110’da verilen ön cephe görüntüsü ile Fotoğraf 111 birbirleri ile örtüşmektedir. Her iki görselde de, Bursa Askeri Rüşdiyesi iki katlı ve dikdörtgen formlu bir yapıdır. Yapının giriş bölümü ana kütleden öne doğru taşırılarak, cepheye hareket ve ritm duygusu katılmak istenmiştir. Giriş cephesindeki pencereler basık kemerli ve giriş kapısı tam kemerli olarak tasarlanmıştır. Çatının en üst kısmına bir levha asılmış, çatı dönemin mimari anlayışına uygun olarak parapet duvarı arkasına gizlenmiştir.

Fotoğraf 112 ve 113'e göre ise, okulun ana girişı olduğunu tahmin ettiğimiz bölüm, Yunan mimarisini andıran üçgen alınlıklı ve kare biçimli olan kapı açıklığı ile vurgulanmıştır. (Bkz Fotoğraf 112) Bu ana giriş kapısının sağ tarafında, beş pencere boşluğundan sonra altı boş olan, ancak yanlardaki sütunlarla taşıtılan cumba karakterinde kapalı çıkmalı bölüm vardır. Kapalı çıkmanın çatıya yakın kısmına padişah tuğrası asılmıştır. (Bkz Fotoğraf 113)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bursa Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Belgeler

1) Bursa Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye Rika Muallimi Tevfik Efendi'ye rütbe tevcihi.

Dosya No: 913, Gömlek No: 72491, Fon Kodu: İ.DH., Tarih: 018/C/1301 (Hicri).

2) Mekteb-i Funun-u Harbiye ve Tıbbiye İdadileri ile Baytar Rüşdiye-i Askeriyesi talebelerinden Ramazan tatilini taşrada bulunan velileri yanında geçirmek isteyenlere ve Bursa Mekteb-i İdadi ve Rüşdiye-i Askeriyesi memur, zabıt ve şakirdanından tatilinde sılaya gideceklerle verilecek atıyye hakkında Hazine-i Hassa Nezaretinin tahrirati.

Dosya No: 38, Gömlek No: 87, Fon Kodu: Y.MTV., Tarih: 24/Ş/1306 (Hicri).

3) Bursa Askeri Rüşdiye Mektebi'nin tamire muhtaç olması dolayısıyla talebenin yeni yapılan Darülaceze Binasına nakline gerek olmadığı adı geçen okulun tamire muhtaç yerlerinin onarılması.

Dosya No: 252, Gömlek No: 252, Fon Kodu: DH.MKT., Tarih: 22/Z/1311(Hicri).

4) Bursa Rüşdiye-i Askeriyesi lisan hocası Piyade Kolağası Mehmed Nuri Efendinin, Bağdat Mekteb-i İdadisi riyaziye muallimlerinden Kolağası Hüsameddin Efendinin Trablusgarb Leyli Rüşdiye-i Askeriyesi Müdüriyetlerine tayinleri.

Dosya No: 10, Gömlek No: 1312 Ca-03, Fon Kodu: İ.AS., Tarih: 04/Ca/1312 (Hicri).

5) Bursa Askeri Rüşdiyesinin tamiri sona ererek resm-i küşadı icra edildiği hakkında Seraskerlik izanı.

Dosya No: 108, Gömlek No: 39, Fon Kodu: Y.MTV., Tarih: 04/C/1312 (Hicri).

6) Bursa Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyesi Kavaid-i Osmaniye hocası Kolağası Ahmed Zatil Efendinin Hassa Ordu-yı Hümayunu Nizamiye dördüncü Alayına terfian tayini.

Dosya No: 913, Gömlek No: 1313 C-18, Fon Kodu: İ.AS., Tarih: 17/C/1313 (Hicri).

7) Hüdavendigâr Hapishanesinin tamir ve ıslahıyla Askeri Rüşdiye Mektebinin bahçesine yeniden hapishane ve tevkifhane inşa edilmesi.

Dosya No: 24, Gömlek No: 61, Fon Kodu: DH.TMIK.S., Tarih: 22/Z/1316 (Hicri).

8) Bursa Askeri Rüşdiyesi Dâhiliye Zabiti Mülazım-ı Evvel Mehmed Efendi'nin Dersaadet'e nakli.

Dosya No: 270, Gömlek No: 68, Fon Kodu: Y.MTV..., Tarih: 12/Za/1322 (Hicri).

5.5.2.7 Van Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Van, merkez.

Yapının Tarihçesi

Van Askeri Rüşdiyesi 1882 yılında açılmıştır. (Komisyon 2000: 23) H1315/ M/1887 tarihli Van Vilayeti Salnamesi'nde Van Askeri Rüşdiyesi'nin adı geçmektedir. (Talay 1991: 129)

Maarif Salnameleri'nden Van Askeri Rüşdiyesi'nde 1898 ve 1899 tarihli görev yapan idareci ve öğretmenlerin ismine, ders programına ve okul mevcuduna ulaşmak mümkündür.*

Van Askeri Rüşdiyesi'ne 1898 tarihinde müdürlük kadrosu için atama yapılmamıştır. 1899'da Van Askeri Rüşdiyesi'nin müdürü İsmail Efendi 'dir.

1898 ve 1899 yılında Van Askeri Rüşdiyesi'nin ders programında Arabi, Farisi, Kavaid ve İlmihal, Fransızca, Coğrafya, Riyaziye, Resim, İmla ve Hüsn-i Hatt dersleri yer almaktaydı.

1898 yılında Van Askeri Rüşdiyesi'nin öğrenci mevcudu, leyli (yatılı) 165, nehari (gündüzlü) 400 olmak üzere toplam 565'dir.

Mimari Özellikler (Bkz. Fotoğraf 116)

Fotoğraf 116'da da görüldüğü üzere Van Askeri Rüşdiyesi binası üç bölümden oluşmaktadır: Doğuda bulunan peyzaj düzenlemeli ön bahçe, ana eğitim bloğu ve planda gezinti mahali olarak tanımlanan batıda yer alan arka bahçe

Plan (Bkz. Fotoğraf 115 ve 116)

Van Askeri Rüşdiyesi, iki katlı ve kareye yakın kütleli bir yapı olup yaklaşık olarak 348 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır.

Giriş Kat (Bkz. Fotoğraf 115)

Van Askeri Rüşdiyesi'nin giriş kat planı, kuzey güney ekseninde uzanan bir koridor ve koridora açılan çeşitli hizmet birimleri ile bir adet dershaneden oluşmaktadır. Kuzey güney eksenindeki koridor, doğu batı yönündeki bir duvar aracılığıyla iki bölüme ayrılmış, böylece yapının ortasında yapının ikinci bir bölümü olarak algılanabilecek dikdörtgen biçimli ve planda salon olarak tanımlanan boş bir alan elde edilmiştir.

Giriş katın kuzey cephesinde bulunan giriş kapısının sağında, dikdörtgen biçimli hizmetçi odası, hizmetçi odasının yanında debboy, solunda ise 13 metrekare büyüklüğünde ve dikdörtgen biçimli olan dershane bulunmaktadır. Bu mekanların hepsi koridora açılmaktadır. Giriş katın güney cephesinde bulunan mekanlar, hizmet birimleri olarak düzenlenmiştir. Buna göre; giriş aksının sağında kütüphane ve kütüphanenin arkasında odunluk bulunmaktadır. Giriş aksının solunda ise, taamhane ve taamhannenin arkasında dükkan yer almaktadır. Tüm bu birimler, salona açılmaktadır.

Birinci Kat (Bkz. Fotoğraf 116)

Van Askeri Rüşdiyesi'nin dikdörtgen biçimli birinci kat planı, kuzey güney ekseninde uzanan koridor ve koridora açılan çeşitli hizmet birimleri ile üç adet dershaneden oluşmaktadır. İkinci katta giriş kapısının üzerinde yer alan çıkmalı bölüm, müdür odasıdır. Müdür odasının sağında ve solundaki büyüklükleri birbirinden farklı olan mekânlar, dershane olarak düzenlenmiştir. Sağdaki dershanenin arkasında ve planda camii-i şerif olarak tanımlanan koridora açılan birim, dershane olarak gösterilmiştir. Sol taraftaki dershanenin arkasında dâhiliye odası, dâhiliye odasının da arkasında ve köşede muallimler odası bulunmaktadır.

Van Askeri Rüşdiyesi'nin giriş kat planında (Bkz. Fotoğraf 116) okul bahçesi için yapılmış detaylı bir peyzaj çalışmasına yer verilmiştir.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 117)

Van Askeri Rüşdiyesi, iki katlı ve toprak çatılı bir yapıdır. Yapının girişi oluşturan kuzey cephesi ile batı cephesi süslemesiz ve sade olarak tanzim edilmiştir.

Giriş katta kuzey cephede bulunan sivri kemerli giriş kapısı, cephede hiçbir şekilde vurgulanmamıştır. Giriş kapısının her iki yanında simetriye yardımcı sivri kemerli ve

korkuluklu üçer adet pencere bulunmaktadır. Kapının üzerine kitabe veya tuğra yerleştirilmemiş, içeriği fotoğraftan tanımlanamayan bir levha asılmıştır.

Yapının batı cephesinde, birbiri ile eş büyüklükte ve aralıkta olmayan yedi pencere boşluğu, doğu cephesinde de birbiri ile eş büyüklükte ve aralıkta olmayan sekiz pencere boşluğu vardır. Arka cephede yani güney cephesinde, doğu cephesi gibi yedi adet pencere açıklığı bulunur.

İkinci kat cephe düzeninde ise, giriş cephesi olarak tanzim edilen ve yapının kuzey cephesi olan bölümde, kapının tam üzerine denk gelen kısımda cepheye sanki yapıştırılmış efektini veren, hafifçe dışarı taşırılmış ve ahşap malzemeden yapılmış müdür odası olarak kullanılan çıkmalı bölüm bulunmaktadır. Van Askeri Rüşdiyesi'nin doğu cephesine tıpkı kuzey cephesinde olduğu gibi hafifçe dışarı taşırılmış ve ahşap malzemeden yapılmış çıkmalı bölüm yerleştirilmiştir. Kuzey cephe ile doğu cephesinin kesiştiği köşeye bir bahçe kapısı eklenmiştir. Kapının ekleniş nedeni muhtemelen okulun teneffüşhane olarak kullanılan gezinti mahallini sokaktan ayırmak olmalıdır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Van Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Belgeler

1) Van, Erzurum ve Bitlis vilayetlerinde alınması icab eden ıslah tedbirlerinin uygulanması için gönderilen talimat gereğince Van kasabasında açılması istenilen Askeri Rüşdiye Mektebi'nin inşaat mahalli hakkında bir malumat bulunmadığı.

Dosya No:1848, Gömlek No:77, Fon Kodu: DH.MKT., Tarih: 02/Z /1308 (Hicrî)

2) Van'da açılacak olan Askeri Rüşdiye'ye ilmiye ve kalemiyeden tayin edilecek memurların muhassasatı hakkında Daire-i Askeriye'ce gerekli muamelenin yapıldığı

Dosya No:1882, Gömlek No:29, Fon Kodu: DH.MKT, Tarih: 20/Ra/1309 (Hicrî)

3) Van Rüşdiye-i Askeriyesi Arabî muallimliğinden mütekaid Ahmed Rasih Efendi'nin tekaüd maaşının zammı.

Dosya No: 131, Gömlek No: 1331Ca-054, Fon Kodu: İ.HB., Tarih: 26/Ca/1311(Hicri).

5.5.2.8 Bitlis Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Bitlis. Bitlis Askeri Rüşdiyesi, merkeze bağlı İnönü Kızılmescit mahallesi Bapir sokağında ve günümüze ulaşamayan bir yapıda eğitim faaliyetini sürdürmüştür. (Müftügil1992:13)

Yapının Tarihçesi

Bitlis Askeri Rüşdiyesi, 1898- 1899 yılında açılmıştır. (Komisyon 2000: 23)

Bitlis Askeri Rüşdiyesi'nin açılma nedeni bir tezkirede, Kürt ve Arap aşiretlerinden oluşturulan süvari alayları için oluşan subay ihtiyacını karşılamak olarak açıklanmaktadır. Bu tezkire, Bitlis Askeri Rüşdiyesi'nin İstanbul'da kurulan ve doğudan gelen aşiret mensubu öğrencilere eğitim veren Aşiret Mektebinin, doğudaki bir versiyonu olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır. Çünkü Bitlis Askeri Rüşdiyesinin mezun eğittiği subaylar, Abdülhamid tarafından Doğu illeri için kurulan Süvari Alaylarında acemilere eğitim vermekteydiler. (Komisyon 2000: 27)

Maarif Salnameleri'nden Bitlis Askeri Rüşdiyesi'nde 1899, 1900 ve 1903 tarihleri arasında görev yapan idareci ve öğretmenlerin ismine, ders programına, okul mevcuduna ve okulda görev yapan hademe sayısına ulaşmak mümkündür. *

1899, 1900 ve 1903 tarihlerinde Bitlis Askeri Rüşdiyesi'nde Mustafa Şerafeddin Efendi müdür olarak görev yapmıştır.

1899 ve 1900 ders yılında Bitlis Askeri Rüşdiyesi'nde Resim, Riyaziye, Lisan, Coğrafya, Arabî, Farisi, Kavaid, İmla ve Hüsn-i hatt dersleri okutulmuştur. 1903'de 1899 ve 1900'deki ders programı aynen uygulanmış, sadece Kavaid ile Hüsn-i Hatt derslerinin yerine Kavaid-i Osmaniye ve Hatt-ı Türkî programa dâhil edilmiştir.

Bitlis Askeri Rüşdiyesi'nin 1900 yılındaki öğrenci mevcudu 102, okulda çalışan hademe sayısı, 1'dir. 1903 tarihindeki öğrenci mevcudu 112, okulda çalışan hademe sayısı ise, 5'dir.

* **Bkz.** Ekler, Ek II, Bitlis Askeri Rüşdiyesi

5.5.2.9 Sivas Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Sivas. Sivas Askeri Rüşdiyesi, Sivas merkezdeki Çatalpınar mahallesinde bulunmaktaydı.

Yapının Tarihçesi

Sivas Askeri Rüşdiyesi, Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa tarafından Çatalpınar mahallesindeki ahşap bir binada 1884 yılında sivil (mülki) rüşdiye ile birlikte açılmıştır. (Aslanoğlu 1979: 29)

Bir başka kaynakta ise, Sivas Askeri Rüşdiyesi'nin açılış tarihi 1883 olarak verilmektedir. (Çam 1991: 46)

Yapının birinci katında Mülki (Sivil) Rüşdiye, ikinci katında Sivas Askeri Rüşdiyesi eğitim faaliyetini sürdürmekteydi. Sivil ve askeri rüşdiyenin aynı binada yer alması askeri rüşdiye repertuarında sadece bu yapıya özgüdür. Öğrenci sayısının azlığı ve dönemin Maarif'in karşı karşıya olduğu mali sıkıntılar, askeri ve mülki rüşdiyenin aynı binada yer almasının nedenleri olarak gösterilebilir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan H/1311, M/1894 tarihli bir belgede, Sivas Mülki (Sivil) Rüşdiyesi'nin, Askeri Rüşdiye ile birlikte eğitim faaliyetini sürdürdüğü yapıdan ayrıldığı, inşaatı biten Sivas İdadisi binasına taşındığı belirtilmektedir.*

1308 yılı Sivas Vilayeti Salnamesi'nde askeri rüşdiyeyi oluşturan birimler tanımlanmıştır. Buna göre okul; dört derslane, bir resimhane, beş oda ve bir salondan oluşmaktadır. (Karaman 2001: 51)

Maarif Salnameleri'nden Sivas Askeri Rüşdiyesi'nde 1898- 1903 tarihleri arasında görev yapan idareci ile öğretmenlerin ismine ve okulun ders programına ulaşmak mümkündür.**

Sivas Askeri Rüşdiyesi'nde 1898 ve 1899 yıllarında Kasım Efendi, 1900 ve 1901'de, Nakşî Efendi müdür olarak görev yapmıştır. 1903 yılı salnamesinde Sivas Askeri Rüşdiyesi'nin müdür kadrosu (münhal) boş olarak gösterilmiştir.

* Belgenin aslına ulaşmak için Bkz. B.O.A , Dosya No: 89 Gömlek No:35 Fon Kodu: Y..MTV., Tarih: Hicri 09/B/1311, (Miladi 16/01/1894).

** Bkz. Ekler, Ek II, Sivas Askeri Rüşdiyesi

Sivas Askeri Rüşdiyesi'nin müfredatında 1898- 1903 tarihleri arasında bulunan dersler: Arabî, Coğrafya, Hüsn-i hatt, Fransızca, Riyaziye, Resim, Kavaid ve İlmiye, Farisi ve İmla'dır.

1907 tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi'nde de Sivas Askeri Rüşdiyesi'nde görev yapan idareci ile öğretmenlerini ismi ve okulun ders programı bulunmaktadır. Buna göre; Sivas Askeri Rüşdiyesi'nin 1907 yılındaki müdürü İbrahim Efendi'dir. 1908 müfredatında bulunan dersler ise; Resim, Lisan, Coğrafya, Riyaziye, Arabî, Kavaid, Hüsn-i Hatt ve İmla-i Terakki'dir. (Sivas Vilayeti Salnamesi 1907: 61)

Sivas Askeri Rüşdiyesi'nin öğrenci mevcudu ve okulda çalışan hademe sayısı H/1308, M/1890 tarihinde yayınlanan Sivas Vilayeti Salnamesi'nde verilmiştir. Buna göre; IV. Sene Şakirdanı (Öğrencisi), 40 Müslim 2 Gayri- i Müslim olmak üzere 42 kişidir. III. Sene Şakirdanı (Öğrencisi), 66 'sı Müslim 2 'si Gayri- i Müslim toplam 68 kişidir. II. Sene Şakirdanı (Öğrencisi), 101 Müslim 1 Gayri- i Müslim olmak üzere 102 kişidir. I. Sene Şakirdanı(Öğrencisi) ise, 42 si Müslim 1i Gayri- i Müslim toplam 68 kişidir. Buna göre Sivas Askeri Rüşdiyesi'nde 1908 tarihinde, 249 Müslim 6 Gayri-i Müslim olmak üzere toplam 255 öğrenci öğrenim görmekte, dört hademe de görev yapmaktaydı. (Karaman 2001: 68)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgeden* Sivas'ta inşa edilen mülki idadi binasının inşaatının bittiğini, eğitim faaliyetini bir başka binada sürdüren idadinin yeni yapılan binasına taşınacağını ve hali hazırda idadi mektebi olarak kullanılan binanın, askeri rüşdiyeye verilmesinin düşünüldüğünü öğrenmekteyiz. Ancak askeri rüşdiyenin idadinin eski binasına taşınıp taşınmadığı belgenin ardılına ulaşılamadığı için tarafımızdan tespit edilememiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Sivas Askeri Rüşdiyesi'ne ilişkin bulunan bir diğer belgede,** depremde binası zarar gören Sivas Askeri Rüşdiyesinin, Sivas Valisi Halil İbrahim Bey döneminde yapılan ve gerekli tahsisat olmadığı için bir türlü açılmayan ve bu nedenle de boş ve kapalı olan sanayi mektebi binalarına taşınmasına dairdir. Bu belgeninde ardılına

* Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** B.O.A., Dosya No: 87 Gömlek No: 71 Fon Kodu: Y.MTV.. Tarih: Hicri 12/Ca/1311 (Miladi 21/11/1893)

Belgenin Latin harflerine transkripsiyonu için **Bkz.** Ekler, Ek III, Belge No: 11

** Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** B.O.A., Dosya No: 30, Gömlek No: 88, Fon Kodu: Y.PRK.UM., Tarih: Hicri 16/R/1312 (Miladi 15/10/1894).

Belgenin Latin harflerine transkripsiyonu için **Bkz.** Ekler, Ek III, Belge No: 12

ulaşılamadığı için, askeri rüşdiyenin sanayi mektebi binalarına taşınıp taşınmadığını tespit etmek mümkün olmamıştır.

Mimari Özellikler

Fotoğraf 119’da da görüldüğü üzere, Sivas Askeri Rüşdiye binası üç bölümden oluşmaktadır: ön bahçe ve giriş ölümü, Ana eğitim bloğu ve plan üzerinde sadece Su Değirmeni notunun okunabildiği ve içinde hizmet birimlerini barındırdığını düşündüğümüz yapının yan aksında kalan bahçe.

Plan (Bkz. Fotoğraf 119)

Sivas Askeri Rüşdiyesi; giriş, birinci ve ikinci kattan oluşan üç katlı bir yapıdır. Okulun yanındaki minareyi merkez yapan bir yan “L” yerleşim ve kareye yakın bir planı tipi vardır. Plana genel anlamda simetri hâkimdir.

Mülki Rüşdiye (Giriş Kat*)

Sivas Askeri Rüşdiyesi’nin giriş kattaki simetrik plan düzeni, doğu batı ekseninde uzanan sofa ve sofaya açılan dikdörtgen biçimli dört adet dersane ve özgün çizimde işlevi okunamayan dört adet odadan oluşur.

Yapının önünde geniş bir bahçesi bulunmaktadır. Ana eğitim bloğuna giriş, plana göre ortanın solunda bulunan koridor ile sağlanmakta, bu koridorda sofaya açılmaktadır. Planda, girişin sağında oda olarak tanımlanan mekân bulunmaktadır. Dershaneler sofanın dört köşesine yerleştirilmiştir. Sofanın sağ ve sol ortasında ise, dershanelere bitişik ve işlevi tanımlanmamış iki adet oda daha vardır.

Askeri Rüşdiye (Birinci Kat)**

Sivas Askeri Rüşdiyesi’nin plan düzeni mülki rüşdiye ile aynıdır. Ancak bu katta, plan üzerinde mekânlar birinci kata göre daha ayrıntılı olarak tanımlanmıştır. Buna göre; birinci kattaki simetrik plan düzeni, doğu batı ekseninde uzanan sofa ve sofaya açılan dikdörtgen

* Mülki Rüşdiyenin bulunduğu giriş kat, özgün çizimde birinci kat olarak tanımlanmıştır.

** Askeri Rüşdiyenin bulunduğu birinci kat, özgün çizimde ikinci kat olarak tanımlanmıştır.

biçimli dört adet derslane ve hizmet birimlerinden oluşur. Mülki rüşdiyenin yer aldığı giriş katta girişin sağında sadece oda olarak tanımlanan mekân, bu katta Teneffüşane olarak adlandırılmıştır. Teneffüşanenin sağ tarafında sırasıyla; dördüncü sene dershanesi, ? odası ve üçüncü sene dershanesi bulunmaktadır. Teneffüşanenin solunda ise; birinci sene dershanesi, ? odası ve ikinci sene dershanesi yer almaktadır.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 120)

Sivas Askeri Rüşdiyesi'nin cephe düzeni, XIX. yüzyıl Osmanlı kamusal yapıları ile benzerlik göstermemekte, daha çok sivil mimari yapıları özellikle de, evlerin cepheleri ile benzeşmektedir. Bu nedenle de Sivas Askeri Rüşdiyesi'nde askeri rüşdiye cephelerinde yoğun olarak izlediğimiz imparatorluğun meşruiyet imgesini sağlayan ve örtük anlamlar taşıyan mimari elemanlara ve emperyal görüşü ifade edecek anlatım üsluplarına rastlanmaktadır.

Sivas Askeri Rüşdiyesi, eğimli bir araziye inşa edilmiştir. Yapıyı etrafında çevreleyen bahçe, ya da yapıya kamusal ifade verecek herhangi bir oluşum yoktur. Sadece önünde dükkân olarak tanımlayabileceğimiz birimler yer almaktadır. Dükkânlar ile okul arasında bir minare bulunmaktadır. Fotoğrafta görülen minare ile Sivas Askeri Rüşdiyesi arasındaki (varsa) organik bağın tespiti tarafımızdan yapılamamıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Sivas Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Sivas Mekteb-i Rüşdiyesi Muallimi –i Evvel Abdullah Hilmi Efendi'ye nişan verilmesi.

Dosya No: 1069 Gömlek No: 83842 Fon Kodu: İ.DH.. Tarih: 05/C/1305 (Hicri).

2) Sivas'ta inşa edilmekte olan Mülkiye İdadisi binası tamamlandığında, mezkûr mektebin bu binaya nakli ile boşalacak binanın askeri rüşdiyeye terki talebi.

Dosya No: 87 Gömlek No: 71 Fon Kodu: Y.MTV.. Tarih: 12/Ca/1311 (Hicri).

3) Sivas'da rüşdiye-i askeriye mektebi binalarının depremde harap olması nedeniyle boş olan sanayii mektebi binalarının rüşdiye-i askeriye terki.

Dosya No: 30 Gömlek No: 88 Fon Kodu: Y.PRK.UM.. Tarih: 16/R/1312 (Hicri).

4) Sivas Rüşdiye-i Askeriyesi Müdürü Kolağası İzzet Efendi'nin, Dördüncü Ordu-yı Hümayun'a mensup Redif Ellialtıncı Alay'ın Dördüncü Görele Taburu Binbaşılığına tayini.
Dosya No: 20 Gömlek No: 1314L-19 Fon Kodu: İ.AS.. Tarih: 26/L/1314 (Hicri).

5) Erzurum Mekteb-i İdadi-i Askeriyesi Müdürlüğü'ne Sivas Rüşdiye-i Askeriyesi Müdürü Kolağası Mehmed Kasım Efendi'nin terfian tayini.
Dosya No: 29 Gömlek No: 1317 Ca-17 Fon Kodu: İ.AS.. Tarih: 28/Ca/1317 (Hicri).

6) Sivas'ta Kılıç Arslan'ın yaptırdığı eserlerden biri olup harap bir vaziyette bulunan Çifteminarelerin tamiri için gerekli meblağın, Çifteminarelere bağlı binaların Askeri Rüşdiye'ye aidiyeti cihetiyle Daire-i Askeriyece tesviyesi lazım geleceği bildirildiğinden minarelerin muhafazası ve tehlikeye mahal vermemek üzere lüzumlu tamiratın bir an evvel yapılması.

Dosya No: 918 Gömlek No: 63 Fon Kodu: DH.MKT. Tarih: 21/L/1322 (Hicri).

7) Sivas Rüşdiye-i Askeriyesi girişinde bulunan Çifteminarelerin tamiri.

Dosya No: 14 Gömlek No: 1326 Ş-4 Fon Kodu: İ..MF.. Tarih: 27/Ş/1326 (Hicri).

5.5.2.10 Trabzon Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Trabzon Askeri Rüşdiyesi, Trabzon Atapark, Gülbaharhatun Mahallesi Kalcıoğlu Sokak No:1’de bulunmaktadır.

Yapının Tarihçesi

Trabzon Askeri Rüşdiyesi, 1882 yılında açılmıştır. (Komisyon 2000: 23)

Trabzon’un kentsel tarihi üzerine çalışılmış kaynaklarda, Trabzon Askeri Rüşdiyesi’nin açılışı hakkında farklı tarihlere rastlamak mümkündür. “Hatıralarda Trabzon’un Yakın Tarihi” adlı eserde okulun, 1879 yılında Islahhane Binasında açıldığı ifade edilmektedir. (Bal 2004: 22)

Bir başka kaynakta ise 1898 tarihli Maarif Salnamesine dayanılarak, Trabzon Askeri Rüşdiyesinin 1897 yılında eğitime başladığı belirtilmektedir. (Aytekin 1999:472)

Trabzon Valiliği tarafından yayınlanan anonim eserde ise, Trabzon Askeri Rüşdiyesi’nin 1863 yılında Vali Emin Muhlis Paşa tarafından yaptırıldığı bildirilmektedir. Ancak bu kaynaktaki Trabzon Askeri Rüşdiyesi’nin açılış tarihi kanımızca yanlıştır. Çünkü eğitim tarihimizdeki ilk askeri rüşdiyeler 1875 yılında İstanbul’da açılmış, II. Abdülhamid Dönemi’nde de Anadolu ve diğer vilayetlerde eğitim tarihimiz sürecinde yer almıştır. (Anonim 2000: 18)

Trabzon Askeri Rüşdiyesi binası, Cumhuriyet ilanından 1987 yılına kadar Trabzon Askerlik Dairesi olarak kullanılmıştır. Yapı, 1987’den sonra ve günümüzde de Devlet Tiyatroları Trabzon Bölge Müdürlüğü olarak hizmet vermektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan H/1306, M/1888 tarihli Trabzon Askeri Rüşdiyesi yönetimi tarafından Maarif Nezareti’ne yazılan bir belgede, Trabzon Askeri Rüşdiyesi’nin öğrencilerinin sayısının çok olması ve rüşdiye binasının yetersiz kalması nedeniyle, askeri rüşdiyenin eğitimini Trabzon İdadisi binasında sürdürdüğü belirtilmektedir. Ancak idadi yönetimin isteği üzerine Trabzon Askeri Rüşdiyesi’nin, Trabzon İdadisi’nde ayrılması

gündeme getirilirse askeri rüşdiye öğrencilerinin okulsuz kalacağı ve öğrencinin dağılacağı ifade edilmiştir.*

Maarif Salnameleri'nden Trabzon Askeri Rüşdiyesi'nde 1898- 1903 tarihleri arasında görev yapan idareci ile öğretmenlerin ismine, okulun ders programına, öğrenci mevcuduna ve okulda çalışan hademe sayısına ulaşmak mümkündür.**

Trabzon Askeri Rüşdiyesi'nde 1898- 1901 tarihleri arasında Tevfik Efendi, 1903 yılında ise, Hasan Fehmi Efendi müdür olarak görev yapmıştır.

1898- 1903 yılları arasında Trabzon Askeri Rüşdiyesi'nde uygulanan ders programı aşağıdaki tablodadır.***

1898 Ders Yılı	1899 Ders Yılı	1900 Ders Yılı	1901 Ders Yılı	1903 Ders Yılı
Lisan	Lisan	Lisan	Lisan	Lisan
Riyaziye	Riyaziye	-	-	-
Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya
Resim	Resim	Resim	Resim	Resim
Arabî	Arabî	Arabî	Arabî	Arabî
Farisi	Farisi	Farisi	Farisi	-
Kavaid ve İlmihal	Kavaid ve İlmihal	Kavaid	Kavaid	Kavaid-i Osmanî
İmla	İmla	İmla	İmla	İmla-i Türkî
Hüsn-i Hatt	Hüsn-i Hatt	Hüsn-i Hatt	Hüsn-i Hatt	Hüsn-i Hatt Türkî

Trabzon Askeri Rüşdiyesi'nin öğrenci mevcudu: 1898 yılında 297, 1899'da 69, 1900'de 283, 1901'de 283 ve 1903'de 282 'dir. 1903 yılında okulda çalışan hademe sayısı ise 3'tür.****

* Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.**B.O.A., Dosya No: 1569, Gömlek No: 62, Fon Kodu: DH.MKT. Tarih: Hicri 25/Ra/ 1306 (Miladi 29/11/1888). Belgenin Latin harflerine transkrpsiyonu için **Bkz.** Ekler, Ek III, Belge No: 13

** **Bkz.** Ekler, Ek II, Trabzon Askeri Rüşdiyesi

*** Bkz. Ekler, Ek II, Trabzon Askeri Rüşdiyesi

**** Bkz. Ekler, Ek II, Trabzon Askeri Rüşdiyesi

Mimari Özellikler

Fotoğraf 122’de de görüldüğü üzere, Trabzon Askeri Rüşdiyesi binası, üç bölümden oluşmaktadır. Güney doğrultuda yer alan ön bahçe ile giriş bölümü, eğitim binası, kuzey ve doğu cephesine yerleştirilmiş destek duvarı.

Plan (Bkz. Fotoğraf 122)

Trabzon Askeri Rüşdiyesi, iki katlı ve dikdörtgen kütleli bir yapıdır. Özgün çizimde işlevi okunamayan dört adet dikdörtgen biçimli mekân, doğu batı ekseninde uzanan taşlık’a açılmaktadır.

Okul bahçesinde titizlikle uygulanmış bir peysaj çalışması vardır. Tarhlar şeklinde düzenlenen bahçede, bitkilerden Osmanlı sancağı motifleri ay ve yıldızın işlenmiş olması, siyasi erk tarafından, resmi ideolojinin okul yapıları üzerinden okunabilir kılınmasının istendiğini, iktidarın okul yapıları ile kimlik propogandası uyguladığını açıkça ifade etmektedir.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 123 ve 124)

Trabzon Askeri Rüşdiyesi iki katlı olup, giriş cephesi neoklasik özellik göstermektedir.

Dikdörtgen formunda olan yapının ana girişi, dört adet İyon tarzı sütunla vurgulanarak içeri çekilmiştir. İyon tarzı sütunların üzerine oturan ikinci kat, yan cephelerden öne doğru taşırılmış ve şeffaf korkuluklu balkonlu kapalı çıkma şeklinde düzenlenmiştir. Kapalı çıkmanın çatısı, yanlarda volüt şeklinde sonlanmaktadır.

Yapının giriş katındaki ve üst kattaki kapalı çıkmalı bölümdeki pencereler, diresel kemerli, ikinci katta kapalı çıkmanın sağında ve solunda yer alan pencereler ise, tam kemerli olarak tasarlanmışlardır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Trabzon Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Darlık ve öğrenci çokluğu nedeni ile geçici olarak Mekteb-i idadiye nakledilen ve oradan da kaldırılması Maarif Nezaretince istenen Trabzon Mekteb-i Rüşdiyesi Askeriyesi ile ilgili vilayetçe sunulan çözüm hakkında gereğinin yapılmasının istendiği.

Dosya No: 1562, Gömlek No: 83, Fon Kodu: DH.MKT., Tarih: 04/Ra/ 1306 (Hicri).

2) Trabzon Mekteb-i Rüşdiye-i askeriye'nin talebesinin münasip bir mahalle nakledilinceye kadar Mekteb-i İdadi-i Mülkisi'nde talim ve tedrislerine müsaade edilmesi.

Dosya No: 1569, Gömlek No: 62, Fon Kodu: DH.MKT. Tarih: 25/Ra/ 1306 (Hicri).

3) Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyede ilim tahsil eden Trabzonlu Mustafa Efendinin tayin talebi usuller gereğince mahallince yapılacağından ve polislik için gerekli şartları yerine getirdiği takdirde tayini.

Dosya No: 458, Gömlek No: 34, Fon Kodu: ZB., Tarih: 05/T/1311 (Hicri).

4) Trabzon'da Terbiye-i Bedeniye ismiyle bir jimnastik salonu açan Dahiliye Yüzbaşı ve Mahalli Askeri Rüşdiye Mektebi Müdür Vekili Mehmed Said Efend'nin madalya ile taltifi.

Dosya No: 95, Gömlek No: 2, Fon Kodu: DH.MUİ., Tarih: 05/Ca/1328 (Hicri).

5.5.2.11 Mamuret'ülaziz (Elazığ) Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Elazığ.

Yapının Tarihçesi

Mamuret'ülaziz Askeri Rüşdiyesi, 1882 yılında açılmıştır. (Komisyon 2000: 23) Bir başka kaynakta ise, Mamure'tülaziz Askeri Rüşdiyesi'nin açılış tarihi olarak 1892 verilmektedir. (Talay 1991: 129)

Maarif Salnameleri'nden Mamuret'ülaziz (Elazığ) Askeri Rüşdiyesi'nde 1898- 1900 tarihleri arasında görev yapan idareci ile öğretmenlerin ismine, okulun ders programına ve okulda çalışan hademe sayısına ulaşmak mümkündür.*

Mamuret'ülaziz (Elazığ) Askeri Rüşdiyesi'nde, 1898 yılında Mustafa Şerafeddin Efendi, 1899'da Hakkı Efendi ve 1900 yılında, Mustafa Vasfi Efendi müdür olarak görev yapmıştır.

Mamuret'ülaziz (Elazığ) Askeri Rüşdiyesi'nde 1898, 1899 ve 1900 yılları ders programında; Resim, Riyaziye, Coğrafya, Fransızca, Arabi, İlmihal ve Kavaid, Farisi, ve Hüsn-i Hatt dersleri bulunmaktaydı.

Mamuret'ülaziz (Elazığ) Askeri Rüşdiyesi'nin 1898 yılındaki öğrenci mevcudu 75, 1899'da 160, 1900'da 125'tir. 1900 yılında okulda çalışan hademe sayısı 2'dir.

Mimari Özellikler

Fotoğraf 126'da görüldüğü üzere, Mamuret'ülaziz Askeri Rüşdiyesi, binası iki bölümden oluşmaktadır: Ana eğitim bloğu ve bahçe.

Plan (Bkz. Fotoğraf 126)

Mamuret'ülaziz Askeri Rüşdiyesi iki katlı bir yapıdır.

* **Bkz.** Ekler, Ek II, Mamuret'ülaziz (Elazığ) Askeri Rüşdiyesi

Yapının ‘L’ ye benzeyen bir plan tipi vardır. Okulun girişı, kuzeydoğu eksenindedir. Kapıdan salona girilmektedir. Salonun sağında köşede dördüncü sene dershanesi bulunmaktadır. Dördüncü sene dershanesinin yanında ‘L’ nin kısa kolunda, zabitan odası ve müdür odası yer alır. ‘L’ nin uzun kolunda; birinci, ikinci ve üçüncü sene dersaneleri de salona paralel olarak uzanmaktadır.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 127)

Mamuret’ülaziz Askeri Rüşdiyesi iki katlı bir yapıdır. Yapının cephesindeki var olan monotonluk, kütleden dışarı taşmalarla giderilmeye çalışılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Mamurretülaziz Askeri Rüşdiyesine İlişkin Bulunan Belgeler

1) Mamuretülaziz’deki Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye Müdürü Kolağası Mehmed Safyet Efendi’ye nişan verilmesi.

Dosya No: 930, Gömlek No: 73698, Fon Kodu: İ.DH., Tarih: 01/Z/ 1301 (Hicri).

5.5.3 ANADOLU DIŞINDAKİ ASKERİ RÜŞDİYE YAPILARI

5.5.3.1 Bağdat Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Bağdat. Bağdat Askeri Rüşdiyesi, Şeyh Cami'nin yanında bulunmaktaydı. Okulun, cepheleri Telgrafhane ve Hastane Sokağı'na açılmaktaydı.

Yapının Tarihçesi

Bağdat Askeri Rüşdiyesi, 1886 yılında açılmıştır. (Komisyon 2000: 23)

1898- 1903 tarihleri arasında yayınlanan Maarif Salnameleri'nden Bağdat Askeri Rüşdiyesi'nde görev yapan idareci ile öğretmen isimlerine ve okulun ders programına ulaşmak mümkündür. *

Bağdat Askeri Rüşdiyesi'nin 1898 yılındaki müdür kadrosu münhal (boş) olarak görölmektedir. Okulun, 1899, 1900 ve 1901 yıllarındaki müdürü Ali Saib Efendi'dir. 1903 yılında ise, müdürlük görevini Hamali Efendi sürdürmüştür.

Bağdat Askeri Rüşdiyesi'nin 1898- 1903 Yılları Arasındaki Ders Programı **

1898 Ders Yılı	1899 Ders Yılı	1900 Ders Yılı	1901 Ders Yılı	1903 Ders Yılı
İngilizce	İngilizce	İngilizce	İngilizce	Fransızca
Fransızca	Fransızca	Coğrafya	Coğrafya	Resim
Coğrafya	Coğrafya	Arabî	Arabî	Arabî
Resim	Resim	Kavaid	Farisi	Hüsn-i Hatt
Arabî	Arabî	Hüsn-i Hatt	İmla-i Türkî	Tarih ve İmla
Farisi	Farisi	İmla	Riyaziye	Hendese ve Coğrafya
İlmihal ve Kavaid	İlmihal ve Kavaid	Riyaziye	Lisan	Hesab
Hüsn-i Hatt	Hüsn-i Hatt	Lisan		
	İmla			
	Riyaziye			

* Bkz. Ekler, Ek II, Bağdat Askeri Rüşdiyesi

Bağdat Askeri Rüşdiyesi'nin öğrenci mevcudu 1898 yılında, leyli (yatılı) 64, nehari (gündüzlü) 497, olmak üzere toplam 561'dir. 1899 yılı mevcudu 1898 yılı ile aynıdır. 1900 yılında okul mevcudu yatılı ve gündüzlü olarak ayrılmamış, öğrenci sayısı 74 olarak ifade edilmiştir. 1901 'de mevcud leyli (yatılı) 97, nehari (gündüzlü) 584, olmak üzere toplam 681'dir.

Mimari Özellikler

Planda da görüldüğü üzere, Bağdat Askeri Rüşdiyesi, iki ana bölümden oluşmaktadır: Ön ve arka bahçeler ile ana eğitim bloğu

Plan (Bkz. Fotoğraf 129)

Bağdat Askeri Rüşdiyesi'ne ait özgün çizimde, yapıyı çevreleyen sokakların isimleri belirtilmiştir.

Okulun giriş cephesi matbaa ve mekteb-i sanayiye giden sokak cephesi üzerindedir. Bağdat Askeri Rüşdiyesi'nin, telgrafhane sokağı tarafı olarak ifade edilen cephesi ise revaklı olarak düzenlenmiştir.

Bağdat Askeri Rüşdiyesi'nin plan düzeninde doğu batı ekseninde uzanan koridor ve bu koridora açılan kareye yakın biçimli altı adet dershaneden oluşmaktadır. Koridorun iki yanına sıralanan birimlerin kenarları üzerinde kapı ve pencere açıklıkları bulunmaktadır.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 130)

Bağdat Askeri Rüşdiyesi revaklı cephe düzenine sahip tek katlı ve yerel geleneklerle uyumlu bir yapıdır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bağdat Askeri Rüşdiyesine İlişkin Bulunan Belgeler

1) Bağdat Askeri Rüşdiyesi'ne lisan muallimi olarak tayin olunan Said Efendi'nin eski hizmeti olan Edirne Askeri İdadi Mektebine iadesi talebi.

Dosya No: 85, Gömlek No: 109, Fon Kodu: Y.PRK.ASK., Tarih: 29/Ra/ 1310 (Hicri).

5.5.3.2 Beyrut Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Beyrut, Merkez Musaytaba Mahallesi

Beyrut Askeri Rüşdiyesi, II. Abdülhamid tarafından yaptırılan Hamidiye Meydanı veya Şehitler Meydanı olarak adlandırılan ve Lübnan Hükümeti tarafından 1960'lı yıllarda yıktırılan şehir meydanına ikibuçuk kilometre uzaklıkta bulunmaktadır.*

Yapının Tarihçesi

Beyrut Askeri Rüşdiyesi, Suriye Valisi Raşid Naşid Paşa'nın, civar belediyelerin, özellikle de Beyrut Belediye Başkanı Ahmet Hamza'nın girişimleri sonucu kurulmuştur.

1874 yılında inşa edilen Beyrut Askeri Rüşdiyesi, Beyrut Mutasarrıfı Rauf Bey'in tekrar görevine iadesine kadar geçen süre zarfında, yolcular için han olarak kullanılmıştır. Görevine iade edilen Rauf Bey, han olarak kullanılan bu yapıyı askeri rüşdiyeye dönüştürmek istemiş, bunun içinde Beşinci Bölge Ordu Komutanı Mareşal İzzet Paşa'dan mücadele istemiştir. İzzet Paşa'nın izni üzerine han yapısı askeri rüşdiyeye dönüştürülmüş, masraflarda hazineden karşılanmış, Beyrut Belediyesi de öğretmen maaşlarını ödemeyi taahhüt etmiştir.

Beyrut'da üst düzey bir yetkili olan Muhiyeddin Beihum, M/21.10.1877, H/13 Şevval 1294'de yapılacak olan açılış töreni için ulemaya, yüksek rütbeli memurlara ve şehrin ve ileri gelenlerine davetiye göndermiş, okulun açılışı Fatıha suresi okunarak yapılmıştır. İbrahim al-Ahdab al Trabulsi, Abdel Rahman Badran ve Naum Kikano'nun yaptıkları açılış konuşması sırasında, impatorluk bandosu o günün popüler bestelerini çalmıştır. Okulun açılmasındaki öncü rolü olan Beyrut Mutasarrıfı Rauf Bey, bu okulun başarısına yabancı eğitim enstitüleri ile rekabet kabiliyetine ve Türkçe'nin bu okul sayesinde Arap vilayetlerinde de konuşabileceğine dair umutlarını anlatan bir konuşma yapmıştır. O gün yapılan konuşmaların

* Yukarıdaki bilgiler, Mimar ve Beyrut Şehir Tarihçisi Khaled Omar Tadmori ile Temmuz 2007'de Beyrut Askeri Rüşdiyesi'ne ilişkin yapılan görüşmelerden edinilmiştir.

tümü, eğitim bakanlığının kanunları ve düzenlemelerine göre, eğitimde modernleşme üzerine odaklanmıştır. Açılış seremonisinin sonunda, okul girişine, mermer bir kitabe asılmıştır.*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1880 tarihli bir belgeden**, Beyrut Mekteb-i Sultanisi'nin Beyrut Askeri Rüşdiyesi'ne çevrildiğini, ancak daha sonra Suriye Valiliği ile Maarif Nezareti ile arasında varılan mutabakat sonucunda yapının tekrar Beyrut Mekteb-i Sultanisi'ne tahsis edildiğini öğrenmekteyiz. Belgede; bu dönüşüm sonucunda, askeri rüşdiyenin Farisi, Arabî ve Hüsn-i Hatt derslerinin öğretmenlerinin maaşlarının artık belediye bütçesinden karşılanamayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca 90 öğrencisi olan Beyrut Askeri Rüşdiyesi'nin Beyrut halkının eğitimi açısından önemli bir kurum olduğuna değinilmiş, okulun bir yıllık masrafı (okul için kiralanacak hane, memur ve öğretmen maaşları) olan kırk bin yüz kırk kuruşun Harbiye Dairesi'nce karşılanması gerektiği belirtilmiştir.

1990'lı yılların başında iyi bir restorasyon süreci geçiren Beyrut Askeri Rüşdiyesi, günümüzde Lübnan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Havz Al Vilayet adlı bir resmi lise olarak eğitim misyonun devam etmektedir.

Maarif Salnameleri'nden Beyrut Askeri Rüşdiyesi'nde 1898- 1903 tarihleri arasında görev yapan idareci ile öğretmenlerin ismine okulun ders programına ve okulda çalışan hademe sayısına ulaşmak mümkündür.***

1898- 1903 tarihleri arasında Beyrut Askeri Rüşdiyesi'nde Ali Haydar Efendi müdürlük yapmıştır.

1898- 1903 tarihleri arasında Beyrut Askeri Rüşdiyesi ders programında yer alan dersler aşağıdaki tabloda verilmiştir:****

* Okulun giriş cephesinde bugün de bir mermer kitabe asılıdır. Bu kitabenin üzerinde, II.Abdülhamid'in mührü ve peygamberin "Beşikten Mezara Eğitimi Arayınız" hadisi bulunmaktadır. Ayrıca kitabenin altındaki iki satırda ise "Beyrutun Nazik Muhafazasıyla, Sultan Abdul Hamid Han Askeri Rüşdiye'yi 1306 Yılında Tesis Etti." yazmaktadır. **Bkz.**, Kassab, S. A., Tadmori, K. O, a.g.e., s: 61.

Günümüzde okulun girişinde hâla asılı olan kitabenin üzerinde okulun açılış tarihine ilişkin yazan H/ 1306 tarihi, M/1888-1889'a denk gelmektedir. Kronolojik bu karmaşadan dolayı, kitabenin muhtemelen daha sonra konulduğunu ve okulun açılış tarihinin yanlış yazıldığını söylemek mümkün görünmektedir.

** Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** B.O.A., .Dosya No: 822, Gömlek No: 66272, Fon Kodu: İ.DH., Tarih: Hicri 11/R/ 1297, (Miladi 01/09/ 1880).

Belgenin Latin harflerine transkripsiyonu için **Bkz.** Ekler, Ek III, Belge No: 14

*** **Bkz.** Ekler, Ek II, Beyrut Askeri Rüşdiyesi

1898 Ders Yılı	1899 Ders Yılı	1900 Ders Yılı	1901 Ders Yılı	1903 Ders Yılı
Riyaziye	Riyaziye	Riyaziye	Riyaziye	Riyaziye
Lisan	Lisan	Lisan	Lisan	Lisan
Coğrafya	Coğrafya ve Hendese	Resim	Coğrafya ve Hendese	Coğrafya ve Hendese
Resim	Resim	Arabî	Resim	Resim
Arabî	Arabî	Farisi	Arabi	Arabi
Farisi	Farisi	Kavaid-i Osmanî	Farisi	Farisi
Kavaid	Kavaid-i Osmanî	İmla-i Türkî	Kavaid-i Osmanî	Kavaid-i Osmanî
İmla	İmla-i Türkî	İmla-i Türkî	İmla-i Türki	İmla-i Türkî
Hüsn-i Hatt	Hüsn-i Hatt	Hüsn-i Hatt Türkî	Hüsn-i Hatt ve Tarih-i İslam ve Türk	Hüsn-i Hatt
				Hesab ve Cebir

Beyrut Askeri Rüşdiyesi'nin 1898 yılındaki öğrenci mevcudu leyli (yatılı) 26, nehari (gündüzlü) 118, olmak üzere toplam 144'dür. Okulun 1899 'daki mevcudu 165, 1900'deki 106, 1903'deki ise, 81'dir. Beyrut Askeri Rüşdiyesi'nde 1903 yılında çalışan hademe sayısı 7'dir.

Mimari Özellikler

Planda da görüldüğü üzere, Beyrut Askeri Rüşdiyesi, binası üç bölümden oluşmaktadır: Yapıyı "L" şeklinde çevreleyen mekteb bahçesi, ana eğitim bloğu ve şakirdanın teneffüs mahali

Plan (Bkz. Fotoğraf 132 ve 133)

Beyrut Askeri Rüşdiyesi iki katlı ve dikdörtgen kütleli bir yapıdır.

Giriş Kat (Bkz. Fotoğraf 132)

Beyrut Askeri Rüşdiyesi'nin giriş kat plan düzeni, doğu batı ekseninde uzanan gezinti mahalli ve gezinti mahalline açılan altı adet hizmet birimi ve altı adet dükkandan oluşmaktadır. Gezinti mahallinin iki yanına sıralanan hizmet birimlerinin kenarları üzerinde kapı ve pencereler bulunmaktadır. Gezinti mahallinin uzun aksını dik kesen ve ikinci bir simetri oluşturan koridordan yapıya giriş sağlanmaktadır.

Yapının ana girişi, dikdörtgenin kısa kolundan yani mektep bahçesi olarak ifade edilen cephedendir. Tüm birimler yapının yan kanatlarında işlevsel hale getirilmişlerdir.

Girişin sağında dikdörtgenin uzun kolunda sırasıyla; hademe odası, cami-i şerif, merdiven, şakirdan bey odası ve zabıt odası bulunur. Şakirdan bey odası, askeri rüşdiyelerin planları içerisinde sadece Beyrut Askeri Rüşdiyesi'nde bulunmaktadır.

Girişin solunda ise sırasıyla; oda, birbirleri ile eş büyüklükte olan altı adet dükkân ve depo olarak tanımlanan birim bulunmaktadır.

Birinci Kat (Bkz. Fotoğraf 133)

Beyrut Askeri Rüşdiyesi'nin birinci kat plan düzeni giriş kat ile aynı özelliktedir. Buna göre; doğu batı ekseninde uzanan üst katın gezinti mahalli ve üst katın gezinti mahalline açılan beş adet dersane ve beş adet hizmet birimidir. Gezinti mahallinin iki yanına sıralanan dersane ve hizmet birimlerinin kenarları üzerinde kapı ve pencereler bulunmaktadır.

Giriş kapısının üzerinde sağ taraftaki cephede sırasıyla; muallim odası, dikdörtgen biçimli ikinci sene dershanesi, merdiven, birinci sene dershanesi, nöbetçi zabıt odası ve dâhiliye odası vardır. Giriş kapısının üzerinde sol tarafında ve dikdörtgenin diğer uzun kanadında bulunan cephede ise sırasıyla; müdür odası, üçüncü sene dershanesi, resimhane ihtiyat (hazırlık) dershanesi, dördüncü sene dershanesi bulunmaktadır. Resimhane, dersane mekânlarından metrekare olarak daha büyük tanzim edilmiştir.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 134)

Beyrut Askeri Rüşdiyesi iki katlı ve cephe düzeni ile yerel mimari ve gelenekler ile uyum içinde olan bir yapıdır.

Kesme taş malzemeli yapının girişi, dikdörtgen formlu olan planın kısa kenarından sağlanmıştır. Giriş kapısı üçlü düzenlemeli sivri kemerli olup, kapının üzerinde tuğra veya kitabe bulunmaktadır. Kapının her iki yanında ise, dikdörtgen söveli üçer adet pencere görülmektedir.

Giriş katında dikdörtgenin giriş kapısına göre sağda kalan cephesindeki pencere düzenlemesi, 1'li, 5'li, 2'li, 5'li ve 1'li boşluklar olarak düzenlenmiştir. Bu kanatta toplam 14 adet pencere bulunmaktadır. Dikdörtgen planın giriş kapısına göre solda kalan cephesinde ise, depo ve dükkânlar yer aldığı için pencere açılmamış ve bu nedenle burada kapı boşlukları yer almaktadır.

Birinci katta giriş kapısının üzerine denk gelen yerde, cepheye hareket duygusu katan üçlü düzenlemeden oluşan sivri kemerli pencere dizisi görülmektedir. Bu düzenlemenin yanında sağda ve solda olmak üzere tam kemerli ikişer adet pencere bulunur. Bunların da üzerinde çatıya yakın bir kısımda lombos pencere havasında cepheye ritm katan ve her pencerenin üzerine denk gelecek şekilde sağda iki, solda da iki olmak üzere toplam dört adet bezeme ögesi görülmektedir.

Birinci katta üçlü düzenlemeden oluşan sivri kemerli pencerenin sağında kalan yan cephedeki pencere düzeni; 1'li, 5'li, 3'lü, 4'lü ve 1'li pencere boşlukları şeklinde düzenlenmiş ve bu kanatta toplam 14 adet pencere boşluğu açılmıştır. Üçlü düzenlemeden oluşan sivri kemerli pencerenin solunda kalan yan cephedeki pencere düzeni ise; 1'li, 3'lü, 5'li, 3'lü ve 1'li olarak tanzim edilmiştir. Bu kanatta da toplam 13 adet pencere boşluğu vardır.

Beyrut Askeri Rüşdiyesi cephesinde, giriş kat ile birinci kat birbirinden yatayda kullanılan bir sıra taştan oluşan düzenleme ile birbirinden ayrılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Beyrut Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Beyrut Mekteb-i Rüşdi-i Askerisi tahsisatına dair.

Dosya No: 822, Gömlek No: 66272, Fon Kodu: İ..DH., Tarih: 11/S/ 1298 (Hicri).

2) Beyrut Rüşdiye-i Askeri Müdürü Binbaşı Mustafa Bey'e nişan verilmesi Dosya No: 901,

Gömlek No: 892, Gömlek No: 70996, Fon Kodu: İ..DH., Tarih: 16/L/ 1300 (Hicri).

3) Beyrut Rüşdiye-i Askerisi hocalarına nişan verilmesi.

Dosya No: 901, Gömlek No: 71621, Fon Kodu: İ..DH., Tarih: 07/M/ 1301 (Hicri).

4) Beyrut Mülkiye İdadi ve Askeri Rüşdiye mektepleri lisan muallimi Yusuf Hasan Efend'nin encümen azalığına tayini.

Dosya No: 66, Gömlek No: 4, Fon Kodu: Y.MTV., Tarih: 01/S/ 1310 (Hicri).

5.5.3.3 Halep Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Halep merkez.

Yapının Tarihçesi

Halep Askeri Rüşdiyesi, 1882 yılında açılmıştır. (Komisyon 2000: 23)

Halep Askeri Rüşdiyesi'nin 1882 yılında geçici bir binada eğitime başladığını, ancak açılıştan üç yıl sonra, okul için yeni bir bina inşa edildiğini, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan 7 Mayıs 1885 tarihli ve Dâhiliye Nezaretine yazılan bir belgeden öğrenmekteyiz.* Buna göre, Halep merkezde inşası devam eden son aşamaya gelmiş olan Halep Askeri Rüşdiyesi'nin inşaa masrafları, belediye gelirlerinden ve halkın yardımlarından karşılanmaktadır. Ayrıca belgede, Halep Askeri Rüşdiyesi muallimlerinin ve hademelerinin maaşlarının toplam olarak iki bin beş yüz gürüş tuttuğu ve bu maaşların 1301 senesi bütçesinden karşılanacağı belirtilmiştir.

Maarif Salnameleri'nden Halep Askeri Rüşdiyesi'nde 1898- 1903 tarihleri arasında görev yapan idareci ile öğretmenlerin ismine ve okulun ders programına ulaşmak mümkündür.**

1898 yılında Halep Askeri Rüşdiyesi'nin müüdrük kadrosu münhal (boş) olarak görölmektedir. 1899- 1901 tarihleri arasında ise okulun müdürük görevini Kazım Efendi sürdürmüştür. 1903 'de ise, Halep Askeri Rüşdiyesi'nin müdürü Abdi Efendi'dir.

1898- 1903 tarihleri arasında Halep Askeri Rüşdiyesi ders programında yer alan dersler aşağıdaki tabloda verilmiştir.***

* Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** B.O.A. Dosya No: 951, Gömlek No: 75720, Fon Kodu: İ..DH.. Tarih: 02/Ş/1302 (Hicri) (Miladi 07/Mayıs/1888) Belgenin Latin harflerine transkrpsiyonu için **Bkz.** Ekler, Ek III, Belge No:15

** **Bkz.** Ekler, Ek II, Halep Askeri Rüşdiyesi

*** **Bkz.** Ekler, Ek II, Halep Askeri Rüşdiyesi

1898 Ders Yılı	1899 Ders Yılı	1900 Ders Yılı	1901 Ders Yılı	1903 Ders Yılı
Fransızca	Fransızca	Coğrafya	Fransızca	Fransızca
Riyaziye	Riyaziye	Resim	Coğrafya ve Hendese	Riyaziye
Coğrafya	Coğrafya ve Hendese	Arabî	Resim	Coğrafya
Resim	Resim	Farisi	Arabî	Resim
Arabi	Arabî	Kavaid-i Osmanî	Farisi	Arabi
Farisi	Farisi	Hüsn-i Hatt	Kavaid-i Osmanî	Farisi
Kavaid ve İlmihal	Kavaid-i Osmanî	İmla	Hüsn-i Hatt	Kavaid-i Osmanî
Hüsn-i hatt	Hüsn-i Hatt		Lisan	Kitabet
İmla	İmla ve İnşa			
	Kitabet			
	Tarih			
	Hüsn-i Hatt Türkî			

1899 yılında Halep Askeri Rüşdiyes'inin öğrenci mevcudu; 279 Müslüman, 65 Gayrimüslim olmak üzere toplam 344 'dür. Öğrenci mevcudunda 1899 yılında artış yaşanmış, Müslüman öğrenci sayısı 375'e çıkmıştır. Bu tarihte okulun Gayrimüslim öğrencisi yoktur. Halep Askeri Rüşdiyesinin mevcudunda 1900 yılında şiddetli bir düşüş yaşanmış, öğrenci sayısı 38'e gerilemiştir. 1903'de ise mevcut tekrar artmış, 227'ye çıkmıştır. 1903 yılında okulda çalışan hademe sayısı 7'dir.

Mimari Özellikler

Planda da görüldüğü üzere Halep Askeri Rüşdiye binası, dört ana bölümden oluşmaktadır: Revaklı avlu, revaklı avlunun sonunda yer alan camii-i şerif, birbirinden bağımsız olarak düzenlenmiş iki eğitim bloğu ve servis ile hizmet birimlerinin yer aldığı yapıyı "L" şeklinde saran dış bahçe.

Plan (Bkz. Fotoğraf 136)

Halep Askeri Rüşdiyesi; tek katlı, avlulu ve dış bahçeli bir yapıdır. Eğitim bloklarının girişi her blok için ayrı olarak tahsis edilmiş hususi kapılardan, cami-i şerif'e giriş ise umumi kapıdan sağlanmaktadır. Umumi kapı'nın sağında bulunan eğitim bloğundaki birimler

dikey doğrultuda sırasıyla; müdür odası, haccan odası, dördüncü sene dershanesi ve üçüncü sene dershanesi'dir. Bu mekânların tümü revaklı avluya açılmaktadır.

Umumi kapı'nın solundaki eğitim bloğunda dikey doğrultuda sırasıyla; dâhiliye zabitan odası, ikinci sene dershanesi, birinci sene dershanesi ve ihtiyat sınıfı dershanesi (hazırlık sınıfı) bulunmaktadır.

Dış bahçede, dikdörtgen biçimli hademe odası ile bakkal dükkânı vardır. Bahçe duvarının köşesinde sokağa taşacak şekilde dâhiliye zabitan odası yerleştirilmiştir. Helâ, çeşme, kuyu ve abdest muslukları dış bahçede bulunan diğer servis birimleridir.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 137)

Halep Askeri Rüşdiyesi; tek katlı, kesme taş malzemeli, yerel mimari gelenekleri ile uyumlu ve avlu çevresinde teşkilatlandırılmış bir yapıdır.

Eğitim bloklarının giriş kapısı ile kapının yanında bulunan iki adet pencere basık kemerli ve kilit taşlı olarak düzenlenmiştir.

Halep Askeri Rüşdiyesi, bahçe duvarı ve duvarın üstündeki şeffaf korkuluklar aracılığıyla kamusal alandan yani sokaktan ayrılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Halep Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Halep Vilayeti merkezinde inşa olunan Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye'nin hocaları ve maaşları hakkında malumat.

Dosya No: 951, Gömlek No: 75720, Fon Kodu: İ..DH.. Tarih: 02/Ş/1302 (Hicri)

5.5.3.4 San'a (Yemen) Askeri Rüşdiyesi

Konumu

San'a, Yemen.

Yapının Tarihçesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Seraskerlik Muhasebat Dairesin'ce H/1308 M/1891 tarihinde yazılan bir belgede*, San'a Askeri Rüşdiyesi'nin Hicri 15/C/1308 (26 Aralık 1890) tarihinde padişah iradesi ile yatılıya çevrildiği belirtilmektedir. Metnin ilerleyen bölümlerinde okulun yatılıya çevrilmesinden dolayı masraflarının çoğaldığı bu nedenle de okulun bütçesine ek ödenek konulması gerektiği bildirilmektedir.

Mimari Özellikler

Planda da görüldüğü üzere San'a Askeri Rüşdiyesi, iki ana bölümden oluşmaktadır. Buna göre: Kuzey ve güney dairesi olarak tanımlanmış iki ayrı bina ile ortasında havuz bulunan bahçe

Plan (Bkz. Fotoğraf 139 ve 140)

San'a Askeri Rüşdiyesi Kuzey Yapısı (Şimal Dairesi)

San'a Askeri Rüşdiyesi Kuzey Yapısı, dört katlı ve dikdörtgen kütlelidir. Birinci ve ikinci katlar aynı büyüklüktedir. Üçüncü ve dördüncü katlarda eş büyüklüktedir, ancak yapıda yukarı doğru bir daralma olduğundan üçüncü ve dördüncü katlar birinci ve ikinci katlardan daha küçüktür.

Kuzey yapının zemin katı, 298 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Çift girişli kuzey yapısının girişi; avludan veya sokak cephesindeki kapıdan sağlanmaktadır.

* Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** B.O.A., Dosya No: 70, Gömlek No: 34, Fon Kodu: Y.PRK.ASK., Tarih: Hicri 26/B/ 1308 (Miladi 07/03/1891). Belgenin Latin harflerine transkripsiyonu için **Bkz.** Ekler Ek III, Belge No:16

San'a Askeri Rüşdiyesi'nin kuzey yapısının zemin katı tüm mekânları ile tamamen hizmet birimlerine ayrılmıştır. Mekânlar, giriş aksında bulunan ve doğu batı ekseninde uzanan koridora açılmaktadır.

Avluya açılan giriş kapısının solunda lokanta, sağında dâhiliye odası, dâhiliye odasının arkasındaki kiler odası ise yapının köşesine eklenmiştir. Kare biçimli matbah'ın (mutfak) avlu ve sokağa cephesi vardır. (Bkz. Fotoğraf 139)

Üst kattaki (Bkz. Fotoğraf 140) hizmet birimleri tıpkı birinci katta olduğu gibi koridora açılan mekânlardan oluşmaktadır. Bu katın bileşenleri; muallimin odası, ser hademe odası ve hizmetçiler koğuşudur.

Üçüncü ve dördüncü katlar eş büyüklükte olup 200 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Üçüncü katta camii-i şerif ve yatak koğuşu bulunmaktadır. Dördüncü kattaki tüm mekânlar da yatak koğuşu olarak düzenlenmiştir. Kuzey yapısına ait fotoğrafta çatıda dikdörtgen bir çıkıntı olarak gösterilen yer, planda depo olarak belirtilmiştir.

San'a Askeri Rüşdiyesi Güney Yapısı (Cenub Dairesi)

Dört katlı ve dikdörtgen kütlelidir. Birinci ve ikinci katlar aynı büyüklüktedir. Üçüncü ve dördüncü katlarda eş büyüklüktedir, ancak yapıda yukarı doğru bir daralma olduğundan kuzey yapısındaki gibi üçüncü ve dördüncü katlar birinci ve ikinci katlardan daha küçüktür.

Güney yapıda zemin kat, 210 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Güney yapısına giriş; avluya açılan iki ayrı girişten sağlanmaktadır. (Bkz. Fotoğraf 139) Bu katta sadece muhafaza koğuşu* yer alır.

Üst katta; merdivenin sağında birinci sene dershanesi, solunda ikinci sene dershanesi, sağ köşede müdür odası ve sol köşede ise, kalem odası** bulunur. (Bkz. Fotoğraf 140)

Üçüncü ve dördüncü katlar 200 metrekare büyüklüğündedir. Her iki kattaki mekânlar doğu batı ekseninde uzanan koridora açılmakta ve birimleri uzun kenarları ile koridoru

* Muhafaza Koğuşunun işlevi tespit edilememiştir.

** Kalem odasının işlevi, günümüzdeki yazışları ile aynı olmalıdır.

sınırlandırmaktadır. Üçüncü katta; merdivenin sağında üçüncü sene dershanesi, solunda dördüncü sene dershanesi vardır.

Dördüncü kat ise tümüyle ihtiyat (hazırlık) sınıfına ayrılmıştır.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 141 ve 142)

San'a Askeri Rüşdiyesi'nin her iki yapısındaki cephe düzeni, yerel gelenek ve mimari ile uyum içindedir.

San'a Askeri Rüşdiyesi Kuzey Yapısı Cephesi (Bkz. Fotoğraf 141)

San'a Askeri Rüşdiyesi Kuzey Yapısı, dört katlı ve düz çatılı bir yapıdır. Üçüncü ve dördüncü katlarda yapı, yukarıya doğru daralmıştır.

Yapıya giriş dikdörtgen söveli bir kapıdan sağlamaktadır. Bu kattaki pencerelerde, dikdörtgen söveli olarak düzenlenmiştir. Diğer katlarda ise yuvarlak kemerlidir. Kuzey yapısı cephesi, güney yapısına göre daha sadedir.

San'a Askeri Rüşdiyesi Güney Yapısı Cephesi (Bkz. Fotoğraf 142)

Dört katlı ve düz çatılı bir yapıdır. Üçüncü ve dördüncü katlarda kuzey yapıda olduğu gibi yukarıya doğru daralma vardır.

Cepheye hareket katma amacıyla ikinci ve üçüncü katların üzerinde lombos pencereye benzeyen cephe bezemesi vardır. Bezeme programı çatı kenarında da sürdürülmüştür.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde San'a Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) San'a da ki askeri rüşdiye mektebinin geceye tahvili sebebiyle bütçeye ek ödenek konulması lazım geldiği.

Dosya No: 70, Gömlek No: 34, Fon Kodu: Y.PRK.ASK., Tarih: 26/B/ 1308 (Hicri).

2) San'a Askeri Rüşdiye Mektebi için gönderilen kitapların listesinin takvimi.

Dosya No: 78, Gömlek No: 9, Fon Kodu: Y.MTV., Tarih: 02/Za/ 1310 (Hicri).

3) San'a Askeri Rüşdyesi, Resim Hocası Kolağası Tayyar Efendi'nin Beşinci Ordu-yı Hümayun Yirmisekizinci Süvari Alayı Binbaşılığına tayini.

Dosya No: 23, Gömlek No: 1315N-17, Fon Kodu: İ.AS., Tarih: 05/N/ 1315 (Hicri).

4) Yemen'den İstanbul'a gelen şüphe üzerine Zaptiye Dairesi'nde alıkonulan gencin San'a Askeri Rüşdiyesi'nde okumakta iken okulun dağılması ile buraya geldiği ve Yüzbaşı İbrahim Edhem Efendi'yi tanıdığını ifade etmesi üzerine, yüzbaşının Zaptiye Dairesine gelmesi için izin verilmesi.

Dosya No: 345, Gömlek No: 2, Fon Kodu: ZB., Tarih: 04/Ma/ 1322 (Hicri).

5.5.3.5 Şam- ı Şerif Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Şam, Suriye.

Yapının Tarihçesi

Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesi 1875 yılında açılmıştır. (Komisyon 2000: 23)

Maarif Salnameleri'nden Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesi'nde 1898- 1900 tarihleri arasında görev yapan idareci ile öğretmenlerin ismine ve okulun ders programına ulaşmak mümkündür.*

1898 yılında Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesi'nin müdürlük kadrosu münhal (boş) olarak görülmektedir. 1899 ve 1900 tarihleri arasında ise okulun müdürlük görevini Nazmi Efendi sürdürmüştür.

1898- 1900 tarihleri arasında Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesi'nde okutulan dersler; Riyaziye, Coğrafya, Resim, Arabî, Farisi, Kavaid, İmla, Hüsn-i Hatt ve Lisan'dır.

Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesi'nin 1898'deki öğrenci mevcudu; leyli (yatılı) 104, nehari (gündüzlü) 481 olmak üzere 585'dir. 1899 yılı mevcudu 1898 yılı ile aynıdır. 1900'deki okuldaki öğrenci sayısı ise, 379'dur.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 21 Nisan 1884 tarihli Seraskerlik Makamı Muhasebat Dairesi tarafından yazılan bir belgede, Şam Askeri Rüşdiyesi'nde 1884 yılında çalışan hademe sayısının dört olduğunu istihdam öğrenmekteyiz.* Metnin ilerleyen bölümlerinde, dört hademenin mekteb için yetersiz kaldığı ve bir hademenin daha okulda istihdam edileceği, okula atanacak olan bu yeni hademenin maaşının 1300 senesi bütçesinden karşılanacağı ifade edilmiştir.

* **Bkz.** Ekler, Ek II, Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesi

* Belgenin aslına ulaşmak için **Bkz.** B.O.A., Dosya No: 916, Gömlek No: 72699, Fon Kodu:İ.DH., Tarih: Hicri 16/B/ 1301 (Miladi 21/04/1884). Belgenin Latin harflerine transkripsiyonu için **Bkz.** Ekler, Ek III, Belge No: 17

Mimari Özellikler

Okulun plan tipi dikdörtgene yakın özellik gösterse de, revaklarla çevrili avlu ve revakların arkasında teşkilatlandırılmış hizmet birimleri ile medrese plan tipini andırmaktadır. Okula bitişik olan cami minaresi ve cami avlusu da bu savımızı güçlendirmektedir.

Plan (Bkz. Fotoğraf 144)

Medreseyi andıran planda; derslane, hizmet ve idari birimler, revaklı avlunun arkasında bulunan mekânlara yerleştirilmiştir.

Özgün çizimde şimdi kapanmış olan camii kapısı olarak gösterilen kapının batısında sırasıyla; derslane, haccan odası ve depo bulunmaktadır. Kapının güneybatısında sırasıyla; derslane, caminin toplantı odası, kütüphane birimleri vardır. Caminin toplantı odasının ve kütüphanenin giriş kapıları camii avlusundandır.

Kapının doğusunda sırasıyla; helâ, derslane, güneydoğusunda ise; tenefüşlane ve derslane vardır. Güneydoğu cephenin bahçe duvarının dışında; taamhane, nöbeçi odası ve derslane yerleştirilmiştir.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 145)

Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesi'ne ait olan cephe fotoğrafında minare, minarenin yanında kırma çatılı bir yapı ve minarenin önünde revaklar görülmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesine İlişkin Bulunan Belgeler

1) Şam Mekteb-i İdadisi ve askeri rüşdiyesinde hademe istihdamı

Dosya No: 916, Gömlek No: 72699, Fon Kodu: İ.DH., Tarih: 16/B/ 1301 (Hicri).

5.5.3.6 Manastır Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Manastır

Yapının Tarihçesi

Manastır Askeri Rüşdiyesi, 1882 yılında açılmıştır. (Komisyon 2000: 23)

Maarif Salnameleri'nden Manastır Askeri Rüşdiyesi'nde 1898, 1899, 1900 ve 1903 tarihleri arasında görev yapan idareci ile öğretmenlerin ismine, okulun ders programına, öğrenci mevcuduna ve okulda çalışan hademe sayısına ulaşmak mümkündür.*

Mimari Özellikler

Planda da görüldüğü üzere, kuzey ve güney doğrultusunda bulunan Manastır Askeri Rüşdiyesi, üç bölümden oluşmaktadır. Kuzey cephede yer alan ana eğitim bloğu, güneyde işlevini tanımlayamadığımız bir yapı ve batı cephesinde helâlarında bulunduğu okul bahçesi.

Plan (Bkz. Fotoğraf 147)

Dikdörtgen kütleli bir yapı olan Manastır Askeri Rüşdiyesi'nin planı, okunaklı değildir. Plan üzerinde sadece, kuzey cephede bulunan ana girişin sağında bulunan dikdörtgen biçimli müdür odası ve zabitan odasını okumak mümkündür.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 148)

İki katlı Manastır Askeri Rüşdiyesi, dikdörtgen formlu bir yapıdır. Okula giriş, kuzey cephesinden sağlanmaktadır.

Manastır Askeri Rüşdiyesi'nin görüntüsü verilen cephelerinde süsleme detayları yoktur. Giriş kat cephesi ile birinci kat cephesinde kullanılan açıkli koyulu renk zıtlığı düzenlenmesi, cepheyi biraz da olsa monotonluktan uzaklaştırmaktadır.

* Bkz. Ekler, Ek II, Manastır Askeri Rüşdiyesi

Yapının kuzey ve doğu cephelerindeki pencereler, tam kemerli olarak tasarlanmıştır.

Doğu cephesinde bulunan bahçe girişi, almaşık örgülü bahçe duvarı ve duvarın üzerindeki demir korkuluklarla kamusal alandan ayrılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Manastır Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Manastır Rüşdiye-i Askeriyesi, Arapça Hocası Selim Efendinin maaşına zam yapılması

Dosya No: 909, Gömlek No: 72245, Fon Kodu: İ.DH., Tarih: 08/Ca/ 1301 (Hicri).

5.5.3.7 Selanik Askeri Rüşdiyesi

Konumu

Selanik

Yapının Tarihçesi

Selanik Askeri Rüşdiyesi, 1882 yılında açılmıştır. (Komisyon 2000: 23)

Maarif Salnameleri'nden Selanik Askeri Rüşdiyesi'nde 1898- 1903 tarihleri arasında görev yapan idareci ile öğretmenlerin ismine, okulun ders programına ve okulda görev yapan hademe sayısına ulaşmak mümkündür. *

1898 yılında Selanik Askeri Rüşdiyesi'nin müdürü Mehmed Tevfik Efendi'dir. 1899, 1900, 1901 ve 1903 tarihlerinde okulun müdürlük görevini İbrahim Edhem Efendi sürdürmüştür.

1898- 1903 tarihleri arasında Selanik Askeri Rüşdiyesi'nde okutulan dersler; Coğrafya, hendese, Tarih, Riyaziye, Lisan, Resim, Farisi, Hüsn-i Hatt, Kavaid-i Osmaniye ve İlmihal İmla-i Türkî ve Arabî.

Selanik Askeri Rüşdiyesi'nin 1898, 1899, 1900 ve 1901 yıllarındaki öğrenci mevcudu; 260'dır. 1903 yılında öğrenci sayısı, 257, okulda çalışan hademe sayısı ise, 2'dir.

Plan (Bkz. Fotoğraf 150)

Selanik Askeri Rüşdiyesi üç katlı ve dikdörtgen kütleli bir yapıdır.

Giriş Kat

Selanik Askeri Rüşdiyesinin giriş katı doğu batı ekseninde uzanan bir duvar yardımıyla ön ve arka cephe olarak ikiye bölünmüştür. Bir basamakla yükseltilmiş olan giriş kapısı aksında üst

* Bkz. Ekler, Ek II, Selanik Askeri Rüşdiyesi

kata çıkış merdivenleri yer almaktadır. Kapının sağında bölük, solunda ise dükkan bulunmaktadır.

Birinci Kat

Yapı, bu katta divanhane olarak tanımlanan dikey koridor yardımıyla, ön ve arka cephe olmak üzere ikiye bölünmüştür. Ön cephede; zemin kattaki dükkân ve bölüğün tam üzerine denk gelecek şekilde sağda ve solda olmak üzere iki adet derslane bulunmaktadır. Sağdaki dershanenin arkasında hademe odası, soldakinin arkasında ise dâhiliye odası ve kütüphane görülmektedir.

İkinci Kat

Bu katta da birinci kattaki plan düzeni aynen devam ettirilmiştir. Dershaneler, bu katta tıpkı birinci katta olduğu gibi teşkilatlandırılmıştır. Divanhane burada da yapıyı ikiye bölmüş, hademe odasının üzerindeki odaya müdür odası, dâhiliye odası ve kütüphanenin üzerine de haccan odası ve kalem odası yerleştirilmiştir.

Cephe Biçimlenmesi (Bkz. Fotoğraf 151 ve 152)

Selanik Askeri Rüşdiyesi'nin cephe düzeni, kamusal yapıların cephe düzeninden çok sivil mimari cepheleri ile benzeşmektedir.

Dikdörtgen formlu olan yapının girişi, dikdörtgenin uzun koluna yerleştirilmiş söveli ve basit formlu bir kapıdan sağlanmaktadır. Kapının üzerine hilal ve yıldızın bulunduğu bayrak karakteri taşıyan bir levha asılmıştır.

Kapının sağında ve solunda bulunan mekânlar, planda dükkân ve bölük olarak tanımlanmıştır.

Üçüncü katın dikdörtgenin kısa kenarına denk gelen kanatların köşelerinde, cepheye ritm ve hareket duygusu katmak amacıyla oluşturulmuş, kademeli bir şekilde dışarı çıkma yapan, cumbalı bölümler vardır. Bu kapalı çıkmalar konsollar yardımıyla taşınmaktadır.

Yapıdaki tüm pencereler, simetrik düzenli ve yarım kemerli olarak tasarlanmıştır.

Selanik Askeri Rüşdiyesi'nin çatısı parapet duvarlarının arkasına gizlenmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Selanik Askeri Rüşdiyesi'ne İlişkin Bulunan Belgeler

1) Alacağı olan maşının kendisine verilmesi talebine dair Selanik Askeri Rüşdiye Mektebi Arapça Muallimi İbrahim Halil Efendi'nin arzuhalini Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezaretine havalesi.

Dosya No: 252, Gömlek No: 63, Fon Kodu: DH.MKT.. 24/Z/ 1311 (Hicri).

6. DEĞERLENDİRME

1869 “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi” Sonrasında Eğitim Süreci ve Eğitim Yapıları

“II. Abdülhamid Dönemi (1876- 1909) Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler” başlıklı tezimizde, XIX. yüzyıl ve II. Abdülhamid Dönemi’nde sancılı bir modernleşme süreci yaşayan Osmanlı İmparatorluğu’nun, modernleşme ve eğitim tarihçesi, mimarlık tarihi disiplini içinde eğitim yapıları özelde de askeri rüşdiyeler üzerinden okunmuş, sorgulanmış ve bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Tanzimat Dönemi’nde eğitim tarihi için atılan en önemli adım, 1869 yılı Eylül ayında “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”nin yürürlüğe konması olmuştur. Nizamname ile Osmanlı eğitim sisteminin, Fransız eğitim sisteminin model alınarak yeniden teşkilatlandırılması ve medreselerin mevcut sistemden çıkartılması amaçlanmıştır. Ancak, Tanzimat Dönemi yöneticileri Nizamname ile hedefledikleri değişimi büyük oranda gerçekleştirememiştir. Başarıları sadece rüşdiyeleri yeniden organize etmekle sınırlı kalmış, nizamnamede ifade edilen diğer türdeki eğitim kurumları hayata geçirilememiş, özellikle de ilköğretime gereken önem verilmemiştir.

İktidarının zihinsel alt yapısında eğitim kavramını her sorunu çözebilecek sihirli bir değnek olarak kurgulayan II Abdülhamid, iktidarı boyunca eğitim ve bileşenlerinin problemleri ile yakından ilgilenmiş, eğitim sorunsalına titizlikle eğilmiştir. Bu anlamda yaptığı ilk girişim, Tanzimat Maarifi tarafından ciddiyetle ele alınmayan ilköğretimin yeniden düzenlenmesi olmuş, Kanun-i Esasi’nin 114. maddesi gereğince ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir. İlköğretimin zorunlu hale getirilmesinden sonra, 1879 yılında Maarif Teşkilatı içinde Mekatib-i Sıbyaniye (Sıbyan Mektepleri) Dairesi kurulmuş, 1881 yılında da bu dairenin adı Mekatib-i İbtidaiye Dairesi’ne çevrilmiştir. Gene bu dönemde sıbyan mekteplerinin adı ibtidai mektepleri olarak değiştirilmiş, ibtidai mekteplerinde pedagojik düzeyde bir eğitim sistemi uygulanmış, derslerde sıra kara tahta vb gibi çağdaş eğitim araçları kullanılmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi’nde, Kanun-i Esasi’deki zorunlu ilköğretim ilkesine rağmen, ibtidai mekteplerinin bina inşası ve her türlü masrafı için halktan mali yardım beklenmiştir. Bu da eğitim adına atılan tüm olumlu adımların pratikte gerçekleştirilmesini engellemiştir.

Eğitim tarihimizde ilk rüşdiyeler, II. Mahmud'un 5 Şubat 1839 yılında yayınlamış olduğu ferman ile açılmıştır. Fermandan hemen birkaç gün sonra, devlete nitelikli memur yetiştirme amacıyla ilk sivil rüşdiye olarak kabul edilen Mekteb-i Maarif-i Adliye kurulmuştur. 1867 yılına kadar rüşdiyelere yalnızca Müslüman öğrenci alınmaktaydı. Ancak 1869 tarihinde yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi gereğince ve Tanzimat'ın ana fikrine uygun olarak rüşdiyelere Gayrimüslim öğrenci de kabul edilmiştir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, eğitimin her basamağında olduğu gibi rüşdiyeler için de bazı yeni düzenlemeler içermektedir. Nizamname; beş yüz haneden fazla olan her kasabada bir rüşdiye açılacağını, rüşdiyelerin her türlü masrafının Vilayet Maarif İdaresi tarafından karşılanacağını, rüşdiye binalarının Meclis-i Kebir Maarif tarafından gönderilen planlara göre yapılacağını, rüşdiyelerde öğrenim süresinin 4 yıl olacağını ve rüşdiye mezunlarının bir sınav sonunda idadilere devam edebileceği hükümlerini taşımaktadır.

II. Abdülhamid Dönem'inde 1879 yılında Maarif Nezareti Teşkilatında, Mekatib-i Rüşdiye Dairesinin kurulmuş olması, yöneticiler tarafından rüşdiye probleminin ciddiyetle ele alındığını göstermektedir. Ancak II. Abdülhamid Dönemi yönetimi tarafından 1880'li yılların ortalarından itibaren, idadilere rüşdiyelere göre daha çok önem verilmesi üzerine rüşdiyeler, yönetimin gözünde eski önemini kaybetmiştir. Nitekim 1889 tarihinde Maarif Komisyonunun aldığı karar gereğince, idadi bulunan yerlerdeki rüşdiye binaları kapatılmış, rüşdiye binalarının yapımı ile ilgili olan ödenekler kesilmiş ve ödenekler idadi binalarının yapımı için tahsis edilmiş, boşalan rüşdiye binaları da ibtidailere devredilmiştir.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile idadilerin kurulmasının hukuksal zemini sağlanmıştır. Nizamname'de idadiler; rüşdiye üstü, darülfunun, sultaniye ve âli (yüksek) okullara öğrenci hazırlayan eğitim kurumları olarak tanımlanmıştır. Ancak hemen açılması öngörülen idadiler, 1873 yılına kadar açılmamış, eğitim tarihimizde ilk idadi, Dar-ül Maarif İstanbul'da 18 Aralık 1873 tarihinde açılmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi'nin başlangıcında İstanbul'da yedi taşrada ise ancak bir idadi bulunmaktadır. Ancak bu idadiler, sağlıklı bir eğitimin uygulanabilmesi için bina, öğretmen ve program bakımından yeterli değildi. Çoğu kiralık binalarda veya başka amaçla yapılmış yerlerde geçici olarak eğitim vermekteydiler. 1869 Nizamnamesi ile açılması öngörülen

idadilerin hangi tipte inşa edileceklerine dair, Sadrazam Said Paşa'nın dönemin eğitim sistemi için gerçekleştirmiş olduğu eylemler zincirine kadar, Maarif'in net bir görüşü oluşmamıştır.

1884- 1885 yılından itibaren Sadrazam Said Paşa maarifin, devletten aldığı ödeneği arttırarak, idadilerin masraflarına karşılık bulunmuştur. Gene bu tarihlerde idadi binalarının yapımına öncelikle büyük vilayetlerde başlanmış, Fransa'dan idadi binaları için tip projeler getirtilmiş, ve merkezden gönderilen bu projeler uygulanmıştır.

1889 yılı Maarif Komisyonu'nun aldığı bir karar gereğince idadi bulunan yerlerdeki rüşdiyeler kapatılmış, mevcut mali kaynaklar zorlanarak idadi yapımına hız verilmiş ve dönemin sonunda idadi sayısı 109'a çıkarılmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi boyunca idadilerde öğretim süresi; vilayetlerde yedi, taşrada ise beş yıl olarak uygulanmıştır.

1888 yılından itibaren idadilerin ders programlarında dinselleşme başlamış, 1892 yılında medrese çevrelerinden gelen yoğun tepki sonucunda ders programından felsefe dersi kaldırılmış, yerine Arapça ve Ulum-u Diniye dersleri konulmuştur. 1904 yılında ise II. Abdülhamid'in emriyle idadilerdeki din derslerinin ders saati sayısı artırılmış, fen derslerinin saatine dokunulmamış, kültür derslerinin konuları daraltılmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi'nin ortalarında ders programlarında ve ders kitaplarında dinselleşme eğilimi başlamıştır. Bunun çok farklı nedenleri vardır. Ama ana neden, uluslaşma süreciyle dağılmanın eşiğine gelen Osmanlı'nın, ayakta kalabilmesi için, Müslümanlığın birleştirici ve bütünleyici unsur olarak kullanması olmuştur.

II. Abdülhamid Dönemi'nde Maarif Teşkilatı merkez ve taşra olmak üzere ayrı ayrı ciddiyetle ele alınmıştır. Özellikle taşrada sağlıklı bir teşkilatın kurulması konusunda titizlik gösterilmiştir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde mesleki ve teknik okullar eğitim sürecine katılmıştır. Bu dönemde açılan mesleki okullar; Sanayi (Kız ve Erkek) Mektepleri, Polis Dershanesi, El sine Mektebi (Lisan Okulu), Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi (Bağcılık Okulu), Aşı Memurları Mektebi (Sıhhiye Memurları Okulu), Gümrük Darüttalimi (Gümrük Memurları Okulu), Harir Darü'tta'lim (İpekböcekçiliği Okulu), Çoban Mektebi, Darülhayr-ı Ali ve Mekteb-i Funün-u Maliye'dir.

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı uyruğunda yaşayan azınlıklar, uluslaşma ve misyonerlik faaliyetleri nedeniyle çok sayıda kilise ve cemaat okulları açmışlardır. Bu azınlık okullarına karşın Osmanlı'da ki okul sayısının yetersiz kalması nedeniyle, siyasi erk tarafından Müslümanlar tarafından açılacak olan özel okullar önündeki her türlü yasal engel kaldırılmış, özel okul işletmeciliği özenilen bir alan haline getirilmiştir. Tüm bu faaliyetlerin sonucunda, özellikle de İstanbul'da Müslüman müteşebbisler tarafından çok sayıda özel okul açılmıştır. Bu okullar, Maarif tarafından titizlikle denetlenmiş ve parlak başarılarla imza atmışlardır.

II. Abdülhamid Dönemi eğitim tarihinde yer alan bir diğer okul da 1894 yılında İstanbul'da açılan Aşiret Mektebidir. Aşiret Mektebi'nin kurulma amacı; farklı uyruklara mensup aşiret gençlerinin, İslamiyet harcı ile Osmanlılık ve Türklük ideolojisine sahip, Osmanlı Hanedanı'nı seven ve savunan aydınlar olarak yetişerek, memleketlerine subay ve yönetici kimlikleriyle dönmeleridir. Okula, başlangıçta Arap aşiretlerine mensup çocuklar, 1902'den sonra ise Kürt ve Arnavut aşiretlerine mensup öğrenciler kabul edilmiştir. Rüşdiye-idadi düzeyinde olan Aşiret Mektebi'ni bitirenler, mezuniyet sonrasında yüksek öğrenim için Harbiye ve Mülkiye Mektebi'ne kaydolma hakkına sahiptiler. Okul, saray tarafından 1907 yılında öğrencilerin rejime karşı ayaklanacağı kaygısıyla kapatılmıştır.

Osmanlı eğitim sisteminde yeni usullere göre öğretmen yetiştiren Darülmualimin, 16 Mart 1848'de İstanbul Fatih'te Sultan Abdülmecid Döneminde açılmıştır. Sonraki süreçte II. Abdülhamid Dönemi'nde Darülmualimin-i Rüşdü adını almıştır.

1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin eğitimin her basamağına getirdiği ayrıntılı açıklama ve hukuki zemin, Darülmualiminler için de söz konusudur. Nizamnamede; rüşdiye, idadi ve sultanilerde çalışacak nitelikli eğitimeileri yetiştirecek, büyük bir Darülmualimin İstanbul'da kurulacağı belirtilmiştir. Ancak 1869 yılında alınan karar, ancak 1874 yılında İstanbul Darülmualimi'nin açılması ile uygulanabilmiş, idadi öğretmeni yetiştiren sınıflar ise 1877 yılında eğitime başlamıştır.

Darülmualimde, öğretim süresi sıbyan şubelerinde iki, rüşdiye ve idadi şubelerinde ise üç yıldır. İstanbul Darülmualimin'in üç şubeli eğitimi ancak üç yıl sürmüş, 1880 yılında idadi şubesi kapanmış ve okul 1890 yılına kadar sıbyan ve rüşdiye şubeleri ile eğitime devam etmiştir.

1882 yılında yayınlanan irade ile "Darülmualimin-i Aliye Nizamnamesi" yayınlanmıştır. Nizamnamede, sıbyan ve rüşdiye şubelerinin yanı sıra ulum ve edebiyat sınıflarından

meydana gelen bir idadi şubesinin açılmasının gerekliliği belirtiliyordu. Ancak idadi şubesi 1890 yılında Maarif Nazırı Münif Paşa zamanında açılabilmiştir. 1891- 1892 öğretim yılında bu yeni nizamnamenin hükümleri tam anlamıyla uygulanmaya başlanmıştır. 1895’de Aliye şubesinin iki kısmı birleştirilerek öğretim süresi üç yıla çıkarılmış, 1901 yılında bu uygulamaya son verilmiş, eğitim süresi tekrar iki yıla indirilmiş ve bu sistem II. Meşrutiyet’in ilanına kadar sürmüştür.

Askeri Rüşdiyeler

Osmanlı eğitim tarihi, modernleşmesi ve sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olan askeri rüşdiyeler, ilk kez 1875 yılında, Sultan Abdülmecid tarafından İstanbul’da açılmıştır. Askeri rüşdiyelerin kurulması için gerekli olan hukuki zemin 9 Ocak 1875 yılında yayınlanan Sadaret Tezkiresi ile sağlanmıştır.

Sultan Abdülmecid’den sonra Sultan II. Abdülhamid’de, 1877- 1890 yılları arasında İstanbul’dan Manastır ve Süleymaniye’ye kadar uzanan geniş bir coğrafyada, toplam 20 adet askeri rüşdiyeyi Osmanlı eğitim sistemine kazandırmıştır. İstanbul dışındaki Askeri Rüşdiye olan yerlerin aynı zamanda ordu merkezleri olması dikkati çekmektedir. II. Abdülhamid Dönemi’nde askeri rüşdiyeler için İstanbul dışında bir dizi bina yapılmış ve bu okulların müfredatlarında İstanbul’daki askeri rüşdiyeleri takip etmek esas alınmıştır.

İstanbul dışında ilk askeri rüşdiye, 1875 yılında Şam’da açılmıştır. Daha sonraki süreçte, 1881’de Edirne, 1882 yılında Manastır, Erzurum, Erzincan, Mamuret’ülaziz, Trabzon, Bursa, Diyarbakır, Kastamonu, Halep, Selanik ve Van; 1884’de Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi, 1886 tarihinde Bağdat şehirlerinde de birer askeri rüşdiye açılmıştır.

1891 yılında İstanbul Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi, Toptaşı Askeri Rüşdiyesi ile yakınlığı dolayısıyla kapatılmış, yapı sivil rüşdiye olarak, Paşakapısı Mülkiye Rüşdiyesi adıyla eğitim hizmetine devam etmiştir. İstanbul’un bir diğer askeri rüşdiyesi olan Gülhane Askeri Rüşdiyesi ise, 1898 yılında binasını Gülhane Tatbikat Mektebi ve Serriyat Hastanesine bırakarak kapanmış, okulun öğretmen kadrosu da Bitlis Askeri Rüşdiyesi’ne nakledilmiştir.

Askeri rüşdiyelere, dört yıllık sıbyan mekteplerinden mezun ve 12- 14 yaşlarındaki erkek çocukları kabul edilmekte, öğrencilerde Müslüman olma şartı aranmamaktaydı.

Her askeri rüşdiyenin müdürü, kolağası rütbesinde bir subaydı. Okulda görevlendirilen dâhiliye zabitleri de, idari işler ve disiplin konuları ile ilgilenmekteydiler. II. Abdülhamid

Dönem’inde, askeri rüşdiyelerin yönetim örgütlenmesinde, en üst sırada okul müdürü bulunmakta, askeri hiyerarşiye göre de ikinci sırada ders nazırının yer aldığı görülmektedir

Askeri rüşdiyelerin, öğretim kadrosu içerisinde, asker öğretmenlerin yanı sıra sivil öğretmenlerde yer almakta ve ‘‘Muallimin-i Mülkiye’’ unvanıyla görev yapmaktaydılar.

Askeri rüşdiyelerde, ilk açıldığı yıllarda dört yıllık eğitim verilirken, 1892 yılı itibari ile İstanbul’daki askeri rüşdiyelerde eğitim süresi üç yıla indirilmiştir. Taşra da bulunanlar da ise, üç yıllık eğitime 1898 yılında geçilmiştir. Ayrıca imparatorluğun Türkçenin anadil olmadığı topraklarında, çocuklara Türkçe öğretmek amacıyla bu bölgelerde açılan askeri rüşdiyelere, Türkçe hazırlık (ihtiyat) sınıfı eklenmiştir.

Askeri rüşdiyelerin müfredatında genel olarak; Arabî, Farsî, Fransızca, Tarih, Cebir, Hesap (Aritmetik), Hendese (Geometri), Hüsn-ü Hat (Güzel Yazı), İlm-i Hal (İbadet Usulleri), Kavaid (Gramer), İmla, Türkî, Coğrafya, Kavaid-i Türkî (Türkçe Gramer), Resim dersleri bulunmaktadır. Askeri rüşdiyelerde okutulan dersler, kapanışlarına kadar olan süreçte pek fazla değişiklik göstermemiştir. Değişiklik, daha ziyade derslerin okutulduğu yılları değiştirmek yolunda olmuştur. Askeri rüşdiyeler ile sivil rüşdiyelerin ders programları karşılaştırıldığında; askeri rüşdiyelerin müfredatlarında; Türkçe’ye sivil rüşdiyelere göre daha fazla ağırlık verildiği, yabancı dilin iki yıl erken başlatıldığı, Fransızca yazı ve beden eğitiminin ders olarak programlarına dâhil edildiği, resim dersleri için de okulda ayrı bir atölye oluşturduğu görülmektedir.

Askeri rüşdiyelerde bir eğitim yılı, iki yarı dönemden oluşmakta, birinci dönem 16 hafta, ikinci dönem 16 hafta sürmekteydi. Yani bir ders yılı toplam 32 haftaydı. Her ders için üç ayda bir sınav yapılmaktaydı Sınıf geçmedeki ölçütte, yılsonu sınavlarından alınan notlar büyük önem taşıyordu. Öğrenciler için her derse devam zorunlu idi ve devamsızlığı yıl içinde 91 günü geçen öğrenci sınav hakkını kullanamadan sınıfta kalıyordu.

Askeri rüşdiyelerde, sınıfların tanımlanışı günümüzdeki sistemin tamamen tersi olup, dördüncü sınıf olarak belirtilen öğrenciler ilk yıl öğrencileri, birinci sınıflar ise son sınıf öğrencileri idi.

Askeri rüşdiye öğrencileri, okul kıyafeti askeri kıyafete benzer bir üniforma giymişlerdir. Üniformaları fes, koyu mavi renkte setre, süslemesiz don pantolon ve çizmeden oluşmaktaydı

Ancak Eyüp Baytar Eczacı ve Baytar Askeri Rüşdiyesi'nin öğrencilerinin giydiği setre açık mavi renkteydi.

II. Abdülhamid Dönemi'nde tüm askeri okullar, Mekatib-i Askeriye Nezaretine bağlı olarak eğitim faaliyetlerini sürdürmekteydiler.

II. Abdülhamid'in, 27 Nisan 1909'da tahtan indirilmesinden üç ay sonra, ülkedeki tüm askeri okullar da, Harbiye Nezaretine bağlı olarak görev yapacak Terbiye ve Tedrisat-ı Müfettiş-i Umumi adlı yeni bir teşkilata bağlanmıştır. 23 Eylül 1913 yılında çıkarılan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkat ile askeri rüşdiyelerin durumu yeniden ele alınmış ve alınan karar gereğince askeri rüşdiyeler, Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır.

Askeri Rüşdiyeler, birçok eğitim tarihçisine göre, 1912–1913 tarihli Balkan Savaşı sırasında eğitim hizmetini sonlandırmış ve kapatılmıştır.

7. SONUÇ

7.1 II. Abdülhamid'in Meşruiyetinin Eğitim Yapıları Üzerinden Okunabilirliği ve Sultan İmgesinin Meşrulaştırılması

*Okul bir sürü beceri öğretiyor fakat bunu yönetici,
ideolojiye boyun eğme ya da bu ideoloji
pratiğinin egemenliğini sağlayan biçimlerde yapıyor.
Louis Althusser, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, s:23*

Osmanlı'nın ve çağdaşı imparatorlukların XIX. yüzyılda çözmek zorunda oldukları temel problemlerinden biri de, ulusçuluk akımına rağmen meşruiyet bunalımının aşılması ve imparatorluk imajının halkın gözünde tekrar önemli kılınması ve canlandırılmasıdır. Bu canlandırma sürecini inşa etmede de, resmi ideolojiden yararlanılmıştır.

XIX. yüzyılda modern dünyada var olabilme ve iktidarını sürdürebilme problemi, çağdaşı monarklar gibi II. Abdülhamid'in de temel kaygısı olmuş, saltanat ve hilafetin tekrar canlandırılması, iktidarının temel sorunlarından birini teşkil etmiştir. Abdülhamid'in modern monark görünümüne rağmen, sarayın duvarlarının arkasına çekilmesi ve halkın içine karışmaması da bu anlamda temsiliyet problemini daha karmaşık bir hale sokmuştur. Sultan'a, bu karmaşıklığı gidermede, modern dünyanın da kullanmış olduğu argümanlar yardım etmiştir. Simgesellik ve sembolizm bilinçli bir şekilde kullanılarak, Sultan'ın görünürlüğü; dış dünyaya Batı'nın kullandığı modern araçlarla, (telgraf, demiryolu, saat kuleleri vs.) Osmanlı toplumuna da İslami değerleri referans alan eylem planları ile halkın gündelik yaşamına tümüyle nüfuz ederek iletilmiştir.

Abdülhamid'in modern kamusal kişilik olmasının fiziksel tezahürünü, çalışmamızın konusu olan anıtsallığın, modernleşmenin ifadesi ve kamusal propaganda aracı olarak kullanılan okul yapıları, özelde de askeri rüşdiyeler üzerinden okumak olanaklıdır.

Eğitim sorunsalını, iktidarının çözmesi gerektiği problemlerin en başında gören II. Abdülhamid, Müslüman tebaanın Gayrimüslimler gibi çağdaş eğitim olanaklarından yararlanabilmesi kaygısıyla dönemin eğitim sisteminin ihtiyaçlarına cevap verebilecek, modern okul binalarının inşasına ağırlık vermiştir. Bu inşa faaliyetleri, Tanzimat'ın resmi

eğitim ideolojisinden farklı olarak, vilayetlerde özellikle idadi binalarının yapılması üzerinde yoğunlaşmıştır.

Ancak, geniş bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında bu kadar hummalı bir biçimde okul yapma eylemine girişilmesinin, kanımızca terakki (ilerleme) gibi bir somut nedenin yanı sıra sembolik ve simgesel anlamları da vardır.

XVIII. ve XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun süren savaşlar, kaybedilen topraklar ve fakirleşme gibi nedenlerle halk, devlete olan inancını ve güvenini yitirmiştir. İnancını kaybetmiş olan bir halkın da iktidarını desteklemeyeceğini anlayan Abdülhamid, kullandığı simgesel argümanlar üzerinden bu inancı canlandırmaya çalışmıştır. Bu yeniden diriliş projesinde, Sultan'a resmi ideoloji ve taşraya devletin Tanzimat yönetimine göre daha fazla kamusal yatırım götürmesi aracı olmuştur. Kamusal yatırımların önemli bir ayağını oluşturan okul yapma eylemi ile Sultan, halkın zihninde okul yapılarının iktidarının ve hilafetin sürekliliğinin göstergesi olduğu gibi bir imaj çizmeyi hedeflemiştir. Yapıların anıtsal görünüşüyle de Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü ve büyüklüğü arasında organik bir bağ kurulmuş, devlet aygıtının simgesel halden, somut hale dönüştürüldüğü göstergeler zincirine eğitim yapıları da eklenmiş, okullar devletin ideolojik aygıtı haline getirilmiştir. Tüm bu düşünce pratiklerinin yanı sıra özellikle de padişahın temsiliyet mekanizmasının ifadesi olan eğitim yapıları topluluğu, Sultan öldükten sonra bile ayakta kalacak, Sultan'ın iktidarını ve imparatorluğu geleceğe taşıyacak, belki de en önemlisi de onun adı ile anılacaktır. Bu da, tarihsel sürekliliğin gelecek kuşaklara da aktarılması için seçilmiş iyi bir propaganda aracıdır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde inşa edilen eğitim yapıları mimari özellikleri, uygulanan ders programları, ders araç gereçleri ve öğrenci üniformaları ile modern batı toplumlarında uygulanan eğitim sistemlerinin, Osmanlı'da da görünürlüğünün ifadesidir. Dış dünyaya karşı modern görünüm sunma kaygısında olan Abdülhamid, ülkesinde açmış olduğu modern eğitim yapılarını her fırsatta Avrupalı Devletlere tanıtmaya çalışmıştır. Bu eylem planı için verilebilecek en iyi örnek, 1893 yılında İngiltere British Museum'a, 1894 yılında da Washington Kongre Kütüphanesi'ne gönderilen II. Abdülhamid Fotoğraf Albümüdür. Albümde, imparatorluk dâhilindeki eğitim kurumları, askeri okulların mekân düzeni ve mekan öğelerinin belirtildiği planlar ve üniformalı öğrenci portrelerine çok sayıda yer verilmiştir. Her askeri okulu tanıtan öğrenci fotoğrafları için bir stüdyo ortamı oluşturulmuş, Bu fotoğraflarda ‘‘Padişahım Çok Yaşa’’ levhası önünde iki öğrenci; çağdaş eğitim

araçlarından küre ve bazen de kitap yer almıştır. ‘‘Padişahım Çok Yaşa’’ levhasının bu görüntülerde mutlaka yer alması, II. Abdülhamid’in fiziksel olmayan, ancak soyut olan varlığının dünyaya ifadesidir.

Geleneksel eğitim kurumları olan medrese ve sıbyan mektebi tipolojisinden farklı olarak çağdaş eğitim için gerekli olan ihtiyaçlara cevap veren mekânları içeren okul projeleri; sınıflar, kütüphane, yemekhane, resim atölyesi, teneffüşhane ve yatakhane gibi birimler ile bahçe düzenlemelerini içerirler.

Egemen unsur meşruiyet kavramını, yapılar eklemiş olduğu, giderek standart hale gelen ayrıntılar aracılığıyla da kurgulamaya çalışmıştır. Okul giriş kapılarının üzerine konulan padişah tuğrası ve kitabeler, padişahın egemenliğinin görsel teyidi olup imparatorluğa kimlik kazandırmak içinde kullanılmıştır. Okul kapısından her gün içeri giren öğrenci, öğretmen ve idareciler padişahın tuğrası ve armasıyla karşılaşarak, Sultan’ın iktidarı ile yüz yüze gelmekte ve böylece bu objeler aracılığıyla dolaylı da olsa, Sultan’ın meşruiyeti zihinlerde her daim taze tutulmaktadır. Dolayısıyla akılcıca seçilmiş bu görsel teyit, özellikle merkezden uzak yerlerde ve okuma yazmanın düşük olduğu bir toplum yapısında Sultan’ın varlığından bihaber olan kişiler için, uygulanabilecek iyi bir hatırlatma metodudur.

II. Mahmud Dönemi ve halefleri döneminde Sultanlar, devlet dairelerine astırdıkları portreleri ile kamusal kişilik haline gelirken, fiziksel görünümünün hiçbir şekilde halk tarafından görünmesine izin vermeyen II. Abdülhamid’in kamusallaşması da, mimaride kullandığı imgeler dünyası ve mimariyi propaganda aracı haline getirmesi ile olmuştur.

XIX. yüzyılda modernleşme sürecini yaşayan uluslarda, resmi ideolojinin aktarımında eğitimin işlevsel bir araç olduğu anlaşılmış ve eğitim iktidarın kendini tekrar üretmesini sağlayacak bir kurum olarak görülmüştür. Bu nedenle II. Abdülhamid Dönemi’nde eğitim, resmi ideolojinin aktarılmasında sıklıkla başvurulmuş araçlardan biri haline getirilmiştir.

II. Abdülhamid Dönemi’nde halka resmi ideolojiyi empoze etme sürecinde derslerde kullanılan eğitimle ilgili objeler de başat bir rol üstlenmiştir. Dönemin ders programlarında, okullarda hangi tip eğitim araçlarının kullanılacağı ve bunların sınıfta ne şekilde yer alacağı ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Okullarda mutlaka olması gereken araçların başında kapı ya da direk üzerine asılacak büyük boy Osmanlı Bayrağı gelmekteydi. Besmele-i Şerif, Osmanlı

Bayrağının altında bir yerlere konulmaktaydı. Besmele-i Şerifin altında da okulun adının bulunduğu levha asılmalıydı. Ayrıca sınıflarda da kürsü arkasında “Padişahım Çok Yaşa” levhası ve Padişah tasviri bulunacak, milli şarkı ve marşlarda duvara asılacaktı.

Eğitim hayatımızda halen süren ve okullarımızda her şeyin törenselleştirilmesi, belli bir hiyerarşi içinde uygulanması geleneği, II. Abdülhamid Dönemi’nde kurumsallaştırılmıştır

Dönemi içerisinde yapılan birçok okula, Abdülhamid’in adının ve sıfatlarının verilmesi iktidarın meşruiyetine yönelik, kamusal alanda kimlik yaratmaya ilişkin çabalarındandır. Bu bağlamda bu görüşü destekleyen, Abdülhamid’in adının ve sıfatlarının resmi ve özel okullara verildiğine dair çok sayıda belge Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunmaktadır.

II. Abdülhamid şehzadeliği sırasında yapmış olduğu ticaret sayesinde, tahta çıktığında hatırı sayılır anlamda bir servetin sahibidir. Servetini, maarifin bütçesinin yetmediği zamanlarda masrafını tamamen kendisinin karşıladığı okullar inşa ettirerek kullanmıştır. Yoğun bir şekilde sürdürülen bu inşa faaliyetleri de, Sultan tarafından ideolojik bir mesaj olarak kullanılmış, halkın zihninde Sultan’ın cömertliği ve iyiliği kurgulanmaya çalışılmıştır. Böylece tebaasının zihninde ataları gibi sefahate dalmayan, halkı uğruna servetini harcamaktan çekinmeyen fedakâr yönetici en önemlisi de “Maarifperver Sultan” olarak şekillenmiştir. Abdülhamid önüne çıkan her fırsatta, bu yapıların halkına sembolik birer armağanı olduğunu belirtmiştir.

Okulların küşad (açılış) törenlerinde de, Abdülhamid’in monark özelliği görünür hale getirilmiştir. Açılışlarda devlet erkânının bulun(durul)ması ve açılışlara emperyal merasim havasının verilmesi, Sultan’ın merasimler aracılığıyla görünür kılınması ve devletin modernleşmeyi okullar aracılığıyla rasyonalize etmeye çalışmasıyla ilintilidir. Eğitimin modernleşme için önemli kavşaklardan biri olduğu motifi, siyasi, yeri geldiğinde ise popüler motiflerle Erken Cumhuriyet Modernleşmesine de taşınmıştır.

Küçük yerleşim birimlerinde dahi okul inşa edilmesi ise birincil anlamda dönemin eğitim politikası, örtük anlamda da Sultan’ın iktidarı açığa vurma çabası ile ilintilidir. XIX. yüzyıla kadar merkezden uzak yerlerde oluşturulamamış olan merkezi devlet imajı, resmi daireler (Hükümet Binaları, Askerlik Şubeleri, İstasyon Binaları gibi) aracılığıyla halka ifade edilmeye diğer bir deyişle de öğretilmeye çalışılmıştır. Taşrada, siyasi otorite anlamında

boşluk bile bulunsa devletin varlığını halk, karşısında duran ve adeta günlük yaşamına nüfuz etmiş bu yapılar aracılığıyla anlamıştır.

XIX. yüzyılda ve halen günümüzde eğitim sistemi ve dolayısıyla da okullar, devletin toplumdaki rolünü tanımlamak adına önemlidir. Eğitim süreci sonucunda birey ile devlet arasında yeni bir ilişki yumağı tanımlanır. Bu ilişki ağı, bireyin lehine doğru gelişen haklar ve özgürlükler tablosuna aittir. Bu noktada siyasi erk, dolayısıyla da II. Abdülhamid rejimi tarafından amaçlanan; Osmanlı toplumunda eğitim aracılığıyla toplumsal bir dönüşüm yaratılmaya çalışılırken, bu değişimin doğal sonucu olarak da bireyde devlete karşı hayranlık uyandırmak fikri olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

7.2 II. Abdülhamid Dönemi Askeri Rüşdiye Yapıları

II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi ve Eğitim yapılarının incelendiği bu çalışmada eğitim tarihçemizde uyguladıkları eğitim sistemleri ve müfredatları açısından önemli bir yere sahip olan askeri rüşdiyelerin katalog çalışması yapılmıştır. Katalog bölümünde 28 adet askeri rüşdiye; tarihsel süreç ve mimari özellikleri açısından incelenmiş ve mimarlık tarihi açısından aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Askeri rüşdiyeler bir külliye'nin parçası olarak değil kendi bahçesi içerisinde yer alan bağımsız orta eğitim yapılarıdır. Bahçe içinde dikdörtgen biçimli kütlenin barındığı mekânların yanı sıra “bakka dükkânı”/ kantin, “teneffüşhane”, “kömürlük”, “kahve ocağı”, “helâ”, “şadırvan”, “sarnıç”, “depo” gibi hizmet birimleri gibi birimler de yer alır.

Askeri rüşdiyelerde eğitim süresi dört yıl olduğu için binalar dört derslikli olarak tasarlanmışlardır. Türkçe'nin anadil olmadığı bölgelerde öğrencilere Türkçe öğretmek amacıyla dört dersliğe İhtiyat (Hazırlık) Sınıfı eklenmiş, böylece derslik sayısı beşe çıkartılmıştır. Müdür Odası, Zabitan Odası gibi idari birimler bütün askeri rüşdiyelerde mutlaka yer almaktadır. İdari birimlerin dışında her okul için farklı birimlerin mekân organizasyonuna dâhil edildiğini görürüz. Bazı okullarda resim atölyesi, kütüphane, yemekhane gibi modern ve çağdaş eğitimi tanımlayan mekânlar yer almaktadır. Tez kapsamında mimari projeleri incelenen 28 adet askeri rüşdiyenin 12'sinde Cami-i Şerif (Kocamustafapaşa, Gülhane, Soğukçeşme, Toptaşı, Kastamonu, Edirne, Erzurum, Van, Bağdat, Beyrut, Halep ve San'a Askeri Rüşdiyeleri), 4'ünde Resimhane (Beşiktaş,

Kocamustafapaşa, Soğukçeşme ve Beyrut Askeri Rüşdiyeleri), 7'sinde Bakkal Dükkanı (Fatih, Kocamustafapaşa, Beşiktaş, Gülhane, Soğukçeşme, Kastamonu ve Halep Askeri Rüşdiyeleri), 5'inde Kütüphane (Beşiktaş, Toptaşı, Van, Şam-ı Şerif ve Selanik Askeri Rüşdiyeleri) ve 7'sinde de Yemekhane (Gülhane, Eyüp Baytar ve Eczacı, Diyarbakır, Bursa, Van, San'a ve Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyeleri) birimleri plana dâhil edilmiştir.

Resim atölyesi, kütüphane gibi modern ve çağdaş eğitimi tanımlayan mekânların, merkezden uzak yerlerdeki okul planlarında yer almadığı dikkati çekmektedir.

Askeri Rüşdiyelerin tasarımlarında, idadilerde olduğu gibi merkezden gönderilen bir tip projeden söz edilemez. Anadolu ve Anadolu dışında inşa edilen askeri rüşdiyelerin projelerinde ortak bir dil birliğinden söz etmek imkânsızdır. Ancak, Washington Kongre Kütüphanesi II. Abdülhamid Fotoğraf Albümünden elde edilen, İstanbul'daki Fatih, Kocamustafapaşa, Soğukçeşme, Kasımpaşa (Bahriye) Askeri Rüşdiyeleri ile Anadolu'daki Edirne ve Diyarbakır Askeri Rüşdiyelerinin projeleri birbirleri ile benzerlik göstermektedir.

Askeri rüşdiye yapılarının mimarisinde, Avrupa kökenli neoklasik üslubun plan ve cephe özellikleri ile yerel ayrıntıların bir arada bulunması dikkati çeker.

Yapılar genellikle iki katlı, dikdörtgen biçimli prizmatik bir kütleyle sahiptir (örneğin Fatih, Kocamustafapaşa, Soğukçeşme, ve Edirne Askeri Rüşdiyeleri). Dikdörtgen biçimli planda birbirini dik kesen iki aks aynı zamanda simetri eksenlerini tanımlar. Yatay aksı oluşturan uzun koridorun iki yanında, yön gözetmeksizin, derslikler, resimhane ve idari birimler sıralanır. Uzun koridorun iki yanına sıralanan mekân düzeni yeni/batılı bir plan kurgusudur. Düşey aks aynı zamanda ön/ giriş cephesinin simetri aksıdır. Zemin katta ön cephede giriş kapısı arka cephede merdiven veya bahçe kapısı ile sonlanan bu aks, üst katta cephede çıkma oluşturacak şekilde uzatılmıştır. Bu geleneksel motif, giriş kapısı önündeki sütunlarla taşınan ve cephede üçgen alınlıkla sonlanan biçimiyle neoklasik bir görünüm kazanmıştır. Ayrıca kapı ve pencere söveleri sütun başlıkları gibi ayrıntılar bu eklektik ifadeyi güçlendirmiştir.

Üst katın çıkmalı bölümü cephedeki neoklasik üslup özelliğine karşın, bazı örneklerde mekan olarak geleneksel bir işleve ayrılmış, cami-i şerif olarak düzenlenmiştir (Fatih ve Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyeleri)

Genellikle iki katlı olarak planlanan askeri rüşdiyelerin, yanı sıra tek katlı (Erzincan Askeri Rüşdiyesi) üç katlı (Selanik Askeri Rüşdiyesi) veya dört katlı (San'a Askeri Rüşdiyesi) örneklere de rastlamak mümkündür.

Rüşdiye yapılarında cephelerin en dikkat çekici ve tipik özelliği, çıkma cephesinin tam ortasına kitabe, tuğra ve madalyon yerleştirilmesidir.

Cephede dikdörtgen kütlelerin köşeleri genellikle rustik taşlarla vurgulanmıştır.

Yapıların kırma çatıları, dönemin mimari anlayışına uygun olarak parapet duvarı arkasına gizlenmiştir.

İddialı bir eğitimde modernleşme projesine imza atan Sultan II. Abdülhamid'in idadi okullarının mimarisi aksine askeri rüşdiye mimarisi tipolojisini, XIX. yüzyıl Osmanlı okul mimarisi repertuarı içerisinde İstanbul dışında kurgulayamadığı; askeri rüşdiyelerin, eğitim tarihçemizde öncelikle mimarileri ile değil, uyguladıkları eğitim modelleri ve müfredatlarıyla varlık gösterdikleri söylenebilir.

Avrupa'da XIX. yüzyılda tarihe ve arkeolojiye duyulan ilgi sonucu, özellikle kamusal yapıların mimarisinde, neoklasik üslup hâkim olmaya başlar. Batıyı model alma çabası içindeki, Osmanlı İmparatorluğu'nda da kamu binalarında, eğitim yapılarında ve bu bağlamda askeri rüşdiye yapıları mimarisinde neoklasik üslubun biçim düzeni ve elemanlarını izlemek olanaklıdır. Ancak burada Batıyı model alma sorunsalı, geleneksel tarih yazımının tanımladığı gibi batılılaşma olarak algılanmamalı, yerel ihtiyaçlar çerçevesinde ortaya çıkan, ötekiyi algılama, diğer bir deyişle de modernleşme ve çağdaşlaşma girişimi olarak tanımlanmalıdır.

Askeri rüşdiyeler, neoklasik plan ve cephe özelliklerine karşın, cephede kullanılan yerel mimari öğeleri (tuğra, kitabe), mekân organizasyonları ve müfredatları ile içlerinde bir dikotomi barındırmaktadır. Bu durum, XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunun kültürel alanında ve dönemin aydınınının zihniyet dünyasında çözümlemek zorunda olduğu temel problemlerden biridir. XIX. yüzyıl edebiyatı ve dönemin düşün yazıları sürekli, olarak bu problemi kavramaya, dolayısıyla da çözmeye yöneliktir. Osmanlı entelektüel toplumuna özgü bu ikircikli kültürel tavır, arada beride durma kaygısı da, askeri rüşdiyelerin mimari

programlarına en önemlisi de müfredatlarına (Arapça ve Farsçanın Fransızca ile bir arada öğretilmesi gibi) yansıyan bir tezahürden başka bir şey değildir.

Askeri rüşdiyelerin dikotomik özelliğine dikkat çekerken, sinkretik özelliğini de göz ardı etmemek gerekir. Siyasi erk tarafından askeri rüşdiyelerde, resmi devlet mimarisi yaratmak adına bilinçli olarak bir araya getirilen neoklasik plan ve cephe düzenleri, ideolojik mimari öğeler ve dinselleştirilmiş ders programı birbirinden farklı prensiplerin aynı anda birleştirilmesini, yani sinkretizmi ifade etmektedir.

Askeri rüşdiyeler, içlerinde barındırdıkları dikotomi ve sinkretizme rağmen, benzer cephe düzenleri ile iktidarın resmi binalarda görsel olarak yaratmak istediği izleri taşımakta ve iktidarın kimlik inşasına yardım etmekteydiler. Bu noktada askeri rüşdiyelerin diğer kamusal yapılar ile aynı anlatım diline sahip olduklarını dönemin kamu yapısı anlayışı ile paralel bir oluşum içinde olduklarını söylemek mümkün görünmektedir.

Askeri rüşdiye yapıları için salt, geleneksel ya da modern/batılı tarzda inşa edilmiş yapılardır tanımı yapmak mümkün değildir. Askeri rüşdiyeler, mimarlık tarihimizde gelenekle modernin birleştiği bir noktada durmaktadır.

.

KAYNAKLAR

- Ahmet Mithat Efendi., (2001), Felatun Bey ile Rakım Efendi, Beyaz Balina Yayınevi, İstanbul.
- Akansel, İ. H., (1999), Eski Erzincan'da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar, Ermat Ofset, Erzincan.
- Akbayar, Nuri., (1998), Düünden Bugüne Beşiktaş, Beşiktaş Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Akyüz, Y., (1981), "Maarif Nazırı Haşım Paşa ile İlgili Orijinal Bir Belge ve Bazı Eğitimsel Görüşler, Sorunlar", Belleten, XLV/2 (179):205-213.
- Akyüz, Y.,(1999), "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı", Milli Eğitim Dergisi, 143:12-32.
- Akyüz, Y., (2001), Türk Eğitim Tarihi, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Akyüz, Y., (2002), "Türk Eğitim Tarihinde Deprem Konusuna Yer Veren İlk Ders Kitabı ve Yazarı Selim Sabit Efendi", Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, 30:5-9.
- Alhaac, B., (1997), II. Abdülhamit Saltanatı Zamanında Trablusgarp'da Eğitim Faaliyetleri, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış).
- Alkan, Mehmet Ö., (1996), Ölçülebilir Veriler Işığında Tanzimat Sonrası Osmanlı Modernleşmesi, Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış).
- Alkan, Mehmet Ö., (2000) Tanzimattan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839- 1924, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Alkan, Mehmet Ö., (2001), "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce", Cumhuriyet Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İletişim Yayınları, 1:377-401, İstanbul.
- Alkan, Mehmet Ö., (2003), İmparatorluktan Cumhuriyet İstanbul'dan Selanik'e Terakki Vakfı ve Terakki Okulları: 1877- 2000, Terakki Vakfı Yayını, İstanbul.
- Althusser, L., (1994), İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları (Çev.Y. Alp ve M. Özışık), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aksoy, Ö., (1968) Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, Doktora Tezi, İ.T.Ü (yayınlanmamış).
- Allen, W.,(1988), "Analyses of Abdul-Hamid's Gift Albums" Journal of Turkish Studies – Türklük Bilgisi Araştırmaları-, 12: 33-39.
- Altıntaş, A.,(1992), "İstanbul Gülhane Askeri Tababet Tatbikat Mektebi Binasının Bugünkü Durumu", I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Ankara, 179-181.

Altıntaş, A., (1998), ‘‘Gülhane Serriyat Hastanesi’nden  nceki Gülhane Hastanesi’, V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri. Ankara, 1-11.

Altun, M., (2003),  .E. Ulagay İlaç Sanayi Türk A. . 100 Ya ında Osmanlı’dan Günümüze Hayallerin Gerçekleştiği 100 Yıl, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.

Alus, S. M.,(1997), Masal Olanlar Kağıthane’de Kuzu Ziyafeti, İletişim Yayınları, İstanbul.

Anonim., (1985), Kuleli Askeri Lisesi Tarihi, Kuleli Askeri Lisesi Matbaası, Kuleli.

Anonim, (1998), Dar    afaka Tarihi, (Ed., A. Onay), İstanbul.

Anonim.,(2000), Trabzon 2000, Trabzon Valiliği Yayını, Trabzon.

Arpacı, S., (2003), Sultan II. Abdülhamid Bibliyografyası, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış).

Asım, N., (1929), ‘‘Dar    afaka’’, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 1: 49-54.

Aslanoğlu,  ., (1979), Her Y nden Sivas, Kamil Kitapevi, Sivas.

Atasoy, N., (1988), ‘‘Sultan Abdulhamid II. Photo Collections in Istanbul’’, Journal of Turkish Studies – Türklük Bilgisi Araştırmaları-, 12: 1-3.

Aytekin, H., (1996), ‘‘Trabzon Vilayeti Eğitim Teşkilatı (19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyıl İlk Yarısına Kadar)’’ Trabzon Tarihi Sempozyumu, 6-8 Kasım 1996, Trabzon SAYFA

Badi, Ahmet., (2000), Riyaz-i Belde-i Edirne- Edirne  ehri Bahçeleri- Edirne  ehri Tarihi,(ev., R. Kazancıgil), Edirne Valiliği ve Edirne Kültür Müdürlüğü Yayınları, 19, İstanbul.

Bal, M. A., (2004), Hatıralarda Trabzon’un Yakın Tarihi (1860- 1950), abp Yayınevi, Trabzon.

Balalı,  .,(1987), ‘‘Diyarbakır Vilayeti Salnamelerine Göre Maarif’’, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (yayınlanmamış).

Ba gelen, N., (2005), ‘‘Eski İstanbul Kartpostalları ve Eyüp’’ Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüp Sultan Sempozyumu 13-15 Mayıs 2005, İstanbul, 520-533.

Başaran,  . E., (1999), ‘‘Türkiye’de Eğitim Sisteminin Evrimi, 75 Yılda Eğitim, Tarih Vakfı Yayını, 91-97, İstanbul.

Batur, A., (1994), ‘‘Akaretler’’ Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Kültür Bakanlığı Ortak Yayını, I: 149-150, İstanbul.

Belviranlı, A. K., (1980), Osmanlıca İmla L gatı, Marifet Yayınları, İstanbul.

Berker, A., (1947), Türkiye de İlköğretim (1839-1908). Ankara.

Berkes, N., (2003), Türkiye' de Çağdaşlaşma, (Yay. Haz. A. Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Bölükbaşı, A., (2006), Anılarda Trabzon, Serander Yayınları, Trabzon.

Burçak, B., (1998), "II. Abdülhamit Devrinde İslâm ve Batılılaşma Karşısında Kadının Konumu" , Doğu Batı Dergisi, (3): 115-123.

Can, S., (2002), ‘‘Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Süreci ve Eserleri İle Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi’’ Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış).

Cicioğlu, H., (1985), İlk ve Orta Eğitim (Tarihi Gelişim), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını, Ankara.

Cihan, A., (1997), ‘‘Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması, 1770- 1876’’, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış).

Cirtil, S. Ö., (2006), ‘‘1839- 1940 Yılları Arasında Ege Bölgesi Okul Binalarında Cephe’’, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış).

Copeaux, E., (1998), Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Çam, Y., (1991)., Atatürk’ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar Rüştîye- İdadi- Harbiye (1892- 1902), Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Çapa, M. ve Çiçek., (2004), Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon’da Yaşam, Serander Yayınları, Trabzon.

Çelik, Z., (1998), 19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Çetinsaya, G., (1998), ‘‘Abdülhamid’i Anlamak. 19. Yüzyıl Tarihçiliğine Bir Bakış’’ Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu Bildirileri (Toplum ve Bilim/ Defter Dergileri Ortak Çalışma Grubu’’, Metis Yayınları, 137-146, İstanbul.

Çetinsaya, G.,(2006), ‘‘Din Reform ve Statüko: II. Abdülhamid Dönemine Bir Bakış (1876-1909)’’ Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat, Klasik, 125-148, İstanbul.

Çiftçi, A., (2004), ‘‘XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Askeri Mimari ve İstanbul’da İnşa Edilen Askeri Yapılar’’, Doktora Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (yayınlanmamış).

Dalsar, F., (1960), Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Deniz, Ş. L., (2006), ‘‘İstanbul Erkek Lisesi’ne Tarihçe’’ Duyun-u Umumiyyeden İstanbul (Erkek) Lisesine, (Ed., M.S. Koz), Erkek Liseliler Vakfı, İstanbul.

Deringil, S., (1992), ‘‘II. Abdülhamid Dönemi’nde Osmanlı Dış İlişkilerinde ‘‘İmaj’’ Saplantısı. Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri., 27- 29 Mayıs 1992, 149-161.

Deringil, S., (2002), İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid (1876-1909) (Çev.,G. Çağalı Güven), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Deringil, S., (2007), Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, İletişim Yayınları, İstanbul.

Devellioğlu, F., (1995), Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat, (Yay. Haz. A., S., Güneyçal), Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara.

Dölen, E., (1992), Tekstil Tarihi, Dünyada ve Türkiye'de Tekstil Teknolojisinin ve Sanayinin Tarihsel Gelişimi, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, 92/1, İstanbul.

Duymaz, A. Ş., (2003), 'II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)', Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış).

Eldem, H. E., (1970), Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu (Terc. G. Elibal), Milliyet Yayınları, İstanbul.

Emiroğlu, G., (1995), 'II. Abdülhamid Dönemi Lahiyalarında Eğitim ve Öğretim Meseleleri' Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış).

Emre, A. C., (1960), İki Neslin Tarihi, Hilmi Kitapevi.

Engin, V., (2003), Mekteb-i Sultani, Galatasaraylılar Derneği, İstanbul.

Erdoğan, A. T., (1995), 'Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı, İdari Teşkilat Açısında'. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış).

Ergin, O. N., (1941), Türkiye Maarif Tarihi, Osmanbey Matbaası, İstanbul.

Eyüpgiller, K. K., (1999), Bir Kent Tarihi Kastamonu, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Fortna, C. B., (2005), Mekteb-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İslam Devlet ve Eğitim, İletişim Yayınları, İstanbul.

Gencer, M., (2003), Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu, 1908- 1918 Dönemi Türk- Alman İlişkileri ve Eğitim, İletişim Yayınları, İstanbul.

Göçek, F. M., (1999), Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü, Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme, Ayraç Yayınları, Ankara.

Haskan, M. N., (1999), Eyüp Sultan Tarihi, Eyüp Sultan Vakfı Yayınları, İstanbul.

Haskan, M. N., (2001), Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayını, 3, İstanbul.

Hasol, D., (2005), Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yapı Yayın, İstanbul.

Hayta, N. ve Ünal, U., (2001), “1312 (1894) Yılı Kastamonu Vilayeti Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti”, Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri, 2-3 Mayıs 2000, Kastamonu, 39-43.

İleri, T., (1998), “Maarif Salnamelerine Göre, XX. Yüzyıl Başlarında (1898- 1903) Amasya’da Eğitim ve Eğitim Kurumları”, Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış).

İhsanoğlu, E., (1999), Suriye’de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi, T.T.K. Yayını, Ankara.

İhsanoğlu, E., (2003), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim”, Osmanlı Uygarlığı (Haz. H. İnalcık ve G. Renda), Kültür Bakanlığı Yayınları, 345- 390, İstanbul.

Kabacalı, A., (2005). Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e İmparatorluk ve Nesnel Tarih Prizmasından Abdülhamid, Deniz Kültür Yayınları, 14, İstanbul.

Kansu, A. N., (1930), Türkiye Maarif Tarihi, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul.

Kaplanoğlu, R., (2006), Meşrutiyetten Cumhuriyete Bursa (1876-1926), Avrasya Etnografya Yayınları, İstanbul.

Karaman, F., (2001), Salname-i Vilayet-i Sivas (1308-1909)(Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-i Şarki), Sivashılar Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayını, İstanbul.

Karateke, H. T., (2004), Padişahım Çok Yaşa, Kitapevi Yayınevi, İstanbul.

Kassab, S. A. ve Tameri, K. O., (2002), Beirut & the Sultan, 200 Photographs From The Albums of Abdul Hamid II (1876- 1909), Municipality of Beirut, Beirut.

Kayalı, H., (1998), Jön Türkler ve Araplar: Osmanlı İmparatorluğu’nda Osmanlılık Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918), (Çev. T. Yöney, Yay. Haz. A. Anadol), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Kaybolan Şehir Eski Erzincan’dan Fotoğraflarla Anılar, (1999), (Der. İ. H. Akansel), Erzincan Valiliği Yayını, Erzincan.

Kazancıgil, R. ve Gökçe, N., (2005), Dağdevirenzade M. Şevket Bey’in Edirne Tarihi ve Balkan Savaşı Anıları, Türk Kütüphanecileri Derneği Yayınları Edirne Şubesi Yayını, 41, Edirne.

Kazancıgil, R., Gökçe N. ve Bilar Ö., (2006), Edirne’nin Eğitim Tarihi (İlk-Ortaöğretim) 1361-2006, Edirne Valiliği Yayını, 26, Edirne.

Kili, S. Ve Gözübenli, A., Ş., (1957), Türk Anayasa Metinleri : Tanzimat’tan Bugüne Kadar, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları , Ankara.

Kuruyazıcı, H., (2006), “Bir Geç Osmanlı Binasında Mimari Bir Gezinti”, Duyun-u Umumiye’den İstanbul (Erkek) Lisesine, (Ed. M. S. Koz), Erkek Liseliler Vakfı, İstanbul.

Koç, B. P., (1993), ‘‘Osmanlı Askeri Kıyafetleri (16.-20. Yüzyıllar)’’, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış),

Koçer, H. A.(1967)., Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi 1848- 1967, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara.

Kodaman, B., (1999), II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, T.T.K. Yayını, Ankara..

Komisyon, (1998), Cumhuriyetimizin 75. Yılında İstanbul Eğitim Belgeseli, M.E.B. Yayını, İstanbul.

Komisyon, (2000), Osmanlı Dönemi’nde Askeri Okullarda Eğitim, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara.

Komisyon, (2001), Yaşayan Askeri Tarihi ve Kültürel Yapılar, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara.

Konyalı, İ. H., (1977), Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.

Korlaelçi, M., (2001), ‘‘Pozitivist Düşüncenin İthali’’, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İletişim Yayınları, 214-223, İstanbul.

Koyuncu, G., (1997), İzmir Sanayi Mektebi (Mithatpaşa Endüstri Meslek Lisesi 1868-1923), İzmir Valiliği Yayını, İzmir.

Kurat, A. N., (1993), Rusya Tarihi Başlangıcından 1917’ye Kadar, T.T.K. Yayını, Ankara.

Lewis, B., (1991), Modern Türkiye’nin Doğuşu, (Çev. M. Kıratlı), T.T.K. Yayını, Ankara.

İzzet, M, Esad M., Nuri Osman ve Kami A. Bey., (2000), Darüşşafaka Türkiye’de İlk Halk Mektebi, Darüşşafaka Nasıl Doğdu, Ne Hizmetler Etti, Nasıl Yaşıyor? (Yay. Haz. M. Kanar), İstanbul.

Nafi, M. C. İ. Ş, (2001), Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı- XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi, (Yay. Haz. T. Kayaoğlu), Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, Ankara.

Muhammedi, H., (2006), ‘‘Vefa Lisesi’nin Eğitim Tarihimizdeki Yeri ve Önemi’’, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış).

Müftügil, B. (1992), ‘‘Bitlis’te Eğitim Öğretim Faaliyetleri İlgili Bazı Anılar’’, Betav Dergisi, (4):13-15.

Ocak, A. Y. (1992), ‘‘Abdülhamid Dönemi İslamcılığın Tarihi Arka Planı: Klasik Dönemi Osmanlı İslam’ına Genel Bir Bakış’’, Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri, 27-29 Mayıs 1992, İstanbul, 107-123.

Olgun, K.,(2005), ‘‘Sakarya’da Eğitim’’, Sakarya İli Tarihi, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, 945-961, Sakarya.

Onaran, B., (2000), ‘‘Ahmet Mithat Efendi’’, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İletişim Yayınları, 1:170-179, İstanbul.

Ortaylı, İ., (1999), İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Osmanlı Askeri Teşkilat ve Kıyafetleri 1876-1908, (1986), Askeri Müze Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, İstanbul.

Oytun, N., (2002), ‘‘II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikasının İzmir’e Yansımaları’’, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Enstitüsü (yayınlanmamış).

ke, M. K., (2000), ‘‘II. Abdülhamid’i Anlamak’’ Osmanlı Devleti’nin 700. Kurulu Yldnmnde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli (II), Bilge Yayınevi, 7-19, İstanbul

nsoy, R., (1998), Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası, Türkiye İ Bankası Yayınları, Ankara.

zbek, N., (1999), ‘‘II. Abdülhamid ve Kimsesiz ocuklar Darülhayr-ı Ali’’ Tarih ve Toplum, (152): 11-20.

zbek, N., (2004), ‘‘Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği zerine Bir Değerlendirme’’ Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Siyaset Tarihi/ Tanzimat’tan Günümüze, II. (I):71-90.

zbey, M. (1999), ‘‘İkinci Meşrutiyet Sürecinde Askeri Orta ğretim Kurumlarında Eğitim ve ğretim’’, 1763- 1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Ordu ve Toplum, 25-27 Ekim 1999, İstanbul, 335-349.

zcan, A., (2000), II. Abdülhamid Dönemi Eğitim ve Kültür Faaliyetleri, 700. Kurulu Yldnmnde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli (II), Bilge Yayınevi, 51-57, İstanbul

Özgüven, H. B., (1996), ‘‘İdadi Schools: Standard Secondary School Buildings in The Ottoman Empire (1884-1908)’’, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış).

Özgüven, B., (1990), ‘‘ İdadi Binaları’’, Tarih ve Toplum, 14(82):44-47.

Özgüven, B., (1996), ‘‘Darafaka’’, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Ortak Yayını, II: 2-3, İstanbul.

Öztürk, C., (1996), Atatürk Devri ğretmen Yetiştirme Politikası, T.T.K. Yayını, Ankara.

Pakalın, M., Z., (1993), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, M.E.B. Yayınları, İstanbul.

Palalı, İ., (1987), ‘‘Diyarbakir Vilayeti Salnamelerine Göre Maarif (1292-1323)’’, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (yayınlanmamış).

Parla, J., (2000), ‘‘Tanzimat Edebiyatı’nda Siyasi Fikirler’’, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İletişim Yayınları, I:223-233, İstanbul.

Parmaksız, İ. E., (2005), Washington Kongre Kütüphanesi Işığında Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi, Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüp Sultan Sempozyumu 13-15 Mayıs 2005, İstanbul, 534-549.

Parmaksız, İ. E., (2006), ‘‘Ermeni Tarihçi Arşak Alboyacıyan’ın Kayseri Ermenileri Adlı Eserine Göre Kayseri’de XIX. Yüzyıl ile XX. Yüzyıl Başlarında Faaliyet Gösteren Ermeni Okulları’’ Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu 22-25 Nisan 2006, Kayseri, 135-159.

Parmaksız, İ. E., (2007), ‘‘Modernleşme Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri Rüştîyeler ve Sivas Askeri Rüşdiyesi Örneği’’, Osmanlılar Döneminde Sivas, 21-25 Mayıs 2007, Sivas, III:93-122.

Polat, İ. , (2004), ‘‘Bir Böcekhaneye Öyküsü’’ Radikal İki, 7 Kasım 2004 Pazar.

Ekrem, M. R., (2002), Araba Sevdası, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul.

Russell, B., (1990), Batı Felsefesi Tarihi, Say Yayınları, İstanbul.

Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiyye Birinci Def’a Olarak Tertib Edilmiştir, 1316 Sene-i Hicriyyesine Mahsusdur. (Darülhilafetüleriye: Matbaa-i Amire, 1316)

Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiyye İkinci Def’a Olarak Tertib Edilmiştir, 1317 Sene-i Hicriyyesine Mahsusdur. (Darülhilafetüleriye: Matbaa-i Amire, 1317)

Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiyye Üçüncü Def’a Olarak Tertib Edilmiştir, 1318 Sene-i Hicriyyesine Mahsusdur. (Darülhilafetüleriye: Matbaa-i Amire, 1318)

Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiyye Dördüncü Def’a Olarak Tertib Edilmiştir, 1319 Sene-i Hicriyyesine Mahsusdur. (Darülhilafetüleriye: Matbaa-i Amire, 1319)

Salname-i Nezareti Maarif-i Umumiyye Altıncı Def’a Olarak Tertib Edilmiştir, 1321 Sene-i Hicriyyesine Mahsusdur. (Darülhilafetüleriye: Matbaa-i Amire, 1321)

Sakaoğlu, N. (1985), ‘‘Eğitim Tartışmaları’’, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, II: 478-484, İstanbul.

Sakaoğlu, N., (1993), a) ‘‘Askeri Okullar’’ I: 351-354, b) ‘‘Aşiret Mektebi’’ I: 369-370, c) ‘‘İptidailer’’ IV:187-189, d) ‘‘Rüşdiyeler’’ VI: 377-378, e) ‘‘Sıbyan Mektepleri’’, VI: 546-547, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Kültür Bakanlığı Ortak Yayını, İstanbul.

Sakaoğlu, N., (2003). Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Sandalcı, M., (2005) Feyz-i Sıbyan'dan Işık'a Feyziye Mektepleri Tarihi, Fevziye Mektepleri Vakfı, İstanbul.

Sayacı, K., (1993), "Kuleli Askeri Lisesi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Ortak Yayını, VI: 115-116, İstanbul.

Somel, S. A., (2002), "Osmanlı Son Döneminde Eğitim Yatırımları ve Vergilendirme Meselesi", Doğu Batı Dergisi, (17): 23-28.

Şanal, M., (2003), "Selim Efendi'nin Öğretim Yöntemleri ile Ödül ve Ceza Vermeye İlişkin Görüşleri Üzerine bir Değerlendirme", Milli Eğitim Dergisi, (158): 28-32.

Şimşek, M., (2006), Amid'den Diyarbakır'a Eğitim Tarihi, Kent Yayınları, İstanbul.

Talay, A., (1991), Eserleri ve Hizmetleri ile Sultan II. Abdülhamid, Risale Yayınları, İstanbul.

Tanilli, S., (1990), Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, Say Yayınları, İstanbul

Tanilli, S., (1989), Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?, Amaç Yayınları, İstanbul.

Tekeli, İ., (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler" Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, II: 478-484, İstanbul.

Tekeli, İ. ve İlkin, S., (1993), Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, T.T.K. Yayını, Ankara.

Timuçin, A., (2002), Düşünce Tarihi, Bulut Yayıncılık, İstanbul.

Unat, F. R., (1964), Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.

Unat, F. R., (1974), Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu 1383/1964, T.T.K. Yayını, Ankara.

Ünver, S., (1970), Ressam Şehit Hasan Rıza Hayatı ve Resimleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Yıldırım, N., (1993), "Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Ortak Yayını, III: 126-128, İstanbul.

INTERNET KAYNAKLARI

[1] www.aksaraymahmudiye.meb.k12.tr

[2] www.davutpasalisesi.com

[3] etilerpmyo.pa.edu.tr.

[4] www.sosyalbilgiler.gazi.edu.tr/article6.doc

[5] www.kmpilkogretim.com

[6] www.kadimehmet.k12.tr

[7] www.edirnekurtulus.k12.tr

[8] www.loc.gov

EKLER

EK I

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ'NDE ASKERİ RÜŞDİYELERE İLİŞKİN BULUNAN BELGELER (GENEL)

1) Safvet Efendi'nin askeri mektep ve rüşdiye öğrencileri için "Fenn-i hesaba dair" adıyla Türkçeye çevirdiği kitabın basımıyla rütbesinin miralaylığa terfii ve dördüncü rütbeden nişan verilmesi.

Dosya No:211, Gömlek No:21, Fon Kodu: A.}MKT.NZD., Ca/1273 (Hicrî)

2) Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye İdadisi'nin İhtiyat sınıfının lağvedilip burdan tasarruf edilen parayla üç adet askeri rüşdiye mektebi teşkili.

Dosya No: 478, Gömlek No:74, Fon Kodu: A.}MKT.MHM., Tarih:11/B /1292 (Hicrî)

3) Askeri Rüştiye'de mevcut ümera zabıtan, mülki memurları ile hademeganın maaş defteri

Dosya No:3, Gömlek No:92, Fon Kodu: Y..PRK.ASK, Tarih: 28/R /1297 (Hicrî)

4) Amcamın Kütüphanesi adlı eserin mütercimi olan Mehmed Tahir'in Harbiye Mektebi'nden mezun Tercüman-ı Hakikat gazetesinde muharrir ve askeri rüşdiyede Fransızca muallimi olduğuna dair.

Dosya No:173, Gömlek No:72, Fon Kodu: Y..A...HUS., Tarih: 03/B /1300 (Hicrî)

5) Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriye Ders Nazırı Hüseyin Tahsin Efendi'nin rütbesinin terfii.

Dosya No:913, Gömlek No:72475, Fon Kodu: İ..DH., Tarih:11/C /1301 (Hicrî)

6) Şam Mekteb-i İdadisi ve Askeri Rüşdiyesi'nde hademe istihdamı.

Dosya No: 916, Gömlek No: 72699, Fon Kodu: İ..DH., Tarih:16/B /1301 (Hicrî)

7) Askeri rüşdiye sınıflarında iki yüzü mütacaviz talebi bulunduğu halde mülkiye rüştiyelerine rağbetin az olmasının sebeplerinin raporla bildirileceği.

Dosya No:24, Gömlek No:50, Fon Kodu: Y..PRK.ASK., Tarih:12/S /1302 (Hicrî)

8) Haleb vilayeti merkezinde inşa olunan Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye'nin hocaları ve maaşları hakkında malumat

Dosya No:951, Gömlek No:75270, Fon Kodu: İ..DH., Tarih:02/Ş /1302 (Hicrî)

9) Edirne'deki askeri idadi ve rüşdiye talebesine ziyafet verildiği.

Dosya No:26, Gömlek No:55, Fon Kodu: Y..PRK.ASK, Tarih:23/B /1302 (Hicrî)

10) Maarif Nezareti'ne bağlı rüştiye mekteplerinden mezun olan talebelerin askeri mekteplere devamı zımnında ders programlarının askeri rüşdiyelere uygun hale getirilmesi için teşkil olunan komisyona Askeri Mektebler Nezareti'nden Miralay Şükrü Bey ile Binbaşı Fuad Bey'in tensib edilmesi.

Dosya No:39,Gömlek No:67,Fon Kodu: Y..MTV.,Tarih:11/Za/1306 (Hicrî)

11) Askeri rüşdiyeler ile programları aynı olan Mekteb-i İrfani mezunlarının askeri idadilere kabul edilmeleri hakkında Seraskerlik'in tahrirati

Dosya No:45, Gömlek No:59 Fon Kodu: Y..MTV. Tarih: 08/S /1308 (Hicrî)

12) Askeri Rüşdiye ve idadilerinde okutturulacak din dersleri muallim ve maaşlarının tayin edilmesi.

Dosya No:70,Gömlek No:128,Fon Kodu: Y..PRK.ASK,Tarih: 19/Ş /1308 (Hicrî)

13) Dersaadet mekatib-i rüşdiye-i askeriyesi Ders Nazırı Kaymakam Cemal Bey'e ve saireye nişan itası

Dosya No:1221, Gömlek No:95606, Fon Kodu: İ..DH.,Tarih: 25/Ş /1308 (Hicrî)

14) Askeri Rüşdiye'yi bitirmiş olan birkaç talebenin idadi sınıf-ı mahsusuna kayıtları.

Dosya No:71 Gömlek No:91 Fon Kodu: Y..PRK.ASK Tarih: 09/L /1308 (Hicrî)

15) Askeri rüşdiyelerin programı ve tatbiki hususunda Askeri Mektebler Nezareti'ne izin verilmesine dair Erkan-ı Harbiye-i Umumiyece tanzim olunan mazbatanın takdim ve teferruatı hakkında Seraskerlik tahrirati

Dosya No:51, Gömlek No:86, Fon Kodu: Y..MTV, Tarih: 25/Za/1308 (Hicrî)

16) Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriye Ders Nazırı Kaymakam Cemal Bey'e nişan itası.

Dosya No:1242, Gömlek No:97357, Fon Kodu: İ..DH., Tarih: 21/S /1309 (Hicrî)

17) Askerî rüşdiye mektepleriyle mülkî rüşdiye mektepleri ders progamlarının tevhidî lüzumu
Dosya No:252, Gömlek No:106, Fon Kodu: Y..A...HUS., Tarih: 28/Ra/1309 (Hicrî)

18) Mekatib-i Rüşdiye, Mülkiye ve Askeriye'nin programlarının birleştirilmesi hakkında.
Dosya No:56, Gömlek No:51, Fon Kodu: Y..A...RES., Tarih: 16/R /1309 (Hicrî)

19) Mekatib-i Rüşdiye ve Askeriye programlarının birleştirilmesine dair.
Dosya No:57, Gömlek No:8, Fon Kodu: Y..A...RES., Tarih: 13/Ca/1309 (Hicrî)

20) Rüşdiye mektebinden mezun olan fakir talebelerin Mülkiye ve Askeriye mekteblerine
leylî meccanî olarak kabulü talebi.
Dosya No:66, Gömlek No:5, Fon Kodu: Y..MTV., Tarih: 01/S /1310 (Hicrî)

21) Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriyye Umum Müdürü Kaymakam Sadık Bey'e Nişan-ı Osmani
itâsı
Dosya No:13, Gömlek No:1310/B-069, Fon Kodu: İ..TAL., Tarih: 14/B /1310 (Hicrî)

22) İstanbul'daki rüşdiye mekteplerinden çıkan bazı talebelerin Askeri mekteblere kabulü
hakkındaki iradeye ve bu husustaki mahzurlar
Dosya No:82, Gömlek No:116, Fon Kodu: Y..MTV., Tarih: 28/S /1311 (Hicrî)

23) Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriyye Ders Nazırı Topçu Kaymakamı Cemal Bey'in bir derece
rütbesinin terfii
Dosya No:104, Gömlek No:1314/R-073, Fon Kodu: İ..TAL., Tarih: 19/R /1314 (Hicrî)

24) Harbiye ve Tıbbiye mektepleri ile İstanbul, Bursa, Edirne idadileri Trablusgarb leyli ve
askeri rüştiyesi talebe ve künyeleri ile askeri mahalleri hâvî defterin takdimi.
Dosya No:170, Gömlek No:133, Fon Kodu: Y..MTV., Tarih: 27/B /1315 (Hicrî)

25) Mekatib-i askeriyede ulum-ı diniyye tedrisi hususunda irade mucibince askerî idâdi ve
rüşdiyede okutulacak derslerin programını havi cetvel ile intihab olunacak hocalara dair
Seraskerliğin tahrîrâtı.

Dosya No:175, Gömlek No:215, Fon Kodu: Y..MTV, Tarih: 13/Za/1315 (Hicrî)

26) Konya'da fırka merkezlerinde mekatib-i rüşdiye-i askeriye açılmasının mümkün olmadığı ancak vilayet merkezinde bir tane açılmasının kararlaştırıldığı

Dosya No:21, Gömlek No:1, Fon Kodu: DH.TMIK.S., Tarih: 01/Ca/1316 (Hicrî)

27) Dokuz aylıkları tedahülde kaldığı için mektebi terk ve dersleri tatil eden Süleymaniye Askeri Rüşdiyesi muallim ve zabitlerinin işleri başından ayrılmamaları ve bunlara üç aylıklarının itasına dair Tophane-i Amire Müşiriyeti tezkiresi hûlasası.

Dosya No:58, Gömlek No:106, Fon Kodu: Y..PRK.BŞK., Tarih: 10/Za/1316 (Hicrî)

28) Süleymaniye Rüşdiye-i Askeriyesi'ne memur zabitan ve muallimlerin tedahülde kalan maaşlarının ödenmesi.

Dosya No:73, Gömlek No:1316/Za-28, Fon Kodu: İ..HUS., Tarih: 11/Za/1316 (Hicrî)

29) Süvari mülazımı Cemil Efendi'nin jurnali üzerine tevkif olan suçsuzluğu anlaşılan Askerî Rüşdiye Mektebi muallimlerinden Hüseyin Dursun ve Abdülkadir efendilerin tahliyeleri ile müfterinin kışla bendlikten affı istizanını havi Muhakemat Dairesi mazbatasının takdimi.

Dosya No:188, Gömlek No:113, Fon Kodu: Y..MTV., Tarih: 22/Za/1316 (Hicrî)

30) Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriye Müdür-i Umumisi Kaymakam Mehmed Raif Bey'in terfi-i rütbesi.

Dosya No:168, Gömlek No:1316/Za-077, Fon Kodu: İ..TAL, Tarih: 29/Za/1316 (Hicrî)

31) Askerî Rüştiye mektepleri muallimlerinin Mülkiyeden intihab edilmesi ve tedriste bulunan zabitanın mensub oldukları askerî dairelere iadeleri ve sair hususlar hakkında Maliye Nezareti'nin arzı.

Dosya No:194, Gömlek No:45, Fon Kodu: Y..MTV., Tarih: 11/Ca/1317 (Hicrî)

32) Askeri Rüştiye Mektepleri Umum Müdürü Miralay Raif Bey ile Askeri Rüştiye Baytar ve Eczacı mektepleri Binbaşı Şevket Bey arasındaki ihtilafın divan-ı harpte muhakeme edilmesine dair mazbatanın Seraskerlik'ce takdimi.

Dosya No:198, Gömlek No:7, Fon Kodu: Y..MTV., Tarih: 02/N /1317 (Hicrî)

33) Konya'da, ileride planına uygun olarak yapılmak üzere bir mahallin isticariyle bir askeri rüşdiye mektebi açılması

Dosya No:25, Gömlek No:48, Fon Kodu: DH.TMIK.S., Tarih: 06/S /1317 (Hicrî)

34) Kastamonu Rüşdiye-i Askeriye, San'a Leylî Rüşdiye-i Askeriye, Trablusarb Rüşdiye-i Askeriye, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin münhal olan muallimliklerine tayin olunacaklara dair.

Dosya No:193, Gömlek No:50, Fon Kodu: Y..MTV., Tarih: 08/R /1317 (Hicrî)

35) Kerkük'te bir mekteb-i rüşdiye-i askeriye açılmasına müsaade isteği.

Dosya No:51, Gömlek No:98, Fon Kodu: Y..PRK.UM., Tarih: 17/C /1318 (Hicrî)

36) Erzurum'da Rusya hududu üzerinde vuku bulan efal-i cinaiyye faillerinin tedibi ve telgrafhanenin Soğukçeşme Rüşdiye-i Askeriyesi'ne nakliyle beraber telgraf ve posta idareleri için bir daire inşası ve bu gibi menafi-i devlete taalluk eden hususatın derhal müzakeresiyle kararların Padişah'a arzı.

Dosya No:85, Gömlek No:1318/B-35, Fon Kodu: İ..HUS., Tarih: 07/B /1318 (Hicrî)

37) Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriye Ders Nazırı Miralay Kazım Bey'e tebdilen üçüncü rütbeden nişan-ı Osmanî itası ve sair taltifler.

Dosya No:241, Gömlek No:1318/L-135, Fon Kodu: İ..TAL, Tarih: 08/L /1318 (Hicrî)

38) Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriye Müdür-i Umumisi Miralay Raif Bey'in taltifi talebini havi Tophane-i Amire Müşirliği'nin istidası

Dosya No:212, Gömlek No:122, Fon Kodu: Y..MTV., Tarih: 25/Za/1318 (Hicrî)

39) Taiz ve Abha'da bulunan iki bab Leyli Mekteb-i Rüşdiye-i Askerisi'nin açılışı ile senelik masraflarının nizamiye tahsisatına ilavesi hususu.

Dosya No:38, Gömlek No:1319/B-26, Fon Kodu: İ..AS., Tarih: 29/B /1319 (Hicrî)

40) Askeri Rüşdiyelerde okutulmak için Binbaşı Raşid Efendi'nin yazdığı kitapta uygunsuz ibareler bulunduğu.

Dosya No:4, Gömlek No:64, Fon Kodu: Y..PRK.MF., Tarih: 04/Za/1320 (Hicrî)

41) Askeri Rüşdiyelerin lağvedilip Mülki Rüşdiyelere ilhak olunması.

Dosya No:5, Gömlek No:4, Fon Kodu: Y..PRK.MF, Tarih: 16/ M /1322 (Hicrî)

42) Umum Rüşdiye-yi Askeri Müdürü Miralay Raif Bey'le sairenin taltiflerine dair resen irade-i seniyye.

Dosya No:354, Gömlek No:1322/Za-041, Fon Kodu: İ..TAL, Tarih: 22/Za/1322 (Hicrî)

43) Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriyede dördüncü sınıf talebelerinden geçemeyenlerin tahsillerine devamına müsaade olunması talebi.

Dosya No:270, Gömlek No:167, Fon Kodu: Y..MTV, Tarih: 27/Za/1322 (Hicrî)

44) Mektatib-i İdadiye-i Askeriye'den iki sınıfın Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriye'ye ilhakı üzerine muallim sayısının artırılması.

Dosya No:290, Gömlek No:2, Fon Kodu: Y..MTV., Tarih: 01/Ş /1324 (Hicrî)

45) Askeri rüşdiye mekteplerindeki tedrisata dair Zeki Paşa ile sair zevattan mürekkep komisyonun mazbatası.

Dosya No:75, Gömlek No:2, Fon Kodu: Y..EE., Tarih: 06/R /1327 (Hicrî)

46) Konya'da açılması taleb olunan Mekâtib-i İbtidaiyeler için bütçeden tahsisat ayrıldığı ancak bir Askeri Mekteb-i Rüşdiyenin tesisine imkan olmadığı.

Dosya No:43/-1, Gömlek No:62, Fon Kodu: DH.MUI, Tarih: 06/Z /1327 (Hicrî)

47) Cihet-i askeriyeden devralınan Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriye masarifi için Maarif Nezareti bütçesinden havalename istihsaline imkân bulunamayacağı

Dosya No:190, Gömlek No:2, Fon Kodu: DH.İD., Tarih: 21/M /1331 (Hicrî)

48) Harbiye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne devr edilecek askeri rüştiye mektepleri muhassasatının, bulundukları vilayetlere ianeten tesviyesi.

Dosya No:186, Gömlek No:18, Fon Kodu: MV., Tarih: 10/R /1332 (Hicrî)

49) Bazı vilayetlerce cihet-i askeriyeden devralınan mekatib-i rüşdiye-i askeriye için hususi bütçeye tahsisat vaz olunduğu, nezaretce sene-i haliye bütçesine vaz olunan meblağın hangi mahallerdeki mekatib-i rüşdiye-i askeriye sarf olunduğunun işarı tal

ebi.

Dosya No:190, Gömlek No:57, Fon Kodu: DH.İD., Tarih: 05/Z /1332 (Hicrî)

50) Leyli Rüşdiye-i Askeriye'nin ilgasıyla ortada kalan hasta talebelerin Darülaceze'ye, sıhhatli olanlarının da Darüleytam'a verilebileceği hususunun Harbiye Nezareti'ne bildirilmesi.

Dosya No:119, Gömlek No:18, Fon Kodu: DH.UMVM, Tarih: 18/B /1339 (Hicrî)

EK II

MAARİF SALNAMELERİNİ ASKERİ RÜŞDİYELER AÇISINDAN DEĞERLENDİRME

1- Maarif Salnameleri 1898- 1903 yılları arasında, her yıl için bir sayı olmak üzere toplam beş adet yayınlanmış, 1902 tarihli Maarif Salnamesine ise günümüzde ulaşamamaktadır. 1914 tarihli Elvah-ı Nakşiye adlı kitabı hazırlayan Arkeoloji Müzesi Müdürü Halil Edhem Eldem, Asar-ı Nakşiye Müzesine kurulmasına dair çıkarılan Nizamnamenin, 1902 tarihli Maarif Salnamesi'nde yayınlandığını yapıtında belirtmektedir.* Bu nedenle, 1902 tarihli Maarif Salnamesinin basıldığını ancak olumsuz koşullardan dolayı günümüze ulaşamadığını söylemek mümkün görünmektedir.

2- Maarif Salnameleri, Maarif Nezaretinin Mektubi Kalemine bağlı olarak çalışan İstatistik Şubesi tarafından hazırlanmıştır. Salnameler ile, ülkedeki her vilayetteki her okul hakkında her yıl düzenli olarak bilgi vermek amaçlanmıştır. Ancak Erzincan Askeri Rüşdiyesi gibi bazı okullar her salnamede yer almamıştır.

3- Maarif Salnameleri'nde her okul için ayrı bir tablo oluşturulmuş, tablonun en başına okulun ismi yazılmıştır. Tablonun orta bölümünde, derslerin ve okulda çalışan öğretmenlerin adı bulunmaktadır. Bazen de tablonun son kısmında öğrenci mevcudu yazmaktadır. Nadir de olsa, öğrenci mevcudu kendi içinde Müslüman ve Gayrimüslim öğrenci olarak sınıflandırılmış, yekûn hanesinde öğrenci mevcudu, Müslüman ve Gayrimüslim öğrencilerin toplamı olarak verilmiştir.

4- Maarif Salnameleri'nde okullar için verilen bilgiler ne yazık ki okullar için oluşturabileceğimiz istatistikî tablolar için yeterli veri kaynakları değildir. Ders saatleri ve tutarlı öğrenci mevcutları verilmediğinden elimizdeki verilerden sadece, okullarda ders başına düşen ortalama öğrenci mevcudunu hesaplayabiliriz. **Bkz. Tablo 1**

5- Salnamelerde, Dersaadet'teki (İstanbul'daki) askeri rüşdiyeler sırasıyla; Baytar, Eyüb, Soğukçeşme, Beşiktaş, Fatih, Kocamustafapaşa ve Toptaşı olarak verilmiş, ancak bu okulların öğrenci mevcutları belirtilmemiştir. 1898 yılında kapatılan ve öğretim kadrosu Bitlis Askeri Rüşdiyesi'ne devredilen Gülhane Askeri Rüşdiyesi Maarif Salnameleri'nde yer almamıştır.

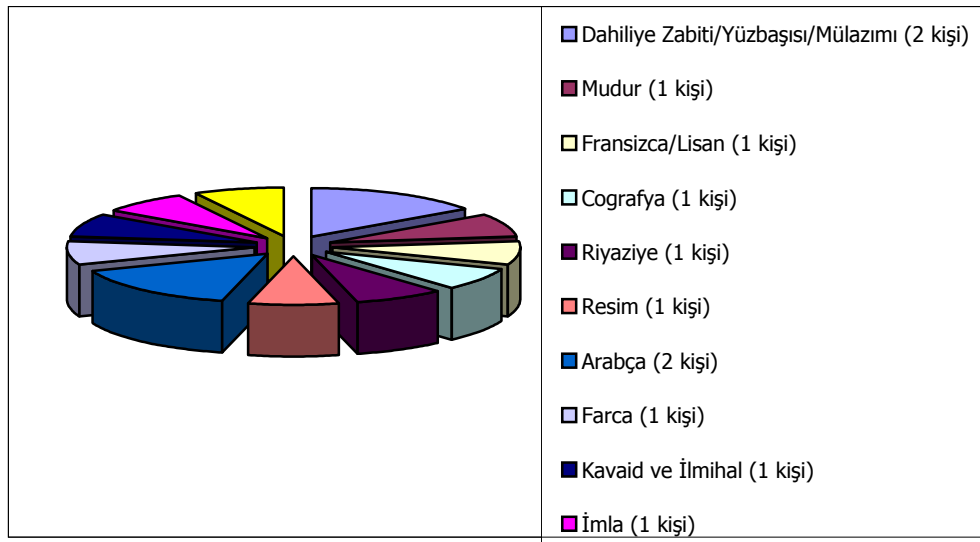
Ayrıca 1891 yılında kapatılan Paşakapısı Askeri Rüşdiyesi de Salnamelerdeki Dersaadet Askeri Rüşdiyeleri Bölümünde bulunmamaktadır.

6- Maarif Salnamelerine göre askeri rüşdiyelerde işlenen dersler; Coğrafya, Riyaziye, Resim, Hendese, Fransızca, Lisan, Hesab, Cebir, Kavaid, Kavaid-i Osmaniye, Kavaid ve İlmihal Hüsn-i Hatt, Hüsn-i Hattı Türkî, İmla-i Türki, Tarih-i İslam, Kitabet, Kitabet-i Türki, İmla ve İnşa'dır.

7- Salnamelerdeki dersleri incelediğimizde her okulun ders programında Arabî dersinin işletildiğini ve mutlaka iki adet de Arabî Mualliminin görev aldığını görürüz. Sayıları üç ile beş arasında değişen Dâhiliye Mülazım ve Subayları ve bir kişi olarak istihdam edilen okul müdürleri askeri rüşdiyelerin kadrolarında bulunan değişmez elemanlardır.

Rüşdiyelerin içerisinde yalnızca Kasımpaşa Bahriye Rüşdiyesi'nde ve Bağdat Askeri Rüşdiyesi'nde yabancı dil olarak İngilizce okutulmuştur. Bağdat Askeri Rüşdiyesi'ndeki İngilizce öğretmenleri Kasımpaşa Bahriye Rüşdiyesi'nden görevli olarak Bağdat Askeri Rüşdiyesine gitmişlerdir.

TABLO 1: ASKERİ RÜŞDİLERDEKİ ÖĞRETMEN SAYISININ ORTALAMA OLARAK DERS BAŞINA DAĞILIMI

* Bkz. Eldem, H. E., (1970), Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu (Terc. G. Elibal), Milliyet Yayınları, s: 11, İstanbul,.

MAARİF SALNAMELERİ'NDE ASKERİ RÜŞDİYELER

I. FATİH ASKERİ RÜŞDİYESİ

H 1316/M 1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Fatih Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Fatih Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Ahmed Fahri Efe.	Kol Ağası*	-	-	-
Fransızca Muallimi	Süleyman Bey	Binbaşı	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Hacı Mehmed Ef.	Saniye**	-	-	-
Resim Muallimi	Emin Efendi	Kol Ağası	-	-	-
Riyaziye Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	Mülazım-ı Sani***	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	İbrahim Edhem Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Galib Efendi	Mülazım-ı Evvel****	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Sezai Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ali Sami Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Halis Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	İsmet Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1898: 731, 732)

H 1317/M 1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Fatih Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Fatih Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Ahmed Fahri Efendi	Kolağası	-	-	4
Fransızca Muallimi	Süleyman Bey	Binbaşı	-	4	4
Hüsn-i Hatt Muallimi	Hacı Mehmed Efendi	Saniye	-	-	4
Riyaziye Muallimi	Mehmed Emin Efendi	Yüzbaşı	-	-	4
Resim Muallimi	Refik Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Hasan Sadri Efendi	Yüzbaşı	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Galib Efendi	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ali Sami Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Galib Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Halis Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Kavaid Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	İsmet Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1899: 833, 834)

* **Kolağası:** Yüzbaşılıkla binbaşılık arasındaki bir rütbedir. Sol Kolağası ve Sağ Kolağası olmak üzere iki derece idi. Kolağası subaylar, kollarına alamet olarak üçer şerit dikerlerdi. Sol kolağasının altta kalan ikisi sarı, üstteki beyazdı. Sağ kolağasının ortadaki beyaz, alt ve üsttekiler sarı idi. Sol Kolağası, Sağ Kolağalığına ondan sonrada Binbaşılığa terfi ederdi. **Bkz.** Pakalın, M. Z., (1983), Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü, M.E.B. Yayınları, 2: (283), İstanbul.

** **Saniye:** Mülkiye rütbelerinden birinin adıdır. Saliseden büyük Ula Saniseden küçüktür. Askeri rütbelerden Miralay'a muadildir. **Bkz.** Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e, C:II, s: 123

*** **Mülazım-ı Sani:** Askerlik Teşkilatında zabıtlığın ilk derecesi için kullanılan bir tabirdir. Mülazım-ı Sani terfi edince Mülazım-ı Evvel olmaktadır. **Bkz.** Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e, C:II, s:612

**** **Mülazım-ı Evvel:** Askerlik teşkilatında yüzbaşından aşağı derecedeki zabitin unvanı idi. **Bkz.** Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e, C:II, s:612

H 1318/M 1900 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Fatih Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Fatih Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Ahmed Fahri Efendi	Kol Ağası	Yunan	4	4
Fransızca Muallimi	Süleyman Bey	Binbaşı	Yunan	-	4
Hüsn-i Hatt Muallimi	Hacı Mehmed Efendi	Saniye	-	-	4
Riyaziye Muallimi	Mehmed Emin Efendi	Kolağası	Yunan	-	-
Resim Muallimi	Refik Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	4
Dâhiliye Zabiti	Hasan Sadri Efendi	Yüzbaşı	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Ali Sami Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Galib Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Halis Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Hüseyin Rahmi Efendi	Mütemayiz*	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1900: 897, 898)

H 1319/M 1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Fatih Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Fatih Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Ahmed Fahri Efendi	Kolağası	Yunan	-	4
Fransızca Muallimi	Süleyman Bey	Binbaşı	Yunan	4	4
Hüsn-i Hatt Muallimi	Hacı Mehmed Efendi	Saniye	-	-	4
Riyaziye Muallimi	Mehmed Emin Efendi	Kolağası	Yunan	-	-
Resim Muallimi	Ahmed Macid Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hasan Sadri Efendi	Yüzbaşı	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Ali Sami Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Galib Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Halis Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Şerif Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Hasan Remzi Efendi	Mütemayiz	-	-	-
Farisi Muallimi	İsmail Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Abdi Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1901: 232, 233)

H 1321/M 1903 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Fatih Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	Osmani	Mecidi
Fatih Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Ahmed Fahri Efendi	Kolağası	Yunan	-	4
Fransızca Muallimi	Süleyman Bey	Binbaşı	Yunan	4	4
Hüsn-i Hatt Muallimi	Hacı Mehmed Efendi	Saniye	-	-	4
Riyaziye Muallimi	Mehmed Emin Efendi	Kolağası	Yunan	-	-
Resim Muallimi	Ahmed Macid Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hasan Sadri Efendi	Yüzbaşı	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Ali Sami Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Galib Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Halis Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Şerif Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Hasan Remzi Efendi	Mütemayiz	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1903: 1321)

* **Mütemayiz:** Mülki rütbelerden birinin adıdır. Hicri 1262, Miladi 1845 yılında ihdas olunmuştur. Saniyeden büyük Ula Sanisiden küçüktü. Askeri rütbelerde ise, Miralay'a muadildi. Bu rütbe sahipleri, resmi günlerde Alamet-i Farikalı sırmalı esvap giyer, kılıçta takardı. Yalnız ricalden sayılmadıkları için teşrifata dahil değillerdi. **Bkz.** Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e, II :612.

II. KOCAMUSTAFAPAŞA ASKERİ RÜŞDİYESİ

H 1316/M 1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Kocamustafapaşa Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Şevket Efendi	Kol Ağası	-	-	3
İmla Muallimi	İhsan Efendi	Saniye	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Müfid Efendi	Salise*	-	-	-
Resim Muallimi	İhsan Efendi	Kolağası	-	-	5
Lisan Muallimi	Mehmed Ali Efendi	Kolağası	-	-	5
Coğrafya Muallimi	Remzi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Tahsin Efendi	Yüzbaşı	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Nazmi Ef.	Yüzbaşı	-	-	-
Dahiliye Zabiti	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Remzi Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Alaaddin Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	4
Arabî Muallimi	Raşid Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Şerif Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Arif Efendi	-	-	-	-
Türkî Muallimi	Abdulfettah Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1898: 732)

H 1317/M 1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Müdür	Şevket Efendi	Kolağası	-	3	-
İmla Muallimi	İhsan Efendi	Saniye	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Müfid Efendi	Salise	-	-	-
Resim Muallimi	İhsan Efendi	Kolağası	-	5	-
Coğrafya Muallimi	Remzi Efendi	Kolağası	-	5	-
Lisan Muallimi	Rüşdü Efendi	Kolağası	-	5	-
Coğrafya Muallimi	Remzi Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	5	-
Riyaziye Muallimi	Tahsin Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Fehmi Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Remzi Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Raşid Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Vildan Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Arif Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Abdulfettah Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1899: 824)

* Salise: Mülkiye rütbelерinden birinin adıdır. Saniye'den küçük Rabia'dan büyüktür. Askeri rütbelerde Binbaşıya muadildi. **Bkz.** Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e, III:104

H 1318/M 1900 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Kocamustafapaşa Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Şevket Efendi	Kolağası	Yunan	-	4
İmla Muallimi	İhsan Efendi	Mütemayiz	-	4	4
Hüsn-i Hatt	Müfid Efendi	Salise	-	-	-
Muallimi	İhsan Efendi	Binbaşı	Yunan	-	5
Resim Muallimi	Remzi Efendi	Kolağası	Yunan	-	5
Coğrafya Muallimi	Ahmed Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	5
Lisan Muallimi	Tahsin Efendi	Yüzbaşı	Yunan	-	-
Riyaziye Muallimi	Fehmi Efendi	Yüzbaşı	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Remzi Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Raşid Efendi	-	-	-	4
Arabî Muallimi	Vildan Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Arif Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Abdulfettah Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi					

(Maarif Salnamesi 1900: 898)

H 1319/M 1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Kocamustafapaşa Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Emin Efendi	Kolağası	Yunan	-	4
İmla Muallimi	İhsan Efendi	Mütemayiz	-	4	4
Hüsn-i Hatt	Müfid Efendi	Salise	-	-	-
Muallimi					
Resim Muallimi	İhsan Efendi	Binbaşı	Yunan	-	5
Coğrafya Muallimi	Remzi Efendi	Kolağası	Yunan	-	5
Lisan Muallimi	Ahmed Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	5
Riyaziye Muallimi	Tahsin Efendi	Yüzbaşı	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Fehmi Efendi	Yüzbaşı	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ahmed Şemseddin Ef.	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Ali Rıza Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Raşid Efendi	-	-	-	4
Arabî Muallimi	Vedad Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Arif Efendi	-	-	-	-
Türkî Muallimi	Abdulfettah Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1901: 237)

H 1321/M 1903 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Kocamustafapaşa Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Emin Efendi	Kolağası			4
İmla Muallimi	İhsan Efendi	Mütemayiz			4
Hüsn-i Hatt Muallimi	Müfid Efendi	Salise			-
Resim Muallimi	İhsan Efendi	Binbaşı			5
Coğrafya Muallimi	Remzi Efendi	Kolağası			5
Lisan Muallimi	Ahmed Efendi	Mülazım-ı Sani			5
Riyaziye Muallimi	Tahsin Efendi	Yüzbaşı			-
Dâhiliye Zabiti	Fehmi Efendi	Yüzbaşı			5
Dâhiliye Zabiti	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Evvel			-
Dâhiliye Zabiti	Ahmed Şemseddin Ef.	Mülazım-ı Evvel			5
Dâhiliye Zabiti	Ali Rıza Efendi	Mülazım-ı Evvel			-
Arabî Muallimi	Raşid Efendi	-			4
Arabî Muallimi	Vildan Efendi	-			-
Farisi Muallimi	Abdül Fettah Efendi	-			-
Kavaid Muallimi	-	-			-

(Maarif Salnamesi 1903: 236)

III. BEŞİKTAŞ ASKERİ RÜŞDİYESİ**H 1316/M 1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi**

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Beşiktaş Rüşd-i Askerisi					
Müdür	Mehmed Ali Efendi	Kol Ağası	-	-	5
Fransızca Muallimi	Şevki Efendi	Kol Ağası	-	-	-
Resim Muallimi	Halil Efendi	Kol Ağası	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Ziya Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Salim Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Cabir Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Arif Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Rüşdü Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Hüseyin Avni Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Osman Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Kadri Efendi	-	-	-	-
Türkî Muallimi	Zühdü Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Salih Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Mustafa Hilmi Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1898: 731)

H 1317/M 1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Beşiktaş Rüşd-i Askerisi					
Müdür	İsim verilmemiştir.	Kol Ağası	-	-	5
Fransızca Muallimi	Şevki Efendi	Binbaşı	-	-	-
İmla Muallimi	Salih Efendi	-	Salise	-	-
Resim Muallimi	Halil Efendi	Kol Ağası	-	-	5
Coğrafya Muallimi	Ziya Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Salim Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Cabir Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Arif Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Rüşdü Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Hüseyin Avni Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Osman Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Kadri Efendi	-	-	-	-
Türkî Muallimi	Zühdü Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	İzzet Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1899: 823)

H 1318/M 1900 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Beşiktaş Rüşd-i Askerisi					
Müdür	Kasım Efendi	Kol Ağası	Yunan	-	5
Fransızca Muallimi	Şevki Efendi	Binbaşı	Yunan	-	-
İmla Muallimi	Salih Efendi	Saniye	-	-	-
Resim Muallimi	Halil Efendi	Kol Ağası	Yunan	-	5
Coğrafya Muallimi	Ziya Efendi	Yüzbaşı	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabitanı	Cabir Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabitanı	Arif Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Rüşdü Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Arabî Muallimi	Hüseyin Avni Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Osman Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Kadri Efendi	-	-	-	-
Türkî Muallimi	Zühdü Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	İzzet Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1900: 897)

H 1319/M 1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Beşiktaş Rüşd-i Askerisi					
Müdür	Kasım Efendi	Kolağası	Yunan	-	5
Fransızca Muallimi	Şevki Efendi	Binbaşı	Yunan	-	-
İmla Muallimi	Salih Bey	Saniye	-	4	-
Resim Muallimi	Celil Efendi	Kol Ağası	Yunan	-	5
Coğrafya Muallimi	Ziya Efendi	Yüzbaşı	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Emin Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Arif Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Rüşdü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Hüseyin Avni Efendi	Rabia*	-	-	-
Arabî Muallimi	Osman Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Ahmed Cevdet Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Zühdü Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	-	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1901: 236)

***Rabia**: Mülki rütbelerden birinin adıdır. Bu tabir dördüncü rütbe demektir 1908'den sonra diğer rütbelere ile birlikte kaldırılmıştır. **Bkz.** Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e, III:1

H 1321/M 1903 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Beşiktaş Rüşd-i Askerisi					
Müdür	Kasım Efendi	Kolağası	Yunan	-	5
Fransızca Muallimi	Şevki Efendi	Binbaşı	Yunan	-	-
İmla Muallimi	Salih Bey	Saniye	-	4	-
Resim Muallimi	Celil Efendi	Kol Ağası	Yunan	-	5
Coğrafya Muallimi	Ziya Efendi	Yüzbaşı	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Emin Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Arif Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Rüşdü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Hüseyin Avni Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Osman Efendi	-	Rabia	-	-
Farisi Muallimi	Ahmed Cevdet Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Zühdü Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	-	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi:1903:235)

IV. SOĞUKÇEŞME ASKERİ RÜŞDİYESİ**H 1316/M 1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi**

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Soğukçeşme Rüşd-i Askerisi						
Umum Vekâlet-i Rüşdiye-i Askeriye Ders Nazırı	Cemal Bey	Miralay	-	-	4	4
Umum Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriye Müdür-i Umumisi	Raif Bey	Kaymakam	-	Rus ve Yunan	4	4

(Maarif Salnamesi 1898: 729)

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Soğukçeşme Askeri Rüşdisi					
Müdür	Mustafa Suad Efendi	Kol Ağası	-	-	5
İmla Muallimi	Kemal Bey	Mütemayiz	-	4	4
Hüsn-i Hatt Muallimi	Şefik Efendi	Kol ağası	-	-	-
Riyaziye Muallimi	İbrahim Efendi	Kol Ağası	Girid	4	4
Coğrafya Muallimi	Ali Cevad Efendi	Kol ağası	-	-	-
Resim Muallimi	Hasib Efendi	Kol Ağası	-	-	5
Fransızca Muallimi	Ahmed Hamdi Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	5
Dâhiliye Zabıtı	Hayri Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabıtı	Mehmed Emin Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabıtı	Raif Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	4	4
Arabî Muallimi	Süleyman Sırrı Efendi	Musile-i Süleymaniye	-	-	-
Arabî Muallimi	Hacı Haşim Efendi	Musile-i Süleymaniye	-	-	-
Farisi Muallimi	Asım Efendi	Musile-i Süleymaniye	-	-	5
Türkî Muallimi	Zeynel Efendi	Musile-i Süleymaniye	-	4	4

(Maarif Salnamesi 1898: 730, 731)

H 1317/M 1899 Tarihli Maarif Salnamesi’nde Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A
Soğukçeşme Rüşdî-i Askerisi					
Umum Vekâlet-i Rüşdiye-i Askeriye Ders Nazırı	Cemal Bey	Miralay	-	-	4
Umum Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriye Müdür-i Umumisi	Raif Bey	Kaymakam	-	Rus ve Yunan	4

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Soğukçeşme Askeri Rüşdisi					
Müdür	Cemil Efendi	Kolağası	-	-	-
İmla Muallimi	Kemal Bey	Mütemayız	-	4	4
Hüsn-i Hatt Muallimi	Şefik Efendi	Kolağası	-	-	-
Riyaziye Muallimi	İbrahim Efendi	Kolağası	Girid	4	4
Coğrafya Muallimi	Ahmed Tevfik Efendi	Kolağası	-	-	-
Resim Muallimi	Hüseyin Efendi	Kolağası	Yunan	-	5
Fransızca Muallimi	Ahmed Hamdi Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Hayri Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Emin Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Raif Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Süleyman Sırrı Efendi	Musile-i Süleymaniye*	-	-	4
Arabî Muallimi	Hacı Haşim Efendi	-	Kibar-ı Müderrisinden	-	5
Farisi Muallimi	Asım Efendi	-	-	4	5
Türkî Muallimi	İsmet Efendi	-	-	4	-

(Maarif Salnamesi 1899: 822, 823)

H 1318/M 1900 Tarihli Maarif Salnamesi’nde Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Soğukçeşme Askeri Rüşdisi					
Müdür	Cemil Efendi	Kolağası	Yunan	-	-
İmla Muallimi	Kemal Bey	Mütemayız	-	-	5
Hüsn-i Hatt Muallimi	Şefik Efendi	Kolağası	Girid ve Yunan	-	-
Riyaziye Muallimi	İbrahim Efendi	Kolağası	-	4	4
Fransızca Muallimi	Ahmed Hamdi Ef.	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	5
Coğrafya Muallimi	Ahmed Refik Efendi	Mülazım-ı Sani	Yunan	-	-
Resim Muallimi	Hüseyin Efendi	Mülazım-ı Sani	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Münib Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Emin Ef.	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	4
Dâhiliye Zabiti	Raif Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	4	5
Arabî Muallimi	Süleyman Sırrı Ef.	Musile-i Süleymaniye	-	-	4
Arabî Muallimi	Hacı Haşim Efendi	-	-	4	5
Farisi Muallimi	Asım Efendi	-	-	-	5
Kavaid-i Türkî Muallimi	İsmet Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1900: 896, 897)

* **Musile-i Süleymaniye:** İstanbul Ruusu derecelerinden biridir. Hamise-i Süleymaniye’den sonra gelirdi. Bu tarik ile sahipleri Mevleviyet’e nail olurlardı. **Bkz.** Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e, II:585

H 1319/M 1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Soğukçeşme Askeri Rüşdisi					
Müdür	Cemil Efendi	Kolağası	-	-	5
İmla Muallimi	Kemal Bey	Mütemayiz	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Şefik Efendi	Kolağası	-	4	4
Riyaziye Muallimi	İbrahim Efendi	Kolağası	Girid	4	5
Fransızca Muallimi	Ahmed Hamdi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Refik Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	5
Resim Muallimi	Hüseyin Efendi	Kolağası	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Münib Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	4
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Emin Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Sabri Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	4	4
Arabî Muallimi	Süleyman Sırrı Efendi	Musile-i Süleymaniye	-	4	5
Arabî Muallimi	Hacı Haşim Efendi	Kibar-ı Müderrisinden	-	4	5
Farisi Muallimi	Asım Efendi	-	-	-	5
Kavaid Muallimi	İsmet Efendi	-	-	-	5

(Maarif Salnamesi 1901: 235)

H 1321/M 1903 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Soğukçeşme Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Cemil Efendi	Kolağası	Yunan	-	-
İmla Muallimi	Kemal Bey	Mütemayiz	-	-	5
Hüsn-i Hatt Muallimi	Şefik Efendi	Kolağası	Yunan	-	-
Riyaziye Muallimi	İbrahim Efendi	Kolağası	Girid ve Yunan	4	4
Fransızca Muallimi	Ahmed Hamdi Efendi	Yüzbaşı	-	-	5
Coğrafya Muallimi	Ahmed Refik Efendi	Mülazım-ı Sani	Yunan	-	-
Resim Muallimi	Hüseyin Efendi	Kolağası	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Münib Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Emin Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	4	4
Dâhiliye Zabiti	Sabri Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	4	-
Arabî Muallimi	Süleyman Sırrı Efendi	Musile-i Süleymaniye	-	-	4
Arabî Muallimi	Hacı Haşim Efendi	Kibar-ı Müderrisinden	-	-	5
Farisi Muallimi	Asım Efendi	-	-	-	5
Kavaid Muallimi	İsmet Efendi	-	-	-	5

(Maarif Salnamesi 1321: 235)

V. EYÜP BAYTAR ve ECZACI ASKERİ RÜŞDİYESİ

H 1316/M 1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Baytar Rüşdî-i Askerisi						
Tabib	Ekber Efendi	-	-	-	-	3
Umur-ı Hesabiyeye Memur	İsmail Hakkı Efendi	Alay Kâtibi	-	İftihar	-	5
Esvab Emini	Emin Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Evrak Memuru	Necib Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Tabur İmamı	Hafız Mustafa Efendi	Tabur İmamı	-	Tahlisiye	-	4
Dâhiliye Zabıtı	Rıza Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabıtı	Mustafa Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabıtı	Hasan Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	Tahlisiye ve Yunan	-	-
Cerrah	Emin Efendi	-	-	-	-	5
Eczacı	Nikolaki Efendi	-	-	-	-	-
Resim Muallimi	Cemal Efendi	Binbaşı	-	-	-	5
İmla Muallimi	Hüseyin Remzi Ef.	Saniye	-	-	-	5
Fransızca ve Riyaziye Muallimi	Nihad Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	İzzet Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1898: 729, 730)

H 1317/M 1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A
Baytar Rüşdî-i Askerisi					
Tabib	Ekber Efendi	-	-	-	-
Umur-ı Hesabiyeye Memur	İsmail Hakkı Efendi	Alay Kâtibi	-	İftihar ve Yunan	-
Esvab Emini	Emin Efendi	Kolağası	-	-	-
Evrak Memuru	Necib Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Tabur İmamı	Hafız Mustafa Efendi	Tabur İmamı	-	Tahlisiye	-
Dâhiliye Zabiti	Ahmed Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ali Galib Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hasan Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	Tahlisiye ve Yunan	-
Cerrah	Emin Efendi	-	-	-	-
Eczacı	Nikolaki Efendi	-	-	-	-
Hastalar Ağası	Hamid Şükrü Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Resim Muallimi	Cemal Efendi	Binbaşı	-	-	-
Fransızca ve Riyaziye Muallimi	Nihad Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1899: 821, 822)

H 1318/M 1900 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Baytar Rüşdi-i Askerisi						
Tabib	Ekber Efendi	Saniye	-	-	-	3
Umur-ı Hesabiye Memur	İsmail Hakkı Efendi	Alay Kâtibi	-	İftihar ve	-	5
Esvab Emini	Emin Efendi	Kolağası	-	Yunan	-	
Evrak Memuru	Necib Efendi	Kolağası	-	Yunan	-	5
Tabur İmamı	Hafız Mustafa Efendi	Tabur İmamı	-	Tahlisiye	-	4
Tabur Kâtibi	Ali Vasfı Efendi	Tabur Kâtibi	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Ali Rıza Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ali Galib Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ahmed Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-	-
Cerrah	Emin Efendi	-	-	-	-	-
Eczacı	Nikolaki Efendi	-	-	-	-	-
Hastalar Ağası	Mehmed Şükrü Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-	-
Resim Muallimi	Cemal Efendi	Binbaşı	-	-	-	5
Fransızca ve Riyaziye Muallimi	Nihad Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	-	-	5
Resim Muallimi	Mustafa Nuri Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	Yunan	-	-
Coğrafya Muallimi	Ahmed Seddad Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	Yunan	-	-
İmla Muallimi	Cemil Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Fuad Efendi	Mülazım-1 Sani	-	Yunan	-	-

(Maarif Salnamesi 1900: 895, 896)

H 1319/M 1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Eyüp Baytar ve Eczacı Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Baytar Rüşdi-i Askerisi						
Tabib	Halil Hamdi Efendi	Tabib Binbaşı		Yunan ve Rus	4	5
Umur-ı Hesabiye Memuru	İsmail Hakkı Ef.	Alay Kâtibi		İftihar ve Rus	-	5
Esvab Emini	Emin Efendi	Kolağası		Yunan	-	5
Evrak Memuru	Necib Efendi	Kolağası		Yunan	-	4
Tabur İmamı	Hafız Mustafa Ef.	Tabur İmamı		Tahlisiye	-	5
Tabur Kâtibi	Ali Vasfı Efendi	Tabur Kâtibi		-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ahmed Nihad Ef.	Mülazım-1 Sani		-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hüsameddin Ef.	Mülazım-1 Sani		Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ahmed Efendi	Mülazım-1 Evvel		-	-	-
Cerrah	Emin Efendi	Mülkiyeden		-	-	4
Eczacı	Nikolaki Efendi	Mülkiyeden		-	-	5
Hastalar Ağası	Mehmed Şükrü Ef.	Mülazım-1 Evvel		-	-	-
Resim Muallimi	Cemal Efendi	Binbaşı		Yunan	4	5
Fransızca ve Riyaziye Muallimi	Nihad Efendi	Mülazım-1 Evvel		Yunan	-	5
Resim Muallimi	Ahmed Cemal Ef.	Mülazım-1 Evvel		-	-	-
Coğrafya Muallimi	Ahmed Seddad Efendi	Mülazım-1 Evvel		Yunan	-	-
İmla Muallimi	Hamil Efendi	Mülazım-1 Evvel		Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Fuad Efendi	Mülazım-1 Sani		-	-	-

(Maarif Salnamesi 1901: 234)

VI. EYÜP ASKERİ RÜŞDİYESİ

H 1316/M 1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Eyüp Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Eyüb Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Şevket Efendi	Kolağası	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Haşim Efendi	Saniye	-	-	4
Resim Muallimi	İzzet Efendi	Kol Ağası	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Salim Efendi	Kol Ağası	-	4	-
Dâhiliye Zabitanı	Kasım Efendi	Yüzbaşı	-	-	4
Dâhiliye Zabitanı	Mazhar Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Ahmed Zahid Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Şerafeddin Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Mahir Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Lutfi Efendi	-	-	4	-
Farisi Muallimi	Mazhar Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Aziz Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1898: 730)

H 1317/M 1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Eyüp Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Eyüb Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Şevket Efendi	Binbaşı	-	-	5
Hüsn-i Hatt Muallimi	Haşim Efendi	Saniye	-	-	4
Riyaziye Muallimi	Salim Efendi	Kolağası	-	-	5
Resim Muallimi	Sami Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Kasım Efendi	Yüzbaşı	-	-	4
Dâhiliye Zabitanı	Mazhar Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Ahmed Zahid Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Eşref Efendi	Mülazım-ı Sani	-	3	-
Arabî Muallimi	Mahir Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Lütfü Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Mazhar Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1899: 822)

H 1318/M 1900 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Eyüp Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Eyüb Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Şevket Efendi	Binbaşı	Yunan	-	5
Hüsn-i Hatt Muallimi	Haşim Efendi	Saniye	-	-	4
Riyaziye Muallimi	Salim Efendi	Kolağası	Yunan	-	5
Resim Muallimi	Sami Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Kasım Efendi	Yüzbaşı	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Mazhar Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Ahmed Zahid Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Eşref Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Arabî Muallimi	Mahir Efendi	-	-	4	-
Arabî Muallimi	Lütfü Efendi	-	Altun Liyakat	-	4
Farisi Muallimi	Mazhar Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1900: 896)

H 1319/M 1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Eyüp Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Eyüp Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Şükrü Efendi	Binbaşı	Yunan	-	5
Hüsn-i Hatt Muallimi	Haşim Bey	Evvel –i Sanise	-	-	3
Riyaziye Muallimi	Salim Efendi	Kolağası	Yunan	-	5
Resim Muallimi	Sami Efendi	Mülazım-ı Sani	Gümüş	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Hafız Efendi	Yüzbaşı	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabitanı	Mazhar Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Ahmed Zahid Efendi	Mülazım-ı Evvel	Tahlisiye	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Mehmed Hikmet Efendi	Mülazım-ı Sani	Tahlisiye	4	5
Arabî Muallimi	Ahmed İsmet Efendi	-	-	5	-
Arabî Muallimi	Lütfü Efendi	-	Liyakat	-	4
Farisi Muallimi	Hasan Tahsin Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Hami Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	İbrahim Efendi	-	-	-	5

(Maarif Salnamesi 1901: 235)

H 1321/M 1903 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Eyüp Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Eyüp Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Şevket Efendi	Binbaşı	Yunan	-	5
Hüsn-i Hatt Muallimi	Haşim Efendi	Evveli Sanise	-	-	4
Riyaziye Muallimi	Salim Efendi	Kolağası	Yunan	-	5
Resim Muallimi	Sami Efendi	Mülazım-ı Sani	Gümüş Sinai	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Hafız Efendi	Yüzbaşı	Yunan	-	5
Dâhiliye Zabitanı	Mazhar Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Ahmed Zahid Efendi	Mülazım-ı Evvel	Tahlisiye	-	-
Dâhiliye Zabitanı	Mehmed Hikmet Efendi	Mülazım-ı Sani	Tahlisiye	-	5
Arabî Muallimi	Ahmet İsmet Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Lütfü Efendi	-	Altun Liyakat	3	4
Farisi Muallimi	Hasan Tahsin Efendi	-	-	4	-
İmla Muallimi	Hami Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	İbrahim Halil Efendi	-	-	-	5

(Maarif Salnamesi 1903: 234)

VII. KASIMPAŞA (BAHRİYE) ASKERİ RÜŞDİYESİ

H 1316/M 1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Bahriye Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Kasımpaşa'da ka'in Rüşdiye-i Bahriye ve Menşe-i Kitab-ı Askerî Mektebi (Neharî)					
Müdür	Ahmed Nafiz Bey	Binbaşı	-	-	4
İngilizce Muallimi	Mehmed Ata Bey	Binbaşı	-	-	-
Farisi Muallimi	Hafız Mehmed ve Safi Efendi	Mevâliden*	-	-	-
Arabi Muallimi	Şehri Ahmed Ramiz Efendi	Müderresinden	-	4	-
Akaid ve Farisi Muallimi	Süleyman Aşir Efendi	Müderresinden	-	-	4
Ser Dâhiliye ve Hafız-ı Kütüb	Ahmed Kapudan	Kolsani	Kırım	-	-
İmla Muallimi	Hacı Rıza Bey	Kolsani	-	-	-
Resim Muallimi	Mehmed Fahri Efendi	Kolsani	Girid	-	-
Hesab ve Tarih Muallimi	Mehmed Nuri Efendi	Kolsani	Sanayi	-	-
Lisan-ı Osmanî ve Kitabet Muallimi	Eyüb Sabri Efendi	Kol Sani	Girid	-	4
Hesab ve Hukuk-ı Bahriye-i Düvel Muallimi, Dâhiliye Zabiti	İsmail Şevki Efendi	Kol Sani	-	-	5
Coğrafya ve Hendese Muallimi	Osman Tevfik Efendi	Kol Sani	Girid	-	-
Usul-i Muhasebe ve Usul-i Defteri Muallimi	Mehmed Raif Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	İbrahim İhsan Efendi	Berik Katibi	-	-	-

İşbu mekteb Berri Rüşdiye-i Bahriye diğeri Menşe'-i Kitab-ı Askeri olmak üzere iki kısımdan mürekkebe olup Mekteb-i Funun-ı Bahriye-i Şâhane ile Menşe'-i Kitâb-ı Askeri kısmına ve Çerhacı Ameliyat mekteblerine mahrec olan rüşdiye kısmı dört sınıftan ve talebe-i mevcudesi hepsi müslim olmak üzere 298 kişiden ibaretdir. Menşe'-i Kitab-ı Askeri kısmının iki sınıfı ve 20 talebesi olup bahriye-i ketebe-i askeriyesine mahrecdir Maarif Salnamesi 1898: 741)

H 1317/M 1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Bahriye Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Kasımpaşa'da ka'in Rüşdiye-i Bahriye ve Menşe-i Kitab-ı Askerî Mektebi (Neharî)					
Müdür	Ahmed Nafiz Bey	Binbaşı	-	-	4
İngilizce Muallimi	Mehmed Ata Bey	Binbaşı	-	-	-
Farisi Muallimi	Hafız Mehmed ve Safi Ef.	Mevâliden	-	-	-
Arabi Muallimi	Şehri Ahmed Ramiz Ef.	Müderresinden	-	4	4
Akaid ve Farisi Muallimi	Süleyman Aşir Efendi	Müderresinden	-	-	-
Ser Dâhiliye ve Hafız-ı Kütüb	Ahmed Kapudan	Kol Sani	Kırım	-	-
İmla Muallimi	Hacı Rıza Bey	Kol Sani	-	-	-
Resim Muallimi	Mehmed Fahri Efendi	Kol Sani	Girid	-	-
Hesab ve Tarih Muallimi	Mehmed Nuri Efendi	Kol Sani	Sanayi	-	4
Lisan-ı Osmanî ve Kitabet Muallimi	Eyüb Sabri Efendi	Kol Sani	Girid	-	5
Hesab ve Hukuk-ı Bahriye-i Düvel Muallimi	İsmail Şevki Efendi	Kol Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Abdullah Kaptan	Kol Sani	-	-	-
Coğrafya ve Hendese Muallimi	Osman Tevfik Efendi	Kol Sani	-	-	-
Usul-i Muhasebe ve Usul-i Defteri Muallimi	Mehmed Raif Efendi	-	Girid	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	İbrahim İhsan Efendi	Berik Katibi	-	-	-

* Mevâlî: Aztalı yerinde kullanılan bir tabirdir. Ulemanın yüksek sınıfı hakkında kullanılan Molla'nın çoğulu Mevalî'dir. **Bkz.** Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e, II:495.

İşbu mekteb Berri Rüşdiye-i Bahriye diğeri Menşe'-i Kitab-ı Askeri olmak üzere iki kısımdan mürekkebe olup Mekteb-i Funun-ı Bahriye-i Şâhane ile Menşe'-i Kitâb-ı Askeri kısmına ve Çerhacı Ameliyat Mekteblerine mahrec olan rüşdiye kısmı dört sınıftan ve talebe-i mevcudesi hepsi müslim olmak üzere 298 kişiden ibaretdir. Menşe'-i Kitab-ı Askeri kısmının iki sınıfı ve 20 talebesi olup bahriye-i ketebe-i askeriyesine mahrecdir. (Maarif Salnamesi 1899: 833)

H 1318/M 1900 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Bahriye Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Kasımpaşa'da ka'in Rüşdiye-i Bahriye ve Menşe-i Kitab-ı Askerî Mektebi (Neharî)					
Müdür	Ahmed Nafiz Bey	Binbaşı	-	-	4
İngilizce Muallimi	Mehmed Ata Bey	Binbaşı	-	-	-
Farisi Muallimi	Hafız Mehmed ve Safi Ef.	Mevâlidin	-	-	-
Arabî Muallimi	Şehri Ahmed Ramiz Ef.	Müderresinden	-	-	-
Akaid ve Farisi Muallimi	Süleyman Aşir Efendi	Müderresinden	-	4	4
Ser Dâhiliye ve Hafız-ı Kütüb	Ahmed Kapudan	Kolsani	Kırım	-	-
İmla Muallimi	Hacı Rıza Bey	Kol Sani	Girid	-	-
Resim Muallimi	Mehmed Fahri Efendi	Kol Sani	Sanayi Girid	-	-
Hesab ve Tarih Muallimi	Mehmed Nuri Efendi	Kol Sani	-	-	4
Lisan-ı Osmanî ve Kitabet Muallimi	Eyüb Sabri Efendi	Kol Sani	-	-	5
Hesab ve Hukuk-ı Bahriye-i Düvel Muallimi	İsmail Şevki Efendi	Kol Sani	Girid	-	-
Dâhiliye Zabiti					
Coğrafya ve Hendese Muallimi	Abdullah Kaptan	Kol Sani	-	-	-
Usul-i Muhasebe ve Usul-i Defteri Muallimi	Mehmed Raif Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	İbrahim Efendi	Berik Katibi	-	-	-

İşbu mekteb Berri Rüşdiye-i Bahriye diğeri Menşe'-i Kitab-ı Askeri olmak üzere iki kısımdan mürekkebe olup Mekteb-i Funun-ı Bahriye-i Şâhane ile Menşe'-i Kitâb-ı Askeri kısmına ve Çerhacı Ameliyat Mekteblerine mahrec olan rüşdiye kısmı dört sınıftan ve talebe-i mevcudesi hepsi müslim olmak üzere 298 kişiden ibaretdir. Menşe'-i Kitab-ı Askeri kısmının iki sınıfı ve 20 talebesi olup bahriye-i ketebe-i askeriyesine mahrecdir. (Maarif Salnamesi 1900: 908, 909)

VIII TOPTAŞI (ÜSKÜDAR) ASKERİ RÜŞDİYESİ

H 1316/M 1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Toptaşı Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Toptaşı Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Şevket Efendi	Kolağası	-	-	3
İmla Muallimi	İhsan Efendi	Saniye	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Müfid Efendi	Salise	-	-	-
Resim Muallimi	İhsan Efendi	Kolağası	-	-	5
Lisan Muallimi	Mehmed Ali Efendi	Kolağası	-	-	5
Coğrafya Muallimi	Remzi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Tahsin Efendi	Yüzbaşı	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Nazmi Ef.	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Remzi Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Alaaddin Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	4
Arabî Muallimi	Raşid Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Şerif Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Arif Efendi	-	-	-	-
Türkî Muallimi	Abdülfettah Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1898: 741)

H 1317/M 1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Toptaşı Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Toptaşı Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Hıdır Efendi	Kolağası	-	-	4
Fransızca Muallimi	Asım Efendi	Kolağası	-	-	5
Riyaziye Muallimi	İsmail Efendi	Kolağası	-	-	5
İmla Muallimi	İbrahim Efendi	Sani	-	-	5
Hüsn-i Hatt Muallimi	Halid Efendi	Salise	-	-	5
Resim Muallimi	Mehmed Ali Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Cemal Efendi	Yüzbaşı	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Halid Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Memduh Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Ali Raik Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Osman Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Hıdır Efendi	-	-	-	-
Fransızca ve İlmihal Muallimi	Salih Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1899: 825)

H 1318/M 1900 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Toptaşı Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Toptaşı Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Hıdır Efendi	Kolağası	Yunan	-	4
Fransızca Muallimi	Asım Efendi	Kolağası	Yunan	4	5
Riyaziye Muallimi	İsmail Efendi	Binbaşı	Yunan	-	5
İmla Muallimi	İbrahim Efendi	Mütemayiz	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Halid Efendi	Salise	-	-	-
Resim Muallimi	Mehmed Ali Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Cemal Efendi	Yüzbaşı	Tahlisiye ve Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Ferid Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Memduh Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Arabî Muallimi	Ali Raik Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Osman Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Hıdır Efendi	-	-	-	-
Fransızca ve İlmihal Muallimi	Salih Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1900: 899)

H 1319/M 1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Toptaşı Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Toptaşı Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Hıdır Efendi	Kolağası	Yunan	4	4
Fransızca Muallimi	Tahsin Asım Efendi	Kolağası	Yunan	4	5
Riyaziye Muallimi	İsmail Efendi	Binbaşı	Yunan	-	5
Coğrafya Muallimi	Alaaddin Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
İmla Muallimi	İbrahim Efendi	Mütemayiz	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Halid Efendi	Salise	-	-	-
Resim Muallimi	Cemal Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Cemal Efendi	Yüzbaşı	Tahlisiye ve Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Ferid Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Halid Efendi	Mülazım-ı Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Memduh Efendi	-	Yunan	-	-
Arabî Muallimi	Ali Raik Efendi	-	-	-	5
Arabî Muallimi	Osman Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Haydar Efendi	-	-	-	-
Kavaid ve İlmihal Muallimi	Salih Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1901: 236)

H 1321/M 1903 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Toptaşı Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Toptaşı Rüşdi-i Askerisi					
Müdür	Hıdır Efendi	Kolağası	Yunan	4	4
Fransızca Muallimi	Tahsin Asım Efendi	Kolağası	Yunan	4	5
Riyaziye Muallimi	İsmail Efendi	Binbaşı	Yunan	-	5
Coğrafya Muallimi	Alaaddin Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	-	-
İmla Muallimi	İbrahim Efendi	Mütemayiz	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Halid Efendi	Salise	-	-	-
Resim Muallimi	Mehmed Ali Efendi	Mülazım-1 Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Cemal Efendi	Yüzbaşı	Tahlisiye ve Yunan	-	5
Dâhiliye Zabiti	Ferid Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Halid Efendi	Mülazım-1 Evvel	Yunan	-	-
Dâhiliye Zabiti	Memduh Efendi	-	Yunan	-	5
Arabî Muallimi	Ali Raik Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Osman Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Haydar Efendi	-	-	-	-
Kavaid ve İlmihal Muallimi	Salih Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1901: 237)

IX ERZİNCAN ASKERİ RÜŞDİYESİ**H 1319/M 1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Erzincan Askeri Rüşdiyesi**

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Erzincan Mekteb-i Rüşdi-i Askerisi						
Müdür	Said Efendi	Kolağası	-	-	-	5
Dâhiliye Mülazımı	Vefik Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	-	-	5
Dâhiliye Mülazımı	Mehmed Şevki Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	-	-	-	-	-	-
Fransızca Muallimi	-	-	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	-	-	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-	-
Resim Muallimi	Refik Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Mustafa Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Hacı Ahmed Efendi	-	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Ahmed Efendi	-	-	-	-	-
Kavaid ve İlmihal Muallimi	Hüseyin Avni Efendi	-	-	-	-	-
İmla Muallimi	-	-	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Ali Vasfi Efendi	-	-	-	-	-
Dâhiliye Yüzbaşısı	Rafet Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Talebe: 219						

(Maarif Salnamesi 1901: 339)

X DİYARBAKIR ASKERİ RÜŞDİYESİ

H 1316/ M 1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Diyarbakır Mekteb-i Rüşd-i Askerisi					
Müdür	Münhaldir	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hakkı Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	İsmail Hakkı Ef	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Fransızca Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Resim Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Abdülkadir Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Subhi Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Hasan Fehmi Ef.	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Abdülkadir Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Vahid Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Abdülbaki Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1898:1051,1052)

H 1317/ M 1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Diyarbakır Mekteb-i Rüşd-i Askerisi					
Müdür	Bekir Efendi	Kolağası	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Tevfik Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Fettullah Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Fransızca Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mehmed Hamdi Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Mehmed Efendi	-	-	-	-
Resim Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Abdülkadir Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Subhi Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Hasan Fehmi Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Abdülkadir Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Vahid Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Abdülbaki Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1899:1050, 1051)

H 1318/ M 1900 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Diyarbakır Mekteb-i Rüşd-i Askerisi					
Müdür	Bekir Efendi	Kolağası	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Tevfik Ef.	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Fettullah Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Fransızca Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mehmed Hamdi Ef.	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Mehmed Eşref Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Resim Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Abdülkadir Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Subhi Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Hasan Fehmi Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Abdülkadir Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Vahid Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Abdülbaki Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1900:1335, 1336)

H 1319/ M 1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Diyarbakır Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	Bekir Hamî Efendi	Kolağası	-	-	-	5
Hüsn-i Hatt Türkî Muallimi	Vahid Efendi	Saniye	-	-	-	-
Lisan Muallimi	Şevki Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Eşref Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Fethullah Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Hesab Muallimi	Hamdi Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Ali Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Rasim Efendi	-	-	-	-	-
Resim Muallimi	Hasan Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	-	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Subhi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Abdülkadir Efendi	İzmir Payesi*	-	-	4	-
Farisi Muallimi	Hasan Efendi	İzmir Payesi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Abdülkadir Efendi	-	-	-	-	-
İmla Muallimi	Baki Efendi	-	-	-	-	-
Talebe: 183 Hademe : 6						

(Maarif Salnamesi 1901:607, 608)

H 1321/ M 1903 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Diyarbakır Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Diyarbakır Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	İsmail Hakkı Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	? Efendi	İzmir Paye-i Mücerredî**	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Abdülkadir Efendi	-	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Hasan Fehmi Efendi	-	-	-	-	-
Hatt Türkî Muallimi	Vahid Efendi	Saniye	-	-	-	-
İmla Muallimi	Abdülbaki Efendi	-	-	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye Muallimi	Ömer Rasim Efendi	-	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Mehmed Eşref Efendi	-	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Fettah Efendi	-	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mehmed Sabri Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Resim Muallimi	Mehmed Hamî Efendi	-	-	-	-	-
Lisan Muallimi	Ali Vasfi Efendi	-	-	-	-	-
	Şevki Efendi	-	-	-	-	-
Talebe Adedi: 18						
Hademe Adedi: 6						

(Maarif Salnamesi 1903: 505)

* **(İzmir) Paye:** Rütbe karşılığı anlamında kullanılan bir tanımlamadır. Eskiden sivillere verilen rütbeler karşılığı olarak da kullanılan bu tanımlama, İmparatorluğun son dönemlerinde İlmiyye rütbeleri içinde kullanılmıştır. Paye denilince İlmiyye rütbeleri hatıra gelirdi. Mekke Payesi, İstanbul Payesi bu örneklerdendir. **Bkz.** Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e. II: 764.

* * **İzmir Paye-i Mücerredî:** İlmiyye rütbeleri için kullanılan bir tanımlamadır. 1866 yılında taşra müftüleri, ulema ve ulemazadelerin devriye rüusu ile yetinmeyip daha yüksek bir paye istemeleri üzerine İzmir Paye-i Mücerredî ihdas olunmuş ve Mahreç Payesi anlamını taşımaktadır. **Bkz.** Mehmet Zeki Pakalın, II: 764.

XI KASTAMONU ASKERİ RÜŞDİYESİ

H/1316, M/1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Kastamonu Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Kastamonu Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi					
Müdür	Ahmed Şükrü Ef.	Kolağası	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Bekir Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Şemseddin Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Vasıf Ef.	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hasan Sabri Ef.	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Fransızca Muallimi	Kemal Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Riyaziye Muallimi	İzzet Efendi	Kolağası	-	-	5
Coğrafya Muallimi	Yakub Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Resim Muallimi	Hasan Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Said Ef.	-	-	-	5
Arabî Muallimi	Ömer Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Salih Zühdü Ef.	-	-	-	-
Kavaid ve İlmihal M	Ahmed Ziya Ef.	-	-	-	-
İmla Muallimi	Ahmed Faik Ef.	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Hafız Lutfullah Efendi	-	-	-	5
Talebe-i Mevcude: 141					

(Maarif Salnamesi 1898: 1111)

H/1317, M/1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Kastamonu Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Kastamonu Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi					
Müdür	Ahmed Şükrü Ef.	Kolağası	-	-	-
Riyaziye Muallimi	İzzet Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Yakub Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Şemseddin Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Vasıf Ef.	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hasan Sabri Ef.	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Fransızca Muallimi	Kemal Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Resim Muallimi	Hasan Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Said Ef.	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ömer Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Salih Zühdü Ef.	-	-	-	-
Kavaid ve Osmaniye Muallimi	Ahmed Ziya Ef.	-	-	-	-
İmla Muallimi	Ahmed Faik Ef.	-	-	-	-
Hüsn-ü Hat Muallimi	Hafız Lutfullah Ef.	-	-	-	-
Talebe Mevcudu: 315					

(Maarif Salnamesi 1899: 1314)

H/1318, M/1900 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Kastamonu Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Kastamonu Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi					
Müdür	Ahmed Şükrü Efendi	Kolağası	-	-	-
Riyaziye Muallimi	İzzet Efendi	Kolağası	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Saim Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Yakub Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Şemseddin Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hasan Sabri Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Fransızca Muallimi	Kemal Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Resim Muallimi	Hasan Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Said Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Ömer Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Farisi Muallimi	Salih Zühdü Efendi	-	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye Muallimi	Ahmed Ziya Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Ahmed Faik Efendi	-	-	-	-
Hüsn-ü Hat Muallimi	Hafız Lütfullah Efendi	-	-	-	-
Talebe-i Mevcude: 315					

(Maarif Salnamesi 1900: 1486)

H/1319 M/1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Kastamonu Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Kastamonu Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	Ömer Lütfü Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Yakub Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Saim Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hasan Sabri Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Fransızca Muallimi	Kemal Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Resim Muallimi	Hasan Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Eyüb Sabri Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	-	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Said Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ömer Efendi	-	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Salih Zühdü Efendi	-	-	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye Muallimi	Ahmed Ziya Efendi	-	-	-	-	-
Lisan Muallimi	Ahmed Faik Efendi	-	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Hafız Lütfü Efendi	-	-	-	-	-
Talebe Mevcudu: 120						

(Maarif Salnamesi 1901: 735)

H/1321 M/1903 Tarihli Maarif Salnamesi’nde Kastamonu Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Kastamonu Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	Ömer Lütfü Efendi	Kolağası	-	-	-	4
Hüsn-i Hatt ve Türkçe Muallimi	Lütfü Efendi	Mütemayiz	316	-	4	4
Kavaid-i Osmaniye ve Kitabet Muallimi	Hacı Ziya Efendi	Biıptida-i Altmışlı *	315	-	-	4
Coğrafya Muallimi	Yakub Efendi	Birusa	Muharrem 319	-	-	5
Riyaziye Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	MüderrisliğiKolağası	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Selim Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	5
Arabî Muallimi	Hafız Said Efendi	İlmiyeden	-	-	-	5
Arabî Muallimi	Hafız Ömer Efendi	İlmiyeden	-	-	-	5
Farisi Muallimi	Salih Efendi	İlmiyeden	-	-	-	5
İmla Muallimi	Faik Efendi	İlmiyeden	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Sabri Hasan Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Resim Muallimi	Hasan Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ruhi Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Eyüb Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Lisan Muallimi	-	-	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1903: 617)

XII EDİRNE ASKERİ RÜŞDİYESİ**H/1316 M/1898 Maarif Salnamesi’nde Edirne Askeri Rüşdiyesi**

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Edirne Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi (Neharî)					
Müdür	Mehmed Emin Ef	Kol Ağası	-	-	4
Resim Muallimi	Mehmed Selami Ef	Binbaşı	-	-	-
Arabî Muallimi	İbrahim Hakkı Efendi	Müderris **	-	-	-
Farisi Muallimi	Abdurrahman Ef.	Müderris	-	-	-
Arabî Muallimi	Emin Efendi	Müderris	-	-	-
Hesab Muallimi	Fehmi Efendi	Kol Ağası	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Ziya Efendi	Kol Ağası	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ömer Lütfü Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hasan Basri Ef	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mahmud Celaleddin Ef.	Mülazım-ı Sani	-	-	-
İmla Muallimi	Hafız Mustafa Ef.	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Kavâid ve İlmihal Muallimi	Ömer Huzni Ef.	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Hatt-ı Türkî	Sami Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1898: 785)

* **Biıptida-i Altmışlı:** İlmiye rütbelerinden Müderrisliğin derecelerindendir. Yüksek eğitim düzeyindedir. **Bkz.** Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e., II:69.

* **Müderris:** Medrese ve camide öğrenciye ders okutan hoca için kullanılırdı. Kullanış itibarı ile muallimden farklıdır. Tanzimat’tan sonra Darülfünunun açılması ile Darülfünun da görev yapan öğretmenler için de Müderris tanımı kullanılmıştır. **Bkz.** Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e.,II: 588.

H/1317, M/1899 Maarif Salnamesi'nde Edirne Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Edirne Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi (Neharî)					
Müdür	Münhal	-	-	-	-
Resim Muallimi	Mehmed Selami Efendi	Binbaşı	-	-	4
Arabî Muallimi	İbrahim Hakkı Efendi	Müderres	-	-	-
Farisi Muallimi	Münhal	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Emin Efendi	Müderres	-	-	-
Hesab Muallimi	Fehmi Efendi	Kolağası	-	-	5
Coğrafya Muallimi	Ziya Efendi	Kolağası	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Ömer Lutfü Efendi	Yüzbaşı	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Hasan Basri Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ahmed Cemal Efendi	-	-	-	-
Lisan Muallimi	Hafız Mustafa Efendi	-	-	-	-
Kavaid ve İlmihal Muallimi	Ömer Huzni Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Mahmud Sami Efendi	-	-	-	-
Talebe-i Mevcude: 400					

(Maarif Salnamesi 1899: 400)

H/1318, M/1900 Maarif Salnamesi'nde Edirne Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Edirne Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	Mustafa Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Resim Muallimi	Mehmed Selami Efendi	Binbaşı	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Fehmi Efendi	Kolağası	-	-	-	4
Coğrafya Muallimi	Ömer Lutfü Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hasan Basri Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ahmed Lutfü Mahrem Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	5
Lisan Muallimi	Ali Raik Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	Sanayi	-	-
Arabî Muallimi	Emin Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ömer Huzni Efendi	Mülazım-ı Sani	-	Kırım	-	-
Kavaid ve Ulum-u Diniyye Muallimi	Hafız Mustafa Efendi	Müderres	-	-	-	-
İmla Muallimi	Kazım Efendi	Mülkiyeden	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Münhal	Müderres	-	Kırım	-	-
Hüsn-i Hatt Türkî Muallimi	Mahmud Sami Efendi	Mülkiyeden	-	-	-	-
Talebe Adedi: 442						

(Maarif Salnamesi 1900:975, 976)

H/1319 M/1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Edirne Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Edirne Mekteb-i Rüşd-i Askerisi						
Müdür	Mustafa Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Resim Muallimi	Selami Mehmed Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Rüşdü Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Ziya Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hasan Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ahmed Lütfü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Muhtar Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Lisan Muallimi	Muharrem Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Emin Efendi	Müderris	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Refik Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Kavaid ve Ulum-u	Ömer Hüzni Efendi	Müderris	-	-	-	-
Diniyye Muallimi						
İmla Muallimi	Hafız Mustafa Efendi	Mülkiyeden	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Kazım Efendi	Müderris	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Türkî	Sami Efendi	Mülkiyeden	-	-	-	-
Muallimi						
Arabî Muallimi	İbrahim Efendi	İzmir Paye-i	-	-	-	-
		Mücerridi				

Talebe: Aded 205

(Maarif Salnamesi 1901: 307)

H/1321 M/1903 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Edirne Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmanî	Mecidi
Edirne Rüşd-i Askerisi						
Müdür	Mustafa Efendi	Kolağası	-	-	-	5
Resim Muallimi	Selami Efendi	Binbaşı	-	-	-	4
Coğrafya Muallimi	Ziya Efendi	Kolağası	-	-	-	5
Lisan Muallimi	Muharrem Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	5
? Muallimi	Rüşdü Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Emin Efendi	İlmiyeden	-	-	-	5
İmla Muallimi	Mustafa Efendi	İlmiyeden	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Ömer Efendi	Mülkiyeden	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Kazım Efendi	Mülkiyeden	-	-	-	5
Rikaa Muallimi	Sami Efendi	Mülkiyeden	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ahmed Lütfü Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Galib Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Kazım Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Vehbi Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-

1318- 1319 Sene-i Tedrisiyesi Zarfında Mevcud Talebe: Aded 1

(Maarif Salnamesi 1903:285)

XIII ERZURUM ASKERİ RÜŞDİYESİ

H 1316/M 1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Erzurum Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	M
Erzurum Mekteb-i Rüşdi-i Askeriyesi					
Müdür	Münhaldir	-	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Mustafa Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Ali Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Lütfi Efendi	Edirne Ruusu	-	-	-
Resim Muallimi	Fevzi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Kamil Efendi	Mülazım-ı Sani	-	Gümüş İmtiyaz	-
Fransızca Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Mehmed Tahir Ef	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Ahmed Efendi	-	-	-	-
İlmihal ve Kavaid M.	Mehmed Necati Ef	-	-	-	-
İmla Muallimi	Yusuf Ziya Ef.	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Mual.	Sakıb Efendi	-	-	-	-
Talebe-i Mevcude: 283					

(Maarif Salnamesi 1898: 812, 813)

H 1317/M 1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Erzurum Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Erzurum Mekteb-i Rüşdi-i Askerisi						
Müdür	Abdülhafî Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Hakkı Efendi	-	-	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	İshak Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Lütfi Efendi	Edirne Ruusu	-	-	-	-
Dâhiliye Yüzbaşı	Münhal	-	-	-	-	-
Resim Muallimi	Münhal	-	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Kemal Efendi	Mülazım-ı Sani	-	Gümüş İmtiyaz	-	-
Fransızca Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-	5
Arabî Muallimi	Mehmed Tahir Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Efendi	-	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Necati Efendi	-	-	-	-	-
Kavaid ve İlmihal Muallimi	Yusuf Ziya Efendi	-	-	-	-	-
İmla Muallimi	Sabit Efendi	-	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Sakıb Efendi	Sanise	-	-	-	-
Talebe-i Mevcude: 283						

(Maarif Salnamesi 1899: 904, 905)

H 1318/M 1900 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Erzurum Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Erzurum Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	Abdülhafî Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Hakkı Efendi	-	-	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	İbrahim Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Latif Efendi	Edirne Rüusu	-	-	-	-
Dâhiliye Yüzbaşısı	Münhal	-	-	-	-	-
Resim Muallimi	Münhal	-	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Kemal Efendi	Mülazım-ı Sani	-	Gümüş	-	-
Fransızca Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	-	-	-	-	-	5
Arabî Muallimi	Mehmed Tahir Efendi	-	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Ahmed Efendi	-	-	-	-	-
Kavaid ve İlmihal Muallimi	Mehmed Efendi	-	-	-	-	-
İmla Muallimi	Yusuf Ziya Efendi	-	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Sabit Efendi	Sanise	-	-	-	-
Talebe-i Mevcude: 283						

(Maarif Salnamesi 1318: 1006, 1007)

H 1319/M 1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Erzurum Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Erzurum Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	Abdülhafî Efendi	Kolağası	-	-	-	4
Dâhiliye Yüzbaşısı	Hakkı Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Yüzbaşısı	İbrahim Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hafız Eşref Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Osman Neşet Efendi	-	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mahmud Şevki Efendi	-	-	-	-	-
Resim Muallimi	Osman Nuri Efendi	-	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	-	-	-	-	-	-
Fransızca Muallimi	Mustafa Zihni Efendi	-	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	-	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Mehmed Tahir Efendi	-	-	-	-	5
Arabî Muallimi	Mehmed Efendi	-	-	-	-	5
Farisi Muallimi	Ahmed Efendi	-	-	-	-	5
Kavaid Muallimi	Mehmed Edib Efendi	-	-	-	-	5
İmla Muallimi	Yusuf Efendi	-	-	-	-	5
Hüsn-i Hatt Muallimi	Sabit Efendi	-	-	-	-	5
Talebe-i Mevcude: 315						

(Maarif Salnamesi 1319:338, 339)

H 1321/M 1903 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Erzurum Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Erzurum Mekteb-i Rüşd-i Askerisi						
Müdür	Abdülhafî Efendi	Kolağası	-	-	-	4
Dâhiliye Zabiti	İbrahim Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	5
Riyaziye Zabiti	? Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	İshak Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	? Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Şevki Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	5
Coğrafya Muallimi	? Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Mehmed? Efendi	?	-	-	-	5
Arabî Muallimi	Mehmed? Efendi	?	-	-	-	5
Farisi Muallimi	Hafız Fuad Efendi	?	-	-	-	5
İmla Muallimi	? Efendi	Mülkiyeden	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Edib Efendi	İlmiyeden	-	-	-	-

XIV BURSA ASKERİ RÜŞDİYESİ**H 1316/ M 1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Bursa Askeri Rüşdiyesi**

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Bursa Rüşd-i Askerisi					
Müdür	Rıza Efendi	Kol Ağası	-	-	4
Dâhiliye Zabiti	Hıfzı Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Kemal Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Derviş Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Mehmed Sabit Ef.	Müderris	-	-	-
Arabî Muallimi	Mustafa Efendi	Müderris	-	-	-
Farisi Muallimi	Sıtkı Efendi	Müderris	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye Muallimi	İlyas Efendi	Müderris	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Tevfik Efendi	Salise	-	-	5
Coğrafya Muallimi	Mehmed Tevfik Ef	Kolağası	-	-	-
Resim Muallimi	Nafiz Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Hesab Muallimi	Ahmed Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Lisan Muallimi	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
İmla Muallimi	Bahaddin Efendi	-	-	-	-
Talebe-i Mevcudu: Nehari 424					

(Maarif Salnamesi 1898: 1037)

H 1317/ M 1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Bursa Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Birusa Rüşdî-i Askerisi					
Müdür	Rıza Efendi	Kolağası	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Mehmed Tevfik Ef.	Kolağası	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Fethi Ef.	Yüzbaşı	-	-	-
Resim Muallimi	Nafiz Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hüseyin Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Hesab Muallimi	Ahmed Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Lisan Muallimi	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Rahmi Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Nedim Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Tevfik Efendi	Salise	-	-	-
Arabî Muallimi	Mehmed Sabit Ef.	Müderres	-	-	-
Arabî Muallimi	Mustafa Efendi	Müderres	-	-	-
Farisi Muallimi	Sıdkı Efendi	Müderres	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye Muallimi	İlyas Efendi	Müderres	-	-	-
İmla Muallimi	Bahaeddin Efendi	-	-	-	-
Talebe-i Mevcude: 424 Nehari					

(Maarif Salnamesi 1899: 1151, 1152)

H 1321/ M 1903 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Bursa Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Birusa Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	Ali Tevfik Efendi	Kolağası	-	-	-	4
Hüsn-ü Hatt Muallimi	Mehmed Tevfik Efendi	Saniye	-	-	-	4
Coğrafya Muallimi	Osman Nafiz Efendi	Kolağası	-	-	-	4
Resim Muallimi	Nafiz Efendi	Kolağası	-	-	-	5
Arabî Muallimi	İlyas Efendi	Müderres	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Hafız Ömer Efendi	Müderres	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hüseyin Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	5
Riyaziye Muallimi	Ahmed Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	5
Farisi Muallimi	Sıdkı Efendi	İlmiyeden	-	-	-	5
Lisan Muallimi	Ahmed Şükrü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Rahmi Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Mustafa Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	5
İmla Muallimi	Bahaeddin Efendi	Mülkiyeden	-	-	-	5
Talebe Adedi: 253 Hademe Adedi: 6						

(Maarif Salnamesi 1903: 480)

XV VAN ASKERİ RÜŞDİYESİ

H/1316, M/1898 tarihli Maarif Salnamesinde Van Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Van Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi					
Müdür	Münhaldir	-	-	-	5
Dâhiliye Zabıtı	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabıtı	Ömer Şevki Ef.	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabıtı	Ali Vasfî Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Hasan Hüsnü Ef.	Müderis	-	-	-
Arabî Muallimi	Ali Rıza Efendi	Müderis	-	-	-
Farisi Muallimi	Naci Efendi	Müderis	-	-	-
Kavaid ve İlmihal M	Ahmed Vasih Ef.	Müderis	-	-	-
Fransızca Muallimi	İsmail Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Nail Efendi	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Resim Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
İmla Muallimi	Hasan Hulusi Ef.	Râbia	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Halid Efendi	-	-	-	-
Talebe-i Mevcude Leyli: 165 Nehari: 400 Yekun: 565					

(Maarif Salnamesi 1898: 1208)

H/1317, M/1899 tarihli Maarif Salnamesinde Van Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Van Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi					
Müdür	İsmail Efendi	Kolağası	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ahmed Tevfik Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Fransızca Muallimi	İsmail Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mühaledir	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ömer Şevki Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Münhaledir	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Hüseyin Hüsnü Efendi	Müderis	-	-	-
Kavaid ve İlmihal Muallimi	Muhtar Efendi	Müderis	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Rasih Efendi	Müderis	-	-	-
Farisi Muallimi	Naci Efendi	Müderis	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Münhal	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Münhal	-	-	-	-
Resim Muallimi	Münhal	-	-	-	-
İmla Muallimi	Hasan Hulusi Efendi	Müderis	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Halid Efendi	Rabia	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1899: 1323)

XVI BİTLİS ASKERİ RÜŞDİYESİ

H/1317, M/1899 Tarihli Maarif Salnamesinde Bitlis Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Bitlis Mekteb-i Rüşd-i Askerisi					
Mekteb Müdürü	Mustafa Şerafeddin Efendi	Kolağası	-	-	-
Dâhiliye Yüzbaşısı	Mehmed Tevfik Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	İbrahim Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	İsmail Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Resim Muallimi	Mehmed Rüşdü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Osman Nuri Efendi	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mehmed Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Lisan Muallimi	Münhal	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Münhal	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ömer Hulusi Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Yusuf Ziya Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Abdülaziz Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Münhal	-	-	-	-
İmla Muallimi	İzzet Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Abdülmecid Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1899: 1049)

H/1318, M/1900 Tarihli Maarif Salnamesinde Bitlis Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Bitlis Rüşd-i Askerisi					
Müdür	Mustafa Şerafeddin Ef.	Kolağası	-	-	5
Resim Muallimi	Mehmed Rüşdü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	5
Riyaziye Muallimi	Mahmud Efendi	-	-	-	5
Coğrafya Muallimi	Münhal	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Lisan Muallimi	Münhal	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Cemil Efendi	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Nazım Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Ömer Hulusi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Tevfik Ziya Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Abdülaziz Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Ahmed Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	İzzet Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Abdülmecid Efendi	-	-	-	-
Talebe Adedi: 102			Hademe Adedi: 1		

(Maarif Salnamesi 1900: 1163)

H/1321, M/1903 Tarihli Maarif Salnamesinde Bitlis Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmanî	Mecidi
Bitlis Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	Mustafa Şerafeddin Ef.	Kolağası	-	-	-	5
Resim Muallimi	Mehmed Rüşdü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	5
Riyaziye Muallimi	Ali Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	5
Lisan Muallimi	Hüseyin Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Nazım Efendi	-	-	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Haşım Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Yusuf Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	-	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Hacı Ömer Efendi	-	-	-	-	4
Farisi Muallimi	Aziz Efendi	-	-	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye Muallimi	Ahmed Efendi	-	-	-	-	-
Hat-ı Türki Muallimi	Mecid Efendi	-	-	-	-	-
İmla Muallimi	Mahmud Efendi	-	-	-	-	-
Talebe Adedi: 111 Hademe Adedi: 5						

(Maarif Salnamesi 1903: 95)

XVI SİVAS ASKERİ RÜŞDİYESİ**H/ 1316 M/ 1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Sivas Askeri Rüşdiyesi**

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Sivas Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi					
Müdür	Kasım Efendi	Kolağası	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Yahya Kazım Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Rifat Ef.	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Hamdi Ef.	Müderres	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Mehmed Akif Ef.	Yüzbaşı	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Abdullah Rüşdü Ef.	Edirne Müderresi	-	-	-
Fransızca Muallimi	Edib Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Resim Muallimi	Mustafa Necati Ef.	Mülazım-ı Sani	Sanayi-i Nefise	-	-
Arabî Muallimi	Hacı Halil Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Edib Efendi	-	-	-	-
Kavaid ve İlmihal M.	Abdülhalim Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Mehmed Nuri Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1898: 1099)

H/ 1317 M/ 1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Sivas Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Sivas Askeri Rüşdiyesi					
Müdür	Kasım Efendi	Kol Ağası	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Yahya Kazım Ef.	Yüzbaşı	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Mehmed Akif Ef.	Yüzbaşı	-	-	-
Fransızca Muallimi	Edib Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Münhal	-	-	-	-
Resim Muallimi	Mustafa Necati Ef.	Mülazım-1 Evvel	-	-	-
Hüsn-ü Hat Muallimi	Abdullah Rüşdü Ef.	Edirne Müderrisi	-	-	-
Arabî Muallimi	Hacı Halil Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Ömer Edib Efendi	-	Sanayi-i Nefise	-	-
Kavaid ve İlmihal Muallimi	Abdülhalil Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Mehmed Nuri Ef.	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1899: 1252)

H/ 1318 M/ 1900 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Sivas Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Sivas Askeri Rüşdiyesi					
Müdür	Nakşi Efendi	Kolağası	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Rıza Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Hasan Sıdkı Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-
Fransızca Muallimi	Emin Efendi	Mülazım-1 Sani	Sinai	-	-
Riyaziye Muallimi	Münhal	-	-	-	-
Resim Muallimi	Mustafa Necati Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Hacı Hamdi Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Hacı Halil Efendi	-	-	-	-
Kavaid ve İlmihal Muallimi	? Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Abdülüşdü Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Mehmed Nuri Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1900: 1399)

H/ 1319 M/ 1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Sivas Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madalya	A	M
Sivas Mektebi Rüşdi Askerisi					
Müdür	Nakşî Bey	Kolağası	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Rıza Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ruhi Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Rıza Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	? Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Hasan Sabri Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-
Fransızca Muallimi	İmameddin Efendi	Mülazım-1 Evvel	Sinayi-i Nefise	-	-
Riyaziye Muallimi	-	-	-	-	-
Resim Muallimi	Mustafa Necati Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Hacı Hami Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Emin Edib Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Hacı Halil Efendi	-	-	-	-
Kavaid ve İlmihal Muallimi	İhyadeddin Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hat Muallimi	Abdullah Rüşdi Efendi	Edirne Rüusu	-	-	-
İmla Muallimi	Mehmed Nuri Efendi	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1319: 664)

H/ 1321 M/ 1903 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Sivas Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmanî	Mecidi
Sivas Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	-	-	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Rıza Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ruhi Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Rıza Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Yaşar Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Hasan Hayri Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Fransızca Muallimi	Emin Edib Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Emin Edib Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Resim Muallimi	Mehmed Necati	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Efendi	-	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Hacı Hami Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Emin Edib Efendi	-	-	-	-	-
Kavaid ve İlmihal	Hacı Halil Efendi	-	-	-	-	-
Muallimi	Ziyaeddin Efendi	-	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt	Abdülüşdü Efendi	Edirne Rüusu	-	-	-	-
Muallimi	-	-	-	-	-	-
İmla Muallimi	Mehmed Nuri Efendi	-	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1321: 548, 549)

H/1325/M 1907 Tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi'nde Sivas Askeri Rüşdiyesi

İsmi	Rütbe	A	M	Madalya
Mekteb Müdürü İbrahim Efendi	Kolağası	4	5	Yunan
Resim Muallimi Mustafa Necati Efendi	Yüzbaşı	-	5	Sanayi-i Nefise
Dâhiliye Zabiti Ahmed Feyyaz Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	5	-
Dâhiliye Zabiti Mahmud Yaşar Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	5	-
Lisan Muallimi Mahmud Nazif Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	5	-
Coğrafya Muallimi Hüseyin Sabri Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	5	-
Riyaziye Muallimi Mahmud Derviş Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	5	-
Dâhiliye Zabiti Ahmed Hamdi Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti İsmail Hakkı Efendi	Mülazım-ı Sani	-	5	-
Arabî Muallimi Hacı Halil Efendi	İlmiyeden	-	-	Hicaz
Arabî Muallimi Hacı Hilmi Efendi	İlmiyeden	-	5	Hicaz
Farisi Muallimi Emin Edib Efendi	İlmiyeden	-	-	?
Kavaid Muallimi Ömer İhya Efendi	İlmiyeden	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi Abdulreşid Efendi	İlmiyeden	-	5	Edirne Müderrisi
İmla-i Terakki Muallimi Mahmud Nuri Efendi	Mülkiyeden	-	5	-

(Sivas Vilayeti Salnamesi 1907: 61)

XVII TRABZON ASKERİ RÜŞDİYESİ

H/1316 M/ 1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Trabzon Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Trabzon Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi					
Müdür	Tevfik Efendi	Kol Ağası	-	-	-
Dâhiliye Yüzbaşısı	Abdi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	İzzeddin Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Lisan Muallimi	Sabih Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mustafa Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Coğrafya Muallimi	-	-	-	-	-
Resim Muallimi	Rifat Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Derviş Efendi	Müderris	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Tevfik Ef.	Müderris	-	-	-
Farisi Muallimi	Mehmed Zühdü Ef	Müderris	-	-	-
Kavaid ve İlmihal M	İmadeddin Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Hamdi Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Ali Efendi	-	-	-	-
Talebe-i Mevcude: 297					

(Maarif Salnamesi 1898: 1111)

H/1317 M/ 1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Trabzon Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Trabzon Rüşdî-i Askerisi					
Müdür	Tevfik Efendi	Kol Ağası	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Osman Nafiz Efendi	Kolağası	-	-	-
Dâhiliye Yüzbaşısı	Abit Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Bekir Sıdkı Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Sabih Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Lisan Muallimi	Ali Vasıf Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Resim Muallimi	Rifat Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Refik Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Derviş Efendi	Müderris	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Tevfik Efendi	Müderris	-	-	-
Farisi Muallimi	Mehmed Zühdü Efendi	Müderris	-	-	-
Kavaid ve İlmihal Muallimi	Abdulrahman Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Hamdi Efendi	Müderris	-	-	-
Talebe Mevcudu: 69*					

(Maarif Salnamesi 1899: 1292)

* Okulun 1898, 1900, 1901 ve 1903 yıllarındaki öğrenci mevcudu 200 den fazla olmuştur. Ancak 1899 yılında okul mevcudu olarak 69 sayısının verilmesi, çizelgeyi hazırlayan memurun, öğrenci mevcudunun yazımında bir yanlışlık yaptığı olasılığını akla getirmektedir.

H/1318 M/ 1900 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Trabzon Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Trabzon Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi					
Müdür	Tevfik Efendi	Kol Ağası	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Osman Nafiz Efendi	Kolağası	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Şemseddin Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Bekir Sıdkı Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Resim Muallimi	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Rıfat Efendi	-	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Hasan Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Derviş Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Tevfik Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Mehmed Zühtü Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	?Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Hamdi Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Ali Efendi	-	-	-	-
Talebe Mevcudu: 283					

(Maarif Salnamesi 1900: 1464)

H/1319 M/ 1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Trabzon Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Trabzon Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	Tevfik Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Osman Nuri Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Şemseddin Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Sıdkı Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Resim Muallimi	Salih Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Rıfat Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hasan Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Durmuş Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Tevfik Efendi	-	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Mehmed Zühdü Efendi	-	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	İmameddin Efendi	-	-	-	-	-
İmla Muallimi	Hamdi Efendi	-	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Ali Efendi	-	-	-	-	-
Talebe Mevcudu: 283						

(Maarif Salnamesi 1901: 616)

H/1321 M/ 1903 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Trabzon Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Trabzon Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	Hasan Fehmi Efendi	Piyade Kolağası	-	-	-	5
Arabî Muallimi	İmameddin Efendi	İzmirPaye-i Mücerredî	-	-	3	4
Farisi Muallimi	Mehmed Zühdi Efendi	Bursa Müderrisi	-	-	-	5
Arabî Muallimi	Mehmed Tevfik Efendi	Bursa Müderrisi	-	-	-	5
Kavaid-i	Mehmed Hamdi Efendi	Bursa Müderrisi	-	-	-	-
Osmaniye						
Muallimi						
Dâhiliye Zabiti	Şemseddin Efendi	Piyade Yüzbaşısı	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Ali Vasıf Efendi	Piyade Yüzbaşısı	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mehmed Cemal Efendi	Mümtaz Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Rıfat Efendi	Piyade Mülazım-ı Evvel	-	-	-	5
Coğrafya Muallimi	Seyyid Efendi	Piyade Mülazım-ı Evvel	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Hasan Efendi	Piyade Mülazım-ı Evvel	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Kemaleddin Efendi	Piyade Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Resim Muallimi	Ahmed Rıfat Efendi	Piyade Mülazım-ı Sani	-	-	-	5
Lisan Muallimi	Şükrü Efendi	İstihdam	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Türki	Hacı Zühdü Efendi	-	-	-	-	5
Muallimi						
İmla-i Türki	İsmail Hakkı Efendi	-	-	-	-	-
Muallimi						
Talebe Adedi: 282 Hademe Adedi: 3						

(Maarif Salnamesi 1903: 654)

XVIII MAMURETÜ'LAZİZ (ELAZIĞ) ASKERİ RÜŞDİYESİ**H/1316 M/1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Mamuretülaziz Askeri Rüşdiyesi**

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Mamuretülaziz Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi					
Müdür	Mustafa Şerafeddin Ef.	Kolağası	-	-	4
Dâhiliye Zabiti	Talat Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Halil Rifat Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Abdullah Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Fransızca Muallimi	Mustafa Vasfı Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mustafa Nail Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Resim Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Arabî Muallimi	İbrahim Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ali Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Reşid Efendi	-	-	-	-
İlmihal ve Kavaid	Ali Efendi	-	-	-	-
Muallimi					
İmla Muallimi	Abdülhamid Efendi	Salise	-	-	-
Hüsn-i Hatt	Hacı İbrahim Efendi	-	-	-	-
Muallimi					
Talebe-i mevcude: 175					

(Maarif Salnamesi 1898: 1172, 1173)

H/1317 M/1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Mamuretülaziz Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Mamuretülaziz Mekteb-i Rüşd-i Askerisi					
Müdür	Hakkı Efendi	Kolağası	-	-	-
Fransızca Muallimi	Mustafa Vasfı Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Halil Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Mustafa Amil Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Münhaldir	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Adil Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Abdullah Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Şükrü Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Resim Muallimi	Salih Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	İbrahim Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	İbrahim Halil Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Reşid Efendi	-	-	-	-
İlmihal ve Kavaid Muallimi	Ali Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Abdülhamid Efendi	Salise	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Hacı İbrahim Efendi	-	-	9	-
Talebe-i Mevcude: 160					

(Maarif Salnamesi;1899:1372)

H/1319 M/1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Mamuretülaziz Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmanî	Mecidi
Mamuretülaziz Rüşd-i Askerisi						
Müdür Vekili	Mustafa Vasfı Efendi	Kolağası	-	-	-	5
Lisan Muallimi	Şakir Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Feyzullah Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Adil Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Fevzi Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Osman Nuri Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hasan Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Resim Muallimi	Rıfat Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Kemaleddin Efendi	İzmir Paye-i Mücerredî	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ali Şefik Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Hacı Raşid Efendi	-	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Ömer Avni Efendi	Edirne Rüusu	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Hacı İbrahim Selami Ef.	Edirne Rüusu	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Halil İbrahim Efendi	-	-	-	-	-
İmla Muallimi	Abdülhamid Efendi	-	-	-	-	-
Talebe-i Adedi: 125 Hademe Adedi: 2						

(Maarif Salnamesi 1903: 603, 604)

XIX BAĞDAT ASKERİ RÜŞDİYESİ

H/1316 M/1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Bağdat Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Bağdat Mekteb-i Rüşdîsi Askerisi					
Müdür	Münhaledir	-	-	-	-
Dâhiliye Yüzbaşı	Ali Saib Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Mülazimi	Hakkı Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Mülazimi	Abdurrahman Ef.	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Ahmed Efendi	Kol Ağası	-	-	-
Bahriye namına	Ahmed Efendi	Bahriye Kol Ağası	-	-	-
İngilizce Muallimi			-	-	-
Fransızca Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Resim Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Abdülğani Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Reşid Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Abdullah Efendi	-	-	-	-
İlmihal ve Kavaid M	Kamil Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Mehmed Asım Ef.	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Abdürrezzak Ef.	-	-	-	-
Talebe-i Mevcude					
Leyli: 64		Nehari: 497		Yekûn: 561	

(Maarif Salnamesi 1898: 965, 966)

H/1317 M/1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Bağdat Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Bağdat Mekteb-i Rüşdîye Askerisi					
Müdür	Ali Saib Efendi	Binbaşı	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Ahmed Efendi	Kolağası	-	-	-
Bahriye Namına	Ahmed Efendi	Bahriye Kolağası	-	-	-
İngilizce Muallimi			-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Zeynelabidin Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Fransızca Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hakkı Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Münhaldir	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Abdülkadir Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Resim Muallimi	Halid Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Abdülğani Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Reşid Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Abdullah Efendi	-	-	-	-
İlmihal ve Kavaid Muallimi	Mehmed Emin Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Mehmed Asım Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Abdürrezzak Efendi	-	-	-	-
Talebe-i Mevcude					
Leyli: 64		Nehari: 497		Yekûn: 561	

(Maarif Salnamesi 1899: 1066)

H/1318 M/1900 Tarihli Maarif Salnamesi’nde Bağdat Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	A	M
Bağdat Mekteb-i Rüşdiye Askerisi				
Müdür	Ali Saib Efendi	Kolağası	-	5
Riyaziye Muallimi	Ahmed Efendi	Kolağası	-	-
Coğrafya Muallimi	Abdülkadir Efendi	Kolağası	-	-
Bahriye Namına	Ahmed Efendi	Bahriye Kolağası	-	-
İngilizce Muallimi	Zeynelabidin Efendi	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Abdülsettar Efendi	Yüzbaşı	-	-
Lisan Muallimi	Abdülğani Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-
Arabî Muallimi	Reşid Efendi	-	-	-
Arabî Muallimi	Abdulah Efendi	-	-	-
Farisi Muallimi	Mehmed Emin Efendi	-	-	-
Kavaid Muallimi	Mehmed Asım Efendi	-	-	-
İmla Muallimi	Abdülrezzak Efendi	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	-	-	-	-
Talebe-i Mevcudu: 7				

(Maarif Salnamesi 1900: 1184)

H 1319 M/1901 Tarihli Maarif Salnamesi’nde Bağdat Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Bağdat Rüşdiye-i Askerisi					
Müdür	Ali Saib Efendi	Kolağası	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Ahmed Cemal Efendi	Kolağası	-	-	5
Coğrafya Muallimi	Abdülkadir Efendi	Kolağası	-	-	4
Lisan Muallimi	Hasan Nazım Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Resim Muallimi	Halid Nadir Bey	Mülazım-1 Sani	-	-	-
Arabi Muallimi	Abdülğani Efendi	-	-	-	-
Arabi Muallimi	Mehmed Reşid Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Abdullah Efendi	-	-	-	-
İmla-i Türki Muallimi	Mehmed Asım Efendi	-	-	-	5
Hüsn-i Hatt Muallimi	Abdülrezzak Efendi	-	-	-	5
Misafir Hoca	Abdülsettar Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-
Dahiliye Zabiti	Akif Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	-	-
Misafir Dahiliye Zabiti	Ahmed Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	-	5
Misafir Dahiliye Zabiti	Hasan Fevzi Efendi	Mülazım-1 Sani	-	-	-
Talebe-i Mevcude*					
Leyli: 97		Nehari: 584		Yekûn: 581	

(Maarif Salnamesi 1901: 471)

* Yukarıda verilen öğrenci mevcudunda bir yanlışlık yapılmıştır. Okula leyli (yatılı) devam eden öğrenci sayısı 97, nehari (gündüzlü) devam eden öğrenci sayısı ise 584’dür. Toplam öğrenci sayısı ise, 681 olması gerekirken yekûn hanesinde 581 olarak verilmiştir. Çizelgeyi düzenleyen memur muhtemelen toplama hatasından dolayı altı ile beşi karıştırmış, 681 yazması gerekirken 581 yazmıştır.

H 1321 M/1903 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Bağdat Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmanî	Mecidi
Bağdat Mekteb-i Rüşdiye Askerisi						
Müdür	Hamdi Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Tarih ve İmla Muallimi	Mehmed Asım Efendi	-	-	-	-	5
Arabî Muallimi	Reşid Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Mustafa Efendi	-	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Abdullah Efendi	-	-	-	-	5
Hüsn-i Hatt Muallimi	Abdülrezzak Efendi	-	-	-	-	-
Hendese ve Coğrafya Muallimi	Mehmed Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Resim Muallimi	Halid Nadir Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Fransızca Muallimi	Şakir Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Rıza Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Cemil Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Reşid Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Hesab Muallimi	-	-	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1903: 410)

XX BEYRUT ASKERİ RÜŞDİYESİ**H 1316 M/1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Beyrut Askeri Rüşdiyesi**

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Beyrut Mekteb-i Rüşdisi Askerisi					
Müdür	Ali Haydar Bey	Binbaşı	-	-	5
Dâhiliye Yüzbaşısı	Mehmed Hasib Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Ahmed Hamdi Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Mehmed Ali Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	5
Riyaziye Muallimi	Mehmed Selim Efendi	Kol -ağası	-	5	-
Lisan Muallimi	Abdurrahman Efendi	Bahriye Yüzbaşısı	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Mahmud Nazmi Ef.	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Resim Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahsen Efendi	Edirne Rüusu	-	-	-
Farisi Muallimi	Bekir Sıdkı Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Hafız Mehmed Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Arifi Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Hüsnü Efendi	-	-	-	-
Talebe-i Mevcude					
Leyli: 26		Nehari: 118		Yekun: 144	

(Maarif Salnamesi;1898:983)

H/1317, M/1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Beyrut Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Beyrut Mekteb-i Rüşdîsi Askerisi						
Müdür	Ali Haydar Bey	Binbaşı	-	-	-	5
Riyaziye Muallimi	Mehmed Selim Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	5
Resim Muallimi	İsmail Halid Efendi	Yüzbaşı	-	Tahlisiye ve Yunan	-	-
Dâhiliye Yüzbaşısı	Mehmed Hüseyin Ef.	Yüzbaşı	-	-	-	-
Lisan Muallimi	Abdurrahman Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Ahmed Hamdi Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Mehmed Ali Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Münhal	-	-	-	-	-
Coğrafya ve Hendese Muallimi	Münhal	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Abbas Efendi	Edirne Rüusu	-	-	-	-
İmla-i Türkî Muallimi	Arif Efendi	Salise	-	Yunan	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Hüsnü Bey	Rabia	-	-	-	-
Arabi Muallimi	Hacı Feyzi Efendi	-	-	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye Muallimi	Mehmed Emin Efendi	-	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Bekir Sıdkı Efendi	-	-	-	-	-
	Bekir Sıdkı Efendi	-	-	-	-	-
Talebe-i Mevcude: 165						

(Maarif Salnamesi 1899: 1083)

H 1318 M/1900 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Beyrut Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Beyrut Mekteb-i Rüşdîsi Askerisi						
Müdür	Ali Haydar Bey	Binbaşı	314	-	-	5
Riyaziye Muallimi	Mehmed Selim Efendi	Kolağası	318	-	-	5
Lisan Muallimi	Abdülrahman Efendi	Yüzbaşı	311	-	-	-
Resim Muallimi	Halid Efendi	Yüzbaşı	313	-	-	-
Dâhiliye Yüzbaşısı	Fahri Efendi	Yüzbaşı	313	Yunan ve Sinai	-	-
Coğrafya Muallimi	Ahmed Hamdi Efendi	Mülazım- Evvel	313	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Hasan Tahsin Efendi	Mülazım- Sani	313	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Nuh Efendi	Mülazım- Sani	312	-	-	-
Dâhiliye Mülazımı	Vasıf Efendi	Salise	312	-	-	-
İmla-i Türkî Muallimi	Arif Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Feyzi Efendi	Edirne Rüusu	-	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye Muallimi	Bekir Sıdkı Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Abbas Efendi	-	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Mehmed Emin Efendi	-	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Türkî Muallimi	Mehmed Hami Efendi	-	-	-	-	-
Talebe Mevcudu: 106						

(Maarif Salnamesi 1900: 1200, 1201)

H 1319 M/1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Beyrut Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Beyrut Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	Ali Haydar Bey	Yüzbaşı	314	-	-	5
Riyaziye Muallimi	Mehmed Saim Efendi	Kolağası	308	-	-	5
Lisan Muallimi	Abdulrahman Efendi	Yüzbaşı	311	-	-	-
Resim Muallimi	Halid Efendi	Yüzbaşı	313	Yunan ve Sinai	-	5
Dahiliye Yüzbaşısı	Fethi Efendi	Yüzbaşı	313	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Ahmed Hamdi Efendi	Mülazım-ı Evvel	313	-	-	-
Dahiliye Zabiti	Hasan Tahsin Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Dahiliye Mülazımı	Nuh Efendi	Mülazım-ı Sani	312	-	-	-
Dahiliye Mülazımı	Vefik Efendi	Mülazım-ı Sani	312	-	-	-
İmla Muallimi	Arif Efendi	Salise	-	-	-	-
Arabi Muallimi	Feyzi Efendi	-	-	-	-	4
Arabi Muallimi	Ahmed Abbas Efendi	Edirne Rüusu	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Bekir Sıdkı Efendi	-	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Mehmed Emin Efendi	-	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt ve Tarih-i İslam ve Türki Muallimi	Mehmed Subhi Efendi	-	-	-	-	-

(Maarif Salnamesi 1901: 1200, 1201)

H 1321 M/1903 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Beyrut Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Beyrut Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	Ali Haydar Bey	Binbaşı	-	-	-	5
Arabî Muallimi	Ahmed Abbas Efendi	Edirne Rüusu	-	-	-	-
Hesab ve Cebir Muallimi	Mehmed Saim Efendi	Kolağası	-	-	-	4
Lisan Muallimi	Abdulrahman Halid Ef	-	-	-	-	-
Resim Muallimi	Ömer Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Ahmed Hamdi Efendi	Yüzbaşı	-	Sinai ve Yunan	-	5
Coğrafya ve Hendese Muallimi	Vasıf Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dahiliye Zabiti	Rıza Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	5
Dahiliye Zabiti	Eşref Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Arabi Muallimi	Feyzi Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Kavaid-i Osmani Muallimi	Emin Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Bekir Sıdkı Efendi	-	-	-	-	-
İmla Muallimi	Beşir Efendi	-	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Subhi Efendi	-	-	-	-	-

Talebe Adedi: 81 Hademe Adedi: 7

(Maarif Salnamesi; 1903:422)

XXI HALEP ASKERİ RÜŞDİYESİ

H 1316 M/1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Halep Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Halep Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi					
Müdür	-	-	-	-	4
Dâhiliye Yüzbaşısı	Abdünnafi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Fransızca Muallimi	Mesrur Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Riyaziye Muallimi	-	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Ahmed Hamdi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Resim Muallimi	Şeyh Hüseyin Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Muhyiddin Efendi	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Mehmed Haşim Ef.	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Hulusi Efendi	-	-	-	-
Kavaid ve İlmihal	Mehmed Vahid Efendi	-	-	-	-
Mualimi	-	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Mehmed Ali Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	-	-	-	-	-
Talebe-i Mevcûde: 344					
Müslim: 279		Gayr-i Müslim: 65		Yekun: 344	

(Maarif Salnamesi;1898:1013)

H 1317 M/1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Halep Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Halep Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi					
Müdür	Kazım Efendi	Kolağası	-	-	-
Coğrafya ve Hendese Muallimi	Ahmed Hamdi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti ve Kitabet Muallimi	Behçet Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ahmed Mercan Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti ve İmla-i Türkî Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Abdülkadir Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Resim Hüsn-i Hatt ve Fransızca Muallimi	Hüsnü Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Şeyh Hüseyin Efendi	İzmir Paye-i Mücerredî	-	-	-
Arabî Muallimi	Muhyiddin Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Haşim Efendi	-	-	-	-
İmla ve İnşa Muallimi	İbrahim Bey	Rabia	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye Muallimi	Mustafa Efendi	-	-	-	-
Tarih ve Hüsn-i Hatt Türkî Muallimi	Mehmed Vahid Efendi	-	-	-	-
Talebe-i Mevcûde: 375 Hademe: 7					
Müslim: 375		Gayr-i Müslim: -		Yekun: 375	

(Maarif Salnamesi 1899: 1113)

H 1318 M/1900 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Haleb Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Haleb Mekteb-i Rüşdi-i Askerisi					
Mekteb Müdürü	Kazım Bey	Kolağası	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	? Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	İsmail Hakkı Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Abdulrahman Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	? Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Hamdi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Abdülkadir Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Resim Muallimi	Muhyiddin Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	? Efendi	Mevvaliden	-	-	-
Arabî Muallimi	Hüseyin? Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Haşim Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	İbrahim Bey	-	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye Muallimi	Mustafa Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Mehmed Efendi	-	-	-	-
Talebe Mevcudu : 38					

(Maarif Salnamesi 1900: 1252)

H/1319, M/1901 tarihli Maarif Salnamesi'nde Haleb Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Haleb Mekteb-i Rüşdi-i Askerisi						
Mekteb Müdürü	Kazım Bey	Kolağası	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Müslüm Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	İsmail Hakkı Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Abdulrahman Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Urfalı Hüseyin Efendi	İzmir Paye-i Mücerredî	-	-	-	-
Coğrafya ve Hendese Muallimi	Hamdi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Abdülkadir Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	4
Lisan Muallimi	Osman Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Resim Muallimi	-	-	-	-	-	-
Arabi Muallimi	Muhiddin Efendi	-	-	-	-	5
Farisi Muallimi	Haşim Efendi	-	-	-	-	-
İmla Muallimi	İbrahim Efendi	Rabia	-	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye Muallimi	Mustafa Efendi	-	-	-	-	-
Tarih ve Hüsn-i Hatt Muallimi	Mehmed Efendi	-	-	-	-	-
Talebe : 266 Hademe: 1						

(Maarif Salnamesi 1901: 534)

H/1321, M/1903 tarihli Maarif Salnamesi'nde Haleb Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Haleb Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	Abdi Efendi	Piyade Kolağası	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Hüseyin Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Muhiddin Efendi	-	-	-	-	-
Kitabet ve Kavaid-i	Samih Efendi	-	-	-	-	-
Osmaniye Muallimi						
Farisi Muallimi	Haşim Efendi	-	-	-	-	-
İmla Muallimi	Baha Efendi	-	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Cemil Efendi	Piyade Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	İsmail Hakkı Efendi	Piyade Mülazım-1 Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Abdulrahman Efendi	Piyade Mülazım-1 Evvel	-	-	-	-
Resim Muallimi	Salih Efendi	Piyade Mülazım-1 Evvel	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mustafa Zihni Efendi	Piyade Mülazım-1 Sani	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	İsmail Hakkı	Piyade Mülazım-1 Sani	-	-	-	-
Fransızca Muallimi	Necib Efendi	Piyade Mülazım-1 Sani	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	İsmail Neşet Efendi	-	-	-	-	-
Talebe Adedi: 227 Hademe Adedi: 7						

(Maarif Salnamesi 1903: 461)

XXII ŞAM-I ŞERİF ASKERİ RÜŞDİYESİ**H/1316, M/1898 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesi**

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Şam-ı Şerif Rüşdî-i Askerisi					
Müdür	Münhaldir	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mustafa Sabri Ef.	Kolağası	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Seraceddin Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	İsmail Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Fransızca Muallimi	İhsan Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mustafa Cemil Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Müslim Efendi	Mülazım-1 Evvel	-	-	-
Resim Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ali Efendi	Devriye Müderrisi	-	-	-
Arabî Muallimi	Abdurrahman Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Bahaeddin Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Abdullah Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Mehmed Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Hasan Efendi	-	-	-	-
1314 Sene-i Tedrisiyesi Zarfında Mevcud Talebe:					
Leyli: 104		Neharî: 481		Yekun: 585	

(Maarif Salnamesi 1898: 1085)

H/1317 M/1899 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Şam-ı Şerif Rüşd-i Askerisi					
Müdür	Nazmi Efendi	Kolağası	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mustafa Sabri Efendi	Kolağası	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Seraceddin Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Münhaledir	Yüzbaşı	-	-	-
Fransızca Muallimi	Ömer Lütfü Efendi	Suriye Tuzbaşısı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mustafa Cemil Efendi	Suriye Tuzbaşısı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	İbrahim Efendi	Suriye Tuzbaşısı	-	-	-
Resim Muallimi	Ekrem Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Ali Efendi	Devriye Müderrisi	-	-	-
Arabî Muallimi	Abdurrahman Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Bahaeddin Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Abdullah Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	Mehmed Efendi	-	-	-	-
Hüsn-ı Hat Muallimi	Hasan Efendi	-	-	-	-
1314 –1315 Sene-i Tedrisiyesi Zarfında Mevcud Talebe:					
Leyli: 104		Neharî: 481		Yekun: 585	

(Maarif Salnamesi 1898: 1134)

H/1319, M/1901 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Şam-ı Şerif Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Şam-ı Şerif Rüşd-i Askerisi					
Müdür	Nazmi Efendi	Kolağası	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Seraceddin Efendi	Kolağası	-	-	-
Lisan Muallimi	Ömer Lütfü Efendi	Kolağası	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ömer Hulusi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mustafa Cemil Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ali Cemil Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mehmed Ali Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Resim Muallimi	Ekrem Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Ali Efendi	İlmiyeden	-	-	-
Arabî Muallimi	Abdulrahman Efendi	İlmiyeden	-	-	-
Farisi Muallimi	Bahaeddin Efendi	İlmiyeden	-	-	-
Kavaid Muallimi	Abdullah Efendi	İlmiyeden	-	-	-
İmla Muallimi	Mehmed Efendi	İlmiyeden	-	-	-
Hüsn-ı Hat Muallimi	Hasan Efendi	-	-	-	-
Talebe-i Mevcudesi: 379					

(Maarif Salnamesi 1901: 648)

XXIII MANASTIR ASKERİ RÜŞDİYESİ

H/1316, M/1898 tarihli Maarif Salnamesi'nde Manastır Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Manastır Rüşd-i Askerisi					
Fransızca Muallimi	Receb Efendi	Yüzbaşı	-	-	5
Riyaziye Muallimi	Rifat Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mahmud Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Cemal Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Yahya Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Salih Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	İsmail Rahmi Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	İbrahim Efendi	-	-	-	-
Hüsn-ı Hat Muallimi	Malik Efendi	-	-	-	-
Talebe-i Mevcude					
Leyli: 165		Neharî: 400		Yekun: 565	

(Maarif Salnamesi 1898: 1189)

H/1317, M/1899 tarihli Maarif Salnamesi'nde Manastır Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Manastır Rüşdiye-i Askerisi					
Müdür	Tahir Efendi	Kolağası	-	-	-
Fransızca Muallimi	Receb Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mahmud Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Rifat Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mahmud Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ramiz Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Cemal Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Tahsin Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Yahya Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Hafız Talat Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	İsmail Rahmi Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	İbrahim Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Malik Efendi	-	-	-	-
Resim Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Salih Efendi	-	-	-	-
Talebe-i Mevcude					
Leyli: 165		Neharî: 500		Yekun: 565*	

(Maarif Salnamesi 1899: 1391)

* Yukarıda verilen öğrenci mevcudunda bir yanlışlık yapılmıştır. Okula leyli (yatılı) devam eden öğrenci sayısı 165, nehari (gündüzlü) devam eden öğrenci sayısı ise 500'dür. Toplam öğrenci sayısı ise 665 olması gerekirken yekûn hanesinde toplam rakam 565 olarak verilmiştir. Çizelgeyi düzenleyen memur muhtemelen toplama hatasından dolayı altı ile beşi karıştırmış, 665 yazması gerekirken 565 yazmıştır.

H/1318, M/1900 tarihli Maarif Salnamesi'nde Manastır Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	A	M
Manastır Rüşdiye-i Askerisi					
Müdür	Tahir Efendi	Kolağası	-	-	-
Fransızca Muallimi	Receb Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mahmud Efendi	Yüzbaşı	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Rifat Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Münhal	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ramiz Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Yusuf Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Tahsin Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-
Arabî Muallimi	Yahya Efendi	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Hafız Talat Efendi	-	-	-	-
Farisi Muallimi	İsmail Rahmi Efendi	-	-	-	-
İmla Muallimi	İbrahim Efendi	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Malik Efendi	-	-	-	-
Resim Muallimi	Münhaldir	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Salih Efendi	-	-	-	-
Talebe-i mevcude					
Leyli: 165		Neharî: 500		Yekun: 565**	

(Maarif Salnamesi 1900: 1063)

H/1321, M/1903 tarihli Maarif Salnamesi'nde Manastır Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmani	Mecidi
Manastır Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	Tahir Efendi	Kolağası	-	-	-	4
Arabî Muallimi	Salih Efendi	Müderis	-	-	-	-
Arabî Muallimi	İsmail Efendi	İlmiyeden	-	-	-	5
Farisi Muallimi	Hafız Talat Efendi	-	-	-	-	-
Kavaid Muallimi	Mahmud Salim Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Receb Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	5
Lisan Muallimi	Rifat Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Malik Efendi	-	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	İbrahim Efendi	-	-	Gümüş Girid	-	5
İmla Muallimi	Ahmed Rıza Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Resim Muallimi	Cemal Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ramiz Bey	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Kemal Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Coğrafya Muallimi	Ömer Cemal Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Kemal Efendi	Mülazım-ı Sani	-	-	-	-
Talebe Adedi: 524 Hademe Adedi: 6						

(Maarif Salnamesi 1901: 668)

** H 1317 / M1899 tarihli Maarif Salnamesi'ndeki öğrenci sayısının toplanmasındaki yanlışlık, 1318 H/M1900 tarihli Maarif Salnamesi'nde de tekrarlanmıştır.

XXIV SELANİK ASKERİ RÜŞDİYESİ

H/1316, M/1898 tarihli Maarif Salnamesi'nde Selanik Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Selanik Rüşd-i Askerisi						
Müdür	Mehmed Tevfik Ef	Kolağası	-	-	-	-
Coğrafya Hendese ve Tarih Muallimi	Mehmed Şakir Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mustafa Sabri Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Hamza Vasfî Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Lisan Muallimi	Mehmed Nakıyüddin Ef	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Mehmed Hüseyin Ef	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Resim Muallimi	Ahmed Ziya Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ömer Salim Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ömer Hulusi Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Esad Hamdi Efendi	-	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Mustafa Sadık Efendi	-	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Osman Tevfik Efendi	-	-	-	-	-
İmla-i Türkî Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	-	-	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye ve İlmihal Muallimi	İbrahim Cudi Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Hami Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Mehmed Naki Efendi	-	-	-	-	5
Talebe-i Mevcude: 260						

(Maarif Salnamesi 1898: 1063, 1064)

H/1317, M/1899 tarihli Maarif Salnamesi'nde Selanik Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Selanik Rüşd-i Askerisi						
Müdür	İbrahim Ethem Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Coğrafya, Hendese ve Tarih Muallimi	Mehmed Şakir Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mustafa Sabri Efendi	Yüzbaşı	-	İftihar	-	5
Dâhiliye Zabiti	Abdi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Lisan Muallimi	Mehmed Nakıyyüddin Ef.	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Esad Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Resim Muallimi	Ahmed Ziya Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Münhaldir	-	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ömer Hulusi Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Mustafa Sadık Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Osman Sadık Efendi	-	-	-	-	5
İmla-i Türkî Muallimi	Ahmed Nuri Efendi	-	-	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye ve İlmihal Muallimi	İbrahim Cudi Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Hilmi Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Mehmed Naki Efendi	-	-	-	-	-
Talebe-i Mevcudesi: 260						

(Maarif Salnamesi; 1899: 1212)

H/1318, M/1900 tarihli Maarif Salnamesi'nde Selanik Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Selanik Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	İbrahim Ethem Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Coğrafya, Hendese ve Tarih Muallimi	Mehmed Şakir Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mustafa Hayri Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Abdi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Lisan Muallimi	Mehmed Nakiyyüddin Ef.	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Esad Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Resim Muallimi	Ahmed Ziya Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	5
Dâhiliye Zabiti	Münhaldir	-	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ömer Hulusi Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Mustafa Sadık Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Mehmed Naci Efendi	-	-	-	-	5
İmla-i Türkî Muallimi	Mehmed Nuri Efendi	-	-	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye ve İlmihal Muallimi	İbrahim Cudi Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Hilmi Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Mehmed Naki Efendi	-	-	-	-	-
Talebe Mevcudu: 260						

(Maarif Salnamesi 1900: 1354, 1355)

H/1319, M/1901 tarihli Maarif Salnamesi'nde Selanik Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	A	M
Selanik Askeri Rüşdiyesi						
Müdür	İbrahim Ethem Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Coğrafya Hendese ve Tarih Muallimi	Mehmed Şakir Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mustafa Hayri Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Abdi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Lisan Muallimi	Mehmed Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Esad Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Resim Muallimi	Ahmed Ziya Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	-	-	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ömer Hulusi Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Mustafa Sadık Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Hakkı Efendi	-	-	-	-	-
İmla-i Türkî Muallimi	Mehmed Nuri Efendi	-	-	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye ve İlmihal Muallimi	İbrahim Cudi Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Ahmed Hamdi Efendi	-	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Mehmed Naki Efendi	-	-	-	-	-
Talebe Mevcudu: 257						

(Maarif Salnamesi 1901: 628)

H/1321 M/1903 Tarihli Maarif Salnamesi'nde Selanik Askeri Rüşdiyesi

Memuriyet	Esami	Rütbe	Tarihi	Madalya	Osmanî	Mecidi
Selanik Mekteb-i Rüşdî-i Askerisi						
Müdür	İbrahim Ethem Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Riyaziye Muallimi	Mustafa Efendi	Kolağası	-	-	-	-
Coğrafya Hendese ve Tarih Muallimi	Mehmed Şakir Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Abdi Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Lisan Muallimi	Naki Efendi	Yüzbaşı	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Esad Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Resim Muallimi	Ahmed Ziya Efendi	Mülazım-ı Evvel	-	-	-	-
Dâhiliye Zabiti	Ömer Hulusi Efendi	Mülazım- Sani	-	-	-	-
Farisi Muallimi	Mustafa Efendi	Mülazım- Sani	-	-	-	-
Hüsn-i Hatt Muallimi	Hakkı Efendi	Mülazım- Sani	-	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye ve İlmihal Muallimi	İbrahim Cudi Efendi	Mülazım- Sani	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Hamdi Efendi	Mülazım- Sani	-	-	-	-
Arabî Muallimi	Naki Efendi	Mülazım- Sani	-	-	-	-
Türkî-i İmla Muallimi	Nuri Efendi	Mülazım- Sani	-	-	-	-
Talebe-i Mevcude: 253 Hademe Adedi: 2						

(Maarif Salnamesi 1903: 521)

EK III**BELGE NO: 1****Yıldız Saray-ı Hümayunu****Baş- kitabet Dairesi****90**

Ma'ruz -ı çaker-i kemineleridir ki

Dersaadet'de üç-dört Mekteb-i İdadiye ittihaz olunacaktır.

İdadiye mekteblerinin müddet-i tahsiliyesi üç sene olacaktır.

İşbu idadiyelere kabul olunacaklar Mekatib-i Rüşdiyenin üçüncü sene derslerini ikmal ve tahsil etmiş şakirdandan olacaktır.

Mekatib-i Rüşdiye'nin müddet-i tahsiliyesi kemâ fi's-sâbık dört sene olup ders cetvelleri münasibi vecihle tadil ve ıslah edilecektir. 9 Receb 90 Pazartesi.

Mekâtib-i İdadiye'nin Umûm Dersleri

Kavaid-i Osmaniye (mevcud)

Arabi (... muntazam surette okutturulacaktır)

Farisî (Bu dahi)

Kırâat ve kitâbet-i Türkiye

Tarih-i Umumî ve Osmanî (Tarih-i Umûmî Coğrafyasıyla beraber)

Mükemmel Hesab

Cebir Ala

Coğrafya-ı Umûmî ve Osmanî (Riyazi yani Kozmoğrafya Politik Tabii)

Kabil olan mahallerde Cimnastik

Mükemmel Hendese

Müsellesât-ı müsteviye

Resim ve Tarama

Fransızca

Almanca

İngilizce

İdadiyenin Birinci Senesi

Hesab ve Muamelat ve Usul Defteri

Cebr-i Adi

Mantık (Yeniden tertib olunacak kitap okutturulacaktır)

Tarih-i Umûmî

Lisan-ı Ecnebi

Resim

Tarama

Ecnebi Lisanı üzere hüsn-i hatt

Cimnastik

İnşâ-yı Türkî

İlm-i Belâğat (Tertib olunacak kitap okutturulacaktır)

İkinci Sene

Cebr-i Ala

Tarih-i Umûmî

Hendese-i Sathîye

Lisan-ı Ecnebi

Resim ve Tarama

İnşâ-yı Türkî

İlm-i Belâğat (Tertib olunacak kitap okutturulacaktır)

Jimnastik

Lisan-ı Ecnebî İmlâsı

Üçüncü Sene

Müsellesât-ı Müsteviye

Kozmoğrafya

Hendese-i Mücesseme

Lisan-ı Ecnebi

Resim ve Tarama

Cimnastik

İnşâ-yı Türkî

Mebânî-i Ulûm-ı Tabia

Lisan-ı Ecnebî İmlâsı

Hıfz-ı Sıhha

Rüşdiyenin Birinci Sene Cedveli

Dürr-i Yekta

Kavaid-i Türkiye

Türkçe Muhâdarât

İmla Ameliyatı

Tadad ve Terkîm ve Cem ve Tarh

Sülüs ve Rika

İkinci Sene

Arabî Sarf ve Avâmil

Hesab

Kavâid-i Farisî

Nasihatü'l-Hukemâ

Coğrafya-yı Umûmî

Türkçe Muhâdarât ve İmla Ameliyatı

Rika

Resim

Üçüncü Sene

İzhar ve Muhâdarât-ı Arabiye

Kavâid-i Osmaniye ve İmlâ Ameliyâtı

Gülistan

Coğrafya-yı Umûmî ve Osmani

Hesab ikmal olunacak

Resim ve Tarama

Rika

Tarih ve İntişar-ı İslam

Dördüncü Sene

Nev tertib Mantık (Yeniden tertib olunacak kitap okutturulacak)

Usul Defteri

Mebâdî-i Hendese ve Misâha

İnşa

İlm-i Belâgat

Mebâdî-i Ulûm-ı Tabîiyye

Tarih-i Umûmî

Bakiyye-i Gülistan

Resim ve Tarama

Hutût-ı Muhtelif

BELGE NO: 2

Van vilayeti patrik vekâletinden Dersaadet’de Ermeni Patrikliğine mevrûd telgrafnâme sûretidir.

Mekâtib ve manastırlarımızda yine icrâ-yı taharriyât olmakla beraber lehlerinde tanzim olunan mazbatanın nüfus ve tehdidâtın milletimizin cühelâsına temhîr ettirilmesinden ve taraf-ı diğerdan islâm fırkalarının yekdiğeri aleyhinde teşeddüd eden muhâsemâtdan asayiş-i umumiye ve emniyetimiz münselibdir tarifi nâ-kabil bir hal-i buhrandayız adalet-i padişahiye ve lutf ve muavenet-i seria semûhilerinize milletçe aşırı ihtiyacımız vardır.

20 Mart 1305.

2

Babıali

Daire-i Sadaret

Amedi-i Divan-ı Hümâyun

Ermeni mekteblerinde Ermeni tarihi yerine tarih-i Osmanî okutturulması işar-ı senaverî üzerine Maarif Nezaret-i Celilesinden Ermeni patrikliğine bâ-tezkire bildirilmiş ise de bu suret Ermeni milletini hükümet-i seniyyeden tebride bais olacağından dolayı tezkire-i mezkûre meclisde okuttu rulmamış olduğu ve eğer esasa dokunulmayarak okunan tarih kitapları içinde fikarât-ı muzır bulundurulmasın denilmiş olsa olbâbda verilecek emri derhal kabul ile icrâyâ ikdâm edeceğini patrik efendinin bir zata ifade eylemiş idiği mesmû-ı âlî olarak bu bâbda olan malumat ve mutâlâa-i senâverînin arz-ı atabe-i ulyâ kılınması şeref-sâdır olan irade-i seniyye-i hazret-i padişahi iktizâ-yı âlisinden bulunduğunu mübeyyin 22 Receb sene 306 tarihli tezkire-i hususiye-i devletleri mutalaa olundu. Ermeni tarihine müteallik bazı malumatı havi maarifin ruhsatıyla tab edilip lede’t-tetkik münderecâtı muzır olduğu anlaşılan risalenin tabıyla Ermeni mekteblerinde tedrisine müsaade edilmesi Ermeni etfâlinin teşviş-i ezhânını mucib olacağına dair matbuat idaresinin ifadesinden bahisle bazı ifadatı havi Dahiliye Nezaret-i Celilesinin tezkiresi üzerine mezkur Ermeni tarihine müteallik denilen malumat ne vecihledir. Ve bunun Ermeni mekteblerinde okunması muzır mıdır ve muzır olduğu halde tabına ruhsat verilmesi sebebi nedir buraları Maarif Nezareti’nden sorulduğundan alınan cevabda mekteb ve kilise tarihlerinin yekdiğerine merbutiyetinden ve adem-i mazarratından bahisle tabına ruhsat itası Ermeni Patrikliği’nden iltimas olunmasına mebnî tarih-i mezkurun bazı yerleri tadil olunduktan sonra ruhsat verildiği gösterilmiş ve çocukların mektebdan çıktıkdan sonra her istedikleri kitabı okumalarına bir şey denilemezse de bu misüllü hususu tarihlerin mekteblerde tedrisi halinde maksad-ı aslı olan terbiyelerini

başka yola sevk ile esna-yı taliminde hocalar tarafından ezhân-ı efale bir takım efkar-ı muzırır ilkâ edilmesi dahi melhuz olduğu cihetle Ermeni mekteblerinde çocukların efkarını tehyic edecek böyle kitaplar okutturulmayıp bizim mekteblerde okunan tarih-i Osmani'nin tedrisi ve böyle resâil-i muzırır kıraat ve talim olunmaması için mekatibin daima teftiş ettirilmesi nezaret-i müşârün-ileyhâya işar olunmuşdu. Nezaretce vasâyâ-yı mezkure üzerine Ermeni mekteblerinin ders programları tadil olunacağı yerde bu maddenin tezkire-i resmiye ile patrikhâneye tebliğ olunması itiraz-ı vâkıa sebep olmuş ve teba-i Devlet-i Aliyye'nin talim ve terbiye zımında iktiza eden usul ve kaideyi ittihâzda Saltanat-ı seniyyenin hakk ve salahiyeti derkar olup vesâyâ-yı mezkurenin esası Ermeni çocuklarının efkarını bozacak resâil-i muzırırın men-i tedrisinden ibaret olduğu cihetle nezaret-i müşârün-ileyhânın cevap ahzinde beyan olunduğu üzere bu maddenin millet-i merkume beyninde su-i tesiri mucib olacağına dair Ermeni patrikliğinin işar-ı şayan-ı kabul görülememiş olmakla buralarının suret-i münâsebede patrikliğe tefhimi hususunun nezaret-i müşârün-ileyhâya tebliği münasib görünmüş ise de ol bâbda her ne vecihle emr u ferman buyurulur ise mantûk-ı münîfi infaz olunur efendim.

Gurre Şaban sene 306 / 21 Mart sene 305

Sadrazam

Kamili

Esâbi arâ-yı tazim olan işbu tezkire-i aliyye-i Sadaret-penahileri manzûr-ı ali olmuş ve bu babda patrikliğe lazım gelen tebliğât ve tefhimâtın taraf-ı âlî-i vekâlet-penahilerinden icrâsı ve Van patrik vekaletinden Dersaadet Ermeni patrikliğine vârid olup manzur-ı âlî buyurulan telgrafnâme suretinin dahi taraf-ı fehimânelerine irsali hususuna irade-i seniyye-i hazret-i padişahi şeref-sudur buyurularak mezkur telgrafname sureti leffen savb-ı sami-i vekalet-penahilerine irsal kılınmakla ol babda emr u ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

13 Ramazan 306 / 1 Mayıs 3/5.

Serkatib-i Hazret-i Şehriyari Süreyya

BELGE NO: 3**1**

Fenn-i mimariye aşına adamlar yetiştirilerek Avrupa mimarlarına müracaatdan istiğna hasıl olmak için “Fenn-i Mimari Mektebi” namıyla Galata civarında nehari bir mekteb-i hususi tesisi arzusunda olduğundan bahisle mekteb-i mezbure devam edecek şakirdana merbut program mucebince kable’z-zuhr iki saat müddet funûn-ı lazimenin bir kısmı Türkçe ve bir kısmı Fransızca olarak tedris ve ders zamanlarından sonra bir mimar maiyyetinde biraz ameliyat gösterilmek ve dört senede ikmal-i tahsil ettirilmek ve ilerde tevsiine lüzum görüldüğü halde başkaca mezuniyet istihsal olunmak üzere mekteb-i mezburun küşadına ruhsat itası istidasını havi Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne muallimlerinden Ağob Boyacıyan Efendi tarafından verilen arzuhal merbutâtıyla Meclis-i Maarif’e lede’l-havale her ne kadar usul-i mimari kısmen Sanayi-i Nefise Mektebi’nde gösterilmekde ise de saye-i maarif-vâye-i hazret-i padişahide bunca müessesât-ı nafia meyanında bir de müstekillen fenn-i mimari mektebinin küşadı faideden hali olmadığına ve müesssislik iddiasında bulunan mumâ-ileyh Boyacıyan Ağob Efendi ise Sultanî ve Turuk ve Meabir mekteblerinden mezun olmakla beraber hayli vakitden beri muallimliklerde müstahdem olması cihetle iktidar ve ahvalce mücerreb bulunduğuna binaen istidası vecihle mekteb-i mezkurun küşadına mezuniyet itası hususunun huzur-ı sami-i hidiv-i efhamilerinden arz ve istizânı lüzumu ifade ve mezkur program ile muma-ileyhden meclisce alınan tercüme-i hal varakası melfufen takdim olunmuş ve mekteb-i mezburun ber muceb-i istida küşadı rehin-i tensib ve müsaade-i âlî olduğu vecihle fenn-i mimarinin memâlik-i mahrusa-i şâhânede terakkiyâtını müstelzim olup bu da muhassenât asrına cenab-ı tacdari cümlesinden olacağı derkar bulunmuş ise de ol babda emr u ferman hazret-i veliyyü’l-emrindir.

11 Cumadelula sene 312 ve 29 Teşrin-i Evvel 310.

Maarif Nazırı Zühdü

2**“Mekteb-i Fenn-i Mimarinin” Nizamnamesi:**

- 1- Şimdilik mektebin birinci senesi teşkil olunacaktır. Binaenaleyh ancak dört sene sonra şehadetnameli efendi hurûc edebilecektir.
- 2- Mektebe kayd olunmağı arzu eden şakirdan lâ-ekall onbeş yaşını ikmal etmiş bulunacaktır.
- 3- Her bir şakirdin mekteb idaresine karşı bir velisi bulunacaktır.
- 4- Her bir şakird mektebe gidebilmek için Türkçe tekellüme muktedir olmak lazım gelebileceği gibi biraz kavâid-i Osmaniye bilmesi ve birraz da okuyup yazması ve Fransızca için dahi okuyup yazmakla beraber fiilleri dahi öğrenmiş olması şarttır.

5- Birinci ve ikinci senelerde dersler Lisân-ı Türki üzere ve üçüncü ve dördüncü senelerde lisan-ı Fransevi üzere okunacaktır.

6- Birinci ders vakt-i zuhrdan dört saat evvel başlayıp birn saat imtidâd edecek badehu bir çeyrek teneffüsden sonra ikinci derse başlanılacaktır. Bu ders dahi bir saat devam ettikten sonra talebe mektebden çıkacaklardır.

7- Ameliyat-ı mimariye için her bir şakirdin bir mimar maiyyetinde çalışması tavsiye olunacaktır.

8- Her bir şakirdin ameliyat-ı mimariye görmüş olduğuna dair dört sene mimar maiyyetinde çalışmış olduğunu isbat için ahaliye karşı tasdikname ibraz etmeğe mecbur olduğu şهادetnamede zikr olunacaktır.

9- Sene nihayetinde vukubulacak imtihanlarda her dersden kazanılan numaranın nısfına o sene zarfında aynı dersden alınan numaraların vasatîsinin nısfı ilave olundukda lâ-ekall altıya balığ olursa bir şakird sınıf geçebilecektir.

10- Notlar sıfırdan ona kadardır.

11-Mektebin tatili Temmuz ve Ağustos aylarındadır.

12- Senevî ücret altı liradır ve üç taksitle peşinen tediye olunur. Bir şakird mektebi terk edecek olursa bade'l-hesab son taksitden iadesi lazım gelen meblağ iade olunacak.

13- Müdür sene nihayetlerinde imtihan vakitlerini Maarif Nezaret-i Celilesine arz edip mümeyyizler taleb edecektir.

14- Maarif Nezaret-i Celilesi imtihanın mümeyyiz izam buyuracak ve mektebin şهادetnâmelerini tasdik buyuracaktır.

15- Mektebin hangi sokakda bulunacağı Maarif Nezaret-i Celilesine arz olunacaktır.

16- Mektebde atideki fûnûn tedris olunacaktır:

Türkçe

Fransızca

Hesab

Cebir

Hendese

Müsellesat

Hendese-i Hilye

Hesab-ı Temâmî ve Tefâdüli

Makine

Metanet-i Ebniye

Hendese-i Resmiye ve Tatbikatı

Tersimât-ı Riyaziye

Usûl-i Mimariye

Hikmet

Kimya

Tabakatü'l-Arz

Resm-i Taklidî

3

Atufetli Efendim Hazretleri

Fenn-i mimariye aşına adamlar yetiştirilerek Avrupa mimarlarına müracaatdan istiğna hasıl olmak için devam edecek şakirdana melfûf program mucebince kable'z-zuhr iki saat müddet funûn-ı lazimenin bir kısmı Türkce ve kısmı Fransızca olarak tedris ile ders zamanlarından sonra bir mimar maiyyetinde biraz ameliyat gösterilmek ve dört senede ikmal-i tahsil ettirilmek ve ilerde tevsiine lüzum görüldüğü halde başkaca mezuniyet istihsal olunmak üzere fenn-i mimari mektebi namıyla Galata civarında nehârî bir mekteb-i hususi tesis ve küşadına ruhsat itası Mekteb-i Mülkiye-i Şahane muallimlerinden Agob Boyacıyan Efendi tarafından istida olunmuş ve muma-ileyh mücerrebü'l-ahvâl olup mekteb-i mezkurun küşadı mucib-i muhassenât olacağına dair Maarif Nezaret-i Celilesi'nin tezkiresi melfuflarıyla arz ve takdim kılınmış olmakla ol babda her ne vecihle irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahi şeref-sunûh ve sudur buyurulur ise mantuk-ı münifi infaz edileceği beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim.

5 Cumadelahire 312 / 22 Teşrin-i Sani 310.

Sadrazam ve Yaver-i ekrem Cevad

Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki

Reside-i dest-i tazim olup melfufatıyla manzur-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i samiye-i Sadaret-penâhîleri üzerine mucebince irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahi şeref-müteallik buyurulmuş olmakla ol bâbda emr u ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

8 Cumadelâhire 312 / 25 Teşrin-i Sani 310

Serkatib-i Hazret-i Şehriyârî Tahsin.

Nezaret-i Maarif-i Umumiye
Sicill-i Ahval Şubesi

Devlet-i Aliyye'nin Sunûf-ı Memurin ve Ketebe ve Müstahdemîn-i Sairesine mahsus tercüme-i hal varakasıdır.

SUAL	CEVAP
Sahib-i tercümenin kendisiyle pederinin ismi ve mahlas ve şöhreti ve lakabı ve gerek kendisi ve gerek pederi ismiyle mi mahlasıyla mı veya hem ismi ve hem de mahlasıyla mı veyahut şöhretiyle mi yad olunduğu ve kendisi ve babası bey midir efendi midir ağa mıdır paşa mıdır ve babası memuründen ise son memuriyet ve rütbesi ve değil ise hangi sınıfdandır ve nerelidir ve bir ber-hayat mıdır değil midir ve millet ve tabiiyeti nedir ve ebeveyni cihetinden maruf bir sülaleye mensub mudur?	Ermeni milletinin esdikâ-yı bendegan hazret-i şehriyârîden ve teba-i Devlet-i Aliyye'den bendeleri Ağob Veled Nişan Boyacıyan mahlasını hâiz olup mine'l-kadim mahlas-ı mezkur familyamız azasına intikal etmiştir. Pederim Nişan Efendi Boyacıyan Eğin'de tevellüd edip Tekfurdağı'nda ticaretle meşgul oldukdan sonra bilahere İstanbul'da 1303 sene-i maliyesinde vefat etmiştir.
Mahall ve tarih-i vilâdeti: Sene-i hicriye ve ana musadif sene-i maliyenin mümkün mertebe şuhûr ve eyyâmı tasrih olunarak gösterilmelidir.	Kulları 1270 sene-i maliyesinin Temmuz 3 tarihinde Tekfurdağı'nda tevellüd etmişim
Hangi memleket ve mekteplerde hangi ilm ve fenn ve sanat ve lisanları ve ne dereceye kadar tahsil eylediği ve şehadetname ve tasdikname ve icazetname alıp almadığı ve hangi lisanlarla kitabet veyahut yalnız tekellüm ettiği beyan olunmalıdır ancak tekellüm ve kitabetiyle meluf ve maruf olmadığı lisanların usul ve luğatını adi bilmekle o lisanlarla tekellüm ve kitabet ederim denilmeyip okudum aşınayım o lisanları tekellüm ve kitabetle meluf ve maruf ise tekellüm ve kitabet ederim denilmelidir ve kütüb ve resâilden bâ-ruhsat-ı resmiye tab ve neşr olunmuş bir eser ve telifi var ise neye dair olduğu ve hangi tarihte ve nerede tab ve neşr olunduğu ve ihtirâât-ı fenniye ve sanayie ve saireye dair bâ-berât-ı âlî bir imtiyazı haiz olduğu halde hangi fenn ve sanata dair hangi şeyi ve nerede ve hangi tarihte ihtira etmiştir ve bir memuriyete dair intihâbnâmesi var ise hangi mahalden verilmiştir ve hangi memuriyete dair ve o memuriyetin kaçınıcı sınıfındandır ve tarih ve numarası nedir gösterilmelidir.	Ulûm-ı ibtidaiye ve rüşdiyeyi Tekfurdağı Ermeni Mektebi'nde tahsil ettikten sonra müceddeden küşad buyurulan mekteb-i feyz mükteseb-i Sultânî'ye kayd olunarak beş sene tahsilden sonra 1289 tarihinde lisan-ı Fransevi ve Funûn kısmından şehâdetnâme istihsâline muvaffak olarak ertesi senesi yani 1290 tarihinde Mekteb-i Sultânî'de tesisi buyurulan Turuk ve Meabir Mektebi'ne şakird sıfatıyla devam ederek üç sene sonra yani 1293 tarihinde mühendislik şehâdetnâmesini dahi ahz etmeğe muvaffak olmuşum. Gerek lisan-ı Osmânî gerek lisan-ı Fransevî ve gerek Ermenice tekellüm ve kitabetine muktedir olup Ermenice olarak 1304 tarihinde hesab amelî ve nazarî isminde bir kitap telif edip Maarif Nezaret-i Celilesi'nin ruhsat-ı mahsusasıyla tab ettirmişim.
Hizmet-i devlete hangi tarihte ve kaç yaşında nerede ve muvazzafan mı veyahud mülazemetle mi dahil olmuşdur ve andan sonra sırasıyla maaşlı ve maaşsız gerek daimi ve muvakkat ve gerek asâlet ve vekalet	Yirmi yaşında iken 1 Teşrin-i Evvel 1290 tarihinde Mekteb-i Sultani'de dörtüüz elli kuruş maaşla muallim-i dahilî olarak hizmet-i devlete dahil oldum ve altı sene sonra 1 Temmuz 296 tarihinde istifa

veya ilave-i memuriyet suretleriyle memuriyetlere geçmişdir ve her birinden ne kadar maaş veya maaşa mukabil veyahut fevkalade harcira ve yevmiye ve ücret-i maktûa ve gayr-i maktua ve aidat-ı saire almışdır ve muayyenâtınca daimi ve muvakkat ne kadar zamayim ve tenzilât vuku bulmuştur ve her bir hizmet ve memuriyetde hangi tarihte işine mübâşeret etmiş ve maaşını istifaya başlamış ve hangi tarihte iş başından ayrılıp hangi tarihe kadar ve ne mikdar maaş almışdır ve kezaik sırasıyla hangi rütbe ve lisanlara ve ne sebeblerle nail olmuştur ve hizmet-i devlete duhulünden tercüme-i hâlini tanzim eylediği tarihe kadar bazan açıkda kalmışımıdır ve müddet-i mazuliyeti ne kadar imtidâd etmiş ve o müddetde mazuliyet maaşı almışımıdır almış ise mikdarı nedir ve ecnebi nişanını hâmil olanlar nerede ve ne sebeble hangi devletin hangi nişanını almışdır ve bunun kabul ve taliki hakkında hangi tarihte irâde-i seniyye-i hazret-i padişahi şeref-müteallik buyurulmuştur ve hizmet-i devletde bulunmadığı esnada hidemât-ı hususiyede bulunmuş ise nerede ve kimin hizmetinde ve ne kadar müddet bulunmuştur ve andan ne sebeble ayrılmışdır ve hidemât-ı hususiyede bulunmamış ise o müddeti hangi mahalde imrâr eylemiştir buraları sene-i hicriye ve ana musadif sene-i maliye tarihlerinin mümkün mertebe şuhûr ve eyyâmı tasrihiyle tahrir olunmalıdır şayed sahib-i tercümenin işbu tarihler tamamıyla mazbutu değil ise takrîben filan senenin filan ayının evâil veya evâsıt veya evâhirinde ibaresiyle iktifa kılınır ve bunlara dair yedinde evrâk-ı müsbite-i resmiye olup olmadığı ve var ise neden ibaret idiği tasrih olunmalıdır.	ederek Nafia Nezaret-i Celilesi'nin evâmiri üzere binbeşyüz kuruş maaşla Karahisar-ı Şarki'ye mühendis nasb olundum ise de şehir-i mezkurun ab ve havasıyla imtizâcım gayr-i kâbil olduğundan orada beş ay icrâ-yı memuriyet ettikten sonra istifaya mecbur olup İstanbul'a avdet ettiğimde tüccardan Aslanyan Artin Efendi maiyyetinde bir sene bulunduktan sonra 14 Kanun-ı Evvel 297 tarihinde Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de dört yüz kuruş maaşla hesap muallimliğine bi't-tayin 10 Eylül 299 tarihinde maaş-ı mahsus ve dört yüz ve 15 Teşrin-i Evvel 299 tarihinde iki yüz kuruş zam vukubulmuş ve 10 Eylül 299 tarihinde ilave olarak bin iki yüz kuruş maaşla ser mubassır tayin edilip 1 Teşrin-i Sani 99 tarihinde ser mubassırlıktan istifa etmiş ve 1 Teşrin-i Evvel 300 tarihinde birinci sene üçüncü şubedeki hesap dersimi terk ettiğimden dolayı maaş-ı muhassasım sekiz yüz kuruşa tenzil eylemiş ve 10 Kanun-ı Evvel 301 tarihinde sekiz yüz kuruş maaşla başkaca olarak Fransızca muallimliğine tayin olunmuş ve 1 Mart 303 tarihinde uhde-i âcizânemde bulunan hesap dersimin maaş-ı muhassas olan sekiz yüz kuruşla Mekteb-i İdadi'ye nakl edilerek el-yevm Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de sekiz yüz kuruş maaşla Fransızca dersi için Dersaadet Mekteb-i İdadisi'nde beş yüz kuruş maaşla Cebirden muallim bulunuyorum ve yine Dersaadet Mekteb-i İdadisi'nde Divaris Efendi'ye Fransızca dersi için dört yüz elli kuruş maaşla vekalet etmekteyim. 18 Receb 303 tarihinde dahi uhde-i âcizâneme rütbe-i sâlise tevcih buyurmuştur.
Hizmet-i devlete duhulünden varakası tarihine kadar arada infisali vuku bulmuş ise esbâb-ı hakikiyyesi ve bir zan ve şüphe ve şikayet üzerine işden el çektirilmiş ise ne sebebe mebni ve ne tarihte el çektirilmişdir ve neticesi ne olmuştur ve tekrar işine mübâşeret edenler ne müddet sonra ve ne tarihinde memuriyetine ircâ edilmiştir ve aradaki eyyâm	Hizmet-i devlete duhulünden bu ana kadar arada infisâlim vuku bulmamıştır.

maaşı nasıl tesviye olunmuştur ve taht-ı muhakemeye alınmış ise töhmet veya beratından ne hükme netice vermiştir ve ceza görmüş müdür ve yedinde beraet-i zimmet evrakı var mıdır? İHTAR: Tercüme-i hal varakaları baladaki suallere nazaran tanzim ve cevap hanelerine terkim olunduktan sonra zirine üç kuruşluk bir pul yapıştırılıp tanzim olduğu sene ve ay ve günün hicrî ve mâlî tarihleri ve hangi mahalde yazıldığıнын ve müstahdem bulunduğu esnada ise memuriyet-ı hazırası ve mazul ise son memuriyeti tasrihiyle imzası vaz olunduktan sonra mühr-i zatî ile temhir olunur ve vukûat-ı mezkûrenin muahharen tashihi istidâsına ve istilamlarla izâa-i vakte ve sahiblerinin dahi intizârlarına hacet kalmamak için kemal-i dikkat ve ihtimam ile mümkün ise kendi hatt-ı destiyle yazılması ve zahr-ı varakada envaı tadad olunan evrak-ı müsbitenin musaddak suretlerinin veyahut yine iade olunmak üzere asıllarının işbu varakaya rabt olunması lazım gelir.	
Mûlahazat	

BELGE NO: 4**YILDIZ Saray-ı Hümayünü****Baş- kitabet Dairesi****1900**

Ma'ruz –ı çaker-i kemineleridir ki

Hareket-i arzdan hasar dide olub ba- irade-i seniyye maiyet-i seniyye-i mülükane erkan-ı harbiye feriki Şakir Paşa hazretlerinin taht-ı nezaretinde teşkil buyurulmuş olan heyet-i fenniyetarafından bu kere dahi keşifleri icra ve evrak-ı keşfiyyesi inşaat dairesine ita kılınmış olan ebniyye-i askeriyeden Üsküdar'da kain Büyük Karakolahane ile Kuleli'de kain Mekteb-i İdadi-i Şahanenin ve Beylerbeyi Hastanesi'nin ve Baytar ve Fatih ve Kocamustafapaşa Rüşdiyye-i Askeriyeleriyle Rami Kışla-i Hümayün'nun tamirat-ı mukteziyelerinin icrası zimmında cem'an yedi yüz seksen iki bin üç yüz kırk gurusun emsali misillü tertibat-ı fevkalededen Daire-i Askeriye'ye itası arz ve istizan-ı ser-askeri üzerine şeref-sadır olan irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahi iktiza-yı aliyyesinden bulunmuş olmağla ol-babda emr-i fermen veliyül-emrindir. Fi 1 Rebiyül-evvel sene 312 fi 21 Ağustos sene 310

Ser- katib Hazret-i Şehr-yari

bende

Süreyya

BELGE NO: 5**Harbiye Nezareti****Leâzım-ı Umumiye Dairesi****Dördüncü Şubesi****347****1****Dahiliye Nezareti Celilesine**

Devletlû efendim hazretleri

Beşiktaş Rüşdiye-i Askeriyesi için istikrâ idilmiş olup üç haneden ibaret bulunan binaya şehri on buçuk Lirayı Osmanî bedel icâr verildiği hâlde binâyı mezkûrun ne hıfz-üs-sıhhaya muvâfık bir ciheti ne de mekteb ittihaz edilmeğe bir liyâkat ve kâbiliyeti olmaması hasebiyle o semtde zikr olunan bedel-i icâr ile münasib bir bina taharri idilmiş ise de buldırılamamış ve mekteb ittihazına lâıyk bir mahallin mevcudiyeti ezher cihet lâzım ve muktezi bulunmuş olduğına ve Çırağan sarayı karşısında kâin ve cihet-i askeriyye aid olup cevâmet ve ihtişamı merteb-i kafiyyede olduğu hâlde on beş neferden mürekkeb bir Jandarma müfrezesi tarafından işgal idilmekte olan ve cüz'i bir masrafla tadilat-ı mukteziyyesi kâbil bulunan binanın mektebe pek elverişli bulunduğına mebni hem bedel-i icardan tasarruf husûlüne bâdî hem şakirdanın muhâfaza-ı sıhhatleriyel istirahatlerini müdi olmak üzere binâ-yı mezkûrun mekteb için terk ve itâsı lüzüm-ı Terbiye ve Tedrisat- Askeriyye Müfettiş-i Umumiliğinden vârid olan tezkirede işâr olunmuş ve suret-i işan muvâfık görünmüş olmağa biâ-yı mezkûrun tahliyesi emrinde nezaret-i celilerince icâbının icrâsının ve neticensin tasaf-ı âcizîye inbâsı husuna himem-i celile-i nezâret- penahileri şâyân buyurulmak bâbında emr-ü fermen hazret-i men-leh-ül-emrindir. Fi 14 Şaban sene 329 ve fi 28 Temmuz sene 327

Harbiye Nazırı nâmına

Müsteşar

16-122 Beyoğlu Polis Müdüriyeti Behiyyesine fi

2 Ağustos sene 327

2

Mazrûfen Polis Mûdîr-i Umumiyesi'ne

Fi 2 Ağustos sene 327

Mezkûr binaların bir kısmı Jandarma tarafından işgâl olunmkada ise de kısm-ı mühimi Meclis-i Milli azâsına kulüb ittihaz olunarak mefrûş ve mesdûd bulunduğî ve bu müfrezenin o binadan başka bir yere çıkarılması şimdilik imkansız ve oaradan Jandarmanın büsbütün ref2i de gayr-ı caiz idüğî Beyoğlu Polis Mûdûriyetiyle Jandarma Alay Kumandanlığından bildirilmiş olduğının Dahiliye Nezaret-i Celilesine takdim olunur fi 17 eylül sene 327

İstanbul

Polis

Mûdûriyeti

Umumiyesi

Harbiye Nezaretine cevâb

Dördinci Şûbeye fi 18 Eylül sene 327

Nazım Bey'e M- 3308

3

Dahileye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi

3308

Evrak Numarası

710

Tach-i Tasvidi

Tarih-i Tebyizi

19 Eylül sene 327

20 minh

Harbiye Nezareti Celilesine

28 Temmuz 327 tarih ve 347 numrolu tezkereye cevâbdır Çırağan Sarayı karşısında kain olub Beşiktaş Rüşdiye-i Askeriyesi içün terk ve itâsına lüzüm gösterilen binanın bir kısmı Jandarma müfrezesi tarafından işgâl olunmakda ise de kısm-ı mühimi Meclis-i Milli azâsına kulüb ittihâz olunarak mefrûş ve mesdûd bulunduğî ve bu müfrezenin o binadan başaka bir

eyre çıkarılması imkansız ve oaradan Jandarmanın büsbütün ref'i de gayr-ı caiz olduğı Polis Müdüriyet-i Umumiyesinden bildirilmiştir ol- bâbda

Hlsa

Beşiktaş Rüşdiye-i Askeriyesi itti haz olunmak üzere tahliyesine lzm gösterilEn binanın terki mümkün olamayacağına havi

BELGE NO:6**Tophâne-i Âmire Müşirriyeti****Mektûbî Kalemi****Aded**

Devletlû efendim hazretleri

Sâye-i maârif- vaye-i hâzret-i pâdişâhîde evlad-ı müslîmînin terbiye ve tahsillerine mahsûs olan Beşiktaş Rüşdiye-i Askeriyesinin binası pek ziyade harâb olmasıyla sallantı hâsıl eylemiş olduğundan birkaç yüz talebe ile derûnunda tedriât icrâsı tehlikeden sâlim olamayacağı ve keyfiyet bi'd -def'ay-t makam-ı Ser-askeriye işâr olunarak İnşâât Dairesince keşfi icra kılınmış ise de el-yevm tamiratına mübâşeret idilmediği ve maâz-Allahü Teâla bir kaza-ı mü'essiferrin hudusuna mahal kalmak üzere mekteb-i mezkuurnmükemmelen keşfinin icrasıyla tamirâtı hitam buluncaya kadar mekteb ittihaz olunması zımmında münasib bir binanın tedariki esbâbının istihastli Mekatib-i Rüşdiye-i Askeriye Müdür-i Umumiliğinden bâ-tezekkür işâr olunmuş olduğundan makrun-ı müsâade-i seniyye-i cenab-ıhilafet penahi buyurulduğu takdirde kyefiyetin makam-ı vâlâ-yı Ser-askeriyye tebliği husûsuna himem-i aliye-i asâf-âneleri şâyân buyurulmak babında emr-ü ferman hazret-i men leh-ül- emrindir.

fi 6 Cemazi-yel-ahir sene 320 ve fi 26 Ağustos sene 318

Yaveran-ı hazret-i şeh-r-yârîden
Tophane-i Âmire Müşiri ve Umûm
Mekatib-iAskeriyye-i Şahane Nazırı
Bende

BELGE No:7

Mektubi Kalemine Mahsûs

Tarih-i Tebyizi

14 Ağustos

Sene 314

Dâhiliye Nezâreti Aliyyesine

Evrak numrosu

Dosya numrosu

473

3378

Der-dest bulunan Polis tenkiastı cümlesinden olmak üzere polislerin tâlim ve tedrisi için küşâdı mukarrer olan polis mektebinin sûrat-i tetîb ve küşâdına lüzüm-ı kavî ve âcîl bulunduğundan mukaddemâ Soğukçeşme Rüşdî-i Askerisi iken muvakkaten Posta ve Telgraf Nezâreti ittihâz idilmiş mekteb ve mezkûr nezâret dairesinin birkaç güne kadar yeni yapılan daire-i mahsûsaya nakli mukarre bulunmuş olduğundan zikr olunan binânın Polis mektebi'ne tâhsisi ile mekteb-i mezkûr müdiriyyetine Mühendishan-i Berrî-i Hümâyûn muallimlerinden olup bu kere kâbiliyeti anlaşılan Kolağası Selim Sırrı Bey'in tayini husûsuna müsâade-i aliye-i nezâret-penâhîleri şâyân buyurulmak babında

BELGE No:8

Makam-ı Ser-askeri

İstihkâm ve İnşâât Dairesi

353

Ma'ruz –ı çaker-i kerimleridir ki

Gâyet metin ve râsin ve som kârgir olarak Erzincan'da inşâ itdirilen Mekteb-i Rüşdî-i Askeri Rum milletinden Praşko'nun marifet ve ta'ahüdüyle yapıdırılıb mûmâ-ileyh mekteb-i mezkurun sath-ı zemine kadar olan temellerini meccanen inşâ itdiği gibi üç bin guruh da iane ita ve binanın metânet ve rasametine fevkâlede itinâ eyledikten başaka sâir kalfalarla beyninde itinâ eyledikten başka sair kalafalarla beyninde iden rekâbet ve mûmâ-ileyhde kariben icra olunacak resm-i küşâdında mûmâ-ileyhe beşinci rütbeden bir kıt'a Mecidi nişanı tâlik ve itâ olunmak üzere telgrafla mezuniyet itası ve berât-ı âlisinin dahi posta ile isrası Lüzumı Dördüncü Ordu-yu Hümâyun Müşirriyet-i Cellilesi'nden vürüd iden tahriratda beyan olunmağın sürat-i icrâ-yı icabı merhûn-ı müsâade-i celîle-i cenâb-ı sadâret penahileri dir. Ol-babda emr-ü fermen hazret-i veliyy-ül-emrindir.

fi 6 Muharrem sene 301 ve fi 26 Teşrinievvel sene 99

2

Devletlü efendim hazretleri

S'aye-i mârifet-vaye-i cenâb-ı pâdişâhide gâyet metin ve som kârgir Erzincan'da inşâ itdirilen Mekteb-i Rüşdî-i Askeri'nin emr-i inşası Rum milletinden Praşko'nun marifet ve ta'ahüdüyle icra idildiği gibi mûmâ-ileyhin bu bâbda bir çok hidemat-ı hamiiyetkaranesi dahi meşhûd olduğından bahisle mektebin kariben icra kılınarak resm-i küşadında itâ olunacak üzere beşinci rütbeden bir kıt'a Mecidi Nişan-ı zi şânıyla taltifi hakkında Dördüncü Ordu-yu Hümâyun Müşirriyet-i Cellilesi'nden vuku bulan iş'ar üzerine icrâ-yı icabına dair tezkire-i varide-i Ser-askeri leffen arz ve takdim kılınmağla ol-babda her ne vechle emr-ü ferman-ı hümâyün-ı cenâb-ı mülük-âne şeref- müte'allik buyurulur ise, infâz-ı mantûk-ı senaveri terkim kılındı efendim fi 12 muharrem sene 301 fi 1 Teşrin-i Sâni sene 99

Sait

3

Ma'ruz –ı çaker-i kerimleridir ki

Reside-i dest-i tâzim olan iş bu tezkire-i sâmiyye-i sadâret-penâhileriyle melfûfû tezkire manzûr-ı istiâli buyurulmuş ve ber-vech-i istizân mûmâ-ileyhin taltifi hususuna ir'ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhi müteâllik ve şeref- sudur buyurularak mezkur tezkire iade kılınmış olmağla ol bâbda emr-ü fermen hazret-i veliyy-ül- emrindir. fi 13 Muharrem sene 301 fi 2 Teşrin-i Sâni sene 99

Bende

Ali Rıza

BELGE NO: 9**Makâm-ı Ser-askeri****Mektubi Kalemi****Husûsi**

Saye-i umrân-va-âye-i cenâb-ı şehir-yâride tâmiren inşâasına ibtidai kılınmış olan Birusa Mekteb-i Rüşdî –i Askerriyyesinin emr-i inşâsı rehin-i hitam olarak bîl-cümle memurîn mülkiye ve askerriyye ve eşraf-ı belediye ile mekatib şakirdanı hâzır oldukları hâlde daavât-ı efzâyiş-i ömr-ü şevket-i hazret-i zıll-ullahi bi'l edâ resm-i küşâdı icra kılındığı Birusa Redif Feriklğinden alınan telgraf-namede iş'ar kılınmış olduğının muhât-ı ilm-i âli buyurulmak üzere arz ve izbarınız ibtidar olunub ol- babdaemr-ü ferman hazret-i men-leh-ül- emrindir fî 4 Cemâziyel-evvel sene 312 ve 22 Teşrin-i Evvel

sene 310

Ser-asker

Bende

Rıza

BELGE No:10

Islahat

Hüdevendigâr Vilayet-i Aliyyesine

Yazıla

Tarih-i Tebyizi

9 Zilhicce sene 326 7 Nisan sene 315

Merkez-i vilâyet cebehanesinn hükümet konağı civarındaki Rüşdî-i Askeri Mektebi arsasına on altı iki bin yüz gurus kıymetinde bir hanenin mübâyaa ve ilavesiyle ve altı yüz kırk bin gurus sarfiyla müceddeden inşâsı ve vasat-ı şehirde yüz kırk beş in sekizyüz gurus bedel mukabilinde altı hane bi'l mübâyaa bunların arsasına dört yüz bin gurus sarfiyla bir bâb Mekteb-i Rüşdi vucûda getirilmesi münasib görülerek plan ve harita ve keşf defter ve rayiç pusuluları gönderildiğine dair cevaben varid olan 13 Mart sene 315 tarili ve 28 numaralı tahrirat-ı Aliyeleri tesrî- muamelat ve Islahat Komisyonunda mütala olındı. Evvelce Mekteb-i Rüşdî-i Askeriyye'nin İnas Mektebine nakliyle İnas Mektebinin münkasım bulunduğu Rüşdi ve ibtidai şubelerine doğru iki yarı mekteb inşası ve bunun için maarif tahsisatından elli bin kûsür gurûş itası sureti teklifi olundukda Maarif bûdcesi fazla masraf-ı ihtiyarına gayr-ı müsaîd bulunduğu beyanıyla teklif-i vaki daire-i iadesince kâbul idilmemiş olduğu gibi şimdi de Mekteb-i Rüşdî Askeri için beyan bulunduğu üzere beş yüz kırk beş bin sekiz yüz gurûş masraf-ı ihtiyarı keyfiyetin Bâb-ı Vâlâ-yı Ser-askerince tervic olunmayacağı tabî'i olub kaldı ki Dahiliye bûdcesinin de müsaadesizliğine nazaran cebehane için lâzım gelecek masran muvâzeneye zanimeten tesviyesi ciheti istizân olumak zaruri ise de hem mekteb-i Rüşdi arsasıyla enkâzının bedeli ve hem de ayrıca mübâyaa olunacak hanenin esmânı in-şa'-Allah masârifına ilave ve kavâid-i hıfz-üs-sıhhaya muvâfık bir hâl-i intizama ifrâğı muharrer olan mülhakât- cebehane ve tevkif-haneler için icâb edecek mebalîğ dahi zam idilince hâl-i hazır-ı hazinenenin tahammülünden efvân bir yekûn teşkil eyleyeceğine ve sûret-i mezkurenin ihtiyârından ise zikr olunan cebehanenin müceddeden yapılacak bi-umumu tevkif-hâne ve cebehanelere numüne ittihazı kararlaştırılıb nesh-i kâfiyesi kânun-ı evvel sene 314 tarihli tahriratıyla vilâyet-i aliyyelerine de irsal kılınan resme tevfikân tamir ve ıslahı ciheti nazara alınarak mevkien ziyıyk ise ve hükümet konağı arsa veya bağçesinden münasib mikdar yer alınarak veya civardan lüzümü kadar arsa bi'l-iştirâ suhûlet olacağına binâen ona göre iktizâsı ifâ ve inbâ buyurulmak üzere evrâk-ı vâride mezkur komisyon ifadesiyle takımıyla iade kılındı ol-babda

BELGE No:11**Tophâne-i âmire Müşirliği**

Özel

Sivas'ta yeni olarak inşa kılınan Mülkiye İdâdî Mektebi binasının inşaatının bitiminde Mekteb Heyeti'nin oraya nakli hâlinde boş kalacak olan mektep vaktiyle sırf hamiyetli ahalinin yardımıyla yapıp Maarif tarafından bir şey harcanmamış olduğu ve adı geçen şehir Askerî Rüşdiyesi'nin genişletilmesi ve tamiri ise mümkün olmayıp mevcut öğrencileri alacak diğer bir Askerî Rüşdiye'nin yeni olarak inşası ise pek güç olarak adı geçen mektebin Askerî Rüşdiye Mektebi'ne terk edilmesi ve bağışlanması adı geçen Vilâyet İdare Meclisi'nden düzenlenip bir nüshası zarfa konularak vezire yakışır suretteki yüce huzurlarına takdim kılınan mazbata ile yüce Maarif Nezâreti'nden istirham olunmuş olduğu hâlde henüz anılan mektep Askerî Rüşdiye Mektebi'ne terk olunmamış olduğuna ve gerçekten Askerî Rüşdiye Mektebi binasının dar olmasından dolayı adı geçen mektebe son derece ihtiyaç bulunduğundan dolayı lütfen anılan mektebin terk edilmesi ve bağışlanması hususuna hilafetin dayanağı olan padişah hazretlerinin iyiliği olağan iradesinin elde edilmesiyle keyfiyetin Bâb-ı âlî'nin yüce tarafına emir ve tebliği hususuna vezire yakışır suretteki yüce himmetleri değer buyurulmak hususunda emir ve ferman sizindir.

21 Kasım 1893'te.

Padişah hazretlerinin yaverlerinden

Tobhâne-i âmire Müşiri ve padişaha ait

Umûm Askerî Mektebler Nâzırı

Bende

Maarif Nezâreti'nden keyfiyetin sorulmasıyla arz edilen suretin lüzum ve münasebeti anlaşıldığı hâlde Bâb-ı âlî'ce resmî yazı ile gereğinin arzı Sadaret'e yazılmıştır. 24 Kasım 1893'te.

BELGE No:12

Saadetli efendim hazretleri

Birkaç sene önce Sivas kasabasında yardım suretiyle inşa ile Askerî Rüşdiye Mektebi kabul edilmiş olan binalar harap olmak üzere olduğundan ve geçen gün olan hafif bir deprem esnasında ve-l-hamd (Allah'a hamd olsun) herhangi bir hasar olmamış ise de bundan sonra orada oturmak sakıncadan emin olmadığından öğrencilerin Sanayi' Mektebi binalarına nakli Sivas Fırka Kumandanlığı'ndan yazı ile bildirilmiştir. Gerçekten adı geçen Askerî Rüşdiye binalı pek tehlikeli ve bunun yeniden inşası dahi gerekli olup ancak Hazine'nin şimdiki durumunun çok masraflara katlanmaya uygun olmadığı gibi padişah hazretlerinin maariften kısmeti sayesinde Sivas Vilayeti'nce yardım suretiyle bir hayli İbtidâiye Mektepleri inşa ettirilmekte bulunmasından dolayı ahalinin şu sırada adı geçen Askerî Rüşdiye binaları için başkaca yardım verilmesine dahi dayanamayacağına ve bildirilen Sanâyi' Mektebi binaları ise bendenizin selefleri zamanında yine ahalinin yardımı ile yaptırılarak fakat idaresi için gelir olmaması hasebiyle henüz açılmayıp kapalı ve boş kalmış ve bununla beraber Askerî Rüşdiye binalarının mevki olarak şerefli ve arsasıyla enkazı adı geçen Sanâyi' Mektebi karşılığında masraflar için diğer bir para getiren mülk tedarikine yeterli bulunmuş olduğundan dolayı adı geçen binaların Askerî Rüşdiye'ye terk edilmesi ve verilmesi zorunlu ve uygun görülüp keyfiyet Sadrazamlık makamına bildirilmiş ise de gereği herhalde hilafetin dayanağı olan padişah hazretlerinin içine doğması yakın olan emir ve fermanına bağlıdır bu hususta emir ve ferman sizindir. 15 Ekim 1894'te.

Bende

Sivas Valisi

Halil İbrahim

Amasya'dan

BELGE NO:13

Tesvid Tarihi

Tebyiz Tarihi

fi 10 Teşrin-i sâni sene 304

fi 25 Rebiyül-evvel sene 306 ve fi 17 Teşrin-i sâni sene 304

Maarif Nezaret-i Cellilesine

Trabzon'da bulunan mekteb-i rüşdiye-i askeri dairesinin mevcûd şâkirdânı istî'aba adem-i kâfâyetiyle beraber mevkinin havaca vehâmeti cihetiyle zıkr olunan şâkirdân cesâmeti bulunan mekteb-i idâdi-i mülki dairesine nakl itdirilerek iki mekteb şâkirdânı birleşmiş olduğu halde işbu mekteb-i idâdi dairesinin mekteb-i rüşdi-i askeri şâkirdânından tahliyesi nezâret-i celilerinden mükerreren emr olundığından ve bu suret askeri rüşdiyye mektebi şâkirdânının dağılması müceb olacağından bahisle şâkirdân-ı mûmâ-ileyhümün dahi sayeri meâl-iye-i cenâb-ı padişâhîde nimet-i tahsilden mâhrum olmamaları için diğer münasib bir mahalle nakli dilinceye kadar zıkr olunan mekteb-i idadi-i mülkîde talîm ve tedrislerine müsâade itâsı istidasına dair ulemâ ve eşrâf ve ahali taraflarından gönderieln mahzar-ı umumi leffen savb-ı ali-i asaf-ânelerine irsâl kılınmış olmağla meâline nazaran iktizâsının ifâsına himem-i aliye-i dâver-âneleri der-kar buyurulmak bâbında

BELGE No:14**1**

Harbiyye Nezâreti

Muhâsebât Dairesi

Behar

842

Ma'ruz –ı çâker-i kemineleridir ki

Beyrut'da bulunan Rüşdiye-i Askeriyye evvelce Mekteb-i Sultani olarak küşad edilmiş ve mu'ahharen Arabi ve hüsn-i hatt ve Farsi hocalarıyla hademe maâşâtı belediye sandığından tesviye kılınmak üzere Rüşdiye-i Askeriyye'ye tahvîl kılınmış olduğu hâlde bu kere Suriye Vilayet-i celilesiyle Maârif Nezâret-i Celilesi beyninde bi'l-muhâbere virilan karar üzerien yine Mekteb-i Sultani'ye tahvil idildiği cihetle buna memur hocalarla memuriyet-i sâire maâşâtının artık vâridât-ı belediyeden tesviye olunamayacağı iş'ârât-ı vâkı'a-ı mahalliyeden ve bu hâlde mekteb-i mezburedeki zâbitân-ı askeriyyenin kaldırılması tabii ise de Rüşdiye-i mezkûrenin şâkirdan-ı mevcûdesi el-yevm doksan nefer râddesinde olduğu ve Beyrut'da bir bâb Rüşdiye-i Askeriyye'nin vucûdî dahi lâ-büdd bulunduğu cihetle memuriyet-i mülkiyenin maâşâtıyla mekteb-i mezbur için isticar olunacak hane icâresinin Daire-i Askeriyece tesviyesi lâzım geleceği Mekatib-i Askeriyye Nezâret-i Cehiyyesiyle ve mezkûr Rüşdiye'nin masârif-ı seneviyyesi kırk bin yüz guruşa baliğ olacağı inde'l-hesâb olarak bunun devamında hâsıl olacak fevaid ve muhasserat ve intişâr-ı maârif emrinde devletce bî-dirîğ buyurılan müsâadâta göre meblağ-ı mezbûr şâyaân-ı istiksâr değilse de sene-i hâliyye bûdcesine gayr-ı dahil bulunduğuna ve karşuluksuz akçe itâsı ise mennûiyyet-ı kaviye tahtında idiğine mebni meblâğ- ı mezbûrun ya başkaca tahsîsi veyâhud sene-i mezbure bûdcesi miyanında deverân itdirilmesi zımmında istihsâl-ı irâde-i seniyyeye müsâade-i aliyye-i vekâlet-penâhileri bî-dirîğ buyurulmak üzere kayfiyetin huzûr- âlî-i fehîm-ânelerine arz ve iş'ârı Muhâsebât-ı Umumiye Dairesi'nden ifade kılınmağla icrâ-yı icâbı bâbında mr-ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir. fi 27 Ramazan sene 297 ve fi 21 Ağustos sene 96

Bende

Hüsnü

Hüseyin

2

Başvekâlet Dairesi

1120

Mâliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

Beyrut'da bulunan Askeri Rüşdiye Mektebi'nin Mekteb-i Sultani'ye tahvil edilmesinden dolayı Daire-i Belediye'den tesviye olunan memûrîn maâşâtının bade-mâ viirlemeyeceğibilidrilmiş olduğu gibi sen-i haliyye bûdcesinde dahi karşuluğı olmadığından ve ortada kemâ-fî -s-sâbık Askeri Rüşdiye Mektebi bulunması fevaidi müstelzim olacağından bahisle zikr olunan mekteb için snevi sarfı iktizâ iden kırk bin bu kadar gurûşun başkaca tahisi veyâhud sene-i merkûme bûdcesi miyanında tesviyesi lüzümünü hâvi Harbiyye Nezâret-i Celîlesin'den mebûs tezkire meâline nazaran iktizâ-yı hâlin icrâ ve ifadesine himmet buyurulması siyâkında tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim. fî 8 Şevval sene 297 ve fî 1 Eylûl sene 96

Sait

3

Ma'ruz -ı çâker-i kemineleridir ki

Makâm-ı çâkerîye meb'ûs iş bu tezkire-i samiyye-i vekalet-penahileriyle melfûf tezkire evvelce Masârifat-ı Daire-i Umumuyyesine lede'l- havâle muvâzene-i umumiye irade-i seniyyesinin şeref-sünûha cihette buna ilâveten akçe tahsisi ve itâsı yamayub zikr olunan mektebin dahi Askeri Rüşdiyesi olduğu Maârif Nezâreti Celîlesiyle cereyan iden muhârebeden ve Suriye Vilâyet-i Celîlerinin vukû bulan işâratından müstefâd olmasına fôre mezkûr kırk bin gurûşun Harbiye Nezâreti Celîlesi'nden beyân olunan şiir-i ahir vechle Harbiye hazinesi muvâzanesi miyânında tesviyesi icâb-ı halden ve re'y-i âli-i dâverilerine menût mevâddan idğünün arz ve izbârı ifâde ve mezkûr tezkire leffen takdim ve iade kılınmağın ol-bâbda emr-ü fermân hazret-i veliyy-ül-emrindir. fî 8 Safer sene 298 ve fî 28 Kanun-ı Evvel sene 96

Bende

Tevfik

Hüseyin

4

Atüfetlü efendim hazretleri

Beyrut Mekteb-i Rüşdi-i askerisi için senevi sarfiiktizâ iden kırk bin bu kadar guruşun başakaca tâhsisi veyahûd sene-i merkûme bûdcesi miyânında tesviyesi lüzümünü hâvi

Harbiyye Nezâreti Celîleleri makâmından gelen tezkirenin leffiyle Maliyye Nezâretiyle muhârebeyi şâmil tezkire takımıyla mustebân olduğu üzere Muvâzene-i Umumiye irâde-i seniyyesinin şeref-sünûhı cihetle buna ilâveten akeç tahsisi ve itâsı uyamayub zikr olunan mektebin dahi Askeri Rüşdîyesi olduğu anlaşılmış olduğundan mezkûr kırk bin bu kadar gürüşün Harbiyye Nezâreti muvâzenesi miyânında tesviyesi icâb-ı hâlden bulunduğu Maliyy Nezâretinin cevabında gösterilmiş olmağla mücebince icrâ-yı iktizâsı hakkında şehn-şâhî müte'allik ve şeref- sudûr buyurılır ise mantûk-ı âlisini infâza ibtidar idileceği beyânıyla tezkire-i senâveri terkim olundu efendim.

fi 11 Safer fi 98 fi Kanun-ı sanî sene 96

Sait

Ma'ruz -ı çâker-i kemineleridir ki

Resîde-i dest-i tâzim iş bu tezkire-i sâmiyye-i vekâlet- penahileriyle melfûf tezkireler mânzûr-ı âli buyurulmuş ve ber-vech-i istizân muâmele-i lazımenin icrâsı müte'allik ve şeref- sudûr buyurulan irade-i seniyye-i cenâb-ı pâdişahî mantûk-ı münifinden olarak zikr olunan ol- b3abda emr-ü fermân hazret-i veliyyül-emrindir.

Fi 14 safer sene 98 ve fi 4 Kanun-ı sanî sene 96

Bende

Ali Rıza

BELGE No:15**1****Makam-ı Ser-askeri****Muhâsebât Dairesi****84**

Ma'ruz –ı çâker-i kerimleridir ki

Sâye-i mâârif pirâye-i cenâb-ı pâdişâhide mahallî belediye varidatı ve hamiyet-mendân âhâlinin iânâtıyla Haleb vilayeti merkezinde inşâ olunmakda olan Mekteb-i Rüşdî-i Askeri'nin itmâmı kuvve-i karibeye geldiği beyanıyla iktizâ iden muallimlerinin tayiniyle maâşlarının üç yüz bir senesi bûdçesine idhali Haleb Vilayet-i Celilesinden bâ-telgraf işar olunmuş ve mekteb-i mezbûre bermûcib-i nizam tayini lâzım gelân ilmiye ve kalemiyye muallimleri ile hademenin muhassasât-ı şehriyeleri iki bin beş yüz guruşa bâliğ olacağı anlaşılmış ise de üç yüz bi senesi bûdcesi tâkdim olunub mekteb-i mezburun küşadı hakkında dahi henüz irâde-i seniyye cenâb-ı pâdişâhi şeref- sânih olmadığı vechle masârıfının açıkdan sarfı câiz ve kâbil olamayacağına binâen ânâ göre icabı icrâ kılınmak üzere evvel-i emrde muhassasât-ı mezkûrenin sarfı zımmında irâde-i seniyyeistihsâli husûsunun pîşgâh-ı sâmi-i sadaret penâhîlerine arz ve işarı Muhâsebât-ı Umumiye Dairesi'nden ifâde kılınmağın ol- bâbda emr-ü ferman hazret-i veliyy-ül-emrindir.

fi 21 Receb sene 302 ve fi 24 Nisan sene 301

2

Devletlü efendim hazretleri

Sâye-i mâârif pirâye-i cenâb-ı pâdişâhide mahallî belediye varidatı ve hamiyet-mendân âhâlinin iânâtıyla Haleb vilayeti merkezinde inşâ olunmakda olan Mekteb-i Rüşdî-i Askeri'nin itmâmı kuvve-i karibeye geldiği beyanıyla iktizâ iden muallimlerinin tayiniyle maâşlarının üç yüz bir senesi bûdçesine idhali Haleb Vilayeti Valiliği canibinden bâ-telgraf işar olunmuş ve mekteb-i mezbûre bermûcib-i nizam tayini lâzım gelân ilmiye ve kalemiyye muallimileri ile hademenin muhassasât-ı şehriyeleri iki bin beş yüz guruşa bâliğ olsacağı anlaşılmış ise de masârıfının açıkdan sarfı câiz ve kâbil olamayacağına binâen bâde ana göre icabı icrâ kılınmak üzere evvel-emrde muhassasât-ı mezkûrenin sarfı zımmında irade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhinin istihsali lüzûmuna dadir taraf-ı vâlâ-yı ser-askeriden meb'us tezkire lefen arz ve takdim kılınmağla ol bâbda her ne vechle emr-ü ferman-ı hümayûn-ı

hazret-i hilâfet-penâhi şeref- müte'allik buyururlu ise de mantük- münifî nin infâzına ibtiadr idileceği beyanıyla tezkire-i semaveri teskim kılındı efendim. fi gurre-i Şaban sene 302 fi 4 Mayıs sene 301

3

Ma'ruz -ı çâker-i kemineleridir ki

Reside-i dest-i tâzîm olan işbu tezkire-i samiyye sadâret- penâhîleriyle melfûf tezkire manzûr- ı âli buyurulmuş ve ber-vech-i istizân mâlûmât- mukteziyyenin ifâsı hususuna irade-i seniyye hazret-i hilâfet-i penâhi şeref müteallik buyurularak tezkire-i mâruza idade kılınmış olmağla ol- bâbda emr-ü ferman hazret-i veliyy-ül- emrindir. fi 2 Şaban sene 302 fi 5 Mayıs sen 301

Bende

Ali Rıza

BELGE NO:16

Mâruz –ı çâker kemineleridir ki

Sâye-i maârif pirâye-i cenâb-ı padişâhide San'a 'da kain Mekteb-i Rüşdî-i Askeri'nin leyliye tahvili hususuna bi îstizân fî 15 Cemâzi-yel-evvel sene 308 tarihinde irâde-i hazret-i hilafet penâhi müte'allik ve şeref sudûr buyurularak icabı der-dest icrâbulmuş ise de meteb-i mezkurun bu- vechile leyliye tahviinden dolayı fazla masarifi olan senevi iki yüz yigirmi yedi bin gurûş dahil-i bütce olmadığından meblağ-ı mezbuurn evvelce takdim kınlan üç yüz yedi senesi bütçe yekünuna bir kalem zam ve ilavesiyle bu babda Maliye Nezaret-i Celilesine de tebligât-ı lâzime ica ve kayfiyetin taraf-ı çâkeriyen emr ü inbası husûsunun huzûr-ı sâmi sad'aret penâhîlerine arz ve izbarı Muhâsebât- Umumiye Dairesi'nden ifade kılınmış olmağla emr-ü inbası menût irâde-i celîle-i fahim- âneleridir bu bâbda emr-ü fermân hazret-i veliyy-ül emrindir.

fî 26 Receb sene 308 ve fî 23 Şubat sene 306 Ser-asker

Bende

Ali Saib

BELGE No:17**1****Makam-ı Ser-askeri****Muhâsebât Dairesi**

71

Ma'ruz –ı çâker-i keminelere dir ki,

Şam-ı Şerif Mekteb-i İdâdîsi ve Askeri Rüşdiyesi şâkirdanı mevcûdlarının tezayüd itmesi hasabıyla kapucı ve vekilharc ile câme-şuyucısı çıkdıktan sonra idâdînin sekiz ve rüşdiyenin dört neferden ibaret olan hademenin şâkirdan ve zâbitânın hizmetlerine yetişememekte olduklarından mekatib-i mezkûreye birer nefer hizmetçinin ilavesi Lüzûmı Beşinci Ordu-yı Hümayun Müşiriyet-i Celilesinden bâ-tahriarat işâr olunmuş ve hademei mevcudedinin üzümü 1 tezyîdi meclis-i Mâârifçe de musaddak idüğü Mekatib-i askeriyye Nezaretlerinden dahi bildirilmiş olduğına binâen zikr olunan iki nefer hizmetcinin muhassasât-ı seneviyyesi olan dört bin üç on bir gürüşün üç yüz senesi bûdçesine ilavesine müsâade buyurulmak üzere keyfiyetin huûr-ı sâmi-i fehîm-ânelerine arz ve izbârı Muhâsebat-ı Umumiye Dairesinden ifâde kılınmış olmağla iktizâsının ifâ ve emr-ü inbası bâbında emr-ü ferman hazret-i veliyy-ül- emrindir. fi 15 Cümâd-el-ahire sene 301 ve fi 9 nisan sene 300

2**Makam-ı Ser-askeri****Muhâsebât Dairesi**

71

Ma'ruz –ı çâker-i kemileridir ki

Şam-ı Şerif Mekteb-i İdâdîsi ve Askeri Rüşdiyesi şâkirdanı mevcûdlarının tezayüd itmesi hasabıyla kapucı ve vekilharc ile câme-şuyucının ilavesiyle bunların muhassasât- seneviyyesi olan dört bin üç yüz on bir gürüşün üç yüz senesi bûdçesine idhali Muhâsebat-ı Umumiye Dairesinden ifâde kılındığından bahisle ifâ-yı muktezâsı husûsuna dair tezkire-i vâride-i Ser-askeri leffen arz ve takdim kılınmağla ol- bâbda her ne vechle emr-ü ferman-ı hümayun-ı hazret-i mûlûk-ane müte'allik ve şeref-sudûn buyurlır ise mantûk-ı münifî infûz idileceği beyanıyla tezkire-i senaveri terkim olundu efendim. fi 10 Receb sen 301 fi 24 Nisan sene 300

Sait

3

Ma'ruz –ı çâker-i kerimineleridir ki

Reside-i dest-i tâzîm olan işbu tezkire-i samiyye sadâret- penâhîleriyle melfûf tezkire manzûr-
ı âli buyurulmuş ve ber-vech-i istizânmuâmele-i lazımenin ifâsı hususuna irâde-i seniyye-i
hazret-i pâdişâhi müte'allik ve şeref- sudûr buyurularak mezkûr tezkire iâde kılınmış olmağla
ol bâbda emr-ü fermen hazret-i veliyyül emrindir.

Fi 16 receb sene 301 fi 30 Nisan sene 300

Bende

Ali Rıza

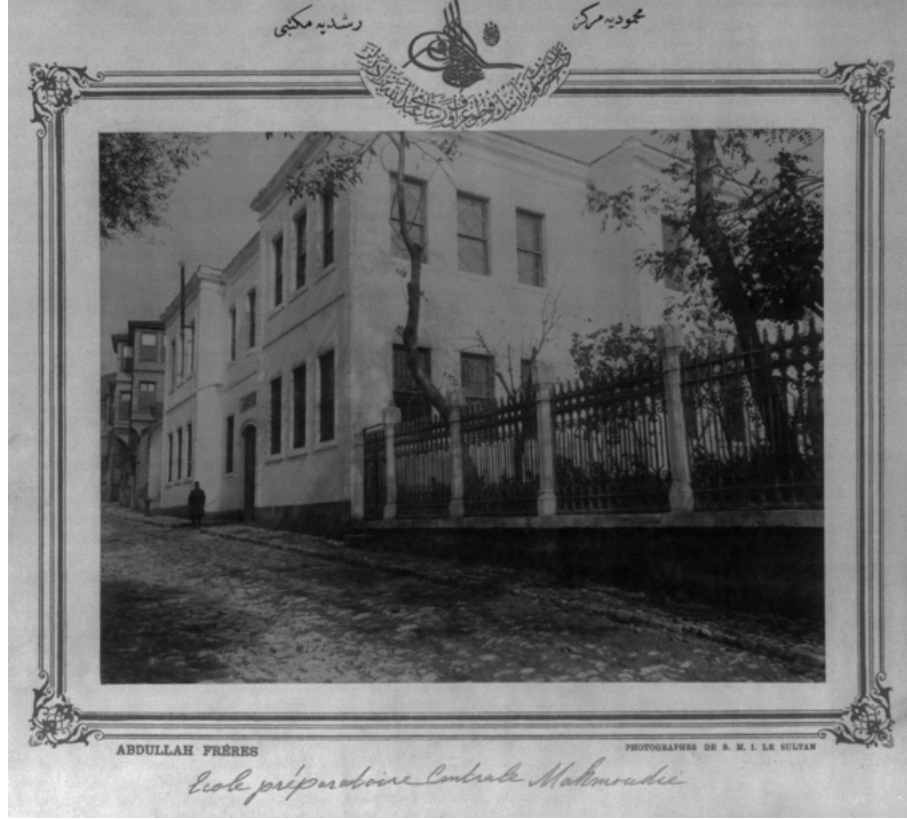
EK IV BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ ve DENİZ KUVVETLERİ MÜZESİ ARŞİVİ'NDE BULUNAN BELGELERİN TASNİF KODLARI

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

Y.E.E.
 İ.DH.
 Y.MTV.
 Y.PRK.MŞ.
 DH.MKT.
 MKT.MHM.
 İ.MF.
 Y.PRK.MF.
 İ.AS.
 DH.İD.
 Y.PRK.ZB.
 ZB.
 İ.TAL.
 İ.PT.
 DH.EUM.THR.
 DH.UMVM.
 İ.HUS.
 DH.SaiDd.
 MV.
 Y.A. HUS.
 Y.A.RES.
 Y.PRK.BŞK.
 DH.MUİ.
 DH.MKT.
 DH.UMUM.
 DH.TMIKS.
 İ.HB.
 Y.PRK.UM.
 A) MKT.NZD.
 A) MKT. MHM

Deniz Kuvvetleri Deniz Müzesi Arşivi'nde Bulunan Belgeler

Tersane-i Amire-653/39-40, Rumi 1292.
 MKT-279/4, Hicri 1295 Tarihli.
 MKT-215/34, Hicri 1292 Tarihli.
 MKT-869/54, Hicri 1312 Tarihli.
 Tersane-i Amire-653/59, Rumi 1293.
 ŞUB-288-121-A Hicri 1305 Tarihli.
 ŞUB-139/32-A Rumi 1305 Tarihli.
 ŞUB-208/35-A Rumi 1298 Tarihli.
 MKT-360/26, Rumi 1297 Tarihli.

Fotoğraf No 1: Mahmudiye Merkez Rüşdiyesi

Fotoğraf No 2: Fatih Rüşdiye Mektebi

Fotoğraf No 3: Davudpaşa Merkez Rüşdiye Mektebi

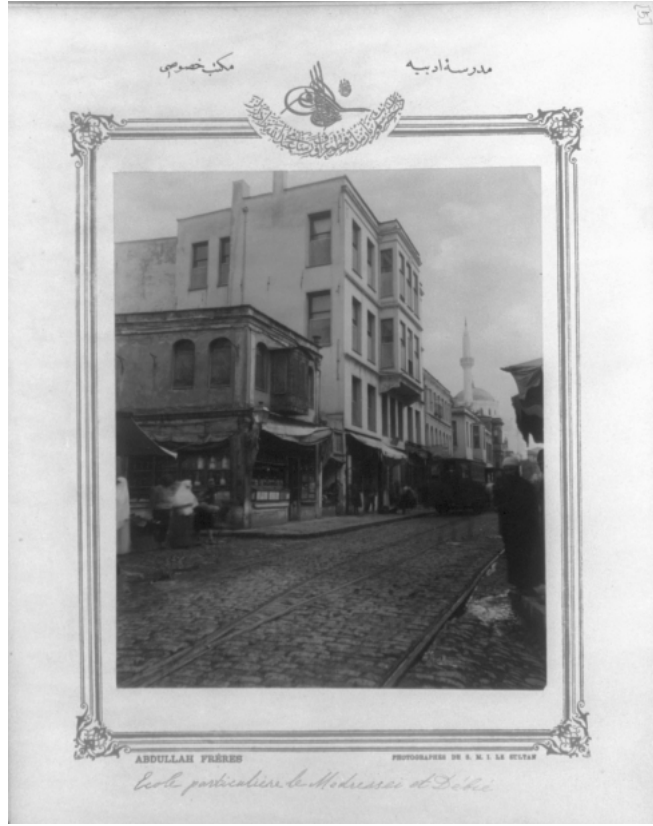
Fotoğraf No 4: Ayasofya Merkez Rüşdiye Mektebi

Fotoğraf No 5: Üsküdar Merkez Rüşdiye Mektebi

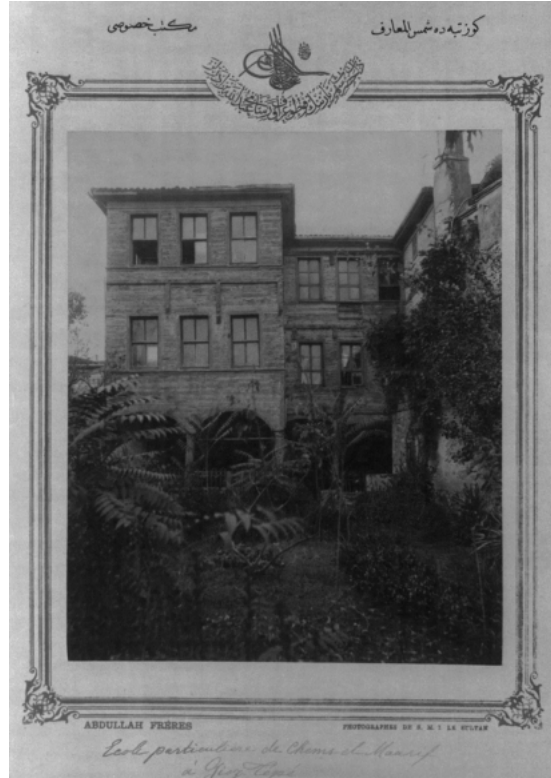
Fotoğraf No 6: Darü's-şafaka

Fotoğraf No 7: Medrese-i Edebiye Mekteb-i Hususi

Fotoğraf No 8: Şems-ül Maarif Mekteb-i Hususi

Fotoğraf No 9: Göztepe'de Şems-ül Maarif Mekteb-i Hususi

Fotoğraf No 10: Mekteb-i Hamidi-i Hususi

Fotoğraf No 11: Numune-i Terakki Mekteb-i Hususisi

Fotoğraf No 12: Rehber-i Marifet Mekteb-i Hususi

Fotoğraf No 13: Burhan-ı Terakki Mekteb-i Hususi

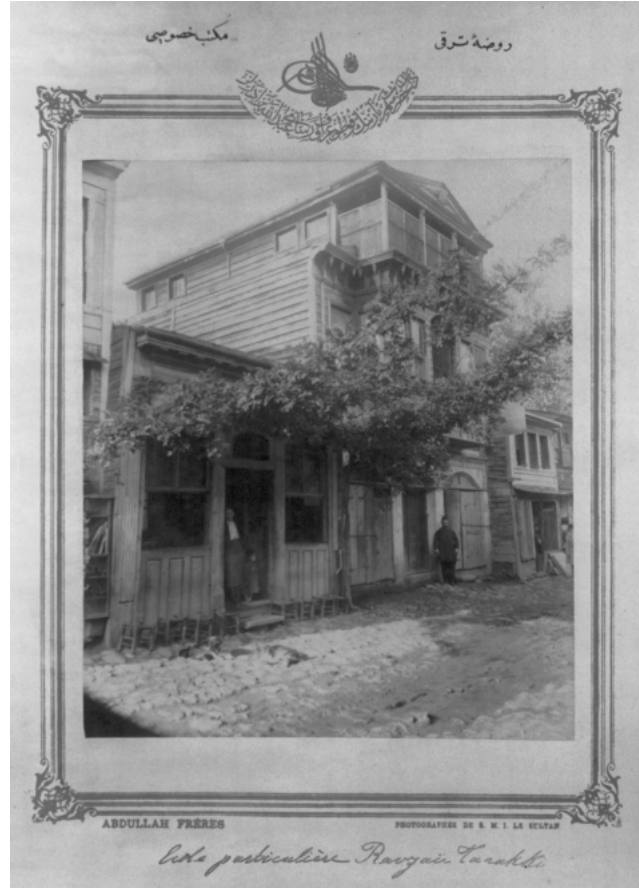
Fotoğraf No 14: Mekteb-i Edebi Hususi

Fotoğraf No 15: Şems-ül Mekatib-i Hususi

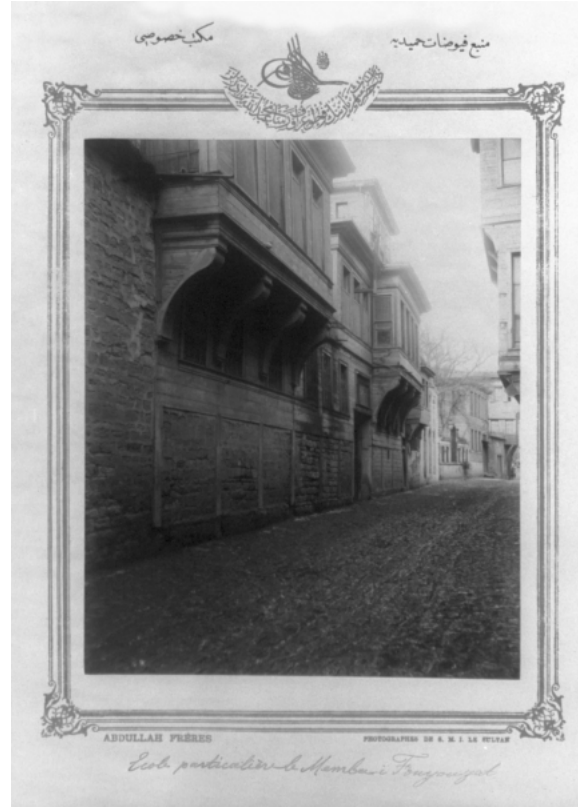
Fotoğraf No 16: Mekteb-i Osmani-i Hususi

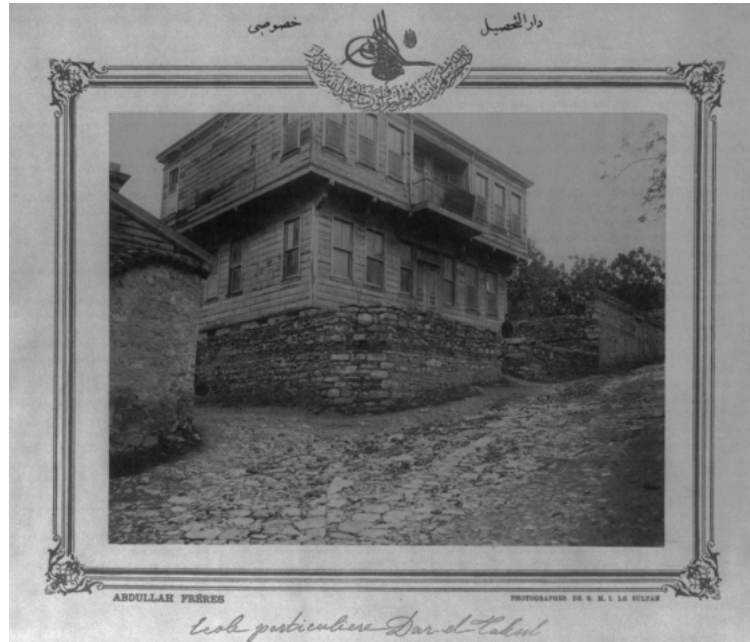
Fotoğraf No 17: Ravza-i Terakki Mekteb-i Hususi

Fotoğraf No 18: Zühtü Paşa Mekteb-i Hususi

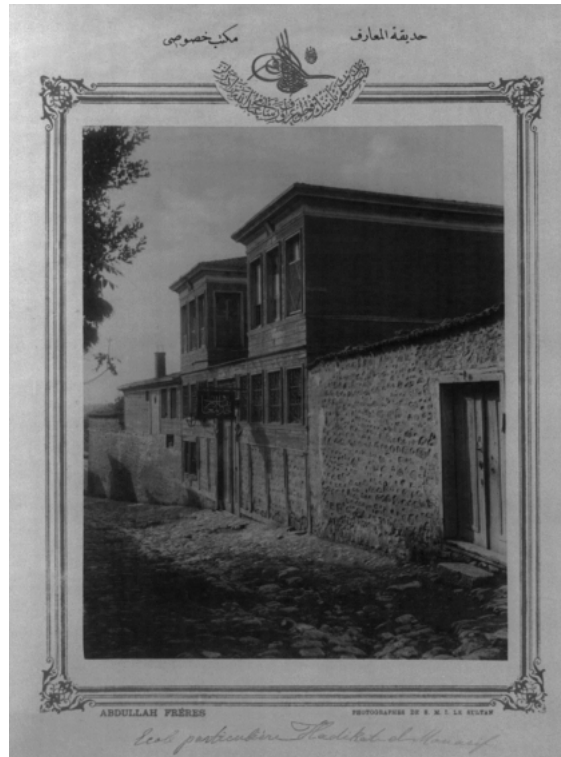
Fotoğraf No 19: Menba-ı Füyuzat-ı Hamidiye Mekteb-i Hususi

Fotoğraf No 20: Darü't-Tahsil-i Hususi

Fotoğraf No 21: Kasımpaşa'da Teşvikiye Mekteb-i Hususi

Fotoğraf No 22: Hadikat'-ül Maarif Mekteb-i Hususi

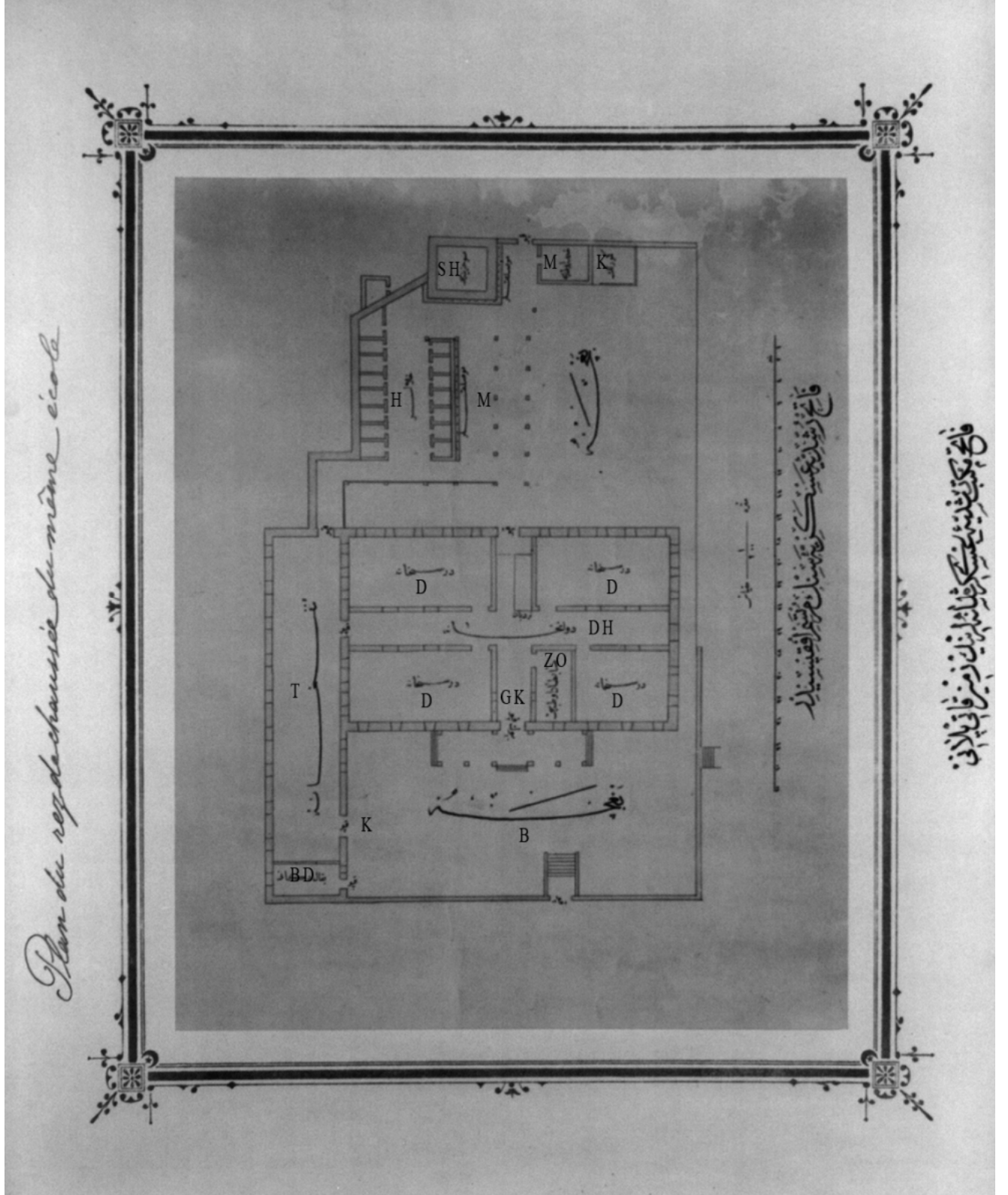
Fotoğraf No 23: Nakkaşpaşa İnas Rüşdiyesi

Fotoğraf No 24: Celal Bey Rüşdiye Mekteb-i

Fotoğraf No 25: Tophane Mekteb-i Feyziyesi

Fotoğraf No 26: Fatih Mekteb-i Rüşdiyye-i Askeri Şahanelerinin Zemin Kat Planı

Fotoğraf No 27: Fatih Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Cepheden Görünüşü

Fotoğraf No 28: Fatih Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Yan Cepheden Görünüşü

Fotoğraf No 29: Fatih Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Şakirdanı Kulları

Fotoğraf No 30: Fatih Askeri Rüşdiyesi (Fatih İlköğretim Okulu) Kuzeydoğu (Giriş) Cephesi

Fotoğraf No 31: Fatih Askeri Rüşdiyesi (Fatih İlköğretim Okulu) Giriş Kapısı ve Kapının İki Yanında Bulunan Süslemeler

Fotoğraf No 32: Fatih Askeri Rüşdiyesi (Fatih İlköğretim Okulu) Kuzey doğu Cephesindeki Kitabe ve Madalyon

Fotoğraf No 33: Fatih Askeri Rüşdiyesi (Fatih İlköğretim Okulu) Kuzey doğu Cephesindeki Kitabe ve Madalyon Kesiti

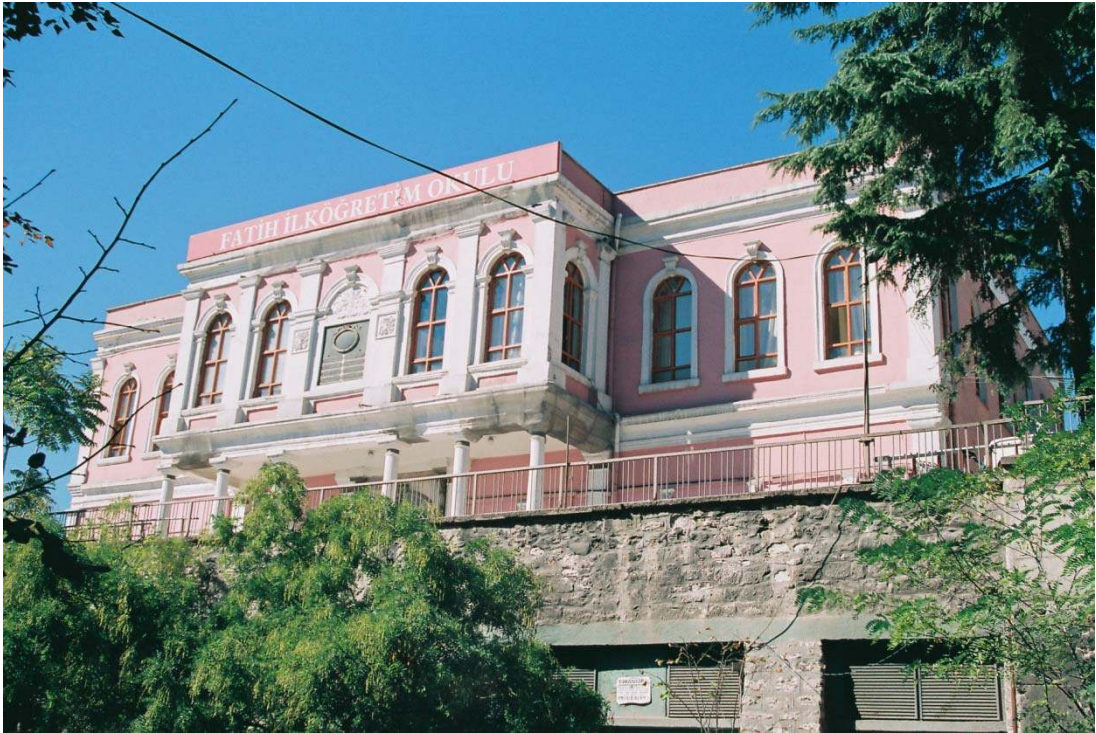
Fotoğraf No 34: Fatih Askeri Rüşdiyesi (Fatih İlköğretim Okulu) Güneybatı Cephesindeki Teneffüşhane Bölümü

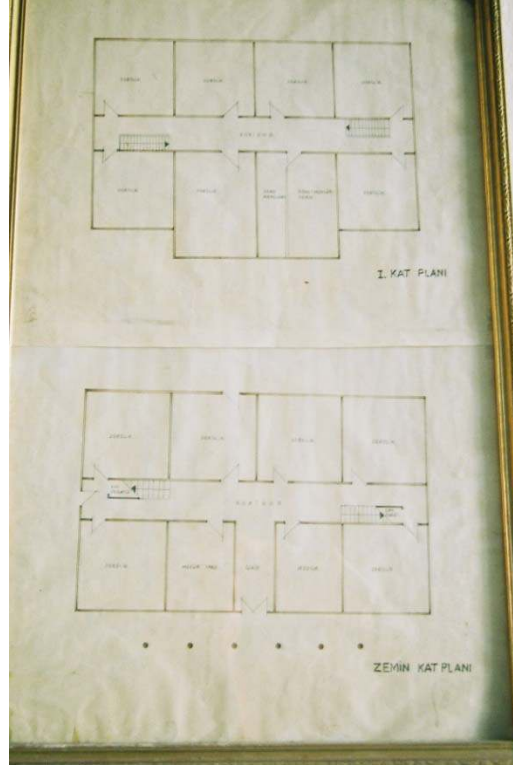
Fotoğraf No 35: Fatih Askeri Rüşdiyesi (Fatih İlköğretim Okulu) Güneydoğu (Arka) Cephesi

Fotoğraf No 36: Fatih Askeri Rüşdiyesi (Fatih İlköğretim Okulu) Güneydoğu Cephesindeki Servis Birimleri

Fotoğraf No 37: Fatih Askeri Rüşdiyesi'nin Arslanhane Sokak'ta Bulunan ve Günümüzde İptal Edilmiş Olan Özgün Girişi

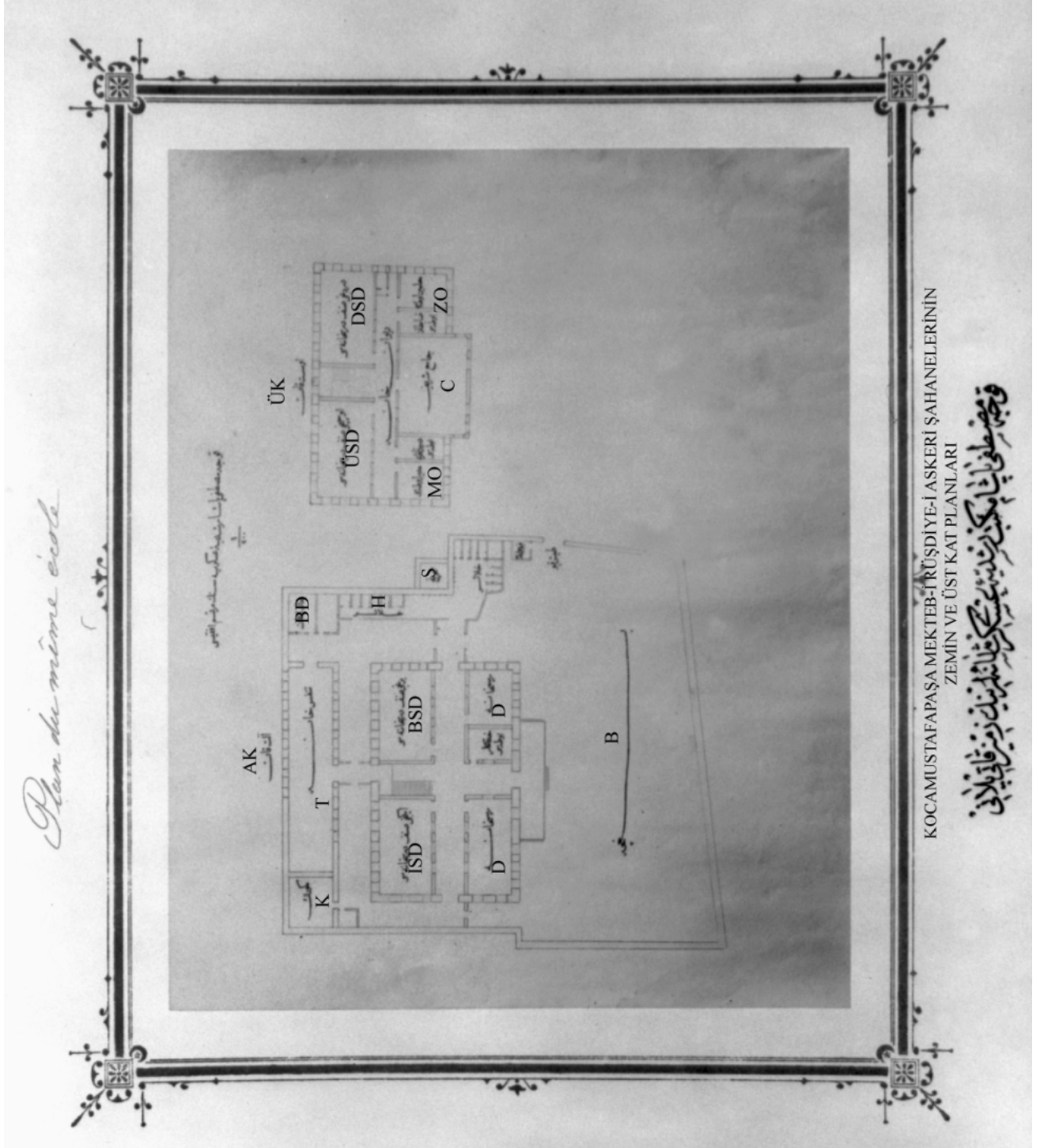
Fotoğraf No 38: Fatih İlköğretim Okulu'nun (Fatih Askeri Rüşdiyesi) Günümüzdeki Yerleşim Planı

Fotoğraf No 39: Fatih İlköğretim Okulu'nun (Fatih Askeri Rüşdiyesi) Giriş Katı İç Mekan Görünümü

Fotoğraf No 40: Fatih İlköğretim Okulu'nun (Fatih Askeri Rüşdiyesi) Birinci Kat İç Mekan Görünümü

Fotoğraf No 41: Kocamustafapaşa Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Şahanelerinin Zemin ve Üst Kat Planı

Fotoğraf No 42: Kocamustafapaşa Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Cepheden Görünüşü

Fotoğraf No 43: Kocamustafapaşa Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Yandan Görünüşü

Fotoğraf No 44: Kocamustafapaşa Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Caddeden Görünüşü

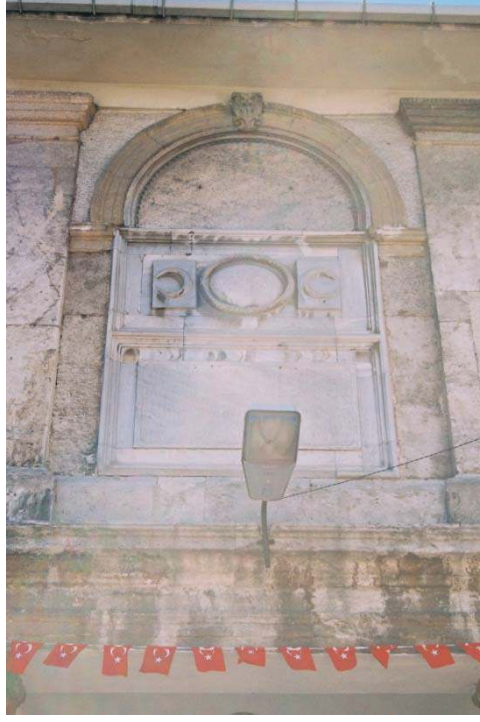
Fotoğraf No 45: Kocamustafapaşa Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Şakirdanı Kulları

Fotoğraf No 45: Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi (Kocamustafapaşa İlköğretim Okulu)
Kuzeydoğu (Giriş) Cephesi

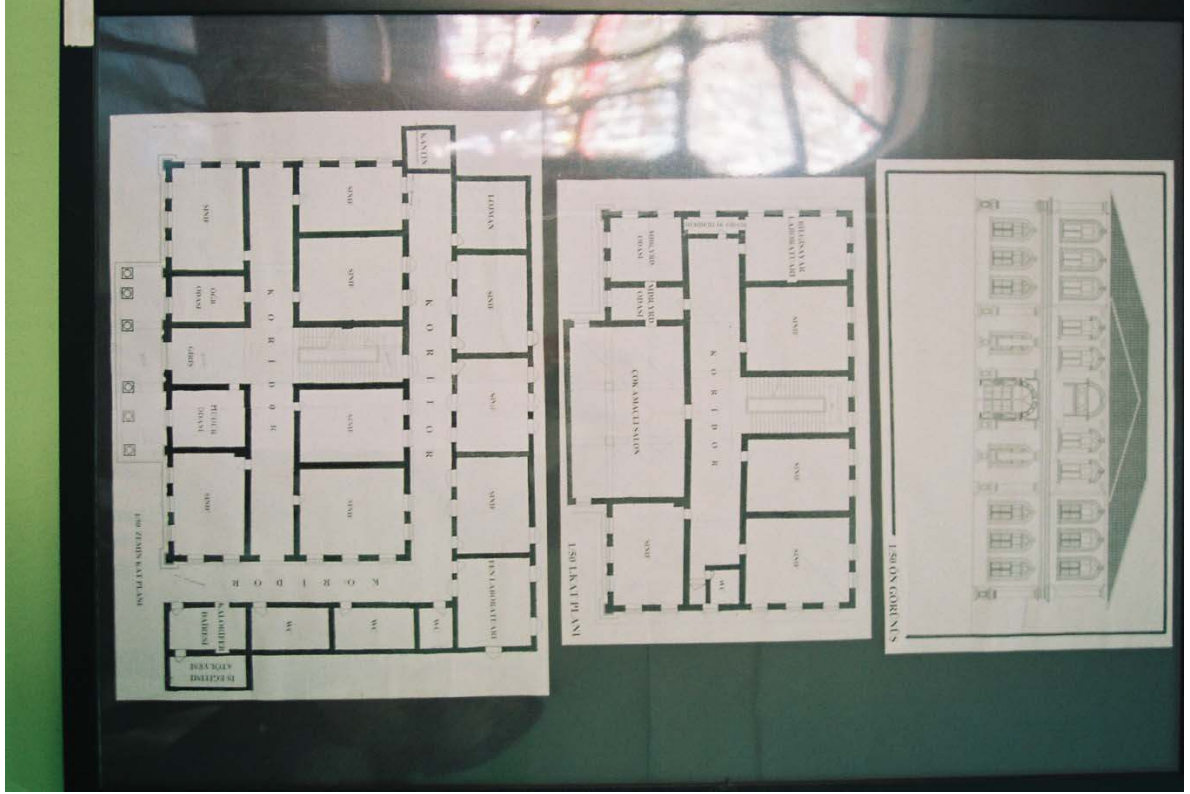
Fotoğraf No 46: Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin (Kocamustafapaşa İlköğretim Okulu) Sümbül Efendi Külliyesi'nden Görünümü

Fotoğraf No 47: Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin (Kocamustafapaşa İlköğretim Okulu) Günümüzde Kazınmış Olan Kitabesi

Fotoğraf No 48: Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi (Kocamustafapaşa İlköğretim Okulu) Giriş Kapısı ve Kapının İki Yanında Bulunan Süslemeleri

Fotoğraf No 49: Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin Günümüzdeki Giriş ve Birinci Kat Yerleşim Planı

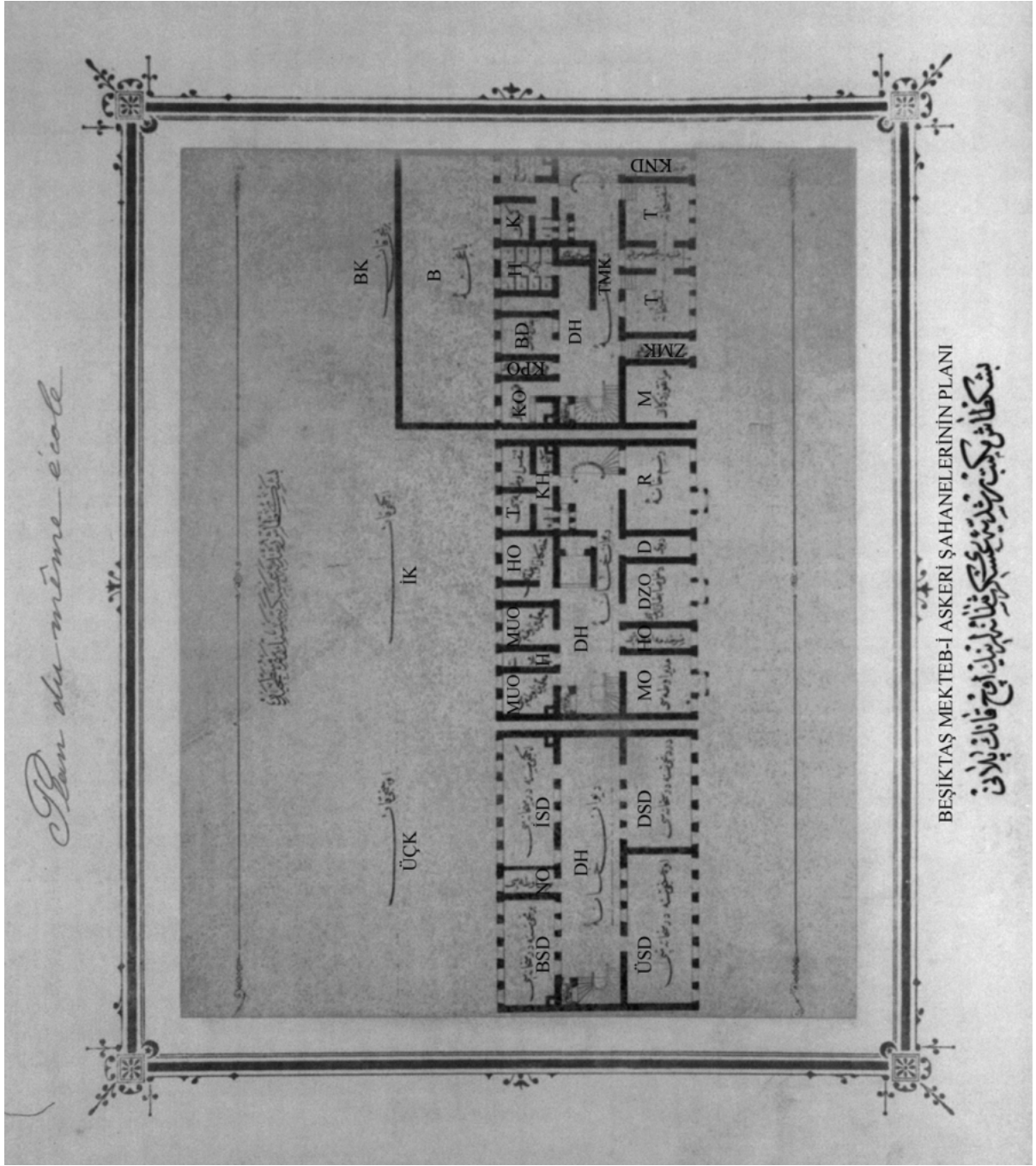
Fotoğraf No 50: Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin Güneybatı Cephede Bulunan Teneffüşhanesi

Fotoğraf No 51: Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin Giriş Katı İç Mekan Görünümü

Fotoğraf No 52: Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi'nin Giriş Katından Birinci Kata Çıkış Merdivenleri

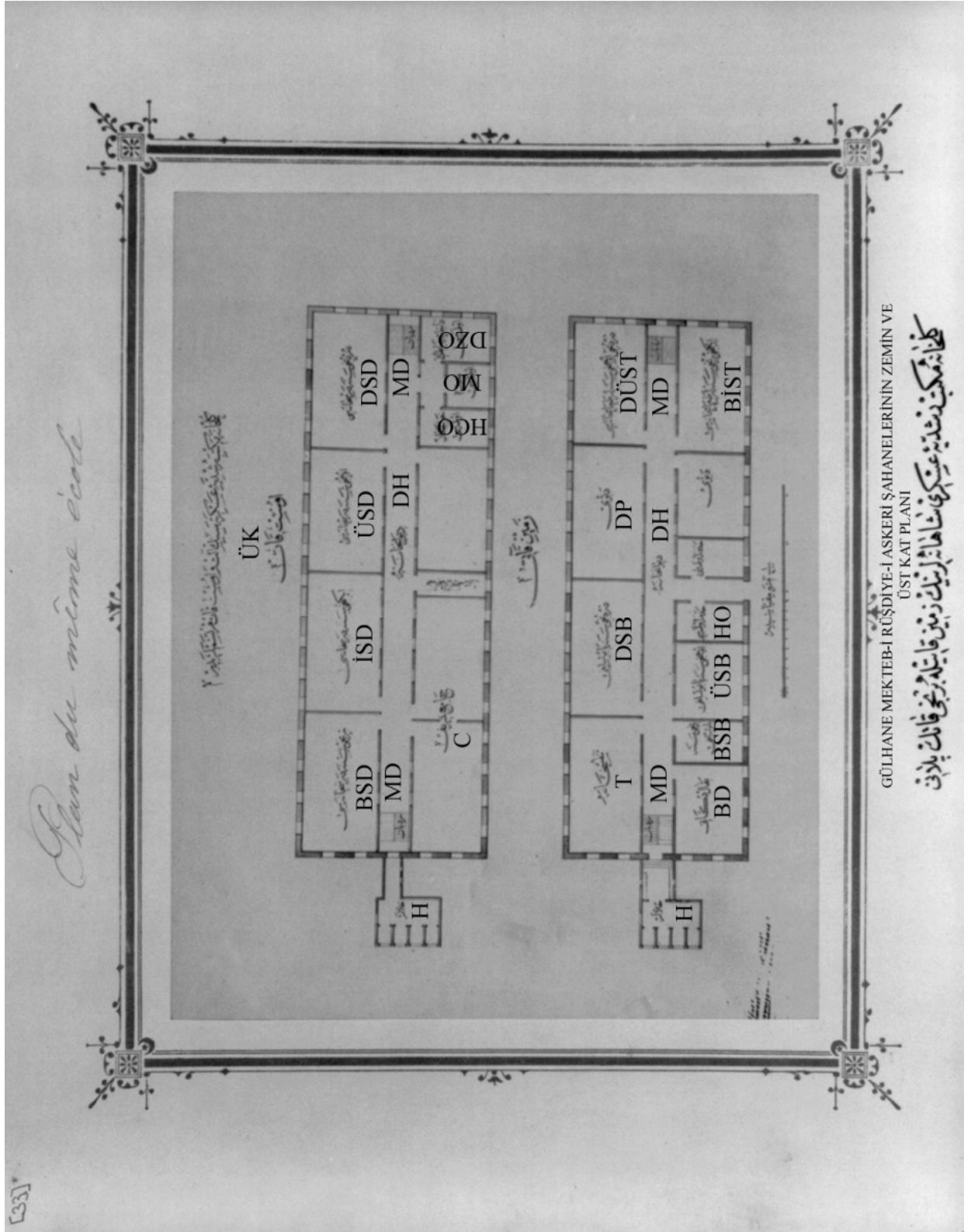
Fotoğraf No 53: Beşiktaş Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahanelerinin Planı

Fotoğraf No 54: Beşiktaş Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahaneleri

Fotoğraf No 55: Beşiktaş Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahaneleri Şakirdanı Kulları

Fotoğraf No 56: Gülhane Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahanelerinin Zemin ve Üst Kat Planı

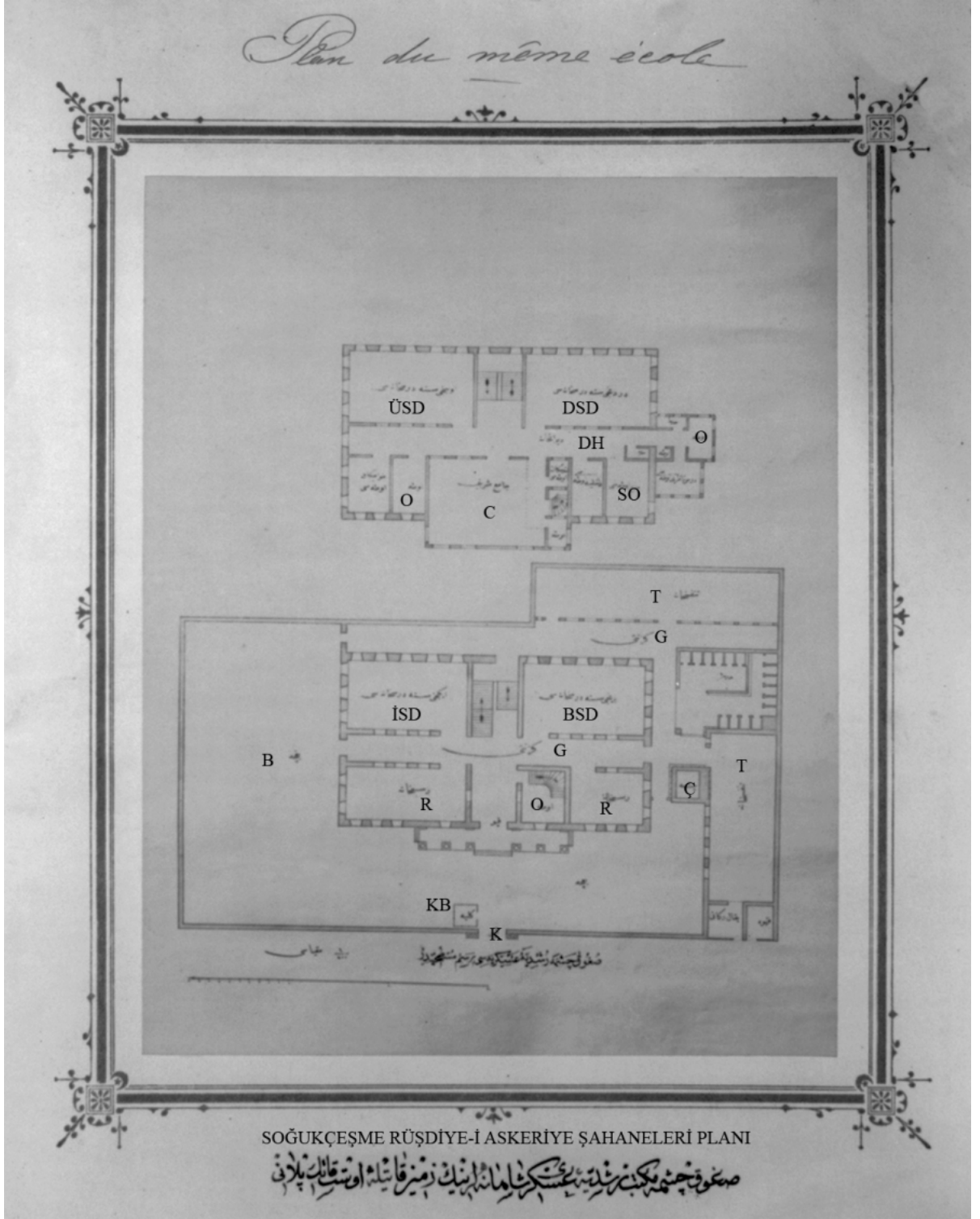
Fotoğraf No 57: Gülhane Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahaneleri Kapu Cihetinden Görünüşü

Fotoğraf No 58: Gülhane Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahaneleri Yan Cihetinden Görünüşü

Fotoğraf No 59: Gülhane Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Şakirdanı Kulları

Fotoğraf No 60: Soğukçeşme Rüşdiye-i Askeriye Şahaneleri Planı

Fotoğraf No 61: Soğukçeşme Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Cebheden Görünüşü

Fotoğraf No 62: Soğukçeşme Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Yan Cepheden Görünüşü

Fotoğraf No 64: Soğukçeşme Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Şakirdanı Kulları

Fotoğraf No 65: Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi (İstanbul Çocuk Mahkemeleri)
Kuzeydoğu (Giriş) Cephesi

Fotoğraf No 66: Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin (İstanbul Çocuk Mahkemeleri)
Kuzeydoğu Cephesindeki Kitabe ve Madalyonu

Fotoğraf No 67: Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi (İstanbul Çocuk Mahkemeleri) Kuzey doğu Cephesindeki Ana Giriş Kapısı

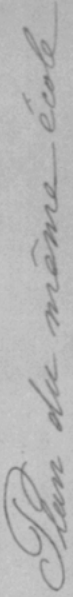
Fotoğraf No 68: Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin Kuzeybatı ve Güneybatı Yönünde Bulunan Teneffüşhaneleri

Fotoğraf No 69: Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin Güneybatı Yönünde Bulunan ve Günümüzde İki Katlı Hale Dönüştürülmüş Teneffüşhanesi

Fotoğraf No 70: Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin (İstanbul Çocuk Mahkemeleri) Giriş Katı ve Birinci Kata Çıkan Merdivenleri

EYÜB BAYTAR VE ECZACI MEKTEB-İ RÜŞDİYE-İ ASKERİ
 ŞAHANELERİNİN ZEMİN VE ÜST KAT PLANI

ایوبکہ کا نذر خیر خیر شد نہ جس کا انا الہدیک لہمیز فانی و کجی قادوی

Fotoğraf No 72: Eyüb Baytar ve Eczacı Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahanelerinin Dahilen Görüntüsü

Fotoğraf No 73: Eyüb Baytar Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Şakirdanı Kulları

Fotoğraf No 74: Eyüb Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Şakirdanı Kulları

Fotoğraf No 75: Mekteb-i Bahriye-i Rüşdiyye-i Asakir-i

Fotoğraf No 76: Mekteb-i Rüşdiyye-i Şakirdanı

Fotoğraf No 77: Kasımpaşa (Bahriye)Askeri Rüşdiyesi'nin Güneydoğu (Giriş)
Cephesi

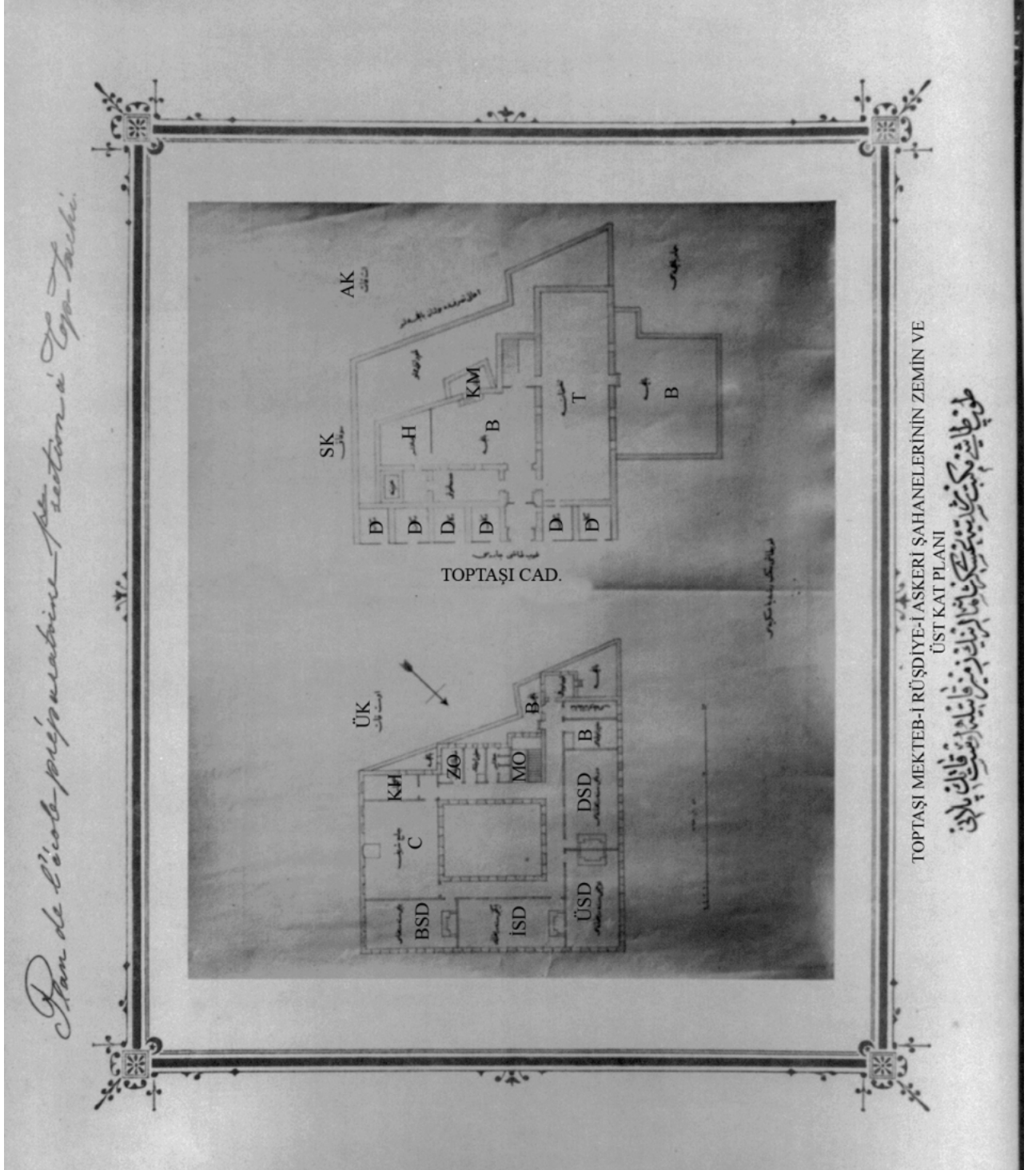
Fotoğraf No 78: Kasımpaşa (Bahriye)Askeri Rüşdiyesi' nin Güneydoğu (Giriş)
Günümüze Ulaşmış Özgün Giriş Kapısı

Fotoğraf No 79: Kasımpaşa (Bahriye)Askeri Rüşdiyesi'nin Kuzey batı Cephesi

Fotoğraf No 80: Kasımpaşa (Bahriye)Askeri Rüşdiyesi'nin Güney batı Cephesi

Fotoğraf No 81: Toptaş Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahanelerinin Zemin Katı ile Üst Katın Planı

Fotoğraf No 82: Üsküdar Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahaneleri Yan Cihetinden Görünüşü

Fotoğraf No 83: Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahaneleri Yan Cihetinden Görünüşü

Fotoğraf No 84: Üsküdar Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahaneleri Şakirdanı Kulları

Fotoğraf No 85: Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'nin Kuzey doğu (Giriş) Cehesi

Fotoğraf No 86: Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'nin Kitabeli ve Madalyonlu Ana Giriş Kapısı

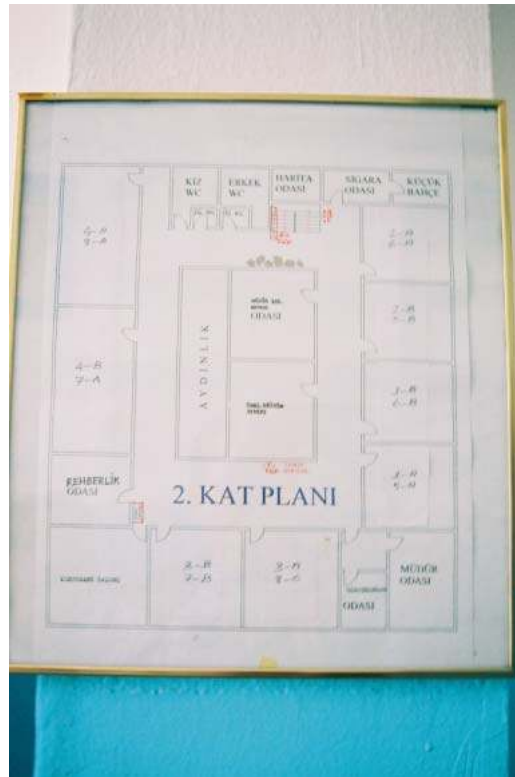
Fotoğraf No 87: Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'nin Giriş Kapısındaki Kitabe

Fotoğraf No 88: Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'nin Güneybatı Cephesi

Fotoğraf No 89: Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'nin Kuzeybatı Cephesi

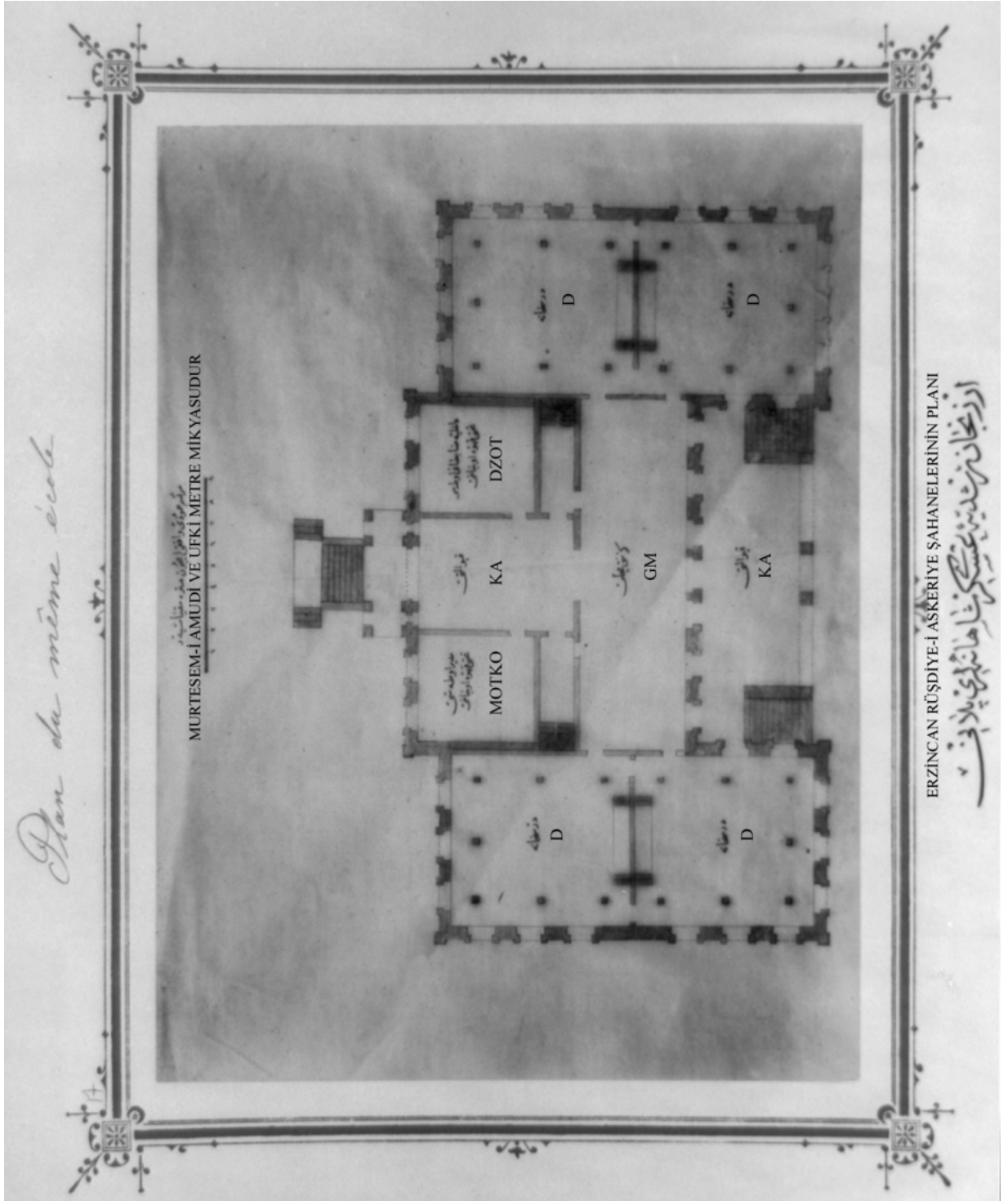
Fotoğraf No 90: Sokollu Mehmetpaşa İlköğretim Okulu (Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi) Günümüzdeki Yerleşim Planı

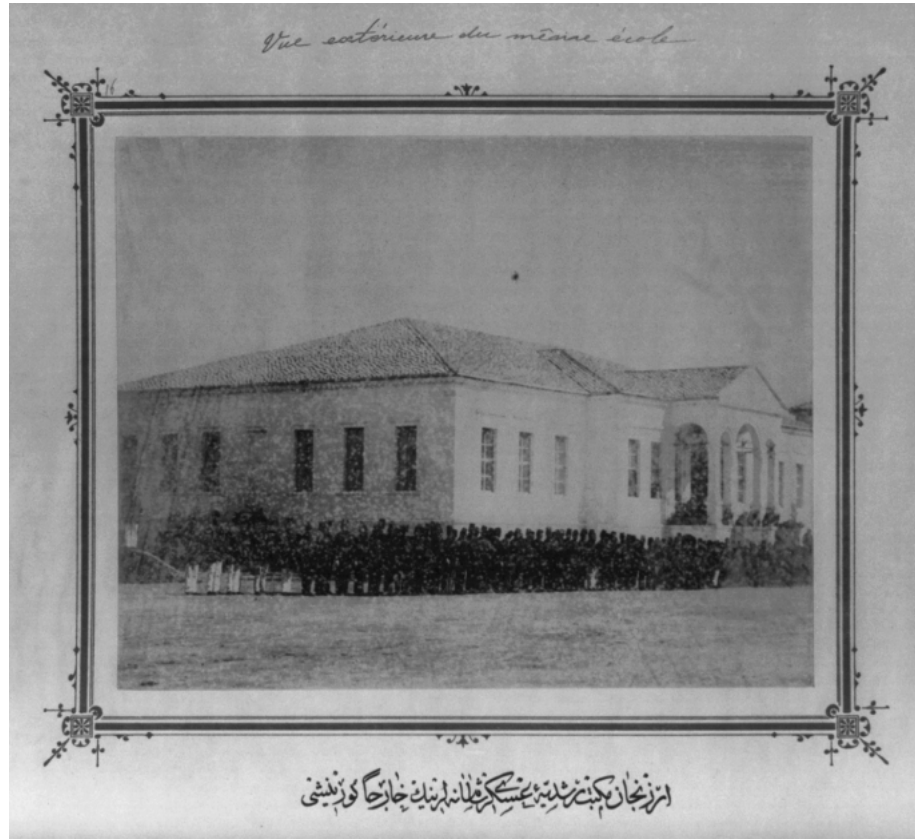
Fotoğraf No 91: Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi'nin Giriş Kattaki Servis
Avlusu ve Avluda Yer Alan Servis Birimleri

Fotoğraf No 92: Toptaşı (Üsküdar) Askeri Rüşdiyesi Birinci Kat İç Mekan
Görünümü

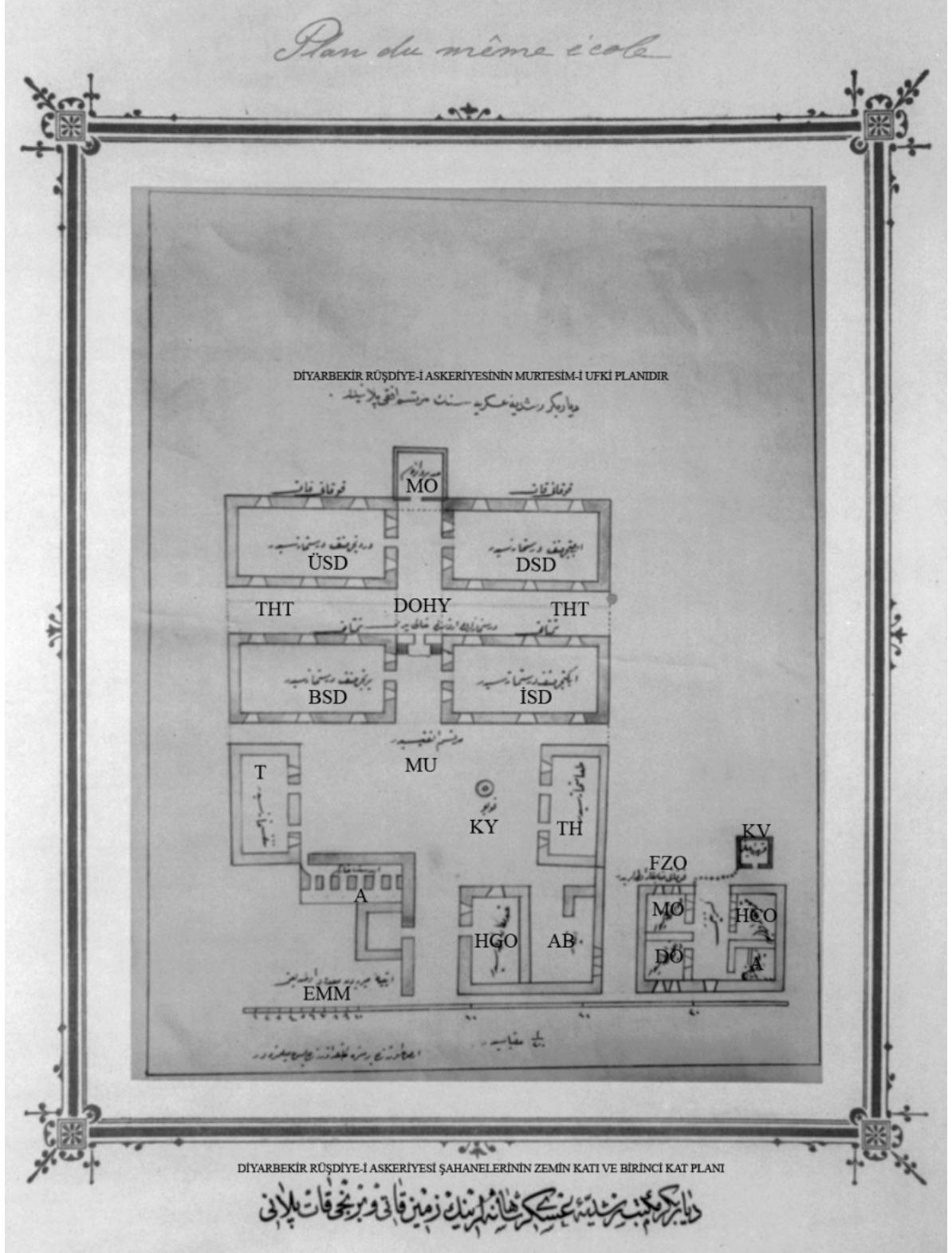
Fotoğraf No 93: Erzincan Rüşdiye-i Askeriye Şahaneleri Planı

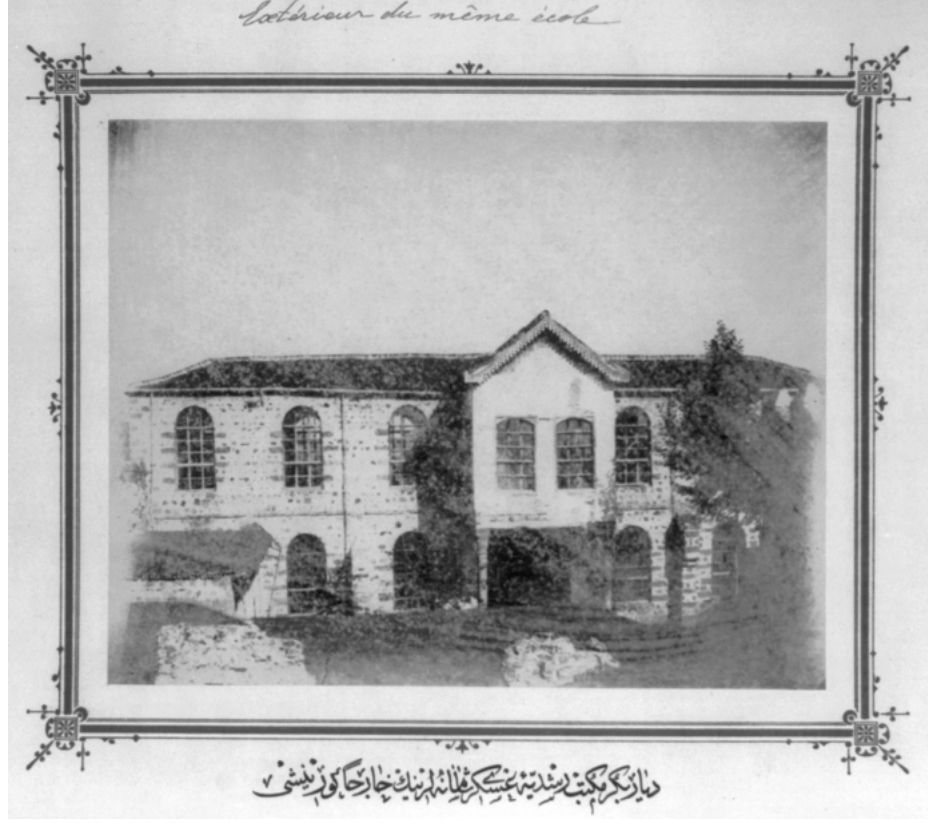
Fotoğraf No 94: Erzincan Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahanelerin Haricen Görünüşü

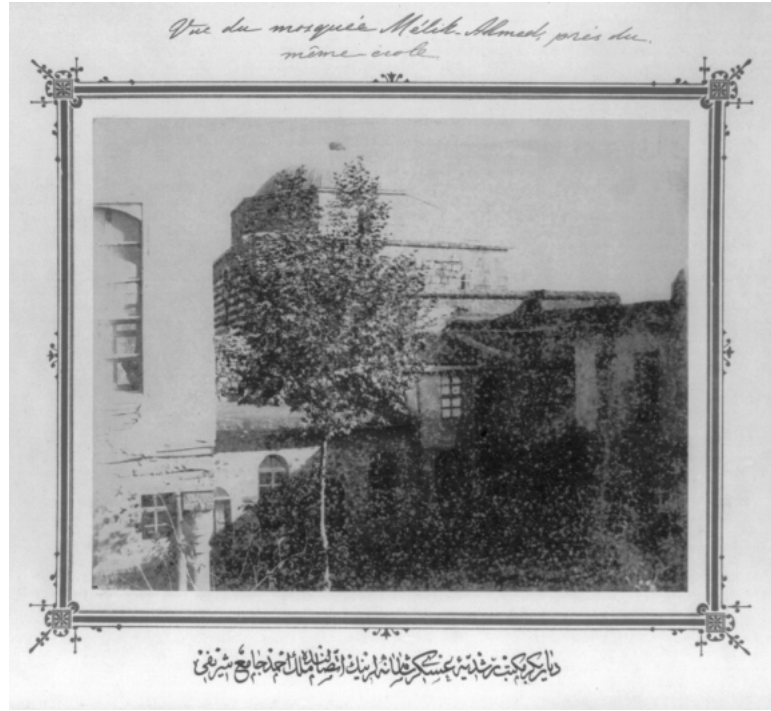
Fotoğraf No 95: Erzincan Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahanelerin Şakirdanı Kulları

Fotoğraf No 96: Diyarbakir Rüştiye-i Askeriyesi Şahanelerin Zemin Katı ve Birinci Kat Planı

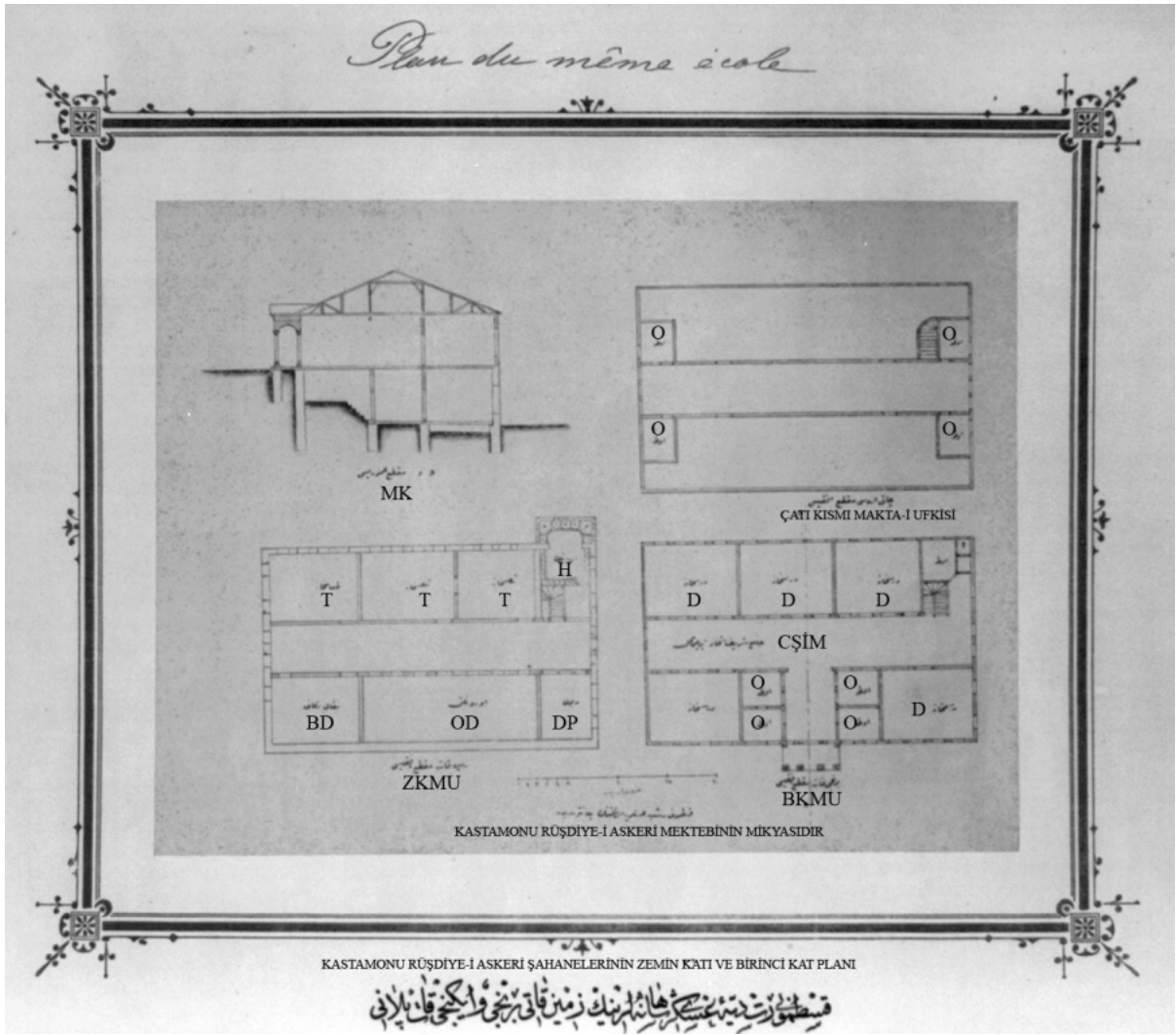
Fotoğraf No 97: Diyarbekir Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahanelerinin Haricen Görüntüsü

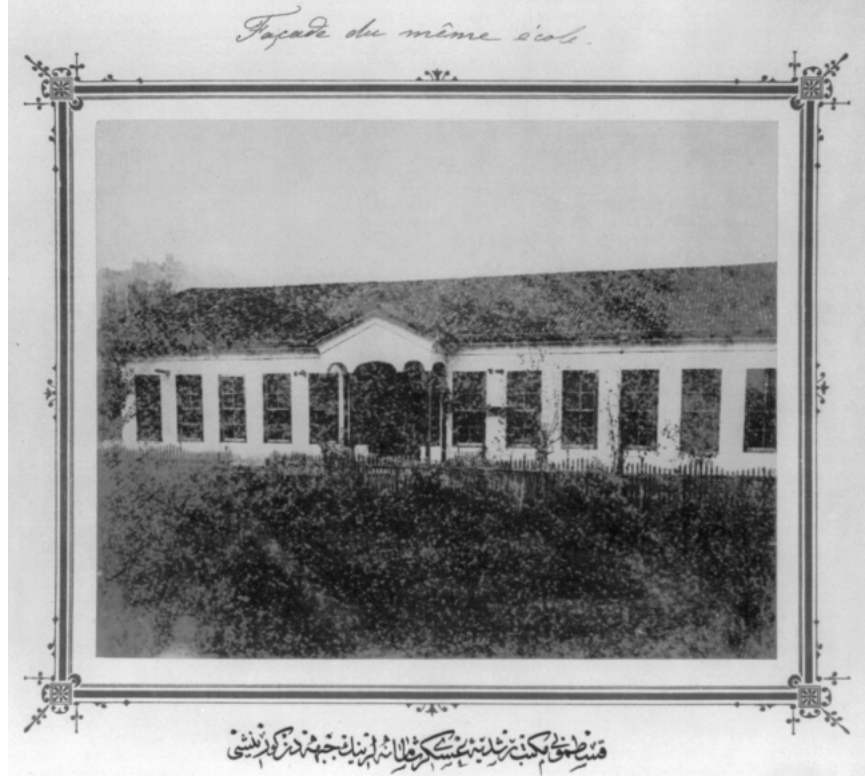
Fotoğraf No 98: Diyarbekir Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahanelerinin İttisalinde Melik Ahmed Camii Şerifi

Fotoğraf No 99: Diyarbekir Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahanelerinin Şakirdanı Kulları

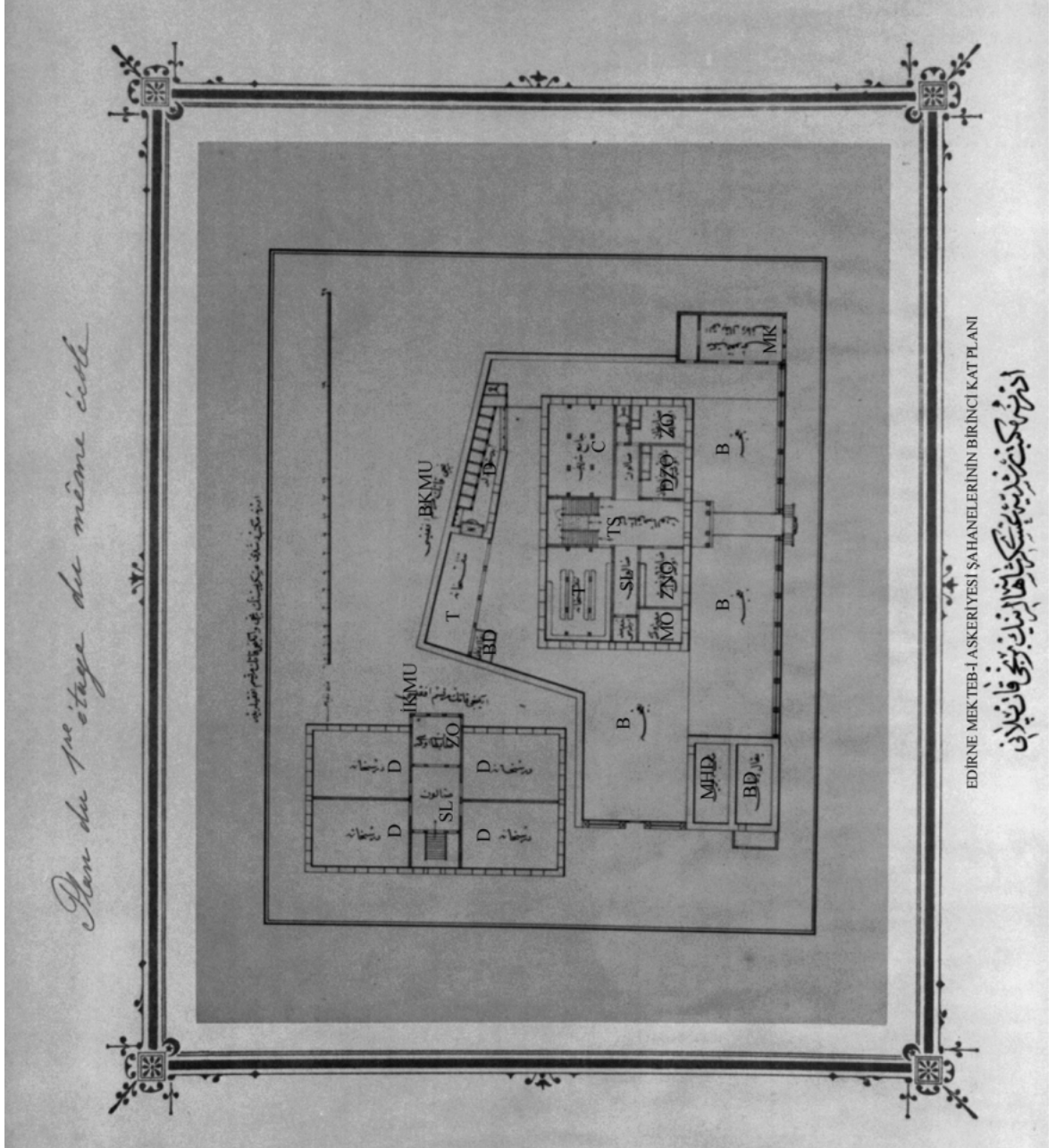
Fotoğraf No 100: Kastamonu Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Zemin Katı ve Birinci Kat Planı

Fotoğraf No 101: Kastamonu Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahanelerinin Cepheden Görünüşü

Fotoğraf No 102: Kastamonu Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Şakirdanı Kulları

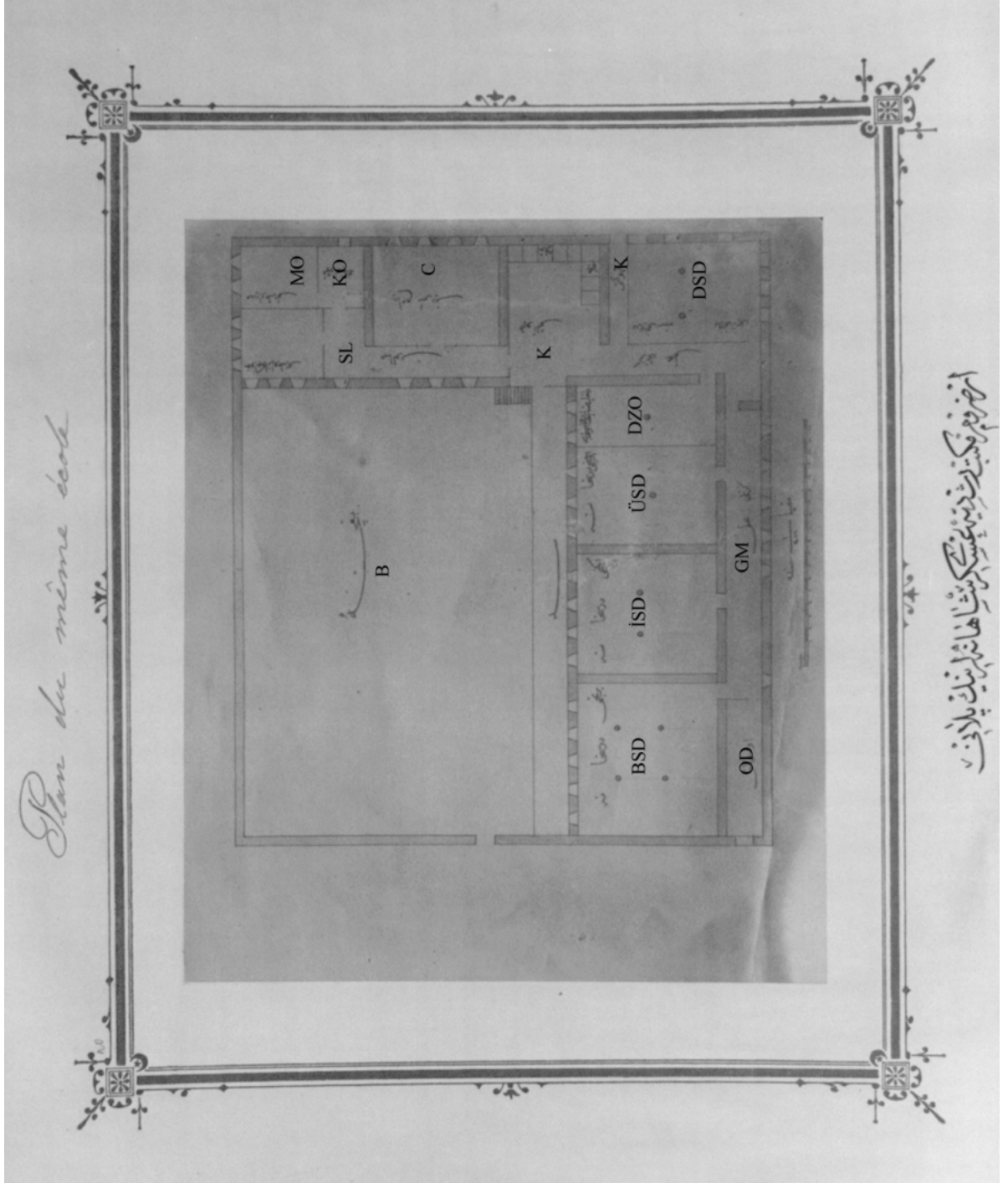
Fotoğraf No 103: Edirne Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyesi Şahanelerinin Birinci Kat Planı

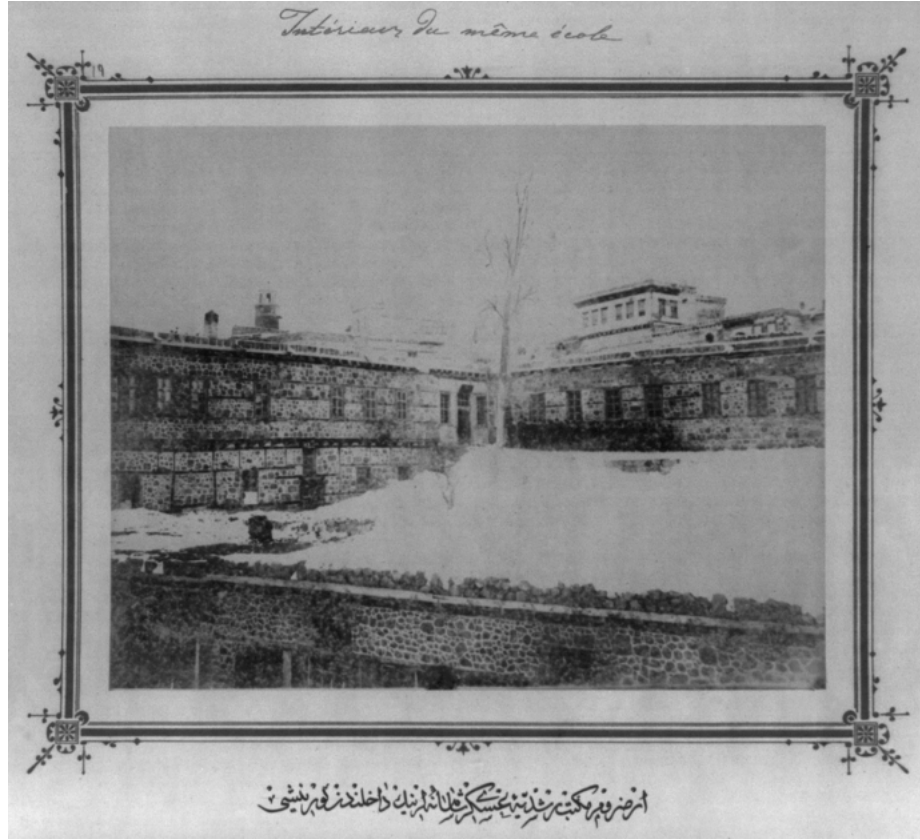
Fotoğraf No 104: Edirne Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyesi Şahaneleri Cebheden Görünüşü

Fotoğraf No 105: Edirne Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyesi Şahaneleri Şakirdanı Kulları

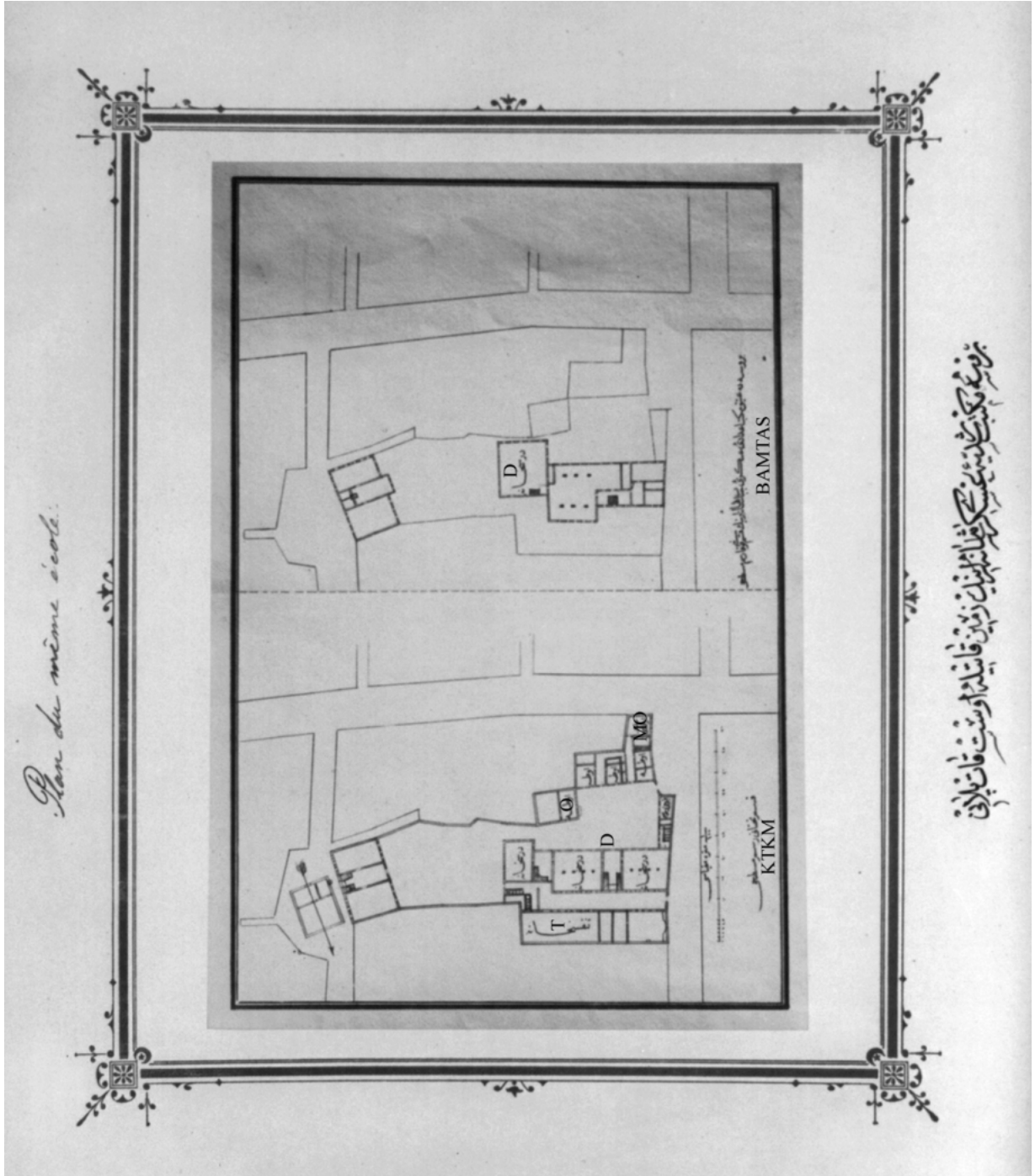
Fotoğraf No 106: Erzurum Mekteb-i Rüşdiye-i Şahanelerin Planı

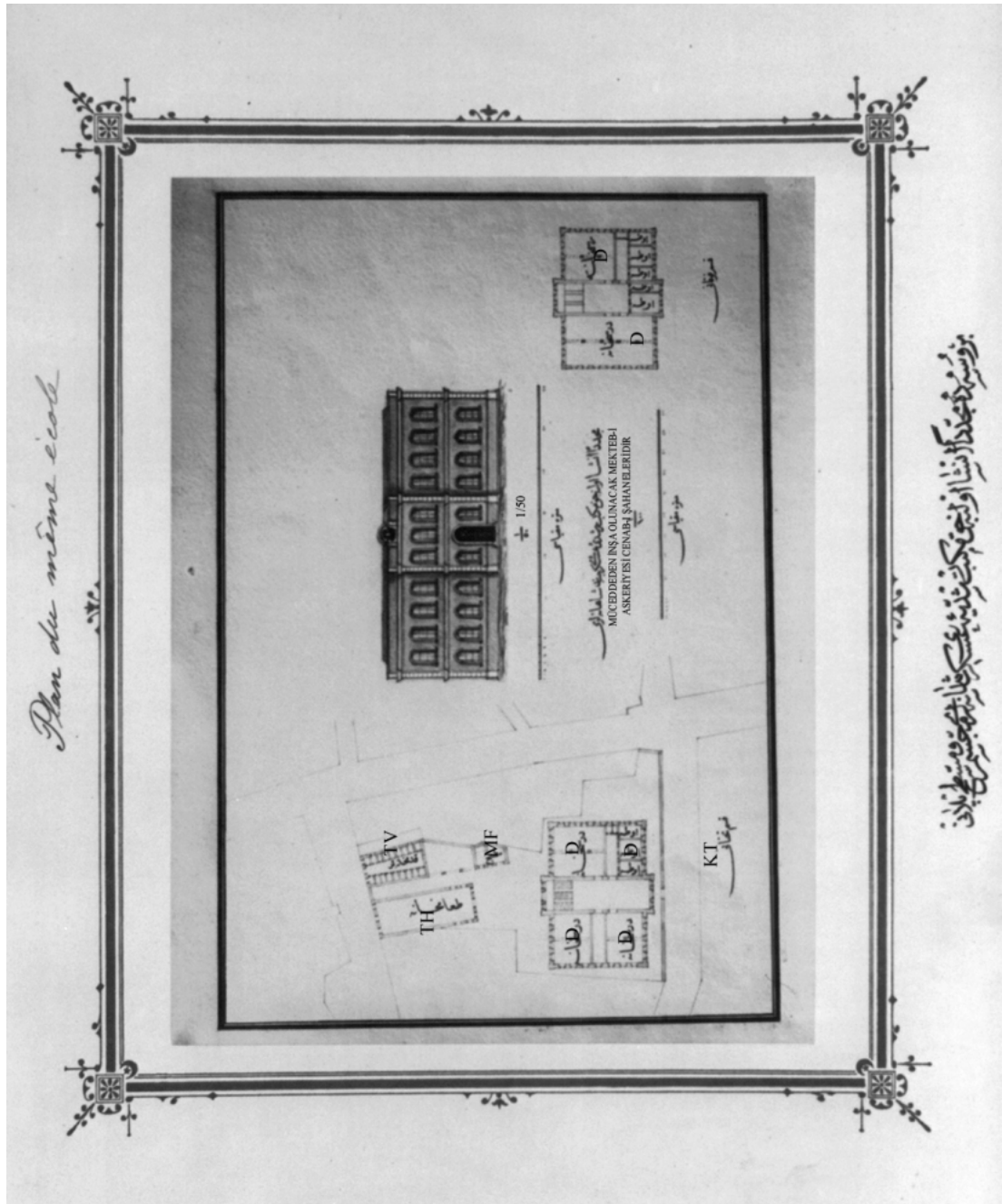
Fotoğraf No 107: Erzurum Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahanelerinin Dahilinden Görünüşü

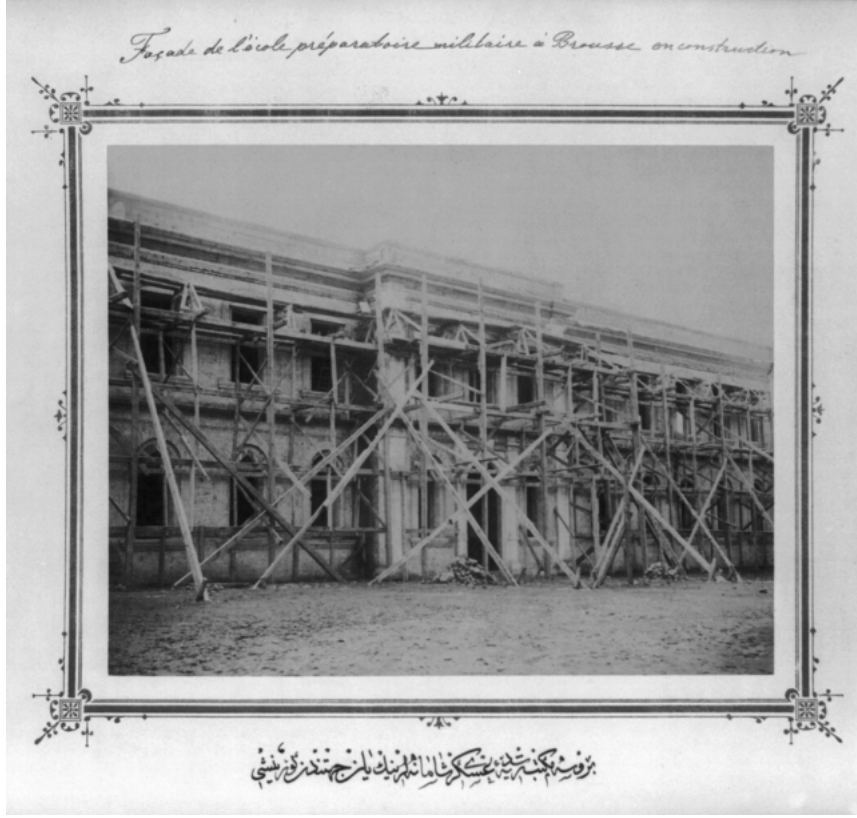
Fotoğraf No 108: Erzurum Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Şakirdanı Kulları

Fotoğraf No 109: Birusa Mekteb-i Rüşdiye-i Şahanelerinin Zemin Katı ile Üst Kat Planı

Fotoğraf No 110: Birusa’da Mücceddeden İnşa Olunacak Mekteb-i Askeriyesi Şahaneleri
Mücessem ve Musattahı

Fotoğraf No 111: Birusa Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahanelerin in Yan Cehitinden Görünüşü

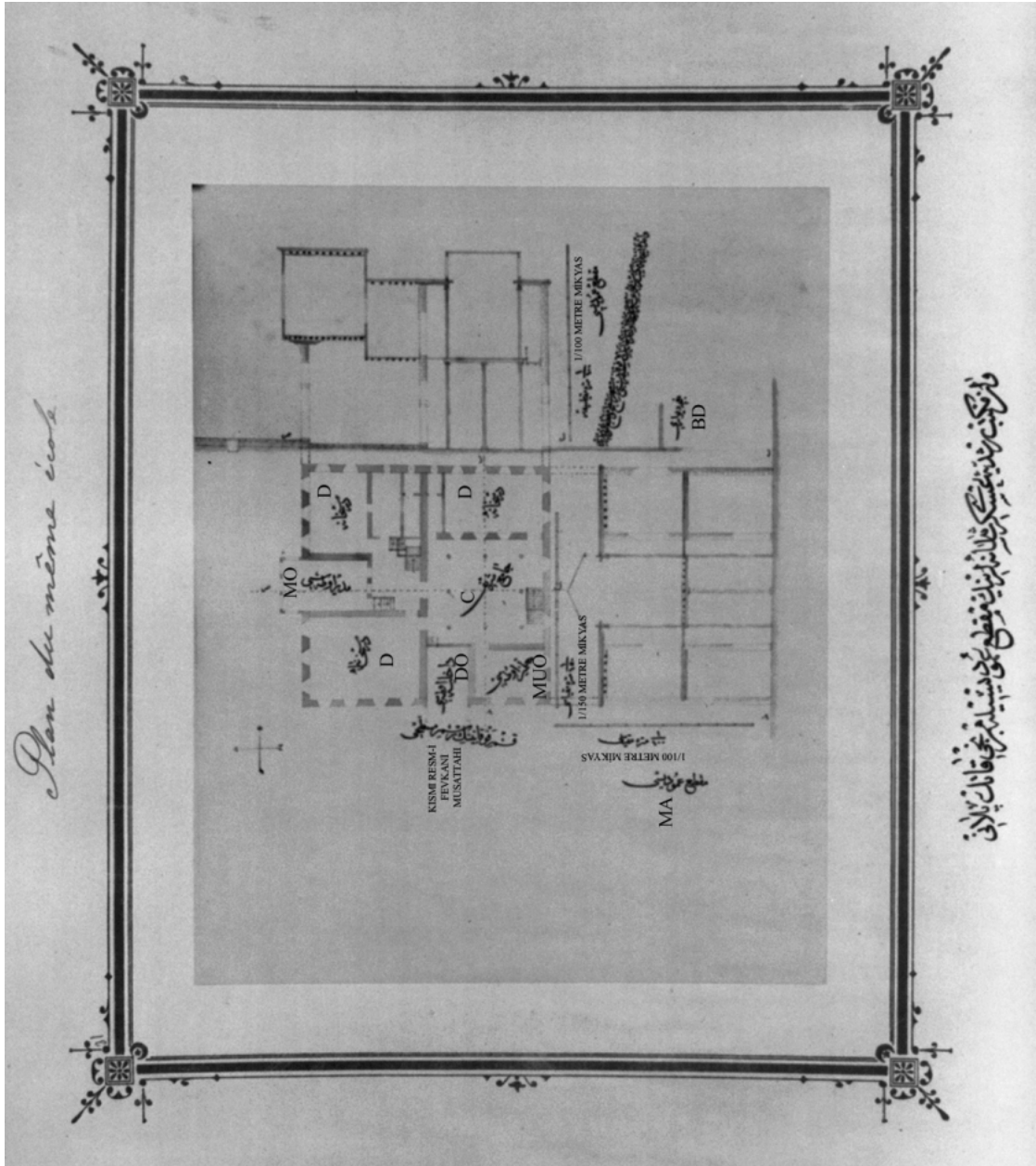
Fotoğraf No 112: Birusa Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahanelerin in Haricen Görünüşü

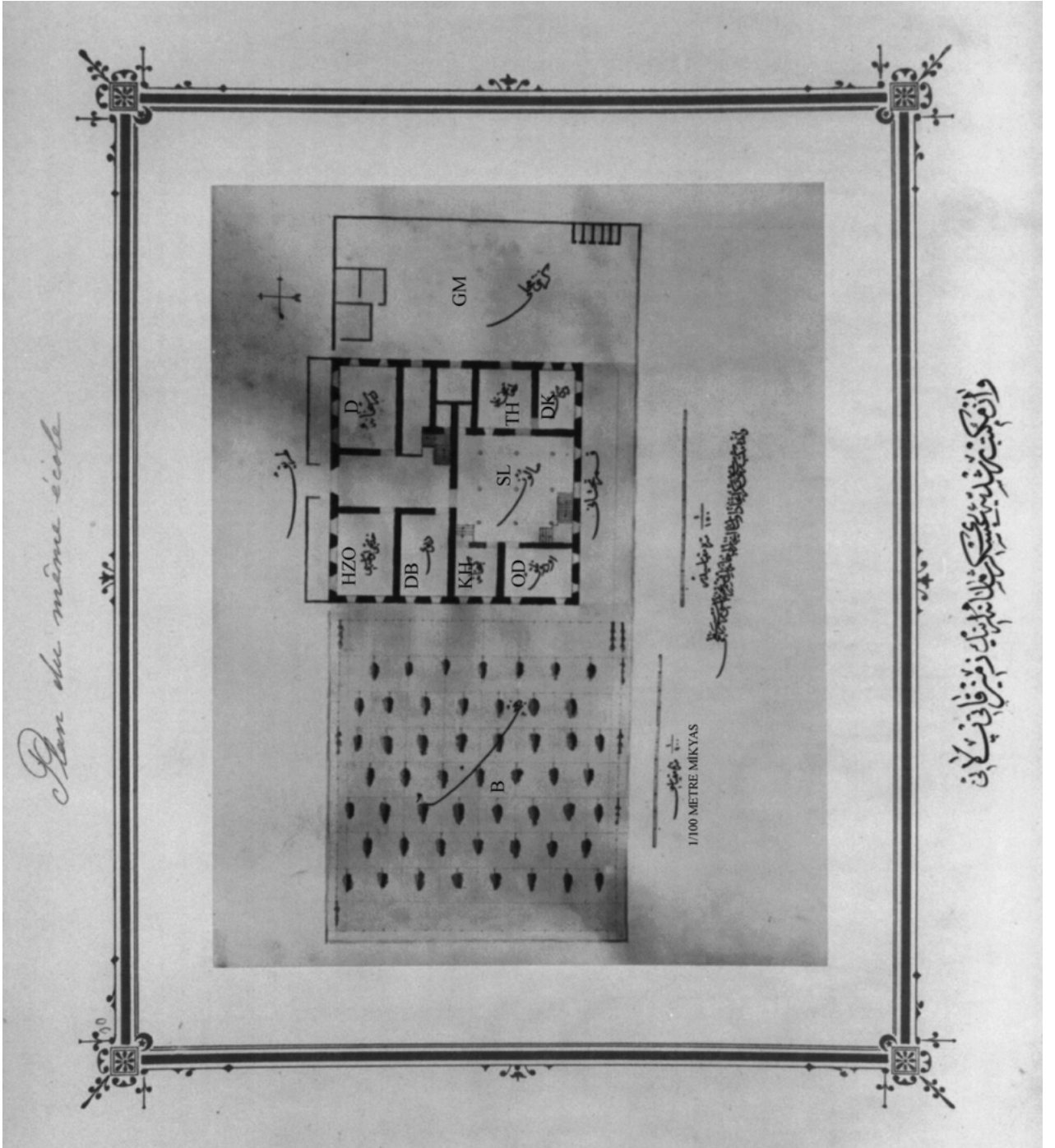
Fotoğraf No 113: Birusa Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahanelerin Dahilen Görünüşi

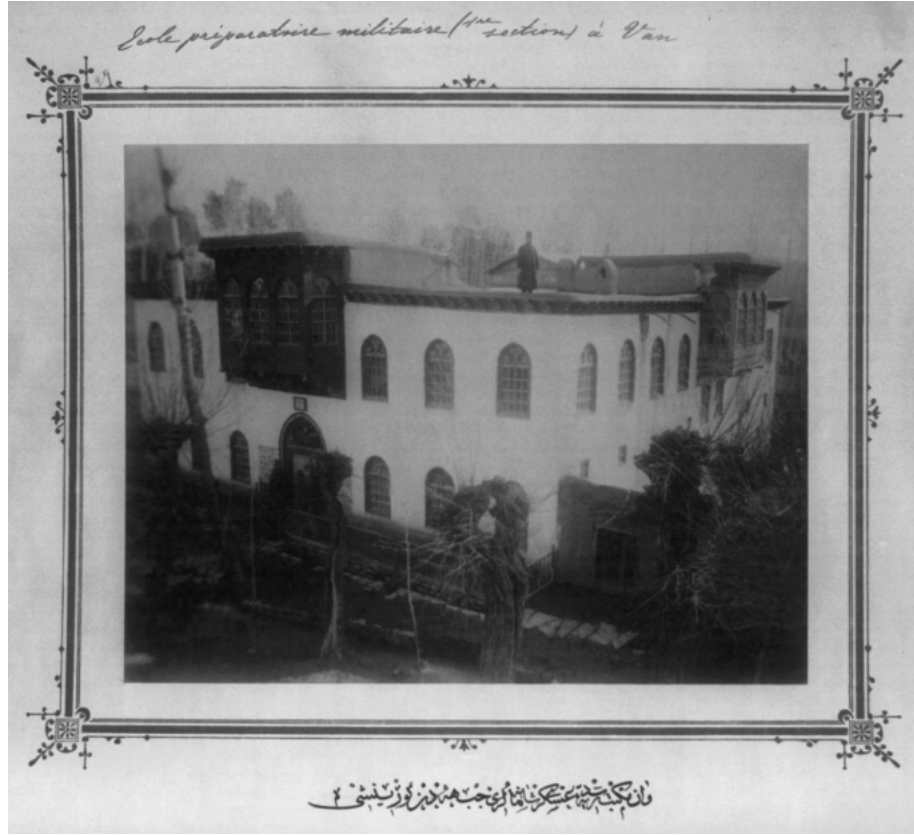
Fotoğraf No 114: Birusa Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Şakirdanı Kulları

Fotoğraf No 115: Van Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahanelerinin Birinci Kat Planı

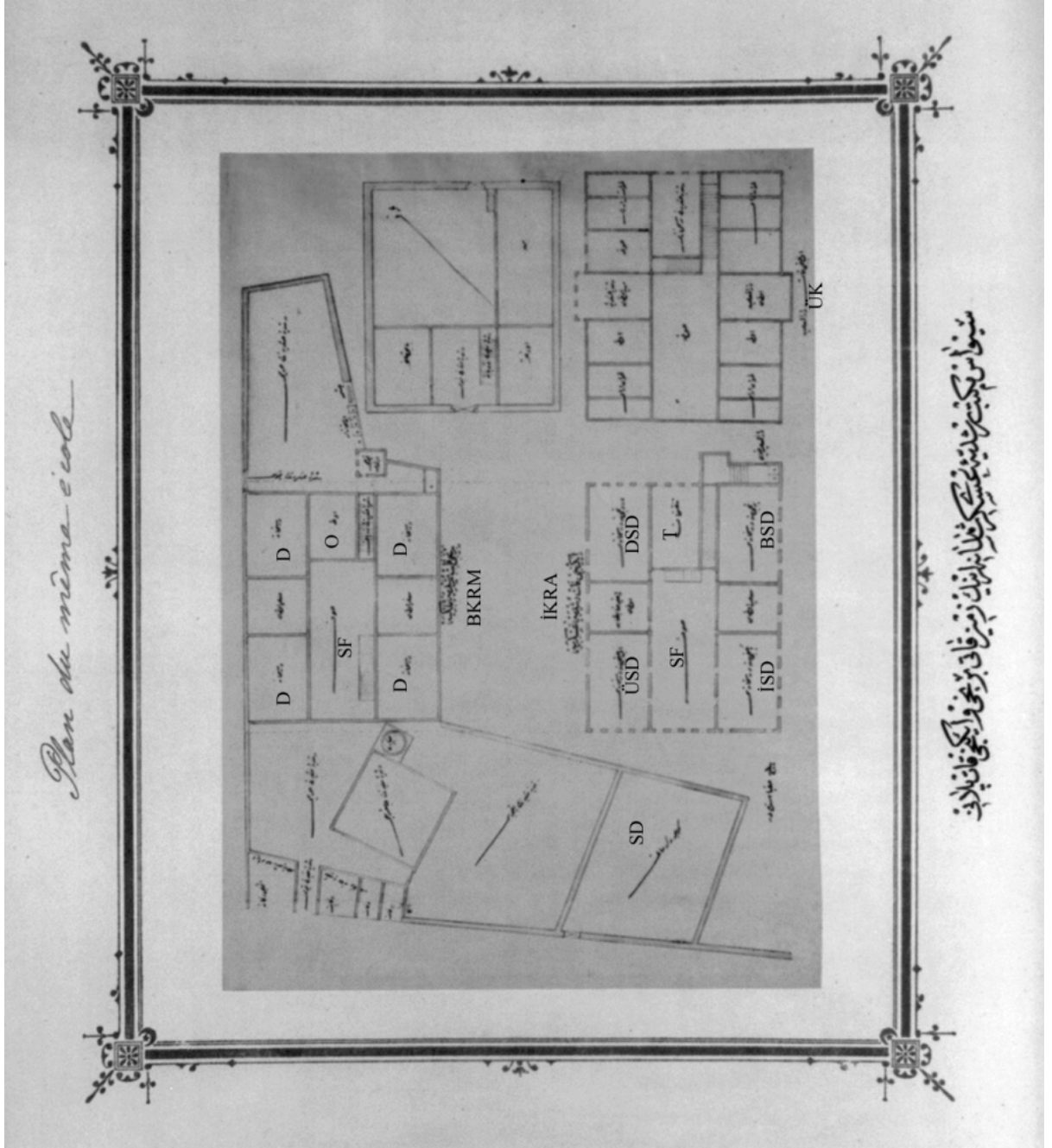
Fotoğraf No 116: Van Askeri Rüşdiyesi Planı

Fotoğraf No 117: Van Mekteb-i Rüşdiye-i Şahaneleri Cepheden Görünüşü

Fotoğraf No 118: Van Mekteb-i Rüşdiye-i Şahaneleri Sakirdanı Kulları

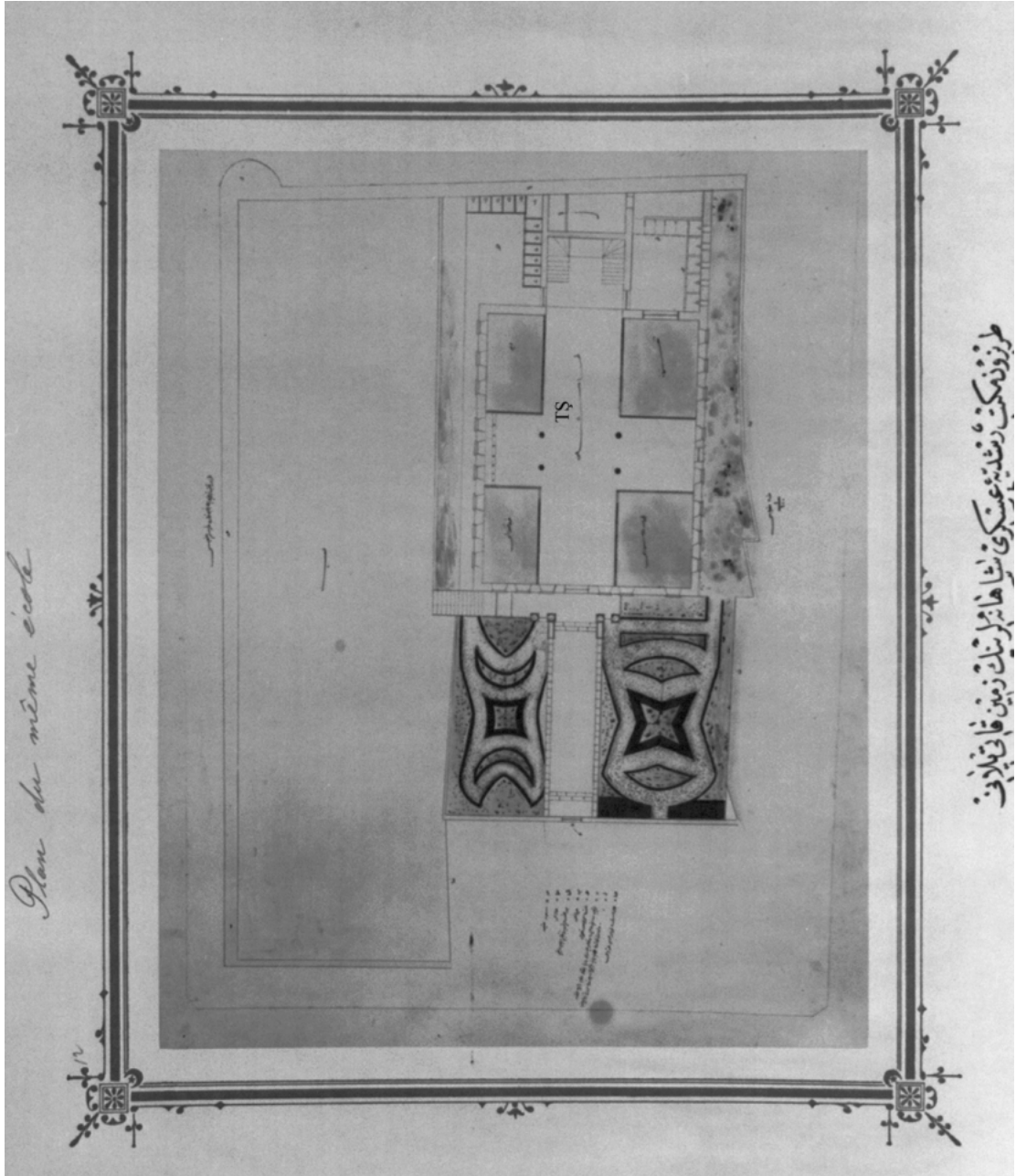
Fotoğraf No 119: Sivas Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye-i Şahanelerin Zemin Katı ve Birinci Katı Planı

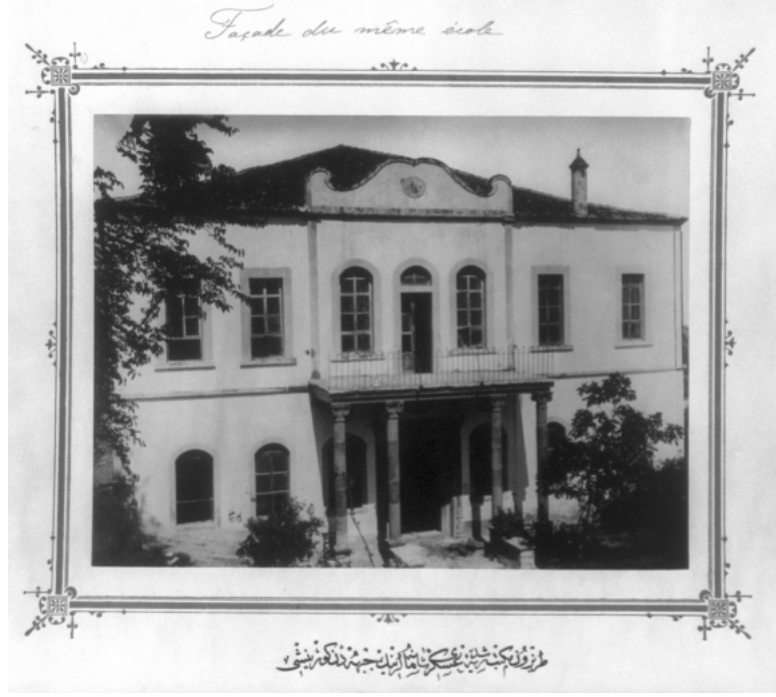
Fotoğraf No 120: Sivas Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye-i Şahanelerin Haricden Görünüŧü

Fotoğraf No 121: Sivas Mekteb-i Rüŧdiye-i Askeriye-i Şahaneleri Şakirdanı Kulları

Fotoğraf No 122: Trabzon Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyelerinin Zemin Kat Planı

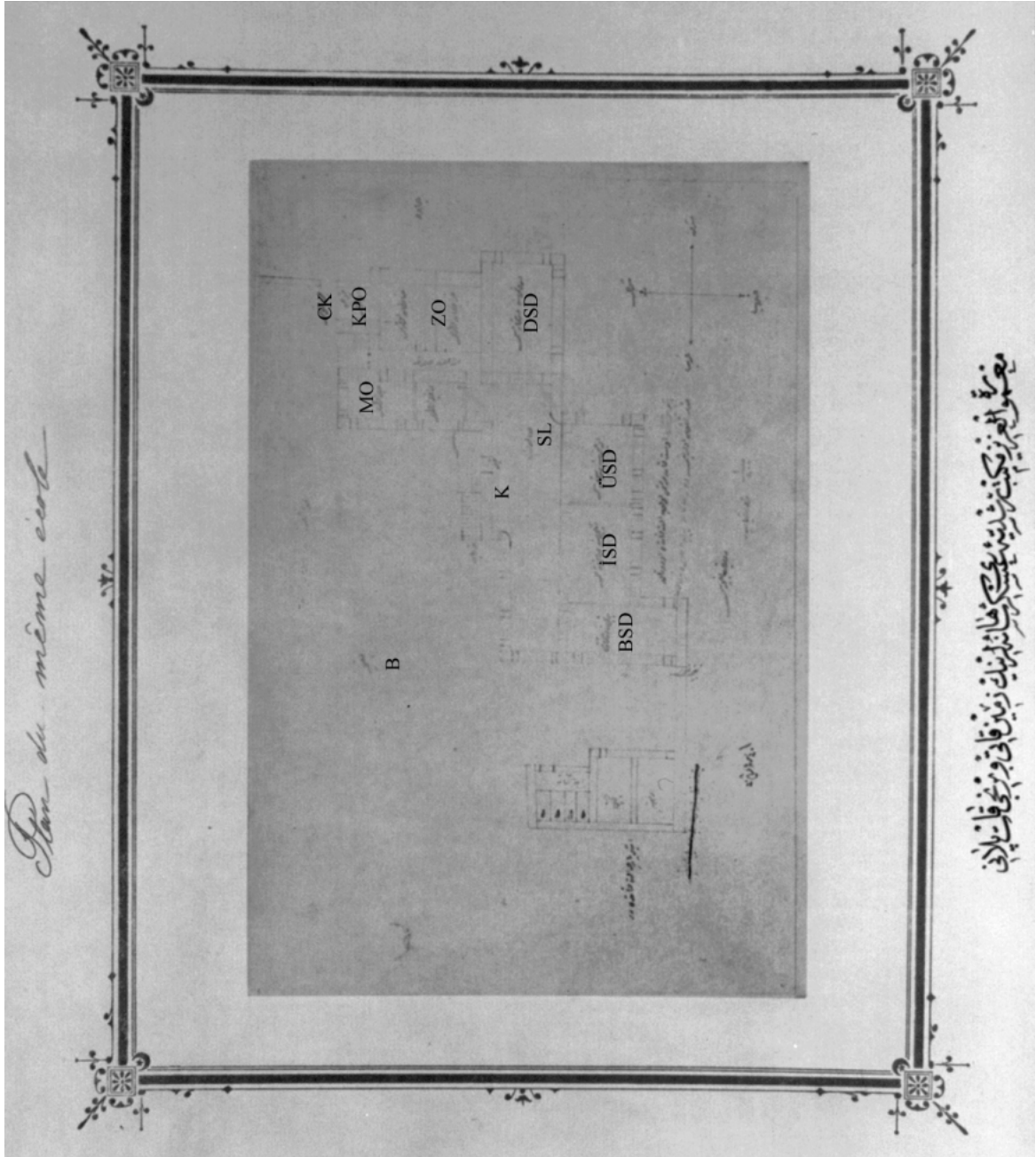
Fotoğraf No 123: Trabzon Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye-i Şahanelerin Cepheden Görünüşü

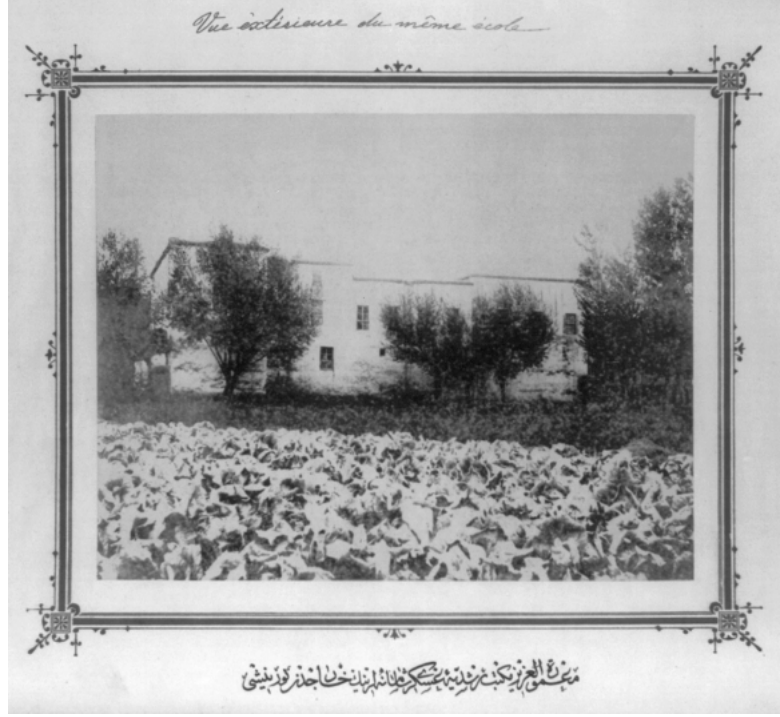
Fotoğraf No 124: Trabzon Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye-i Şahanelerin Manzara-i Umumisi

Fotoğraf No 125: Trabzon Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye-i Şahaneleri Sakirdanı Kulları

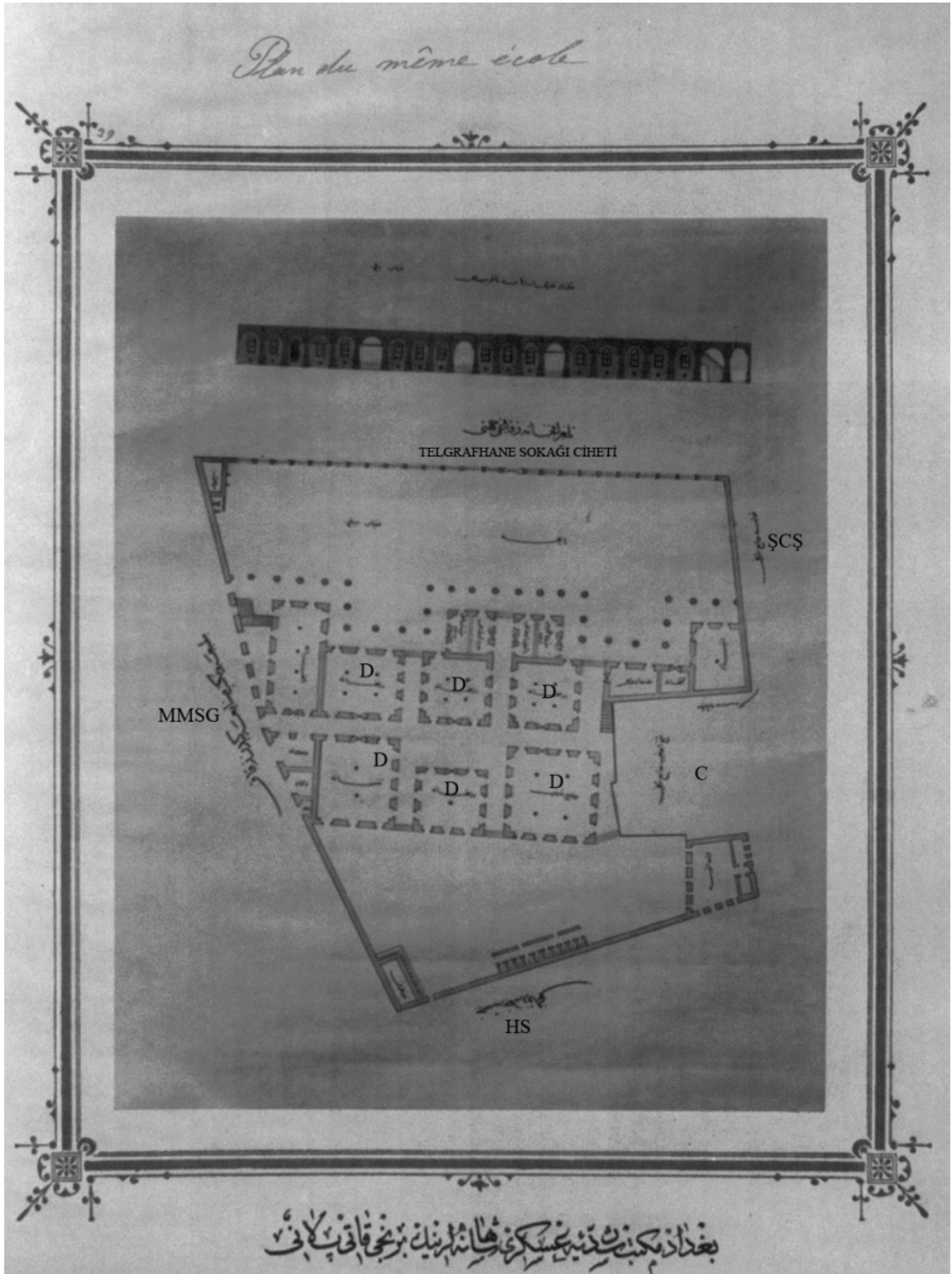
Fotoğraf No 126: Mamur'etülaziz Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Şahanelerin Zemin Kat Planı

Fotoğraf No 127: Mamur'etülaziz Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Şahanelerin in Hariçten Görüntüsü

Fotoğraf No 128: Mamur'etülaziz Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Şahanelerini Şakirdanı Kulları

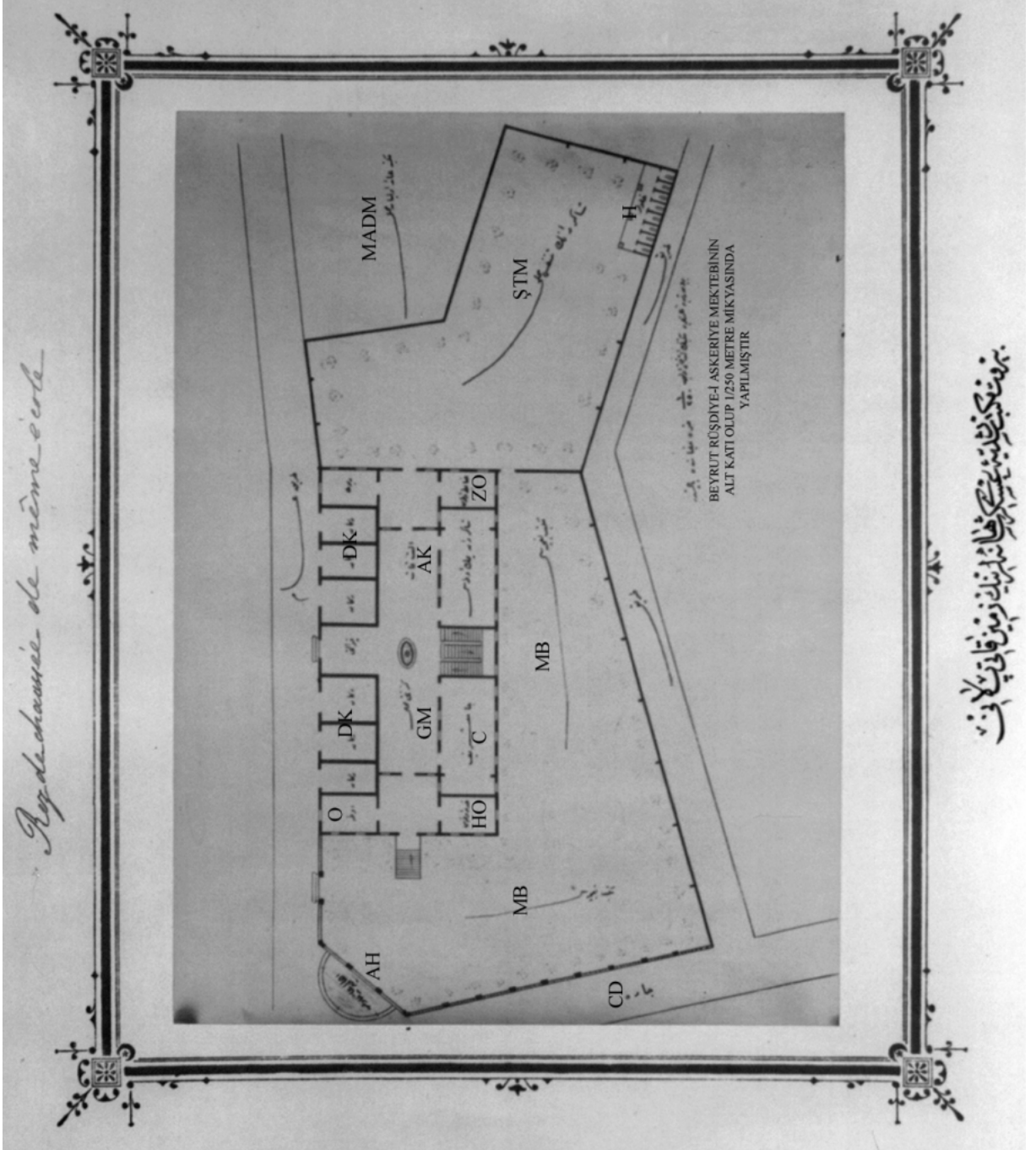
Fotoğraf No 129: Bağdat Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahanelerin in Birinci Kat Planı

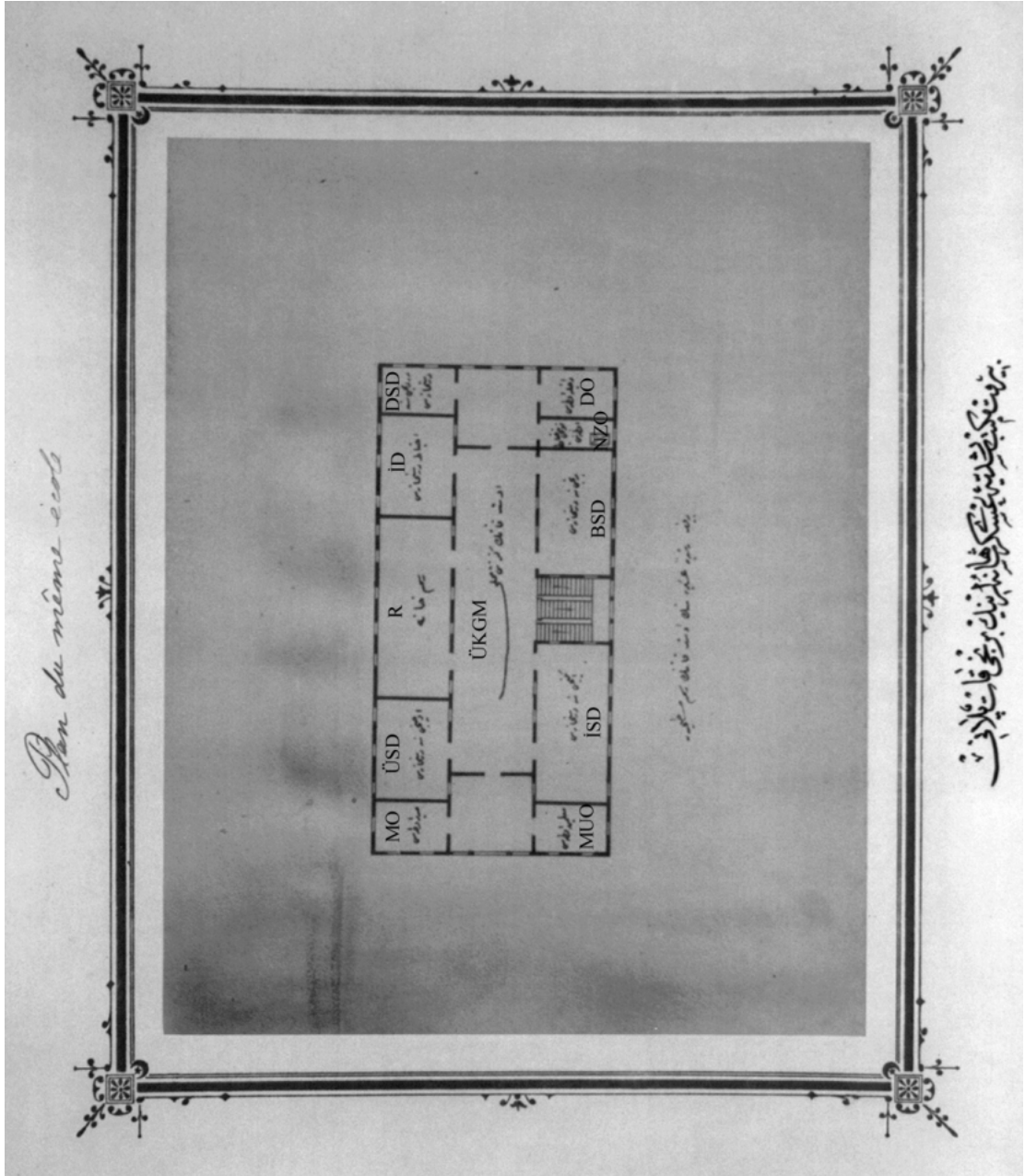
Fotoğraf No 130: Bağdat'a Müceddeden Derdest İnşaa Olunan Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahaneleri

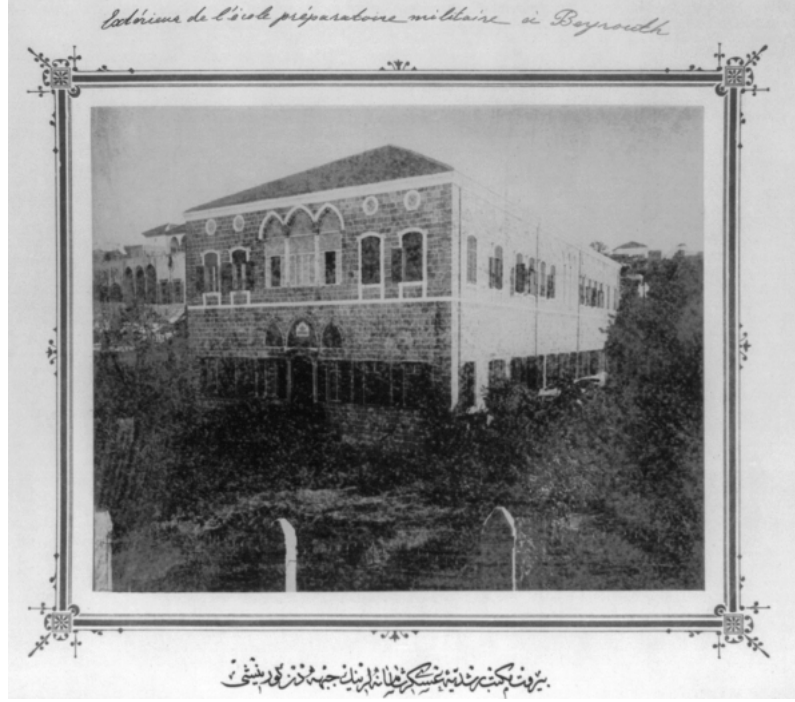
Fotoğraf No 131: Bağdat Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahaneleri Şakirdanı Kulları

Fotoğraf No 132: Beyrut Askeri Rüşdiyeleri Şahanelerinin Zemin Kat Planı

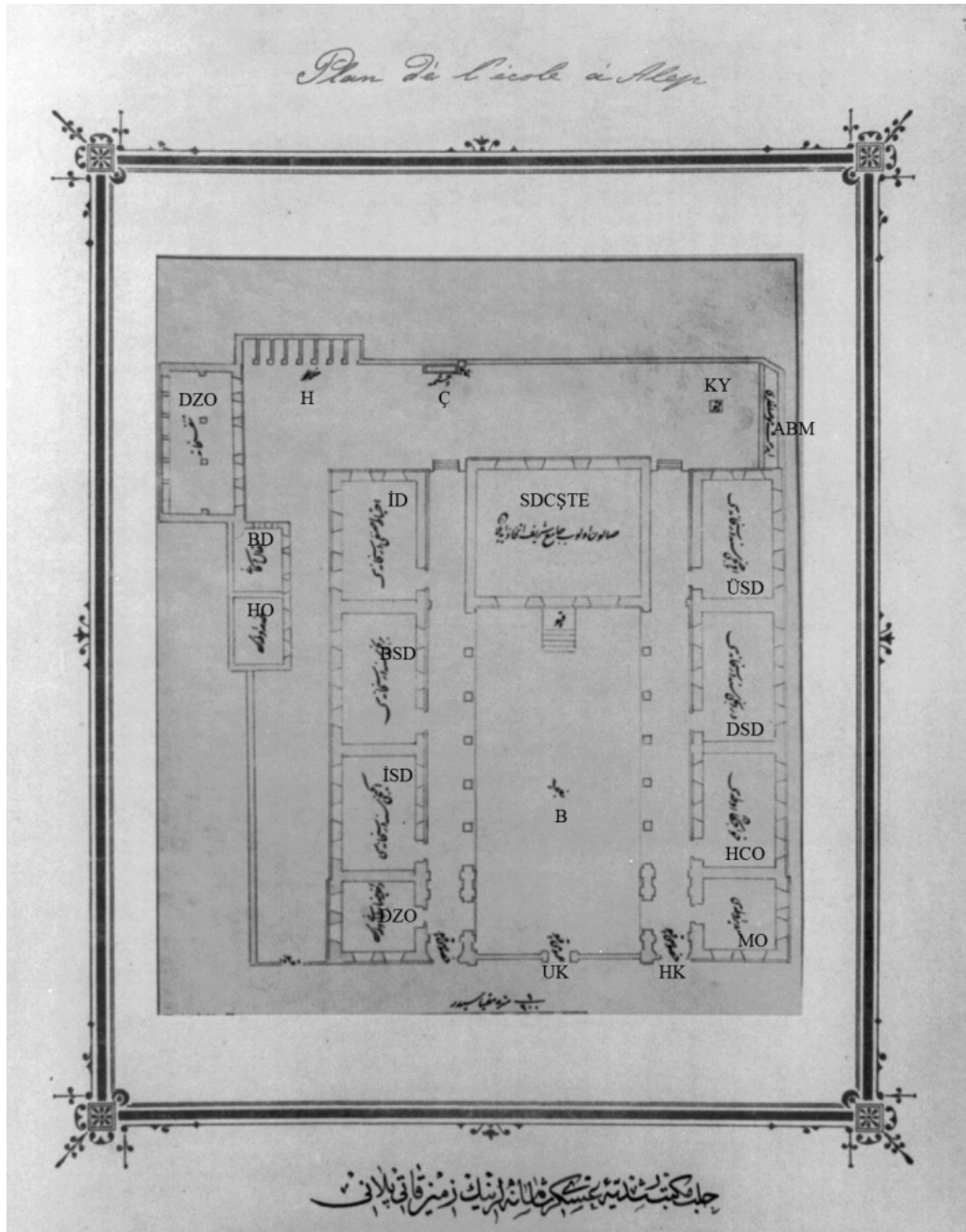
Fotoğraf No 133: Beyrut Askeri Rüşdiyeleri Şahanelerinin Birinci Kat Planı

Fotoğraf No 134: Beyrut Askeri Rüşdiyeleri Şahanelerinin Cepheden Görünüşü

Fotoğraf No 135: Beyrut Askeri Rüşdiyeleri Şahaneleri Şakırdanı Kulları

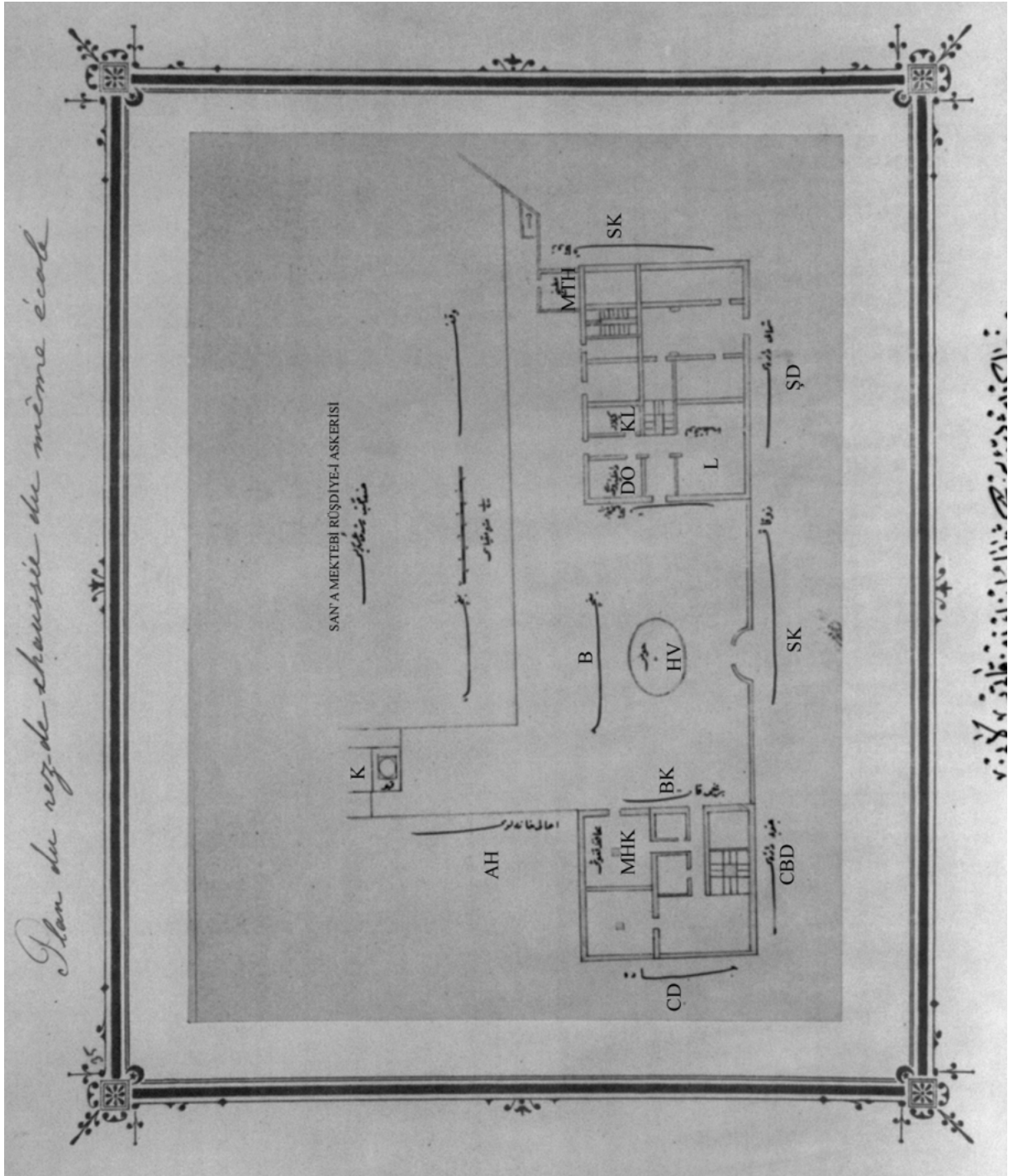
Fotoğraf No 136: Haleb Askeri Rüşdiyeleri Şahanelerinin Zemin Kat Planı

Fotoğraf No 137: Haleb Mekteb-i Asker-i Rüşdiye-i Şahaneleri Cepheden Görünüşü

Fotoğraf No 138: Haleb Mekteb-i Asker-i Rüşdiye-i Şahaneleri Şakirdanı Kulları

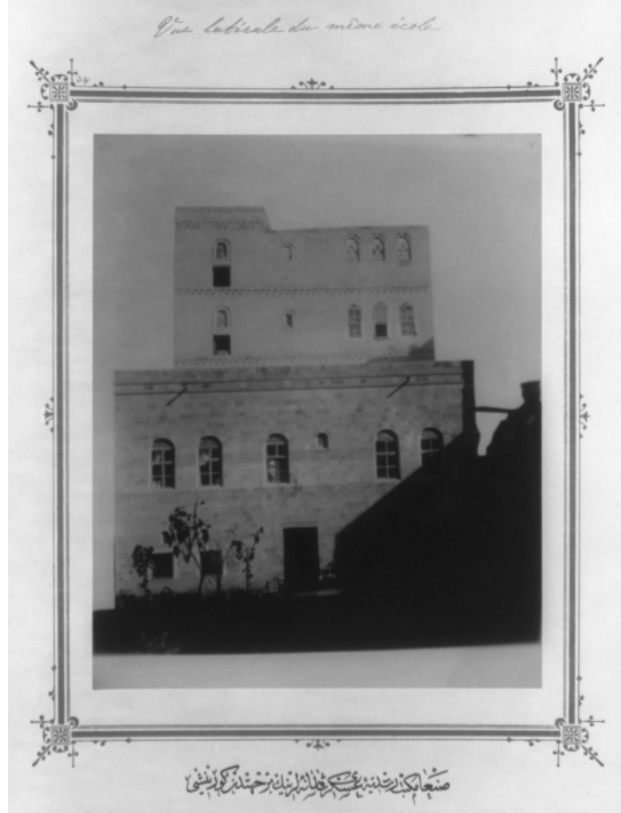

Fotoğraf No 139: San'a Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahanelerinin Zemin Kat Planı

Fotoğraf No 140: San'a Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahanelerinin Üst Kat Planı

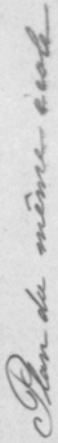
Fotoğraf No 141: San'a Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahanelerinin Bir Cihetten Görünüşü

Fotoğraf No 142: San'a Mekteb-i Rüşdiye-i Asker-i Şahanelerinin Diğer Cebheden Görünüşü

Fotoğraf No 143: San'a Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri-i Şahaneleri Şakirdanı Kulları

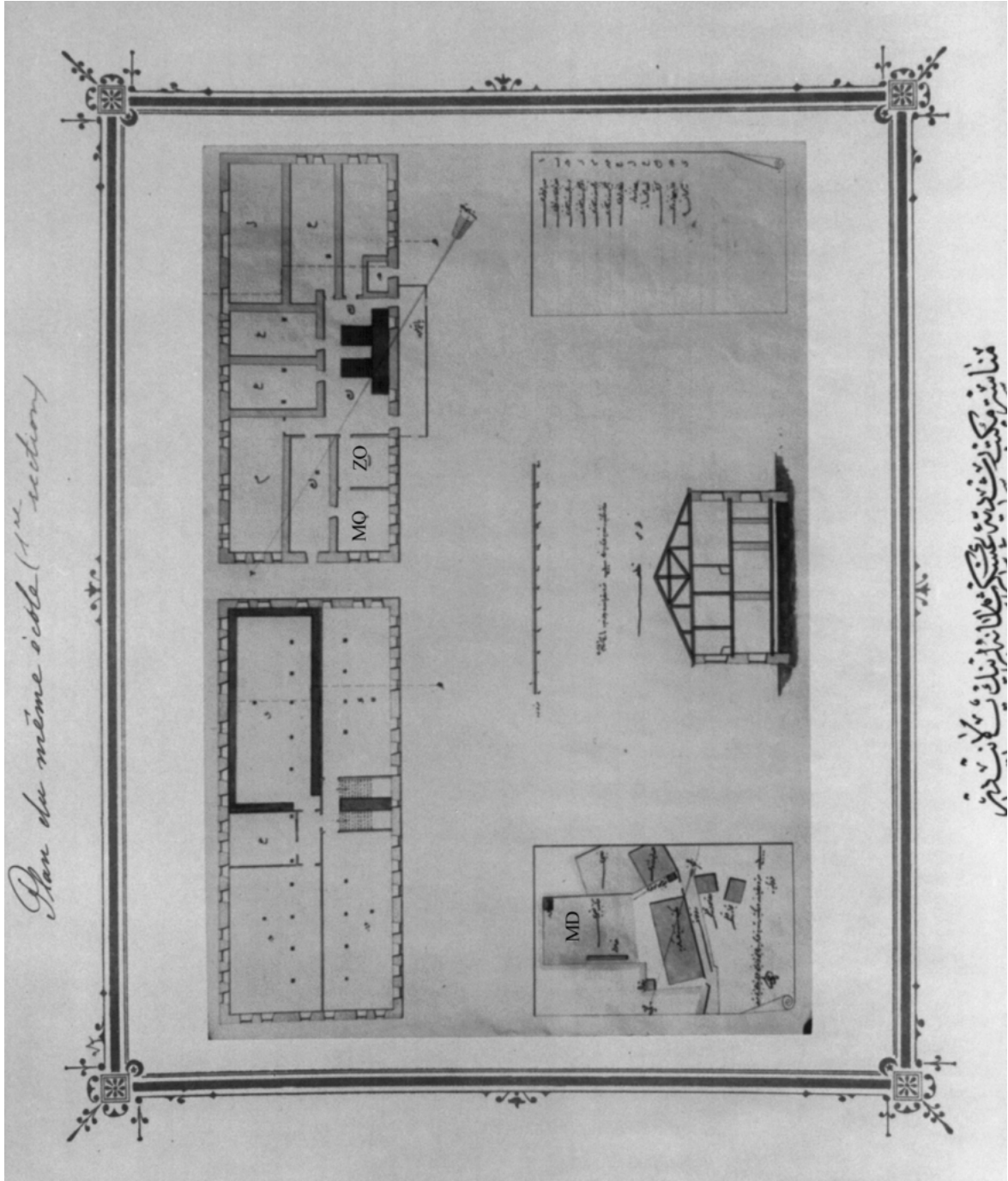
شاهزادہ محمد شریف علی شاہ الہندک زمیندار

Fotoğraf No 145: Şam-ı Şerif Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Şahanelerinin Dahilen Görünüşü

Fotoğraf No 146: Şam-ı Şerif Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Şahaneleri Şakirdanı Kulları

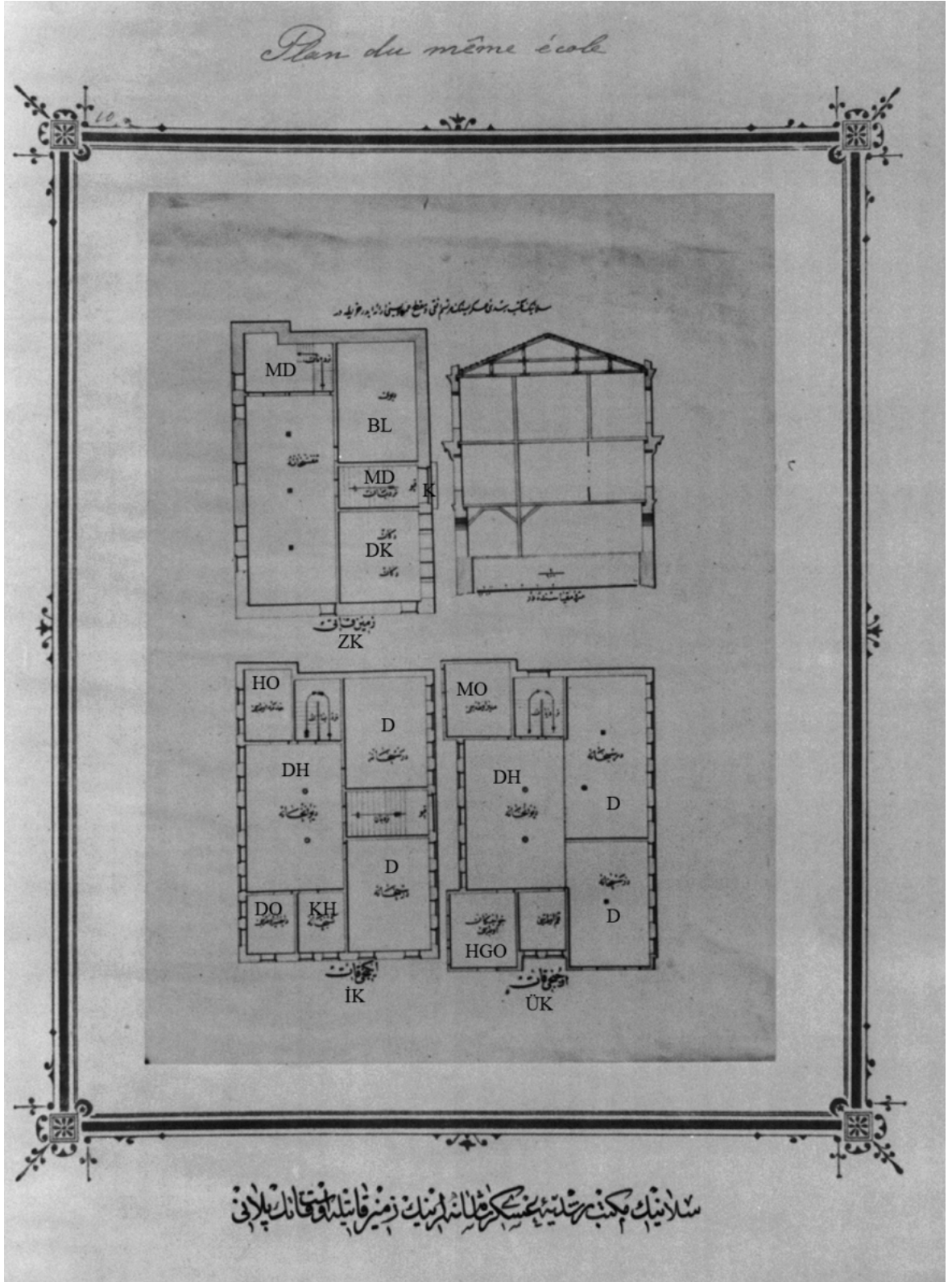
Fotoğraf No 147: Manastır Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Şahaneleri

Fotoğraf No 148: Manastır Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Şahaneleri

Fotoğraf No 149: Manastır Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Şahaneleri Şakirdanı Kulları

Fotoğraf No 150: Selanik Mekteb-i Rüşdiyye-i Askeri Şahaneleri Zemin Katla Üst Katın Planı

Fotoğraf No 151: Selanik Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Şahaneleri Cebheden Görünüşü

Fotoğraf No 152: Selanik Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Şahaneleri Yan Cebheden Görünüşü

Fotoğraf No 153: Selanik Mekteb-i Rüşdiye-i Askeri Şahaneleri Sakirdanı Kulları

ÖZGEÇMİŞ

Doğum tarihi 04.09.1965

Doğum yeri İstanbul

Lise 1986-1990 Özel Akasya Koleji

Lisans 1992-1996 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak.
Sanat Tarihi Bölümü

Yüksek Lisans 1996-1999 Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Müzecilik Yüksek Lisans Programı

Doktora 2001-2008 Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
Mimarlık Tarihi ve Kuramı Lisansüstü Programı

Çalıştığı kurumlar

1991-Devam ediyor M.S.G.S.Ü. Sosyal Bilimleri Enstitüsü Araştırma
Görevlisi